הרב יצקב בן ישעיהו מזא"ה

זכרונות

כרך ראשון

א. מימי הילדות וה„חדר"
ב. מימי הגימנסיה והאוניברסיטה

ב. כהן, הוצאת „לקוט"
תל־אביב, שנת תרצ"ו

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2020

Copyright by B. KAHAN
"JALKUT" Edition
Tel-Aviv

הקדמת המו"ל.

במעט כל פרקי הזכרונות הללו של הרב מוא"ה ז"ל, המכונסים כאן בארבעה כרכים, נתפרסמו בשעתם, בלי הקפדה יתירה על סדרם, בגליונות העתון „האדר". עכשיו, כשקבצנום יחדיו, חלקנום לפי מדורות, המצטרפים פחות או יותר לבנין שלם, על פי העניגים וגם על פי סדרי הזמנים, במדת האפשר. ואלה המדורות והענינים: מימי הילדות והחדר; מימי הגימנסיה והאוניברסיטה; על כסא הרבנות; אישים, מעשים, טפוסים, שיחות ועוד. עריכת הספר וסידור פרקיו נעשו בעבודתו הוצאתנו על ידי המשורר א. שלונסקי.

ב. כהן

הוצאת „ילקוט".

לקובץ וברונותיו של הרב מזאי"ה ז"ל

הרס היהדות הרוסית וחורבן חיי הרוח שלה גבבו גל של מפולת על שרידי התקופה שקדמה להם ועל זכרונות שנותיה האחרונות. למרות קירוב הזמן — בסך הכל עשרים וכמה שנים, שנות המלחמה והמהפכה — הולכים המעשים והעושים ומתכסים אבק של נשיה, ותבודנה הידים החרדות להציל מן המפולת אנדים ואבני בנין ולהציב יד ושם ליקירי אותה תקופה מבורכת.

חסיבה בפני עצמה היתה יהדות מוסקבה־העיר בגולה הרוסית. עד שנות המלחמה — מגילת פורענויות ארוכת ליהודי התחום, מבצר ליחסנים מצבא ניקולאי הראשון, למדופלמים ולסוחרים, אנשי מעשה ממדרגה עילאית; בזמן המלחמה — קלחת רותחת, מקלט לסלתו ושמנו של תחום־המושב, לפליטי הקהלות הקדושות, הנרמסות בכף איש הצבא ובחנקות באדי שנאה ורשעות; ביאליסטוק, וארשה ולודז, קובנה, גרודנה, ווילנה, ריגה ואודיסה, כולן נקבצו באו למוסקבה — קבוץ גלויות רוסיה בזעיר אנפין. סמוך לאחרי המלחמה — ימים קצרים של „החיה" קדחתנית, תקוות גדולות לבנין היהדות הרוסית, לבנין ארץ ישראל, לתרבות ולחנוך. חברות גדולות ליעץ הפליטים העובדות בקנה־מדה ממלכתי, קהלה דימוקרטית מתוקנת, הכנות לכנסיה ממונעת של כל יהודי רוסיה וכינוס הקהלות הדימוקרטיות. למוסקבה עובד מרכז ציוני רוסיה וכלי־מבטאו „ראזסביט", במוסקבה נמצא מרכז „תרבות", במוסקבה שוכנת כבוד בארמון מלכים „הוצאת כשיבל", ובמוסקבה יוצא לאור עתון יומי עברי „העם". בן־רגע — והכל היה כלא היה, ומוסקבה נהפכת לבית קברות גדול ושעירי

היבסקציה ירקדו בו. שבלים בודדות נלחמות על הגחלת האחרונה שלא תכבה וכורעות נופלות בזו אחר זו. רק אי־שם, בקיסלובקה התחתונה, מהבהבת אשה של „הבימה", והרוחות הנרעפות כאילו מלבות עוד ומגדילות את חומה...

על רקע זה, על מצע השנים של מוסקבה היהודית, מתנוססת תמונתו האדירה של ר' יעקב בר' ישעיהו מזא"ה ז"ל. תלמידו של צווייפל, אהובו של יל"ג, איש ברייתם של הסופרים והוגי הדעות שבדור, מדיין בהלכה עם גדולי הרבנים ועד ומקשיב לכל ציוץ של סופר צעיר מתחיל, קפל תחתיו תקופות ושכבות בעמנו ושמש גשר חי ביניהן. מספרים, שפעם אחת נשאל אחד הרבנים הגדולים: מי הוא הרב מזא"ה, רב דתי או רב „מטעם"? ותהי תשובתו: „מזא"ה הוא"...

מילידי הענק של „דור אחרון לשעבוד וראשון לגאולה", של „בני־ציון" המוסקבאים, היה המנוח איש האשכולות, אילן רב־פארות, איש התורה בקנה־המדה של דורו ואיש המדע במדעי הרוח. גם איש הספרות היה; על כתו למחקר עדים מאמריו הפזורים, למן „אלו תן האשמות" ב„המליץ" ועד מאמרו־נאומו על הרמן כהן לבקורו במוסקבה („התקופה"). אלא שמזלו גרם ונעשה רב בישראל, ומשרתו זאת, שנשאה בכבוד, כאחד הגדולים באומה יותר משלשים שנה, לא רק שהעמיסה עליו תפקידים צבוריים גדולים ואחראיים וגזלה את כל זמנו, אלא גם הגבירה על שאר כשרונותיו המרובים והמגוונים שחונו בהם בחסד אלהים, את כשרון הדרשה והחטפה, והוא נעשה לאחד המטיפים בחסד עליון, אחד היחידים, שנתברך בהם דורו. בין נאומיו הרבים לכל מקרה בעדתו ולכל מאורע חשוב ביהדות הרוסית יש מספר גדול, שהם פנינים בספרות הנאומים (משפט ביילים, רצח יולוס ועוד ועוד...), ודבר גדול יעשו אלו, שיתנו ידם לאסוף גם את דרשותיו ולהוציא אותן בקובץ, כי כל ימיו היה המנוח מיצר דואג על כך, שמא לא יגיעו נאומיו לבאים אחריו, ודאי אין קריאת נאומים דומה לשמיעתם; מזא"ה, ככל „כהן הבמה" ואמן הנאום התגלה במלוא גדלו והשפעתו רק לבני דורו ולאלו שזכו לעמיד במחיצתו. ואולם הרבה והרבה היה לאיש סגולה זה להנחיל לקוראיו גם בכתב, ובמעט מזער מזה הם ה„זכרונות" שלו המתפרסמים עכשיו.

היתה לי הזכות להיות בין המעשים לכתיבת הזכרונות האלה ולא למותר הוא לפרסם קצת פרטים על השתלשלות הדבר, מכיון שהפרטים שבאו בעתונים אינם מדויקים כל צרכם וגם, כדי שלא לקפח שכר מעשים טובים.

שנים מועטות לפני המלחמה נתכנסה במוסקבה קבוצה קטנה של חובבי הלשון והספרות העברית, בעיקר מבין תלמידי בתי הספר הגבוהים, והחליטו להתאסף בכל שבוע לשיחות ספרותיות ולדבור עברי. נלוו עליהם עוד צעירים וחובבי עברית מחוגים שונים ונוסדה אגודה בשם „עבריה". האסיפות היו, כנהוג, שלא בהיתר, ושאלת הדירה היתה תמיד מקשה את סידור המסיבות. זמן ידוע הייתי מתכנסים בדירתו של חובב העברית הוותיק ר' שמעון וויליקובסקי ב"י, אלא שאחר כך עלה בידינו להשפיע על יו"ר הסניף המוסקבאי של „חברת מפיצי השכלה", הרכבי, והוא אישר את הקבוצה בצורת סקציה לספרות ליד החברה, ולפני „עבריה" נפתחו אולמי החברה לערב אחד בשבוע.

מבקר וותיק וקבוע של הערבים האלה היה גם ר' יעקב בר' ישעיהו. ועל כל נושא ונושא, שהיו דנים בו, היה הוא אחרון המדברים. לעולם לא יימחו מזכרון המשתתפים שיחותיו אלו ודמות דיוקנו של המשוחח, משחק פניו ועיניו הממללות, כשהוא יושב בהרחבה בתוך הכורסה (כמו בתמונתו מעשי ידי פסטרנק) ונושא מדבריותיו על „גוי" ויהודי יחד. וכשהיה מגיע לפרשת זכרונותיו על אישים ומעשים היתה אמנות שיחתו מתרוממת לגובה לא ישוער והיתה מקסימה ממש את השומעים. שעות רצופות היתה שיחתו מקלחת בהטעמה והדגשה מיוחדת בעברית של תלמיד־חכם, המצוי אצל כל מקצועות הספרות בכל התקופות, ועל הרוב היה גומר שעות אחדות לאחר חצות. וגם בדרכו הביתה היה עוד מוסיף למלוויו נופך של הלצות ובדיחות מפלוני ואלמוני האישים, המפורסמים לשבח או לגנאי: על המגיד מקלם ולהבדיל על ישראל איסר לנדא הצנזור המומר, על המלבי"ם וצווייפל ולהבדיל על בראפמאן ועל פראנייטיס, וכל זה באמנות מפליאה־המתארת את המדובר כמו חי. ויש שגם ליד הכניסה אל איתן ביתו היתה השיחה נמשכת זחולכת...

אז נצנצה בלב שומעיו המחשבה, ששיחות חולין אלו שלו וזכרונותיו צריכות העלאה על הכתב. המנוח עצמו חכך בדבר וחשד בנו, שאנו מגזימים

בערך הזכרונות. הוא דרש שיעסקו בעיקר באוסף דרשותיו וסדור הארכיון העשיר שלו, אוסף מכתבים של כל גדולי ישראל ותכמיו במשך עשרות שנים. לבסוף נכנע, ואז נעשה הנסיון הראשון לרשימת זכרונותיו על ידי חובבים מתנדבים. אולם לשם כך דרוש היה סידור יותר דחב ומבוסס. ודבר זה קשה היה להוציא לפועל בשנים הראשונות למלחמת. אז התחילו לעיין בדבר בחוג פרנסי קהלת מוסקבה, שהתכוננו לחוג את מלאות ב"ה שנה לרבנותו בשנת 1918. הוהלט למנות בשם ועד הקהלה סופר־רושם, שהרב יכתיבו את זכרונותיו פרק, פרק, לפי התכנית וראשי הפרקים שכבר היו מוכנים אז. הכתיבה הוטלה, כמובן מאליו, על מזכיר הקהילה באותו זמן, על הסופר ליפמאן לוין. הלז דחה את ההתחלה, מסיבות שונות, מיום ליום ומחודש לחודש, וכך עברה שנה ויותר. ביניתים נתרופף מצב בריאותו של הרב, וגם מהלך המאורעות דכדך את גופו ואת נשמתו. וכך הגיעה שנת 1918. מוסקבה התרוקנה קמעא קמעא מעסקניה ומבעלי היכולת שבה. הרב נשאר בודד במועדיו נתון לעול הפורענות והאחריות ולחץ השלטונות. ראינו שאין לדחות יותר את כתיבת הרשימות. ואז קם גואל להן, מר פ. מ. שפירא, שלקח על עצמו את כל ההוצאות הכרוכות בכתיבה זו ומלא את ידי כותב הטורים האלה להוציאה לפועל.

והימים אז — שנה ראשונה לשלטון הסובייטים ואתחלתא דחורבן של כל החיים הצבוריים היהודיים ברוסיה. על תלי התרבות של „העם" ושל „הוצאת שטיבל" נשארו בשנה ההיא במוסקבה כמה סופרים עבדים, כאניה על שרטון. עם שתוק כל החיים הצבוריים נשארו גם כל עובדי האמנות היהודיים ללא משען. ותיתי לו למר פ. מ. שפירא על כל מה שעשה אז באונו ובהונו להקלת מצבם של עובדי האמנות והספרות. בקשר עם יסוד הוצאת ספרים „יבנה", שעלתה אז במחשבתו, הזמין אצל רוב הסופרים במוסקבה עבודות שונות ותרגומים, שמהם רק ספר אחד ראה אור בהוצאה זו והוא: „עזרה הדדית אצל בעלי־חיים" בתרגום מ. בן־אליעזר. היו עוד עבודות חשובות: תרגום כתביו ההיסטוריים של פסה מאריק (היסטוריון ועסקן ציוני חביב, חברו של מזא"ה ל„בני־ציון"), ספר של מ. גרשנזון על נושא עברי בשם „מפתח האמונה"

בתרגום ת. ש. בן־אברם; כך נכתב גם ספר הזכרונות לא. א. פרידמן, שיצא אח"כ לאור בארץ ישראל. חלק מן הכתבים הועבר אח"כ לברלין בקושי רב ובהוצאות מרובות, וחלק נשתקע ברוסיה. גם קבוצה של קומפוזיטורים יהודים נתארגנה אז בסיועו של מר שפירא בשם „המנגן" (שור, אנגל, קריין, גנסין), וגם נעשה נסיון להוציא קובץ עברי בן 15 גליונות בשם „דמדומים", שאחד עשר גליונות ממנו נדפסו באופן ליטוגרפי, בכתב ידו של סופר סת"ם מטגנקה, באחד מבתי הדפוס הסובייטיים, כדי להעלים מעיני היבסקציה. את הרשיון לקובץ זה קבל אז הסופר ב. צ. כ"ץ.

ואחד המפצלים של פ. מ. שפירא היתה גם רשימת הזכרונות של ר' יעקב בר' ישעיהו. אנשים שונים כתבו אותם בזה אחר זה מסוף שנת 1918 עד שנת 1922. מהם ד"ר ש. איזנשטט, המנוח דוד מירנבורג ועוד אחרים. הכתבים, לאחר שהיה עובר עליהם מזא"ה עצמו, נמסרו למעתיק, יהודי פליט מאוקראינה, בן־עירו של אחד־העם, שהיה מעתיק שלשה אכסמפלרים: אחד לבעל הזכרונות ושנים בשביל שפירא. (אלו האחרונים נלקחו מאת כותב השורים בחפוש האחרון בשנת 1924 ונשארו בג. פ. או). ענין הפליט האוקראיני שהזכרתי קשור גם כן בענין ספרותי: סופה של הוצאת „ספרות" ברוסית, אלא שאין כאן המקום להאריך בזה.

הרשימות נכתבו כולן עברית, חוץ מן „הפגישה עם סרגי אלכסנדרוביץ", שנכתבה מעיקרה רוסית, לשם מסירה מדויקת של הדיאלוגים המפורסמים שבה. המנוח חלם גם על תרגומן לאידית, ורצה לעשות דבר זה בעצמו, אלא שלא איסתייע מילתא.

כך נוצרו וכך נכתבו הזכרונות האלה. והבל שכל כך הרבה זמן הלך לאבוד עד שהתחילו בכתיבתם. הפסדנו על ידי כך הרבה חומר גם בכמות, גם באיכות, כי כמעין המתגבר היה האיש, ולא היה סוף לאוצר זכרונותיו. אלא שכחו הגופני תש והלך, והלחץ החיצוני, שהלך וגבר עליו, נטל ממנו את שמחת החיים. בשנת 1922, כמדומני, בקיץ, בשבתו לפני הצהרים בגן „האגמים הטהורים" (чистые пруды) שבמוסקבה, סמוך לדירתו, תקפה אותו פתאום התקפה של אורמיא, ומאז ניטל מאור עיניו.

הזכרונות שהכתיב היו בימיו האחרונים נחמתו היחידה, כאילו הרגיש, שרק זוהי מתנתו היחידה, שהצליח למסור לדורות הבאים.

אין בדברים מעטים וחטופים אלה כדי למצות אף מקצת מן המקצת מהיקף צורתו של האיש הדגול מרבבה הזה. מובטחני שעוד יקום לו גואל בספרות העברית ויציג את תמונתו המרהיבה במלוא שעור קומתה בפנתיאון התחיה שלנו. אני מלאתי בשורה אלו רק חובת־לב לאיש יקר ואהוב, שכל כך הרבה הספיד בחייו, והוא עצמו לא זכה אף להיות נספד כראוי.

חיפה, 15.12.35

סעדיה ר. גולדברג.

דברים אחדים

זכרונותיו של הרב יעקב בן יעיש מזא"ה ז"ל מקיפים ארבע תקופות חשובות בחיי היהודים ברוסיה.

התקופה הראשונה: היהדות ברוסיה הלבנה (רייסין) לפני ששים שנה ויותר, ראשית מלחמת ההשכלה עם הקנאים.

התקופה השניה: הימים שלפני גירוש היהודים ממוסקבה, חיי היהודים מחוץ לתחום המושב.

התקופה השלישית: מימי גירוש היהודים ממוסקבה, הרדיפות המרובות, משפט ביילים, המלחמה העולמית עד המהפכה הבולשיביסטית.

התקופה הרביעית, שהיא האחרונה: מימי המהפכה בשנת 1917 עד שנת 1921, ימי הרעב ברוסיה הסובייטית.

רק מעטים הם הזכרונות על ימי התקופה הרביעית. מחלת המחבר היא שגרמה להפסקת כתיבתם.

בפרקי הזכרונות הללו, הנדפסים בארבעה כרכים, יש חומר רב לתולדות היהודים ברוסיה, וביחוד תמונות חיות מן החיי היהודי ברוסיה במשך דור שלם.

הרב מזא"ה החל לכתוב את זכרונותיו רק בסוף שנת 1918 והפסיק את עבודתו בראשית שנת 1922. בתחילת 1918 הגנזה הקהלה הישראלית במוסקבה את שנת הכ"ח לרבנותו בעיר זו. אמנם, הימים היו קשים, ימי בהלה ליהדות הרוסית, ואף על פי כן החליטה הקהלה להזמין סופרים עברים, שיעבדו יחד עם הרב מזא"ה ויכתבו מפיו את פרקי זכרונותיו, על מנת שלאחר כך יעבוד עליהם ויכינם

לדפוס. אולם ההחלטה הזאת לא נתגשמה על ידי הקהלה, משום שזו נתפוררה כעבור זמן מועט. והנה נמצא גואל לזכרונותיו של הרב מזא"ה: אחרי שרוב העסקנים היהודיים במוסקבה ברחו לאוקראינה, נשאר שם מר פייבל שפירא כעסקן יחידי בעניני התרבות העברית. הוא הוציא סכומים הגונים לשמירת הגחלת האחרונה שלא תכבה. הוא קבל על עצמו להוציא את זכרונותיו של הרב מזא"ה בחוץ לארץ, לכשיעזוב את רוסיה. הוא החליט ליסד הוצאה בשם „יבנה" והזמין את הסופרים, הד"ר שמואל איזנשטדט, המנוח דוד מירנבורג וסעדיה גולדברג, שיעסקו בכתיבת הזכרונות מפיו של הרב מזא"ה. הם היו באים אליו במשך זמן־מה יום־יום ורושמים את דבריו. לאחר שהיו מכינים אותם בכתב, היה הרב מזא"ה עובר עליהם, מתקנם ולפעמים היה צורך להעתיקם מחדש מרוב תיקונים והוספות. בשנות חייו האחרונות היה הרב מזא"ה נוהג לקרוא את זכרונותיו לפני מכיריו. באידית נדפסו הזכרונות הללו בעתונים שונים בתרגום מכתב־היד. הזכרונות במקורם העברי יוצאים בספר בפעם הראשונה.

כשנפרדתי מאת הרב מזא"ה במוסקבה ביוני שנת 1922, בקש ממני שאקרא את זכרונותיו קודם הדפסתם בספר ושאמסור את תודתו העמוקה מקרב לב למר פייבל שפירא (שהיה אז בברלין), בעבור שהיה הגורם העיקרי לצאת זכרונותיו בספר לזכר עולם. מר פייבל שפירא, שהוציא על כך סכומים רבים מכספו, לא יכול לצערו הגדול להוציאם בהוצאת „יבנה", מפני שלא היתה אפשרות להביא את הכתבים של הרב מזא"ה ממוסקבה לברלין.

אחרי מותו של הרב המחבר, הביא בנו, מר סעדיה מזא"ה, את הכתבים הללו לברלין, אבל בימים ההם כבר פסק קיומה של הוצאת „יבנה". את רשות הדפסתם של הזכרונות מסר מר פייבל שפירא לבנו של המחבר ועל דעתו של זה יוצאים עתה הזכרונות על ידי מר ב. כהן, הוצאת „י ל ק ו ט".

תל־אביב, בחודש טבת, תרצ"ו.

בן־ציון כ"ץ.

קיצור תולדותי

נולדתי במוהילב על נהר דנייפר בב' אלול תרי"ט (1860). מצד אמא הגבי תיטר מגזע מיוחסים גדולים, מתנגדים; ומצד אבא — מגזע המיוחסים בין אנשי חב"ד. אבי, ר' ישעיהו, היה בן כ"ה במותו, וקשרו עליו מספד רב, כעל אחד מאנשי השם. המשורר הידוע אד"ם הכהן חבר את הכתובת למצבה, כראוי לגדול בישראל, והכניסה בספרו „יתר שירי אדם".

בן יחיד הייתי לאבי ואמי ובהיותי בן ארבע נתיתמתי. לפני מותו למדני אבי לומר „קדיש". ביום חג בר־מצוה שלי מתה עלי אמי, אך ביום פטירתה זכתה לראות אותי כשאני מניח תפילין.

לאחר מות אמי היתה ההשגחה עלי בידי אבי ואמי הזקנים, אך הרבה השפיעו עלי גם המשכילים שהיו באי ביתו של סבי.

אמי הצטיינה במדת הרחמנות ובטוב לבב, שקשה למצוא דוגמתם.

את חנוכי העברי קבלתי בבית מדרשו של אבי־זקני. בבית מדרש זה התפללו לומדים גדולים. היו באים גם המשכילים צווייפל ודיינוב (בבקוריהם במוהילב) וגם פרץ סמולנסקין, בימי שבתו במוהילב. בבית מדרש זה היתה התנהגה דימוקרטית באמת. לא היתה שם מחלוקת בשל „עליות" וכדו'.. מצד אחד היו עורכים שם חצות / ומן הצד השני היו מתווכחים שם בכובד ראש על מהות היהדות.

מלמדי לא היו מן הקנאים. הם היו יהודים יראי־שמים שהכירו את הספרות החדשה. אחד הרביים שלי, רבי פייביש משקלוב, ידע היטב אשכנזית, אנגלית וצרפתית. את מלמדי אלה זוכר אני עכשיו יותר משאני זוכר את מורי בגימנסיה

ובאוניברסיטה. השפיעו עלי גם רבים מן המשכילים היהודים הזקנים. אחד מהם, ר' עזריאל הכהן, היה מלמד בסתר את תלמידיו את „מורה נבוכי הזמן" של רנ"ק, ולפני עזבו את מוהילב בקשני ר' עזריאל זה שאעיין ב„מורה נבוכי הזמן" לעתים קרובות ככל האפשר.

השפעה גדולה מאד השפיעו עלי מצד אחד הגאון מלבי"ם (קמפנר) ומצד שני המשכיל אליעזר צבי הכהן צווייפל.

סדר הלימוד שלי היה כך: בן ד' התחלתי ללמוד ב„חדר". בן ח' התחלתי ללמוד גמרא על פי סדר המסכתות. בן י"ג סיימתי שלשה סדרים. המשכתי ללמוד עד שנת הט"ז לחיי ולמדתי סדר קדשים, יורה דעה וחושן משפט. באותם הימים קראתי כבר בסדר ושיחה את הספרות העברית החדשה, למן „המאספים" של תקופת מנדלסון ועד „השחר". אבי־זקני התיר לי. עיינתי היטב גם בספרי החקירה העבריים (כגון „מורה נבוכים" וספרי מוסר).

כשמלאו לי ט"ז שנים בקש אבי־זקני להכניסני לגימנסיה שבמהילב, אבל אמי־הזקנה סענה, כי נוח לה לראות את נכדה מעוטף בתכריכים מלראותו מלובש בגדי שרד של גימנזיסט. אף לאחר השתדלות ויגיעה רבה השפיעו עליה שתסכים לנסיעתי לקיירטש, ללמוד שם בגימנסיה העירונית, כי שם היה מתגורר דודי, שהבטיח לסבתא, כי לא אחדל מלימוד הגמרא.

במשך כמה חדשים התקנתי עצמי לבחינות, אף על פי שלא היטבתי עדיין לדבר רוסית. אך לא ארכו הימים ונהייתי בין התלמידים הראשונים גם בלימוד הלשון הרוסית וספרותה. בשנת 1880, כשחגגו ברוסיה את יובל פושקין, בחרוני בגימנסיה להרצות על דבר השפעתו על הספרות הרוסית.

ביקי למודי בגימנסיה לא פסקה גירסתי בתלמוד ובספרות העברית החדשה.

בשנת 1882 קבלתי את תעודת הגמר מטעם הגימנסיה ונתקבלתי לאוניברסיטה במוסקבה. בהיותי בקורס האחרון הרציתי על „מיתת בית דין על פי השקפת היהדות" בתשובאה למשפט הרומי. בשנת 1886 גמרתי את חוק הלימודים באוניברסיטה המוסקבאית.

עבודתי הספרותית החלה בעודי תלמיד המחלקה הששית בגימנסיה — ב„הקליק" של שנת 1879. נושא מאמרי הראשון היה: מדוע מתרחקים בני

הגעורים מן היהדות? עורך „המליץ", אר"ז (צדרבוים), כתב הערה שבה הביע את שמחתו הגדולה ואת התפעלותו הרבה ממאמרי ובקשני בפרהסיה שאמשיך לכתוב.

בלמדי באוניברסיטה כתבתי על המוסר היהודי והוכחתי, כי האנושיות שבמוסר היהדות נעלה היא על המוסר שבמשפט הרומי. כתבתי מאמרים רבים בשמי ובפסיבדונימים שונים (סעדיה, יעקב הכהן, אהרוני, כוכב), ובתוכם סדרה שלמה בשם: „אלו הן האשמות".

בתקופת לימודי באוניברסיטה יסדתי יחד עם יחיאל צ'ליגוב, אוסישקין ואחרים את אגודת „בני ציון", תחילה למטרות תרבותיות, ואחר כך לתנועה הארצישראלית. שקדתי הרבה על העבודה. כאן השתלמתי כנואם. הייתי נוסע להרצות, לדרוש בבתי מדרשות. גם נסעתי לערים אחרות ליסד אגודות למען א"י ותמיד נסעתי על חשבוני. בבתי הכנסיות הייתי דורש באידית.

הייתי גם באודיסה כציר שליח ממוסקבה לאספה המיסדת של „חובבי ציון". אחר כך דרשתי בבית הכנסת הברודי הידוע. היה זה זמן מועט אחרי מות הרב משעם האודיסאי גורלאנד, כשהציעו לי להיות הרב משעם באודיסה.

בבואי לאודיסה יסדתי, יחד עם ד"ר נחום ז'ק, קבוצת בעלי הון לקנית קרקע בא"י. הקבוצה נקראה בשם „מחנים". לשם כך נסעתי לא"י וקניתי נחלה, שקראתיה בשם מחנים. אך בשובי למוסקבה התרגשה ובאה גזירת הגירוש הגדול. אלה שנותרו נתרוששו ורבים גורשו ואי אפשר היה להמשיך ולגבות את התשלומין (הנחלות נקנו בתשלומין לשיעורין). כדי שהנחלה לא תשמט מידי יהודים השתדלתי להשפיע על הנדיב הידוע, שיקנה את „מחנים", והוא נאות לכך.

גירוש מוסקבה הביא עלי מחלת עצבים, שאני מתענה בה עד היום.

יעקב בן ישעיהו מזא"ה.

א.

מימי הילדות וה„חדר"

אימת החזיר

בין הנשים הקרובות ללבי, אשר אהבתין בחייהן וגם במותן לא נשכחו ולא ישכחו מלבי לעולם, — תתנוסס האומנת שלי, ראשה שמה. היא היתה אשה אלמנה, שבאה מקורלאנד והשתקעה בעיר מוהילוב. היא היתה אומנת אותי מיום הולדתי והיתה שרויה בביתנו עד יום מותה, אשר אז מלאו לי כבר שמונה שנים.

בשנה הרביעית לימי חיי נתיתמתי מאבי, וראשה זאת היתה סועדת אותו בימי חליו וגם עמדה עליו בשעת גסיסתו. היא היתה העדה היחידה, היאך לימד אותי אבי בחשאי בימי חליו את אמירת הקדיש בעל פה, ואני לא הבינותי, מה זאת ועל מה זאת. ובימי אבל השבעה, כשנתאסף המנין בבית הנפטר להתפלל, כנהוג, ואחד מן הנאספים פנה אלי, שאומר אחריו מלה במלה: „יתגדל ויתקדש שמיה רבה", עניתי:

— התפילה זו אני יודע על פה.

ואמרתי את כל הקדיש. ובאשר שאלוני:

— מניין יודע אתה את התפילה הזאת, ועוד על־פה?

אמרתי:

— אבי למדני במשך כמה זמן את התפילה הזאת והיה בוחן אותי יום־יום לדעת, אם שגורה היא בפי, עד אשר התרגלתי בה.

באשר נשתומם הקהל לשמוע דבר כזה, עמדה ראשה והעידה על מה שראתה ושמעה בשעות שהיתה סועדת את החולה. הדברים האלה הביאו

את הנאספים לידי דמעות, ואחר מהם אמר, כי הפעם גם אשה נאמנה לעדות.

כל מי שיש לו לב, יוכל להבין, כי די במקרה הזה לבדו לתאר עד כמה היתה אשה זו קרובה ללבבי. אבל לא זה בלבד עשה אותה לאשה יקרה וחביבה גם לי גם לאמי וגם לאבות אבותי. היא היתה נחשבת לאחת מבני ביתנו והיתה סועדת על שולחננו, כאחת מבנות המשפחה, ובביתנו מצאה האומללה הגלמודה הזאת מנוח אשר ייטב לה. בטוחה היתה, כי עד נשימתה האחרונה לא ימצא איש בתוכנו, אשר יאמר לה: צאי. היא לא הרגישה כלל, שחסד עושים עמה, וכמוכן לא הרגשנו אנחנו, שהננו מיטיבים.

בשובי מן החדר, אשר החילותי ללמוד בו מיד אחרי פטירת אבי, היתה מספרת באזני ספורים לרוב, כי דברנית היתה ודבורה היה נאוה מאד. היא היתה מספרת לי על שדי הבית והשוק, על תעלוליהם והשתובבותם, עד אשר לפעמים הייתי צוחק מרוב שמחה על עולם מלא של תעלולים והמצאות שונות, שמשתמשים בהם השדים להונות את בני האדם ולהכשילם. היא ציירה לפני את מלאך המות, המלא עינים והמתראה לכל אדם שלשה ימים קודם פטירתו מבעד לחלון בדמות אדם רצחני. ועל כל ספור וספור היתה מוסיפה מעשיות שקרו ושהיו, לפי דבריה, בימיה ובעיר מגוריה. היא היתה אחת מאלה, אשר מהם למדתי את תכנית הספור, אבל היא הצטיינה בזה, כי ספוריה נשאו עליהם חותם אינטימי ביותר, כי היתה מסתכלת בפני לראות את הפעולה, שהספור עושה עלי, והיתה מזמחית גדולה להכניס הקונים בספוריה בשעה שראתה, כי הספור עושה רושם שלא כרצונה. למשל, כשספרה לי על דבר מלאך המות הרגישה, כי נדעזעתי, ומיד הוסיפה, כי כל יהודי, העוסק בתורה ובמצוות, איננו צריך לפחד כלל לא מפני השדים ולא מפני מלאך המות, כי לשד אין שליטה כלל על בעלי תורה ומצוות, ובנוגע למלאך המות, ספרה לי, כי הרבה מגדולי ישראל היו נלחמים עמו והיו הוכסים מידו את חרבו, ועל כל אלה היו קרובים ללבי כפוריה מחיי אבי, מגדולתו במעלות ובמדות, בתורה ובדרך ארץ, ביראת שמים בטהר כבגלוי, ואם כי כל זאת ידעתי מפי גדולים וחשובים

ממנה, בכל זאת היו ספוריה היא יקרים יותר בעיני מכל התהלות והתשבחות ששמעתי על אודותיו, והיו לי לנוחם ולשעשועים.

בחלקת לשונה מסרה לי גם את תוכן ההספד של המ"מ דמתא על יד קבר אבי ז"ל, וזכורני, כי בהיותי כבר סטודנט ובאתי לימי התופש לעיר מולדתי, בקרתי את בית המ"מ, שהיה כבר זקן ושבע ימים, ובימים ההם מת משה מונטיפיורי ואני הספדתיו בבית הכנסת הגדול "תצ"ר" במעמד קהל גדול לתכלית חבת ציון, עד אשר הגיעה השמועה על הרושם, שעשה נאומי על שדרות העם הרחבות, גם לאזני המ"מ, וכאשר באתי אליו, פגשני בחבה, בחבוק ונשוק ובמלים: "ברא כרעיה דאבוה", ואחרי אשר מסרתי לו על פי בקשתו את תוכן דרושי, בקש ממני רשיון לספר באזני את תוכן דרושו והספדו על אבי ז"ל. כמובן, שמעתי כל הגה שיצא מפיו בהקשבה רבה ובדמעות, ובכינו שנינו יחדיו. ואז ספרתי לו אנכי את תוכן דרשתו ע"פ הנוסח של האומנת דאשה, ולא יכול הרב המ"מ להתאפק פעם מבכי ופעם מצחוק, ואמר: "כמה נשים צדקניות היו בישראל, אשה פשוטה שמעה בהתעניות מרובה דברי הספד, המתובלים בפסוקים ובמאמרי חז"ל, ומה שלא השיגה הוסיפה נופך משלה, וחוששני לומר — הוסיף המ"מ — כי לפעמים אין דבריה גרועים מדברי".

מכל האמור נקל להבין, כמה חביבה ויקרה היתה עלי הנפש הזאת. ותנה לפתע פתאום, בהיותי כבר בן שמונה שנים וכבר החילותי ללמוד גמרא, בשובי מחדרי בערב — זה היה בימי הקיץ — כמדומני, בערב ר"ח סיון, מצאתי את האומנת הזקנה שוכבת ומנמנמת מרוב זקנה ורפיון, אם כי מבנה גוה היה מטבעו איתן, וכשראתה אותי, אמרה:

— בטרם אתן לך את ארוחת הערב, נגיף את התריסים, שלא יכולתי לסגור אותם עד עכשיו, מכיון שאמך הלכה לבקר את אבותיה, ואני נשארתי יחידה בבית; ובכן אלך להגיף את התריסים ולהושיט לך את מוט הברזל, ואתה תשים בו את הזוג, עד שלא יזח ממקומו.

היא נגשה אל החלון, וצוד לא הספיקה להגיף את התריסים, והנה נשמע קול זוועות, השקפתי בעד החלון, והנה לפני מחזה נורא: הזדרה אחת

וגורי חזירים כעשרה במספר, שכפי הנראה יצאו לאויר העולם זה ימים אחדים, הפילו את הביבתי ראשה ארצה וגילו את בגדיה והתחילו למצוץ את דמיה כיונקי שדים שלא חטאו. למראה הנורא הזה לבשתי עוז, עזבתי את הבית ורצתי אל הקסרקטין אשר היה ממול דירתנו, נדחקתי ונכנסתי לפנים, בלי לפנות, או אולי בלי להרגיש כלל במכות אשר הוכיתי בידי שומרי הסף על העוון הנורא להכנס בערב אחרי פרשת פקודי חיילים הנהוגה, שאז אסור, כידוע, לצאת ולבוא אל הקסרקטין בלי רשיון מיוחד, ובהיותי כבר במסדרון פנימה לא יכולתי מפני חסרון ידיעת שפת רוסיה, אלא לצעוק בקול: אנא, הצילו! לקולי זה יצא מחדרו ראש הגונדה, פולני מגזע, כמדומני, שמו היה פאבלוביץ', ובראותו את דמעותי יאת אימת־הזוועה שלי, נכמרו רחמיו עלי ושאל, מה קרה, ולא יכולתי אלא לפטפט במלים שאין להן קשר: חזירים, אומנתי, דם וכדומה.

אז לקח עמו עשרה חיילים מזויינים ברובים ורמחים על גביהם, והוא הלך לפניהם, ואני אחריהם, להורות להם את הדרך. זו היתה הפעם הראשונה בימי חיי, כי הייתי מורה דרך להגן על נפש ישראלית מפני החזירים. המה באו ובראותם את נחל הדם שכבר נשפך ארצה, את האשה השוכבת ומנהמת בקול נמוך כיונה מפני אפיסת כחותיה, התחילו מכים את החזירים ברוביהם, אבל המה לא קמו ולא זעו והמשיכו את מלאכתם, מלאכת המציצה, ואחרי כל מציצה ומציצה נשמע קול צלצול שפתותיהם, מתוך מתיקות הדם לחכם.

אז צוה ראש הגונדה: „אל הרמחים", כלומר להרים את החזירים התקועים על הרמחים. החיילים התחילו תוקעים את הרמחים בגויות החזירה וגוריה, אבל כמה נרעשתי ונפעמתי לראות, כי גם בשעה שכבר נפצעו ונשפך דמם, הספיקו לקרוץ חתיכות מבשר אומנתי האומללה וכאשר הורמו על הרמחים ראיתי בעיני, איך מצצו את דם הבשר הטרוף בפיותיהם ולא חדלו ממצוץ עד שנפגרו, ויש להמליץ עליהם, כי יצאה נפשם במציצת דם אדם.

את האומללה הובילו לבית החולים, ומקץ ימים אחדים מתה בעגויים קשים ומרים. כמובן, לא זזה ידי מתוך ידה של אומנתי ההביבה כל ימי חליה, ואחרי מותה התאבלתי עליה אבל כבד, הלכתי אחרי מטתה ללוותה אל

בית עולמה עד סתימת הגולל, וברכתי עליה ברכת דיין האמת בשם ומלכות. קרעתי את בגדי בשעת קבורתה, ואמרתי אתריה קדיש י"א חודש, ומאנה הנחם נפשי.

מאז חליתי במחלת אימת החזירים, אשר לא אוכל להרפא ממנה אפילו לעת זקנה. לא רק בשעה שאני רואה חזיר חי, אני בורח מפניו כמטחוי קשת, כי אם גם בשעה שאני רואה ראש חזיר בחלונות של החנויות, הנני מסתיר את פני, וזכורני, כי פעם אחת, בשובי בלילה מן האוניברסיטה בימי הבחינות והייתי שקוע במחשבות על המבחן שעבר והמבחן העתיד לבוא ביום המחרת, נתקל מבטי פתאום בראש חזיר בחנות אחת של מכולת ב„סימטת־העתונים", ולהוותי השכיל הפסל להדגיש בפסלו את מבט העינים של החיה הזאת הצמאה לדם. התעלפתי ונפלתי אחורנית. וכאשר כתרוני מסביב חברי, אשר שבו אתי יחדיו, וזרקו עלי מים קרים, גם הלעיטוני סממנים מבית המרקחת, שנמצא אז מול הבית אשר שם עכשיו התיאטרון האמנותי, הוכרחתי לספר באזני המשתתפים בצערי את אשר עשו החזירים לאומנתי החביבה.

וכך עשיתי לה אזכרה ספורית בעיר הערים לבני רוסיה ובחוצותיה. ואחרי האזכרה שבעל־פה בשנת 1883, אני עושה לה עכשיו אזכרה בכתב בשנת 1921.

החזיר, אשר כל העולם כולו נהנה ממנו, מי מבשרו ומחלבו, מי מעורו, ומי משערותיו, נעשה לי מפלצת עד עולם ועד, וזאת החיה, אשר חז"ל אסרו לגנותה ולומר: אי אפשי בבשר חזיר, אלא יש לומר: אפשי ואפשי, אבל מה אעשה, והתורה אסרה, — תועבה היא לי, ומרגיש אנכי, כי אילו גם נגאלה לי הקב"ה בעצמו, והיה מצוה עלי לאכול בשר חזיר, הייתי ממרה את פיו כביכול.

עוד קו אחד פסיכולוגי עלי לציין, כי בל פעם שאני קורא את דברי קדמונינו על הפסוק „יכרסמנה חזיר מיער" זו מלכות אדום, כלומר, מלכות רומי, אשר על דגלה הממלכתי היה מצויר חזיר, אני מתמוגג מדמעות, ומיד נראית לפני במהה ראשה שלי ורוצחיה החזירים וחיל הרומים ודגלם, וגבורי ישראל מתגוללים בדמם. וכל פעם ופעם שהייתי יוצא ונכנס בעניני אחי האומללים

בימי צר ומצוק אשר מצאוני, אותי ואת עמי, תמיד עומדת לפני אותה האשה, אשר ראיתיה שותתת דם, וחזירים עומדים ומוצצים את דמה בחייה...

וכן כשאני שומע או קורא את הספורים על דבר הפוגרומים, שוב כמו חיה שובבת לפני אומנתי האומללה, והאם החזירה ופרי בטנה עומדים מסביב לה, ופיהם מלא דם חביבתי.

איני רואה ואינני מצייר לי פני אדם בראותי את רודפי עמי, כי אם פני חזירים האוכלים ושותים, ומדברים כבני אדם.

ובשעת שבל בני ישראל מבכים את חלליהם לכל תקופותיהם, אני מבכה עוד נפש אחת, את גבורת ספורי.

מספורי אומנתי

א) הסבל והשד

בפרק הקודם ספרתי על אומנתי ראשה ועל אשר עדה עליה ועל השפעת ספוריה המרובים עלי. בפרק הזה אתן שתי דוגמאות מהם, אשר כבר ספרתים באזני הסופר ש"ז אנסקי ז"ל. אנ־סקי דשם את האחד והעיר, כי זה חומר יפה להפיולקלור שלנו. ומי כמו אנ־סקי מומחה למקצוע הפולקלור הזה?

הספור האחד הוא על דבר "דין תורה", שבא לפני מר בר רב אשי בין סבל אחד ובין השדים. על הספור הזה אמר לי אנ־סקי: "חבל שלא היתה אומנתך בימי ישו, כי אז היה נוסף פרק באבנגליון. וזהו הספור, כפי ששמעתיו מפי המספרת ז"ל:

סבל אחד הוכרח ללון לילה באיזו עיירה קטנה, ומכיון שהיתה עמו חבית של יין, שהתחייב, בקבלת עבר טרחה מקודם, להביאה לעיר פלונית — מצא אותה בדיוטה התחתונה של ארובת הנשף. בחקיצו לאור הבוקר ללכת לדרכו, בקש את חביתו ולא מצאה. ואחד מן השדים שהיו באותה הארובה כבר הלך לדרכו והחבית עמו. וכשבקש הסבל מאת השד הנשאר הדובר עמו שישתדל לפני חברו להשיב לו את החבית, כי אינה שלו ומהשיב יהיה לשלם את הנזק לבעלית, כי "אדם מושך לעולם" — אמר לו השד הנותבע, כי אין הדבר הזה תלוי עליו כלל, אלא על חברו, אשר באישון לילה, בשהוריד התובע את החבית לתוך הארובה, נתקעה באוזן, וכאשר קם, הלך לדרכו עם אותה החבית. ואף על פי כן הבטיח להביא את חברו לדין לפני בר בר רב אשי, אשר היה תמיד בא

לבקר את החורבות ולהתוודע אל תשדים הדרים בהן, וכפי שנודע לנו, אמר השד, היה הרב מספר עלינו הרבה מעשיות בבית המדרש ועל ידו זכינו לפרסום גדול. ואלמלא היה רב אשי חי, לא הייתי מקריבים את משפטנו אלא לפניו. אבל מכיון שמת, אין אנו חפצים בדיין אחר מלבד בנו. למחרת בא השד המזיק לפני מר בר רב אשי, וכאשר שאלהו, מדוע גנב את החביתה? טען, כי אין זה בגדר גנבה, שכן החבית הושמה באזנו, משמע שקנה אותה באחד מאיבריו. שאל מר בר רב אשי את הסבל לפרטי הדברים, והלז אמר לו, כי לא ידע כלל, כי יש מזיקים בארובה, וכי כוונתו היתה להטמין את החבית בארובה ולא באוזן המזיק. הסביר מר בר רב אשי להשד, כי הכל הולך אחרי הכוונה, ועל כן מחויב הוא להשיב את החבית עם היין להסבל, והשד טוען, כי את החבית כבר מכר, ואת היין שתה, הוא וחבריו עמו. אז פסק מר בר רב אשי, כי מוטב השד לשלם את דמי היין והחבית, על פי שומא של מומחים. מיד נקראו מומחים והעריכו את דמי שניהם. שמע השד את הסכום הגדול שהושת עליו, צעק בקול מר וטען "אין לי" והתחנן לפני מר בר רב אשי לאמור: "הלא יודע מר שפרנסתי דחוקה לי ושאני מתפרנס בצער ובעמל רב, כי הן אסור עלי לשלוט בכל דבר בדוק ומדוד ומגוי ושקול, ואין לי שליטה אלא על הדבר הסמוי מן העין, וכל בני אדם פקחים הם ויודעים את יסוד הזה, וכל דבר השוה כסף הם מונים ושוקלים, מודדים ובודקים, ועד שאגיע לידי איזה דבר השוה־כסף, עלי ליגע יגיעות הרבה, ומה אעשה?"

— צדקת — אמר מר בר רב אשי — ואני אתן לך ארכא לשנה שלימה.

קבל השד את גזר דינו ונפטר לשבת שלמה, אבל כתום המועד לא בא. ויקצוף עליו מר בר רב אשי מאד ויתן צו לתפשו ולהביאו שוב לדין. כאשר הובא המזיק, לא הכירו מר בר רב אשי וישאלהו:

— האתה זה השד, שחייבתיך לשלם כך וכך כסף להסבל?

— כן, אני הוא — אמר הנשאל.

— ומדוע אינך מציית לדין?

— מפני שטרחתי כל השנה ולא מצאתי מוצא לכסף. והנני מבקש מאת מר בשם חביבנו אביו המנוח לשוב לעיין בהלכה זו, כי יש לי טענה חדשה.

נענה לו מר בר רב אשי וצוה להזמין את הסבל ונתחדש ה"דין תורה". חזר הסבל וספר כל אותו מעשה, והשד בקש את מר בר רב אשי, שיטריח עצמו לשאול את התובע, כמה לוגי יין היו בחביתו?

— בבירור איני יודע — אבל כל חבית יש לה כך וכך לוגים יין.

— וכמה החזיקה החביתו? — שאל השד.

— לא אדע — ענה התובע.

או עמד המזיק על רגליו וטען:

— ובכן, על פי הודאת בעל דיני בעצמו אין האבידה מן הדברים השקולים והמנויים, ועל פי דין תורה היתה לי שליטה על החבית ועל היין. ועל סמך זה מבקש אני מאת כבוד תורתו לזכותני בדין.

חשב מר בר רב אשי מחשבות הרבה ואמר לסבל:

— אין ברירה: המזיק זכה בדין.

כשסיימה אומנתי את ספורה, הוסיפה משלה מעין "אחרית דבר" בזו הלשון:

— רואה אתה, בני, שאפילו שדים בימי התנאים והאמוראים היו למדנים גדולים ועד היום הזה אין לשדים שליטה על לומדי־תורה. על כן התאמץ נא, בני, להיות מתופשי התורה, כי טוב סחרה מכל סחורה.

שמעתי בקולה ובקול אבותי ומורי, והתורה נעשתה לי יקרה מסחורה, ובמקום אומנתי נעשו לי ספרי ישראל כאומנים ומספרים, כידידים ורועים, למבארים ופותרי חידות מני קדם; וכנסתי לפרדס התנ"ך, ובעודני רך מאד בשנים, וספורי אומנתי עודם חיים בלבי כמין חומר רוחני, והנה מצאתי לפתע פתאום את יסודי ספורה על דבר הדין־תורה של הסבל עם השד במסכת חולין ק"ה סוף ע"ב וספרתי את התפעלותי ממציאתי זאת לזקני ומורי המובהק, רז"ח, הנזכר בזכרונותי פעמים רבות, והלה בקשני שאשמיע באזניו את ספורה של ראשה. בהקשבה רבה שמע אותו מהחל ועד כלה, וככלותו אמר לי, כי אין ספק בעיניו, כי ספורה הוא נוסח עממי,ואגב אורחא אמר:

— יתכן, כי גם הספור התלמודי הוא נוסח מאיזה ספור, שנברא על פי השגת הקדמונים בענין המזיקין ויחוסם לבני אדם.

ורק כשהגעתי לבגרות וידיעותי הכלליות נתרחבו, הבינותי, כי הערת

זקני היתה הארה ספרותית, הראשונה לי בזמן, אשר שמעתי מפי חכימא דיהודאי קודם שקראתי את הספרות הרחבה במקצוע הזה של חכמי ישראל ואוה"ע.

ב) ה„שאגת אריה" וההויט

— אינך יודע, בני — אמרה לי ראשה ז"ל — כמה גדולה ברכת צדיקים שהיא מנצחת תמיד. ואפילו יעמדו כל בני אדם לבטלה, אין בכחם. ולי, אמרה, נתאמת הדבר באופן ברור מן המעשה שהיה באחד חייט, שעשה את רצונו של בעל „השאגת אריה". ומעשה שהיה כך היה:

בעיר רבנותו של בעל ה„שאגת אריה", את אחד העניים, שהיה משמש את הרב שלא על מנת לקבל פרס, וכשהגיעה שעתו למות, בא בעל ה„שאגת אריה" לבקרו ועמד בשעת דחקו. אחרי הודוי פנה העני הגוסס אל הרב ויאמר לו: הנה אנכי הולך למות, ובני יקירי הקטן רפאל'קה יהיה יתום אומלל, ותרי אני עבדתי את מורי כל ימי חיי באמונה והתגחמתי מעניי בזכיה שזכיתי לשמש תלמיד חכם כזה ומעודי לא בקשתי שכר בעד עבודתי אפילו פרוטה אחת, אבל זאת הפעם מעיז אני לבקש שכר, שישתדל כבוד רבנו שיהא בני לומד תורה.

— לא רק אשתדל — השיב בעל ה„שאגת אריה" — אלא אני בעצמי אלמדו תורה, אני ולא אחר.

האירו פני העני מרוב נחת, ובמלים: „אמותה הפעם" יצאה נשמתו.

אחרי הקבורה נשמע הקול בכל העיר, כי היתום רפאל בן שמשו של בעל „שאגת אריה" הובא לבית הרב, והרב מלמדו תורה.

הילד עשה חיל בלמדיה, והיה חביב מאד על מורו הגדול בישראל, וכבר הגיע התלמיד לתשע שנים, והיה בקי באיזו סוגיות מהש"ס, ופתאום קרה מקרה נורא: הילד נגנב מבית הרב, ועקבותיו לא נודעו. הרב התעצב על האסון הזה רב עצב עד שהיה צם „תעניתים" בהפסקות ובוכה ומתפלל מדי יום ביומו, עד אשר גרעשו כל בני העיר והתחילו לחקור ולדרוש, אולי ימצא הילד. וכפי שחישבו היו ימי חטיפתם של ילדי ישראל לעמד על ידי הכמרים הקתוליים ועוזריהם הישועיים, שפרשו מצדתם על כל הפלך, הצליח אחד מאמידי העיר

להוודע, כי הילד יושב עצור במנזר לנשים אשר מחוץ לעיר, ומדי יום ביומו באים הישועיים ללמדו את יסודי דתם ולהכינו לשמד, וכי קרוב היום שיובילוהו אל בית הכנסיה להעבירו על דתו.

כשהגיעה השמועה הזאת לאזני הרב, קרע את בגדיו וצעק בקול מר ליוצר נשמתו עד שנתעלף מרדם.

לפתע נתעורר כארי וציוה להביא לפניו את החייט היהודי התופר בגדים למנזירות ואשר יצא עליו הקול, שהוא חשוד על יחס עמהן.

כשבא החייט, ספר לו הרב כל אותו מעשה נורא שאירע לתלמידו היתום החביב עליו מכל בניו, ואפילו מנפשו, וכי הוא עצור במנזר לנשים וכי בחלום נגלה לו, כי בלילה לא ישכב לבו של הילד, והוא עוסק בתורה ובתפלה בעל פה ויושב תמיד על יד החלון, משמאל לפתח היציאה של גן המנזר. השתומם החייט לשמוע, כי גילו להרב בחלום, כי יש גן במנזר וכי משמאל לפתח היציאה, יש שם חלון, והרב לא ראה מעודו את המנזר.

— רואה אנכי — נתפעל החייט — כי מגלים לכבודו דברים מן השמים.

— ובכן — אמר הרב — הנך מאמין בי?

— באמונה שלימה! — ענה החייט.

— ואם אבקשך דבר, תעשנו?

— בכל מאמצי כחי.

— אפילו עד מסירת נפש?

— עד מסירת נפש.

— ובכן, אני מבקש ממך רחמים, הלילה תבוא אל הגן, בסתר תגש אל החלון ותמצא את תלמידי יושב ובוכה ותגיד לו בשמי, כי ילך אחריך. ואתה תובילו תיכף ומיד אל עיירה פלונית, ותמסרנו על יד החזכר ר' יודיל, על־מנת שהלה יוליך את הילד לישיבה פלונית; וכשימאן הילד להאמין בך ויחשבך לגונב נפשות חדש, תפסוק לו „טעות לעולם חזרה", והוא בהכמתו יבין, כי רמז הוא, כי בשעורנו האחרון עמדנו בסוגיה זו. ומה משכורתך בעד טרחתך?

— אסכים למשכורת, שיבחר הרב בעצמו — ענה החייט — כי הילך אני לסכן את נפשי ונפש בני ביתי.

— אם בי הדבר תלוי — אמר הרב — הרי מבטיח אני לך, כי תקבר על ידי אחרי אריכות ימיך.

— היתכן?! האני, ההדיוט, אזכה להיות קבור על יד רבנו. האניי היתכן הדבר?

— כן, אם ירצה השם. אם תוציא את הילד לחפשי ותעשה כל מה שצויתיך, יעלה הדבר אפילו לאחר זמן הרבה, כי כבר אני מתקרב לסופי, ואתה עודך בחצי ימיך ותאריך שנים, וכבוא פקידתך נהיה שכנים בקבר. ואתה מהר ועשה את מלאכתך. ה' ישלח את מלאכיו לפניך. רק אל תספר לשום איש מכל הענין, גם לא מהבטחתי, עד אם תרגיש, כי תגיעה שעתך להפטר מן העולם.

הלך החייט בשליחות הרב, התגנב אל הגן וראה את הילד שהוא יושב על יד החלון. אמר לו: „מנע קולך, רבנו שלח להגיד לך, כי חלך אחרי וצוני לפסוק לך: „טעות לעולם חוזר".

צהלו פני הילד והלך אחרי האיש אשר טענו על כתפו ויעבור עמדו יחד את הגדר בקפיצה. בטרם יאיר הבוקר, בא החייט עם הילד אל בית ההוכר, שהובילו מיד להישיבה כיצות הרב.

למחרת נעשה רעש גדול בכל העיר מטעם פקידות המנזר, והשוטרים עשו חפושים בבית הרב ובבתי שאר הלמדנים בעיר, ואת הילד לא מצאו. וגם בעל „שאגת אריה" לא ראה עוד את הילד כל ימי חייו, כי צוה עליו שלא יראה ולא ימצא, אלא בבתי הישיבות בלבד. אבל הרב היה מקבל ידיעות ע"ד מהלך שקידתו בתורה. גם זכה לשמוע, כי כבר נתמנה לרב באחד עיר בשגיי שמו ושם אביו ושם משפחתו, ומשם החליפו ביניהם שאלות ותשובות.

עברו שנים הרבה, והרב חלה את חליו אשר מת בו. ולא הודיע שום דבר לאנשי קהלתו על דבר אופן הפדות של נפש תלמידו, בנו הרוחני, על ידי החייט ועל דבר ההבטחה שהבטיח לו.

הרב הניא לקבורות במעלה הקברים, והעדה לא מצאה שום איש, אשר יזכה להקבר על יד הרב. רק אחרי עבור עשר שנים מת רב אחד גדול אשר התארח בעיר רבנותו של בעל „שאגת אריה" ויקברוהו לימינו של הרב, והמצב שמאלי נשאר המקום פנוי, כי לא מת שום אדם מן הגדולים אשר יכירנו מקומו על יד קברו של הרב.

וכשעברו כ"ה שנים מזמן המאורע, חלה אותו חייט את חליו האחרון, ובחמישי בשבת לפנות ערב, כשהרגיש כי בא קצו, בקש להבחיל אליו את ראשי הקהל, כי סוד חשוב יש לו לספר להם. וכאשר באו ושמעו את דבריו אשר ספר להם גערו בו:

— הגם עכשיו שכור אתה, כי תספר לנו מעשיות כאלה?

אז געה החולה בבכיה ואמרה:

— שהדי במרומים!

ובמלים האלה יצאה נשמתו.

הקבורה נהעדה ליום הששי בבוקר. כשהביאו את מטת המת אל שער בית הקברות, נתקשרו פתאום השמים ענגים הרבה וגשם נורא ירד לארץ ויהי חושך ואפלה, עד אשר לא ראו איש את אחיו, והיום היה ערב שבת ודווקא יום הששי הקצר. נבהלו הקברנים והחליטו, לשאת את גוית המת בחושך ולמשש באיזה קבר מן הבא בידם בקירוב מקום, ושם יחפרו קבר ויקברוהו, כי עם בר מינן כזה אין מדקדקים: יהיה קבור באיזה מקום שיהיה, רק בקבר ישראל. וכאשר החליטו כן עשו, וימהרו לשוב הביתה לקבל את השבת בשמחה, וישתבחו בעיר, כי גמלו חסד עם המת להביאו לקבורה במצב קשה כזה.

והנה ביום הראשון, למחרת השבת שאחר קבורת החייט, ערבה שמחתם של הקברנים, בראותם את המעוות, כי החייט נקבר לשמאלו של בעל „שאגת אריה". ויהי רעש גדול בכל העיר. מיד קראו לאספה גדולה, ויספרו את כל המאורע ויבקשו מאת הרב להורות הלכה, אם מותר לזלזל בכבוד המת להוציאו מהקבר שאינו ראוי לו, ולקברו בקבר חדש ולכסות את הקבר בבקשת מחילה בעמד כל הקהל מאת נשמת הרב הגדול, בעל ה„שאגת אריה".

כאשר ספרו הקברנים על החושך והאפלה, ומדומה והתנצלו כי משום כבוד השבת החליטו את החלטתם, ספרו גם ראשי הקהל את אשר אמר להם החייט קודם למיתתו ע"ד יציאת נשמתו ב„שהדי במרומים".

הרים הרב קולו ואמר:

— לא להגם אמרו: „שהדי במרומים", בן השמים נלחמו לו לקיים את הבטחת רבנו בעל ה„שאגת אריה". חלילה לכם להוציא את המת מקברו. הלא

הציל נפש אחת מישראל, והציל הקדוש ברוך הוא את כבודו.

כאשר שמע אנ־סקי את הסיפור הזה, התרגש מאד, ודמעה נשרה מעיניו וירשום ראשי־פרקים שלו בפנקסו.

גם אני, בכתבי את זכרונותי אלה, הנני מקדיש דמעה חמה לזכרונו של בעל הנפש היקרה, ש"ז אנ־סקי ז"ל, ועברה לי דמעתי.

ביער נרפאתי מאמונות תפלות?

מן השעה הראשונה של שנות למודי היה „חדרי" קבוע בעזרת נשים של בית המדרש של אבית אבותי מצד אמי, אשר היה בקצה החצר של בתיהם וגחלתם, ומעודי לא טעמתי טעם הליכה אל ה„חדר" דרך שווקים ורחובות. פעם אחת נכנס אל „חדרי" זה השמש הזקן של בית מדרש סבי ז"ל, אשר זכה להקרא גם שלא בפניו בשם: ר ב י שמואל השמש, ואחרי שהתלחש עם רבי, הזמינני להכנס תיכף לעזרת האנשים. נכנסנו בלי להתמהמה אפילו רגע, והנה לפנינו מסיבה חגיגית על יד השולחן הארוך המוקדש ללמוד תורה: הרב באמצע, ומימינו ומשמאלו אנשים סוחרים, כולם ידועים כעשירים וקבלנים מפורסמים, אשר קצתם היו מבאי בית מדרשנו התמידיים. על השולחן היה מונח גליון גדול, כתוב משני עבריו, עברית כמובן, וכתובת על גביו: „קשר של שותפות". הרב לקח ספר גמרא בידו ופנה אלי:

— בני, עצם עיניך ופתח את הגמרא.

בידים רועדות מאימת הצבור וסתימות הענין מהרתי לעשות כאשר צטוויתי, והרב קרא במתיקות:

— רבותי, הנה העמוד מתחיל במלות: „האי קרוב לשכר ורחוק מהפסד הוא" (ב"מ ס"ד ע"ב)!

הרב סיים את דבריו בברכת מזל־טוב ובעצה טובה לחתום על בתב ההתקשרות. המתקשרים התנו בלב שמח, ומיד שלחו אל בית היין העברי היותר סמוך והיותר מהוק בכשרות והביאו משם אוזים צליים, דלדולי

שומן וכל מיני מזונות, משקאות ופירות וישבו לאכול ולשתות, ואותי הושיבו במעט על יד הרב הכריחוני להשתתף בסעודה. הרב התחיל להסביר מענייני המאורע ובאר לפני המסיבה, כי גמרא מפורשת היא (חולין צ"ה ע"ב): רב היה בדיק במברא ושמואל בדיק בספרא ד' יוחנן בדיק ביעקא. ובפי שעניין מברא אינו שייך כלל לנידון דידן, מכיון שאין איש מאתנו יוצא לדרך, הרי אין לנו אלא דעתו של שמואל ודעתו של ר' יוחנן, ולפיכך החליט, כך הסביר הרב, לצאת ידי שניהם: לקרוא ליעקא, אשר רבו העיד עליו, כי הוא עוסק באורייתא בשקידה ובהצלחה ומתנהג בצניעות וביראת שמים, ולבדוק על ידו בספרא.

— והנה רבותי — המשיך הרב — עיניכם הרואות, כי מה' יצא הדבר, כי זוהי מלתא דלא שכיחא, כי העמוד הנפתח לשם בדיקת ימלים כאלה, שהן ממש תשובה ברורה לעניין שבאנו לבדוק אותו, ואין ספק כי העסק הזה יעלה ויצמח בסיעתא דשמיא, וסעודה זו היא סעודת מצוה, ומפני זה צרפתי לשולחן את הילדה, שנתגלגלה זכות על ידו, כדי לחנכו במצוות ולחזק אמונתו בקרבו.

כך דרש הרב כמתנבא. ואני? כל אותה שעה ישבתי כמו על גחלים בוערות, כי מסיבה זו היתה לא לפי גילי ולא לפי ביישנותי הטבעית.

כמעט לא יכולתי לטעום מאומה מפני מצב רוחי המדוכא, אבל כל פעם שהיתי מסרב, היו מצורים עלי:

— אכול ושתה, הן שמעת מפי רבינו, שהסעודה הזאת סעודת מצוה היא.

אותה שעה הצדקתי עלי את הדין בקל־וחומר מן חמלאכים בביתו של אברהם אבינו, אבל לאכילתי היה טעם כלסעודת הבראה.

מסיבה זו ארכה עד זמן המנחה, וכל העת חיכו חברי בכליון עיניים, מלאים בחדרם ומציצים מן החרכים של עזרת הנשים אל עזרת האנשים. עיניהם רואות את כל אשר נעשה ביחס אלי, וגם קנאו בי על אשר נבחרתי להפקיד חשוב כזה ועל אשר זכיתי לשבת בסוד חכמים ונבונים ולהיטיב את לבי במטעמים של יום־טוב. כשהגיע זמן תפילת מנחה אמר הרבי אל כל חברי שיכנסו לעזרת־אנשים להתפלל. השותפים החדשים הזמינו את החזן מבית־הכנסת

של שמריהו צוקרמאן להתפלל על פי תוי־הזמרה של זולצר. כשנכנסו חברי לאולם התפילה, הרגשתי מיד כמו ניהנום פתוחה מתחתי. אמנם החזן הפליא לתת כחו בזמרה מהודרה ובהתלהבות גדולה, אבל עלתה לי, כי אחרי ברכת „מי שברך" לרב ולשותפים ולכל הקהל הקדוש, ברך החזן ברכת „מי שברך" גם את „החתן יעקב בן ישעיהו הכהן, בעבור שהשותפים ברכו אותו". הרגשתי בכל חושי הילדותיים את אמיתות הכתוב: „מברך רעהו בקול גדול — — — קללה תחשב לו", ועמדתי חפוי ראש כאבל בין השמחים, כי חברי כמעט שאכלוני כמבטי עיניהם, וטעמתי טעם עין־הרע, אשר עד היום הזה לא אוכל לשכוח אותו.

אחרי התפילה הכריז הרבי אמנסטיה גדולה, כלומר: פטר אותנו מלמוד הלילה לאור עששית כהה עד עשר שעות. וחברי לא יצאו, כי אם מהרו הנסו, כדי שלא לראות את חברם בן־קנאתם. היתה לי הרגשה, כי לו היתה חרב בידם, כי אז הרגוני בשעת הפריחה, למען לא יוסיפו לראות פני עד עולם.

במשך הדשים שלמים היתי לשיחה בפי הבריות בכל העיר, וכל הפוגע בי ברחוב, היה מעכבני ומרעימני בדברי קנטור ושואל בזה הלשון:

— והאתה הבכד של ר' זימל תפק, שפתח את המסכת בבא מציעא ב„האי קרפיפא לשכר ורחוק מהפסד הוא"?

בקול בוכים ממש היתי משיב תמיד:

— אני.

נטיתי להגיד דמעות בשל כל השאלות של המקנטרים אותי היתה פשוטה בתכלית הפשטות: כפי שאני מבין עכשיו את הלך רוחי בימים ההם, בכיתי על אהבת חברי שאבדה לי שלא באשמתי כלל; בכיתי כשזכרתי את היסורים שסבלתי בשעה שעמדתי במקום גדולים לפתוח את הגמרא בעינים עצומות וההעיקר בכיתי, מפני שחשדתי, כי כל השואלים נוספו גם הם על חברי המקנאים בי, ויכרתו עמהם ברית לרדת עמי לחיי. בצר לי פניתי אל רבי, ובקשתי ממנו עצה, היאך ובמה לכפר את פני חברי הנעלבים על ידו ולא על ידי. רבי השתתף בצערי והשיא לי עצה לפיוסם בדברים, אבל באילו דברים לא באר לי. אז באתי בעצמי לידי החלטה לספר באזני חברי את היסורים שסבלתי באותה שעה, וסיימתי את ספורי בדברים, שיצאו מלבי ממש: כי גם על שונאי ישראל

אין לבקש ענוי כזה, כמו שעוניתי אנכי בשעת הסעודה באותה מסיבה. דברי אלה השיגו את מטרתם, ולאט לאט נצחתי את קנאתם, ולא עוד אלא שהתחילו מתענגים ממש על ספורי העניים שלי, ועל כל מה שהשמעתי מפי בדו מלבם כהמה וכהמה. למשל, האחד ספר לי, כי כמעט נחנקתי בשעת הסעודה וכי הייתי חש בגרוני כשבוע שלם, מפני שהתביישתי ללעוס את המאכלים והייתי בולע אותם חתיכות חתיכות, וסיים בשמחה במלים: „ברוך ה' שהצילני מכבוד כזה". שמעתי את שקריו ושמחתי גם אני, כי ראיתי, כי שב אפו מעלי, ומראש המקנאים בי נעשה גם לראש המכבדים אותי.

עברו כשמונה חדשים, ושני השותפים נתדלדלו עד זבולא בתריתא על ידי עסקם החדש, אשר בדקו אותו מראש על פי החלטת הרב בספרא ויונקא הבאים כאחד בתיהם, אשר נתנו בערבון בעסקי הקבלנות, נמכרו מכירה פומבית, רכושם בא אל בית הנושים, והאחד מהם הגיע לידי כך שהיה זקוק לתמיכה מקופת הקהל וקמחא דפסחא. המקרה הזה עשה עלי רושם עז והביאני לידי כפירה באמונות תפלות, וכשגליתי לחברי, כי מעכשיו איגני מאמין עוד לא בשדים ולא בלחשים ואפילו לא בה„בעל דבר" בעצמו, אשר כפי אגדת בעלי ההזיה הוא מתגלה לכל אדם מבעד לחלון שלושה ימים קודם הפטירה, מצאו אויבי שוב מקום לגבות ממני את חובותיהם הישנים, והתנפלו עלי בשם קנאת הדת.

— כיצד אינך מאמין — צעקו בכעס גדול — אם זקנים וחשובים ממך מאמתים את הדבר מקדמת דנא?

אני באחת, שהאמונה הזאת אבדה לי מעכשיו, וגם נכרתה מלבבי לגמרי. ומאותה תקופת הילדות, אשר עליה ידובר, עד תקופת הזקנה, אשר בה אני כותב רשומות אלה, רחוק אני מכל מיני אמונות תפלות. ופעם אחת נכויתי בשל כך בחמי חמין על ידי אחד מן המאמינים לכל דבר: זה היה בשנת מות אחד מצוררי ישראל האכזרים ביותר, בערב ראש השנה שלנו, ורבים ראו בזה אצבע אלהים, וכאשר ראיתי את התפעלותם מעצם יום הפטירה, עלה על לבי כל המאורע המסופר מימי ילדותי, ואמרתי להם:

— מיתת רשעים ורעי שבדאית היא לעולם, ובעובדה שהרשע מת בחצי ימיו

זדאי שישנה אצבע אלהים, כי מאמינים בני מאמינים אנחנו, כי ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל, אבל יום המיתה—זהו מקרה ולא יותר, והצדיק הזה יכול היה להתפקע פתאום גם בחודש אב, אשר בו הורע מזל של ישראל, וחולין הוא כלפי שמיא לומר, כי הכביכול בעצמו עסוק ברשימת ימי המיתה של יצוריו.

דברי אלה לא נתקבלו על לבו של אותו קנאי, עד שהתערבה בויכוחנו אשה אחת מנשי ה„צאינה וראינה", אשר היתה באותו מעמד, ואמרה:

— הן ב„נתנה תוקף" נאמר: „מי יחיה ומי ימות", ואילו יום המיתה לא נכתב ולא נחתם.

התשובה הזאת, נכנסה ללבי של הטוען כנגדי, ובלבי אני נתאמתה אז ההנחה הקדמונית, שהקב"ה נתן בינה יתירה באשה יותר מבאיש (נדה מ"ה ע"ב). ובנוגע לנשי ישראל ביחוד, נזכרתי מה שהעיר במקצוע זה המשורר המנוח יל"ג ז"ל על פי הנסיון כמורה בבתי הספר בערי התחום, כי בנות ישראל לא רק יפות הן, כי אם גם מוחן לא נתקלקל על ידי פלפולים. וזכורני, כי אחד מן הקנאים התמימים עם ה' אלהינו התנפל פעם על אותה הערה של יל"ג, ולא נחה דעתו עד שהראיתי לו את מאמרם ז"ל: „מתוך שהתינוק מצוי בבית רבו נכנסת בו ערמומיית תחלה" (נדה שם).

בין כך ובין כך, לבי ירחש תודה לרבי, אשר בחר בי אותה שעה בתור ינוקא הבא לבדוק בספרא, וחביבים עלי יסורי הנפש אשר סבלתי ממאורע זה, כי על ידו נרפאתי ממחלת נפש עזה וקשה, שדבקה בידוע, גם בהרבה מגדולי המדע, אשר הורעלו בה בימי ילדותם, ולעת זקנתם הודו ולא בושו בודוייהם האחרונים, כי לא היה בכחם להרפא ממנה.

נסיון פרנוני אבורי

מורי החכיד, ר' יעקב אליה מבילניציי, עשה פעם אחת בנוגע אלי מעשה אשר לא יעשה. הוא השתמש במקרה שנפטר אחד מגדולי ישראל, ו"כמתלהלה היורה זיקים" אמר אלי, שראוי הוא אותו גדול שיספידוהו כהלכה.

הרהבתי עוז בנפשי ואשאל את פי מורי:

— מי יהיה הספדן?

— אתה — השיב מורי בנחת.

מתחילה חשבתי, שמורי מתלוצץ (הן אני אז רק בן י"ב שנים!), אבל עברו ימים מעטים, והנה הוא בכבוד אל ה"חדר" עליו השמח, כדרכו תמיד ופנה אלי:

— ההכינות כבר את הספד על גדול הדור שהלך לעולמו?

נבהלתי מאוד ואמרתי לו בקול בכי:

— איני יודע, איך מספידים וכיצד מכינים דברים כאלה.

על זה ענני:

— כלום כל המגידים הטפשים של המתנגדים יודעים, כיצד מכינים הספדים? הלא כך דרכם של המתנגדים להספיד כל איש ואיש, ואפילו כל אשה ואשה, ואליבא דידך צריכים היו הנפטרים המתנגדים להיות מוטלים בלי הספדים עד שיסבירו למספידיהם, באיזה אופן מספידים ואיך מכינים הספדים. מספידים — וחכל. וגם אתה תספיד, ומה גם כי בין ספרי סבא שלך יש בודאי גם הרבה ספרי דרוש, ושם תמצא גם הספדים והראה דוגמאות, כיצד מספידים. הנני חסיד, אצלנו אין מספידים, ואינני בקי במלאכה זו, אבל ראיתי, כי אפילו אנשים כבדי לשון

מספידים, וכלום יתכן שאתה בחלקת לשונך לא תוכל להספיד? תקרא איזה הספד לדוגמה ותדבר ככל העולה על רוחך.

— אבל הלא אימה תפול עלי מפני קהל השומעים?

— היא התחנת — ענה — מיכרחני לעקור מלבך את אימת הבריות, עד שלא ישאר לה שורש בנפשך. רוצה אני להרכיב לך אבעבועות, ובטוח אני, כי אחרי דרשה אחת ברבים תהפך לאיש אחר והבריות יהיו בעיניך כקאקי חיוורי.

לא-היה אומלל כמיני באותה שעה. ביישן הייתי מטבעי. נפשי היתה עגומה ואבלה בדרך כלל מחמת התייתמותי בימי ילדותי. נוטה הייתי לעצבות ולהתבודדות, וחנה פתאום כיפים עלי דר כגיבית, שאהיה הורש ברבים. הרגיש המורה את עצבי ורגזי והשתדל לעודדני, באמרו:

— עזות שבקדושה אתה חסר. ואני רוצה לנטוע אותה בלבך. אי״ה יעלה דבר זה בידי, וכל תחבולה שבעולם לא תועיל לך. אפילו מערש חוי אקימך, עד שתקום על רגליך ותספיד. ממה נפשך: אם תשאר מתבגד, הרי חייב אתה להספיד מתים. ואם תהיה חסיד, הרי חלילה לך להיות ביישן ונחבא אל הכלים. ובכן אחת דתך להספיד, ודוקא ברבים, ומה שיהיה אחר כך, נראה. ההספד יהיה באחד בשבת הבא. מחר יום הששי, ובכן יש לך פנאי לקרוא בספרי הספדים ולהכין הספד, ואני אספר לך מגדולת האיש הנספד, ורשאי אתה לבדות מלבך מעלות ומדות שלא היו כלל בנספד, ולא יחשב לך זאת לעוון. וכלל זה נקוט בידך: בנוגע להספדים אסור לעבור על ה״לא תגרעו״, ומותר לעבור על ה״לא תוסיפו״.

בפחי נפש שבתי הביתה, ובליל השבת עיינתי בכמה ספרי דרוש ומצאתי שם הספדים. קראתי אותם בעיון ועלה במחשבתי לחבר איזו שלשלת של פסוקים ומאמרי חז״ל ולקשרם עם ספורי שבחים על המת, וכמעט שבה נפשי למנוחה. אבל כשבאתי בבוקר לבית המדרש לתפילת שחרית בפלת עלי אימה. על יד הדלת ראיתי מודעה בזו הלשון בערך: „מודיעים לכל באי בתי כנסיות ובתי מדרשות בעירנו, כי ביום א׳ פרשה זו יהו, בין מנחה למעריב, ידרוש בבית המדרש של ר׳ זימל הפן עלם בן י״ב שנים דרוש הספדי על גדול פלוני שנסתלק בערב יום הכפורים".

הבינותי, כי אותה מודעה היא פועל ידיו של מורי, הרוצה לעשות

ריקלמה לעצמו ע"י תלמידו. ובעודני עומד בפיק ברכים מאימת הדין של יום המחר, סבוני גם כתרוני באי בית התפילה בשאלה:

— האמנם אתה תספיד מחר את הנפטר?

— הניחו לעיף — אמרתי — אינני יודע מאומה.

יום השבת עבר עלי בדאגה ובדכאון. התהלכתי בבית הנה והנה, ושבתי ביני לבין עצמי דברי הספד. היתה לי דמות של מטורף, החוזר על פסוקים ומאמרים שאין להם שחר וקשר, ואין הוא יודע מהו שת. ולפנות ערב בא מורי לבית מדרשנו להתפלל תפילת מנחה, ומשם סר לבית זקני לסעוד אתנו את הסעודה השלישית, ובשעת הסעודה שאלני, המוכן כבר הדרוש. אמרתי לו, כי אני כמבולבל, אם כי יש לי כבר מאמרים, שאני חושב אותם למתאימים אל הענין. ועל זה ענה:

— ובכן הכל מוכן. אל תשכח שאתה ילד, וכל מה שתאמר תקובל כחכמה.

וכשגער זקני במורי על חפצו להתפרסם ע"י תלמידו, ענה בנחת:

—ועל ידי מי נתפרסם משה רבינו עליו השלום, אם לא על ידי תלמידו? ועל ידי מי נתפרסם הקב"ה, אם לא ע"י ישראל עם קרובו?

ותוך כדי דבור מזג לעצמו כוס יי"ש והפנה לזקני:

— לחיים, רבי זימל! הריני חסיד, ואם ירצה השם מחר אחרי הדרשה אבוא לשתות עוד כוס אחת; הדבר כבר נעשה ואין להשיב, כי העם יבוא מארבע פנות העיר. ומה שחס כבודו על בריאות הילד, אני מקבל את האחריות המוסרית עלי ועל זרעי, כי הקב"ה יודע, כי כוונתי רצויה להרגיל את הגלד להיות דורש ברבים ולא להיות עצוב רוח ומתירא מפני אנשים, שכולם בני תמותה הם, מסריחים בחייהם, על אחת כמה וכמה במותם. תרפה היא לגזר מפני איש. והמתנגדים, במחילה מכבודו של מר, כולם יראים זה את זה ויש לחשוד בהם, כי את האלהים אינם יראים כדבעי, כי מי שהוא ירא אלהים באמת, אינו מתירא לא מפני דוה רעה ולא מפני חיה ואפילו לא מפני ליסטים.

זקני צחק לפטפוטיו ואמר, כי אלמלא פרסם את הדבר ברבים במזדעות, שוחחי אמנם חיצפה יתירה מצדו לעשות דבר כזה בלי לשאול את פיו, — כי אז לא היה

נותן לי לבוא אל בית המדרש, אבל מכיון שהדבר נעשה ונתפרסם, אין לעשות מזה שערוריה פומבית, ויעלה הילד על הבמה, אבל רק לרגעים מעטים. והוא, כלומר זקני, אמר למורי, כי בכל אופן יפרסם לפני הדרשה את תעלוליו אלה, וכי כל הענין הזה הוא משובה חסידית ולא יותר, ואילו הצטער באמת על פטירתו של אותו גדול, לא היה עושה מעשה צחוק כזה. על זה ענה מורי:

— ר' זימל, אם יגלה מר ברבים ואם לא יגלה, כי זוהי המצאה מצדי, אני בכל אופן חסיד ואינני מתירא מפני שום איש, ויהיה לבו נסתר ובטוח, כי כבר פרסמתי זאת בעצמי, ולכבודו לא יהיה מה להוסיף.

ובזה נגמרה השיחה ב„שלש סעודות".

למחר, ביום הראשון, קמתי ממשכבי בכאב ראש והייתי בעיני כעולה לגרדום. אחרי תפילת שחרית חלשה עלי דעתי ובכיתי בכי גדול. אבל מורי בא וקרא לי ללכת אתו לטייל. ומפני שגן הטיול המורביובי היה ממול ביתנו, הביאני אל הגן ואמר לי, כי המתנגדים אינם ראויים לכך שהארץ תשא אותם, כי מי שיש לו מת בקדקדו מבין, כי כל הענין הזה אינו שוה אף פרוטה. מת אדם אחד ומספידים אותו. לאחר הטיול נפרד מאתי ואמר:

— לתפילת המנחה אבוא ונלך יחד לבית המדרש.

וכן היה. קודם תפילת המנחה נכנס מורי לבית זקני והלכנו לבית המדרש, אשר היה בחצר זקני. אני הלכתי בפיק ברכים, והוא אחז בידי והבקיע לי דרך בין ההמון הגדול, שנקבץ כבר ומלא את הבית מפה אל פה. לאחר תפילת מנחה עשו אזכרה להנפטר, ומורי העמידני על הבמה. רעדתי בכל גופי. הסתכלתי בפני ההמון הגדול ומבטי עיניו ושעמתי טעם מיתה. ומורי עומד לפני הבמה אל מול פני, מסתכל בי ואומר בניחותא:

— הכל טוב. צריך להתחיל את ההספד.

ואני נסתתמו טעניתי, שכתתי את כל הפסוקים ואת כל המאמרים ואין אני יודע פשוט, במה אפתח, והוא עומד ממולי ומוסיף ללחוש:

— מדוע אינך מתחיל? התחיל ותגמר יבוא מאליו!

באותו רגע נשמע מעזרת הנשים קול החרש הזקן ר' אליהו, אשר מקום משכנו היה בעזרת נשים, — זקן זה היה מתפרנס

מיגיע כפיו, אבל דירה לא היתה לו, כי נתאלמן מאשתו וכל בניו מתו עליו בחייו, ובבית מדרשו של זקני-היתה „לינת הצדק" שלו. על אחד הספסלים היו מונחים הטלית והתפילין והספרים של ר' אליהו זה, גם כבר לחמו ובצליו הירוקים בקיץ והצהובים בחורף, וביום השבת היה סועד על שולחן זקני. חרש עני זה דרכו היתה בשעה שהעם עוסק בתורה את שומע איזו דרשה, היה עושה את שלו ואומר תהילים בפני עצמו. ובאותו רגע טראגי שלי, בשמע קול החרש הקודא: פדה בשלום נפשי מקרב לי, כי ברבים היו עמדי (תהלים נ"ה י"ט), ומיד נצנצה מחשבה במוחי: חזרתי על דברי הכתוב הזה, בגיגונו של ר' אליהו, והוספתי: האין אתם שומעים, מורי ורבותי, את קול הנפש של הנפטר, הצועקת אלינו מן האדמה: „פדה בשלום נפשי מקרב לי"? כי מה חיו חייו אם לא קרב ומלחמה גדולה עם כופרים, אשר לא העריכו את גדולתו בתורה וביראה, ומי ומה נתן לו את הכח לישא ולסבול את כל אשר נטל עליו בימי חייו המרים, אם לא מה שרבים היו בכל זאת עמו, כי לא אלמן ישראל מתופשי תורה ומיראי שמים. לקול הדברים האלה, היוצאים מפי ילד, געה העם בבכי, ומורי הסתכל בי ואמר: הפלא ופלא! והביט מאחוריו והסתכל בפני העם, כשואל במבט עיניו: מה תענו אחרי דברים כאלה, רבותי? ובאותו רגע שב זכרוני אלי וזכרתי את כל המאמרים והפסוקים שהכינותי לי, והכנסתי בהם הסבר אחר הסבר וחדוש אחר חדוש, דברים שלא עלו על לבי כלל מראש, והשתתפות השומעים ועדודם, שהרגשתי מיד לפי מבטי עיניהם, הוסיפו לי עוז וגבורה מרגע לרגע. עברתי אל שבחי המת, וספרתי כל מה ששמעתי ממורי על אודות הנפטר והוספתי נופך משלי, כאילו ידעתיו מקרוב ולא מרחוק, וכך נגמר ההספד באופן מוצלח כזה, אשר לא עלה לא רק על לבי אלא אפילו על לבו של מורי, העשוי לבלי חת. אחרי שנגמרה הדרשה, פנה מורי אל קהל השומעים ואמר:

— רבותי, שכחו נא לרגע, כי זהו תלמידי, ואמרו בלי משוא פנים, אלא עפ"י היושר ויראת-שמים שבלבכם: כלום אין המספיד הקטן ראוי לברכת מי שברך בשם כל הקהל הזה?

— בודאי — ענה כל הקהל — ראוי מאוד!

אז עלה החזן על הבימה וברך אותי בשם כל הקהל הקדוש, ואני עמדתי והביתי כשראשי כפוף.

התפללנו תפילת מעריב, ואחרי התפילה חזרנו הביתה לסעוד סעודת הערב. דמותי אחנו: הוא סעד אחנו יחד, מזג לעצמו כוס של יי"ש ופנה אל זקני:

— ר' זימל, כאן אני מזג כוס שניה. נשתה נא לחיי החסידים.

ואחרי המנה הראשונה פנה שוב אל זקני:

— כאן מזגים כוס שלישית.

כשגמרה הסעודה שב מורי לביתו, ואני נפלתי למשכב. כחודש ימים הייתי חולה ובמחלת קדחת העצבים. כמובן, היו ממטירים אבותי הזקנים על מורי אש וגפרית ולא חשכו ממנו את כל קללות שתי התוכחות יחדו. אבל הוא היה נכנס אצלי בכל יום והיה מקבל את הקללות באהבה, וגם היה משגן כסדר:

— איה"ש הילד יבריא, ואני הוא רופאו. אי אפשר בלי מחלת אבעבועות, וכשתעבור מחלה זו יהיה לאיש הורש ברבים, בלי אימת הבריות ובלי עצבות של המתנגדים, כי אם ברגש החסידים ובבטול היש שלהם.

שתי מתנות

(הגר"א והבעש"ט)

כשמלאו לי שלש עשרה שנה, החלה תסיסה גדולה בלבי שאיש לא ידע ממנה, אבל היא פעלה עלי פעולה לאורך ימים והעמידה את דעותי על יסוד מיצק עד היום הזה. ולא אוכל לעבור בשתיקה על מה שקרני בעצם יום הבר־מצוה שלי אחרי הדרשה והמשתה, כנהוג. העובדה הזאת צריכה הקדמה קטנה: הנני בן גשואי־תערובות, כלומר: ממשפחת אבי הענני מהחסידים, וממשפחת האם — מן המתנגדים הגדולים ביותר, ונתחנכתי בסביבה מתנגדית גמורה. רק הספרים שנשארו לי בירושה מאבי האנשים יחידים, חסידים נלהבים, אשר עפ"י מקרה נפגשתי עמהם, היו לי בבחינת גואלי־הנפש של משפחת אבי, והמלאכה החנוכית הזאת לא נעשתה על ידי שני הצדדים מתוך פולמוס הדעות, אלא היא נעשתה בצורה של זריעה טבעית. משל לשני גננים הזורעים כל אחד בפני עצמו בלי שיגע איש במקציע רעהו: כל אחד עשה את מלאכתו באמונה בלי שום ויכוחים זה עם זה והזריעה עלתה מאליה. מחי ונפשי בהפכו לערוגת שנזרעו בה שני מיני זריעות, ושתיהן עשו פרי, וכעין עובדה בולטת יהיה הפרק הזה, שבו יסופר איך נזרעו בלבי ביום אחד שני מיני זריעות כאלה.

ומעשה שהיה כך הי"ה: אחד מגדולי המתנגדים הביא לי תשובה את המשגיחת שבדפסו בווילנה עם „שנות אליהו" ועם לקוטים מהגר"א, ובעל המתנה הראה לי לדוגמה על מקום אחד, המכיל את הגהת הגר"א שיש לעיין בישעיה י"ג י"ז, בכדי להבין את הדש"י להמשנה דבבא קמא ק"ג ע"א: „הגוזל את חבירו שוה פרוטה ונשבע לו יוליכנו אחריו למדי", ודש"י מוסיף: „אפילו למדי". מה פירוש „אפילו"?

ד"ר אלברט איינשטיין (1879–1955) פיזיקאי יהודי גרמני, מגדולי המדענים בכל הזמנים

ד"ר סיגמונד פרויד (1856–1939) פסיכולוג יהודי אוסטרי, מייסד הפסיכואנליזה

כלומר: הן מנוי וגמור וגם נאמר ונשנה ונתפרש על ידי המלמדים וכל לומדי תורה, כי מדי רחוקה מאוד מהמקום, שבו נאמרה הלכה זו, ובכל זאת אפילו בריחוק מקום כזה צריך הגחל להשיב את הגזלה אשר גזל, דאין לו כפרה עד שמחזיר להנגזל עצמו, ובשביל-כך נאמר עוד במשנה: לא יתן לא לבנו ולא לשליחו, כמו שכתוב (ויקרא ה' כ"ד): „לאשר הוא לו יתננו ביום אשמתו". עוד הדגיש לי בעל המתנה, כי בכל מקום שהגר"א מציין „לעיין", צריך לעיין תיכף בלי שום חקירות ודרישות. כמובן, לקחתי תיכף את ספר ישעיה ועיינתי בו. ואם כי הייתי כבר בקי בספרי התנ"ך ובספר ישעיה החביב לי ביחוד, עם כל זאת כאשר עיינתי נשתוממתי ממש למקרא הדברים האלה: „הנני מעיר עליהם את מדי אשר כסף לא יחשבו וזהב לא יחפצו בה". פתאום אורו עיני ההבינותי, כי המשנה איננה אשמה כלל בזה, שלומדיה אינם בקיאים כראוי בסגנון התלמוד ובשמוש המלים שלו, וכי אי־ידיעתם את התנ"ך ואי־הרגלם להתבונן היטב בדברי הכתובים ומאמרי רז"ל הם שהביאום לידי באור משובש בנוגע למלת „אפילו" זו. כידוע, לרחוק מקום משתמש התלמוד במלת „אספמיא", וכאן הפשט הוא קל מאד: כי אפילו אם הנגזל הוא מתושבי מדי, אשר גם כסף וזהב אין להם שם חשיבות ועל אחת כמה וכמה דבר השוה רק פרוטה, בכל זאת צריך הגזלן להשיב להנגזל. בלי שום תעמולה מצד מי שיהיה נתעלה באותה שעה הגר"א בעיני למדרגת רבן של ישראל בנוגע להפשט, בלי עקמומיות ובלי פלפולים, ואם כי בימים ההם לא ידעתי עדיין מה שנכתב במאמרים וספרים על תכונה זו של הגר"א, כפגתי אל לבי הכרת ברורה, כי האיש מפיל ארצה באחת מהנהותיו פלפולים הרבה ותירוצים דחוקים עד אין סוף; וכן הבינותי בלי שום תעמולה מצד החוקרים החפשיים, כי כל תלמודי אמתי צריך לעיין על כל שעל ושעל בספרי התורה, הנביאים והכתובים. ומאז ועד היום הזה, בשאני רואה בספרי הגר"א את המלה „עיין טעם" או „עיין שם", נחפז אני לעיין, והמיד ותפקחנה עיני לראות להדעת מה שלא הרגשתי ולא הבינותי עד היום, עד שנקבעה מרגלא בפומי: כי כל „עיין" של הגר"א הוא מאיר את העין.

בעודני תחת השפעה זו וכבר נברא לי מזרח גדול בלבוד הגורה, והנה בא אחד מגדולי החסידים שבעדתי ויזכני גם הוא במתנה, בבא־כח מצד מעפחת

אבי, והמתנה היתה לא מספרי למוד התורה, אלא מספרי למוד העבודה בסידור „נוסח האר"י" עם לקוטים מהבעש"ט, שבוא נפשו של הגר"א, וגם הוא הראה לי באצבע לאמור:

— ראה נא את באור הבעש"ט על המזמור ק"ז דספר תהילים. קרא נא את כל הדברים, ואם תהיה מחוסר הבנה באיזה מהם, שאל נא אותי, ושנינו יחד נברר אותם.

התחלותי לקרוא, והמה הבעש"ט מבאר, כי המזמור הזה על פי חלקו הנסתר שבו מדבר על הנשמות, המוצאות מגיהנום בערב שבת אחר חצות היום לכבוד השבת, ונעים זמירות ישראל מכנה אותם בשם: „גאולי ה' אשר גאלם מיד צר", וכמלמד זכות עליהם, על עינוייהם אשר פשעו ועוון בהיותם בעולם הזה, הוא אומר: תעו במדבר, בישימון דרך, עיר מושב לא מצאו; רעבים גם צמאים, נפשם בהם תתעטף; ויצעקו אל ה' בצר להם, ממצוקותיהם יצילם. המה באו עכשיו להודות לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם; כי השביע נפש שוקקה ונפש רעבה מלא טוב, ומה שחטאו בהיותם בעולם הזה, הוא מפני שהיו יושבי חשך וצלמות, אסירי עני וברזל, ובשביל כך המרו אל עצת עליון נאצו; אבל אחר אשר הכניע בעמל לבם כשלו ואין עזר, ויזעקו אל ה' בצר להם ויקציאם מחשך וצלמות... המה יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם, כי שבר דלתות נחשת של העולם השפל ובריחי ברזל גדע, וכן הלאה והלאה עד סוף כל המזמור. הפיט שבדברים האלה פעל עלי פעולה גדולה מאוד וסיימתי בעצמי את המזמור בהתפעלות: יראו ישרים וישמחו וכל עולה קפצה פיה; מי חכם וישמור אלה ויתבוננו חסדי ה'.

החסיד נשקני בראשי ואמר:

— זכות אבות היא, שגחלת החסידים לא כבתה, ושחסכיבה המתנגדית לא נגעה לרעה בנימי הנפש, הנמשכים מדורי דורות. עכשיו תבין שפליאת המתנגדים: למה אומרים החסידים את המזמור ק"ז בערב שבת בתפילת המנחה, היא בטלה ומבוטלת, כי אנחנו מקבלים את האורחים, את הנשמות הנקראות בשם: גאולי ה', אשר גאלם לכבוד השבת.

אז ניתן לי עוד מרחץ בעילם, ושמו: ר' ישראל בעל שם טוב, שני המדים

הגדולים — הגר"א והבעש"ט — הלכו כמו שלובי יד תמיד לפני, כדי להאיר לי את הדרך: הראשון - בעניני של התורה והשני בעניני של העבודה. זמה שזה החרים את זה לא עורר בקרבי לא מחאה ולא קושיה, וכאשר קראתי כבר בימי הבינה את הפולמוס הספרותי, שנתעורר עוד פעם מיסוד חוקרים חפשיים: מי גדול ממי? — לא עוררו הדברים האלה שום תלונה בלבי ולא פעלו עלי שום פעולה להפריד בין זה לזה ולהחליט מי גדול ממי. וכאשר קראתי את דברי ש. הורודצקי, כי „הגר"א השאיר אחריו ספרים, והבעש"ט — אנשים", רשמתי לעצמי, כי שניהם השאירו אחריהם גם ספרים גם אנשים; זהא עקא ששני המורים הגדולים ואלה לא יצרו להם אנשים כרוחם הם, אלא צללים קטנים, המשתמשים בשם רבותיהם להנאתם וסכלותם, ואירע להם מה שאירע לכל מורי העולם הגדולים, כי הבאים אחריהם עוותו את דרכי מיסדי השיטות. וכמו שהעם בכלל איננו ראוי להחשב בין תלמידי משה, אם כי מכנים אותו בשם משה רבנו, וכמו שהנוצרים חללו את שם הנוצרי בעצמו, אם כי עושים אותו אלהות, — כן כל השיטות של גאוני העולם נתחללו על ידי תלמידיהם, ולא לחנם אמר בשעתו המורה הגדול קארל מארקס, בשמעו את דרשותיהם של האנשים אשר נוצרו ע"י ספריו: „בכל אופן אין אני בעצמי מארקסאי". ויפה אמר דוסטוייבסקי, אשר שם דברים בפי האינקביזיטור הגדול בספרו המצויין: „האחים קאראמאזוב", כי אילו בא הנוצרי בעצמו להראות להעם, כי איננו הולך בדרכיו, כי אז רגמוהו באבנים והלכו אחרי האינקביזיטור ולא אחריו. ובודאי כך היו אומרים מנהיגי עמנו, משה רבנו וחז"ל, לו קמו מקברם, כי העם הולך אחרי מנהיגיו הוא, ולא אחרי מנהיגי מנהיגיו. והדברים ברורים, אם כי קשים ומרים. אבל בימי חיי נפגשתי הרבה פעמים עם „אנשים" אשר היו נאמנים לה„ספרים", וכשגרתי בביאליסטוק בשנת תר"נ כשני שבועות הייתי מבקר מדי יום ביומו את הרב הזקן ר' שמואל מ'הילובר, ראיתיו הוגה בש"ס ופוסקים, והתנ"ך מונח על שולחנו ובכל ענין וענין היה מציין ממש על כל שעל ושעל בכתבי הקודש, ואחר כך היה עובר לסגרית הש"ס והפוסקים, ואמרתי בלבי: הגר"א השאיר אחריו „אנשים", שנוצרו על־ידי הספרים שלו, ובהיותי בקיוב לרגלי משפטו של ביליס, ואחרי אשר

דברתי כארבע שעות והוכרחה הפסקה קטנה, נגש אלי יהודי אחד קטן הקומה, איש צחוב ודמעתו על לחיו, הושיט לי את ידו ונכנס עמי בדברים, אבל אני יראתי להרבות בשיחה, כי כן צוויתי מהסנגוריה, כי אהיה זהיר להכנס בדברים עם מי שיהיה, כי הדבר מסוכן, כי עדת מרגלים סבבונו. אמרתי לו ברוסית, כדי שיבינו המרגלים העומדים מסביב לנו, שאני עיף מאד ואחרי ההפסקה עלי עוד לדבר כארבע שעות ויותר, כי עוד נשארה לא פחות מהמחצית מן השאלות העומדות להתברר בתשובתי. אז ענה לי אותו האיש אידית בזה הלשון:

— פיר שעה אפ'ן זייגער האט איר געדעדט, דער קול האט געקלונגען זיס, די געדאנקען האבן זיך ניט איבערגעהאקט, כאטש מ'האט אייך מפסיק געווען יעדע מינוט; אזוי וועט זיין ביז'ן סוף, באר געדענקט אתן זייט ניט מסיח־דעת וועגן וועמען איר רעדט: וועגן אונזער תורה, וועגן די נביאים הקדושים, וועגן די תנאים אזן די אמוראים, וועגן די מקובלים אזן וועגן דעם הייליגען בעש"ט. (ארבע שעות דברת, הקול היה מצלצל יפה, מהלך הרעיונות לא נפסק, אם כי הפסיקוך על כל שעל ושעל; וכך יהיה עד גמירא, ובתנאי שלא תסיח דעת ותזכור על מי אתה מדבר: על תורת משה, על נביאי האמת והצדק, על התנאים והאמוראים, על המקובלים ועל הבעש"ט הקדוש).

אותה שעה עלה על לבי, כי הבעש"ט הניח אחריו גם ספרים או אמרים (הכל חד), אשר מהם נוצרו "אנשים" טפוסים שכאלה.

ב.

מימי הגימנסיה והאוניברסיטה

המלבי"ם מצדד בזכות הגימנסיה

בשנת תרל"ה (1875) באתי לעיר קיירטש, כדי להכנס שם אל הגמנסיה, כי בעיר מולדתי לא היתה לי שום אפשרות לכך, משום שאם־אמי אמרה שנוח לה לראות אותי עשוק בתכריכים, מראות אותי מלובש בבגדי השרד של הגמנסיה. סבתי זו — שמה היה: גיטל — אשת זקני ר' זימל חפץ, היתה מגזע בעל „חיי אדם" מצד אמה, ומצד אביה היתה נכדתו של הג' ר' צבי הירש בהרב ר' שלמה זלמן אב"ד דק"ק לוקאטש, מחבר ספר „חמדת צבי", חדושי גמ"ת על רוב מסכתות הש"ס, והיא עצמה היתה בקיאה כמעט בע"פ בספרי „מנורת המאור", „חובות הלבבות", „מסלת ישרים", „קב הישר" ו„שבט מוסר" וגם במאמרי חז"ל, שהיתה מצטטת אותם בלשונם ממש, מלבד, כמובן, שידעה את פירוש כל התפילות ואת ה„צאינה וראינה", והיתה „מגדת" בבית־מדרשנו בעזרת־נשים מדי שבת בשבתו. וסבתי זו לא „מגדת" פשוטה היתה, כלומר: מתוך הספר, אלא תמיד היתה מחברת בעצמה איזה נושא לכל יום שבת ויום שבת על־יסודות החיבורים שהזכרתי. היא הצטיינה ביראת־שמים, אבל באופן מאד צנוע. ומורגל היה בפיה, כי כל המגלה לעיני כל את יראת השמים שלו הרי הוא חצוף ומחוצף. את פתגמה זה היה מספר ר"א צבי הכהן צווייפל ז"ל במסבת המשכילים בהתפעלות גדולה, וכדרכו היה מוסיף: „כמה רע בא לעולמנו מיום שנתפרסם מאמר חז"ל, שנאמר בשעת זעם: „המלמד את בתו תורה, כאילו מלמדה תיפלות". פנינים יקרות אבדו לנו מיום ש„כתבי התורה נסגרו לפני בנות ישראל".

את זקנתי זאת לא זו בלבד שאהבתי, אלא גם כבדתי מאד. ועד היום הזה נשארה בלבי בשורה אחת עם מורי ומלמדי היותר טובים, והרבה למדתי ממנה. להמרות את פיה לא יכולתי בשום אופן והייתי שרוי בצער גדול, כי אימת עבודת הצבא נפלה עלי, שכן בשנת תרל"ד יצא החוק על דבר עבודת הצבא הכללית, וזקני, אשר האיר תמיד פנים אל ההשכלה, דבר על לבי, כי צריך להכנס אל הגימנסיה בעוד מועד, כדי לגמור אותה ולהכנס אחר כך אל האוניברסיטה ולקבל דיפלום, אשר על פיהו העבודה בצבא היא רק לשלשה חדשים, והיחס אל חיילים מסוג זה הוא יחס של כבוד, כי בפירוש נאמר בפקודת הרוממות, שלאלה שגמרו את האוניברסיטה ובאו לעבוד כמתנדבים, אסור לדבר בלשון "אתה", אלא בלשון "אתם". זה היה הנמוק החיצוני שלו, אשר דבר עליו בגלוי, אבל ביחידות עמדי היה מגלה עוד דברים, כי כל בן ישראל, שאין לו השכלה גבוהה, נבלה טובה הימנו.

וכפי שאת זקני אהבתי אהבת נפש וראיתי, עד כמה מכבדים אותו אנשים גדולים וטובים ממני, נתהוה בלבי גיהנום ממש. וזו היתה אחת הטראגדיות היותר גדולות שהיו בחיי. שני אנשים אהובים ומכובדים בעיני מושכים אותי לשני קצוות: האם הזקנה אמרה לי בפירוש, כי היא בשום אופן איננה נגד ההשכלה, וכל אדם מישראל מחויב לדעת שפות וחכמת החשבון וגלילות הארץ, כגראה מספרי קדמונינו, אשר ידעו את כל החכמות הללו, אבל לבקר בבתי ה"גומינזיה" ולחיות "נשבה בין העכו"ם" (לשונה ממש) כמה ימים ושנים, זהו שמד גמור. וכנגדה היה סבא טוען, כי אי אפשר לדעת שום דבר בלי הדרגה, ומכיון שחכמינו בעצמם אמרו: "יש חכמה בגויים תאמין", צריכים אנחנו ללמוד את החכמות בבתי ספריהם, ומכיון שאנחנו מוכרחים לחיות עמהם ולבוא אתם במשא ומתן וביחוסים הדדיים, מחויבים אנחנו להיות בקיאים בדרכי הייתם ובנימוסיהם, ולתכלית זו עלינו לבקר בבתי ספריהם.

— מובטחני בך — היה זקני אומר — שמביון שמלאת את כרסך בספרי ישראל, תתנהג כר' מאיר עם אלישע בן אבויה: תאכל את התוך ותזרוק את הקליפה. ולפיכך אפילו אם הלמוד בבתי־ספריהם, לא תוציא את עצמך

מסביבת היהודים, אלא יקויים בך: „עם לבן גרתי ותרי"ג מצוות שמרתי", וכשתלמד לדעת את ארחות הגויים ומחשבתם על ישראל, תדע להלחם בהם לעת מצוא ולהגן על כבודנו.

לשמע הדרשות הפונות אלי הייתי בוכה, כי לא ידעתי מה לעשות, ושפכתי במכתב את שיחי לפני דודי ר' משה חפץ, שהיה הבן הבכור והחביב גם על אביו וגם על אמו. כפי הנראה, עשו דברי רושם גדול עליו, והוא ערך מכתב נפלא לאמו בשפתה (כלומר: באידית) והסביר לה, כי אם תעכב אותי מלהכנס אל בית הספר, אזי תגרום לי רעה לכל ימי חיי, כי דור חדש עומד וקם, ולמה זה יגרע חלק נכדה, אשר אמצה לה כבן, הבן היחיד להוריו, אשר מתו עליו בילדותו, והיה עליה חטאת לפני נשמות הוריו שם בשמים. ואת מכתבו סיים בזה הלשון: „אמא, יש דברים שאינם מובנים בשעתם, כי אם לאחר זמן, ואני מברך אותך, שיאריך ה' את ימיך עד שתביני בעצמך, כי צדקתי, וכפי שהדבר הזה קשה לפניך לראות את ילד השעשועים שלך בבגדים שאינם לפי רוחך, אבקשך לשלחני אלי קיירמשה, ועיניך לא תראינה שום דבר, אבל אזניך תשמענה בשורות טובות מרחוק, כי בנך זה יהיה הולך הלוך וגדול". הדברים האלה עשו רושם על הזקנה, היא קראה את המכתב בדמע ותניחהו מתחת לכר ראשה בלילה, ובבוקר היתה קמה וקוראה אותו עוד הפעם, עד שידעה אותו על פה.

ואז הלכה אל הרב מלבי"ם (זו היתה השנה שהיה רב במוהילוב) וספרה באזניו, איך מתו עליה בניה היותר חביבים והניחו לה בן יחיד, ועכשיו מפני החוק החדש של עבודת הצבא, חושב בעלה לתכלית גדולה להכניסו אל הגימנסיה, וכי היא מוחה בדבר, אבל בנה הבכור, חתנו של הרב ר' יואלקה מפרוזוויסק, כותב לה כדברים האלה, והוציאה את המכתב. הרב מלבי"ם קרא את המכתב ואמר: „בנך זה הוא סופר נפלא ופקח, ונכדך זה אשר הזכרת, האם אין זה אותו הנער השומע את דרשותי ואשר ברכתיו פעם אחת? אם זהו הנער, אזי אני מסכים לשלחו אל בנך, כי מובטחני שלא יגרע ממחותו באומה". על פי פסק דינו של הרב ברכוני שני הזקנים יחדיו לנסוע לקיירטש, ושם נתקבלתי למחלקה הרביעית של הגימנסיה, אחרי שהכינותי

את עצמי לבחינה זו במשך שלשה חדשים.

עד שבאתי לקיירטש לא דברתי רוסית כלל, ושפתי המדוברת היתה אידית, אבל אידית „בית־מדרשית", או כמו שאני קורא לה „בית־מדרש־זשאַרגאַן", וחשם הזה מצא חן מאד בעיני יל"ג, כפי שכתב לי פעם אחת על כך בזה הלשון: „הצ"ב שב ממוסקבה ויספר לי, כי היית לו לעזר לא מעט אצל ויסוצקי וחישין במומחיותו הגדולה, כלומר, בשנוררותו, אבל זה לא הרגין כל כך את לבבי, כי סוף סוף הוא מחלל על ידי זה את כבוד „המליץ". אבל מה שהעסיק אותי, היא ההברה שלך, שהזכיר בשמך, כי אתה מכנה את הזשאַרגאַן הליטאי בשם „זשאַרגאַן בית מדרשי", ולא אקפח שכר שיחה נאה ואומר לך „יישר כח" גדול, כי הרבה פעמים בקשתי בטוי של להבדיל בין הזשארגאן הזה, שגם אני מבריותיו, ובין הזשאַרגאַן החדש, ולא אבוש לומר שלא מצאתי, ומקום הניחו לך להתגדר בו".

השפה הזאת היתה שפתי, וכדי להכנס אל הגימנסיה למדתי את השפה הרוסית רק להלכה, והמורה אשר הכין אותי לבחינה, שגעשה אחר כך לרופא מפורסם, ושמו קוזיאַטין (בשנות המלחמה של עכשיו קבלתי ממנו מכתב על דבר ענין אחד מרופטוב, ובו התחיל מזכרונותיו על אודות הימים אשר היה מורי במשך שלשה חדשים), אמר לי, כי הוא משתומם לראות, עד איזו מדה מגעת ידיעתי בדקדוק שפת רוסיה וגם הדבור הוא מחוסר אקצנט לגמרי, רק מתנהג הוא בכבדוה, וניכרים הדברים, כי אינני מדבר, אלא מתרגם מאיזו שפה אחרת, ומתירא הוא פן יעמוד לי הדבר הזה לשטן בשעת הבחינה. ואמר לי, כי הוא ידבר עם המורה לשפת רוסיה וספרותה, אשר היה מן המומחים היותר גדולים שבגלגל אודיסה וזכה לשם, ושמו היה וואסילי פטרוביץ' זיגיביץ', ויסביר לו, מי הוא התלמיד הבא להבחן לפניו, כדי שלא יקפיד על כך. ובנוגע ליתר הלמודים לא פחד כלל, מפני ששם הדבור איננו מעלה ואיננו מורידה, העיקר הוא — הידיעה.

הבחינות היו במשך שבוע ימים, והבחינה בשפת רוסיה היתה האחרונה. כל הבחינות עברו בשלום, וקוזיאטין אמר, כי הכל תלוי בבחינה הרוסית, מלא פחד נכנסתי אל חדר מיוחד (כי הייתי יחידי שנבחן למחלקה הרביעית),

זיניביץ' בא וישאלני בזה הלשון:

— אתה מהברדיטשובאים? הרק עכשיו התחלת לדבר רוסית? אתה תלמדני קנאיז וכל המורים אומרים שרכשת לך את כל הידיעות על פי הפרוגרמה במשך זמן קצר ובאופן הטוב ביותר. האקצנט שלך אינו מקולקל. להפך, אתה מדבר רוסית יפה, רק בעצלתים; כפי הנראה, אינך חושב עוד בשפה זו, ובאיזו לשון אתה חושב?

— פעם עברית ופעם אידית — אמרתי.

— כן — אמר הוא— האם לא החילות עוד לחשוב רוסית?

— לא — עניתי — אני חושב באחת משפותי, ואחר כך אני מתרגם לרוסית.

— צר לי מאד עליך! כמה אתה מיגע את מוחך. ובכן — אמר — אתן לך גושא, ואתה תכתוב עליו פה רוסית, ואז נראה ונתישב בדבר. אתה תהיה סגור בחדר עד שתגמור את עבודתך, ופה על השולחן יש לך בקבוק של מים, כדי שלא תצמא וכשתגמור את מלאכתך, תגש הנה (הוא הובילני אל הכותל להראות לי, איך מצלצלים). בברדיטשוב — הוסיף לדבר — ודאי אין פעמונים.

— איבני מברדיטשוב — עניתי — את ברדיטשוב לא ראיתי מעודי. אני ממוהילוב שעל נהר דנייפר. ובאמת שם אין פעמונים בבתי התושבים, כי אם בביתו של שר הפלך.

— הוא הדבר אשר אמרתי, כי אתה מיהודי ברדיטשוב. ההבינות באיזה מובן אמרתי זאת?

— הבינותי — אמרתי — זהו במובן של „אימיג נאריצאטעלנאיע".

— טוב מאד! — אמר— הבינות היטב, ובכן לא אפריעך. באיזה עט רגיל אתה לכתוב: בשל אוז, או בשל פלדה?

— אני רגיל לכתוב — אמרתי — בעט של אוז, אבל פה בקיירטש כבר למדתי לכתוב בעט של פלדה.

— ובכן, אצוה ליתן לך עט של אוז.

הוא צלצל, והביאו לי עט של אוז. אחר זה עזבני וסגרני.

החלותי לשרטט בעט האוזן כאשר הסכנתי מילדותי, רק לא מימין לשמאל אלא משמאל לימין.

אחרי עבור שתי שעות נכנס, כשפניו זועפים, וישאלני:

— האם כבר מוכן?

— מוכן — אמרתי — רק לא בכתב נקי, אלא בקולמוס ראשון.

— למתרגם מאידית לרוסית מספיקה הכתיבה בקולמוס ראשון בלבד.

הוא לקח את הגליון ההלך, באמרו:

— מחר בשתים עשרה שעות תבוא ואגיד לך את משפטי, אם תשאר פה או תשוב לברדיטשוב.

שבתי הביתה וספרתי לדודי אשר התעניין מאד במהלך הבחינה שלי, והבעתי את צערי, כי זינוביץ' הוא, כפי הנראה, שונא־ישראל, ומכנה את כל היהודים בשם „ברדיטשובאים".

על זה ענני דודי:

— הוא אדם מלומד וישר מאד, כך הוא מפורסם בכל העיר, אבל מה אתה מבקש מפולני (הוא היה פולני), שיאהב את היהודים? הלא בעיניהם השם „ברדיטשוב" הוא סמל בלהות.

הדב"ים האחרונים נשארו אצלי ב„תיקו" עד היום. איך שיהיה, לא ישנתי כל הלילה וחשבתי, מה יהיה בסופי. הגיע הבוקר והלכתי אל הגימנסיה, והנה זינוביץ' הולך במסדרון, וכאשר ראני אמר:

— נתקבלת. הנני מברכך, כתיבתך תמה בלי שום שגיאה. הסגנון רוסי. הנך מתורגמן טוב. אך השבע לי בהן צדקך שתקרא יום־יום את הספרות הרוסית. אתן לך רשימת סופרי המופת. בכל חדש אבחן אותך לדעת מה למדת בינתיים. במשך שנה עליך לדבר רק רוסית. הרי בקייטש אין ברדיטשובאים. ולא יקשה עליך, איפוא, לדבר רק רוסית.

הוכרחתי ליתן הבטחה זו, ומני אז ועד הבחינה לשם תעודת־הבגרות כלומר עד גמור הזק ליהודי הגימנסיה, הייתי מן התלמידים הראשונים בשפת רוסיה וספרותה, עד שבים הנושה מצבת הזכרון לפושקין במוסקבה, וכשחגגה הגימנסיה את החג הכללי הזה, נבחרתי אנכי בכלל הנואמים על ערכו של

פושקין בספרות הרוסית. זכורני, כי בשעת בחינות המעבר, מן החמישית אל הששית, אמר לי זיניביץ' לעיני כל הועדה הבוחנת בזה הלשון:

— רואים כבר בבירור, שחדלת להיות מתרגם מלשון ללשון, והנך לגמרי מקור.

פיסאראייב, כפי הנראה, השפיע מאד על סגנונך. הביטוי שלך צח מאד. הנני אומר לך יישר־כוח, כי עדיין זכור אני, איך שהיית מתרגם בשפת תנ"ך מליציות. שמח אני, כי שמעת בקולי וקראת את כל כתבי פיסאראייב. היכן השגת אותם?

— קניתי לי את כל כתביו.

— את כל עשרת הכרכים?

— את כולם.

— ואיפה? הרי אי אפשר להשיגם כלל בקיירטש.

— כתבתי לסבי למהילוב, והוא שלחם אלי דרך הדואר, כי קנה אותם בעירו מאת מו"ס יהודי.

— ובכן סבא שלך אינו כלל ברדיטשובאי? ובעירכם יש מוכר־ספרים יהודי המוכר את ספרי פיסאראייב?

כאן מצא בעל חוב לגבות את חובו ואמרתי לזיניביץ' בזה הלשון:

— סבי הוא האיש שהכניסני לגימנסיה ושאמר בשם התלמוד, כי תלמיד חכם שאין עמו השכלה גבלה טובה ממנה. ואגב: מה כוונתו לומר בתואר ברדיטשובאי? מרגיש אני, כי איזה עלבון מסותר בכנוי זה.

— אני מבקש את סליחתך. אתה לא תוסיף עוד לשמוע מפי את המלה הזאת. במלת „ברדיטשובאי" מכוון אני לקנאות של אותם היהודים, שמחשבת יהודה נתקעה בלבם, כי עמהם תמות חכמה, וכי כל התורה והחכמה גנוזות רק בספרי הצדיקים שלהם; והנה את הצדיקים הללו היתה לי הזדמנות לראות בקרוב ובאתי לידי מסקנה, כי כולם עד אחד אוואנטוריסטים הם.

— לא כולם, ואוואנטוריסטים ישנם בכל מקום.

— יכול להיות. אבל כולם כאחד מורדי אור ההשכלה. ואני שמח מאד, כי סבך אינו מן הסוג הזה. הזהו אבי אביך?

— לא, אבי אמי.

— ואיפה הוא אבי אביך?

— הוא מת, ואני לא הכרתיו.

שיחה זו עשתה עלי רושם גדול, כי היא הזכירתני את „מלמדי" המצויינים, אשר נוסף על ידיעותיהם היו בעלי רגש והשתתפו בעניני המשפחה של תלמידיהם, ממש כאילו היו קרובים מלידה ומבטן, ואת מורי הגימנסיה חשבתי מן השעה הראשונה ל„טשינובניקים" (פקידים), לסתם מכונות שאין בהן רוח חיים. שיחה זו היתה הראשונה, ששמעתי מפי מורה נוצרי, אשר היתה לו דמות ישראלית. ונזכרתי אותה שעה בזקנתי, שאת כל גוי ישר היתה מכנה בשם ישראל. אבל חבל, כי שיחה זו היתה הראשונה וגם האחרונה, אשר שמעתי מפי מורי זה: מקץ חצי שנה או שמונה חדשים מת האיש הזה, ובין המתאבלים עליו הייתי גם אנכי.

זוכרני, כי נעשה לו כבוד גדול ועל יד הקבר נשאו עליו מספד המפקח לאגוריא, יווני מלידה ומבטן, ועוד מורה אחד, לופשה־דונטשנקה שמו, ילידי אוקראינה, ושונא־ישראל גדול, וכאשר ראני לאגוריא עומד ומקשיב ובוכה, נגש אלי ואמר:

— אולי במקום דמעות תספידהו בדברים? הלא הוא אהב אותך מאד.

לשמע הדברים האלה, נגשתי אל הארון, אשר בו היה מוטל המורה המת, ופניו מגולים, הסתכלתי בו והספדתיו. זה היה בקורי הראשון בבית קברות לגוצרים.

הספדי זה היה לשיחה בפי המורים והתלמידים, וביחוד בפי התלמידות, ואם אחר כך, ברבות הימים, כתב עלי חברי פ. מ א ר י ק ז"ל כי הצטיינתי בין „בני ציון" בתור ספדן, וחברו העורך דין פלדשטיין היה אומר, כי מומחיותי הגדולה ביותר היא ספדנות, והיה גם מטעים שמומחה גדול אני „להוציא את המאור שבכל נפטר" (עצם לשונו) ולהאיר את תכונותיו, — מי יודע אם לא התחלה לכל אלה היתה על יד קבר זה, ומשום כך מצאתי לנכון לרשום את הדבר בספר. את התוכן, כמובן, איני זוכר, אך אמרו, כי היסוד היה על איזה פסוק בתהילים, ועל איזו ציטטה מפיסאריוב. ומורה הדת הפרבוסלאבית בגימנסיה הפרוטוירי אלכסנדר ברשאדסקי (הוא אבי ההיסטוריון ברשאדסקי) אמר לי, שהשימוש באיזה פסוק הוא המצאה גדולה, וצר לו שבעצמו לא עשת

כך בהספדו; אבל ערבוב התהילים עם פיסאריב הוא חילול הקודש וכפירה.

תוכחה זו, ששמעתיה מפי הפרופויירי, נאמרה אחר כך גם מפי רבני ישראל וגדוליו בנוגע להרבה מדרשותי, וביחוד להספדי, כלומר שאני מצטט את כתבי הקודש ומדרשי חז"ל יחד עם פתגמי חכמי אומות העולם. והתוכחה היותר טפוסית נקלטה בזכרוני, כי היא יצאה מפי התורני המצויין ר' ברוך פריידנברג, אשר בטא אותה כזה: „יישר כחך על הדרוש הנפלא, אבל חסרון עיקרי יש בו, כי לפתע פתאום נושב רוח קר, כמו מאיזה מרתף, מספרי הגויים, אשר גדוליהם אינם כדאים להזכר יחד עם חכמי ישראל".

אך אני באתי לכלל הכרה, כי כדאים הם להזכר בבת אחת, והיה לי לחוק ולא יעבור.

ובכן התוכחה הכפולה הזאת, הנוצרית והיהודית, לא רק שלא השיגה את מטרתה, כי אם להפך, היתה כמסייעת ידי עוברי עבירה לשמה, ומי יודע, אולי כל התוכחות שבעולם אינן משיגות את מטרתן, וצריך עיון גדול.

*

עוד דבר אחד גרם לי הספדי זה: המורה לופשה־דונטשנקה, השונא־ישראל על פי חלב אמו (כמו שאמר בעצמו), נהפך לי לאוהב עד יום מותו, בשנת 1882, ומעניינת היא שיחתו למחרתה של אותו יום. והדבר היה כך: הוא, שנתמנה למורה שפת רוסיה וספרותה במקום זיניביץ', בא אל השעור ואמר, שכל השעה תהיה מוקדשת לזכרונו של זיניביץ', אשר זכה לשבת על כסאו והיה חברו באוניברסיטה המוסקבאית, ועוד על ספסל האוניברסיטה הסכין לכבד את חברו זה מפני כשרונותיו המצויינים, והודה, כי איננו ראוי להיות ממלא מקומו, כי אין לו אותם הכשרונות והידיעות, ומה שהיה ברור לזיניביץ', צריך הוא להשיג ביגיעה רבה. אבל זאת היא נחמתו, כי בנוגע לשקדנות אין הוא נופל מחברו המנוח.

את הספדו קרא מתוך הכתב מ„א" ועד „תיר", וזוכר אני את הרושם אשר עשה עלי סוף נאומו, אשר בו ציטט הגוי מרוסיה הקטנה את דברי דוד

בהספדה על יהונתן: „צר לי עליך, אחי יהונתן, נעמת לי מאד". ומדי קראו את דבריו אלה, שלח את מבטו בי.

כתום ההספד, בפסקו כל יתר השיעורים באותו יום לסימן אבלות, ובלכתי הביתה, שמעתי מאחרי קול המורה:

— נלך נא יחדיו- הן דרך אחת לשנינו (דירתו היתה בשכונתי).

בשעת ההליכה שוחח עמדי על דבר הספדי ואמר:

— הספדך עורר בי מחשבות על היהודים. אני הורגלתי לשמוע מפי אבותי ומורי, כי היהודים קוראים את גופת הנוצרים בשם „פגר", וכי על גוי שמת אינם אומרים, כי מת, אלא „נפגר", ובפעם הזאת ראיתי בעיני דמעות, ובאזני שמעתי את הדברים המרים שיצאו מלבו של תלמיד יהודי, אשר הספטר היה מכנה אותו: „ברדיטשובאי". התחלותי להרהר אחרי הסיפורים של הודי ומורי: אולי, באמת, השנאה מדברת מתוך גרונם.

— באמת — עניתי לתומי — קוראים היהודים לגוי המת: פגר, אבל איזה יהודים? היהודים הפשוטים שלא למדו תורה, אותם היהודים, אשר אבותיהם ספרו להם על כל הצרות והרדיפות, שסבלו אבות אבותיהם במשך הרבה דורות מאבותיך ואבות־אבותיך, וביתוד בקשר עם עלילת־הדם.

— האם האשמה זאת היא עלילה?

— עלילה נוראה מאין דוגמתה: הן היהודים אינם משתמשים אפילו בדם של השיניים.

— כיצד? מה זה דם של השיניים?

הסברתי לו, כי אם היהודי מרגיש טפה של דם משיניו הכואבות במאכל אשר הושיט אל פיו, הרי הוא מוציאו ומשליכו ומשפשף את פיו במים כדי לטהרו. ואיך ישתמשו היהודים בדם נוצרי, אשר בכל אופן אינו קדוש בעיניהם. ועוד אמרתי לו, כי מתחילה היו מעלילים את האשמה הזאת על הנוצרים הראשונים.

— האמנם? — שאל הוא.

— שאל נא את הפרופיסורי ברשאדסקי, והוא יאמת את דברי.

— טוב. אשאל. ואיך מתיחסים היהודים המלומדים אל הנוצרים?

— כמו שמתיחס כל אדם ישר אל שונאו: אם הוא ראוי לכבוד — הוא מכבדו.

כאשר הגענו לדירתו, קרא לי לשלום בתקיעת כף ואמר:

— שיחתך זאת אינה נופלת בערכה מהספדך, אשר באמת היה טוב מאד.

ראיתי לחובה להזכיר את השיחה הזאת, מפני שהיא היתה הראשונה בימי חיי עם נוצרי נאיר בנוגע לעלילת־הדם.

*

עברו שנות למודי בגימנסיה. הייתי מן התלמידים המצטיינים במקצוע הספרות הרוסית, והיחס של לופשה־דונטשנקה אלי היה טוב. אבל שום שיחה פרטית בעניני היהדות לא היתה ביננו עוד עד שהגיעה שנת 1881, ואני הייתי כבר תלמיד המחלקה האחרונה, ואז היו הפרעות הראשונות ביליסבטגראד ובבאלטה, כלומר בערי הנגב הסמוכים לקיירטש. והנה פתאום יצאתי מחדרי וראיתי בחצר דודי את לופשה־דונטשקה עומד. הלז פנה אלי לאמר:

— טוב, אני באתי אליך, חפצתי לראותך, כדי להביע לך את רגשי השתתפותי בצערך לרגלי הפרעות, אבל תמה אני עליכם, שאתם מחרישים. הלא יש לכם כח גדול, רוטשילד, ואם הוא יגער בהספירות העליונות, יעצרו בעד הרעה חזאת, כי הכל צריכים למרי דכספא.

גם את השיחה המעניינת הזאת ראיתי לנכון להזכיר, כי נאמרה בתמימות, ויש להסיק ממנה איזו מסקנות הראויות, שיתבוננו בהן כותבי תולדות ישראל ולומדיהן.

בבית היראה של הגימנסיה בקיירעש

בשנת 1880 למספרם הלכה לעולמה הקיסרית מאריה אלכסנדרובנה, אשת אלכסנדר השני; ועל כל התלמידים פקדו לבוא אל בית היראה של הגימנסיה לאזכרת העשמה של הנפטרת. הפרוטויירי ברשאדסקי הסדיר את העבודה בחגיגיות גדולה ובקול של עצבות. ומדי התפללו, זה היה כמעט בסוף התפילה, הכריז:

— הבה נכרעה ונשתחוה לפני אלהינו׳.

כל המתפללים, למן המנהל ועד הקטן שבקטני התלמידים, בלי הבדל דת ולאום, כרעו על ברכיהם. ורק אני הוספתי לעמוד, כדי לקיים מה שנאמר: ומרדכי לא יכרע וכו׳.

ברשאדסקי והמפקח התרו בי באצבע, אבל אני לא כרעתי.

ככלות העבודה בקראתי לבוא אל חדר מועצת המורים. שם ראיתי את המנהל ישב באמצע וכל המורים עסוקים על יד השולחן. המנהל פנה אלי:

— מדוע לא כרעת, כשאנחנו כולנו כרענו?

— מפני שדבר זה אסור לי עפ״י דתי — עניתי — אחרי שהוכרז: ״הבה נכרעה ונשתחוה לפני אלהינו!״ והאלהים הזה הרי אינו אלהי....

— אתה חפשי לביתך! — אמר המנהל — ואנו נחקור ונדרוש.

לאחר שלשה ימים קבל דתי ר׳ משה חפץ, שהיה האפוטרופוס שלי בפני הגימנסיה (כי כך היה החוק, שכל התלמידים שאין להם הורים, חייבים למנות להם אפוטרופוס) הודעה מאת המנהל, כי על פי החלטת מועצת

המורים גורש בן אחותו מזא"ה, בשל הפרעת הניימוס בבית התפלה לעוצרים, מן הגימנסיה בלי שום רשות להכנס לגימנסיה אחרת במדינה.

נבהל דודי ושאלני:

— מהו הענין? האמנם הפרעת את הסדר הניימוסי בבית התפלה?

ספרתי לו כל אותו ענין כמו שהיה. ובהיותו בערב החוא בקלוב האנגלי, שהיה עומד בראשו, נפגש עם המנהל ועם כל המורים ואמר להם:

— הנשמע כדבר הזה, כי תלמיד הגון מגורש מבית הספר על נאמנותו לדתו? הרי הממשלה מתאוננת תמיד עלינו, ההורים, כי אינגו מחנכים את הבנים ברוח הדת?!

— אמנם — ענה המנהל — התלמיד הזה הוא באמת הגון, מן החביבים שבין תלמידינו, אבל מה נעשה, כי שאלנו את פי הרב שלכם אם מתירה דת ישראל לכורע ולהשתחוות בבית־תיאטרון בוצרי, ועגה בפה מלא, כי לא רק מתירה, אלא גם מחייבת את כל בן ישראל להתנהג בניימוס בנוגע להנצרות, ועל יסודה נתקבלה ההחלטה על דבר גרוש בן אחותך.

— אבל — אמר דודי — הרב הזה איננו רב כלל, הוא רב „למטריקאות", כי אין איש מאחינו בני ישראל דורש ממנו פתרון לשאלות דתיות. לתכלית זו יש רבנים היודעים את התורה.

— אבל הוא הרב מטעם! — אמר המנהל.

— כן, — ענה דודי — אבל לו, למשל, עלתה בידי להתאשר בכתובת רופא ה„גימסטבו", האם היה בא אדוני להתרפא אצלי?

— בודאי לא, מאחר שאני יודע כי כבודו איננו רופא ולא למד חכמת הרפואה.

— כן — אמר דודי — ומה צריך היה לעשות בן־אחותי, אם הוא יודע ברור, כי הרב הזה איננו בקי בהורה, כמו שברור לאדוני, כי אני לא למדתי את חכמת הרפואה. ויותר מזה: בן־אחותי בעצמו יודע את התורה ואצלו לא היה כל ספק, כי דבר זה אסור על פי דתו.

— ואם כן, מה לעשות? — אמר המנהל.

— לקבלו חזרה — אמר דודי — כי טעות לעולם תחזרת.

— לדאבוננו, לא נוכל לעשות זאת, כי כבר שלחנו את ההחלטה אל שר הגליל לאודיסה.

— ואם כן, — אמר דודי — אבוא גם אני בקובלנה עליכם לפני המפקח הגלילי ואת העתקת תלונתי אשלח לאדוני, למען ידע להתנצל, אם יבורר הדבר, כי הצדק אתי.

למחרת בבוקר מסר לי דודי את כל השיחה הזאת ובקשני לחבר קובלנה עם כל מראה־המקומות מדיבי ישראל במקצוע זה.

חברתי, הוא מצדי הוסיף בופך משלו, כי תורני היה וגם סגנונו הרוסי היה נפלא מאד, אלא שהיה כותב בשגיאות דקדוקיות, ואחרי שתקנתי את השגיאות וצרפתי את שלי לשלו, יצא מכתב־תלונה ברוסית, ממש מעין תשובה של רב בנוגע להלכות עכו"ם, ותלונה זו נשלחה אל המפקח, והעתקה — אל המנהל של הגימנסיה.

המנהל שלח את התלונה אל המפקח בהוספת החלטה בכתב חתומה בידי הרב של הממשלה בגושפנקה שלו, שהעיד, כי היהדות מתיחסת אל הנצרות בכבוד גדול, ולא רק מתרת, אלא גם מחייבת את בני בריתה לכרוע ולהשתחוות בשעה שהנוצרים כורעים ומשתחוים בעבודתם, אחרי כי היסודות של הנוצרים הם אותם היסודות של היהדות. התורה והנביאים קדושים ליהודים כמו לנוצרים. ובתלונה, שעליה היה חתום הסוחר הקיירטשאי משה בן זימל חפץ, היה כתוב ההפך. ועוד הבדל עצום היה בין כתבו של הסוחר ובין כתבו של הרב: הסוחר מחייב היה להביא ראיות על כל דבריו, ועל כל דבר ודבר היה רשום בסוגריים: עיין שם, עיין שם, צד זה, וצד זה, כי כלל קדום הוא, כי אין סוחר נאמן על דבריו, והרב דרש כמשה מפי הגבורה, להבדיל באלף אלפי הבדלות, — גזר אומר, וחסל!

עברו שני שבועות, ואני יושב מחוץ לגימנסיה וממשיך את למדי בבית. חברי מבקרים אצלי בחברי איוב ומדברים על לבי ומשתתפים בצערי, וחברי היהודים מתחרטים, כי לא ידעו כלל מן האיסור הזה, ואחד מהם, בנו של חיים פשוט, ספר לי כי אביו, בשמעו מפיו את תמאורע הזה, גער בו וקראהו בשם: „גוי" ואמר: „אינני למדן וגם אבי לא היה למדן, ובכ"ז יודע אני, כי דבר זה

אסור ממש כשמד, וחפץ אני לדעת — צעק הבעל־מלאכה הזה — במה אתם עסוקים שם בגימנסיה בשעה שאתם לומדים „זאקון בוז׳י", אם איגכם יודעים אפילו דברים כאלה? אין זאת כי אתם עסוקים לא ב„זאקון בוז׳י", כי אם ב„קוזול בוז׳י" (שעיר אל).

מכיון שעברו שני שבועות, ואין קול ואין עונה, התחיל דודי לחשוב מחשבות להגיש מכתב־בקשה על שם המיניסטר להשכלת העם או על שם הרוממות לבקש חנינה מאת הקיסר. דודי היה חשוב ותקיף בספירות העלימנות. ראשית משום שזכה להיות בין המשחקים בקלפים עם הגראדונאטשאלניק, ושנית, משום שנתמנה למנהל בהועד המפקח על בתי האסורים בקיירטש, וכל השרים הבטיחו לו למצוא דרכים בפטרבורג לטובת בן אחותו היתום, אשר תאר לפניהם את מהותו ואת תולדות חייו.

ויהי היום, והוא החל לערוך את מכתב הבקשה על שם הרוממות, ובעודו מכלה את מלאכתו והנה הגיעה שעת הביקור בקלוב האנגלי, אשר זכה להיות גם שם מנהל, על־פי בחירות ברוב דעות, אמר לי, כי אתקן את שגיאותיו הדקדוקיות ומחר ישלים, כי עלינו למהר, למען לא תאבד שנה שלמה משעות למודי. הגיעה חצות הלילה, ואני כבר תקנתי את כל השגיאות, ודודי עוד לא שב מן הקלוב, כי דרכו היה לשוב אחר חצות ולפעמים גם בבוקר, והיה ממליץ על עצמו, כי הוא מ„שומרים לבוקר" — והנה הובאה טלגרמה מאודיסה, ואף על פי שדודי היה מקבל, כמובן, הרבה טלגרמות מאודיסה לרגל מסחרו, בכל זאת החלטתי להביאה אל הקלוב, אולי יש שם תשובה בענין הנזכר עד נפשי. וכן עשיתי. בקושי גדול עלתה בידי לקרוא את דודי לרגע אחד, כי היה מסב על יד השולחן הירוק תפוש ברעיונותיו מאד, אבל סוף סוף יצא, ואני מסרתי לו את הטלגרמה. קרא, אורו עיניו ומסר לי אותה.

— לך הביתה — אמר — ושכב לישון בשמחה, כי האמת גברה. — ופנה וישב אל שולחנו אל קלפיו וחשבונותיו הכתובות בגיר לבן על גבי שולחן ירוק.

כמובן, לא יכלתי להתאפק וקראתי את הטלגרמה בעודי עומד במסדרון הקלוב, ובה היו כתובים הדברים האלה:

„דחופה, קיירטש. למנהל הגימנסיה האלכסנדרונית. הנתקה לסוחר ח פ ץ.

בהתאם למסקנות הרב העירוני מאודיסה, הדוקטור ש ו א ב א כ ר, אני מפקד לבטל את החלטת ועד הפדגוגים והמורים ולקבל שנית את התלמיד מזא"ה. להודיע לשר העיר על דבר מעשי הרב מקיירטש". ועל החתום — המפקח.

בעודני עומד וקורא, וכמובן, חוזר וקורא, בא שליח מן הגימנסיה שאני ידעתיו בשמו וואסילי, ושאלתיו:

— למה באת?

— למסור למנהל טלגרמה דחופה מאודיסה ובודאי זוהי בנוגע אליך.

— זה מנין לך? — שאלתיו.

— מפני שגם אתה פה וטלגרמה בידך.

— אם כן איפוא, אקרא באוניך — וקראתי.

— אי, אי! — צעק— נתגנה הרב שלנו.

— מדוע אתה קורא לו בשם „שלנו"?

— כיצד מדוע? הלא הוא משמש מורה לדת ישראל בגימנסיה שלנו.

למחרת הבוקר נתקבלה אגרת על שם דודי ועל גבי המעטפה היה כתוב: „דחוף!", ותוכנה היה: „על פי פקודת המפקח נתקבל בן אחותך שוב אל הגימנסיה, ועליך לשלוח אותו ללמוד עוד היום במחלקה שלו".

הלכתי אל הגימנסיה ובהצר דודי פגשתי את הרב מטעם הממשלה. קראתי לו לשלום והוא שאלני:

— לאן אתה הולך?

— לגימנסיה — אמרתי — כי נתקבלה אגרת, שהמפקח בטל את החלטתו של ועד המורים על הגירוש שלי.

— האם דודך בבית? — שאל.

— בבית.

— אני הולך אליו. עלי לשוחח קצת עם משה בן זימל.

כמובן, לא הייתי בשעת שיחת הרב עם דודי, אבל גיסו של דודי, בנו של הרב ר' יואל מפרופויסק, שהתארח אז בקיירטש והיה באותו מעמד, ספר לי את השיחה הזאת. ובכן הרב ומסמך ההוראה היה שמח לאידו של רב מטעם שנחפס בעם הארצית. וזה היה תוכן השיחה, כפי שהוא שמור בזכרוני:

ה ר ב: ראשית כל עלי להתנצל לפני מר, כי לא ידעתי כלל, שענין זה נוגע לבן אחותו.

ד ו ד י (משסע אותו): זהי שטות. להיפך, לו היה הדבר הזה נוגע לבנו של החייט ג. היית צריך להיות יותר זהיר בהחלטתך, כי צריך היית לדעת, כי לבן־אחותי יש גאלים, שלא יתנו לעשות את הדין. אבל בנוגע להחייט, הלא היית ממש מאבד נפש מישראל. שער נא בנפשך, כמה יגיעות יגע זה הבעל־מלאכה להכניס את בנו להלשכה שלפני האחרונה בגימנסיה, ואתה בא ומקלקל את כל חייו בשעה שעליך היה לדעת, כי אין לך שום מושג בדיני ישראל. ואם היית מתבייש לשאול את פי הרבנים, הלא היית יכול לשאול את פי תלמידך מזא"ה והיה אומר לך. אבל גניח נא את הווכוח הזה. ותמה אני על עסקן צבורי שכמותך, שלא הרגיש, כי בשעה ששואלים שאלה כזאת, אין נותנים תשובה בלי עיון בדבר. ואם בשביל כך באת, רק להתנצל על שנגעת שלא במתכוון בנפש הקרובה אלי, הרי אנו מוחלים לך במחילה גמורה ואין מה לדבר.

ה ר ב: מודה אני על שגגתי ואבקש את כבודו להצילני ולהצדיקני לפני הגראדונאטשאלניק. הלא כבודו מבקר אצלו, והוא אצל כבודו. אם לא יעמוד כבודו לימיני, אזי ח"ו יכול לפטרני ממשמרתי, כי מאשימים אותי שהולכתי שולל את מנהל הגימנסיה.

ה ד ו ד: להיות פרקליט באשמת זו נקל מאד, ואני מקבל את הטורח עלי, אבל אם תתן לי רשות לגלות את האמת, כי באופן אחר אי אפשר כלל להצילך מעונש גמור, ובכן אמור לי בפה מלא, אם מסכים אתה לזה?

ה ר ב: איזו אמת?

ה ד ו ד: כי אינך רב כלל — וכי אין לך שום מושג בתורתנו, ובכן אי־אפשר להאשימך, שהולכת שולל וכי היית משגת את השלטין בפתרון שאלותיו, כי לא יקרא "משגה עוד בדרך" כי שהוא בעצמו עור.

ה ר ב: הגנת כזו "אינה מושכת אחריה בריאות הגוף", אבל מה לעשות, ואין דרך אחרת טובה מבנה.

ה ד ו ד: היה נכון ובטוח, כי בדברי עם הגראדונאטשאלניק, אפליג מאד

בשבח עסקנותך והטכסיס שלך ואמון רוחך אל המלכות ושריה, רק אבאר לו, כי במקצוע דיני ישראל אין לך מושג כלל, ואבאר על פי הפתגם הצרפתי התביב עליו מאד, כי אפילו האשה היותר יפה שבעולם איננה יכולה ליתן יותר ממה שיש לה, ואנחנו אשר בחרנו בך. (וגם אני הלא הייתי לא מן האחרונים בין הבוחרים) איננו דורשים ממך כלל ליתן להעדה יותר ממה שיש לך.

ה ר ב (בגחוך): בטוח אני בחלקת לשונך, כי תבדח את דעתו עד שישוב אפו מעלי, ולע"ע, כפי ששמעתי מאחורי הפרגוד, הוא מלא עלי חמה וקצף.

וסוף דבר היה, כי עלה בידי דודי להיות קטיגור־סניגור, בשעה שהיה מסב עם שר העיר אצל השולחן העגול, ושר העיר אשר כבר „נטו צללי ערבר" לקק את האצבעות מן הפתגם הצרפתי וחמתו שככה. אבל בכל זאת אמר, כי כדי לצאת ידי חובתו ינזוף בהרב ויודיע זאת להמפקח, כי מפני הזכויות של הרב בתורת עסקן ונתין נאמן להממשלה במשך עשרות שנים הוא מסתפק ביחס אליו בעונש הקל הזה.

ובכן, לא אירע שום רע להרב. ובנוגע להתלמיד, כלומר, אלי, נכנסתי שוב אל הגימנסיה, וכידוע גמרתי את חק למודי בשלום, אבל גם עלי הטילו בכל זאת עונש, אולי גם כן כדי לצאת ידי חובה, והנני רושם לזכרון את העונש אשר הוטל עלי בתפלה על שפתי:

יהי רצון שכל העונשים הבאים עלי ועל כל ישראל לא יהיו קשים מן העונש הזה. וזהו:

במעמד כל המורים ובמעמדי קרא המנהל, כי להתלמיד מזא"ה נאסר מטעם המועצה הפידגוגית לבקר בבית התפלה בשעת העבודה...

וכדי לסיים בכי טוב, ארשום גם קוריוזה אחת שהיתה בי בהיותי כבר בחלקה האחרונה, כי אחד מן המורים ושמו קאסאטקין, נשא לו אשה בהיותי כבר למעלה מארבעים או קריב לחמשים. כל התלמידים נאספו אל בית התפלה של הגימנסיה לראות את המחזה ביום הושם כתר הזווג על ראש מורם. וגם אני באתי אל החתונה. והנה המשגיח, ושמו פלוקידא, העומד על יד הדלת בא ואומר:

„לך אסור להכנס!".

בערה בי אש קנאה והלכתי אל החתן בעצמו אשר ישב וחכה לשעת כניסתו אל בית התפלה, ואמרתי לו, כי שרוי אנכי בצער, כי לא אוכל להשתתף בשמחתו, והלז פנה אל המגהל וקבל ממנו רשיון כהוראת שעה בשבילי להכנס, אחרי כי בשעת החתונה אין נפילת אפים.

ובכן, עלה בידי לראות החתונה נוצרית בטרם זכיתי לסדר בעצמי קדושין על פי הפולחן העברי.

אלכסנדר השני „אוהב ישראל"

בשעה שהוכרזה המלחמה, הנדועה בדברי ימי רוסיה בשם „המלחמה המזרחית" — דהיינו, מלחמת הרוסים בימי אלכסנדר השני עם טורקיה, — הייתי גימנזיסט בעיר קיירטש.

כידוע, היה אז בקיירטש מבצר, שנבנה במקום המבצר הסיבאסטופולי, אשר נהרס במלחמת קרים בימי ניקולאי הראשון. וקודם שהתחילה המלחמה — כמדומני, כחצי שנה לפני הכרזתה, ואולי גם כשנה שלמה — בא אלכסנדר השני בכבודו ובעצמו לראות בעיניו את המבצר ולברר אם יש לסמוך עליו, כי היה החשש שאירופה תבוא לטורקיה לחגן על קושטא, כמו שאירע בימי אביו, אשר גם אז החלה המלחמה בין רוסיה וטורקיה בלבד, אלא שהפוליטיקה של אנגליה גרמה להפוך מלחמת־שנים זו למלחמת אירופה ורוסיה.

לקבלת פני הקיסר נעשו, כמובן, הכנות גדולות בכל העיר, ולבסוף נתפרסם באורח רשמי בין תושבי העיר, כי הקיסר לא יבוא אל העיר עצמה, אלא יבוא בספינה אל המבצר; ובכן הוכרז, כי כל באי כות מוסדות העיר יסעו בספינה מיוחדת לקבל את פני הקיסר, כדי לאמת את הפתגם הישן גושן: „אין מלך בלא עם". בין המוסדות, הצריכים לנסוע לקבלת פנים, במנתה גם הגימנסיה שלמדתי בה, שנוסדה בימי הקיסר הזה ונשאה את שמו עליה, כלומר, „הגימנסיה האלכסנדרונית בקיירטש". בערב היום ההוא אמר לנו המנהל, כי עלינו לבוא השכם בבוקר אל חוף הים, כל מחלקה ומחלקה עם המדריך שלה, ושם נכנס אל הספינה לנסוע אל המבצר.

על פי תכונת רוחי אז היה בעיני היום המקוה הזה לחג דתי ממש, כי בימים ההם הייתי עדיין אדוק גדול באמונתי, והמקרה העומד לפני לברך את הברכה הקבועה לראות פני המלך, היתה בעיני מצוה גדולה, שלאו כל אדם זוכה לה. ומה גם מלך רחמן כזה, אשר שמעתי עליו, שהוא נוטה חסד ליהודים.

כל הלילה לא ישנתי מרוב שמחה, כי כך עלה בגורלי, וערכתי לזקני ומורי, אשר היה אז עוד בחיים, מכתב גדול מלא רגשות שמחתי, כי ביום המחרת אזכה לראות את פני המלך הרחמן הזה ולברך עליו את הברכה „שחלק מכבודו לבשר ודם". בשמחה רבה באתי אל החוף בבוקר השכם בשעה שעדיין לא היה שם איש חוץ מן השוטרים, ובקוצר רוח צפיתי, מתי יבואו יתר חברי, המנהל, המורים ומדריכי המחלקות. לבסוף נקבצו כולם ובאו, ואנחנו באנו אל הספינה. אחרי עבור חצי שעה כבר היינו במבצר, והכנופיה הגדולה של כל מיני המוסדות שבעיר יצאה אל המבצר, ועל פי פקודת הקומנדנט של המבצר אשר נתמנה למפקד כל רואי פני המלך, הועמדנו שורות, שורות, ומנהלי המוסדות בראש. למשל, כל פקידי המשטרה עמדו, ושר העיר בראשם, כל פקידי בית מועצת העיר וראש העיר בראשם, וכן הלאה.

הגימנסיה, כמובן, עמדה למחלקותיה ומדריכיה בראשן, ובראש כולם עמד המנהל.

בדפיקת לב שמעתי את צעדי הקיסר ההולך לקראתנו, והקומנדנט בראשו כמנהל ומפנה דרך, פנינו כלפי הקיסר, וגבו כלפי העם. הקיסר יצא בפישוט ידים ורגלים מתוך ה„רידוטים", אשר בקר אותם, כפי הנראה, יחד עם הקומנדנט, וכאשר עבר על פני התלמידים הודיע לו הקומנדנט:

„זהי הגימנסיה האלכסנדרונית!"

הוא עבר על פני כל המחלקות, ושוחח עם הקומנדנט, ובעוד ששפתי נעות ולבי בוער כאש לברך את הברכה אשר אליה צפיתי, מתי יבוא דבר זה לידי ואקיימנו — הגיעה לאזני שיחה כזו, אשר הנני מעתיקה:

הקיסר: מי בנה את „הרידוטים" — העם הפראבוסלבי או הז'ידים?

הקומנדנט: קבלנים שונים היו, גם יהודים, גם נוצרים".

הקיסר: את „הרידוטים" הגרועים בנו, כפי הנראה, הז'ידים?

לשמע הדברים האלה נעתקו מפי מלים, והברכה נהפכה לקללה.

אותה שעה עמדה לפני דמות דיוקנו של ר' מוטה החזן ו„הנותן תשועה" שלו. בפחי נפש שבתי הביתה. ובמכתבי הארוך מאתמול לזקני כתבתי:

— „ראיתי את פני הקיסר ולא ברכתיו ואת הפרטים ואת הסבות אספר כשנתראה פנים".

וזכורני, כי קבלתי תשובה מאת זקני בזו הלשון:

— „אין מה לספר. מקרא מלא הוא: „וחסד לאומים חטאתן".

מקרושי המהפכה

בימי ילדותי ראיתי את ניצני המהפכה הראשונים ברחוב היקודים, בעיר מילדתי מוהילוב, וזכרונם נשאר בלבי בדמות קדושים אשר לא ראיתי כמוהם אחר כך גם בעיר הבירה, שנעשתה לי כמולדת שניה. בראשם עומד לפני עיני דוחי ר' אליעזר צוקרמן, מגזע משפחה מיוחסת בישראל, למדן בגפ"ת, חובב והספרות העברית החדשה, שנוצרה בימים ההם. הוא למד בישיבה, כמדומני, בישיבת מוהילוב, אשר בראשה עמד הרב ר' שלמה, שזכה לשם של חבה, „ר' שלמה'לה ראש הישיבה". ור' שלמה'לה זה היה מפליג מאד בשבחו של תלמידו אליעזר צוקרמאן והיה אומר עליו, כי עתיד הוא להיות מאור גדול בעמנו. בימים ההם לא הבינותי ולא ידעתי, כמובן, כי אדם זה הוא אישיות מראגיה, ובלבי כבר נעשתה מהפכה פנימית, מהפכה פוליטית וסוציאלית. הוא נעשה ידיד לאברים הרוסים, ולתקנת מצבם הכלכלי לא רק הקדיש, כי אם גם הפקיר את חייו, ובאותה שעה נשאר יהודי נאמן לעמו, וחוששני להגיד: גם לדתו. ואין ספק בעיני, כי גם בעתות „אי־ליגליותו", כאשר הושיב את עצמו במחשכים ונפרד מעם משפחתו החביבה עליו ומשם אביו אשר כבדו בחייו ובמותו, ואנוס היה לחיות בצנעה בשם בדוי, — גם אז, משער אני, היה עובד את אלהיו בתצנע ואולי היה בוכה ומתפלל במסתרים בהשתפכות הנפש. הוא היה בעל קומה ממוצעת, דל בשר ועצום רוח וההעסק בעניני המהפכה ברחילו ורחימו, ומלאכתו שהתמחה בה היתה להדפיס פרוקלמציות. לתכלית זו היה דר במרתפים, ולא רק עורך את ספרות המהפכה היה, כי אם גם מסדר האותיות,

ועבודתו זו הביאה אותו להתיעלת־האבץ, אשר הרבה ממסדרי אותיות חולים במחלה זו.

כשנתפרסמו בדפוס, לאחר המהפכה של שנת 1905, זכרונותיה של וירה פ י ג נ ר על חבריה בימי העבודה המהפכנית הגדולה והחשאית, הזכירה לשבח גדול את חבירה העובד באמונה, צוקרמן, שהיה חי חיי גירוש בלי אויר צח לנשימה וכמעט ברעב ובחוסר כל, בי היתה סכנה בדבר להמציא אל המרתפים מזונות, ולפעמים אי אפשר היה כלל להכנס לשם מאימת הרחפים והמרגלים. כשהגעתי בקריאתי את ספורי הגבורה המהפכנית הזאת למקום שבו היא מספרת, כי את כח הסבלנות העצומה הזאת, הגופנית והרוחנית, היה צוקרמאן שואף ממזמוריו שהיה קורא בשפת עבר, לא יכולתי להתאפק מדמעות. הרגשתי, מה שלא יכלה להרגיש המספרת, שצוקרמאן המעונה היה קורא מזמורי תהלים או פרקים מן הנביאים. הוא לא האריך ימים, וכמהומני מת ממחלת השחפת, את חייו הביא לקרבן לעתידות ארץ רוסיה.

שוב ידעתי טפיס אחד מן המהפכנים מילדי העברים, ושמו ק א ט ש ו ר י ן, כמדומני בן חיים יהודי. גם הוא, כצוקרמאן נעשה מהפכן וסוציאליסט במוהילוב עיר מולדתו. וכזה כן זה יצאו משם אל ערי המדינה להתחבר למנהלי התנועה הזאת. איזה מקום תפס קאטשורין בתנועה, אינני יודע, כי לא קראתי על אודותיו שום חומר היסטורי, אבל יודע אני, כי חלקו היה יפה מחלקו של צוקרמאן. צוקרמאן, כבן לאצילי ישראל, עבד בצניעות לשם שמים עבודה פחותה מכשרונותיו הגדולים, ואלו קאטשורין, פרוליטרי עברי מלידה ומבטן, פלס לו נתיב לחוץ לארץ, ושם עבד עבודה נקיה, ספרותית־מהפכנית, וכפי שספר לי בן עירי המנוח הד"ר הרמן ז א ק, (שחי ומת במוסקבה, וכבן עירי וכמעט בן גילי היה משוחח עמי תמיד על ניצני המהפכה בעיר מולדתנו ובעמנו), היה קאטשורין כותב מאמרים יפים מאד והיה נודע לשם במדינת שוויץ בחוגי המהפכנים.

שוב ידעתי עוד בימי ילדותי את האחים ל י ו נ ט א ל, בני המורה העברי אשר בבית הספר מטעם הממשלה במוהילוב. אביהם, אף־על־פי שהיה מתפרנס מבית הספר, אשר החזיקה הממשלה על חשבון מס הבשר של עמנו, היה

מתנהג בחרות גמורה לפי מושגי התקופה ההיא, ותושבי העיר היו מרננים אחריו, שבביתו אוכלים טריפות ומחללים את השבת. שני בניו והצטיינו מילדותם בתורת יהודים המדברים גרמנית וצרפתית, ואחר כך נעלמו מעירנו, וסוף דבר היה, כי האחד מהם היה פרופיסור מצויין באחת מערי שוויץ במקצוע ממקצועות הרפואה, והשני היה, כמדומני, אדם מלומד במקצוע הכלכלה הפוליטית; שניהם היו מהפכנים.

שוב ידעתי, בהיותי כבר נער מתלמידי הגימנסיה אשר בקיירטש, את המהפכן המפורסם ז'ליאבוב. הוא היה בן אציל רוסי אחד מערי הדרום, ומצד אמו היה בן מילדת מבנות האכרים, ולפי שנולד מנשואין אזרחיים, שלא על פי חוקי הכנסיה היוצרית, נשא עליו את שם משפחת אמו ויזכה אותו בפרסום היסטורי. הוא גמר כבר את הגימנסיה, בשעה שאני הייתי תלמיד המחלקה הששית. כי האיש הוא עסקן פוליטי ומהפכן — לא ידעתי כלל, אבל ידעתי, כי הוא בעל כשרונות גדולים וכי גמר את הגימנסיה בהצטיינות גדולה ושמו נרשם לזכרון על לוח הזהב אשר בגימנסיה.

פעם אחת טייל על שפת הים, וגם אני טיילתי שם, ובידי היה איזה ספר. הוא ראה איזה תלמיד מסייל לבדו, בלי לוית נערות ואיזה ספר בידו, ונתן עיניו בי ושאלני, באיזו מחלקה אני לומד, ומה אני קורא. ולאט לאט הקסימני בחזותו המושכת את הלב ובמדברו הנאוה, וגליתי לפניו כמעט את כל לבי, את דרך החנוך הביבליי־תלמודי שקבלתי והיאך נכנסתי אל הגימנסיה, וכן הלאה. על שאלתו, המוצא אני ספוק בגימנסיה, במוריה ובסדריה, אמרתי לו, כי אין לי שום ספוקיות מבית הספר הזה, וביחוד מאת מוריו, העומדים לפי דעתי במדרגה פחותה בהתפתחותם, וביחוד במוסריותם, ממלמדי החדרים, מלבד שנים מהם, היוצאים מן הכלל, וגם אלה הטובים נראים בעיני כבעלי צורה מדומדמת, שקשה מאד לעמוד על אפיים.

— האמנם מצאת איזה תוכן פנימי במלמדי החדרים העבריים? — שאלני ז'ליאבוב.

— כן, הם מלאים תוכן, בעלי השכלה מקפת וברורה, אם כי לקויה בידיעות חד־צדדיות, אבל כל אחד מהם, על כל פנים המלמדים שלי, הוא מומחים כל

אחד במקצועו, בלי שום אונאת עצמם ואונאת אחרים, ופה אני רואה כי המורה, המלמד את הלשון היוונית, אינו יודע אותה כלל, ומה שגרוע עוד יותר, אינו אוהב אותה כלל, וכדומה. ואלו המלמדים שלי אוהבו כל אחד ואחד את המקצוע שלו אהבה רומנטית ממש ומוכנים היו למסור את נפשם על עניני למודם. כאן אני רואה, כי המורה נוקם ונוטר לאלה התלמידים, שאינם עושים חיל בלמודים, רושמים להם סימני קלון, מזלזלים בהם, והמורה הוא מעין תליין, כביכול, העושה שפטים בתלמידיו, ואת המלמדים ראיתי להיפך משתתפים בצערם של התלמידים הנחשלים וגם בשעת כעסם עליהם ניכרים היו סימני צער, כצערו של נוטע בשעה שנטיעותיו אינן צומחות כראוי.

— דבר זה מעניין מאד, אמר ז'יליאבוב, והארתך מוצאת חן בעיני מאד, אם כי אינני יודע, אם הצדק אתך בעצם העניין, כלומר, אם באמת המלמדים היהודיים הם כל כך אידיאליים, כמו שאתה מצייר אותם. אולי היו לך מלמדים היוצאים מן הכלל, אבל הבקורת שלך על מורי הגימנסיה היא כל כך נכונה ואמתית, עד שאי אפשר שלא להאמין להשקפתך על המלמדים העברים.

מאותה שעה ואילך הייתי משתדל לטייל בשעה שז'יליאבוב היה מטייל, והוא היה מתייחס אלי תמיד בתשומת לב והיה נכנס אתי בהברים על עניינים שונים, והעיקר על המאמרים החדשים של שצ'דרין, שהיו מתפרסמים בירחון „כתבי המולדת", ועל הדרמות החדשות של אוסטרובסקי, שגם הן היו נדפסות כמעט בכל חוברת של ירחון זה.

פעם אחת שאלני על אחד ממאמריו של שצ'דרין, איני נזכר עכשיו על איזה מהם, וחויתי את דעתי בהתלהבות גדולה ומסרתי את התוכן בסגנוני אני ובהדגשת הבטויים של שצ'דרין, אשר תפסו אותי בלבי, וסיימתי את דברי בזו הלשון:

— „שצ'דרין הוא נביא לרוסים, במלוא מובן המלה"!

לשמע דברים אלה גיחך ז'יליאבוב בגיחוכו הנעים ושניו הלבנות נראו מבין שפתיו ושאלני:

— אתה מדבר על הרוסים, כמו שמדברים על עם נכרי, כלום אתה איננך רוסי, הלא גם אתה יליד רוסיה? ומדוע אתה מכנה אותו בשם נביא, כלום יודע אתה מראש, כי כל מה שהוא מתנבא על רוסיה עתיד להתקיים?

השיבותי, עד כמה שיכולתי אותה שעה, על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון; על השאלה הראשונה: עברי אנכי על פי תנוכי ועל פי השקפותי ואפילו על פי סגנוני, ובשביל כך השתמשתי במלת „נביא", כי איש שכל דבריו הם אמת וצדק יקרא בפי העברים נביא.

— זהו מעגין, אמר כמשסע את דברי, איך איך, כל מי שמדבר אמת וצדק יקרא נביא?

— כן, כך הוא על פי מושגי היהודים.

— המתאים דבר זה גם למושגי היהודים יושבי הקרנות?

— גם בין תגרני היהודים יש שאדם שנתבדה ונאחז, או נתפס לדברי כזב ושקר, משיב בנוסח כזה:

כלום נביא אני, שאהיה אסור בשקר?

— פתגם זה מעגין מאד, אמר ז'ילאבוב, אני לא אשכחנו, אבל ברר נא לי, מדוע אינך חושב את עצמך לבן רוסיה, הלא אתה מדבר היטב רוסית וקורא בהבנה את כתבי סופריה הגדולים?

— מפני שאי אפשר לו לבן לקרוא לאם, השוללת את זכויותיו, בשם אם, ואף אם אם ממש אומרת וחוזרת ואומרת לו לילד זה, הקורא לה „אמא", כי טעות היא בידו, יחדל לא רק לקרוא לה „אמא", כי אם גם לחשוב אותה לאמו.

— תשובה זו היא מקורית, אמר איש שיחי, ועם זה כל־כך פשוטה. אבל כלום אינך מבין, כי זהו רק פרי העריצות השוררת במדינה, ואם ישתנו פני הדברים, תקרא האם האכזריה בעצמה את כל ילדיה בשם בנים.

— אני אינני מאמין בזה. מן ההיסטוריה של עם ישראל אני יודע ברור, כי כמה וכמה סדרי המדינה נשתנו לטובה, ואלו היחס אל היהודים אחד הוא בלי שום שנויים.

— יבכן, אתה צריך להיות מיזנטרופוס ביחס לכל העולם כולו, אחרי שכולם מתיחסים לדעתך בשנאה אל עם ישראל.

— אני לא אוכל להיות שונא הבריות, כי לא עשיתי להם שום רע, ודרך הבריות הוא, שמי שעשה עוול לזולתו, לא רק שאינו מסתפק ברעה שגרם לו,

אלא הוא גם מוסיף לשנוא אותו בעד הרשעה שלו, כמי שנושא עליו את חותם הזדון של רודפיהם.

— א, א, אמר ז'יליאבוב, זהו פילוסופיה, ויש לעיין, אם לא נמצא רעיון כזה בספרי שופנהויאר.

— אם נמצא דבר זה בספרי שופנהויאר, אינני יודע, אבל בספרי חכמי ישראל במצאו רעיונות כאלה או מעין אלה, והראיה הטובה ביותר לאמתת הרעיון הזה הוא עם ישראל בעצמו, אשר בלבו אין שנאה כזו, כאותה השנאה שיש בלבות רודפיו ומעניו ביחס אליו. כל התליינים שוגאים את חלליהם ואינם יכולים לראות בלי בעס ובוז אפילו את גופות קרבנותיהם; כל אדם שונא את מזכיר עוונו.

עוד כמה פעמים נפגשתי עם ז'יליאבוב, ואחר כך בעלמו עקבותיו ולא יספתי לראותו עוד. רק בשנת 1881 קראתי בעתונים את פרטי משפטו, ואת אשר נגזר עליו על השתתפותו בעניני הטירור בכלל, ובהריגת אלכסנדר השני בפרט. אחרי אשר נדונו לתליה ז'יליאבוב וסידלובסקאיא ויתר המשתתפים במעשה הי"ח במארס, ונתפרסם בעתונים כי כבר נתלו, ואני את תלמידי המחלקה האחרונה בגימנסיה, הזמינו את כל התלמידים אל אולם התגיעות של הגימנסיה לכל מחלקותיהם יחד עם מוריהם ומחנכיהם. המנהל עלה אל הבמה וקרא באזנינו את פרטי העונש שהוטל על ז'יליאבוב, אשר עטה קלון על הגימנסיה שלמד בה, בשלחו יד במשיח אלקים, במלך הרחמן אלכסנדר השני, אשר שחרר את האכרים, בעוד שהוא עצמו, הרוצח ז'יליאבוב, הוא מבני האכרים.

כמה גורא הדבר — חוסיף והסביר המנהל — כי מזרע האכרים עצמם קם רוצח אשר לא נח ולא שקט עד שהומת הקיסר. ואם כי הוא עצמו נאסר כשלשה ימים קודם הרצח, בכל זאת לא ידע בושת להודות, כי הוא את ורע, מדריך ושותף לכל מעשי ההתנקשות בקיסר הצדיק הזה, וכי גם בסדור הרצח האחרון השתתף, עד שנשללה ממנו האפשרות להשתתף בו. בידי האחת קבל את חסדי הקיסר ואת השכלתו בגימנסיה, אשר כוננו ידי הקיסר ואשר קרא את שמו עליה (הגימנסיה בקיירטש היתה נקראת „אלכסנדרונית", על שם הקיסר הנהרג), ובידו השניה הכין כלי מות כדי

להעביר מן העולם את איש חסדו ומיטיבו, איש חסדם של כל העמים, יושבי ארץ רוסיה, אשר חסו בצל חסדו של אדון המדינה, שנרצח לעינינו ברחובות עיר הבירה שלו. ועל כן — סיים הדירקטור בדברים נמרצים — החליט חוצד הפדגוגי לקיים על החרפה הזו את הצווי „ימח שמו וזכרו ונמח זכורו מלהזכירו".

ומיד נגש אחד השמשים ומחק את שמו של זיליאבוב מן הטבלא של זהב, ענרשם בה כאחד המצויינים מן התלמידים שגמרו את חוק למודם בגימנסיה.

למחזה הזה זלגו עיני דמעות, ודמעות אלה, כפי הנראה, לא נעלמו מעיני המנהל, ואחרי שגסתיימה הצרמוניה הזאת, והנאספים נתפזרו, הוזמנתי לחדר המנהל ביחידות. המנהל שאלני:

— מדוע הזדרזו דמעות על אדם רשע בזה, הלא דבר זה יוכל להזיק לך ולהשחית את כל חייך?

ספרתי לו בתמימות על הפגישות, שהיו לי עם זה האיש ועל שיחותינו ותוספתי, כי מעולם לא שערתי, כי אדם כזה עלול להרוג נפש וכי קשה לי לראות אדם, שהצטיין כל כך בלמודיו עד שנרשם באותיות של זהב כראשון למיוחד שגמר את למודיו בגימנסיה בהצטיינות יתירה מיום שנפתחה, ועכשיו נמחה שמו על מעשיו שעשה אחר כך, ולא רק נתלה ואינו עוד בחיים אלא עכשיו נמחה גם שמו, שנרשם בשעתו כשהיה עוד בקי מעתן.

עצבי החלשים נזדעזעו ולא יכולתי להתאפק מבכי.

— תהא תמימותך כפרתך, אמר המנהל, אבל עצה טובה אשמיעך, שתהיה זהיר מאד בהשתתפות לא רק במעשיהם של אלו, כי אם גם בצערם. המרחם עליהם עתיד ליתן את הדין, כי כל חפצם ומגמתם הוא להרוס את מדינת רוסיה ולהחריבה עד היסוד.

כשבאתי בימים בא לידי לקרוא על כמה משפטים, אשר הגמוק להאשמת החשודים במיגות מדיגית היה השתתפות עם הפיושעים הפוליטיים, והשתתפות זו היתה דיה להטיל עונש קשה על הנאשם, ואף אם השותפותו בצערם של אחרים היתה רק בבחינת שב ואל תעשה.

תשובה בהלכה

נפש אחת מישראל עולה על זכרוני, הראויה שיעשו לה אזכרה מפני טראגיזותה. האיש אשר עליו ידובר הגיח לספרותנו ספר אחד, אשר אם לא יטעני זכרוני, היה נקרא בשם: „פראקטישער לעהרבוך דער רוסישער שפראך", כתוב אידית.

המחבר היה רע וחבר הילדות להיוריסטן הידוע, בספרותנו, אליהו אורשאַנסקי ז"ל, הנודע במאמריו ובתשובותיו למחרפי עמנו. את פרטי הביוגראַפיה של צ א צ ק י ן, הוא בעל הספר הנ"ל, איני יודע, חוץ מדבר זה שהוא גמר את הפאקולטה הבלשנית (באיזו אוניברסיטה — גם כן איני יודע). היא הצטיין מאד בחכמת הבלשנות, וכאשר חפצו להניחו באוניברסיטה וליהן לו פרופיסורה בתנאי הידוע, עכב בידו אורשאַנסקי מלעשות את הדבר הרע הזה, וכל ימי חיי אורשאנסקי היה צאצקין מתפרנס מהוראות שעה בבתי עשירים שבערי הדרום, אשר דברי אורשאנסקי היו להם כדברי האורים והתומים, ועל סמך זה נשא לו צאצקין אשה שילדה לו בנים, ופרנסתו של האי גברא היתה אם לא בריוח, הרי על כל פנים בכבוד.

והנה אחרי מות אורשאנסקי, וצאצקין היה כבר כבן ארבעים ויתר, משופל באשה רפת כח ובבנים הרבה, והשפעתו של אורשאנסקי כבר עברה מן העולם, והמדופלמים העבריים, המתפרנסים מהוראות שעה, נתרבו, היה צאצקין הולך הלוך ודל, עד שנתרושש לגמרי, שינה את מקומו כדי לשנות את מזלו, ובא לעיר קיירטש.

זה היה בימי למודי בגימנסיה הקיירטשית. צאצקין בקש לו איזה משרה בקהילה העברית שם, ויש אומרים, כי חפץ להבחר לרב מטעם הממשלה. אבל למשרה זו לא היה מסוגל כלל, מפני חסרון טמפרמנט עסקני ומפני עם־הארציותו הבולטת, ומשרה אחרת להחיות את נפשו לא מצא לו — אז נעתר לבקשת המנהל של הגימנסיה לקבל עליו משרת מורה הלשון הרוסית וספרותה בגימנסיה של קיירטש, ולתכלית זו התנצר בבית־היראה שבבנין הגימנסיה, הוא בית־היראה אשר בשבילו גורשתי באחרית ימי למודי מהגימנסיה, והקב"ה הקדים רפואה למכה ותחת הנפש הישראלית המגורשת לאחר זמן, המציא לשם נפש אחת מישראל לצמיתות, והיתה היא תמורתי.

המחזה הנורא, אשר ראו בעיניהם כל המורים וכל התלמידים, — איך נטבל בבית־היראה הקטן הזה אדם שעברו עליו רוב שנותיו, והמטביל היה הפרוטויירי אלכסנדר ברשאדסקי הידוע, והמורה הנטבל נקרא על שם אביו הרוחני בוריס אלכסנדרוביץ — המחזה הזה הוא שגרם, שכל התלמידים, בלי הבדל דת ולאום, התיחסו אל המורה החדש הזה, אשר מינוהו עליהם למחרת יום הטבילה, ברגשי בוז מן השעה הראשונה. וכדי למלא את הכוס היה טפוסו ומראהו החיצוני „יהודי" יותר מדי, ואשתו היתה ממש טפוס של היהודיות הליטאיות, השנואות גם בלאו הכי על בני הדרום.

עוד חסרון „יהדותי" היה בו, כי היה בעל עצבים חלשים, והצטיין בפחד מפני הכלבים, והיו מקרים שהתלמידים והתלמידות עמדו בשורה לראות את צאצקין המורה עומד ברחוב ומפחד לעבור ממדרכה למדרכה מפני איזה כלב גדול או קטן. והיה האיש לשיחה בפי הבריות.

וגם ביכר היה בו, כי הוא מצטער מהחליפין הדתיים שלו. ומי זה יגיד לנו? אולי חברו מגבורי ישראל, אורשאנסקי שלחם בעשו להגן על עמו ולתבוע את זכויותיו, בא אליו במחזה או בחלום לחנוק אותו? אם כה ואם כה היה צאצקין זה תמיד עצוב רוח, ומראהו היה כמראה מת מתנועע. טפוס מעונה כזה לא ראיתי מעודי בין החיים המתהלכים, רק גוססים כאלה ראיתי. ובכל זאת, כשהיה יושב אל הקתדרה להטיף לפני התלמידים את שעוריו, היה באיש המדבר מתוך האש. ידיעותיו היו עמוקות ורחבות, הסברו היה נפלא, עד שהיו

שעוריו נקלטים באותה שעה במוחות התלמידים ולא היו זקוקים לחזור עליהם כלל ולהכין את עצמם לתשובות, כי אחרי השעור היה הוא עצמו מסכם את לקחו בצורת שאלות ותשובות.

ולדוגמה היה מסיים כך:

— ובכן, אם תתעורר שאלה פלונית, אזי על פי מה שדברנו, התשובה צריכה להיות כך וכך...

ידוע אני, על כל פנים, כי שעוריו בלשון הסלאבית, אשר שמעתי מפיו רק שנה אחת, שגורים על פי עד היום הזה. אמן נפלא היה במומחיות ההוראה, וכל כחות נפשו היו כלולים במלה: „ללמד". אבל האקצנט היהודי שלו הוא שהרגהו, התלמידים הרוסים התעללו בו, אם כי חבריו המורים התיחסו אליו בכבוד, כמו שמתיחסים אל אדם מעולה ובעל כשרונות. ובכל זאת, גם בעיניהם היה שפל משום שנטבל בפניהם, ומפני האמירות שהיה אומר להם איך מסתלק הוא מאמונת אבותיו ומהלמודים התלמודיים, שחברו אורשאנסקי הגן עליהם בחרף נפש.

לכלי מבטא של השובבים בין התלמידים הרוסים גבחר, כמובן, היותר נחשל שבהם, ודומני, ששמו היה קוגאייווסקי, שלא הצליח בלמודיו כלל, והיה מתחפש לפני מוריו כמגמגם. הכוליגאן הזה בחר לו אופן מיוחד למרר את חיי מורו זה. לתכלית זו היה משתמש בגמגומו המזויף. למשל, היה קם בהכנעה ופונה אל מורו במלים כאלה:

בוריס... (ואחרי רגעים אחדים) „אלכסנדרוביץ"!

ואלמלא היה צאצקין עצוב־רוח ובעל עצבים מרוגזים גם בלאו הכי ולא היה משים לב אל ההפסקה הזאת, אולי היה קוגאייווסקי מפסיק את שובבותו זאת. אבל, מכיוון שצאצקין היה מתרגז ומאיים עליו, כי ירשום לו ציון „אחד" על פי סדרי הבהגהה, היו כל התלמידים צוחקים בקול, וקוגאייווסקי מוסיף ומקנטרו:

— בעד מה?... בוריס... — והיה ממשיך את ההפסקה בין „בוריס" ל„אלכסנדרוביץ".

ועוד יתרה עשה, כי בשעה שהיו התלמידים והתלמידות משוטטים בגן

הטיול שעל שפת הים — גם המורים היו מטיילים שם, הם ונשיהם, מכיריהם ומכירותיהם — היה קוגאייווסקי מעמיד עצמו בשורה כחייל בפני גיניראל וצועק בקול לעיני כל הקהל, העומד כבר הכן לראות את המחזה הזה:

— שלום, בוריס!

וכשהיה צאצקין קרוב אליו היה מסיים:

— אלכסנדרוביץ!

קשה מאד לצייר את שפיכות הדמים הזאת, ובכל זאת לא גורש קוגאייווסקי מן הגימנסיה בשביל מעשיו אלה.

עברו חדשים וקוגאייווסקי עומד על משמרתו למצוץ את דמי מורהו, צאצקין, ומדי יום ביומו היתה הפתיחה בצורת של שאלת תם, לאמור:

— בוריס... (ואחרי רגעים אחדים) אלכסנדרוביץ!

ובכל פעם היה צאצקין יוצא מן הכלים ורושם את הציון „אחד" בהרובריקה של הנהגת תלמידו החצוף. שניהם עבדו את עבודתם בהתמדה ובכל פעם היה קוגאייווסקי בעיני חבריו כשחקן נפלא וצאצקין היה הולך ומתבזה עם הציון „אחד" שלו, וכולנו היינו מתפלאים, איך לא יצאה נשמתו ב„אחד".

והנה אחרי חדשים אחדים החליף צאצקין את שיטתו. ממלחמת המגן עבר למלחמת־תנופה, ובחר לו דרך משונה מאד: לא הניח שום הזדמנות להראות ולהדגיש בעקיפין כי הוא רוסי גמור. כפי הנראה חשב, כי בזה יוציא מלבם של הקוגאייווסקים את עוון יהדותו מלידה. קשה מאד לזכור עכשיו, אחרי עבור זמן רב, את כל התחבולותיו בנידון זה, אבל לאט לאט נקעה ממנו נפש תלמידיו היהודים, ובזה הורע מזלו עוד יותר, שכן נאבדו מגיניו האחרונים. כי עד כה, בשעה שהרוסים היו חולקים כבוד לקוגאייווסקי על תעלוליו, היו היהודים, אחרי השתתפות בשחוק הכללי, מחוסר יכולת להתאפק, מדברים בכל זאת על לבו של קוגאייווסקי, כי כן לא יעשה ביחס למורה, ומה גם לאיש שהתנצר ובתורת נוצרי היה צריך לחזק אותו באמונתו החדשה.

ופעם אחת, כאשר לא יכולנו עוד לראות את עינוי „אחינו העברי" בידי תלמיד בלתי הגון כקוגאייווסקי, מלאו כל החברים את ידי לדבר דברי מוסר באזני קוגאייווסקי במסיבת כל התלמידים והתלמידות של שתי הגימנסיות ונאמתי

נאום, לפי כשרוני והשגותי אז, אשר, כפי הנראה, היה מוצלח, ותוכנו היה, כי כאן כפר קוגאיווסקי במצות אהבת הגר, וכי היהודים לא היו נוהגים כך עם הגרים שהיו מקבלים את דתם. וביחוד אסור איסור גמור להקניט אותו בדברים, ואיימתי על קוגאיווסקי כי במעלליו אלה יביא לידי כך, ששום יהודי לא יאבה לקבל את הדת הנוצרית. ותוצאות הוכוח הזה היה, כי אחת מתלמידות הגימנסיה, אשר קוגאיווסקי היה חוזר אחריה, אמרה לו בפירוש, כי אם לא יעזב את דרכו תחדל מלדבר אתו. והיו ימים אשר קוגאיווסקי כמעט נשתתק. ובכל זאת ספרו לנו, כי בימי חגי ישראל, בשעה שהיהודים לא היו בהגימנסיה, היה חוזר לסדרו ומקבל ציונים „אחדיים" חדשים נוסף על הראשונים, ובנוסח שלו היה שואל פתרונים מאת מורהו:

— מדוע אתה רודף אותי?

ובכל פעם היה הוגה את „בוריס" בהוספת המלה „אלכסנדרוביץ", אחרי שכבר נשכחה המלה הראשונה מלבות השומעים.

כך נמשכו הדברים עוד חדשים אחדים ולא שפר חלקו של היהודי־הנוצרי האומלל. ויהי היום וצאצקין נכנס אל המחלקה להורות את שעורו, וקוגאיווסקי קם. אז צעק צאצקין בקול:

— דום, או לא תיראה ולא תימצא בחדר הזה!

למשמע הדברים האלה חרד קוגאיווסקי חרדה גדולה:

— מדוע זה?... ולא הספיק להוציא את המלה „בוריס" — אחזהו צאצקין בערפו וגרשהו.

והלז עמד מאחורי הדלת כנזוף, ומשם היה נובח ככלב:

— מדוע זה, בוריס?... ואחרי הפסקה: אלכסנדרוביץ.

עד שנשמע קולו בחדר הסמוך, אשר בו הורה המנהל בעצמו את שעורו, ויצא המנהל מן החדר לראות, מי הוא המפריע, וראה את קוגאיווסקי עומד ונובח בלשון כזו. תיכף צוה לגרשו מן הגימנסיה הביתה, עד שיחליט היעד הפדגוגי מה לעשות בו.

המפקח נכנס אל חדרו של צאצקין ובשרהו בשורה טובה, כי על פי פקודת המנהל גורש קוגאיווסקי.

— לחלוטין? — שאל צאצקין.

— לעת עתה באופן זמני — ענה המפקח — ויוכל היות, כי יצא דינו גם לחלוטין.

מאז הרגיש צאצקין את עצמו כבריאה חדשה והחל לעלעל ביומן המחלקה כדי לברר, מי בא ומי לא בא, ועשה ציונים לאלה שלא באו, מה שלא היה עושה לגמרי עד כה, כי עד עתה היה גרדף, ואין דרכם של נרדפים לרדוף, אבל מכיון שנעשה רודף, עבר מקוגאייווסקי אל שאר תלמידיו.

והנה בסוף הרשימה נרשם שם תלמיד חדש, קולקין, אשר עבר מן הגימנסיה שבטיפלים אל הגימנסיה שבקיירטש, ואז שאל צאצקין:

— קולקין בא?

חלז עמד על רגליו ואמר:

— הנני!

הסתכל בו צאצקין ואמר:

— אתה „וולקורוס"?!

— כן — אמר התלמיד.

— זה מובן — אמר המורה — כי כל שמות המשפחה המסיימים ב„ין" הם של „וולקורוסים".

שאלה זו העלתה את חמת כל התלמידים היהודים, ואחרי כלות השיעור החליטו לאסוף את כל התלמידים היהודים אשר בכל המחלקות ולהחליט באיזו צורה לנזוף בו, בהמשומד הנבזה הזה, המתכחש לעמו בעת אשר אין לו מחלכים כלל בשום בית מלבד בתי ישראל.

האספה היתה אחרי עבור שני ימים בבית הגביר דוד בן אליעזר ברודסקי, אחד מראשי העדה, עסקנית ועשיריה, כי בימים ההם היתה הפלוטוקראטיה עומדת בראש כל מוסדות ישראל.

ברודסקי זה היה ביהודי גליציה, שהתישבו בעיר קיירטש לרגלי עסקיהם והיה מיקירי העיר, נכבד בעיני היהודים ובעיני הנוצרים, וביתו היה בית־ועד לחגי מסכות, אשר השתתפו בהם כמעט כל בני־עליה מבין העמים השונים היושבים בקיירטש, הם נשיהם, בניהם ובנותיהם. שם היו

רקודים ומוסיקה. בביתו היו מבקרים כל פקידי העיר, החל ממושל העיר עד מנהל הגימנסיה. קיצורו של דבר: זה היה אחד ה„סאַלונים" שבעיר. ואם כי בביתו לא התנהגו בכשרות, בכל זאת היו גם היהודים הנאמנים לדתם מבקרים אצלו (כמובן בלי הנאה מפת־בגו) מפני עסקנותו ומפני ידיעותיו בספרות ישראל העתיקה והחדשה במקצת, ומפני הזכות שהיתה לו, שזכה להימת מתלמידיו של הד"ר יצחק ע ר ט ר, בעל „הצופה לבית ישראל". בין חברינו היה אחד מבניו של ברודסקי והוא ספר באזני אביו את הנהגתו של צאצקין. האב אמר לבנו:

האולם הגדול שלי הוא לפניך ולפני חבריך להתיישב בדבר הגדול הזה, בתנאי שירשו גם לי להשתתף, כזקן ורגיל באספת הצעירים.

בחרו בי להרצות את כל ענין צאצקין מן השעה הראשונה, וציירתי את הליכותיו של קוגאייווסקי, והצחוק הכללי הפריעני פעם בפעם להמשיך את דברי, וכאשר הגיע הדבר להמאורע האחרון על דבר ההמצאה הפילולוגית של צאצקין בנוגע לשמות המשפחה המסתיימים „בין" — התמרמרו כל התלמידים מן המחלקות הגבוהות וכינוהו בשם „פאדליעץ אי סקאטינא" (מנוול ובהמה גסה) והחלו לחבר נוסחאות, איך להשיב לו על דבריו אלה בשם כל התלמידים היהודים שבגימנסיה זו.

והנה כל הנוסחאות לא מצאו חן בעיני דוד לאזארוביץ, באמרו, כי צריך נוסח כזה, שיוכל להמליץ עליו בפני כל הפקידים והועד הפדגוגי של הגימנסיה וזה יגרום, לפי דעתו, התפטרות צאצקין ממשרתו בגימנסיה זו, ויותר אין אנו רשאים לגרום לו נזק ומשום כך יש להזהר, שלא יהיה בתשובה אפילו צל של חציפות.

הצעתי לחבר רשימה קצרה מכל שמות משפחה של יהודים המסתיימים ב„ין" ולקראה באזני צאצקין כשאלת תלמידים לרבם. על זה ענה דוד לאזארוביץ, כי במקום הזה שם חכמה, וכל כך הגן על הנוסח שלי עד שנתקבל. ובתור בעל הנוסח הצעתי, כי הקורא יהיה בנו של ברודסקי. ראשית משום שהוא מן האריסטוקרטיה שבעיר ולא יגעו בו לרעה, בעוד שאם הקורא יהיה אחד מדלת העם או אפילו מן הבינונים, יתאמצו המורים להסיל

עליו עונש ולהסתיר את כל הדבר. ושנית, בנו של ברודסקי היתה לו נטיה לפילולוגיה בעוהו על ספסל הגימנסיה. ושלישית אם יתפרסם הדבר כי דברים אלה יצאו מברודסקי, יהיה הענין הזה לשיחה בפי הבריות בה„סאלונים" הגבוהים. ורביעית יציאתו של צאצקין מגימנסיה זו לגימנסיה אחרת חושב אני להצלת נפשות ממש בנוגע למשפחתו של צאצקין, כי לעיר אחרת יבוא כפנים חדשות, וכל קורותיו לא יזכרו. ואם מגמתנו היא התפטרותו מכאן, הרי אפשר הדבר בלי פרסום גדול, והפרסום רשומו יהיה גיכר רק אם יצא הדבר מן החוגים היהודיים שיש להם יחס עם החוגים הנוצריים, ומלבד בעל הבית הזה אין איש כזה.

כל הנימוקים האלה הפיקו רצון מברודסקי האב, וחפצו הנעלם, כי בנו יצא להגן על עמו הכריע את הכף לטובת ההחלטה הזאת. ובכן נמסר הדבר לברודסקי הבן.

הקיצוניים שבין החברים ניסו להגן על נוסח של בוז וחרפה בסגנון אחר לגמרי, אבל ברוב דעות נתקבל הנוסח הענוותני.

כאשר הגיע יום השיעור של צאצקין, עמד התלמיד ברודסקי על רגליו ופנה אל המורה בקידה אריסטוקרטית על פי הנוסח המעודן ביותר, כפי שהתחנך אצל הגובירנורים הצרפתים שלו, ואמר לו כדברים האלה:

— אדוני המורה! הלא ידוע לכבודו, כי יש לי נטיה והכשרה על פי חנוכי לשקוד על למודי הפילולוגיה באוניברסיטה, וכפי שידוע לכל, כחו וגבורתו של אדוני הוא במקצוע זה, כי נוסף על השיעורים המועילים שזכינו לשמוע מפיו זה כשנה, ידוע לנו שמו גם מקדמת דנא, ביחוד היהודים, על פי עדותו הנאמנה של חברו הגדול היהודי אורשאנסקי, הנני שומע תמיד בעיון כל הגה היוצא מפיו. והנה בשעורו הקודם, ביחס אל חברנו החדש „קולקין" הורה לנו מר, כי בדרך כלל כל שמות המשפחה המסתיימים ב„ין" הם מבני רוסיה הגדולה. תקרתי ודרשתי בנוגע לשאלה זו מפי כל חברי היהודים המתלמדים בגימנסיה זו, וביניהם יהודים הבקיאים בשמות המשפחה של בני עמם, ונולד אצלי ספק גדול, אם נכונה היא החלטתו של אדוני, כי אם נסכים לה, נוכרח לבוא לידי מסקנה, כי

שמות המשפחה: חנקין, ציפקין, חייקין, ריבקין, שמולקין וצאצקין הם מזרע בני רוסיה הגדולה. אני מבקש באור בנוגע לשאלה זו.

חזר כמת עמד צאצקין, וכל התלמידים הרוסים מלאו את פיהם צחוק ופנו אל ברודסקי בקריאה:

— אַי דא, ברודסקי! יישר כוחך, ברודסקי!

דברי ברודסקי הממו את צאצקין וכרגעים אחדים עמד כאלם ואחרי אשר שבה רוחו אליו, אמר:

— את התשובה תקבל מאת הועד הפדגוגי.

— אם זאת היא התשובה — אמר ברודסקי — אין לי עוד מה לדבר, ואת תשובתו זאת אפרסם לדעת הקהל.

צאצקין הפסיק את שיעורו ויצא מן המחלקה.

אחרי עבור ימים אחדים החלה החקירה, שהשתתף בה המנהל בעצמו. כל התלמידים השיבו פה אחד, כל אחד בפני עצמו, על הדברים כמו שהיו. ועל השאלה שנכפלה כמה פעמים, אם לא הרגישו בהטון של ברודסקי איזה לעג, אם לא נראו על פניו אותות גחוך, היתה תשובת כולנו, כי ברודסקי התנהג בכל נימוסי הכבוד, כתלמיד העומד לפני רבו, וכי צאצקין נעשה חוור והיה כמו אלם במשך רבע שעה ואחר כך הביע את תשובתו. ועל זה השיב ברודסקי מה שהשיב.

האם בהתמרמרות השיב את תשובתו? — שאל הדירקטור.

— לא בהתמרמרות, כי אם בקול של נעלב.

כל דבריו נרשמו בפרוטוקול, וקודם שנגמרה החקירה כבר היתה כל העיר כמרקחת, ולא היתה קרן זוית בכל העיר, בלי הבדל לאום ודת בכל החוגים, ואפילו בשוקים וברחובות שלא היו אלו לאלו שואלים ואלו לאלו ממללים:

— השמעתם את ענין צאצקין וברודסקי?

וסוף דבר היה, כי צאצקין ובני ביתו עזבו את העיר, כי נתמנה למורה בגימנסיה אחרת.

ברח דודי

זה היה בש' 1882 (תרמ"ב), אחרי הפוגרומים הראשונים, ואני אז בקיירטש תלמיד המחלקה האחרונה בגימנסיה. בוקר אחד יוצא אני ממעוני ללכת אל הגימנסיה, ותיק הספרים בידי, והנה לפני שני הרבנים הדתיים, ר' חאלף אהרן ור' שלמה (ראה פרק „היהודים והמלחמות, ב'), ואומרים כי באו בכוונה מיוחדת לדבר עמי בעניין חשוב הנוגע לכלל ישראל.

— חבל, — אמרתי — כי אי אפשר לי לאחר את המועד.

— כן, — ענו הם — נמסור לך את ה„מגלת ספר" שקבלנו, ואתה חשוב בדבר ותודיענו, כי אל עקרבים אנחנו יושבים פה, ואין עמנו איש לדבר. ואם מצדיק הדבר ישוב הדעת, אזי נבוא אל בית הדדך, מקום המשומר מן המזיקים, כי במעונכם יש לחשוש, שמא מביטים אחרינו, כי, סוף סוף, סגנים מאושרים אנחנו להרב מטעם הממשלה, ומי יודע, מה בלבה של מלכות?

קבלתי מהם את הגליונות והלכתי אל הגימנסיה, ולבי בל עמי, כי תפוש היתי ברעיונותי והיה לבי נוקפני, שמא קרה איזה אסון חדש לבני ישראל תושבי הדרום.

באתי אל הגימנסיה, ואחרי השעור הראשון הודעתי להמנהל, כי חס אני בראשי ולא אוכל עוד לשהות עד כלות כל השעורים.

הוא הזמינני אל חדר ביחד, אל הרופא המיוחד, שהיה יושב יום יום שעות אחדות בגימנסיה עצמה. כי היה מקרה, שתלמיד אחד גוע בשבתו על ספסל התלמידים. את פרטי המאורע הזה אינני זוכר, אבל זוכר אני כי היה

היה. ובשביל כך הנהיג המנהל שמורים של רופא, והוא משמר האומר לו כבוד. וכפי הנראה, לא היה רודף אחרי הכבוד, שכן פגם קצת את מפעלו הטוב הזה, בהשתמשו ברופא זה כמבקר ותוקר דין בנוגע לכל תלמיד ומורה, שהתאמנן על איזו חולשה.

ובכן, עמדתי כמתחלה לבקורת הרופא דזיאמלבו. הלז בדק את הדופק שלי ואמר:

— „לא גופך צריך בדיקה, אלא רוחך. כפי הנראה, יש לך איזה ענין מרגיז, ולי תיכל לספר בהתגלות מה קרה אותך?"

ספרתי לו בכל תום הנוער שלי את כל הענין, כי לא אוכל לשקוט עד שאקרא את הגליונות אשר נמסרו לידי על ידי הרבנים.

— טובו — אמר הרופא — שב נא פה וקרא, — שהרי לא הוגבל לי זמן לבדיקה, חיה אם תרגיעך הקריאה, תשוב לשמוע את הלמחדים, ואם לאו, אגיד למנהל, כי זקוק אתה למנוחה.

ישבתי על יד החלון והוא ישב על יד השולחן. הוא קרא בעתונים צרפתיים, כפי שאני זוכר, ואני — גליונות כתובים עברית.

והנה היה זה מכתב־חוזר מאגודה הנקראת בשם „מזכרת משה", ועליו חתום הסופר שפ"ר, ותוכנו — קול קורא לכל בני ישראל, וביחוד לצעיריו, ליסד אגודות לעלות לארץ־ישראל, מפני חמת המציק, ובדרך אגב מסופר שם: חברת תלמידים מבתי הספר הגבוהים, אשר התאגדו לאגודה תחת השם „בילי"ו" (בלומר: בית יעקב לכו ונלכה) יצאו מן האוניברסיטה והלכו לארץ ישראל. ובכן, על כל הצעירים להשתתף בתנועה זו, לעזור על ידם באמצעים חמריים או רוחניים, או להתחבר אליהם. ובמליצות המושכות את הלב, לקוחות מכתבי הקודש ומספרי התלמוד, מעורר קול־קורא זה להשתתף בתנועה החדשה לשם ישוב ארץ ישראל ולאסוף כספים לשלחם לאגודת „מזכרת משה", הנקראת על שם הרב הצדיק והמליץ יושר לעם ישראל רבנו משה מונטיפיורי, יאריך ה' ימיו.

כאשר כליתי את קריאתי, שאלני הרופא:

— האם הביאו לך בשורות טובות?

— הביאו לי ידיעות טובות וחשובות על דבר תנועה חדשה בישראל.

— תנועה חדשה?! — שאל הרופא בחשד.

— כן. — אמרתי לו.

— אינני מיעץ לך להשתתף בתנועות, כי כל התנועות ברוסיה מובילות אל התליות, ואם חפץ אתה, ספר לי מה טיבה של תנועה זו.

ספרתי לו את הכל, והוא אמר בניחותא, כי תנועה כזאת, הקשורה בשם מנטיפיורי איננה מן המובילות אל התליות, אבל לתפיסה בבית דיהך (לחודי היה בית, אשר השכיר אותו לממשלה לבית האסורים) עם חלונות של ברזל לזמן ארוך או קצר, יכולה להביא גם תנועה כזו על פי סדרי המדינה. ובכל זאת אם לא יפריעך ענין זה מלמודיך, הייתי אומר לך, כי צריך אתה להשתתף בתנועה זו על פי מהותך.

— ומה דעת אדוני, הצריך אני לשוב לשמוע את שעור הלמודים?

— כבר אי אפשר הדבר, לא מצדך, כי אם מצדי, כי במשכה ישיבתנו יותר מדי, אגיד למנהל, ואתה שוב לביתך.

שבתי הביתה. בדרך סרתי אל הרבנים ואמרתי להם, כי יש לכנס אספה קטנה מן השרידים היחידים שישנם בעיר תואת, העלולים להתענין בדבר הזה, ואני מבקש את עזרתם למלא את הרשימה העולה על דעתי.

הרב ר' שלמה רשם ראשונה את בנו הבכור, אשר היה מזכיר אצל הנוטריון היהודי סמואלסון. הראיתי לו את הרשימה של התלמידים והתלמידות שערכתי, והוא מחק כמה שמות, בלי שום הסבר מדוע ולמה, ממש כמו שהקטיגור והסניגור מוחקים בדממה את השופטים המושבעים, שאינם רצויים להם. (כידוע, יש גם להקטיגור, וגם להסניגור רשות למחוק לא יותר משני אנשים).

וכפי שהעיר היתה קטנה ובן הרב היה מעורב עם הברייות הבאים יום יום אל בית הנוטריון, מסרתי לו את ענין ההזמנה על פי הרשימה, והוא התעסק בזה בשקידה רבה. ובאותו ערב כבר היתה האסיפה הראשונה, אשר כל חבריה, חוץ מבן הרב, לא ידעו קרוא עבריית, והוכרחתי לתרגם להם את הכתב, והנני רושם לזכרון את הד קולם של בני האסיפה הראשונה לשם ישוב ארץ ישראל בעיר של מתבוללים כקיירטש.

עלמה אחת, שהיתה מן הראשונות שלמדה את חכמת הרפואה בפטרבורג, ושבאה לעיר מולדתה קיירסש לימי החופש, אמרה, כפי הנראה, על פי המומחיות שבחרה לה להיות פסיכיאטרית, כי בלי שום ספק כל התנועה הזאת נושאת עליה חותם של טירוף־הדעת, כי אם ברוסיה, במקום שיש סופרים גדולים כטורגנייב וטולסטוי, כדוסטויבסקי ושצ'דרין, ועל כולם משורר כניקראסוב, היה מקום לפרעות בריש גלי בעצם היום, — הרי בטורקיה הפראית על אחת כמה וכמה, ואין מה לדבר מזה. ובני „בילי"ו אלה, סופם להיות שגוררים, תלמידים שלא שמשו כל צרכם, אשר יהיה בידם שטר־חוב על כל העולם העברי כולו לזונם ולפרנסם, ויהיו מן הצועקים ואינם נענים, כי טרפו נפשם בכפם.

ועל זה ענתה תלמידה אחת של הגימנסיה:

— אני מוחה נגד הדברים הקשים כלפי בני „בילי"ו, אשר שמו את נפשם בכפם וחשו לגאולת עמם, לשוב לארץ אבותיהם, להיות עם ככל העמים יושבים על אדמתם.

הסטודנטית לחכמת הרפואה: „איזו „אדמתם"? שראו אותה בחלום? על אדמתם, כלומר, על אותה האדמה שישבו בני ישראל, באיזו שנה — אין איש ממני יודע, חוץ ממר מרקוב (בנו של הרב) ומזא"ה".

אני: „כיצד, אין איש יודע? כל העולם כולו יודע, וכל ההיסטוריונים יודעים, כל היהודים הבאדרי יודעים, והיהודים הזקנים גם כן יודעים מגדולם ועד קטנם".

וכדי להרעישה ולהכלימה הוצאתי מכיסי לוח ותרגמתי מן העמוד הראשון את כל הכרונולוגיה העברית, אשר בה נזכרת התחלת הגלות השניה.

— אבל אמי איננה יודעת.

— לחפך, — עניתי — אמך יודעת, כי ראיתי בידה לוח בעברי־טייטש.

לקול דברי התעורר גימנזיסט אחד (הוא היה בן חייט) ואמר:

— נעזוב את הוכחה הזה ונעסוק, כדרך כל היהודים בשעה שנולד להם בן, או בת, הם מתחילים לחשוב, באיזה שם לקרוא להאורח החדש.

— השם צריך להיות עברי — אמרתי אני.

— בודאי, עברי — אמר הלז — אבל עליכם לתרגם לנו את השם על מנת שנדע לאיזו חברה אנו שייכים.

מנהל האסיפה היה הבכור שביניהם, בן הרב, והוא נאם נאום קצר, אשר בו הסביר, כי השם צריך להדגיש, כי הננו נמלטים מארץ הדמים, כמו שנמלטים מבית משוגעים או מפני חיות יער, כי מה יש לקוות מעם, אשר גם הסופרים הגדולים, אשר הסטודנטית לדפואה שבאה נקבה אותם בשם, לא שינו את טבעו ומזגו אפילו במקצת ולא הכניסו בו אפילו רגש קל של בן אדם הראוי להקרא בשם זה? ובכן, מציע אני, לקרוא את אגודתנו בשם „ברית חדדי", ובאר להם את הפסוק ב„שיר השירים" ותרגם את המלים והסביר, כי הלא עם ישראל הוא דודנו האהוב לנו, ואנחנו קוראים לו לברוח ולהמלט על נפשו, על נפש עוללי העטופים ברעב ונתונים לבזה.

אז קמה גימנזיסטית אחת ואמרה, כי איננה מתפעלת כלל, לא מן החדוד הזה ולא מן הפסוק, אבל היא מסכימה כי שם זה יפה מאד, כי בודאי תתרבה אגודתנו ותעשה חיל ותתפרסם בקהל הרוסים, ואז יקראו אחתנו בשם המצלצל מאד ברוסית: „ברח־דודי'סטים".

— אזי אמרה הסטודנטית הנ"ל — הרי יאסרונו היכף, כי ממשלה פראית כממשלתנו תחרוז את השם „ברח־דודי'סטים" עם השם „דיקבריסטים" ותבלבל את העבר עם ההוה ולא תתן לנו לעבוד שום עבודה בטרם נגש אליה.

הגימנזיסטית אל הסטודנטית: ובכל זאת, לו קראנו לעצמנו בשם „שטרטיסטים" — כי עתה הסכמת גם את, והשם הזה היה לפי דעתך הולם אותנו.

נשמעו קולות אחדים: — „ברח־דודי'סטים!", „ברח־דודי'סטים!" וזה שם יפה.

אני: השם הזה לא רק שאינו הולם, אלא גם מעורר צחוק, ותמה אני על הסטודנטית, שאינה מסכמת לשם הזה, כי לפי שיטתה היא, שבני „בילי" הם משוגעים, היה השם הזה כמסייע לה, וכה לאנשים הבאים לבנות את חרבות ארצם, היושבים בדמעות על הארץ ביום המקובל לאבל האומה, מה להם ולשם מצלצל בשפת רוסיה, אשר העבידה לנו פרעות בישראל!

הסטודנטית האופוזיציונית מפתיעה אותי:

— על איזה יום אתה מדבר, שבני ישראל יושבים לארץ ומורידים דמעות? רק בשעה שהם נוהגים אבלות על איזה מת הם נוהגים ככה, זאת ראיתי כמה פעמים בבתי ישראל, ויום כזה, אשר כל בני ישראל יושבים לארץ — אינני יודעת.

נרתחתי:

— ואם אינך יודעת, מה בכך? אבל כל עם ישראל יודע, ואפילו ילד קטן יגיד לך, כי ביום הזה נשרף בית מקדשנו...

— הוא הדבר שאמרתי — שסעה אותי שוב — כי סימני שגעון יש בזה. לכמה וכמה אומות מעשים בכל יום, שישרף איזה בית מבתי מקדשיהם, וכלום נשמע דבר כזה, כי ישב עם שלם לארץ ויבכה את השריפה הזאת?!

— כן דברת — אמרתי — לשום עם לא קרה אסון כזה, כי נשרף בית מקדשו שממנו יצאה אורה לכל העולם, שהיה הולך בחושך ולא הגיע עד קרסוליו במוסריות, ומאז נשרף גם כבודנו ונעשינו הפקר, ואת איגך חשת ומרגשת. היתכן, כי תהיה לאיזה עם סטודנטית, שאינה יודעת כלל מאסון אומתה ומכל הקורות אותה, הלא על הופעה כזו לבד יש לישב לארץ ולהוריד דמעות.

היא התאמצה לשטעני שוב באיזו תשובה, אבל כבר נשמעה קולות מפי תלמידים ותלמידות:

— אצל כל אומה ולשון מוציאים אנשים כאלה מן החברה. גם אנחנו איננו יודעים את קורות ישראל ואמונתה, אבל בכל זאת את האסון הכללי שלנו מרגישים אנו בכל יום, בכל עת ובכל שעה.

לקול הדברים האלה עזבה הסטודנטית את אטיפתנו, כי, כפי הנראה, יראה מאד מפני ההצעה להוציאה מן החברה.

האסיפה נמשכה, ואני הצעתי לקרוא לחברה שם, אשר יכיל בקרבו תשובה על השאלה שהוצגה על הפרק על ידי המכתב החוזר, והלא השאלה היא פשוטה:

מי הוא האיש מאתנו החפץ לעלות לא"י או לשאוף לזה או להיות במסייע את ידי אלה שכבר החליטו לעשות כדבר הזה?!

הצעתי נתקבלה פה אחד, ואז פנה אלי היושב־ראש וישאלני:

— אולי תמצא בעצמך שם הכולל בתוכו את השאלה הזאת, אשר לשם פתרונה נתאגדנו?

חשבתי מעט ואמרתי:

— אולי נשתמש בהעבר שלנו, מתקופה הדומה לשלנו, ונקרא שם לאגודתנו באות השאלה הישנה נושנה: „מי בכם ויעל?"

ה י ו"ר: לא קוויתי לשם מוצלח כזה. — ובאר לפני הצעירים את הדברים ואת התקופה ואת תוצאותיה, וכי הדברים האלה יצאו מפי כורש מלך פרס ונכתבו בכתבי הקודש.

אחרי כוחים שונים, והעיקר בדבר עיצור השם בכדי שנקל יהיה לבטא אותו ברוסית, ואחרי ההצעה של היו"ר לקצר אותו במבטא „מב"ו" בראשי תבות, — נתקבל השם.

ולמחרת היום ההוא כבר הביא מרקוב, כאיש השייך להנוטריון הקיירטשי, חותם שהספיק להכין בין לילה, ועליו היו כתובות המלים „מי בכם ויעל?" ובמסגרות: (מב"ו), ועברנו לחבר תקנון ולברר לנו את סעיפי העבודה. ובלכתי ברחוב באותו יום פגשתי את הסטודנטית האופוזיציונית, והיא שאלה אותי, אם נתקבל השם? ואמרתי לה, כי נתקבל.

— איזה שם? — שאלה.

— מב"ו.

— מה הוא זה?

— כדי להבין אותו, צריך לדעת את קורות ישראל ושפתו.

— ובני „מב"ו" — שאלה — יודעים אותם?!

— אם גם לא ידעו, כבר משתוקקים הם לדעת, „והחפץ לדעת הוא כבר חצי הידיעה", אמרו חכמי ישראל.

היא נתכרכמה מעט וישאלה:

— האם הרגיש בי ביציאתי מן האספה?

— לאו! שום איש לא הרגיש ביציאתך, כמו שלא הרגיש את ישיבתך באסיפה זו.

— את תשובתך העוקצנית הזאת לא אסלח לך לעולם!

סוף דבר היה, כי נולדה אגודה חדשה בישראל בשם „מב"ו" עוד לפני ל"ט שנים, עוד בטרם החלה תקופת ה„ראשי־תבות" בכל עצם תקפה, ועכ"ז עוד בראשית התנועה הארצישראלית כבר היו שתי אגודות בעלי ראשי־תבות: „בילי"ו" ו„מב"ו".

באגודה זו השתתפתי רק חדשים אחדים, מפני שהגיעו בינתים ימי בחינות הסיום וקבלתי את העודת הבגרות ושבתי לעיר מולדתי ומשם יצאתי למוסקבה להכנס לאוניברסיטה, וכמובן, כן גם יתר התלמידים נתפזרו לאט לאט, איש איש לעיר האוניברסיטה אשר בתקבל שם, והחבילה נתפרדה מאליה. אבל מן הפעולות של זמן קיומה הקצר מן הראוי לציין, כי החלו ללמד שפת עבר בשקידה, החלו לאסוף נדבות ל„מזכרת משה", החזיקו בידי ה„ראזסוויט" הרוזנפלדי, הרבו לו חותמים ואפילו ראו להכניס אכסמפלר אחד אל בית המקרא העירוני, אשר בוסד מטעם ראש העיר, על פי החלטה מיוחדת של מועצת העיר, גם שכרו בחשאי אנשים עניים מאומות שונות להיות מוכנים להגן על היהודים, אם תבוא להקת היחפים לפרוע בהם פרעות, ועיקר מלאכתם של אלה היה להיות שומרים בלילה ולסובב על יד בתי ישראל.

ונעימים לי ביחוד הנמוקים של הגדחד המיוחד במינו הזה, כי מצדדיו אמרו, כי אין זה ענין מגוחך כלל, — כי הלא עם גדול כהאנגלים משתמש בחיילים שכירים להגן על ארצו. וכדי שלא לקפח שכר שאיפה נאה מצד צעירים, שכמעט יום אחד לפני כן היו מתבוללים בני מתבוללים, אמרתי לשים זכרון בספר גם לצד הילדותי שבדבר הזה. ועד היום הזה לא אוכל לשכוח, עד כמה היתה תקיפה דעתם, ועד כמה היו הידים לבלי לגלות את המסתורין שלהם אפילו לאבותיהם ולחבריהם לבית ספר, שלא גלוו אל אגודתנו.

העכשיו, לעת זקנה, כשאני רושם את זכרונותי אלה, בשעת שעם ישראל טובע בים של דם ושומע יום יום מפי אלפי אנשים המיעצים איש לרעהו בסגנון „ברח, הידי", ואחרים בוחרים ביסוד גדודי הגנה וחושבים זאת לאידיאל רם ונשא — מתחרט אני על שפסלתי את הרעם „ברח, דודי" וחוכב מחשבות זרות, כי מי יודע, אולי, לו היתה שיטת „מב"ו" הולכת ומתפתחת, ובכל עיר

רעיר מישראל היו גדודים שכירים כאלה מן המוכן ובחשאי, אולי הם חסרים הרבה עלים שותתי דם מקורות בני ישראל, במשך ארבעים השנים האחרונות.

אבל הכל תלוי במזל. ומה שהיה הוא, כי „בילי״ זכתה לשם ו„מב״ע״ — רק לקרן זוית בספר זכרונות, אם כי היתה הראשונה בעיר מולדתה, אשר לא נשאה אפילו פני אשה חכמנית וסטודנטית, ששאלה שאלת פרעה בשעתו: „מי ה׳ ומי המה בני ישראל?״. ומי יודע, אולי התחלה פעוטה זו היא שגרמה, כי ברבות הימים נטלה גם העיר קיירטש חלק גדול בין ערי הדרום בתנועה הציונית; אף על פי שאיש לא זכר את „מב״ע״, כמו שאין שום אדם זוכר את שם המילדת אשר בה השתמשה אמו בעת חבלתו, אלא שהמילדת בעצמה זוכרת היטב את כל הילדים אשר בעזרתה יצאו לאויר העולם לישא ולסבול את עמל החיים וללחום על קיומם והשתלמותם.

משומדים למות

בהיותי תלמיד במחלקה השביעית של הגימנסיה, התחלתי לרקוק דם. הרופאים שאלוני לבריאות משפחתי וספרתי להם, כי אבי מת בהיותו בן עשרים וחמש ממחלת השחפת החטופה וכי גם אמי מתה במחלה זו בהיותה בת ל"א, אם כי נשאה אחר פטירת אבי לאיש אחר וילדה לו בן ושתי בנות. אבל בלידתה האחרונה, הרביעית מזווגה השני, מתה מקדחת הלידה, והרופאים אמרו, כי השחפת הכרונית היא שקרבה את קצה. גם אחי מדחיתי, אחות אמי הצעירה, מתה בהיותה בת כ"ה, אחרי לידתה הראשונה, אבל עוד בימי הריונה סבלה ממחלת השחפת הנמהרה. ספורי אלה, אחרי בדיקת הריאה שלי, כמובן, הביאו את הרופאים לידי החלטה, כי „גר אנכי בארץ הזאת", ויעצוני קודם כל לצאת מן הגימנסיה.

וכי רוצה אתה למות דווקא כבעל תעודת בגרות?

אבל אני עמדתי על דעתי, כי בשום אופן לא אצא מן הגימנסיה, כי איני רוצה להיות במצב מגוחך של אדם המחכה לבוא המות, ומוטב למות בשעה שתגיע השעה מלחיות חיי שומה. ובכן, לא היתה לרופאים ברירה, אלא לכתוב לי סמי מרפא שונים להקל על מכאובי, ולגימנסיה הייתי בא יום יום, חוץ מאותם הימים שהמחלה היתה גוברת כל כך עד שמוכרח הייתי להפוך משכבי בחליי. ובמצב כזה, כלומר, ברקיקת דם מזמן לזמן ובלמוד של הפסקות, עברה עלי שנה אקדמית שלימה ועברתי למחלקה השמינית, ושוב שביעות וחדשים של גניחת דם, שוב רופאים ורפואות, ושוב דרישת הרופאים שאעזוב את הגימנסיה

ואעסוק רק בקריאת ספרים קלים, ושוב סרוב שלי. כי לו, למשל, אמרו לי הרופאים, כי בעוד יום או יומים אמות, אזי, כמובן, לא הייתי מטריח את עצמי ללכת אל הגימנסיה כדי שתצא נשמתי בלמוד זה. אבל הרי גם הרופאים בעצמם אינם יודעים מתי יבוא קצי. הסכימו לי הרופאים, ואף על פי כן טענו כי העסק בלמודים, בשעה שהבריאות לקויה, יקרב בלי שום ספק את הקץ.

— ומה בכך? — אמרתי — אם תקרב, תקרב. לוא אמרתם להיפך, כי רפואתי המוחלטת תלויה בזה שאחדל מלהתעסק בלמודים, הייתי מוכרח לבחור אם להיות בור חי או תלמיד חכם מת, אבל מכיון שאין בכחכם לרפאותני רפואה שלמה, למה אחסר נפשי מטובה?

במצב כזה גמרתי את חוק למודי בגימנסיה וקבלתי את תעודת הבגרות, ואז החל ישוב הדעת ביני ובין רופאי לאיזו עיר אוניברסיטאית עלי לנסוע מפני האקלים. כל הרופאים אמרו פה אחד, כי על דבר הלמוד באוניברסיטה אין מה לחשוב כלל. ושוב — אותם הנימוקים. אך אני לא נכנעתי, עד שנאותו לי ואמרו:

כמובן, העיר אודיסה, שכן עיר מדיטרנית היא, כי מי יודע, אולי חפץ אתה גם להיות רופא?

אמרתי להם, כי לפי מצב בריאותי קשה יהיה לי להיות רופא ועל כן החלטתי להכנס אל הפקולטה היורידית, ופקולטה כזו הלא ישנה בעיר אודיסה.

ולאחר ימים ערכתי מכתב בקשה אל האוניברסיטה הנובורוסייסקית אשר באודיסה והלכתי אל בית הדואר לשלוח את המכתב. ובעודני עומד שם בתור, ראני הרב המו"צ ר' שלמה וישאלני לשלומי. ספרתי לו את כל המוצאות אותי וכי הנה שולח אני את הבקשה לאודיסה.

— אל תשלח! — אמר אלי הרב — עוד צריך בזה ישוב הדעת, כלומר, לא על עצם השאלה, אם להמשיך את הלמודים או לא, כי בזה צדקת ויישר כחך, כי נכנסו בלבך דברי חז"ל: אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים, אבל אודיסה אינה מוצאת חן בעיני, ולא רק

בתורת רב, השוגא את הסביבה החפשית של העיר הזאת, כי אם גם פשוט בתורת אדם, החס על בריאותך, מוצא אנכי, כי האקלים של העיר הזאת, השוכנת לחוף ימים ורוחות בלתי מצויות תדירות שם, יקרבו ח"ו את קצך. אלא גם קיירטש לחוף ימים תשכון, ואתה באת לגור בה בהיותך בריא, אולם דווקא פה התקררת ונחלית. ואם כי אינני רופא, מרגיש אני כי כשם שאין קטיגור בעשה סניגור, כך אין אקלים שכבר הזיק לחולה יוכל להבריאו. ובכן, עצתי, כי תדחה את משלוח הניירות לימים אחדים ותשאל בעצת הרופא הזקן היווגי חדז'ופולי. ואף על פי שעכשיו כבר אינגו מקבל חולים, כי נבחר לשר העיר, בכל זאת אם תביא לו פתקא מדודך, שהוא בידידות עמו מקדמת דנא, בידאי יקבלך ויתן לך עצה הגונה.

שמעתי בקול הרב ודברתי עם דודי, וגם הוא הסכים לדעת הרב ונתן לי מכתב לחדז'ופולי. הלז קבלני, חהה על קנקני הגופני, שמע את כל ספורי על דבר תולדות ימי חיי והתאבקותי עם הרופאים, וכו'... ולאחר שעם כל ליברליותו לא ניקה מאבק שגאת אומתו לאומתי, אמר לי כדברים האלה:

— אינני מבין, מדוע תפנה לרופאים, אם אינך שומע בקולם? בפעם הראשונה בימי חיי ראיתי אני איש יהודי הלומד חכמה לשמה, ואני חשבתי תמיד כי היהודים כל מה שהם עושים, רק לשם איזו תכלית הם עושים.

— אדוני הרופא, טעות היא בידך — עניתי לו — על פי רוב כל מעשי היהודים נעשים בלי שום תכלית. תמיד הם כשכורים, מושפעים מאיזה רעיון הלוקח את לבם ואינם מתחשבים כלל אם תביא עבודתם איזו תועלת ממשית להם ולעצמם או לעמם.ובנוגע לחכמות ומדעים, כמדומני, כי איש לא יכחיש, שכמעט כל היהודים אוהבים אותם בלי שום חשבון פרטי.

— גם דעתי נוטה עתה לחשוב כך — ענה איש שיחי — יוכל היות, כי טעיתי בחשקפתי על היהדים, אבל סוף סוף, איני יודע, מה אתה רוצה לשמוע מפי אחרי שכבר החלטת ללמוד גם אם חולה אתה, ואין ספק שחולה אתה, פרוצס של שחפת יש בריאה, וצריך אתה לעסוק בריפוי ובשמירה מעולה.

אמרתי לו:

באתי לשמוע את חוות דעתך בנוגע למקום למודי.

— לפי דעתי, עליך לבחור בעיר מוסקבה, שאקלימה צפוני, תדירי. ע"ד פטרבורג אין מה לחשוב, כי אקלימה קפלני; על דבר אודיסה גם כן אין מה לחשוב, אחרי שחלית בקירטש, והאקלים של שתי הערים הללו חד הוא, וגם האקלים של חארקוב אינו מתאים, לפי דעתי, לבריאותך ובכן, או קיוב או מוסקבה. וכמדומני, כי למוסקבה משפט הבכורה, מפני טיב הפרופסורים שלה.

— כן אעשה — אמרתי.

— ובכן — אמר הרופא — אתן לך מכתב אל אחד הרופאים שבמוסקבה, אשר יפקח על מהלך בריאותך ויוכל להיות, כי כאשר יגיעו ימי הקור בטרם תמות ויהיה לך תיאבון גדול לאכילה ואמצעים חמריים לאכול לשובע מדי שעתים, אז אינני מן הנמנעות, כי הפרוצס יפסק ואולי תרפא לגמרי. כי בשום אופן לא אוכל להסכים, כי המחלה באה לך בירושה מאבותיך, כי בשעת שנולדת לא היה אביך חולה כלל ואמך בודאי לא היתה חולה, כי אולי נתדבקה לה המחלה באחרית ימי חיי אביך; — ובכן, לאביך היתה נטיה להתקררות, וכאשר בתקרה, והרופאים לא השכילו לרפאותו בעוד מועד, חלה בשחפת במהרה, וגם אתה התקררת בעירנו מפני רוחות הים. ובכן, חושב אני, כי מוסקבה היא העיר היחידה, שבה אפשר לקוות אולי יעלה בידך ללמוד ולהיות חולה כאחד. עוד זאת צריך אני להוסיף, כי אנשים שכמותך, הממאנים להתפשר עם המות עלולים להתרפא יותר ממוגי־הלב היראים מפני המות. ולו היה המחלה בעל חי, הייתי אומר, כי דרך סוסים לו וכזה כן זה מפילים ארצה את חמתירא מהם.

וכדי לבדה את דעתי, ספר לי היווני הזה עובדות מחיי הסוסים, שבשעה שהרוכב עליהם הוא פחדן, הרי הם בשליכים אותו לארץ תיכף ומיד, ולהפך, אם מרגישים הם, כי הוא אמיץ לב, הרי הם מנהלים אותו לאט־לאט וכמו משתעבדים לו. ימי יודע, אמר בהלצה, שמא המית המנוול ההאכזר הזה אינגר, אלא מין סוס, העושה שפטים רק במי שאימתו עליו.

ובכן, על פי עצת הרופא, שלחתי את כל גיירותי להאוניברסיטה המוסקבאית. ובימים ההם (זה היה בשנת 1882) עוד לא היו חוקים מגבילים

בנוגע לקבלת תלמידים יהודים אל האוניברסיטאות, ואחרי שבועיים קבלתי תשובה מהאוניברסיטה, כי ארשם בין תלמידי מחלקת המשפטים בתנאי שאשלח תעודה חדשה מאיזה רופא, כי הרכבתי לי אבעבועות במשך חמש השנים האחרונות. שלחתי גם את התעודה הזאת וקבלתי תשובה, כי הלמודים יחלו בחדש ספטמבר. אמרתי להשתמש בחדשי הקיץ, אשר נשארו עד ימי הלמודים, ונסעתי לעיר מוהילוב להתראות עם זקני ומורי. בשובי לעיר מולדתי פסקה ממני רקיקת הדם, רק פליטת הליחות והמצב הקדחתני עוד לא סרו לגמרי. בצום גדליה עזבתי את עיר מולדתי ונסעתי למוסקבה. ומשם ביום ביאי העירה רצתי אל האוניברסיטה היותר מהוללה שבין האוניברסיטאות שבמדינת רוסיה. זכורני, כי רושם גדול עשתה עלי מצבת לומונוסוב ואמרתי בלבי, כי מהי כל מחלתי ביחס אל המניעות הגדולות שהיו ללומונוסוב בשעתו על דרכו להשתלם במדעים, עד אשר עלתה בידו ליסד את האוניברסיטה הזאת הראשונה במדינה בזמן ובמעלה. ושוב היה לי רגש של נצחון ביחס אל הרופאים, אשר יעצוני להיות משומרים למות ונזכרתי בדבר חדז'יפולי והשתמשתי בסגנונו ואמרתי בלבי: „אנצח את הסוס הזה ששמו המות".

החילותי לשמוע בלמודים ברחימו ובשקידה גדולה, הפרופסורים המצוינים, אשר היו בימים ההם, צדו את נפשי, וכל אחד ואחד במקצוע שלו היה לי באמת למורה ומדריך, וביחוד עשו עלי רושם הפרופ. קליוצ'בסקי, ההיסטוריון המצוין, והפרופ' צ'יפרוב, המומחה בלמודי הכלכלה הפוליטית.

עבר עלי חודש ימים בלי ראית דם, בלי קדחת ובלי מכאובים. אך פתאום, כאשר החלו ימי הסתיו המוסקבאי, והגשם ירד על הארץ יום־יום התחלתי שוב לרקוק דם. פניתי אל הרופא, אשר היה בידי מכתב אליו מאת חדז'יפולי, ושמו היה קאספארי, כמדומני, גם כן יווני. הוא שמח מאד לשמוע מפי על שלום חברו, ומפני חבתו לחדז'יפולי עכבני קרוב לשלש שעות בחדרו, בלי לפנות אל החולים המהכים לו. וכאשר יצאתי מחדרו, הביטו עלי המחכים העיפים בעין רעה. קאספארי הרבה לחקור בכל פרטי חיי וחיי אבותי, והשיבותי לו מה שהשיבותי. ולו היו אז דברי נרשמים בספר, כי אז היה בידי

מן המוכן חלק גדול מאבטוביוגרפיה שלי. הרופא נתפעל מאומץ לבבי לבקר את הגימנסיה עד תומה במצב חולני כזה ויאמר לי:

— עם חולה כזה יש להרופא סיכויים הרבה להלחם עם השחפת החצופה, זיתן לי רשימה ארוכה בכתב איך להתנהג גם ביום וגם בלילה בכל מיני המקרים וההרגשות במצב בריאותי ויכתוב לי סמי מרפא ויאמר, כי ממילא מובן, כי אם ארגיש את עצמי חסר אונים לגמרי, אז צריך לעשות הפסקה בבקור האוניברסיטה עד שאחליף כח ואין בזה שום חרפה של אימת המות, כי אפילו הגבורים היותר גדולים משתמשים לפעמים בנסיגה לאחור כדי להחליף כח להלחם עם השונא. אמרתי תודה להרופא וספרתי באזניו את פתגם התלמוד, כי מותר לחלל את השבת לצורך רפואת החולה וכי התלמודיים בטאו את התבטיס הזה במלות כאלו: „מוטב לחלל עליו שבת, כדי שיקיים הרבה שבתות".

— לא ידעתי כלל, כי בתלמוד יש אפוריזמים יפים כאלה — אמר הרופא.

— כיצד — אמרתי לו — האם לא שמע מר את המימרה היפה שלהם שנתפרסמה בכל העולם כולו: „השבת מסורה לכם ולא אתם לה".

— את האפוריזם הזה בודאי שמעתי — אמר הרופא — אבל הוא איננו פתגם הם, כי אם פתגמו של ישו הנוצרי.

— וישו הנוצרי — אמרתי — הלא היה תלמידם, ואם נמצא פתגם גם בדברי הרב, גם בדברי התלמיד, במי תולים אותו, אם לא בהרב?

— כן, — אמר איש שיחי — אבל תלמיד זה היה חולק על רבותיו.

— ומה בכך? — אמרתי לו — אם היה חולק עליהם, האם בשביל כך חדלו מחיות רבותיו?

— ריאה אבני — אמר לי אתה יהודי אדוק ודרך עמך לך.

— באיזה מובן? — שאלתיו.

— באמונה חזקה בחיים.

— אינני יודע, אם יש לי אמונה חזקה בחיים, אבל במות אין לי שום אמונה.

— ובכן, מכבד אתה את הרופאים — אמר — הלא כל מלאכתנו היא לעזור להחיים ולהמשיכם.

— כן — אמרתי — באותה מדה שהרופאים עוזרים להמשיך את החיים אני מכבד אותם מאד, אבל בשעה שהם יועצים להיות משומרים למות, אני מתקצף עליהם מאד.

— הצדק אתך ואקוה כי נתראה בחיים.

מאז נעשיתי לאחד הפאציינטים החביבים של קאספארי ובכל פעם שכבדה עלי יד מחלתי הייתי פונה אליו בשאלה, איך „להכעיס את המות". בטוי זה מצא חן בעיניו מאד וכאשר הייתי בא, היה קורא לי לשלום במלות:

„הבה נתחכמה איך להכעיס את המות".

ככה הייתי עסוק בלמודים ובמלחמה במחלתי עד שהגיעו ימות החורף ואני עודני חי.

בבוקר אחד, כאשר ישבתי על ספסל השומעים לשמוע את שעורי האנציקלופדיה המשפטית, ירד פתאם שלג. התרגשתי רעב גדול עד שלא יכולתי להשאר על מקומי מפני ענוי הרעבון. ממש נסתי החוצה ונכנסתי אל המאפיה, שהיה מול האוניברסיטה, באותה הדירה אשר היה אחרי כן בית מסחר הספרים הנודע של קרבסניקוב. התנפלתי על מיני מאפה וגם בקשתי לי כוס חלב ואכלתי ושתיתי בתאבון כאיש שאחזתו בולמוס. אחרי אכלי הלכתי ברגל אל מעוני שברחוב הטאטארים, מהלך רב מהאוניברסיטה. הלכתי לאט לאט, והשלג ירד עלי וצפה אותי מכף רגלי ועד ראשי, ואני מרגיש בחת רוח ואיזה שנוי בגופי פנימה. בעודני בחצי הדרך הרגשתי שוב תיאבון וברחוב פיאטניצקאיא נכנסתי שוב אל המאפיה של פיליפוב ושוב טעמתי דבר מה, עד שנכנסתי אל מעוני, שהיה בבית דודתי אחות אמי ואמרתי לה, כי אני רעב מאד, אם כי זה פעמים כבר סעדתי את לבי.

— ב"ה, — אמרה הדודתי בשמחה — זהו סימן טוב. — ותיכף הגישה לפני ארוחה שלימה משלשה תבשילים: בשר, מרק ולפתן. ותיכף אחרי האכילה נפלה עלי שינה. פשטתי את כל בגדי מעלי ועליתי על המשכב כמו בלילה, וזה היה בארבע שעות אחר הצהרים. כאשר הקיצותי משנתי הבטתי על השעון אשר

על הקיר וראיתי, כי השעה היא שמונה. התלבשתי והנה דודתי שאלתני בשחוק של רצון:

„הידוע לך כמה שעות ישנת?"

אמרתי: „כן, ארבע שעות בדיוק".

— צריך להוסיף עוד יום אחד — אמרה דודתי.

— האמנם?

— כן — אמרה.

— אינני מאמין!

— זה לך פתקא.

והנה לפני פתקא מאת הרופא קאספארי ובה כתובים כדברים האלה: „באתי הנה לבקשת דודתך, שבאה אלי בבכי, כי הבן־יחיד של אחותה המתה הולך למות. הוא גרדם, וכפי הנראה גוע בתוך השינה. בקרתיך ומצאתי את הדופק הלב עובדים בשקידה. „להכעיס את המות" וצויתי כי יתנו לך לישון עד שתקום. מתי תקום, אינני יודע, אבל זאת אני יודע בברור, כי בפעם הזאת הכעסת את המות תמרורים".

למחרת היום התוא בקרתי את הרופא קאספארי. הוא שמח מאד ונפל על צווארי, נשקני ואמר:

„בטוח אני, כי הנצחון יהיה על צדנו".

סוף דבר היה, כי מצב בריאותי הלך הלוך וטוב וגמרתי את האוניברסיטה וצריך הייתי לפתור את השאלה ע"ד עבודת הצבא וחפצתי לבוא בתור מתנדב חפשי. אבל דודתי אמרה, כי מראש צריך לשאול ברופאים אולי יש תרופה להשתחרר בזכות המכאובים, אשר סבלתי זה שנים רצופות. אבל כל הרופאים אמרו פה אחד, אחרי אשר ראו את כל הרצפטים משנים קדמוניות, כי אולי היה איזה פרוצס בריאה, אבל אחר כך נתרפאה, עד שאי אפשר למצוא שום נימוק רפואי לשחרר איש מזה מעבודת הצבא. נכנסתי כמתנדב חפשי. עבדתי כשנה שלמה ובמשך העת הזאת, בנהוג, היו בודקים מעת לעת את החיילים, ובתוכם גם אותי, וכום רופא לא מצא שום סירוכה בריאה שלי. אחרי עבור חמש שנים נקראתי שוב לעבודת הצבא לכ"א יום כאחד מחיל־המלואים. שוב בדקו

אותי ולא מצאו שום חסרון. בהיותי כבר בן ל"ה, בקרתי את דודי בעיר קיירטש ונפגשתי שם עם הרופאים אשר יעצוני להרשם בין השומרים למחת וספרתי להם כל מה שקרני, וישיבו לי פה אחד:

„אין דנים את המנצח".

בשעה שאני כותב את זכרונותי אלה, כבר הגעתי למעלה משש ומרגיש את צעדי המות המתנפל עלי, כפי הנראה, לא מצד הריאה, כי אם מצדי צדדים אחרים וכדי להכעיסו אני כותב זכרון בספר את נצחוני עליו פעם אחת.

י ל ״ ג ו ח י ש י ן

כידוע היה ר׳ יוסף חישין יליד גובוגרודוק, גביר בן גביר מתושבי מוסקבה הראשונים. עד אביו, ר׳ הנדיל חישין, היה מפורסם כסוחר בעל מוניטין בעולם והיה מן הראשונים שקבל אשראי בבנק הממלכתי במוסקבה על סך יותר מחמשים אלף רו״כ. וגם הסוחרים הרוסים אמרו, כי יהודי זה הוא אדם ישר בתכלית, ולו ראוי להאמין אפילו על דברתו. הוא היה גם הגביר הראשון במוסקבה, אשר התודעתי אליו פנים אל פנים בבואי ראשונה למוסקבה כסטודנט בשנת 1882 בחודש תשרי תרמ״ג. ומעשה שהיה כך היה. כשנתיתמתי מאבי, בהיותי ילד בן ארבע, מינו לי אפוטרופסים, כנהוג בימים ההם, משני הצדדים, כלומר: מצד האב ומצד האם. מצד האם נתמנה זקני ר״ח, ומצד האב נתמנה דודי ר׳ אברהם לוריא, בן אחיו של הגביר, העסקן המפורסם בשעתו בכל תפוצות ישראל, ר׳ שמריהו לוריא, ואת הכסף, שנשאר בירושה מאבי, השלישו אצל הגביר המהילובי, ר׳ ישעיהו שור, על מנת להלוות את הכסף ברבית מצומצמת רק לבטוחים. וכך היו מחליפים את הכסף בשטרי חוב ואח״כ היו חוזרים ומכניסים את הכסף הבא לגובינא לידי השליש עד ההלואה החדשה, וחוזר חלילה. והגביר עיר מסר שני שטרי השלשה, האחד לזקני, והשני לדודי הנ״ל, בפירוש הוזנה, כי הגביר לא יחזיר לא את הכסף ולא את השטרות עד שישיבו לו את השטרות בשני הצדדים. מאליו מובן, כי התהנכתי על צד היותר טוב, כי האמצעים החמריים היו דיים, לפי מצב הימים ההם, להכפיק לי כל צרכי, וביחוד לאחר שכל ימי חייה לא היתה אמי לוקחת לעצמה אפילו

פרוטה אחת מעזבון אבי, ואחרי מותה גם היא, בהיותי בן שלש עשרה, אספני זקני אל ביתו, וגם הוא לא היה מקבל מעזבון אבי המנוח ז"ל, וכך היה הכסף המושלש מתרבה והולך, ובהיותי בגימנסיה בעיר קיירטש, גרתי בבית דודי, אחי אמי ולא היו עלי הוצאות דירה, אכילה ושתיה, אבל לא חפצתי ליהנות מהון דודי לשכר למוד, להלבשה, הנעלה וספרים, ובכן, הייתי מקבל ממהילוב מכסף ירושתי לכל צרכי המנויים לעיל.

וקרה המקרה, כי בשעה שבאתי למוסקבה ללמוד באוניברסיטה, כמסופר, פשט את הרגל לנושיו הלוה האחרון שכסף העזבון שלי היה בידו. מפני המאורע הזה, אחרי שכבר מת אבי זקני ושטר ההשלשה שהיה בידו הושב לי על ידי יורשיו, פניתי גם אל דודי ר' אברהם לוריא שישיב לי את השטר שבידו, כדי שאוכל לגמור את החשבונות עם הגביר שור ולהציל את שארית כספי שהייתי זקוק לו בימים ההם. קבלתי תשובה מדודי, כי את השטר הזה שלח להגביר המוסקבאי ר' חנוך הנדיל חישין, אשר בית מסחרו הוא באילינקא, סמטא איפטיבסקית. באתי לשם ושאלתי לר' הנדיל חישין. הביאוני אל חדר מיוחד, והנה לפני על כסא רם ונשא יושב זקן כבן ששים מלובש ירמולקה של סאמט, איש מן הטיפוס הישן. הראיתי לו את המכתב של דודי ובמשתיו להשיב לי את שטר ההשלשה. הוציא ר' הנדיל חישין מחיבת שולחנו את מכתב דודי אליו וקרא באזני כדברים האלה:

„על פי בקשת בן גיסי הסטודנט יעקב מזא"ה, הנני משיב לכ' את שטר ההשלשה על עזבון אביו שהיה בידי מיום שנתיתם. והנה גיסי המנוח ז"ל היה מופלג בתורה וביראת שמים והיה אהוב וחביב לכל יודעיו ומכיריו, עד אשר בהיותו במותו רק בן כ"ח שנים זכה להספד גדול מטעם העיר אשר גר בה רק כחמש שנים מיום הנשואין שלו, והבן הזה הוא בן יחיד לו, על כן אבקש מאד את מעלתו להחות על קנקנו, ואם ימצא בו איזה סימני טומאה או עם הארצות, לא ימסור לו את השטר, ואת כסף העזבון צריך יהיה להפריש לדברים שבצדקה לזכר המנוח, נשמתו בגנזי מרומים, ואל יפחד כבודו מן המשפטים, כי עליו לעשות על פי היושר של תורתנו, אשר צותה אותנו: „לא תגורו מפני איש".

בתום הקריאה אמרתי למר חישין:

יהודה לוב גורדון (ילי"ג)

„שום איש בעולם לא מינה את דודי לאפוטרופוס על תורתי ויראתי. לזה היו אפוטרופסים אחרים, אשר זכיתי להם משולחן גבוה, הלא המה אבות אמי ז"ל ר' שמואל זימל חפץ ואשתו גיטל, אשר שניהם יהודים בעירם. המה חנכוני גם בגשמיות גם ברוחניות, ואני חושב לעלבון לנשמת גוזע ישישים אלה, אם בא דודי זה, אשר מימים שנתיתמתי לא שאלני מעודי אפילו במכתב אם אכלתי, ועכשיו הוא בא וישאל אם התפללתי.

חישין: — „את שם אבותיך הזקנים שמעתי, אבל הלא גם דודך זה איננו מקטלא קניא ח"ו.

אני לחישין: — כן, אני מכבד מאד את דודי ואת יחוסו, אבל חושב אנכי, כי טעה בדבר הלכה, כי הפסוק „לא תגורו מפני איש", איננו הולם כלל את הענין שאנו עסוקים בה, ין כי נאמר רק על השופטים ולא על חמסנים ח"ו. חלילה, לא תהא כזאת בישראל, ויואיל נא כבודו לעיין בספר ה„חנוך" על הפסוק הזה ויראה, כי כדברי כן הוא. ואני מבקש מאת כבודו להשיב לי את השטר בלי שום בחינות, כי זהו עלבון גדול ונורא למחנכי ומורי, אשר עפר אני תחת כפות רגליהם".

חישין לי: „מסגונך ניכר, כי תלמיד חכם אתה, ובאמת גם אני מסכים כי הפסוק „לא תגורו מפני איש" איננו שייך כלל לענין זה, והא לך השטר".

ובדברו, השיב לי את השטר, ואני אמרתי לו:

„רואה אני ממכתב דודי, כי תורני אתה, והרשני נא בעתותי הפנויות להשתעות עמך בדברי תורה".

חישין לי: „למה זה לנו לדחות זאת, הלא לפנינו מונחת כאן מסכת סנהדרין שאני עומד בה עכשיו, ודברי התוספות בדף ל"ז ע"ב קשים לי מעט".

ומדי דברו מצא את הדף והראה לי את התוספות בד"ה: שאין דמך מסור בידי וכו'. הסברתי לו את דברי התוספות ואמר לי:

„הלא זה כל כך פשוט ואני לא הרגשתי. יש לך הסבר טוב. איך שיהיה, עוד אחקור על דבר הנהגתך בנוגע ליראת שמים, אבל שיהתנו היה ליתר לך בפניך:

„יהי רצון שיהיו יוצאי חלציך סטודנטים שכמותך".

ובזה נפרדנו.

וברבות הימים התוודעתי מקרוב אל בית חישין, ובנו יוסף חישין, אשר בעשה אחר כך לאחד מראשי העדה עד יום מותו ואחד מ„חובבי־ציון" הראשונים במוסקבה, דבקה נפשו בי, וגם אני התיחסתי אליו בכבוד גדול בשביל מסירותו לעמו וחבתו לציון, ואז הייתי כבר בין סופרי „המליץ", ומאמרי „אלו הן האשמות" היה הולך ונדפס ועשה רושם. פגשתי את חישין הבן ברחוב ואמר לי:

„בקשה לי אליך. בין עוזרי יש סופר עברי ושמו נפתלי הירץ יאנאס, חותנו של בן־יהודה, הנכנס אל ביתך תמיד, והוא ספר לי, כי יש לך חליפת מכתבים תדירית עם המשורר י"ל, וכפי שמת עלי חותני, אשר היה רב בישראל כארבעים שנה, על כן אני מבקש ממך לערוך מכתב אל המשורר ולהודיעו את פרטי חייו של חותני אשר אמסור לך בע"פ ותבקש ממנו לחבר כתובת על גבי מצבתו".

מלאתי את בקשתו, ובעוד שבוע ימים קבלתי מהמשורר י"ל נוסח הכתובת, אשר אינני זוכר את תוכנה, רק חקוקות בזכרוני מלות הסיום: „וישפום את ישראל ארבעים שנה".

שמח חישין על הכתובת הזאת כמוצא שלל רב „ויולק ממש את האצבעות" והראה אותה לר' קלמן יואלף זיסוצקי, ראש חובבי־ציון, והלז אמר לו בזה הלשון:

„חישיק", אַזאַ מצבה איז ווערט אַ היבשע קאפיקע" (מצבה כזאת שווה כסף הרבה).

עברו חדשים, וכמדומני גם שנים, וכל הענין הזה נשכח מלבי לגמרי, ואני הייתי מחליף מכתבים עם המשורר בעניינים ספרותיים וכלליים. והנה באחד ממכתבי כתב לי י"ל בזה הלשון:

„אם יזדמן לך המקרה להתראות עם הגביר דעירך יוסף חישין, תשאלהו:

„הבה פעלתי לפניך ב„גאד דמעות"

„ואיה שכרי אתך בגאד ד„מעות"?

זכות הבאה מתוך מחאה

בימי הממשטר הפראי של שלטון האבסולוטיזם ברוסיה, ובייחוד בימי אלכסנדר השלישי, תיו כמעט כל בני רוסיה הנאורים מחאה חיה כנגד החיים וסדרי המדינה, — ומחאה זו התגלמה בחיים ובספרות בצורות שונות. אלה מזה — עוד בימי ניקולאי הראשון הביעו את מחאתם ע"י יציאה מן הארץ, ממש כמו בימי איוון האיום. לא ברירה מאימת הדין היתה כוונת היציאה, אלא מלחמת־עם מרחוק וגלוי סתרות מן הנעשה במדינה. תצלת הנפש לא היתה אלא מפל לעיקר. השתלשלות המחאה נגד העריצות ואי־הסדרים הביאה גם לידי טידור. אחת הטיורוסטיות הראשונות ויורא זאסוליץ', שבאה לירות באובר־פוליצמייסטר טרפוב על שייסר בשוטים אחד מאסירי הרבולוציונרים, הסבירה בפני הדיינים, כי כוונתה היתה לא להמית את טרפוב, אלא להביע מחאה שעל ידה יתגלו לעיני העם מעשי טרפוב והתנהגותו עם אנשים נאורים, המחרפים נפשם על דעותיהם. ומדברי ימי עם הרוסים ועמים גדולים ומפותחים יותר יש להביא דאיזת הרבה לתוכיח שהעריצות מביאה לידי מחאות, שהן תקדמות למהפכה. ברור לי, כי אותם „המשוגעים", או טוב מזה לומר „המשתגעים", שעליהם אמר אחד הנביאים: אויל הנביא, משוגע איש הרוח, אותם הדרשנים החרוטים מכנים אותם בשם „נורודיבי", אינם אלא נושאי דגל השיגויים ובימול התשקפות שעבר זמנן ועתידות להעקר מן העולם, ויחידי־סגולה (התצדעים קדימה בעוד רוב בני דורם קיפאים על שמריהם ומחזיקים בתומתם ובשטותם) כוחם מגלים לאטרלאט את דעותיהם שעליהן ירמזו כמו בלחישה,

פעם מפני קוצר המשיגים ופעם מפני אימת השלטונות, משנים את טעמם וגוזרים עליהם את הדין הנכלל במלות נפלאות של אחד מבעלי התלמוד: „מוטב שאקרא שוטה ואל אהיה רשע." מי שמכיר את הצדק בימי תקופת הרשע ואינו חפץ להיות „צדיק" על י מושגי דורו, כלומר, רשע על פי מושגיו הוא, אנוס להיות שוטה בעיני הבריות אשר קצר כוחם מלהבינו, והדברים עמוקים ועתיקים, כימי תולדות האדם. מי הוא זה דוד בשנותו את טעמו, אם לא מורד במלכו, העושה במחשך מעשהו ומתקרב למטרתו, וכדי להנצל מחגיתו של השליט המוכן להרגו בכל עת ובכל שעה, משתמש ב„שגוי טעמו" (כלומר, בזרות ובשגעון) כדי שלא ירגישו את פניותו? או מי הוא זה צ'אדייב בימי ניקולאי הראשון שהוכרז למשוגע מטעם הרשות ישעה שכל גדולי דורו היו משכימים לפתחו ושומעים את לקחו הפוליטי? מי הוא זה אם לא משתגע מדעת? מפני שבאופן אחר אי אפשר היה לו בעת ההיא להשיג את המטרה. ומי הוא גבורו של גריבוידוב צ'אצקי, שכל חסרי הדעה שבדורו הוציאו עליו שם, כי נטרפה עלי דעתו, — מי הוא אם לא אדם שבא קדם זמנו ובכל הנהגתו היה כמין מחאה חיה נגד כל בני דורו ומושגיהם, שנתקבלו על לבם מדורי דורות? ומי הם כל החכמים הנשפטים ומתווכחים עם אנשים אוילים, שאינם מבינים אפילו שיחת־חולין שלהם, וגם אלה שמבינים אינם מבינים כהבעי, מי הם כל אלה אם לא אנשים זרים בעיני שומעיהם, ומשוגעים, אשר לפי דעת בני דורם, „הם עצמם אינם יודעים מה הם חפצים"? אבל באמת הדבר הוא להיפך. הם עצמם יודעים היטב מה הם חפצים, רק הסביבה שלהם אינה יודעת ואינה מבינה את אלה המשמיעים חדשות ודורשים תקונים ושנויים ומפקירים את שלותם, את הונם ורכושם ואפילו את חייהם על קידוש דעותיהם.

עוד לפני שבאתי לשמוע ביעורים באוניברסיטה המוסקבאית, התחלט אצלי ונתאמתה בלבי ההכרה, כי זוהי ה„זרות", „ההשתגעות", „היציאה מן הכלל" של אנשים רמי המעלה, אשר רק אחרי מותם או אחרי עבור זמן הרבה גם בחייהם, ולפעמים רק אחרי עבור דורי־דורות, מכירים בני אדם את ערכם ומבינים את הטקפותיהם. והנה בימי למודי באוניברסיטה, מצאתי בין הפרופיסורים אדם מציין מן הסין הזה, אשר היה יחיד ומיוחד בין כל חבריו

בבקיאותו במקצוע שלו, הוא הפרופיסור הידוע בספרות המדעית האירופית, על אחת כמה וכמה בספרות רוסיה, מקסים בן מקסים קובאלבסקי. הוא ידע את לשונות אירופה וספרותן, ובעודנו נער שמש את גדולי הדור באוניברסיטאות המפורסמות באירופה, לא הניח דבר קטן וגדול במקצוע הסוציאולוגיה, ההיסטוריה, הפילוסופיה, הפסיכולוגיה והכלכלה המדינית שלא שקד עליו שקידה לימדית על פי השיטות שהיו עד ימיו ובימיו. מוצאו מן האריסטוקרטיה הרוסית, מן האצילים שבאצילים, מבעלי האחוזות, ועל פי דעותיו היה דימוקרטי מוחלט, מוחה בכל נימי נפשו נגד שלטון האבסולוטיזם, נושא דגל הדרור, השיוון והאחוה. ובחלקו של איש זה נפל הגורל להיות פרופיסור בימי אלכסנדר השלישי דוקא, זה הקאצאפ הטפוסי בעל האגריף, שהצטיין במוחו עד כי ספרו עליו שיכול לשבור בידו פרסת ברזל ולהכות את שנואי נפשו מכת לחי אחת המביאה לידי מיתה לאלתר; זה הבור המגושם שלא היה מבין כלל מה שהיה מרצה לו הפרופיסור לדיני הכספים, הלא הוא הפרופ' בונגה, שבקש להסביר לו, לירום הודו, מה זה דיוואלוואציה, והלה, שמע ולא הבין כלום, ואמר לו לפרופיסור בזה הלשון:

„שלח אלי איש היודע לדבר רוסית, כי אינני מבין מה אתה סח".

ובימי מלך כזה, שכל משרתיו היו רשעים וגבורים, הבעורים מכל ידיעה אפילו במדה האלמנטרית ביותר, ובשעה שבראש עניני ההשכלה של המדינה עמד מיניסטר טפוסי בבערותו כדליאנוב בשעתו, ובראש הגליל המוסקבאי עמד איש כהגראף קאפניסט, אשר גראפיותו כסתה על כל בורותו — בימי שלטונם של כל אלה דווקא נתמנה קובאלבסקי לאחד העובדים לטובת ההשכלה באוניברסיטה, הראשונה בזמן ובמעלה, כהאוניברסיטה המוסקבאית.

קשה מאד לצייר את יסודי נפשו של איש האשכולות הזה, ולא את גדולותיו אספר, כי על כך יש כבר ספרות שלימה, רק את זוטותיו אספר, עד כמה שנקלטו במוחי, וכמדומני בי על ידיהן התבדר המחאה שהיתה צפונה בזרותו וכלצותיו, שאחז בהן כתרופה לשכך את החימה שבלבו ולבטא על ידן את מחאתו בפני תלמידיו, כדי לפקוח עיניהם שיראו את הנעשה מסביב להם. למשל, הוא היה נותן לנו שני שיעורים: משפטי המלוכה של הממשלות

האירופיות ותולדות ההתפתחות של דיני אומות העולם (ביחס אל הרוסים, בפרט), ומדי שנגע בשעורו את המושג „באכח העם" של המוסדות הבאים בכח העם, הרחיב את הדבור יתר מדי ובאר את כל סימני המושג הזה ותוך כדי דבור אמר בהלצה:

„הנני מעלה גרה בענין זה משום מעשה שהיה. שאלתי חבר שלכם, שלמד לפנים באוניברסיטה שלנו, ועכשיו נתעלה כבר למדרגת גוברנטור (או אולי למעלה מזה), שאלה זו בשעת המבחן: מה זה בא כח העם ואם יוכל ליתן לי דוגמא ממושג זה? על כך השיבני לא פחות ולא יותר מתשובה זו:

„יש הרבה דוגמאות! ואצלנו, בלומר, אצל הרוסים, האוריאדניקים המה דוגמא של באי כח העם".

ובדברו הרבה לצחוק, עד שהביא לידי צחוק את כל שומעי לקחו.

בשעה שהיה משגן לפנינו את שעוריו, היה מבליע בתוך דבריו הקדמה של בדיחותא, למשל, בזו הלשון:

אני מבדר לכם ענין פלוני, הידוע לכל בר בי רב באירופה, אפילו לתלמידי בתי הספר לעם, למה? כי ירא אנכי אולי קראתם את המאמר הראשי של „מוסקובסקיא וודומוסטי", שממנו ניכר, כי העורך, המקורב למלכות ומוציא לאור את עתונו על חשבון הקופה המוקדשת להשכלת העם, אינגו יודע גם את הדבר הזה; יהרי עורך זה היה פרופיסור בשעתו! את החידה הגדולה הזאת, היאך יתכן כי פרופיסור, התופס מקום חשוב במדינה, אינו יודע מה שיודעים תינוקות של בית רבן בשאר ארצות, צריכים והיו לפתור בעצמכם. בקשו נא ותמצאו את הפתרון".

וכשוב צחוק, כשל שובב, המתלוצץ להנאתו.

בימי המבחן היה קיבאלבסקי הגדול בא מלובש פראק שחור, כאחד הפרופיסורים האירופיים, בשעה שהם באים להשתתף בחגיגה מדעית, ובגדי השרד של העובדים במחלקת ההשכלה לעם — מאן דכר שמם! בכניסתו היה פונה אל התבורה של הבאים להבחן בקריאה:

„שלום עליכם, תקות ארץ רוסיה!"

ותיכף לדבור צחוק, שהיה גורר צחוק כל כל האודיטוריה. „אמרו לי,

כי הנכם אנשים הראויים להבחן; משמע, כי הרבה מחבריכם נמחקו מספרת התלמידים לא על ידי הפרופיסורים, אלא ע"י המפקחים על דרך ארץ שלכם, ודמם בראשם".

ושוב צחוק.

אין כל ספק בעיני, כי העקיצה בענין המפקחים על דרך־ארץ היתה מכוונת כלפי האינספקציה, שהכניסה הממשלה משלה אל האוניברסיטה, והאינספקטור בריזגאלוב בראשה, הוא בריזגאלוב, שסופו היה לספוג מידי סטודנט אחד מכת לחי בפומבי על חריצות יתירה כמרגל בנוגע לדעות הפוליטיות של צאן השגחתו, ואף על פי שהסטודנט המכה נמסר בפקודת אלכסנדר השלישי ל„דיס־ציפלינארני באטאליון" למשך שתי שנים, בכל זאת הודח גם האינספקטור המוכה ממשרתו ונטרפה עליו דעתו ומת בבית החפשית, או פשוט: בבית המשוגעים. וממילא מובן, כי בשם „דרך ארץ" נתכוון קובאלבסקי להשגחה על הכשרות המדינית.

מפוס כזה ממש ראיתי בעודי תלמיד הגימנסיה בעיר קירטש, הלא הוא המורה המהנדס אוספנסקי, שגם הוא היה מתנהג בזרות, ואז לא הבינותי כלל, כי זרות זו היא מהאה פוליטית ממין זה שאני מדבר בו עכשו. למשל, בימי השלטון של שר הפלך האודיסאי טוטלבן, וסגנו פניוטין, שהצטיין כתליין ביתם לכל מי שהיה חשוד בעיניו על מינות פוליטית, קבל המנהל של הגימנסיה ידיעה פרטית, כי בקרוב יבקרו טוטלבן וסגנו בעיר קירטש. היו מספרים, כי דרכו לבקר גם בבתי הספר ולהסתכל בפני המורים והתלמידים, וכפי שחשב את עצמו לחכם גדול בחכמת הפרצוף היה דרכו לענוש כל מורה וכל תלמיד, שפרצופו היה חשוד בעיניו או בעיני סגנו. ובין שאר הדברים הזהיר המודיע את המנהל שלנו, כי יש להזהר מאד ששום מורה ותלמיד לא יופיע לפני טוטלבן וסגנו בבלורית, כי כל המסלסלים בשערם חשודים בעיניו כטירוריסטים. וכדי לקדם את פני הרעה לחש המנהל באוזני המורים הנבחרים למחנכי הכתות, כי יזהירו את התלמידים שיסתפרו היטב ואם אפשר חדבר, אולי כדאי ש י ג ל ח ו את הראש, כמצוותיעם ביום טהרתם. ואת המורים הזהיר המנהל בעצמו. וכבר נעשה רעש בעיר הקטנה, ופתאום נעשה דוחק גדול על

ספרים, וכפי הנראה אין כל חדש תחת השמש, ואוכל להמליץ על נפשי, כי „את הכל ראיתי בימי הבלי". כל המתגבים מהרו להזמין את תלמידיהם ולאיים עליהם שיסתפרו ויתגלחו תיכף ומיד. הספרים בעיר ההיא היו יוונים וארמינים, ובימי ההבלה של גזירת השער נוספו כמה ספרים וספרות בעיר הקטנה הזאת, ונפלא הדבר, כי גם במקרה זה לא נמצא מן היהודים אפילו אחד שייעשה ספר, ולו גם לפי שעה, אף על פי שלפי ערך הימים ההם היה זה ענין של פרנסה הבא על פי מקרה, כמציאה. אבל דווקא עם ישראל שאינגו מניח שום הזדמנות של פרנסה בלי להשתמש בה להנאתו, עמדו מרחוק בעתות ההבלה הזאת. אולי גם פה היתה צפונה איזו מחאה טמירה ונעלמה בנוגע לטוטלבן ופניוטין.

והנה בשעה שבאו כל תלמידי הגימנסיה ומוריה גוזזים ומגולחים, נבדלה מן הקהל הכתה שלמדתי בה (כמדומני, זו היתה הכתה הששית) ולא נעשה שום שינוי לא בראשם ולא בזקנם של התלמידים באשמת המורה, המתנהג תמיד בזרות, הוא אוספנסקי הנזכר, וכמחנך כתתנו לא הזהיר אותנו כלל על הדבר הגדול הזה. ורק לאחר שכבר נתפרסם בעתון המקומי של שר העיר, כי מחר בבוקר יבוא טוטלבן באניה ההולכת מאודיסה לקיירטש לבקר את עירנו, אז אחרי כלות שעורו בהגדסה וכבר נשמע קול צלצול הפעמון להפסיק את השעור, פנה אלינו אוספנסקי בטון דרשני לאמור:

— „עוד דבר אחד כמעט ששכחתי להסביר לכם, כי מחר יבוא אלינו הגרף טוטלבן, בודאי שמעתם, כי יש גרף כזה במציאות, אבל אולי אינכם יודעים, כי הגראף הזה שונא את שער הראש!" — ובשעה שכלנו צחקנו למשמע דבריו אלה, המשיך ברצינות עשויה ובהעויות משונות, אשר עוררו עוד יותר את הצחוק: — „זהי עובדה, ואין לפקפק בה כלל, כי הוא שונא תכלית שנאה את שער הראש והזקן, וכדי שלא לצערו אין תרופה אלא להסיר את השער בכל מה שאפשר, במספרים, בתער, אבל עד קצהו האחרון, ממש עד שיראה הראש כמתחילה ברייתו; וגם את הזקן להסיר עד שיראו הלחיים, כי אין עצה ואין תרופה, ועל כל פנים, מוטב שלא לצער את הגראף, כי מי יודע את רוח הגראפים; אולי יקציף על זה ואולי יטיל עונש, אם כי בעצמי לא שמעתי בפי הגראף שום דבר, כי איננו יודע אותנו כלל, אבל אומרים, כי איש חימות הוא;

ומה גם שהתפסד שלכם אינו גדול כל כך, כי זה טבעו של השער שהוא צומח מעצמו בראש ובזנק, וכל מה שהאדם מוסיף לגזוז אותו, הוא מוסיף לצמוח ואינני מציית לשום שליט. ובכן, צריך לגזוז, כן, צריך לגזוז; ועוד היום צריך לגזוז, כי מחר יבוא הגראף, כן, הגראף יבוא וצריך לגזוז!" וכלותו לדבר השתחוה לקראתנו בדממה, וכלנו מתפקעים מצחוק, וכבר הוא עומד על מפתן היציאה ופתאום חזר וקרא:

— "כן, הגראף יבוא, מחר יבוא, וצריך לגזוז ולגלח; עוד היום צריך לגזוז ולגלח, להתראות מחר בלי שום סימני שער בראש או בזקן, בודאי יבוא ובודאי צריך לגזוז!".

הוא יצא, ואנחנו לא יכולנו להתאפק מצחוק, עד שנכנס המורה של השעור העומד על הפרק, מורה שפת יוניה, זוועבוב שמו. היה זה איש רוסי, יליד מוסקבה והניח האוניברסיטה שלה, בעל מוג טוב, אשר גם בנפשו, כפי שאני מבין עכשיו, היתה עצורה מחאת מדינית דקה מן הדקה; וכשנכנס וראה אותנו מתפקעים מצחוק, שאלנו:

— מה הצחוק הזה לכם, שכלכם כאחד צוחקים ואינכם יכולים להתאפק כלל?

עמד אחד מעוני תפנים שבכתה, שהיה בעצמו בן גנרל, וספר לו באמנות את כל המונולוג של אוסטנסקי בענין גזיזת השער, ובגיחוך קל על שפתיו ענה המורה:

— ניקולאי וואסיליץ' שלנו מתנהג אצלנו בזרות מעט, אבל לא עת צחוק היא לנו עכשיו, כי במדה שהגראף מוטלטן שוגא את השער שבראש, אותה הוא גם את הלשון היונית; ועלינו להפסיק את הצחוק ולהמשיך את שעורנו, כדי שיהיה שגיר על פיכם, כי מי יודע אולי יבקר את כתתנו בשעת השעור הזה: אם כי הוא עצמו אינני יודע כלל לשון זו.

ושוב פרצנו בצחוק עד שקרא המורה בקול עז: דיו — והצחוק נפסק.

בחעלתי עכשיו על זכרוני את הזרות של אוסטנסקי וצורתה, הנני בא לידי הכרה גמורה כי צדקתי במשפטי, כי הזרות תבואה בתוך מחאת היתה מגת אנשים נאורים רבים, שלא יכלו להשלים עם סדרי מדינתם.

אבל נשוב אל קובאלבסקי.

כשהיה גגש קובאלבסקי לבחון את הסטודנטים, היה מוציא מחיקו שתי קופסות של שוקולדה, מזמין שני תלמידים בבת אחת, מושיבם אחד מימינו ואחד משמאלו, ולתכלית זו היו מעמידים כמובן כסאות מיוחדים לבחינה של קובאלבסקי, כי שאר הפרופיסורים היו בוחנים את תלמידיהם בעמידה. אולי גם זו היתה מעין מחאה. כשהיו נוטלים התלמידים את פתקאות הגורל היה ניתן להם זמן להכין את תשובותיהם, ובשעה שהאחד היה משיב, היה השני מתכונן להשובתו; והבחינה היתה מקבלת צורה של תלמידי חכמים היושבים ומסיחים ביניהם באיזה ענין, וקובאלבסקי היה מוריד את ידו אל הקופסה של שוקולדה החביבה עליו ואוכלת לתיאבון והיה מבקש מאת הנבחנים שיטעמו גם הם באמרו, כי השוקולדה מפכחת דעתו של אדם ומחזקת עצביו.

עוד הכונה אחת היתה לקובאלבסקי בשעת הבחינות. כשהיה הנבחן מתקשה בתשובה על איזו שאלה, היה פונה אל האודיטוריה ומכריז:

— מי מכם יודע להשיב על שאלה זו ממקומו?

וכשהיתה התשובה כהלכה, היה שואל לשמו של המשיב, מחפש ברשימת הנבחנים את שמו ומציב לו אות הצטיינות, מזמין אותו תיכף לקחת פתקא מהקורס השני ומושיבו להכין את התשובה ולאכול שוקולדה, ובאותה שעה ניכר היה, כי קובאלבסקי הוא כמו בגן עדן קטן, כי הוא מפיר את המשמעת של שד החשכלה, לפתות בימי הבחינות ומאכיל את תלמידיו שוקולדה כדי לחזק את עצביהם ולבדה את דעתם בשעת הבחינות שלא יהיו שול קשה כרבון הממשלה אלא כדברי המקובלים שלנו, לזכותם בשמחת התורה, אשר צריכה להיות עז ואוזה ולא מין שונא על פי שיטת פרשה "תכבד העבודה על אנשים ההם ואל יישעו בדברי שקר".

כבה התנהג קובאלבסקי כל ימי הבחינות ובשעת התשובות של תלמידיו היה מתמיד במקרה זה לחזוק גופך שבצנעה לברר את השקלא וטריא בהתגלות ולהשמיעם מפה לאזן מה שלא יכול להשמיעם בפומבי, בשעת קריאת שעורי תכונה. ותמיד כשהיה מדבר דברים שבצנעה היה מתלוצץ. רק בנוגע לסוג אחר של הנבחנים היה קובאלבסקי משנה את יחסו לגמרי. אלה היו

הסטודנטים המתלמדים לא באוניברסיטה אלא בהליציאום של יורש העצר ניקולאי, שהיה בי"ס מיועד לאצילים בלבד, וכל זר, — כלומר, כל מי שלא זכה להיות בן גראף או בן נסיך, — לא היה מתקבל לשם כתלמיד. הלא הוא הליציאום אשר בראשו עמד קטקוב והפכהו לבית חרושת הלמוד למיניסטרים בעתיד או לבעלי משרות גבוהות במדינה. אבל לבחינות היו נשלחים עם הגלימות שלהם אל האוניברסיטה והפרופיסורים האוניברסיטאיים היו רושמים על הגלימות את ציוני ידיעותיהם אם טוב ואם רע ואם בינוני, והמה היו שבים אל בית ספרם, אשר שם היו הגלימות שמורים, ועל פיהם היו נותנים להם תעודות בגרות מטעם בי"ס העליון לאצילים. ורשות ניתנה למורה הליציאום לשנות לפעמים על פי שקול דעתו את הציונים. ואם כי ועד הפרופיסורים שעל יד האוניברסיטה מיחה עוד בשנות השישים כנגד משטר כזה, לא הועילו מאומה, כי צו מהרומים ניתן, גזרה היא מלפניו, מלפני האימפרטור אלכסנדר השני בכבודו ובעצמו, שאין לשנות מן המנהג הזה. בכוכן, היו סטודנטי הליציאום הניקולאיבי קונים את השיעורים הליטוגרפיים של פרופיסורי האוניברסיטה והיו מכינים את עצמם לעמוד לפניהם בבחינה, וכמובן, היו הפרופיסורים כולם (מלבד השחורים שבהם) מתיחסים אל הנבחנים האלה ברגש של חשד ובפנים לא מסבירות. כי כשם שכל תלמיד חביב לרבו, כך תלמיד על פי שיטה אחרת לגמרי ועל פי רוח אחרת, כשהוא בא לבחור לו ברב לפי שעת מדה זר לו לגמרי, אשר אנוס הוא על פי פקודת תרומתה לבטון אהבה, לא יוכל להיות חביב לבוחנו בעל כרחו. אך בכל זאת התיחסו אליהם בדרך ארץ ובנמוס מפני כבוד אבותיהם שרי המדינה ומפני עתידותיהם הפרטיים, כי כל אחד מהם כבר היה בטחון לעשרת גדולה במדינה לא על פי כשרונותיו, אלא על פי יחוסו וגזעו האצילי, ומפני שם הקיסר, אבל שמו היה נקרא על בית חספר הזה.

רק אחד היה, קובאלבסקי (כי הוא בעצמו היה מגזעם, מאצילי האצילים שבמדינה), אשר התיחס אליהם באופן אחר לגמרי. כל פעם שהיה נגש אליו אחד הליציאוסים וגליונו בידו והיה מסתכל בו, היו פני קובאלבסקי משתנים ושמחת החיים שלו היתה כרוה כמעט לגמרי. עיניו העובות היו מפיקות נעם, החזוק התמידי שלו היה נעשה לגמרי ואל הנבחן היה פונה בשלוח באלה הנאמרות בטון טרקלינין:

— „יואיל נא, הגראף, לקחת פתקא של גורל לתשובתו!"

ולא היה מבקשו לשבת, אלא אומר לו בזה הלשון:

— „בודאי רואה הגראף, כי יש פה כסא!"

ולקול צחוק גדול של כל האודיטוריה, היה הגראף משתחוה ואומר „תודה!" ויושב. בשעה שהיה התלמיד, האציל מבית הספר לאצילים יושב ומעלה בזכרונו מה להשיב על פי השיעורים של קובאלבסקי, אשר שנן בעל פה, היה קובאלבסקי פונה אליו בדברים כאלה:

— „פה על גבי השולחן מונחת שוקולדה, ואנחנו נוהגים ליהנות ממנה בשעת שיחת הבחינה, אבל הלא אותך, גראף, קשה להפליא בדברים כאלה, האין זאת, גראף?"

וכמובן, היה הגראף משתחוה ואומר: „תודה!" וכמובן, לא היה שולח יד בכיבוד כזה, הבא אחרי הקדמה כזאת, כי הלא היה בקי גדול בטכסיסי הטרקלינים. גראף פלוני מתחיל להשיב תשובותיו בנחת ובדרך־ארץ, והפרופיסור קובאלבסקי מקשיב ופניו זעומים, וכפי הנראה איננו שבע רצון מן התשובות, ומרגיש הוא, כי אינן אלא תשובות תוכיות, היוצאות מפי איש ששנן בעל פה דברים שלא נקלטו במוחו. אבל הוא סובל מפני שסוף סוף התשובות אינן „קובאלבסקיות" על פי צורתן, ולבקש את הנבחן להסביר את התוכן בסגנונו איננו חפץ, כדי שלא יאברו עליו שהוא בא בעלילה על תלמידי הליציאום. אך לפתע פתאום כשל כח זכרונו של הגראף הנבחן והוא ערבב את „היוצרות" מבית מדרשו של קובאלבסקי עם „היוצרות" של בית מדרשו של קטקוב. אז פרץ קובאלבסקי ואמר לו בקול רם:

— „במטותא ממך, גרף, הזאל נא בטובך לדבר בקול רם כדי שיהיו חבריך עדי שמיעה לבערותך!"

ועוד דוגמא אחת.

קובאלבסקי היה מתווכח בשעורין עם הפרופיסור סאמוקוואסוב הידוע בזה, שהרכיב את הסוציאולוגיה על גבי הארכיאולוגיה ובשעורין היה קובאלבסקי משתמש בסגנון כזה:

— „אני מוצא, כי האדון סאמוקוואסוב איננו צודק כלל במשפט פלוני".

והנה גראף, אחד מתלמידי הליציאום משמיע באזני קובאלבסקי את מלותיו, כלומר:

— אני מוצא, כי האדון סאמוקוואסוב... וכן הלאה.

מיד קם קובאלבסקי כאיש שנשכו נחש, וצעק בצחוק אדיר לאמר:

— „הרשני נא, גראף, להעירך כי א נ י, א נ י הוא המוצא, ולא אתה; ואני מרהיב עוז בנפשי להבטיחך, כי לי יש יסוד לכך".

ועוד באחד משעוריו של קובאלבסקי נמצאו דברים כאלה: „כל מי שקרא את אוגוסט קונט יודע כך וכך". והנה גראף אחד מתלמידי הליציאום משנן לו אות באות ומלה במלה את דבריו אלו. יושב קובאלבסקי ומסתכל בפניו בהרכנת ראש ושואל:

— „ואתה, גראף, קראת אותו?"

הצחוק הנורא של האודיטוריה מתערבב בצחוקו של קובאלבסקי, והגראף יושב מלא חמה על פניו כמו חרוזים דברי אזהרה עצורה בלב:

— יבוא יומך ונוריד מעל כסאך, כי כתנו גדול משלך במדינתנו!

וכך היו נמשכות תבחינות של קובאלבסקי. והנה בבוקר אחד עשה קובאלבסקי הפסקה בשעה הראשונה לארוחת הבוקר והתיעץ עם האודיטוריה, באיזו שעה לעשות את ההפסקה השניה לארוחת הערב והתיעץ עם תלמידיו גם על דבר כמות הזמן של ההפסקות, מפני שזה תלוי בריחוק המקום שבין האוניברסיטה ובין בית התמחוי שהם סועדים בו.

— „אולי יגיד לי מי מכם, איפה אתם סועדים?" — פנה אל האודיטוריה. אז עמד על רגליו סטודנט פרולטרי, וכמדומני, ששמו היה מ ט ל י ן, ואמר אל הפרופיסור:

— „חיכן אנחנו סועדים? אני מתקשה להשיב על שאלה זו".

מיד הרגיש קובאלבסקי בעוקץ שבתשובת זו ושאל בצחוק:

— „א, אני מבין, עד שאני שואל א י פ ה אתם סועדים, צריך הייתי לשאול אם ב כ ל אתם סועדים!".

— „טו טו אי יעסטו" (אכן, זהו הדבר) — ענה מטלין.

שיחה זו שבין קובאלבסקי ומטלין הביאה לידי כך, שקובאלבסקי הזמין את

מטלין לסעוד עמו יחד; עד עכשיו לא אוכל לשכוח את התמונה איך הלכו שניהם יחדו, האציל הרוסי, איש הרוח, האירופאי קובאלבסקי, המלובש נוסח פאריס מכף רגלו ועד ראשו, ומשמאלו הפרוליטארי שבפרוליטארים מטלין, אשר בהונות רגליו נשתרבבו מחורי מנעליו, שפערו את פיהם לבלי חק, והוא מלובש בכתנת אדומה, בלי חגורה, גלוי ראש לגמרי, פשוט מחסרון כובע, ונכנסו אל בית האוכל היותר מהודר שהיה קרוב מאד אל האוניברסיטה. וצר לי מאד שלא הייתי בשעת סעודתם, אבל כאשר שבו, ראיתי, כי פני מטלין נשתנו וכי עיניו אורו ומצב רוחו התרומם, וקובאלבסקי היה מסתכל בו מרחוק וגיחוכו העצבני על שפתיו.

אחרי ההפסקה נגש קובאלבסקי עוד פעם אל המבחן, והנה נפתחה פתאום הדלת בלי קשקוש מוקדם, והאינספקטור בריזגלוב בלוית שני „פדלים" שהביאו כסא רם ונשא ומעמידוהו על יד הפרופיסור קובאלבסקי היושב מוקף בשני תלמידיו, ומתווכח עם היושב מימינו ומשמאלו. על ברכת השלום של בריזגלוב לא ענה קובאלבסקי מאומה, ופניו נעשו רציניים ולא שאלהו דבר. האינספקטור, כאשר נכנס כן יצא בלוית שני הפדלים שלו. אחרי עבור רבע שעה נפתחו עוד הפעם הדלתות והאינספקטור נכנס בלוית „פדלים" רבים, אשר פינו את הדרך לפני הגראף קאפניסט, המפקח של הגליל המוסקבאי. המפקח ברך לשלום את קובאלבסקי בתקיעת כף, הלז השיב לו שלום בשפה רפה, כמו שמשיבים לעם הארץ בתשעה באב, ולא דבר עמו מאומה והמשיך את המבחן שלו בלי שום שינוי בהנהגתו המוזרה, ממש כאילו לא היה קאפניסט בבית הזה.

הנהגתו של קובאלבסקי היתה, כמובן, מחאה גמורה נגד בקורו של המפקח באוניברסיטה, שהתקין של שנת 1863 בנוגע לאבטונומיה שלה לא נתבטל עדיין. בבקור כזה בלי הזמנה מטעם הפרופיסורים, ראה קובאלבסקי התנקשות בנפש האבטונומיה, שכבר הכריז העתון „מוסקובסקייא ווידומוסטי", כי בקרוב יצא חק חדש, הוא המסיר את הנסיונות ואחד הנבחנים התקשה בתשובה על שאלה אחת בנוגע לקונסטיטוציה האנגלית. קובאלבסקי פינה, כדרכו, אל האודיטוריה ושאל:

— מי מכם חפץ להשיב על השאלה הזאת בעודנו על מקומו?

אז קם מכרנו מטלין, שהמפקח ודאי נזדעזע לראותו יחף ופרוע, והשיב בהשכל ודעת על השאלה שנתעוררה. שאלו קובאלבסקי:

„מה שמך?"

והלז משיב, הפרופיסור מוצאו ברשימה ומציב לו ציון „חמש" ומזמינו לקחת פתקא מן השעור השני, אשר קרא בשנה האקדמית. נגש הלז ולקח את הפתקא והחל להשיב בעיון ובהסברה. מיד הבין קובאלבסקי, כי משנתו ברורה בפיו, והציב לו אות של הצטיינות גם מן הלמוד הזה ואמר: „די, אתה חפשי!"

מטלין פנה ללכת והמפקח אומר לקובאלבסקי:

— „הרשני נא להעירך, כי אין זו בחינה".

קובאלבסקי קורא בקול ובצחוק העצבני שלו:

— „אדוני מטלין, סליחה, אני מבקשך לשוב".

אחדים מחברינו רצו אחרי מטלין והשיבוהו אל אולם הבחינה. מטלין עומד באצבעותיו המשורבבות ממנעליו הקרועים בכל יפיו והדרו, בין שני גדולי הרוסים, בין קובאלבסקי, שר הלמודים מזה וקאפניסט, שר הגליל להשכלת העם מזה. קובאלבסקי פונה אל מטלין בדברים כאלה:

— „הנני מבקש סליחה ממך, מר מטלין. להוד מעלתו הגראף קאפניסט יש חפץ להציע לפניך עוד כמה שאלות. הואל נא לשמוע אותן בעיון ולהשיב עליהן".

פני הגראף נתכרכמו. אזיל סומקא ואתי חיורא, ואמר:

— „לא אני רוצה להציע שאלות לפני הנבחן. כוונתי היתה שתציע אתה, אדוני הפרופיסור, שאלות מלואים, מפני שאני מוצא, כי הבחינה צריכה להיות רצינית".

לא השיב קובאלבסקי דבר, אלא קם מעל כסאו, השתחוה לפני מטלין ואמר בצחוק עצבני:

— „אבקש ממך סליחה, אדוני מטלין, לא הפסתי היטב את הענין: ערבוב דברים יש כאן. אני כבר ניבהתי בידיעותיך והערכתי אותן מראש. אתה חפשי".

והיתף יצא מן החדר כמעט במנוסה, כי לא יכול להתאפק עוד מצחוק.
מיד קם הגראף מעל כסאו ועזב את החדר.
כמדומני, כי דוגמאות אלה דיין להוכיח, כי כל זרותו של קובאלבסקי
לא היתה אלא שלשלת ארוכה של מחאות נגד סדרי זמנו במדינתו.

חדוד נאה

בשחרית ימי למדי באוניברסיטה נתוודעתי אל ר' קלונימוס זאב וויסוצקי, שהיה אז הי"ר לאגודת „חיבבי ציון" במוסקבה. מן השעה הראשונה במניתי בין חברי האגודה והשתתפתי בעבודתה ולא פסחתי אפילו על ישיבה אחת, למען אהיה חבר לראיה ולשמיעה, לוכוח והחלטה. דרכו של זקן זה היה למשוך אחריו את כל המוכך בשבט סופר בעברית כדי להשתמש בו לצרכיו הצבוריים ולהנאתו הספרותית. למשל, כשעלה בלבו איזה רעיון היה מבקש את מי שכחז בעטו להעלותו על הגליון, ומהגליון הזה היה מעתיק בכתב ידו ואת הטופס היה דן לשריפה. ככה התנהג עם נ"ה יאנאס, חותנו של בן־יהודה, שדר במוסקבה והיה נושא משרה בבית מסחרו של הא' חישין. כך התנהג עם המשורר מ. מ. דיליצקי ועם יקותיאל ברמן, בעל „השודדים בצהרים". ומכיון שבאתי אנכי והוא קרא אז ב„המליץ" את מאמרי „משפטים בל ידעום", בא אל מעוני הסטודנטי ואמר לי:

„קראתי את מאמרך, וראיתיך כותב היטב עברית ואמרתי להציע לך לחיות לי לעזר בעבודתי הצבורית במקצוע כזה. יש לי רעיון להכניס לאוצר הממשלה סכומים ידועים על שם כל מיני החברות, שנוסדו בערים שונות בישראל ברוסיה, המאושרות מטעם הממשלה, בתנאי שהסכום יהיה מונח בהבאנק כקרן קיימת ואת הרבית השנתית תקבל החברה לצרכיה, ולהמלית זו צריך מראש לקרוא את כל ספרי התקנות ואחר כך להתישב בדבר הסכום שיש להפריש לכל חברה וחברה לפי ערכה ומהותה. וכפי

שאיני יודע היטב את הלשון הרוסית, תקרא אתה את כל התקנות ואחר כך תרצה לפני בכתב בעברית ולפי החלטתנו תערוך לכל חברה מכתב מיוחד לברר לה את השקפותי על פעולותיה לעתיד ולעורר על הדברים הצריכים תקון ולהודיע, מה עשיתי לטובתה. כאן תהיה לך עבודה פוריה וזכות גדולה ומצוה ששכרה הרבה מאד, ואני אשתתף בהוני ואתה בעטך ובידיעותיך הנימוסיות."

קבלתי עלי את העבודה הזאת, שאכלה את עתותי ממש, ולפרקים אנוס הייתי לעסוק בעבודה זו כארבע שעות ביום. ראשית כל, צריך היה לערוך קול־קורא לכל קהלות ישראל ברוסיה בבקשה לשלוח על שמי את ספרי התקנות של חברותיהן המאושרות. על קול הקורא היה חתום רק רק"ז ויסוצקי, והאדריסה למשלוח הספרים היתה שלי, וכאשר החלו ספרי התקנות להתקבל אפילו מעיירות קטנות, אשר לקול קורא זה נתעוררו ליסד חברות חדשות, כדי ליהנות מחסדיו של ויסוצקי, ומדי יום ביומו היתה הפוסטה מביאה לי חבילות חבילות של סמרטוטים אלה. מעשה הדבר הזה עליו את עין הבולשת החשאית, בראותה, כי על שם סטודנט מתקבלים יום יום ספרי־תקנות מכל קצוי רוסיה, ובדרכה "בקדש" להתיחס בחשד אל כל דבר צבורי, חשדה גם זאת הפעם, כי "קרי וכתיב" יש כאן. ומי יודע אחרית דבר אלמלא החליטו להזמיגני לחקירה בענין זה. הזו היתה לי הפעם הראשונה בימי חיי, שנכנסתי אל המקומות האלה. כמדומני, שראש הבולשת בימים ההם במוסקבה היה אפנבק, שאמרו עליו, שהוא יהודי מומר שנשתמד בכפיה עוד בימי ילדותו בהיותו קאנטוניסט. גם אמרו עליו שבהשאי היה נוטה חסד ליהודים הסוחרים. הוא קבלני בפנים זועפות ולא בקשני אפילו לשבת, וכמובן, לא הושיט לי את ידו, וישאלני:

— אתה סטודנט?

— כן.

— בהפקולטה הזו־וזו?

— כן.

— אולי תיטל לחסביר לי, מה העבודה הזאת לך שאתה מקבל ספרי־תקנות

ד׳ קהנעמאן זאל וויסאצקי זיין

כמעט בכל יום? היש לך כל כך הרבה כסף לפזר לטובת חברות ומוסדות צדקה? במה אתה מתפרנס?

— אני מתפרנס מכסף העזבון, שנשאר לי מאבותי, והעבודה הזאת, שכבודו שואל עליה, היא עבודתו של הגביר וויסוצקי.

— הסיחר בתה?

— כן, כן, *הוא*.

והסברתי לו את הענין.

— א, זה האיש הידוע במעשיו המוזרים, ובוודאי אתה המזכיר שלו ומקבל שכר בעד עבודתך זאת?

— כן, בוודאי ישלם לי בעד עבודתי.

— מה פירוש „בוודאי ישלם"? אם לא שלם עד כה, לא ישלם עד עולם. צריך להתגנות מראש עם אנשים כאלה על כל הפרטים. מדוע זה שולחים את ספרי־התקנות על שמך?

— מפני שהוא איננו מבין רוסית כדבעי ואיננו בקי בתוקי הממשלה ובקשני לקרוא מראש את כל ספרי התקנות ולהגיד לו את דעתי על כל מוסד ומוסד בפני עצמו, עד כמה הוא צריך חזוק ובאיזו מדה.

— לעת עתה — אמר הפקיד — אתה חפשי. אני עוד אעשה חקירה מדוייקת בענין זה, ואם כהבריך כן הוא, לא אטריחך עוד, אבל איני מבין מה *העבודה הזאת* לך.

— חפץ אני להשתתף בתמיכת־עניים ודלים מבני עמי ודתי.

— האמנם אתה איש דתי?

— כן.

— היש הרבה סטודנטים עברים דתיים?

— איני יודע כמה. אבל בלי ספק ישנם.

— כמדומני, כי אין הרבה. הלא היה אצלנו ריבולוציונר מפורסם זונדלביץ באחת מערי התחום ליהודים, אשר התנהג כאיש דתי ובזה היה מרמה את הפקידים והיה מעביר בחוץ לארץ לרוסיה ספרות ריבולוציונית ואולי גם דינמים. השד יודע אותו. וכל כתו היה, כי בשעת הבקורת על יד הגבול היה

מעוסף תפילין והיה אומן נפלא לסמא את העינים ולהוליך שולל אפילו את המומחים לבקורת ואולי גם אתה מסוג זה.

— אדוני השר, אמרתי, אם אני הנני מסוג זה, בודאי יתגלה עוונו סוף סוף כמו שנתגלה טיבו של זונדלביץ.

— אוהו, סוף סוף יתגלה, אבל עד הסוף מה יהיה? מי יודע כמה מעשים נוראים תחולל עד העת ההיא?

— מובטחני, כי עד העת ההיא בודאי ישולח כסף אל כל המוסדות.

— ובכן אתה חושב, כי כדי לגלות את הדבר צריך ימים ושנים?

— אני אינני בקי בדבר, כמה זמן צריך לחקירה ודרישה כזו.

— נעזוב את הענין הזה ולך לשלום.

כאשר פניתי ללכת, קרא לי לשוב אליו ואמר אלי:

— אני מזהיר אותך שלא תגלה את שיחתנו לוויסוצקי ולשום אדם מישראל ואם, ח"ו, תעבור על אזהרתי זו, יהיה מצבך בלתי נעים ובעולם הזה דוקא, ולא בעולם הבא.

— הנני בדרך כלל בעל סוד.

— גם זונדלביץ היה בעל סוד גדול. יש בעל סוד ויש בעל סוד. גם אני בעל סוד גדול תהיה בטוח, כי אם תגלה את הסוד, ארגיש תיכף ומיד.

— יהיה כבודו בטוח, כי במקום שמזהירים על עונש בלתי־נעים, אין איש בעל דעה מיושבת עלול לגלות סוד.

— כן, מדבריך ניכר, כי בעל דעה מיושבת אתה, ולכן, היה זהיר.

כמובן, מלאתי את צוויו זה, והדבר היה סוד כמוס עמי לא כל כך מפני האימה, כי, סוף סוף, הלא ידעתי שאין זה סוד כלל אחרי שאין פה עוון וחטא יאשימני, אבל ידעתי את נפש וויסוצקי ויראתי פן יפסיק את עבודתי ויבולע להמוסדות.

וויסוצקי זה, הואיל ואתא לידי, ניימא ביה מילתא.

כפי שידעתי היטב, היה בליל מתכונות טובות ורעות הבאות כאחת. הוא היה תלמידו וחניכו של ר' ישראל סלנטר, אשר השפיע עליו באופן שלא יכזיב לזקק את מדותיו ולהכניע את לבו הערל מטבעו עד שנעשה באמת

לבעל "חובת הלבבות" במלוא מובן המלה. ההרגל לתת מעשר מכל אשר לו נעשה בעיני ויסוצקי כטבע שני, והוא עצמו היה מסתפק כל ימיו במועט, וי כאחד מבעלי הבתים הביגונים. ולא היה מוציא מכיסו אפילו פרוטה אחת לשם נסיעה בעגלה אלא היה הולך תמיד ברגל וכל ימיו נהנה מיגיע כפיו, כמה פעמים, כשבריאותו כבר היתה לקויה, שאלתיו, למה הוא עובד כל כך ומיגע את עצמו בענין התה? על זה השיב לי, כי כך קבל מבית מדרשו של מורו המובהק ר' ישראל סלנטר, כי מחויב אדם לעבוד עד הגשימה האחרונה על פי מאמרם ז"ל: אדם עמל בשתי ידיו והקב"ה שולח את ברכותיו.

אבל כדי לתת ציור נאמן מתכונתו של האי גברא, צריך לשוב לימי ילדותו. הוא היה יליד ז'גר־ישן. אביו, כפי הנראה, היה הורגי ומבעלי הבתים הבינונים. מילדותו הסכין להסתפק במועט, קבל חנוך דתי, כנהוג בימים ההם, ואם כי לא הצטיין בידיעת התורה, ידע בכל אופן משנה וגמרא עד שראוי להקרא בר־אורין ובר אבהן. אחרי שנשא לו אשה, התפרנס מעבודת אדמה, שהתחיל בה על פי השפעת ריב"ל בספרו "תעודה בישראל" והיה מתגאה מאד, כי בניו הראשונים נולדו תחת כפת הרקיע בשדה; בשעה שהיה האב עסוק על יד מחרשתו, שמע את הצווחה הראשונה של ילדו הראשון. מלבד השפעתו של ריב"ל על ידי ספריו, השפיע עליו גם כן ר' ישראל סלנטר בדרשותיו הנלהבות על סהרת המדות וחובת הלבבות. ובא לידי הכרה, כי לא סגי בלאו הכי להיות עברי כלל, ונדר נדר לאלהי ישראל להלחם כל ימי חייו עם יצר הרע ולקיים מה שהלב העברי דורש ומחייב לדוח קתורה והמצוות. ביניהם, כאשר גבר עליו המחסור ועבודת האדמה לא הספיקה אפילו ללחם צר ומים לחץ, למד אצל איזה סוחר את מלאכת מיון התה עד שנעשה מעט מעט מומחה במקצוע זה. וכידוע, השתלם כל כך לבסוף במלאכתו זו עד שבית החרושת לתה הגדול ביותר במדינה של בוגאו הציע לפניו שיהא אצלו מין (מי"ם פהוחה, י"ד קמוצה) במשכורת של שלשים אלף רו"כ לשנה. אבל מחיותו יהודי, נמלך, כי הדבר אינו כדאי לו. ראשית, מפני חלול שבתות ומועדים, ושנית, כי הבין את המליצה: "הקב"ה שולח את ברכתו" במובן, את ברכתו של אותו איש העבד בעצמו ולא את ברכת אדוניו. ושלישית,

זה העיקר, כי היתה לו שאיפה גדולה להתעסק בצרכי צבור, וזה אי אפשר היה למי שעובד אצל נכרי. ובכן, שלח ידו במסחר בפני עצמו. היה קונה תה מעט וממיין אותו והיה מוכרו כרוכל בעיר הבירה ובאותה שעה בחר לו מקצוע צבורי מיוחד במינו: לבקר את הקסרקטין ולמצוא שם נפשות מישראל משל הקאנטוניסטים וה"נחטפים" והתחיל ללמדם תפלות ומתרגם להם את פירוש־המלות יאת התוכן וגם ללמדם לכתוב עברית. היה משתדל את הפלדפבלים בתה להתיר לו לבקרם בימי השבתות והיה עובר עמהם לפני התיבה ומתפלל עמהם בצבור ואחר כך היה מרגיל כל אחד מהם לעבור לפני התיבה ולמדם דיני ישראל על פי קיצור "חיי אדם" שהוציא לאור מנדלשטם ע"ח הממשלה, והיה דורש לפניהם מענין הסדרה וההפטרה עד שהעמיד דור שלם של אותם החיילים הניקולייבים, שהיו מדקדקים במצות ובטהרת המדות. ואחד מהם, ושמו סטיצ'קוב, למד את מלאכת הדרוש והגיע לידי כך שהיה בקי בתנ"ך עם פירושו של מלבי"ם והעיקר, מה שלא יכלו לשכוח אותם הזקנים והחיילים, מה שהיה וויסוצקי בא בלילות של פסח לסדר עמהם בקסרקטין את ה"סדר", והיה מספר עמהם ביציאת מצרים והיה משעשע את נפשם באגדות חז"ל על דבר השעבוד הקשה ועל הגאולה, עד שהיה מביאם לידי דמעות והיה תמיד מסיים בכי טוב, כי גם זאת הפעם עתידים אנו להגאל גאולה שלימה ולעלות לציון ברנה.

החזקנים האלה אמרו לי בשעת ההלויה של רק"ז, כשראוני נגש אל הבימה להספידה:

— עליך לקצר בשבחיו על דבר מעשיו בשנים האחרונות אשר על פיהם נתפרסם בכל תפוצות ישראל, כי זהו ממש כקליפת השום נגד מה שעשה בימי נעוריו, בשעה שאיש לא ידע אותו ואת מעשיו בנוגע אלינו וכמה נפשות הציל משמד ואם בולנו נשארנו ביהדותנו הרי זה בזכותו. אז היתה השכינה שורה עליו ובאחרית ימיו נעשה רודף־כבוד והתפרסם בעתונים ורבים כמותו בין הנדיבים העשירים.

— תודתי בעל דין כמאה עדים דמיא, והכנסתי את דבריהם לתוך הספדי לעשות מהם חומר לנאומי, והמונת וויסוצקי מיום עמדו על דעתו עד הרגע

קלב

האחרון יצאה בהירה ושלמה, והנאום ארך קרוב לשתי שעות, אבל לא הביא לא אותי ולא את קהל המלוים לידי ליאות. רק לאחר המעשה, לעת ערב, שאלני אחד־העם, היחידי בין מכריו אשר לא לוה אותו אל בית הקברות:

— כיצד מספידין את ויסוצקי כשתי שעות?!

אמרתי לו:

— הלא הוא האריך ימים, ומעשים טובים היו לו, ובנוגע להספד התירו להפליג קצת בשבח הנפטר, ואפילו אם אין לו מעשים, מזכירים את מעשי אבותיו, ואיך שיהיה, הלא הדינים שנתחדשו במשך שנות חיי עם ישראל אינם סימני התאבנות, כי אם להפך, סימנים של תנועת חיים לאומיים, ומדוע זה נכחד תחת לשוננו מעשים שהיו באמת בלי שום הגזמה.

— אני משער — אמר אחד־העם — איזה גמון קבלו הדברים כשיצאו מפיך.

בכל זאת בקש ממני שאספר לו בעצמי את עיקר הנאום. אמרתי לו, כי בנוגע למעשיו, ספרתים כמו שהיו, וכי העם געה בבכי בשעה שהארתי את החשך ששרר בקסרקטין של ימות ניקולאי, מצב רוחם של תינוקות שנשבו בין העכו"ם וגלו מעל שולחן אביהם, והם מתגעגעים על חג הפסח החביב על כל עם ישראל, ועדה מאורגנת איננה במציאות, והנה בא איש אחד מאחיהם ועורך לפניהם שולחן עם מכשירי פסח, עם הגדות מצוירות וקורא באזניהם את ההגדה ומבאר להם את ההוכן ומתבלם באגדות חז"ל וסועד עמהם ומנחמם ומדבר על לבם המר ומביא אותם לידי הכרת ערכם בעיניהם וממתיק להם את היסורים שלהם שסבלו על יהדותם בילדותם. האם אפשר לתאר את גודל ערכם של מעשים כאלה, ואין להם בטוי אחר מלבד תבטוי של חז"ל: „המקיים נפש אחת מישראל כאלו קיים עולם מלא". ואם אחר כך גדלו הגדיים האלה והעמידו את העדה הראשונה במוסקבה עם כל מוסדותיה, הלא כל אלה המה מעשה זה האיש ויסוצקי, ואם נצרף לזה כי הרים בעיניהם את ערך הצדקה ונטע בלבם את הכלל „כל ישראל חברים", אז נבין את המדה של הכנסת אורחים שהצטיינו בה החיילים הזקנים בנוגע לאחיהם מחוסרי זכות הישיבה במוסקבה. למשל, אחד מהם ספר לי, כי תורתנו מחייבת כל עברי, אשר אחיו בעצמם מכרוהו, לאמור להם: „כי למחיה שלחני אלהים הנה", וצריך לנקום את נקמתו מהם

בחסדים טובים. וכי השפעה כזאת מלותא זוטרתא היא?! מלבד זה הדגשתי, כי רק"ז היה לעת זקנה סך הכל של שתי השפעות גדולות: מעבר מזה השפעת ר' ישראל סלנטר בנוגע ל"חובת הלבבות" והשפעת רפ"ס בנוגע ללאומיות, ומזה האחרון למד את שטתו של "קרן קיימת" לעם ישראל. ובשביל כך בחר במעשה הצדקה ביסוד ק"ק לבני ישראל בכל אתר ואתר. ובנוגע לבנין ארץ ישראל, הלא היה מכניס מדי חודש בחדשו סכומים ידועים לקופת כי"ח עם צוואה מיוחדת, כשיגיע הקרן עם הרבית ועם רבית דרבית עד מיליארדים, אזי לקרוא אספה גדולה מכלל ישראל להתיעץ, באיזה אופן לבנות את בית ישראל כולו. ואפילו ביומו האחרון שאל אם כבר נשלחה לחו"ל התרומה השבועית לקרן קיימת. הוא האמין באמונה שלימה כי כל בני ישראל יעשו כמעשהו ואז אולי יתפרנסו כל המוסדות ממקור חמרי אחד מרכזי וכו' ולא יצטרכו לברירות ולא יהיו הלויים בחסדי נדבנים פרטיים אשר נתינתם מועטת וחרפתם מרובה. הרי ברור, כי וויסוצקי עשה נסיון להרכיב את תורתו של ריי"ס על גבי עצתו של רפ"ס.

עוד ספרתי שתי אפיזודות אופייניות מאד לשם תאור דמותו הרוחנית של רק"ז. פעם אחת הזמינני אליו ביום השבת לכוס תה אחר שינת הצהרים והראה לי את ההרצאה של רואה החשבונות שלו, שהובאה לו בערב שבת זו. על פי המאזן הזה הגיע כבר הונו עד לחצי מיליון, ובכן התיעץ עמדי איך לחלק את "המעשר" מסכום זה לדברים שבצדקה. וכבלות ישוב הדעת קם מעל כסאו והתהלכ בבית אחת הנה ואחת הנה שם את שתי ידיו על ראשו וקרא בקול ביכים את מאמרם של חז"ל: "אין לנו מיום הדין אלא מיום התוכחה".

ושוב היה מעשה, כי בימי וולאסובסקי ניתן צו לרשום על שלטי המסחר של היהודים בפירוש ובאותיות בולטות את שמותיהם ושמות אבותיהם על פי הרשום בתעודות לידתם בלי שנויים ותקונים וראשי תיבות. ולרגלי הפקודה הזאת נרשם על שלט בית המסחר המאושר מטעם תרומת בשם "וויסוצקי ישותפי" הוספה כזו:

"המיסד וולף יאנקילביץ וויסוצקי".

אז בא פקיד אחד להציע לפני וויסוצקי לדחות את "הגזרה" הזאת בנוגע

אליו עד שיתברר הדבר במיניסטריון לעניני המסחר. רק״ז לא זז בלבד שלא שמח ולא חפץ להשתמש בהצעה זו, אלא כמעט גער במציע באמרו:

— מה בכך, הלא אני באמת וולף יאנקיליביץ, אותו וולף יאנקיליביץ, שהיה הראשון בין יהודי מוסקבה שזכה להקפה מאוצר הממשלה בסכום של ששים אלף רו״כ לשנה, ואני הוא בנו של אותו יאנקיל וויסוצקי, שהצטיין בישרו ובחסידותו, ובשום אופן אין לי לא להעלים ולא להמיר את שמי ושם אבי.

וכאשר נסה הפקיד להסביר לו, כי השם הזה יוכל להזיק למסחרו, אמר לו בקצף:

— אל תפריעני מעבודתי.

— ספורי מעשיות כאלה — אמר אחד־העם — הימים קצת לספורי החסידים על רבותיהם.

— אם הספורים ההם — עניתי — כל כך אמתיים כמו אלה, אזי אינם ספורים בעלמא, כי אם עובדות.

כדי לסיים בכי טוב לא אקפח גם שכר חדוד נאה, אשר יצא לאויר העולם גם כן בזכותו של רק״ז. ומעשה שהיה כך היה. וויסוצקי שלח ל„המליץ" רשימה ארוכה מן העיירות והמושבות שהעניק להם תמיכה חומרית בתור ק״ק, וביניהם היתה, אגב אורחא, רשימת התמיכה למוסדות של „חובבי ציון", שהיו רשומים בראשי תבות — חו״צ. ונתקשה הצנזור שהיה באותו זמן בפטרבורג האדון י״ל להדפיס את הרשימה. ותחי עצת מר גברונסקי, חתנו של רק״ז, אשר היה מוקיר מאד את המבקר הזה בשביל למדנותו ולא זכר לו עון השתמדותו מפני שהיה בטוח, כי גשאר יהודי נאמן לדתו ולא המיר אותה אלא כדי לכסא את עיני הפוליציה לכם זכות הישיבה, על כן יעץ לשלוח מתנה להמבקר למען יקבל שכר בטלה ממלאכתו, כדי שימצא לו פנאי לקרוא את הרשימה בעיון ולהוציאה מתחת ידו בשלום. ואחרי המשא והמתן בין החותן וחתנו על דבר כמות הסכום, נמנה וגמר לשלוח לו ארבעים רו״כ, וגם את המכתב ל״ל כתבתי בכתב ידי ורק״ז בא על החתום. עברו ששה שבועות, ואין קול ואין עונה. ופתאום קבלתי מכתב גלוי מאת המבקר, ובו היו כתובים כדברים האלה:

קלה

„כשתראה את ר' קלונימוס זאב תזכיר לו את הפסוק: „לא אשחית בעבור הארבעים".

נתפעלתי מן החידוד אבל נשתוממתי לראות, כי רק"ז התקשה בהבנת הכתוב, ומוכרח הייתי לפרש לו את הכתוב הפשוט הזה.

עברו ימים אחדים ורק"ז הביא לי בעצמו את גליון „המליץ" עם הרשימה הנדפסה שנעשו בו שנויים קטנים ובתמימות גמורה הביע לי את התפעלותו, כי קלעתי אל המטרה בבאור הכתוב בנוגע לעניננו זכותני לדעת מרא דעובדא.—

אסור להודות להם

הייתי כבר סטודנט בקורס האחרון של הפאקולטה היורידית וקבלתי פתאום מכתב מדודי, אחי־אבי מבכור, זקן כבן שבעים, אשר לא ראיתיו מעודי. והנה הוא כותב:

„כפי שאני מכניס לחופה את בת־הזקונים שלי, הנני מזמין אותך לבוא אל החתונה, כבהוג אצל יהודאי קשישאי, אשר קרוביהם מתאספים מארבע כנפות המדינה לשמח בשבחות משפחתם בפועל ולא לצאת ידי חובתם בטלגרמות. כי חפץ אני לראות את פניך, לפתוח לעת זקנתי, אחרי אשר לא ראיתיך מיום צאתך לאויר העולם. ואתה הלא בן יחיד לאחי הצעיר, שמת בדמי עלומיו, ועלי עוד לבדוק מה נעשה עמדך מיום שנעשית סטודנט, ר״ל. הלא מרקד אתה על החבל, וכבר אמר החכם: „אם ילך איש על גחלים ורגלין לא תכוינה״. והגמרא שלנו הלא אומרת בפירוש, כי בזוג זוגים מתעסק הקב״ה בעצמו, ובכן, חוש ובוא לראות מעשי אלהינו״.

לקחתי את צקלוני ונסעתי אל התחנת באראנוביץ פלך מינסק. בבואי אל התחנה הייתי האחד והמיוחד בין כל הנוסעים, אשר ירדו באותה תחנה. והנה לפני צעיר אחד פונה אלי בשאלה:

„האתה זה יעקב מזא״ה ממוסקבה?״

אמרתי: „כן״.

„ואני, הוסיף הלז, הנני בן דודך משה ליב, ושמי גם כן יעקב, ונשלחתי מאבי להביאך אל ביתנו״.

הלכתי אחריו, והנה לפני מרכבה מהודרה, רתומה לשלשה סוסים, והצעיר הושיבני במרכבה. בדרך אמר לי, כי המרכבה והסוסים הם משלהם. הרגשתי תיכף, כי דודי הוא איש אמיד. שאלתי את בן־לויתי:

„במה עוסק אביך?"

— יושב כל היום והוגה בתורה ותפלה ובקבלת פני אנשים הבאים להתייעץ עמדו על דבר עניניהם.

— הפרטיים או הכלליים? — שאלתי אנכי.

— גם זה וגם זה! — ענני.

— האם הוא כל כך פקח? — שאלתי את הבן על דבר אביו.

— כן. דעתו תמיד צלולה ומיושבת והוא מיטיב לראות כל דבר אל נכון.

— ומלאכתו אימתי בעשית?

— את הכל עושה אמא. היא חרוצה ועוסקת בהשכל ובהצלחה בכל מיני עסקים, הנותנים לנו פרנסה בשפע ובכבוד. היא נוסעת בשעת הצורך פעם לבוריסוב ופעם למינסק, ושם טוב לה בין הסוחרים.

באנו לבית דודי הזקן. בעל זקן מגודל יצא לקראתי והסתכל במעיל־הדרך מבחדר־הכנפים ובכיבעי רחב השולים ובמשקפי הירוקים, אשר שמשו לי לא לכלי ראיה, כי אם תריס בפני אבק הדרכים, ואמר לי:

„אַ ציקאַוועס, אַט אַזוי געהן ארום די סטודענטן? אַביסל פאַאַ׳ש אף די אַלטע פולישע פריצים". (פלאי פלאים, האלה הם מלבושי הסטודנטים? במקצת דומים הם למלבושי ה„פריצים" הפולנים הזקנים).

ובדברו, הסיר מעל כתפי את המעיל וישימהו על כתפיו ואחר כך הסיר את המגבעת וחבשה לראשו וגם נטל את המשקפים מעל עיני והרכיבם על חטמו, ובפנותו אלי אמר:

— הוצא נא מצקלונך את בגדי היו״ט שלך, אשר בודאי הבאת אותם. ואני יודע את טבעם: מעיל שחור קצר, מכנסים שחורים ו„לב" לבן וגם עניבה לבנה, והייתי כאחד האדם. ואני אהיה בבגדיך ואוביל את בתי לחופתה תחת כפת הרקיע. וכשישאלוני מי אני? — אענה, כי אני סטודנט זקן, כי בימי נעורי הייתי נוסע ללייפציג ואצל האשכנזים ראיתי לרוב סטודנטים בני גילי. ובמטותא

ממך להסתכל בי בעמדי תחת החופה למען תשאר תמונת דודך הסטודנט הזקן חקוקה בזכרונך וינעם לך, כי זכית לדוד סטודנט זקן כמנהג האשכנזים, כי בשום אופן לא ארשה לך לעשות פוטוגרפיה, מפני שזה אסור על פי דין. והסטודנטים האשכנזים מדקדקים בדיניהם, ואשכנז הלא היא ערש החכמה, אשר ממנה יצא גם הדיסויער בשעתו.

אמרתי לו בגיחוך:

— עד שכבודו מיעץ לי להסתכל, אולי יסתכל בעצמו בראי לראות בעיניו את מראהו?

— בשום אופן לא, כי גם זה אסור, ודינא דסטודנט — דינא.

לאט לאט החלו להתאסף מכל העיירות הסמוכות לסמורקה אנשים, נשים וטף, הקרואים אל החתונה, אבל נפלאתי לראות, שגם „גויים" הרבה באו, אכרים ממש ואמרו שלום לדודי ושאלוהו:

— „רבי משה, האם אלה המה המלבושים של חתונה על פי דתכם?"

— לא, אינכם מבינים כלום. לא מלבושי חתונה המה, אלא לבושי הסטודנטים האשכנזים הזקנים, והאם אינכם יודעים, כי על פי בקשת ה„זקנה" שלי בעלת בשאכם ומתנכם בעשיתי סטודנט לעת זקנה, ובפי שלא היו לי בגדים מן המוכן, הזברחתי ללבוש את בגדי בן אחי הסטודנט המוסקבאי שבא אל החתונה.

— ובאיזה בגדים נשאר הוא? — שאלו האכרים.

— כיצד באיזה בגדים? הוא לבוש כאחד הפרתמים, במעיל קצר. צאו וראו.

פנו האכרים כה וכה להפש אותי ולהתעדע אלי בהכנעה גדולה. והנה אחד הקרואים היהודים הטה אותי הצדה ולחש על אזני:

— „המרגיש אתה, עד כמה התרגש דודך בראותו את פניך? עד כמה היא שמח ומשש מאושר. וזה לך האות, כי החליף את בגדיו בבגדיך, וכך היא דרכו תמיד, להתנהג בזרות בשעה שדעתו בדוחה עליו, כי חסיד הוא ומתבודד תמיד ואיחז בדרך הצדיקים הקדמונים, אשר מנהגם היה להתראות בעותתי ההתפעלות שלהם בדמות מיפרכת לכאורה, אבל בעצם היה זה סימן של שמחה גלויה".

במלבושי הג"ל ברך דודי את הזוג ותחת החופה וסדר בעצמו חופה וקדושין; ואחר כך סמך עוד הפעם את שתי ידיו על ראשי הזוג והתפלל בלחש איזו תפלה, אשר אי אפשר היה לשמוע אף מלה אחת ממנה, ועיניו זלגו דמעות. אחרי כלות הברכה והתפלה, אחז בידי מקורביו ותחת כפת הרקיע חבק אותם ואמר: "לכו ורקדו עם כתדנט זקן". וירקדו ויזמרו את הנגון של ה"רבי" בצרוף המלים: "זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארוממנהו". אחרי הרקוד והזמרה הוזמנו הקרואים אל השולחן. זה לא היה שולחן, אלא שורה שלימה של שולחנות הרבה עומדים ביער, וממעל לשולחנות היה נטוי אהל ארעי וגג של קרשים על גבו. בראש המסובים הושיב את העניים המלובשים בבלויי סחבות ממש, שורה שלמה של קרועים ובלויים, ואמר להם:

— "שתו ואכלו דודים! הלא ידעתם, שאין העניים צריכים לסרב, וכלום אינכם יודעים, שכל מה שעיניכם רואות על שולחן זה שלכם הוא, ואין זה בידי אלא פקדון, ואם תרגישו מצד ה"פלונית" איזה מבט שלא יהיה לכם לגחת רוח, יהיה בעיניכם כקליפת השום, כי איננה אשמה בדבר, שכבר אמרו חז"ל: "אשה עיניה צרה באורחים" ואין להשיב, וכל היוצא מפיהם סופו להתקיים. והרי דברים ק"ו, ומה אם ממבט עיניהם היו נעשים גל של עצמות, ממאמר פיהם על אחת כמה וכמה".

בשעת הסעודה ניכר היה, כי לדודי יש "מקורבים" ו"קהל חסידים", ועל פי בקשתם החל לומר "חסידות", אבל מתובלת ב"למדנות". הנושא היה: "מה' יצא הדבר" ויסביר: "מה זה דבור בנוגע להקב"ה, ומהו הפירוש בזיך שאמר, כלומר שחפץ, כי אצל הקב"ה איננו שייך כלל המושג אמירה, כי אם רצון, ואם רצה הרי היה העולם, כמו שנאמר בפירוש "כל אשר חפץ עשה", והיה הפירוש בזיך שאמר, כלומר, שרצה והיה העולם, אבל כדי לשבר את האוזן משתמשים במלת אמירה ומסבירים לבשר ודם, כי בעשרה מאמרות נברא העולם, ובאמת לא היתה שם אפילו אמירה אחת, מלבד רצונו של הבורא". בנושא זה דרש הרבה בהתעמקות ובהתלהבות, ונהניתי מאד לראות את כח ההסבר שלו ואת כשרון הדברנית אשר חונן בו מידי הטבע. נוכחתי, כי הוא אחד מבעלי הכשרונות הטבעיים הידועים בישראל, שנתכווצו בד' אמות של

הלכה או של בקשת אלהים. באותה שעה הכרתי את דודי, כאילו ידעתיו מקדמת דנא, ואחרי אשר גלה את דרשתו,נפלאתי לשמוע מפיו הצעה מפורשת בנוגע אלי לדרוש מעם ברוסית, כדי שיבינו הערלים העומדים מסביב לאוהל ומביטים עלינו כעל משוגעים. אמרתי לו:

— „דודי, לא אוכל למלא את בקשתך מפני הטעם, כי רש"י ו„שפתי חכמים" צריכים להיות זה בצד זה, ואם אין רש"י אין „שפתי חכמים", וכבודו הלא הסיר את בגדי מעלי ונסתלקה חכמתי".

— את בגדיך לא אסיר מעלי עד עזבך אותנו, ובנוגע אליך הלא אתה לבוש עכשיו בגדי עשו החמודים, ויעקב אבינו קבל את הברכה בהיותו לבוש בבגדי עשו אחיו, ובכן ה' יהיה עם פיך, כי גם שמך יעקב ובגדיך בגדי עשו ואני אשאר סטודנט זקן אשכנזי.

הוכרחתי לדרוש ברוסית והנושא שלי היה: „לא ראי זה כראי זה, הצד השוה שביניהם". והסברתי, כי זהי שטה נפלאה בכל סוגיות הש"ס, כי ויהודי בראותו דברים משונים זה מזה ודעות הפוכות זו מזו ושיטות מוכחשות זו מזו, מחויב למצוא את הצד השוה שבשניהם. גם אני, אמרתי, ראיתי כבר חתונות וזווגי אהבה ממין אחר לגמרי; עכשיו אני רואה זווגים אשר באמת יש להמליץ עליהם „מה' יצא הדבר"... ואני מתאמץ למצוא את הצד השוה שבשניהם. ויישר כוחו של דודי, שהמציא לי את הצד השוה שבשניהם. ואם תשאלוני: מה הוא סוף סוף, הצד השוה שמצאתי — אומר: „הקול קול יעקב ובגדי עשו החמודות". לא הספקתי להמשיך את מהלך רעיונותי, והנה דודי הפסיקני, ובשמחה רבה אמר:

מה אמרתי לך? הברכה של יעקב היא תמיד בלבושי עשו!

ולאות כבוד וליישר כח — כבדני לברך ברכת המזון על הכוס בעשרה ובברכת נשואין ואמר לחסידיו:

„פניה יש לי בזה: צריך, בכל זאת, לשמוע את ה„עברי" שלו.

השיבותי לו תודה ולקחתי את שתי הכוסות בידי, והוא פנה אלי בשאלה:

„אולי נצרך סדור — אל תתביישי".

אמרתי לו:

„אין כל צורך בזה. יודע אנכי בעל פה גם את סדר ברכת המזון והזמון וגם את ברכת הנשואין".

— „ובכן, שלח, אין דרכי להתווכח עם מנוסים ורגילים, ירא אנכי מפניהם, כי מה אתה חפץ מסטודנט אשכנזי זקן? מגין לו לדעת את מנהגי ישראל"?

— בתורת סטודנט אשכנזי — אמרתי — אולי טוב ביותר לעיין בספר.

ברכתי את ברכת המזון והנשואין, ודודי וחסידיו, וביחוד העניים, אשר צהלו פניהם מאכילה גסה ושתיה כדת, ענו אחרי „אמן" בהתלהבות, ובזה נגמר סדר הלילה.

למחרת בבוקר השכם התאספו כל העניים, אשר השתתפו בסעודה הערב, להתפלל בצבור, ודודי עבר לפני התיבה וגם קרא בתורה, כי זה חל ביום ה', וכטרם יגש אל התיבה, פנה אלי לעיני כל העם ואמר בטון כזה, שאי אפשר היה כלל להבין שיש בו הלצה מסותרת והמשך זרותו, וישאלני אם הבאתי עמדי סדור, כי לא יכול למצוא את הסדור שלו, בכלל מבולבל הוא מפני ההכנות אל החתונה, בקש אותי ולא מצאהו, ולהתפלל מתוך ה„קרבן מנחה" של אשתו עם העתקה של עברי טייטש הרי זה יבלבל אותו שבעתים, והעובר לפני התיבה צריך שתהא תפלתו שגורה. והבעש"ט צוה להתפלל דוקא מתוך הסדור. „אינני יודע אם ידוע לך השם הזה, אבל היה היה אדם בזה בישראל, והרבה אנשים גדולים ספרו, כי הצטיין בעבודת הבורא וכדאי לסמוך עליו בענין זה, אם כי יש אומרים, כי לא היה למדן".

הייתי, כמובן, היחיד שהרגשתי תיכף את כל הפנימיות הדקה מן הדקה שיש בשיחה זו, ואמרתי לו:

— גם אני שמעתי את שמעו של זה האיש, ואני מסכים עמה, כי הש"ץ צריך להיות מזוין בסדור, וחבל כי לא מצא כבודו את הסדור שלו, אשר הורגל בו, אבל גם לי יש סדור ואביאנו.

הוצאתי מצקלוני את ה„סדור" שלי, אשר כלל בתוכו שני סדורים מכורכים יחדיו. האחד נוסח אשכנז והשני נוסח ספרד. הכריכה היתה בהדרת. הוא הסתכל בכריכה ואמר בפנותו אל המתפללים:

— „ראו, כמה יפה כריכה זו. יש בזה משום „זה אלי ואנוהו", כמו שדרשו

חז"ל, התנאה לפניו במצוות ובפתחו את הסדור ובראותו את נוסח אשכנז בשער הספר, אמר:

— „חבל, כי לא אוכל להשתמש בו, אנחנו מתפללים נוסח „ספרד".

אמרתי לו:

— „יעלעל הלאה וימצא גם נוסח „ספרד".

בקש ומצא כדברי, וכרגע אחד נשתתק כמו הלום רעם ויאחז בידו את הסדור ויהפוך אותו מימין לשמאל ומשמאל לימין ויורה לי באצבע על נוסח ספרד בראש ואחר כך על נוסח אשכנז וישאלני בנגון הגמרא:

— אי הא לא הא, ואי הא לא הא.

אמרתי לו בניחותא, גם כן בנגון הגמרא, כי התחילותי להתרגל לסגנונו:

— „אתיא כמאן דאמר הא והא".

תיכף ומיד הניח על העמוד את סדורי והתפלל מתוכו. אחרי כלות התפלה אמר לי:

— שכחתי לברך על הסדור הזה וצריך שאלת חכם, ומדוע לא שאלת אתה מפי איזה רב מפולפל בעלי הנוסח הזה, והראה באצבעו על הנוסח האשכנזי, כיצד מברכים על דבר משונה כזה: אם לברך „משנה הבריות" הרי אין זו בריה כלל. ואני חושב, כי מזה תצא תשובה מלאה פלפול, אם ישתמש בה איזה רב „עולמי" (פון די עולמ'שע).

צחקתי בפה מלא ואמרתי, כי בשובי למוסקבה איגע שם את מח הרבנים בשאלה זו.

— אל תשכח, כי סוף סוף זה ענין גדול לבעלי ההוראה לענות בו — אמר ברצינות.

צחקתי עוד הפעם וישאלני, מדוע אני צוחק, הלא הוא מדבר ברצינות.

תיכף אחר התפלה צוה להביא ארוחה שלימה, כי האורחים אשר באו אלינו המה בעלי מלאכה, ואסור לבטל אותם ממלאכתם ואי אפשר לשלחם אלבא ריקנא. סעדנו סעודה שלימה וכשבאה דודתי אמר לה בפני כל הנאספים:

— „את אינך יודעה מכל הנעשה בעולם הגדול, ולו הייתי אנכי הכופטי, כי עתה הוצאתיך מקהל המיחרים".

היא שאלה: „מה נהיתה?"

והוא אמר לה:

— עכשיו נוהגים לכרוך בכריכה אחת נוסח אשכנז עם נוסח ספרד — ונוסח אשכנז בראש".

כל השומעים צחקו, מפני שלא ידעו כלל, מה נעשה עם הסדור, וגם דודתי מצאה את עצמה נעלבת ואמרה בלשון נסתר:

— „משוגע, כבר בדית לך איזה שגעון חדש".

והוא משיב:

— „רבונו של עולם! עד כמה צדקו חז"ל באמרם: נשים דעתן קלה. אני מספר עובדה והיא אומרת, כי זה מעולם הדמיון. אם חפצה את לברר את הענין, עשי כמוני. למשל: חפצתי לברר, אם נמצא בעולם סטודנט המוביל בדרך „סדור", מצאתי לי סטודנט ובקשתי ממנו סדור ונודעתי מה שצריך הייתי לדעת. ואם חפצה את לברר את אמיתות דברי, שאלי נא גם את מאותו הסטודנט להראות לך את הסדור ונוכחת". אחרי הסעודה פנה אלי ואמר:

— „על פי שני הנוסחאות ביחד מן הראוי אחרי סעודה כזאת ללכת לטייל קצת ביער, ובכן, נלך ונקיים את המנהג".

הלכתי עמו היערה. בהיותנו ביער, הסיר את מעילי מעל שכמו והציעו על העשב וישכב עליו ויאמר:

— „ככה נוהגים הסטודנטים האשכנזים. בעיני ראיתי כשהייתי בן גילך".

שחקתי עוד הפעם, והוא אמר:

— „מדוע אתה מצחק, הרי אני מספר מעשים שהיו".

אמרתי לו:

— „אני מצחק, מפני שחושבני, כי אפשר לעשות זאת בלי נטילת רשות מן הסטודנטים האשכנזים".

— „תמה אני עליך, — אמר דודי, — אם כן, איפוא, למה נתת דין קדימה לנוסח אשכנז? הלא ידעת, או לכל הפחות, צריך היית לדעת, כי ה„עולם שע" אינם עושים שום דבר שאינו כתוב בשום ספר במלות „כך נוהגים", ואני מפני כבודך אמרתי, כי ראיתי בעיני ש„כך נוהגים", ובכל אופן אין לך מה לצחק,

כי אם תוסיף לצחק על דברי אלה, אזי, ח"ו, תגיע למדרגה כזו, שמוכרח תהיה לצחק על הרבה מיני "יש נוהגים".

או החל דודי לספר באזני "מעשיות", או בסגנונו מ"נוסח ספרד", ואמר לי:

— "הרבה מן העולמ'שע' אינם מאמינים בספורי הנפלאות המסופרים על ידי הצדיקים והחסידים, ואני אספר לך מעשה שהיה בימינו. בעיר רוגצ'וב, עיר המחוז של פלך מוהילוב עיר מולדתך, נמצא איש אחד, שעודנו חי אתנו עד היום הזה, ה' יאריך ימיו, ושמו דניה ט ו מ ר ק י ן. האיש הזה הוא "עובד" גדול, גם למדן, וגביר נדיב, ולו בת מצוינת ביופי, מושלמת ואשת חיל, וכשהגיעה לפרקה השיאה אביה לצעיר אחד למדן וירא שמים. אבל מן השעה הראשונה בחלה נפשה בו ודרשה גט פטורין מאישה. ושער גא בנפשך, אם אדם גדול כדניה טומרקין צריך היה להסכים לגרושי בתו המצוינת, אבל כלום לא הועיל, והיא נתגרשה מבעלה, ושבה בית אביה בנעוריה והחלה להתעסק בשקידה רבה בלמודי חזל. הדבר הזה היה לעגמת־נפש לאין שעור לאביה הצדיק, אבל לא לחנם נאמר: "ה' רגלי חסידיו ישמור". והנה לפתע פתאם בא לרוגצ'וב לרגלי עסקיו צעיר אחד מגדולי היחש, מופלג גדול בתורה, גין ונכד לר' יהושע צייטלין משקלוב, אשר בודאי ידוע לך כאחד מגדולי אותם האנשים הנותנים דין קדימה ל"נוסח אשכנז" ואינם כורכים כלל את הנוסח הספרדי אפילו מצד שמאל, והצעיר הזה היה נכנס ובא לבית טומרקין, ולא אאריך בספורים — נשא לו לאשה את ה"גרושה", והגם חיים חיים מאושרים, וכמדומני, כבר העמידו בנים. ושער נא בנפשך, עד היכן מגיעה השגחת הבורא בנוגע לעובדיו באמת, כי נפל בחלקו "עלוי" גדול ותירני, העולה בערכו על חתנו הראשון עד לאין שעור". שאלתי, מה כחו של האברך הזה. ענני דודי: "איש הורוויץ, מזרע ה"של"ה" הקדוש". ואני אשר כבר ידעתי עוד בהיותי במוהילוב מגיסואי האהבה של הסופר ש"י איש הורוויץ עם בתו של דניה טומרקין, אמרתי בלבי: הלא באמתחתי ישנה החוברת האחרונה של "השחר", שלקחתי אתי למקרא בדרך ושם נדפס מאמרו של ש"י איש הורוויץ: "הרמב"ם ודיני האישות בישראל". הבה אראה לדודי את המאמר הזה ואגבה ממנו את כל חובותי בפעם אחת, עד שישיב לי את בגדי. אמרתי לו:

— „האיש הזה הוא באמת „כלי יקר" בספרותנו, והנה אתי מאמר נדפס מפרי עטו ואוכל להראותו לכבודו".

— מצוה גדולה תהיה בידך — השיב הלז — לך והביאנו.

הבאתי את „השחר" ונתתיו על ידו. כשראה את „השחר", נעשה חוור כמת, ויאמר בהזדעזעות העצבים: „איפה הוא המאמר?" הראיתי לו, והוא החל לקרוא בעין גדול וצעק בקול:

— „הוא מסכן את נפשו. הוא יצא כנגד הרמב"ם, לאו מלתא זוטרתא היא! גדולים ממנו, שפגעו בכבוד הרמב"ם היה דמם בראשם".

בשובנו הביתה, היה דודי עצוב־רוח ולא דבר מאומה, כמו בעשה אלם ותיכף ומיד הסתתר בחדרו וגם בשעת ארוחת הצהרים, שבה השתתפו גם הזוג הצעיר, לא הוציא הגה מפיו, והדברים הגיעו לידי כך, שדודתי חפצה לשלוח לקרוא לרופא מבוריסוב, ולי אמרה, כי הוא, בלי שום ספק, חולה, כי בעצבות כזאת לא ראתה אותו מעולם. ותשאלני, אם הכרתי בו איזה שנוי בשעת הטיול. כמובן, לא ספרתי באזניה מכל הענין הרוגאצ'בי. הדוד אמר, כי בשום אופן לא יקבל שום רופא, כי לו יש רופא, שהוא בכל אופן מפורסם יותר בכל העולם מכל רופאי בוריסוב גם יחד — ה' צבאות שמו, רופא חולים.

עבר עוד יום אחד, ואני כבר הכינותי את עצמי לשוב למוסקבה. הדוד דבר על לבי להשאר עוד יום אחד, וביום הפרידה הלך עמי לטייל עוד הפעם ביער, ובשעת הטיול אמר לי:

— אין אדם נפטר מחברו אלא מתוך דבר הלכה, ולכן אספר באזניך מהני מילי מעליותא, שהצטיין בהם אבי המנוח ז"ל, אשר אתה נקרא על שמו.

ואחרי אשר פרט אחת לאחת את כל מעלותיו, הוסיף בהתלהבות:

— מדה אחת היתה בו העולה על כולן, כי לא הודה לגוי מעולם בשום דבר, כי אסור להודות להם, וכל המודה להם גורם רעה לעצמו ולכלל ישראל, ונקוס האי כללא בידך: אסור להודות להם!

שאלתי בהתמרמרות:

— כיצד, ואם הגוי אומר, כי עכשיו הוא בוקר, וכי צריך אני להשיב, כי

עכשיו ערב, ולהפך?! והלא חכמינו אמרו בפירוש: קבל את האמת ממי שאומרה.

— כן! — אמר — אם הגוי יאמר לאיזה יהודי, אם עכשיו בוקר, מחויב היהודי להשיב: עכשיו הוא ערב. מפני שהדבר פשוט. הלא המה שונאים אותנו תכלית שנאה, ומדוע זה פתאום שואל הגוי את היהודי ומבקש ממנו הסכמה, כי עכשיו הוא בוקר? שמע מינה, כי יש דברים בגו, וצריך היהודי לחבין את הסכנה המרחפת על ראשו, אם כי איננו יודע עדיין, מה טיבה ולסתור תיכף ומיד את דברי ה„גוי" — לא שרירין ולא קיימין. כי המה שואפי דמנו ואינם זקוקים להסכמות מצדנו. ומעשה שהיה כך היה. אבי ז"ל הלך לטייל ביער, והנה על סוס דוהר רוכב ה„פריץ", וכראותו אותו, עצר בעד סוסו ושאלהו, בהראותו באצבע על קורה המוטלת על הקרקע:

— „מה זאת?"

ואבי השיב במנוחה:

— „עלים שנשרו לארץ".

— „כיצד? — שאל הפריץ בזעף — הלא זוהי קורה?"

ואבי באחת:

— „אין זו קורה, כי אם עלים פשוטים שהרוח השיר אותם מעל העץ".

הרים ה„פריץ" את שוטו וכמעט שלא הכהו מכות אכזריות, אבל אבי גמלם על נפשו ולא הודה לו. סוף דבר היה, כי בעוד ימים אחדים באו אל אחוזתנו הקליוצווים בלוית פקידים לחקור את אבי, כי זה כימים אחדים פגשהו ה„פריץ" ביער והתלוצץ בו ושאלהו, אם רואה הוא פה קורה? ואני, אמר אבי, הבינותי כי הוא מתלוצץ, ואמרתי, כי אינני רואה שום קורה, אלא עלי שלכת. ואם כי התקצף על תשובתי זאת ויאים עלי בשוט שבידו, בכל זאת החזקתי בדעתי, כי קורה אין כאן. ולבסוף נודע כי בזה הציל אבי משפחה שלמה מישראל מעונש חמור, כי באותו זמן גכרת חלק גדול מן היער וגמכר בחשאי באופן כזה שלא נודע מי ומה ולאן באו כל עצי היער, וה„פריץ". על פי השערה בעלמא הטיל חשד על משפחה אחת עברית, והקורה היתה הראיה היחידה

בעניין זה. ומעתה תראה ותבין, כי מה שאמרו חז"ל: „קבל את האמת מפי שאומרה" — זה בעניני חכמה ומדע, אז מחויב היהודי לקבל את האמת, יהיה אומרה מי שיהיה, אבל בשעה שה„גוי" שואל את היהודי איזו שאלה בנוגע לדבר ברור, שאינו נזקק להסכם — אסור להודות להם!

ה ת ו כ ן
ש ל
ה ב ר ך ה ר א ש ו ן

	צד
הקדמת המו"ל	ה
לקוטן זכרונותיו של חרב מוא"ה ז"ל	ז
דברים אחרים	יג
קצור תולדותי	יט
מימי הילדות וה„חדר"	
איבת התנור	כא
בסיפורי אומנתו: הסבל והשד	כד
„ „ ת„שאבת ארוח" וחתים	ל
ביצד נרפאתי מאמונות תפלות	לה
בסיון מרגוני אכזרי	מ
מימי הגמנסיה והאוניברסיטה	
שתי שתגות (חבר"א והמעש"ט)	מו
המלבי"ם כמורד בסמות הגימנסיות	נג
בבית תוראת של הגימנסיה בקיוו	סד
אלכסנדר השני „אוהב היהודים"	עב
מקדושי המחפכה	עח
תשובה בהלכה	פב
ברח דודי	צא
משומרים למות	ק
יל"ג והישון	קא
זכות תבואה מתוך מחאה	קיג
הדוד נאה	קכז
אשור להתודות לחם	קלז

ת מ ו נ ו ת:

הרב יעקב בן יעקיהו מוא"ה ז"ל

הגאון אליהו בן שלמה זלמן מוילנא זצ"ל (חגר"א).

ר' ישראל בעל שם טוב (חבעש"ט).

יחזקאל לוי גורדון (יל"ג).

ר' קלונימוס זאב ווייאנסקי ז"ל.

Printed in Palestine

הרב יעקב בן ישעיהו מזאיה

זכרונות

כרך שני

א. על כסא הרבנות
ב. חיילים
ג. מלשינות
ד. זכות ישיבה

ב. בהן, הוצאת „ילקוט"
תל־אביב, שנת תרצ"ו

Copyright by B. KAHAN.
"JALKUT" Edition
Tel-Aviv

א.

על כסא הרבנות

נבחרתי לרב העדה

נתאשרתי במשרת רב העדה בכ"ז אוקטובר, 1893, וביום כ"ה נובמבר 1893 לספירת הנוצרים ונשבעתי שבועת הרבנים במושב סגן־הגוברנטור וכל יועציו. בכלות השבועה, נגש אלי הסגן, ברכני ואמר לי בזה הלשון:

— מצאתי בך חסרון: צעיר אתה לימים מכדי שתוכל לשאת משרה כזו.

אמרתי לו:

— אדוני השר! לכל אדם יש חסרונות, ואפילו אם מכיר בהם לא תמיד יבולה בידו להשתחרר מהם, ובודאי גם לי יש חסרונות מהמין האמור, שקשה להפרד מהם, אבל בנוגע לחסרוני זה שהראה עליו כבודו ערב אני בדבר, כי הוא יעבור, וכדי שיעבור הייתי מיעץ לכל צעיר לקבל עליו משרה כזו, כי כלל זה בידנו מן הלוחם המצוין גפוליאון הראשון אשר אמר, כי בני אדם מוקנים בשדה המערכה חיש מהר.

— לתשובה כזו לא חכיתי — אמר הסגן — ועל פיה חושד אני בך, כי כבר זקנת ומשחת את שער ראשך וזקנך בצבע שחור, אבל בנוגע לשדה המערכה שאמרת, נקוה, כי עבודתך והתיה נוה־שלום ולא שדה מלחמה.

— גם אני מקוה כך, אבל הנני מרגיש מראש, כי מלחמה לנו מפנים למאחר, ובודאי ידע כבודו גם בלעדי, כי חיי היהודים בכלל המה שדה־מערכה, ובנוגע למשרת הרב, עדיין איננו בקי די צורכי בטיב העבודה יהזאת מבחוץ.

אחר חליפת־דברים זו אמר לי הסגן, כי על פי הנמוס וחוקי דרך־הארץ עלי להתייצב לפני הגוברנטור, המקבל יום יום בשעות קבועות. למחרת היום הלכתי להתייצב לפני הגוברנטור. שמו היה בוליגין, הוא בוליגין, שהיה אח"כ מיניסטר לענייני הפנים ועורך ה„קונסטיטוציה המקוטעת", שגרמה להתקוממות במוסקבה בשנת 1905, זוהי ההתקוממות אשר משכה אחריה, בתורת תרופה מצד הממשלה, את המאניפסט מיום 17 באוקטובר 1905 לשכך את חמת העם.

באתי החדרה, הוא קבלני בחבה, הושיבני ממולו ואמר:

— אמנם כן, מראיך כמראה צעיר, אבל כבר השיבית על כך תשובת־זקנים כי ערב אתה, כי מיום אל יום תתרפא מחסרון זה.

השתחויתי לאות תודה על דבריו הנעימים, ואז ספר לי במשך יותר מחצי שעה, עד כמה קשה היה לאשר אותי במשרתי.

— קבלנו את הפרוטוקול של בחירתך וראינו, כי בשעה שכל שאר־המועמדים קבלו לא יותר משמונה או עשר דעות כל אחד, ורק אחד מהם קבל י"א דעות, עלה בחלקך יותר ממאה, ובכן מובן היה, כי אתה היית המועמד היותר רצוי בעיני כל. והנה אחר הבחירות קבלנו כתבי מלשינות כי אתה שייך למפלגה פלשתינאית וכי אתה חפשי בדעות ואינך נאמן לא למלכותא דארעא ולא למלכותא דרקיע. ועוד כתב־שטנה אחד ממין אחר, כי אינך ברי־סמכא כלל בדיני ישראל, וביחוד באיזה מקצוע הנקרא בשם פלאי „איסורתר". תהנה עשינו חקירה ודרישה חשאית וקבלנו ידיעות מהרבה רבנים נאורים, כי אתה, להיפך, מצטיין בידיעותיך בתנ"ך ובתלמוד ובספרות הרבנית, וכי הנך אחד מסופרי ישראל בשפת עבר. גם העידו בך הרבה אנשים, כי תמיד ניכרים בך אותות נסיה גדולה ורחבה אל הדת הישראלית, וכי עוד בהיותך סטודנט היית בין המבקרים התמידיים את בתי התפלה והיית דורש שם ברבים ברשות הרבנים שקדמוך ובמעמדם. ומה שנוגע להשתתפותך בעניני פלשתינא, דבר זה נתאמת לגמרי, וגם יש בידינו תמונה, שעוד בשנת תר"ב היית ציר שלוח ממוסקבה לפתיחת החברה להמיכת בעלי מלאכה ועובדי אדמה בסוריה ובא"י היית שם בין ראשי המדברים, אבל המחלקה לעניני הפוליציה החדיעה, כי חברה זו נתאשרה בטעם המיניסטריון. ובכן, נצטרפה אצלנו ספרות שלמה על־

אדהתיך, המלשיניך גרמו לך פרסום גדול בחוגינו, עד שנעשית לנו למכר שלא בפניך, ועכשיו עיני הרואות שקשה מאד לחשוד אותך. אבל סוף הדבר היה, כי אחרי גלגולים הרבה מלשכה ללשכה עד המיניסטריון לעניני הפנים הושב התיק שלך עם כתובת מוחלטת על גבה, כי על פי ההסכם שבין המיניסטר לעניני הפנים ובין הג"ג הנסיך הגדול סרגיי אלכסנדרוביץ' אין עכוב לאשר אותך בתורת רב ועל פי החלטה זו אשרתיך תיכף, ואני מברך אותך בהצלחה. ואולי תוכל לברר לי בכל זאת, מדוע כל כך רבה המלשינות בישראל?

עניתי לו:

— הדרישה גוררת את ההצעה. מכיון שמקבלים מלשינות מבני בלי שם היראים לפרש את שמם על כתבי הפלסתר שלהם, ממילא מובן, כי כל מקנא בוחר בכלי־נשק זה, אחרי שאין לו שום אחריות עליו.

— ובכל זאת — אמר — אצל הטאטארים אין המלשינות שכיחה כל כך. כפי הנראה, יש לעם ישראל נ ט י ה למלשינות.

— עוד לא נתבררה לי שאלה זו, — אמרתי כדי להפטר ממשא־ומתן אי נעים זה.

— בטוח אני, כי במהרה יהיה הדבר הזה ברור לך, ואז תדע, כי אין כאן מקום להכלל של „דרישה והצעה", כי תשעים אחוזים למאה מכל כתבי הפלסתר המה של היהודים, והממשלה הלא רק מבררת, מפני שיש אנשים פחדנים בדרך כלל, ואשר בכל זאת הם מגלים לפעמים את האמת, ובשביל כך מטפלים בסמרטוטים הללו. אבל דוקא היהודים הנרדפים משתמשים לרעה בכלי־נשק זה. הלא אין איש מכבד את המלשינים, אלא שהממשלה אנוסה לחקור ולדרוש אחרי כל חומר הבא לידה, ולו גם מ„מעין נרפש".

קמתי מעל מושבי והשתחויתי לאות פרידה, והוא הושיט לי את ידו לאות הפרידה, ובאותה שעה עלה על לבי הרעיון המשונה ושאלתיו:

— ירשני נא, אדוני, לברר, אם מטלת עלי משרתי החדשה חובה להתיצב לפני הנסיך הגדול?

—אם לעצתי אתה שואל — ענה הגוברנטור — אזי ידעתי, כי כל נושא

משרה צריך להתאמץ שידעו אותו פנים אל פנים בכל התחנים הגבוהים. היכרות כזאת היא שמירה מעולה מפני העניין אשר דברנו עליו ואשר בני ישראל מצוינים בו.

— כן, — אמרתי — אני שומע, אדוני השר, אבל בטרם אעשה בסיון כזה, צריך אני לדעת מראש אם יקבלוני שמה, כי מעכשיו אין כבודי שייך לי, כי אם לע"ה שלמה, ואף אם מעטה היא בכמות ונרדפת על צוארה, בכל זאת לא לי לסכן את כבודה.

— אַ, אַ — אמר השר בהארת־פנים — הבינותי, ואם כן, איפוא, אברר בעצמי את העניין ואודיעך.

ובזה נפרדנו.

באותו יום באתי לבית פוליאקוב (אליעזר), שהיה באותו זמן נשיא העדה, לספר לו את כל הקורות אותי במשך שני ימי רבנותי הראשונים, כאשר בקש ממני מראש, כי דרכי היה להתעניין בכל דבר חדש שנפל בעדתנו. וכאשר הגיע ספורי לידי השיחה האחרונה עם בולגין ע"ד התיצבותי לפני הנסיך הגדול, קמט את מצחו ואמר:

— לשוא עשית זאת, כי נגעת בשאלה חמורה שהביאתנו לידי בזיון, כי כבר נמנה ברותחין הרב שקדמך, כי אחרי קבלת־פנים הראשונה לא הוסיף לקבלו, וזאת הפעם מכיון שנשאלה שאלה מראש, פשוט יבחה, וכדי בזיון יקצף, ולזה שאלת מראש בעצתי, הייתי מזהירך שלא תעשה דבר מסוכן זה.

— עשיתי זאת בכוונה מכוונת — אמרתי לפוליאקוב — ראשית, לברר, אם יהין לי מהלכים בבית הזה, שממנו יוצאים כל היחוסים של שאר הפקידים אל קהלת ישראל. אם יראוני נכנס ובא אל הבית הזה, הרי דלתותיהם ממילא תהיינה פתוחות לפני, ואם לאו אזי בדרך כלל אין מה לעשות, כי החוקים כל כך קשים, ואם הפקידים לא ירכינו אותם בשעה שמוציאים אותם אל הפועל תרי יש לבוא לידי יאוש גמור, ובאופן כזה התלטתי להתפטר לגמרי ממשמרתי. ובנוגע להשערת כבודי, כי כל שאלה היא בחוקת "טריפה", דעתי היא להיפך, כי כל הבחני של הנסיך הגדול על כי שקדמני חיזה מפני שבא בלי בקשת רשות והפצתי להקן את המעיזה, ואם ח"ו, ישיב בשלילה,

ר׳ שמואל באליאמאזו זיל

אזי הפטורין שלי יהיו כעין פצוי לכבוד הקהלה המחוללה על ידי בחינת „מכת־לחי תחת מכת לחי".

כל דברי אלה לא מצאו חן בעיני פוליאקוב ואמר בניחותא כדרכו:

— משגה גדול עשית, והלואי שלא תצא מזה תקלה חדשה, אשר תוכל לגרום נזק גם להקהלה, גם לך.

עבר כשבוע ימים ובבוקר אחד קבלתי הודעה מאת בוליגין ותוכנה היה:

„הנסיך הגדול סרגיי אלכסנדרוביץ' הג"ג המוסקבאי הרם והנשא, הואיל להביע את רצונו לקבל את הרב המוסקבאי באחד הימים הקרובים בשעה האחת־עשרה בבוקר באולמו אשר בגן ניסקוצני".

הלכתי מיד לבית פוליאקוב ומצאתיו מלובש חאלאט ושותה את תה־הבוקר, כי השעה היתה קדומה. הוא קבלני תיכף, התנצל לפני על מלבושו ואמר:

— מבין אנכי, כי איזה ענין נחוץ ותכוף הביאך אלי ובשביל כך חשבתי, כי תוותר על קבלת־פנים בהיותי מחוסר בגדים. מה קרה? — שאל בקול רועד.

— נתקבלה תשובה! — עניתי.

— הוא הדבר שאמרתי, אלמלא היתה טובה, כי אז לא אחרה כשבוע ימים.

— הנה! — אמרתי ומסרתי לו את גוף ההודעה.

הוא החויר, ואח"כ ממש רקד מרוב שמחה ואמר לי בהושיטו לי עוד הפעם את ידו:

— מזל טוב! את המנצח אין דנים, הכל הולך אחר התחום. ומה תחשוב לעשות? — שאלני.

— חושב אני לבקרו, הלא קרוא אנכי, ובכן מבקש אני מאת מר, אולי יתן לי אפשרות להשתמש באחת ממרכבותיו כדי שיפגשוני לפי מרכבתי וגם חפץ אני לכאול עצה ממר איזה בגד ללבוש, הלא נהירין לכבודו שבילי החצרות וחוקי דרך־ארץ שלהם.

— את המרכבה אתן בחפץ־לב, ותומה לסוסים מן המובחרים, וצריך אתה, לפי דעתי, להיות מלובש פראק.

— אם כן, איפוא, יהיה נא בטובו לשלוח לי מחר להשע שעות בבוקר את המרכבה, ופראק יש לי.

— היה בכון ובטוח. ואחרי שובך משם, תסור אלי ונסעד סעודת הצהרים. הלא ידוע לך, כי אצלי הכל „כשר בתכלית הכשרות", כי בודאי כבר יודע אתה. כי אשתי היא צנועה מפורסמת, ואם לא תאמין בי, הלא לה אי אפשר שלא להאמין, ובשעת הסעודה תספר לנו על דבר פרטי בקורך אצל הג"ג.

אני מתיצב לפני הנסיך הגדול סרגיי אלכסנדרוביץ

למחרת באה המרכבה של מר פוליאקוב ועמדה על יד מעוני הדל, ואני כבר הייתי מלובש פראק כהלכתו.

נכנסתי למרכבה זו שהיתה מעין סוכה סגורה וטעמתי טעם „מסעי מרכבה". וכמובן, כל העת התפללתי שאצא בשלום מן הפרדס ניסקוצני. ובאמת טעמתי טעם חבוט־הקבר באותה שעה, כי מעודי לא דרכה כף רגלי על מפתן בית זרע המלוכה. במצב כזה באתי אל החצר, ובעודני על יד השער, נגשו אלי שני ז׳נדרמים מימין ומשמאל, פתחו את דלתות המרכבה ושאלוני:

— מי אתה? האם יש לך רשיון להכנס אל החצר?

הוצאתי את המדעה של בוליגין.

— אבל מי זה יגיד לנו כי אתה הוא הרב? — שאלו אותי.

הוצאתי את הפאספורט שלי והדגשתי, כי שמי ושם אבי ושם משפחתי מתאימים אל השם ושם האב ושם המשפחה הנכתבים על המעטפה של המדעה.

— ומה בכך? — אמר ראש הז׳נדרמים — אבל בהפאספורט לא נרשם שאתה הנך הרב המוסקבאי!

— עוד לא הספיקו לרשום — עניתי — כי זה רק כירח ימים ושבוע אחד מאז נתאשרתי בכהונת רב.

— ובכן, חכה פה. — אמרו וסגרו את דלת המרכבה.

אחרי רבע שעה בא פקיד אחד ובקשני בכל דרכי הכבוד:

— יואיל נא להראות לי את הפאספורט שלו.

ע"ין בו וקרא בקול רם:

— מי שגמר את הקורס לתורת המשפטים באוניברסיטה המוסקבאית יעקב איסאי בין מזא"ה.

אח"כ קרא מעל המעטפה בקול:

— להרב המוסקבאי יעקב איסאקוביץ' מזא"ה. הלא יש הבדל בשם האב בין שני הרשימות הללו, ואתה אמרת כי הן מתאימות.

— סליחהו — אמרתי — אני לא הרגשתי כלל, כי שם נכתב בטעות

— להרב המוסקבאי יעקב איסאקוביץ מזא"ה. הלא יש הבדל בשם האב

— ומה לעשותו — שאל.

— אוכל להבטיח לכבודו — אמרתי לו — כי הייגו הך, ורק פליטת הקולמוס יש כאן בנוגע לשם האב ותו לא.

— האם יש להיהודים השם „איסאי"?

— בודאי יש.

— לא שמעתי מעודי.

— הלא בודאי שמע אדוני את שם הנביא ישעיהו?

— כן, שמעתי, אבל זה היה נביא.

— האם מוצא כבודו, שאי־אפשר שיקרא רב על שם נביא עמו ודתו?

— כן, — אמר בגחוך — שכחתי וחשבתי, כי היהודים שלאחר לידת משיחנו אינם נקראים עוד על שמות הנביאים של יהודה העתיקה.

— אבל יעיין נא כבודו בהפאספורט שלו, אשר בו נקראתי בשם איסאייביץ ובפירוש נאמר שם שאני יהודי.

— מתי נתאשרת לרב במוסקבה?

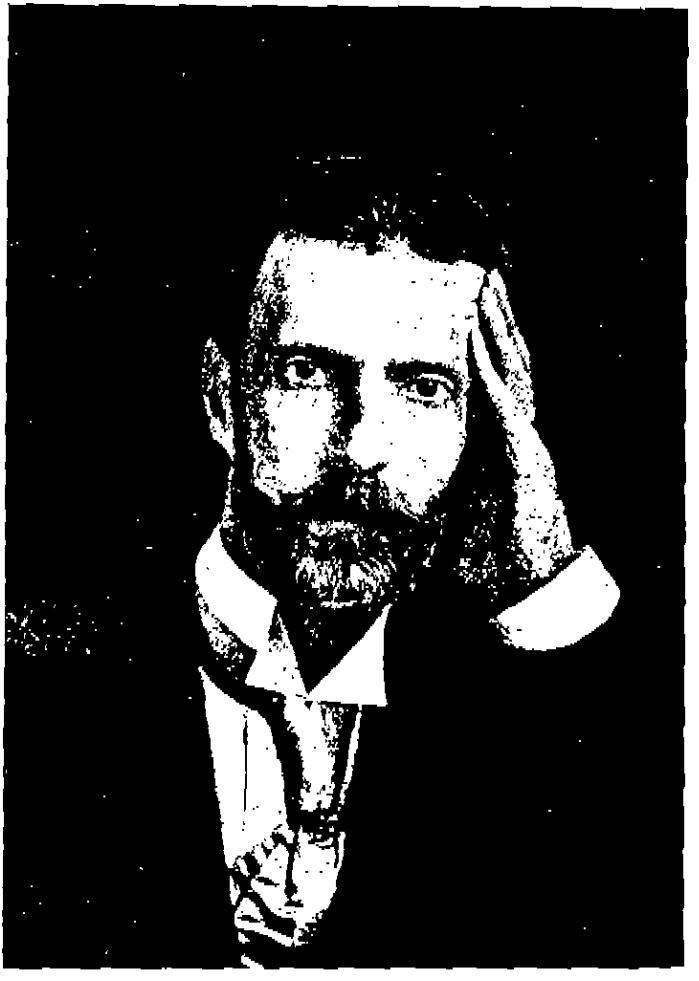
— בר"ח נובמבר שנת זו.

— ועכשיו הלא ז' בדצמבר, ומדוע לא נרשם בהפאספורט שלך דבר האשור הזה.

— מפני שבנוגע לאשור זה ניתנה לי העודה מיוחדת, אשר הנחתיה בבית.

— פתחו את השעריכם — פקד הדיבר בי.

באתי שערי הגן, ובשם — אל ההיכל. בעודני בפרוזדור, בטרם פשטתי

הנסיך הגדול מרגיי אלכסנדרוביץ

אדרתי, העמידני פקיד אחד, שישב על יד שולחן מיוחד ופנקס גדול פתוח לפניו, מכורך עור ומוזהב מכל עבריו, והחל לחקור ולדרוש ולכתוב את תשובותי. ואלו הן:

— מי אתה? כמה ימי שנותיך? במה אתה מתעסק? לאיזה מטרה באת הנה? דירתך בפרטות?

השיבותי על כל השאלות הללו ועל מטרת בואי. הוצאתי את המודעה, והוא רשם בעצמו את התשובה בנוסח כזה:

„על פי רשיון מיוחד של הוד רוממותו הג״ג המוסקבאי הרם ונשא בא להתיצב לרגלי התמנותו בתורת רב מוסקבאי״.

אחרי שזכיתי להרשם בפנקס, הכניסוני אל אולם ההמתנה. האולם היה ריק. עמדו שם כסאות לשולחנות הרבה, ועל כל שולחן ושולחן היו מונחים עתונים של אותו יום, מהיותר חביבים וערבים על כל יהודי,—ואלו הם: „גראזשדאנין״, „מאסקאווסקיא וידאמאסטי״, „מאסקאווסקי ליסטאק״ ו„נאווא וורעמיא״.

עמדתי על יד החלון וראיתי את הגן־בו היתה מסודרת „חלקלקה״ אשר, כפי הנראה, הביאה את הנסיך הגדול מעיר הבירה אל החיכל שמחוץ לעיר. החילותי לקרוא את העתונים, אשר העציבו את רוחי במאמרים המדברים בגנותם של ישראל, כאילו לא טרחו אלא בשבילי, כדי למרר את נפשי באותה שעה. והנה נכנס אל האולם איש כבן ארבעים שנה, מלובש בגדי שרד וכאיש גאוה השתחוה לפני מתוך קריאת־שלום. קמתי והשיבותי לו שלום, והוא הושיט לי את ידו ואמר:

— גרף שרמיטייב.

ואני בעניי השיבותי:

— הרב מוא״ה.

— אתה הוא הרב דפה?

— כן.

— שמח אני לראות רב בישראל בבית הנסיך הגדול. שבתי עכשיו מפאריס בתודת קורספונדנט של הכוניסמרין לעניני החוץ ובאתי להקביל את פני הנסיך הגדול.

— גם אני באתי להתייצב לפני הנסיך הגדול לרגלי התמנותי החדשה.

— בפעם הראשונה נכנס אתה אל החוגים הללו?

— כן, בפעם הראשונה, וממש איני יודע איך לנהוג בכל דבר, כי אינני בקי בחוק הנמוסיות המקובלים כאן.

— היה בטוח, שהם כולם בני תרבות ולא יביאוך לידי כשופא. רק בקום כלל זה בידך, כי לא צריך אתה להוציא מפיך אפילו דבור כל שהוא, בטרם יקדימך בדברים. תשתחוה לפניו בענוה ובדממה, ויוכל היות, כי ישיב לך השתחויה בכבוד ובדממה, ובזה יגמר הראיון, וגם זוהי קבלת־פנים יפה. יוכל להיות, כי ישיב לך את ידו ואפשר כי עוד יבוא בדברים, ואז תשיב בקצרה ובבטחה. ואל תפחד, וכל מה שתתנהג יותר בפשטות, תמצא יותר חן. בכל אופן מתענין אני מאד לדעת את תוצאות קבלת־הפנים, כי כבר שמעתי, כי הנסיך הגדול מביט על היהודים בעין רעה. ועצם העובדה שהורשית להתייצב לפניו, זהו עניו הראוי לתשומת־לב, מצדך בוודאי — ואפילו מצדי.

השיבותי לו תודה על הפרק בהלכות דרך ארץ שלמדני, ובאותה שעה כבר החלו לבוא שיירות שיירות של אנשים, רובם צבאיים, בעלי משרות גבוהות, ומיעוטם בעלי משרות אזרחיות. כאשר נתמלא האולם, נכנס אליו הגרף שובלוב, אשר שמש בימים ההם בכהונת שלישו של הנסיך הגדול ואח"כ נתמנה לג"ג באודיסה ונתפרסם בהתנהגותיו האכזריות בנוגע לפושעים הפוליטיים, ובהושיבו בבית האסורים את נשיא חובבי־ציון באודיסה ר' אברהם גרינברג. הוא שובלוב, אשר אחר כך היה גם כן ג"ג במוסקבה גופא והזמת באולם־הקבלה שלו בידי אחד הריבולוציונרים הטירוריסטים, והרופא הראשון שהוזמן להמציא לו עזרה מהירה היה הרופא הציוני רומן מרקוביץ' ז י ר ו ב ס ק י, שדר בקרוב מקום וכרופא מומחה אמר תיכף, כי השר מת. ראיתי עכשיו בפעם הראשונה את שובלוב, שאחר כך נזדמנתי עמו הרבה פעמים בבית פוליאקוב, כי אביו הזקן היה ממקורבי בית פוליאקוב לרגלי עסקיו הפרטיים.

שובלוב רשם שנית את שמות כל הנאספים בקצרה על פי הור ביאתם, ובכן, נרשמתי ראשונה, והגרף שרמיטייב אחרי, וכך הלאה. לאחר שרשם את כולם עלה לדוכנה העליונה, ושב תיכף וקרא בקול:

— לכי אחרי, גרף שרמיטייב והרב מזא"ה!

עלינו אחרינו אל הדיוקסה הראשונה.

עמדנו במסדרון שעל יד הקבינט של הנסיך הגדול. מן התקרה עד הרצפה כל הכתלים היו מצוירים ציורי מתכת בעלי תוכן היסטורי־רוסי, והחדר היה ריק, אין בו כל כסאות ולא שולחנות ולא ספסלים, ועל יד הדלת המובילה אל הקבינט עמדו שני ז'נדרמים וחרבותיהם שלופות. שובלוב נכנס אל הקבינט, והגרף שרמיטייב אמר לי:

— זהו עוד הפעם „דיקלאד" את מי להזמין ראשונה, ואני מבקש ממך אם יזמינוך ראשונה, תחכה לי בצאתך, ואם אכנס אני תחילה, אמתין לך, כי מתענין אני לדעת את פרטי קבלת־הפנים שלך.

שובלוב שב והזמין ראשונה את הגרף. הוא נכנס, ובעוד חמשת רגעים יצא. אחריו הוזמנתי אני. נכנסתי החדרה, ואנה עומד לפני באמצע החדר אדם יבש ובעל־קומה, ולו עיני זכוכית שאי־אפשר להכיר על פיהן כלל, מה טיבו של אדם זה: חכם או טפש, צדיק או רשע. השתחויתי לפניו בדומיה, והוא עשה שני צעדים לפנים והושיט לי את ידו ואמר:

— שלום!

השיבותי:

— שלום עליך, הוד רוממותך!

— באיזו עיר נולדת?

— בעיר מחילוב על נהר דניפר.

— ושם קבלת את חנוכך העברי?

— כן.

— ולמדת ב ח ד ר (מלרע), אצל מלמדים? (מלעיל).

— אמנם, כן, הוד רוממותך.

— היכן קבלת את השכלתך החילונית?

— השכלה ביונית קבלתי בגימנסיה הקיירטשית.

— האלכסנדרוביה?!

כיון שראיתי משאלתו זאת, ראשית, כי ידע הוא, שהגימנסיה הזאת

נ״ראת על שם אביו ושניות, כי הוא מקפיד על התארים, החלטתי להיות זהיר־
במל מיני תארים שבעולם. ואמרתי לו:

— כן, הוד רוממותך, למדתי בגימנסיה האלכסנדרובית, אשר בעיר קיירטש,
הג שאת עליה את שם הקיסר המנוח אלכסנדר השני.

— כן. (טאק), ולאחר גמירת הגימנסיה במה עסקת?

— נכנסתי כסטודנט אל האוניברסיטה הקיסרית המוסקבאית.

— לאיזו פקולטה?

— אל המדידית.

— ולאחר גמירת האוניברסיטה במה עסקת?

— באתי לעבוד בצבא הוד מלכותו בתור מתנדב חפשי.

היא — בהתלהבות ובתנועת־יד ובקול רועד—:

— א ת ה היית בין עובדי צבא הוד מלכותו כמתנדב חפשי?! היכן הואלת
לעבוד?

— בבריגאדה הארטילרית הראשונה, הוד רוממותך הנסיך.

עיד הפעם בהתפעלות:

— א ת ה עבדת בארטילריה? והיכן היא חונה?

— בעיר וויאזם, פלך סמולנסק, הוד רוממותך.

— וכללות עבודת־הצבא?

נכנסתי אל מעמד סגני־הפרקליטים של הלשכת המשפטית להגליל המוסקבאי.

— באיזו שנה אתה דר במוסקבה?

— משנת 1882, הוד רוממותך, כלומר, מיום שנכנסתי אל האוניברסיטה.
חוץ משנה אחת שעבדתי בצבא.

— ולא יצאת מן העיר?

— כן, מלבד חצי שנה בשנת 1890 שבלית במסעי בארץ־ישראל.

— אתה בקרת את המקומות הקדושים?

— כן, הוד רוממותך.

— היית בעיר הקודש ירושלים?

— כן, עלתי לשם לחג את חג הפסח בירושלים, הוד רוממותך.

— חגגת את חג הפסח הקדוש בירושלים?

— כן, הוד רוממותך.

— א, הא, ואת המקומות הקדושים לנוצרים בקרת?

— כן, הוד רוממותך, גם את המקומות האלה בקרתי הודות להחברותא של סגן־הנשיא של החברה הפלשתינאית הפראבוסלבית דמיטרי ניקולאייביץ' סקלובסקי, ואלמלא הוא אינני יודע אם היו מרשים לי, כיהודי, לבקרם.

— אתה יודע את דמיטרי ניקולאייביץ' סקלובסקי, באיזה אופן התוודעת אליו?

נסענו באניה אחת מאודיסה ליפו ובמשך י"ב ימי הנסיעה התוודענו ובתיותי בירושלים בקרנו איש את רעהו.

— ובכן, חיית בבית שלנו אשר בירושלים?

— כן, הוד רוממותך.

— כן, כן, — אמר בהסתכלו בפני ואחרי דומיה לא־ממושכת אמר בזה"ל:

— ושכשינו אתה מאושר בתורת רב מוסקבאי.

השתחויתי בלי אומר ודברים. הוא הסתכל בי ושאלני:

— מפני מה אינך לבוש גלימה של רב?

— הוד רוממותך הנסיך! לא על פי דיני ישראל ולא על פי דיני דמלכותא אין תלבושת מיוחדה לרבנים, על כן נתתי את היתרון להתיצב לפניך בבגדים המקובלים בכל אירופה.

— לא אוכל לחלוק עליך, הן ביחס לדיני ישראל והן בנוגע לדיני דמלכותא ביחס אל הרבנים. בודאי למדת היטב את שני המקצועות האלה, אבל מכל מקום כובר אני, שגם המנהג הוא דין ובכל אירופה ראיתי את הרבנים מלובשים בגדי כהונה מיוחדים וגם הרב שקרוב בא אלי בתלבושת רבנית מיוחדה.

— נכון מאד, הוד רוממותך! המנהג באמת הוא דין, ולא נשאר לי כי אם לשים אל לבי את דברי הוד רוממותו ולקיימם ואשמח כי חנוכת תלבושתי החדשה תחל אחרי שכבר התיצבתי לפני הוד רוממותו.

— וגם אני אכמה. תודה רבה לך בעד הכבוד הזה. אותה יליד הוסיה הלבנה, תניך הדרום שקבל את המשלחת הגבוהה בעיר הבירה לפני בה י"א שנה, אתה מכיר ויודע היטב את חיי היהודים?

— ע"י כמה שאפשר לפי מספר שנותי, כמדומני, שאני יודע את אחי בני ישראל בקי בצרכיהם.

— הם, טוב! — הושיט לי את ידו ונרתע לאחוריו שתי פסיעות.

השתוויתי בדומיה ויצאתי מן החדר כעבד הנפטר מלפני רבו. הוא לאחני בעיני עד שנעלמתי מאחורי הדלת.

הגברת שרמיטייב פגשני ובידו שטר ואמר לי:

— אני מברך אותך בהצלחה רבה, הראיון נמשך כמעט רבע שעה. בדרך תספר לי את הפרטים.

הוא יצא יחד עמדי, הושיבני במרכבתו ומרכבת פוליאקוב נסעה אחריני עד רחוב בולשאיצקא. נפרדנו, אני עברתי אל המרכבה שלי ובאתי לבית פוליאקוב. בדרך הסביר לי שרמיטייב:

ראיון כזה מוצלח משני הצדדים. שאלותיו של הנסיך מוכיחות, כי הכין את עצמו לשיחה זו, וזה אי־אפשר היה לולא דברו עליך טובות לפניו הגיברנטור וסגנו. ותשובותיך בודאי מצאו חן בעיניו, ואולי אינך יודע, כי הוא נשיא הכבוד של החברה הפלשתינאית הפראבוסלבית. אם כי מעודו לא בקר את ירושלים. וגם עבודתך בצבא כמתנדב, ומה גם בארטילריה — זהו גם כן עניין בפני עצמו שהפיק ממנו רצון, כי אומרים עליו, כי עוד בימי ילדותו שאף לעבודה ארטילרית ולא עלתה בידו.

כאשר ספרתי עוד הפעם את כל סדר קבלת־הפנים באוני פוליאקוב, שמח גם הוא, ככפי הנראה, ונתעליתי באותה שעה בעיניו, אבל בשמעו את השאלה על דבר הפראק נהכרכמו פניו מעט ואמר גם כן מתוך תרעומת טרקלינית:

—ירא אנכי, כי מעכשיו לא תשאל עוד בעצתי, כי שגיתי זה פעמים.

והגברת פוליאקוב אמרה לו, כדי לקפחו, מתוך חבה:

— מדוע לא יבאלו בידאי ישאל ויעשה את ההפך. —

התפלה בשלום אלכסנדר השלישי

כאשר חלה אלכסנדר השלישי את חליו אשר מת בו, באה הפקודה להתפלל בשלומו, כי מליואדית נתקבלה ידיעה מעציבה, כי מצב בריאותו הוא ברע מאד. כמובן, נשלח הפריסטאב של הרובע הסריסיני אל בית המדרש המרכזי בימים ההם מיז'יבוז להשגיח על הסדר של התפלה בשלמא דמלכא. סדרתי את התפלה באופן כזה: אומה מזמורי תהלים, ואח"כ „מי שברך" הנהוג לחולה. את התהלים יאמר אחד מן החזנים הפשוטים פסוק אחר פסוק, כנהוג בתחים המושב. להתכלית זו עבר לפני התיבה המתפלל „שחריתים" בכל ימות השנה, לרבות ימים נוראים, זקן מופלג, ושמו היה ר' יהושע אוקון, הוא היה ספוס מענין מאד, ראשית, משום שהיה למדן, ובהיותו כבר בן שלשים שנה, מלמד הגון, נתפס בידי אחיו היהודים, אשר שללו ממנו את הפאספורט שלו ויקדעוהו לעיניו וימסרוהו לצבא ותחת אחד מבניהם בתור „פוימאניק", ויעבוד את עבודתו הגוראה בצבא, בהיותו כבר בעל אשה ובנים, „בן שלשים שנה לכח", ואחר כך, בעלות אלכסנדר השני על כסאו, נשתחרר, בהיותו כבר „בן ארבעים לביגה", ונעשה עירוני מוסקבאי, עם כל הזכויות התלויות בשם זה. וכאשר נתמניתי לרב ומטיף, מצאתיו בבית הכנסת המיז'יבוי בתור ש"ץ ובעל־קריאה, ואומר שעור „עין יעקב" בין מנחה למעריב, ונפשי דבקה בנפשו. וכאשר הגיע כבר לגבורה, ויגוע ויכת, עשיתי עליו מספד מר על יד קברו, כי כבדתי מאד את מאיר ואהבתיו אהבה נאמנה, שכן לא ראיתי ירא שמים אמתי כמוהו מעודי. סבלן גדול כמוהו, אשר נהנה ביגיע כפיו כמעט עד יומו

האחרון, לא רצה ליהנות מעזרת בניו ונכדיו; מעודו לא דבר לשון הרע ותמיד היה עלי ושמח, תמיד הגה בספרים בעתותי הפנאי והיה מספר על העוול הגדול הנעשה לו, בשלות נפש בלי שום התמרמרות כנגד מי שיהיה. בלבו לא היתה שום סינא את כל יסורים קבל באהבה, והאמין באמונה שלמה, כי אצבע אלהים היא ולא נעשי ידי בני בליעל, כי „אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה". מעודו לא השתתף בשום מחלוקת. הוא היה חסיד גלהב ובכך זאת לא השמיע אפילו פעם אחת איזה דבור הנוטה לפגיעה בכבוד ה„מתנגדים". בי"ט כסלו היה מקפיד שלא לומר תחנון, כמו במועדי ישראל האמורים בתורה. גופו היה תמיד נקי כאלישע בעל כנפים, דבורו היה בנחת וב„הירא דאנפין". אדם אינטליגנטי היה ומאמין ותמים עם אלהיו. ספוס כזה אינני בנמצא אפילו בערי התחום. ובמחתו התאבלתי עליו ממש כמו שמתאבל אדם על נפש קרובה ללבבו.

והנה זקן זה עבר לפני התיבה ובקש ממני לבחור את המזמור שעליו לומר לשלום הקיסר, ואמרתי לו, כי כל המזמורים שווים. נפתח את התהלים ומה שיצלה בידיני נקרא. עמדתי מימינו, ומשמאלו עמד הע"ד פלדשטיין אשר בא גם הוא על פי מקרה להתפלל מנחת או מעריב (איני זוכר), כי היה לו יום ה„יארצייט" שלו. פתחתי את התהלים והנה לפני מזמור ק"ט המתחיל במלות „אלהי תהלתי אל החרש". אמרתי:

— נקרא!

והנה הוא החל לקרוא את המזמור, וכאשר הגיע אל הפסוק „תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה", נאנח ר' יהושע ז"ל, אבל אחר כך התלהב בתפלה היוצאת מן הלב, כשהגיע אל הפסוקים „יהיו ימיו מועטים, פקודתו יקח אחר, יהיו בניו יתומים ואשתו אלמנה, יחי אחריתו להכרית בדור אחר ימח שמם". וכשהגיע להפסוקים י"א וט"ו צעק בקול מר בנגון הפולח את הלב לייצר נשמתו ומתוך בכי קרא בקול: „יזכר עון אבותיו אל ה' וחטאת אמו אל תמח, יהיו נגד ה' תמיד, ויכרית מארץ זכרם", וכל העם ובתוכם גם אני ופלדשטיין, מימינו ומשמאלו, התחלנו לבכות כולנו והנשים מלמעלה ענו אחרינו בבכי הבוקע את הלב, עד שגם הפריסטאב אשר עמד על הבימה בכה אתנו יחד,

ומתוך הבכי גמרנו את כל המזמור ואח"כ נעשה ה„מי שברך" על ידי החזן ולהקת משוררינו: הפריסטאב נגש אלי בהתפעלות ואמר לי:

— דברים כאלה לא שערתי מעולם.

— מה לא שערת מעולם? — שאלתיו.

— כיצד?! — אמר — אני הייתי בכמה בתי תפלה פראבוסלאבייים שלנו, ותפלה כזו ובכיות כאלה לא ראיתי מעודי. ומה גם, כי המלך החילה הזה הלא גירש את היהודים ממוסקבה ואיננו נוטה להם חסד, נשתוממתי על המראה אשר ראיתי, ואלמלא ראיתי זאת בעיני, כי עתה לא האמנתי אילו ספרו לי. חפץ אני לדעת את המזמור אשר קראתם.

— זהו המזמור כ' „יענך ה' ביום צרה" — עניתיו, והוא רשם.

— זהו מזמור בשביל כל חולה, או מיוחד בשביל נושא הנור?

— זהו בשביל כל חולה — אמרתי לו — ובוודאי גם אצל הנוצרים משתמשים במזמור זה.

יצא הפריסטאב מן הבית, ואנחנו החילונו להתפלל תפלת מנחה, ואחרי התפלה אמר לי ר' יהושע ז"ל:

— כמה גדולים דברי חז"ל, כי רב בדיק בספרא.

המזמור הזה פילח את הלב, ומתאים למצב רוחנו — ועוד הפעם התחיל לבכות, ובקש ממני אגב אורחא לבאר לו את פירוש המזמור הזה.

אמרתי לו, כי זהו, לפי דעתי, טענות דוד כנגד המקללים אותו באיפן כזה, בשעה שהוא אוהבם, ומסיים במלים: „כי יעמד לימין אביון להושיעו משופטי נפשו".

הבאור הזה מצא חן מאד בעיני ר' יהושע ואני שאלתיו:

— כבודו התדגש באמרו „יען אשר לא זכר עשות חסד וירדוף איש עני ואביון", הלא בנוגע לך ולחבריך היו הרודפים „עניים ואביונים", אחינו בני ישראל בעצמם.

— חלילה — אמר הזקן בגחוך של רצון — אם מלך עריץ נותן רשות למחבלים לחבל, שוב אינם מחבלים. אסור ללמד טענה על ישראל גזי קדוש.

לשמע דברים כאלה לא יכולתי להתאפק ומר בכיתי.

וב בעה שהספדתיו, גם עכשיו בשעה שאני כותב את זכרונותי אלה דמות דיוקנו של אותו זקן נראית לפני במחזה, ואני שואל את נפשי:

אי זה הוא המעין, מעין ישועה, אשר ממנו שאב ר' יהושע זה רגשות עדינים כאלה? אם מן התורה, הלא כולנו, או הרבה מאתנו, יודעים את התורה, אם מן החכמה, הלא לא למד חכמות ומדעים מעודו, ואין דרך אחרת, כי אם לקרא יחד עם המשורר יל"ג:

„כי נשמה טהורה הוציא היוצר מביח גנזיו,
ובשעת רצון נפחה באף הגוצר".

כבוד התורה

א.

כל ימי הייתי מצטער על המנהג הזר, שנהגו בו אחינו בני ישראל ברוסיה להגיש ספרי התורה למלבי רוסיה לרגלי כל מקרה חשוב במדינה בבואם להתיצב לפני „הרזמות" אחרי השתדלויות גדולות. עוד בימי סטודנטיותי התרעמתי בכל חום העלומים שלי נגד חלול כבוד התורה, וזכורני, כי פניתי בשאלות לרבנים שונים ולא נעניתי בראוי, אלא מיחידי סגולה, אשר השיבו לי:

— מה אתה שואל? הלא ידוע לך גם בלעדינו כי היהודים בגלות...

והנה בימי המלכתו של אלכסנדר השלישי עשיתי תעמולה גדולה בין שדרות הגבירים שבעיר, כמו ר' ק"ז וייסוצקי, הזקן המנוח הנדל חישין ובנו יוסף חישין, שלא יגישו ספר־תורה. העזרים על ידי היו ר' אלי זלמן וידרין, אחיו של הגברת פוליאקובה, שהיה בידוע, בטלן עיסק בתורה ובעבודה כל ימי חייו, ניזון מקופת אחותו הגבירה האדירה, אשר היתה גם כן אדוקה בדת, ועוד אחד מבעלי־הבתים האמידים שבעיר, ושמו זאנוויל פרסיץ. שני אלה חוו את דעתם מבחינה דתית, כי ענוש יענשו מן השמים היהודים ברוסיה על עוון זה. התעמולה החשאית עשתה פרי, ובמקום ספר־תורה הגישו להקיסר קערת כסף יפת במלח, בלוזר: עוגה מהודרה, אבר אם כי יש לברך עליה ברכת „בורא מיני מזונות", הלא גם היא בכלל לחם, וממלחה אחת מלאה לא מלח כי אם אבק סוכר. זה היה בשנת 1883.

כאשר התיצבו שליחי העדה לפני המלך ההוא, והרב המנוח מינזר בראשם, והמלך ישב על כסא רם ונשא באדרת שער לבנה וכתר מלכות בראשו ושרביט ממשלה בידו, — שאל הוד מלכיותו לפי תומו את מיניסטר לענייני הפנים:

— מי היא המשלחת הזאת של היהודים לחוד? הלא כבר ברך אותי ראש העיר בשם כל תושביהם! ומדוע זה מוציאים היהודים את עצמם מן הכלל?

המיניסטר גמגם איזו תשובה, והרב מינזר ניסה לתת תשובה, והמיניסטר הראה לו אות, שכוונתה היתה, כי אסור לבלתי־נשאל להשיב למלך. איך שיהיה, פתר המלך את כל השאלות באמרו שתי מלים:

— לכבל, להודות.

את הספור הזה שמעתי מפי המנוח יוסף חישין, שהיה אחד מחברי המלאכות. וחישין זה בכל פעם ופעם שהיה מספר דבר זה היה מתמוגג משחוק והיה אומר לי מעין „ייסר כח" בזה הלשון:

— לא חסר לנו אלא דבר זה: לעמוד באותה שעה כטפשים וספר תורה על כתפיהם.

כשנתאשרתי כרב העדה בראש חודש נובמבר 1893, החל המלך לחלות את חליו אשר מת בו, מחלת הכליות, כידוע, הבאה על פי רוב מרוב שכרות, ושולח למקומות רפואה שונים להרפא, אבל רק ברוסיה כי לא רצה בשום אופן לנסוע לאירופה הטמאה בעיניו, וכידוע, מקום המרפא האחרון שלו היה בעיר יאלטא. וכאשר נתפרסמה הידיעה על דבר פטירת האי גברא ברוסיה, שהיה שובר פרסות ברזל לחצאין בידיו (והאגדה מוסיפה, כי גם היה שובר מטבע נחושת בת חמש קופיקות וכדומה. גם ספרו עליו, כי כאשר התקצף על אחד משריו, אשר התנקש לפתות את בתו —אכהו מכת־לחי כזו עד שנפל הטפתה ולא קם עוד לתחיה), צויתי להשביע את הקהל שבועת אמונים לבני ירדש העצר הקיסר האחרון לבית רומנוב, ניקולאי השני והוכרחתי לחלק את העבודה הזאת לששה ימים: להקהיל את כל המתפללים לבתי תפלתם, שאחרי סגירת בית הכנסת המרכזי ועוד כ"ג בתי תפלה — נשארו רק חמשה, ולפוליאקוב השאירו את בית התפלה שלו רק בשביל בני ביתו, אשר נכללו בתוכם גם העובדים

היהודים. ובכן קיימתי את המצוה: „ששת ימים תעבוד" בבתי התפלה, ובכל פעם היה בא הפריסטאב של אותו הרובע שבית התפלה נמצא בגבולו. עוד ביום השלישי לששת ימי השבועות נעשיתי בקי בעל פה גם בתוכן המאניפסט של הקיסר החדש על דבר פטירת אביו וגם בסופו השבועה. והדבר הזה הפליא מאד את הפריסטאבים וזכיתי לכבוד גדול מצדם, כי ידע אנכי בעל פה „דברים שבקדושה" אלו, דבר שלא זכו לו בכירים אופן, אם כי שמעו את הדברים האלה מדי יום ביומו בכל בתי המסגד והתפלה של כל מיני האמונות שבמדינה.

אחרי קריאת המאניפסט בפעם הראשונה, מחויב הייתי, כמובן, להספיד את אבי המדינה שהלך לעולמו, ותוכן הספדי היה, כי אם נשמת כל אדם נחשבת בעיני היהדות לגר ה', כמו שכתוב: „גר ה' נשמת אדם", הלא נשמת מלך המולך על מדינה גדולה ואדירה, בודאי נחשבת לחמה. ובכן פטירתו היא מעין לקוי־חמה, וקבלה בידינו מחכמינו קדמונינו, כי בזמן שהחמה לוקה, סימן רע הוא לשונאיהם של ישראל. והוספתי כי אם המות בכלל הוא מספרי־המוסר היותר נוראים השוברים את לבו של אדם, בראותו עין בעין אסון כללי, אשר אין איש נמלט ממנו — הנה מות האדם השליט הזה הוא ראש ספרי־המוסר, כי הוא מת בחצי ימיו. בהיותו גבור כשמשון ומעודו לא חלה ויהי לנס במתנת הטבע, והנה גם זה, בגזרת מלך מלכי המלכים, גוע וימות. ובכן, בשעה זו בצרכות דמעות לרוב על אפיסות האדם אפילו אם מרומים ישכון.

— אחי בני עמי! זאת הפעם הגיעה שעתכם, כי מי כמוכם עשיר בפגעים ונוראות? הבו את דמעותיכם למתנה על קבר הגבור שנפל.

לשמע דברים אלה החל העם לבכות מדי זכרו את... הצרות, אשר עברו על ראשו, ואת הדמעות, אשר היה עשיר בהן בימי הקיסר המנוח. וגם הפריסטאב התרגש, בראותו דמעות יוצאות מעיני עם ישראל בשעה כזו, ובטרם ישתתק הברכיה, התחלותי שוב לדבר ואמרתי:

—הבה נשבע שבועת־אמונים למלכנו החדש! מנעו קולכם מבכי והעלו על לבכם את דברי נביאינו: „כי יש יום אשר יבלע המות לנצח ומחה ה' דמעה מעל כל פנים". אבל סיפא דקרא תולה את התקופה הזאת בתנאי במלים באלה: „והרפת עמו יסיר מעל כל הארץ".

אחרי השבועה ערכתי טלגרמה אל הקיסר החדש בשם הקהלה בבקשה להרשות לנו להניח זר על קבר הקיסר המנוח. נתקבלה תשובה של תודה ושל רשות, ואז בקשני פוליאקוב לחבר כתובת על גבי הזר. לא חשבתי הרבה וכתבתי מימין בעברית: „ה' נתן וה' לקח — יהי שם ה' מבורך!" ומצד שמאל ברוסית את הדברים האלה בתרגומו של הסינוד „הקדוש" ובמראה המקום של הפסוק הזה.

פוליאקוב מצא את הכתובת הזאת קרובה למהפכנות, אבל ברוב דעות נתקבלה, ופוליאקוב לא רצה להכנס אל המלאכות, שנועדה לנסוע לפטרבורג להניח את הזר על הקבר. המלאכות הנבחרה היתה: אני, חיים זליג רובינשטין, יוסף חישין, אידל שיק ואברהם רייפמן.

כשנכנסנו אל הכנסיה הפטרופבלובית והגיע התור שלנו להניח את הזר, פנה אלי הגיניראל המפקח על הסדר, והפמליא שלו מימינו ומשמאל, בהצעה להתפלל תפלה קצרה במקום הזה. אמרתי לו, כי אנחנו מתפללים את כל התפלות שלנו לזכר נשמות המתים בהיכלנו.

— אם כן, איפוא — אמר — הניחו את הזר ושובו להיכלכם להתפלל. —

לקח מידינו את הזר וקרא אותו באזני הפמליא שלו בהתפעלות גמורה, הצטלב ויאמר:

— ראו, עד כמה היהודים מומחים ובקיאים בכתבי־הקדש, עד שתמיד מוצאים הם פסוקים הקורעים את הלב. הלא שמעתם: „ה' נתן וה' לקח" — ומה לעשות? „יהי שם ה' מבורך"!

הנחתי את הזר, ויוסף חישין לחש לי באזני ביהודית: „טרעט גוט מיטן פוס־ער זאל ניט ארויסקריכען" (דרוס יפה ברגלך, לבל יקום, חלילה!).

בשובי למוסקבה, ספרתי כל מה שהיה באותה שעה באזני פוליאקוב, והוא שמע את הדברים בכובד ראש ופניו היו כמו זועפים, אבל אשתו האדוקה גיחכה מאד ואמרה:

— האמנם מצאה הכתובת הזאת חן בעיניו?

— מעשה שהיה! — אמרתי. הלא הוא התלהב והצטלב באותה שעה.

— אַ גוישע קאָפּ! (ראש של גוי!) אמרה הגברת פוליאקוב.

ב.

הייתי בפטרבורג והשתתפתי באספה קטנה של הרבנים שהתארחו אז בעיר הבירה. האספה הקטנה הזאת היתה בדירת הרב אייזנשטדט האיניציאטור של האספה הזאת היה קרפס הידוע, שנחשב אז ליהודי מלומד על יד המיניסטריון וכוונתו היתה, כי הרבנים יחוו את דעתם בענינים קלי הערך, שאין להם שום חשיבות ושמטרתם היתה רק להראות, כי הוא עושה איזה דבר ומחדש חדושים. למשל, הצעה אחת: להטיל חובה על הרבנים לעשות אלפא־ביתא בספרי המטריקאות, ואמרתי לו, כי אצלי יש אלפא־ביתא כזו בלי רשיון הממשלה. שניה: לחבר תפלות לכל מיני מקרים הנוגעים אל הממשלה לחגי הקיסרות, לחגי אבל, ליום הולדת יורש העצר וכדומה. אמרתי לו, כי בשעת הצורך הנני מחבר בעצמי תפלה, והוא אמר, כי אין זה סדר, צריך להיות סדר כללי. ושלישית: על דבר ספרי־התורה שמגישים למלכות. נגד הסעיף הזה מיחיתי את דעתי, כי צריך לבטל את המנהג לגמרי, כי אין דבר זה דומה כלל לאיקונין שמגישים בהגי הנוצרים במקרים כאלה, כי אצלנו התורה היא דבר שבקדושה, שאין לטלטלו כלל, אם לא לצורך גדול, בשביל עצם הקריאה בו, לחולה, לחיילים, לתפוסים בבתי הסוהר וכדומה. אפשר להגיש למלכים תנכ"ים נדפסים מיקרי־המציאות מוהבים ומכורכים בתכלית ההדור והיופי, אבל בשום אופן לא ספרי־תורה. ותמה אני — אמרתי — על הרבנים המסובים כאן, שביניהם אני רואה אנשים דתיים ובקיאים בחדרי התורה, איך הם בעצמם אתנו במנהג זה, אשר יש בו איסור גמור. זכורני, כי רק הרב ר' שלמה הכהן אהרונזון מקיוב אמר, כי יש לחשוב בדבר הזה, ושאר הרבנים שתקו. אינני יודע אם מאימתו של קרפס, אשר ראר בו צל השלטונות או מרגל, או מפני טעמים אחרים, ובראשם הטעם היותר גדול, כי המה בעצמם כבר עברו עבירה זו ונעשית להם כהיתר, — אבל איך שיהיה, כל השאלות שהוצגו על הפרק נשארו כמנהג בלי פהדונים ובלי החלטות, וכאשר באו כן הלכו, כי בינתים פרצה המלחמה העולמית והעלתה שאלות יותר בוערות, שאלות דם ואש ועשן אבק שרפה.

ויהי בשנת 1914 בא למוסקבה הקיסר ניקולאי השני, ויעד הנהגת העיר

עורר השתדלות להרשות ליהודים להתיצב לפני המלך להביע לו את אמונם, להריב תרומה לקופת המלחמה, ולחברי המלאכות נבחרו: היועץ למסחר דוד בן קלמן זאב דמתקרי „דוד וואסיליביץ" וויסוצקי, העורך דין אברהם אבא־לי בן יהודה ליב פוקס דמתקרי „אלברט לבוביץ" — ואני יעקב בן ישעיהו מזא"ה דמתקרי „יעקב איסאייביץ". קבלנו פתקאות־הזמנה על שם כל אחד ואחד ליום הנועד לשעה המוגבלת לבוא אל הקרמל להתיצב לפני הוד „רוממותו", וביתי היה כי־אם אספת המלאכות, שהוצרכה לנסוע בזמן אחד כדי שלא יקדים ולא יאחר איש את רעהו. פוקס בא, ובמקום „דוד וואסיליביץ" באה מרכבתו ורץ מיוחד, שהביא מכתב ממנו, כי הוא חולה ואיננו יכול להשתתף במלאכות זו. ובכן, נסענו שניהם, אני ופוקס, ובמקום מלאכות של שלשה, היתה מלאכות של שנים, ועברנו על איסור ה„שביעית" ולא היינו מקפידים על „הזוגות".

העדה נתנה על ידינו כ"ה אלפים רובל למסור אל הקיסר. כאשר הגענו עד הארמון הקרמלי, יצאנו מן המרכבה הווסוצקאית, ונכנסנו לפרוזדור על מנת להכנס לטרקלין ונגשנו אל הממונה על פשיטת הבגדים, אדם כרסני ובעל קומה וחזה מצופה באותיות הצטיינות. הוא שאל לשמותינו, וכשנודע לו, כי הנני הרב אמר לי: „הביאו ארגז למסור לך". פתחתי את הארגז ונבהלתי, כי בו היה מונח ספר־תורה קטן עם עצי־חיים של זהב וכתונת משי מהודרה על גבו וגם על התיבה דבוק דף של זהב ועליו כתוב:

„מאת ועד הנהלת העדה היהודית במוסקבה ביום פלוני בשנה פלונית".

שאלנו איש את רעהו: מי עשה את הדבר הזה אחרי שכבר החלטנו לא לבוא עם ספר־תורה? וכבובן, במעמד כזה לא יכולנו למצוא פתרונים ואמרתי אל שומר הסף של ארמון המלך, כי ישאיר את הארגז הזה תחת ידו עד שנצא או עד שנדרוש.

כשנכנסנו אל הטרקלין, פגשנו פקיד צבאי ובידו גליון של כל חברי הדפוטציה ושאל לשמותינו, וגם הוסיף שאלה: „מדוע נפקד מקום השלישי ויסוצקי" ואמרנו, כי הוא חולה, והוא רשם את דבריו, הלך אל החדרים הפנימיים, כפי הנראה, להודיע, כי אחד מחברי המלאכות היהודית לא בא, וכפי

הנראה, תורשה לנו להחשב לדפוטציה גם בלעדיו, כי הודיע לנו את התור שלנו אחרי דפוטציה פלונית.

כשעה שלימה חכינו עד שהובאנו כולנו יחד אל חדר קבלת־הפנים של הרוממות ושם עמדו כל המשלחות על פי התור. הנה יצא הקיסר ופמליא גדולה מימינו ומשמאלו, מלפניו ומאחוריו. כמובן, בראשונה נגשה הדפוטציה, אשר המיטרופוליט עמד בראשה והם נשקו איש את רעהו, והמיטרופוליט קרא מעל הכתב דברי־ברכה ונתינת אמון ובקש לקבל ממנו איקונין, והמלך נשק את האיקונין וצוה לסובבים אותו לקבלה. וכן עשו גם שאר הדפוטציות. כולן קראו מתוך הכתב, איש איש את ברכתו ומסרו איש איש את איקונין ואת תרומתו. ואחרי אשר נוכחנו לדעת מראש, בעודנו בחדר ההמתנה, כי העם אינו מרבה להביא — החלטנו אני ופוקס ביניינו לבין עצמנו, למסור רק חמשה־עשר אלף רובלים, ולקבל את האחריות עלינו וגם החלטנו, שלא למסור את ספר־התורה בשום פנים, כי עמדתי על דעתי, אשר כבר נשתרשה במוחי מקדמת דנא ואשר נלחמתי עליה הרבה פעמים, ושמחתי מאד, כי פוקס לא חזק עלי ולא התירא מפני הארגז הממתין שמה.

כאשר נגש הקיסר אלינו נאמרתי לפניו נאום בעל פה, שבו בררתי אחד לאחד את כל ההוצאות שהוציאה הקהלה לטובת החיילים העברים ולטובת המגורשים לרגלי המלחמה מעריהם ולכיבת האלמנות והיתומים שנפלו בעליהם ואבותיהם במלחמה, ואמרתי, כי בתורת מלואים לכל אלה הבאנו תרומה ח מ ש ה ע ש ר א ל ף ר ו ב ל, והדגשתי את המלה חמשה עשר אלף, אשר ממנה היה ניכר, כי שלוחי עם עני ואביון אנחנו ומה גם, כי הרחמתנו היתה בכל זאת עולה על שאר התרומות, ובקשתי את חדד מלכותו לצוות לקבל את תרומתנו הדלה. הוא שיסע אותי בדברים בשאלה:

„להשתמש בכסף לפי ראות עיני המלכה הקיסרית?"

— כן, — אמרתי — חוד רוממותך!

הוספתי לדבר, כי כפי שביכי מלכותו של חיד רוממותו בלאו הכי תקוי פית הסובות בחיי עם הרוסים, תקופת שלש מאות שנה לשלטון השושלת של בית רומנים ומאה שנה לתקופת מלחמת הממלדת עם עתים עברת אומה, חושב

אנכי, כי אולי אצבע אלהים היא, כי בימי הוד מלכותו יהיה עוד תוקף גדול בחוקי הרשינה, לבלתי הבדל ולבלתי הגבל עוד את זכויות כל נתיני הממלכות, אזי יקום בו מקרא שכתוב: „וראו כל עמי הארץ, כי שם ה' נקרא עליך" — וכמלך מלכי המלכים אינך מבחין בין אדם לאדם — „וייראו ממך".

המלך עמד כל הזמן שדברתי על רגליו ושמע בהקשבה גדולה את נאומי וידיו היו הורדות ועמד פנים אל פנים בלי תנועה והסתכל בפני ובעיני ואחר כך השיב:

— אבקש למסור לשולחיך את הבעת תודתי בעד רגשי האמון. כל מה שספרת בגיגע להנעשה לחללי המלחמה ולטובתה מרגין את לבי, והנני מברך אתכם, כי הלכו בדרך זו גם להבא. ואותך ביחוד, אבקש לקבל את תודת הקיסרית.

ובזה תם החזיון.

הקיסר הלך אל חדריו הפנימיים, והפמליא נשארה וכל חבריה ברכוני בתקיעת־כף על נאומו, ויהללו אותו, השר היותר מקורב למלכות, מרואי פני המלך ההבידיים, ואיויקים, פנה אלי בשאלה:

— האם קבלת רשיון לנאום את נאומך?

— שתי פעמים קבלתי רשיון.

— כיצד? מתי? על ידי מי?

— את הראשון קבלתי בכתב מאת שר העיר בתשובה על השתדלותי להתייצב לפני המלך ולהביע לו רגשות אמונים, ומכיון שניתן לי רשיון כזה, אני חושב, כי זה רשיון לדבר ולנאום, כי אינני יודע את האפשרות להביע רגשי־אמון בלי אומר ודברים, כי אינני בקי בחכמת המימיקה. וחושב אנכי, כי זו היתה נחשבת לפגיעה חס ושלום בכבוד הקיסר להביע את הרגש על ידי מימיקה.

— כן, — עניתה בגיחוך — ובכן, העמדת את נאומך בפני בקורת הצנזורה?

— לא — עניתי — הלא אדוני רואה, כי דברתי דברים אשר יצאו מלבי וביד לא היה שום כתב, לא ארוך ולא קצר.

— כן, — אמר — הרגשתי, כי דבריך הם אקספרומטים יפה מאד נאמת, הקול היה בעים מאד ומצלצל יפה. דבריך היו ברורים. נניח כי כך, כי חשבת זה לרשיון, אבל איזה רשיון שני קבלת?

— את הרשיון השני ראה הוד מעלתו בעיניו, כי בשעה שפניתי אל הקיסר במלות הקריאה: „הוד מלכותך, מלך רחמן!" הואיל הקיסר להוריד את ידיו ולעמוד במנוחה ובהקשבה. האם לא היתה זאת פקודת המלך לאמור:

המשך את דבריך!

ואייקוב פונה אל חבריו ואומר:

— השמעתם איך משיבים? הלא תשובה זאת היא למעלה מכל ספק אקס־פרומטית? איך שיהיה — סיים ואייקוב — את המנצח אין דנים. תחושים לי את ידו לברכת פרידה.

כשנשארו בטרקלין רק חברי הדפוטציות נגשו אלי כמעט כולם אפילו מן „המאה השחורה", וכולם ברכוני ויהללו את נאומי מאד, מלבד המיטרופולים אשר לא נגש אלינו, רק מרחוק השתחוה לנגדנו.

הלכתי אל המסדרון והנה נגש אלי שר העיר אדריאנוב וכמעט שחבקני ואמר:

שובה אל הטרקלין, כי פה רוחות מנשבות ותוכל להתקרר, ואת האדרת שלך ואת הערדלים יביאו לך הנה, וכאשר תהיה מלובש, תצא.

ברכתיו. וכאשר הביאו לי את הבגדים נפרדנו. שומר הסף מסר לי את הארגז של ספר־התורה ונכנסנו אל המרכבה של חברנו במלאכות זו שלא בא מפני מחלתו ושבתי אל ביתי, והשארתי את ספר־התורה בידי, כי חשבתיו לשלל של מלחמת הדעות שלי.

למחרת בקרתי אצל וייסוצקי וספרתי לו את פרטי ההתיצבות, ובשעת הרצאתי היו מסיבים כני גיסיו לוקחי אחיותיו: ר' רפאל שלמה גוץ, ור' יוסף צייטלין, וכאשר אמר וייסוצקי, כי לשוא לקחתי חזרה את ספר התורה, כי הוא שלח אותי והוא הכין את הכל, אחרי אשר נודע לו מפי הסוחרים הרוסים, כי כולם יגישו איקונין, עברו בשתיקה על דבריו אלה גם גוץ וגם צייטלין. וכדי להפריע אותי מלהמשיך את התמרמרותו על שלא ניתן ספר־התורה לבעליו, אשר כבר היה חתום שמו עליו באותיות של זהב, ספר צייטלין, שבימי ממשלת ניקולאי הראשון בבחרה דפוטציה יהודית להתיצב לפני הקיסר בשעת עברו דרך מהילוב, ובין הדפוטציה הזאת היה גם אביו זקנו, שהיה אז היחיד והמיו־

חד בן יהודי מהילוב, שהיה לו התואר „אזרח נכבד לדורותיו". אבל כשהגיעה השעה להתיצב לפני המלך, חלה זקנו מרוב אימה ופחד במחלת השלשול, ושלח תעודת הרופאים חתומה ומאושרת בידי ה„משגיח לרפואה", כי הוא חולה. וגם הדבר הזה עבר בלי אחריות, אבל זמן רב אחר כך, היה זקנו שרוי בצער, פן יפקדו עליו את עון השלשול, ובכן, — אמר צייטלין בגיחוך — עולם כמנהגו נוהג, ואין כל חדש תחת השמש.

* * *

עברו ימים ושנים וכבר נעשתה המהפכה הגדולה, אשר הורידה מכסאו את הקיסר והביאה סדרים חדשים במדינה, והגיעה השעה לבחור בצירים להאספה המכוננת, וכאשר העמדה על הפרק הקנדידטורה שלי מפלך מוהילוב עיר מולדתי, השתמשו הבונדאים באמצעים שונים לפסול אותי מלבוא בקהל המכונים מפני הגימוק, כי הנני מאלה שחללו את כבוד התורה, במשכם ספרי התורה אל ארמון המלך. וחברי ברוצקוס ספר לי קוריוזה אחת, כי הוא היה במינסק, בשעה שדרש אחד השמאליים בגנותי ופקד עלי את עון ספרי התורה, והיהודים הפשוטים, שהיו באותו מעמד צעקו לעומת הנואם הקטיגור שלי בזה הלשון:

— ומה אתה חפץ ממנו, הלא הוא רב ואיש יהודי, ומה היה צריך למשוך לשם? איקונין? היתכן הדבר? מובן, כי רק ספרי־תורה יכול היה להביא מנחה.

ובכן, השדרות הרחבות של העם דנוני לכף זכות, כי לא הבאתי איקונין, והשמאליים השדונים בדבר שלא היה בי לא מיניה ולא מקצתיה, וברשמי את הדברים כמו שהיו בספר זכרונותי, נשארה לי להנחומים ההכרה הפנימית, כי יש הרבה זיופים ויותר גדולים בדברי הימים. וכשאני לעצמי, אמרתי בלבי, כמה גדולים דברי רב פפא אשר התפאר במליו: „לדידי חשדן ולא הויה בי", ובכבר התפללו על זה קמאי דקמאי:

„יהא חלקי עם מי שחושדין אותו ואין בו". —

פתיחת חברת ש"ס במוסקבה

בשנת תרס"א (1901) במדומני ביום א' פרשת תולדות, נקראתי ל"זאריאדיי להשתתף בפתיחת חברת ש"ס. חברה כזו ידעתי במוסקבה עוד בהיותי סטודנט, כשבאתי בפעם הראשונה לעיר הזאת בשנת תרמ"ב־תרמ"ג. בימים ההם היתה החברה הזאת במנין הנקרא מוראשובסקי, ותקורא את השעור בגפ"ת היה ר' זאב הולף זיישניאק, והשומעים היו רבנים הבאים להסתופף במוסקבה, בעלי־בתים זקנים, שהיו או שחשבו את עצמם ללמדנים, סתם יראים, החושבים את למוד התורה למצוה בפני עצמה, והרבה צעירים, שחשבו וחפצו להמנות בהמשך הזמנים בין הלמדנים החרדים. כמה פעמים שמעתי גם אני את השעור, אם כי איש מהם לא ידעני עדיין.

את הרושם, שעשו עלי ה"הרצאות" של ר"ז, הייתי מוסר להרב מינור, שעמד מרחוק לחבריא הזאת. לבית הרב מינור הייתי נכנס לפרקים, כי להרב הזה היה לי רגש כבוד מימי ילדותי ממש, על פי השיר שהקדיש לו אד"ם הכהן ליום התולדות. והפסיכולוגיה הזאת היתה שזורה מאותה שירת התענוג לכבודי של מינור ומשירת הקינה של אותו המשורר על אבי ז"ל.

מימי ילדותי הזדגלתי, כי רבני־המשלה הם כולם עוכרי ישראל, מחללי כל קודש ובורים גמורים. כאשר שאלתי את פי זקני ומורי:

— ובאיזה אופן הקדיש אד"ם הכהן שיר מיוחד לתהלת מינור ועוד הדפיס את השיר הזה בשירי שפת קודש?

הסיבה לזה, כי אין כלל שלא נאמר בו חוץ, וכי מינור הוא חד בדרא בין חבריו.

תרס"ט הילדותי הזה גרם, כי כשבאתי לשבת במוסקבה, בקרתי את מינור בראש ואחר כך את הרב ר"ח ברלין, שהיה באותה שעה מורה הוראה* בעיר מוסקבה. שניהם עמדו עלי רושם נפלא. בר' חיים מצאתי יצל של הרבנים האצילים שידעתי בימי ילדותי, וביחוד מצא חן בעיני מאד מה שהרב ר' חיים ברלין קנה את כל הספרות החדשה, וביחוד קנה את כלבי מה שהיה ממוקירי צוויפל חז"ס, ואמר עליהם, כי שני אלה „מבית התורה יצאו למשול בעולם ההשכלה" (עצם לשונו).

גם זכורני, כי פעמים אחדות אמר לי:

„מדוע אין המשכילים נוהגים לדבר עבריתי הלא כל המתחיל במצוה אומרים לו גמור. המה הינו מורי האומה בכתיבת לשון הקודש, והחוב מוטל עליהם לגמור ולסיים בדבור ואז יזכו לעולם הבא ויהא חלקם בין מזכי הרבים וזכות הרבים תהיה תלויה בהם".

וכאשר ספרתי לו את היחס שלי אל צוויפל, אמר לי בזו הלשון:

„תברכהו בשמי באריכות ימים טובים ובהעמדת תלמידים הגונים כמותך".

ספרתי להרב ר' חיים ברלין, כי כבר בקרתי את הרב מינור, ובהתגלות לב של אדם צעיר ספרתי לו גם את הגורם לכך, ואמר לי:

— שמח אני לראות, כי לב רגש לך ובלבך זה בוודאי הרגשת, כי האדם הזה עם כל כשרונותיו המצוינים נלקה בלב יבש, וזהו חסרונו, ואין אדם שאין בו חסרון, אבל הוא אוהב את עמו על פי שטתו וראוי לכבוד גדול, אם כי לפי דעתי אינם מכבדים אותו כדבעי בעירנו, כי העיר הזאת מלאה סוחרים ובקיאים גדולים בסחורות של צמר, אבל אינם בקיאים לערוך בערכו אדם מצוין.

אגב אורחא צריך אני לספר מה ששמעתי מאידך גיסא, מהרב מינור על ר' חיים ברלין.

---

* מורי הוראה—כבל הרבנים הרוסיים שהיו במוסקבה, לא נתנו רבנות צבורית, כי אם היו פוסקי-הלכה לשואלים, או מורי הוראה ולא היו נזקקין אלא להוראים.

— הוא מגזע יהודים — אמר מינור — אוהב את לשון הקודש, אבל ככל הרבנים נתעקם מחו על ידי הפלפול וזהו חסרונו, כי אין אדם בלי חסרון. הוא גם דרשן — אמר מינור — אבל איי לה לדרשנות כזו, כי סוף סוף אינגה נובעת מעולם המחשבה, כי אם מספרים ישנים והמצאות של חובשי בית המדרש. אבל הוא אדם ישר בתכלית, בן ראוי והגון לאבותיו הגדולים, אשר הראש והזקן שבהם היה מתלמידי הגר"א. צר לי מאד, כי בעיר הזאת אין יודעים לערוך את ערכו כראוי.

ועל ר' זאב ויטניאק אמר:

— ר' זאב ויטניאק הוא ראוי לאוהה אצטלא, ולו היה עני, כי אז היה ראש ישיבה נפלא בישיבה היותר גדולה. הוא באמת למדן גדול ו„בעל מח" ויודע היטב את הבבלי עם התוספתא, אבל כשהוא בא אל הפרק „איזהו נשך" הוא צולע על ירכו.

נפלאתי מאד לשמוע, כי מהלך הרעיונות של אלה שני הרבנים כמעט חד הוא בנוגע לאנשים שבקהלתם, וכל אחד ואחד על פי סגנונו הוא והשקפותיו על החיים היו באים לידי מסקנה אחת.

עוד דבר אחד מצאתי, אשר ראוי אולי להזכירו, למען לא יאבד גם הוא.

הרב מינור היה מבקר ואומר, כי רח"ב בדרשותיו אוהב לתבל את הסבריו במלות „בא גאם איז דא א „ערמיטאזש" וואו ער קלייבט אידישע טערערין", ועל זה העיר לפני הרב מינור, כי היה התבוללות נודף מדברים אלה, וכי הוא מתאמץ להיות בעל כרחו מוסקבאי, כי עד בואו למוסקבה — אמר מינור — בחדאי לא שמע הרב ר' חיים את המלה „ערמיטאזש".

— הרבנים היטבים מתבוללים הם פה — אמר הרב מינור — אבל התבוללותם מגוחכת היא. ובכל זאת, לו ראה מורי אד"ם הכהן את בינו וגבדו של ר"ח הגדול מתלמידי הגר"א עומד בגליבובסקי מעוטף בטליתו על ראשו ומשתמש בכלה „ערמיטאזש", היה דולג כאיל מרוב שמחה.

מתוך זכרונות אלה נכנסתי אל בית המדרש האפל והצר שבגליבובסקי להשתתף בשמחת פתיחת חברת ש"ס עוד פעם אחרי גדוש היהודים ממוסקבה.

האחרי הכבר מתו הזקנים שבדור, אשר מצאתים בשעתם בחברה הראשונה. ולא אכחד, כי דמות דיוקנם של שני הרבנים האלה עמדה לפני באותה שעה וגם זכרון נ' איפל ואד"ם הכהן עלה על לבי.

נכנסתי אל הבית וראיתי, כי הרב יושב על מקומו על יד ארון הקודש, ומכין את עצמו לדרוש־הפתיחה והמיועד להיות הקורא את השעור הפעם הוא לא הרב, כי אם בעל בית אחד ממכירי וידידי בתור חבר מובהק לחברת חובבי־ציון, ושמו ברוך פרייד־נברג. ועוד איש אחד מצאתי אשר הכרתי בו חבלי־לידה בנוגע לסוד החברה, וחזותו העידה עליו, כי הוא רב או מ"כלי קודש"; ומהשפלת עיניו לבסה ומתנועותיו הכרתי בו, כי הוא מחברת בעלי־המוסר, שנתחדשה בימי ואשר כבר ידעתי את מוצאיהם ומבואיהם מפי העתונים, מפי כתביהם, כן מפי תלמידיהם וכן מפי מתנגדיהם וי"ג בראשם.

שאלתי את פי ה' פרייד־נברג מי הוא זה, ויאמר לי:

— זהו ר' איצעלע בלאזר, מי שהיה רב בפטרבורג (רב שני או שלישי — איני יודע).

נזכרתי תיכף מה שהיה ידוע לי מפי י"ג, אשר חשב את האיש הזה לישועי גמור, ואשר כתב על אודותיו מאמר ב"המליץ" בשם "ר' יצחק נפחא". ומעשה שהיה כך היה: פעם אחת מת בפטרבורג אדם נאור אחד, וגורדון, אשר היה המזכיר של קהלת ישראל בפטרבורג והיה מנהל את כל ענייני העדה, בא אל בית הקברות לפנות מקום להנאור הנפטר, כי כן בקשהו ראש העדה הורץ גינצבורג באמרו אליו:

„אדוני גורדון, אם תבוא אל בית הקברות ללוות את זה האיש הלא תהיה לך הפקת־רצון כפולה: ראשית כי תפנה לו מקום של כבוד, כי מי מאתנו יודע את ערכו כמוך, ושנית תספידו על יד הקבר, כי הרב דראבקין בודאי לא יבוא להספיד אדם עני שלא זכה לפרסום".

והנה באותה שעה הביאו עוד מת אחד, ואחר מטתו הלך הרב ר' יצחק בלאזר. י"ג כדרכו להתלוצץ, שאל את הקברנים:

— ואיפה הוא המת שלו?

— זה בחצי שעה הביאו אותה מת ותוא מושל בחדר המטות.

הרב יצחק בלאזר זצ"ל

— כן, — אמר יל"ג — אחרי מסיתיהם של מתי אין הרבנים הולכים כמובן.

וכאשר שאלוהו הקברנים על דבר הקברים, באיזה מקום לקבור אותם, הלך אתם והראה להם שורה נכבדה ואמר:

— כיון ששני מתים לפנינו, זה אחר זה, תחפרו שני קברים סמוכים זה לזה.

כאשר החלו לחפור את הקבר הראשון, נגש הרב בלאזר אל יל"ג ויאמר לו:

— חלילה, לא תתית כואת בישראל, להשכיב צדיק עם רשע.

כאשר ראו המלומים, כי בלאזר וגורדון משוחחים, עשו את אזניהם כאפרכסת לשמוע את שיחתם.

והנה יל"ג שואל את הרב:

— מי הוא זה השופט בין צדיק לרשע? הלא רק הקב"ה! ובשום אופן לא הרבנים, אשר עליהם אמר הנביא: „ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע, בין עובדי אלהים לאשר לא עבדו?" יאמר לי הרב — אמר יל"ג — בלי פלפולים, מהו זה צדיק ומהו זה רשע? ואם אמות אני, באיזה מקום אקבר: בין הצדיקים או בין הרשעים?

כל השומעים צחקו.

לפתע פתאום לבש ר' איצל בלאזר עזות ויאמר:

— שמע נא, גורדון! אצלנו כל זה מבואר בשו"ע, מהו צדיק ומהו רשע; ובנוגע אליך, הכל יהיה תלוי בזה מי יהיה הרב בימים ההם. אם אני הרב, אזי אדע באיזה מקום לקבר איש שכמותך.

כל השומעים נשתוממו לראות, כי פני גורדון צהלו ויצחק כילד קטן ויאמר אל בלאזר כדברים האלה ממש:

— נחמתני וחוצאתני מטעותי, כי השבתי שכל הרבנים הם טפשים גמורים, אשר אינם יודעים לענות אפילו לכסיל כאולתו וחשבתים למטה מכל בקורת. וזאת הפעם נוכחתי, כי יודעים הם לפעמים להשיב דברים שיש בהם איזה טעם, אם כי השקר והטפשות בולטים מכל מלה ומלה. אבל בכל זאת תשובות מעין אלה, אינן למטה מכל בקורת, כי אם ראויות לבקורת, ובשביל כך אפנה לך מקום ב„הצלוחית של פלייטון" שלי, והשם כבר מוכן: „ר' יצחק נפחא".

אמר ועשה ויכתוב את המאמר הידוע לכל.

ישוב היה מעשה בי"ג ובלאזר.

בעם אחת עשה היו"ר של הקהלה, הברון נפתלי הורץ גינצבורג, אשר היה גם ראש „חברת מפיצי השכלה", משמר, כי כל הנדבות של העליזר בחג השבועות תהיינה מוקדשות לחברה הנ"ל, וישלח שליחים אל כל המניינים ולכל בתי המדרשות לעמוד על הבימה ולרשום באמצעות גויים את סכומי הנדבות וכתובות המנדבים.

אבל היה בזה אסור דרבנן גמור, בכל זאת כפו כל בני העדה את ראשם תחת כנפות הברזן, אשר חשבוהו למושיעו של ישראל. ואל בית המדרש אשר שם התפלל ר"י בלאזר, שלח גינצבורג, כפי ששמעתי מפיו, את „שני האריות שלו", את דוד פיינברג ואת י"ג, ובאמת, כאשר ראה בלאזר את שני אלה חשכו עיניו בארובותיהן ונאלם דומיה, כי ירא היה אותם. וכפי הנראה, היה הברון ירא גם את בלאזר, כי אלמלא זאת לא היה שולח את ה„גברדיה" שלו. ובכן, עלו על בימת הקריאה הגבאי, פיינברג וי"ג, ועל ידם גוי אחד ופנקס רעם עיפרת בידו.

בשעה שעמדו על הבימה, שמע הגבאי מר ליאכובסקי — כפי שספר לי בעצמו — כי פיינברג וי"ג משוחחים, כי מה שקנה בלאזר בית חומה בקובנה, נותן מקום לחשוב, כי מה שמרגנים עליו, שהוא מועל לפעמים בפקדונות, יש לשמועה זו על מה לסמוך, כי עד כה לא שמענו, שיהיו רבנים קונים להם בתי חומה, לא בפטרבורג ולא במוסקבה הסמוכה.

עודם מדברים והרב בלאזר עולה הבמתה לומר „אקדמות" בנגון קודם קריאת התורה ויצעק בקול:

„אקדמות מלין ושריות שותא..." והעם עונה אחריו, והנה פתאום נשמע קול י"ג בדבקות בהתלהבות ובאותו הנגון של בלאזר: „מיגו דחשיד אממונא חשיד אשבועתא".

כמו היה עומד וחורז חרוזים לכל חרוז שהוציא הרב בלאזר עד גמירא. והעם עמד וצחק, ובלאזר היה כשפיל את עיניו וצועק:

— נו, מבלבלים!

בין כל הצועקים היה רק י"ג סר זועף, ופניו בערו באש קנאה כפני לוחם.

תוצאות לא היו לדבר הזה, מלבד התוצאות שבאו לאחר זמן, שבתנו החרדים עוחד להתריד את יל"ג לבית האסורים ולהגלותו לסיביר.

מושפע מן הזכרונות האלה הייתי בשעה שראיתי בפעם הראשונה בימי חיי את הרב בלאזר במוסקבה ובבית המדרש של גליבובסקי, הנכנס בחוג בומי התפלה העומדים תחת השגחתי.

הסתכלתי בפניו, הקשבתי הקשבה רבה לכל הגה היוצא מפיו וצר היה לי מאד, כי יל"ג איננו עוד, ע"מ שאוכל למסור לו את הרושם שעשה עלי אחד מגבורי יציאתיו "ר' יצחק נפחא".

והנה גמרו את תפלת המעריב. הגבאי שאלני מתי אדרוש אנכי. אמרתי לו:

— אם אדרוש, אזי לבסוף, אחרי כל הדרשות.

והנה דרש הרב כהן פלפול אחד, אשר, כפי הנראה, עמל ויגע בו הרבה. ואחד מן הלמדנים אמר לי, כי הפלפול הזה נמצא ב"שאגת אריה".

שאלתיו:

— מדוע אתה מגלה את סוד רבך? אמר לי, כי עשה זאת לשם שמים, כדי שאעיין אנכי בעצמי ב"שאגת אריה" ואראה, כי הפלפול הזה במקורו הוא באמת נפלא, ובפי הרב פג טעמו.

אחר כך עלה על הבימה "הגבוד" של יל"ג, ר' יצחק נפחא דנן.

עליתי גם אנכי על הבימה וישבתי מצד ימינו בקרן זוית של הבימה, כדי שאהיה בנוגע אליו כבוד סוד שאיננו מאבד טפה.

והנה מצאתי, כי יש לו כח הדבור וכי איפן נאומיו היא ישועי. הוא משפיל את עיניו למטה, עוצם אותן ורק לפרקים הוא פוקח אותן ומגביה אותן למעלה, כמו השמימה. אבל בכל זאת דבריו ברורים וזמובנים מאד לקהל השומעים. אפילו צל של פלפול אין בהם, אם כי מכל מלה ומלה ניכר, כי הנואם בקי בש"ס ופוסקים, יתר הרבה ממי שקדמו.

תוכן דרשתו היה, כי עיקר התורה הוא המוסר שבה ובנוגע לקבלת התורה דבר ידוע הוא לכל ישראל, כי מרוב אהבתו לזרע אברהם, יצחק ויעקב העמיס עליהם הקב"ה את התורה בעל כרחם, כפה עליהם הר כגיגית, ואמר: "אם תקבלו את התורה — מוטב, ואם לאו — שם תהא קבורתכם". ובזה, ביום מעמד הר

סיני ע"י היום הזה, מזהירים בני ישראל עד סוף כל הדורות לקבל בכל פעם ופעם את התורה. אבל כאן הבן שואל: כיצד מקבלים מה שכבר נתקבל? על זה אענה, כי הקב"ה ירד למדרי תחתית ולמד התורה והוא בכל פעם קבלת התורה ממש, ואם לא תכבו זאת שם תהא קבורתכם. ויתבל עוד את דרשתו במאמרי חז"ל, ויסיים בברכה: "ובא לציון גואל", כנהוג.

נשארתי תפוס ברעיונותי ואמרתי בלבי:

אלמלי חי גורדון, הייתי כותב לו בקורת על הבקורת שלו על "ר' יצחק נפחא", והייתי מראה לו, כי דרשתו היא הגיונית לפי דעותיו הוא וכי הוא נואם היודע מה שלפניו. והעם מבין מה שהוא חפץ ואין הוא מבלבל את מחו וגם יש אמת גמורה בקצת דבריו, כי עיקר התורה היא המוסר שבה. אלא זוהי שיטה אמתית ובשום אופן אינה מזקת. ומה שהוא מבעית את העם בקללת התלמוד: "שם תהא קבורתכם", אלא זוהי שיטת כל הנואמים הבאים להכריז על איזו דעה הקבועה בלבם להפחיד ולאיים על שומעיהם, והצורה החיצונית של ההפרזה אינה שוה כלום ומה גם שמצא אותה מן המוכן בהתלמוד.

בהשפעת מחשבותי אלה עמדתי והושטתי את ידי לשנוא נפש י"ג ואמרתי לו, כי שמעתי בדבריו חד קולו של רבו הגדול ר' ישראל סלנטר.

הוא הביט בפני ויאמר:

ר' ישראל היה צדיק גדול, ואינני כדאי והגון לכך להזכיר את שמי עליו, אבל בכל זאת, בעד "יישר־כח" כזה הנני אומר לך תודה רבה, אם כי רבנו ר' ישראל, זכר צדיק לברכה, למדנו שלא לקבל שום "יישר־כח" בעד שום דבר, כי הכל מן השמים, ובני אדם בקטן כגדול, כולם עפר ואפר.

באותה שעה נגש אלי הגבאי ואמר לי:

— מכיון שמעלתו עומד כאן לא יסרב ידידוש.

ר' יצחק בצאור פנה לי את את מקומו, והוא ישב על מקומו מן הצד ואני התחלתי לדבר. כמובן, פתחתי בברכת החברה. עשיתי השוואה בין חברת ש"ס שהיתה אז בימים ההם ובין החברה עכשיו. עשיתי הדרן בין המשנה הראשונה של הש"ס ובין המשנה האחרונה, והוצאתי מזה לקח מוסרי, אשר בשעה זו

שכה מלבי — ובשעה שדברתי את דברי האחרונים פקח ר' יצחק את עיניו שהיו עצומות כל הזמן וינענע לי בראשו ואני מוסיף לדבר. את דברי אלה האחרונים אמסור כמעט אות באות, כי המה הפוקע שבזכרונותי אלה. ואלה הם הדברים אשר דברתי:

— חפץ אני לעשות הערה לדברי הרב שקדמני, כי עכשו פרשת תולדות, ובה כתוב: "ויתרוצצו הבנים בקרבה" וכפי הנראה, גם זהו מוסר לדורות. ומה אעשה, כי אין אדם שליט לכלוא את הרוח, ואני מבקש מראש סליחה מהרב ומקהל השומעים. הנה שמעתם כדבר שאין בו ספק כלל, כי את התורה קבלו בני ישראל מפני אימת המות, כמו שמקבלים עכשו הרבה מבני ישראל את הדת השלטת, באלפי אלפים חבדלות, מאימת רעב. מרגיש אני בזה עלבון לעם הנבחר, ומסופק אני מאד, אם זו אמת או רק אגדה, שאין לומדים ממנה כלל. הנה רבותינו אמרו, כי העברי הראשון, אברהם אבינו הכיר את בוראו הכרה פנימית, מסר את נפשו עליו ובניו אחריו, אבותינו יצחק ויעקב, הלכו בדרכיו, וכשאחד מבניו אחז בדרך אחרת נקרא ונחתם בשם עשו הרשע. וכשבא משה רבנו אל עם ישראל המעובה במצרים לדבר אליו בשם ה', התיצב לפניהם במלות "אלהי אבותיכם שלחני אליכם, אלהי אברהם, יצחק ויעקב" וכל דבריו הן אל עם ישראל והן אל פרעה מלך מצרים היו: "נלכה ונעבוד את ה' אלהינו". אבל מורי ורבותי, דברי ברורים ואינם דורשים עוד הסבר, ועל כן לא אלך בדרך זו לאסוף מאמרים עד אין סוף ואין קץ, אשר יראו בעליל, כי יש לנו חלק בתורתנו וכי האגדה העיקרית, כי חזר הקב"ה על כל האומות ולא קבלוה עד שבא אל עם ישראל וקבלוה—היא העיקרית, היא האמתית, היא ההיסטורית, וכל הכופר בה פוגע בכבוד ישראל. הדם הרב אשר שפכנו בעד תורתנו וכשנשארה בידינו ספורה ומנויה לפסוקים ולפרקים היא העדה היותר גדולה לפני אלהים ואדם, כי לא מפני אימה ופחד קבלנו אותה, כי אם בכח הירושה והמסורת הפנימית שבאה מראש אל יחידיסגולה שלנו ומהם עברה אל כל העם. הראיות, המומרים שלנו, האנוסים שלנו, תיכף כשתגיע שעת הכושר הם פורקים מעליהם את העול אשר קבלו מתוך אונס. ובכן, בעיני אין כל ספק, כי אין תוקף של אנוסים על עם ישראל בנוגע אל התורה. תמיד היתה גאותנו

חכמה ובינתנו לעיני עמים חכמים ואם המצא ימצאו מכם אנשים פשוטים, אשר יקלי דברי הרב ר' יצחק, הלבבות של אדם גדול כר' ישראל סלנטר, יותר שקולים בעיניכם ולא תחפצו להסתבך בשכלכם כדי לראות עם מי הצדק, לא בנוגע אלי ולהרב שקדמני, כי אם בבוגע לעם ישראל גופא ואלהיו ותורתו, במטוה מכם, רבותי, אחי הפשוטים, היראים ודבקים באלהי ישראל, כאשר ידעתיכם לא יום ולא יומים, לזכור את הדברים אשר השמעתם מפיכם בבית הזה זה כשנה לפנים בשעת תפלת מעריב באמרכם בעמדכם לפני אלוהיכם: „ומלכותו ברצון קבלו עליהם". השמעתם? ברצון ולא באונס! והלא במסדרי התפלות היו רק זקנים ושלשה נביאים: חגי, זכריה ומלאכי בתוכם. אדוני, הרב, קהל שומעי, הרשוני נא לומר לפניכם בפה מלא, כי שום אגדה בעולם לא תוכל להזיז אותי ממקומי, כי את המלכות הגדולה הזאת, מלכות התורה, קבלנו ברצון וחזורים ומקבלים אנחנו אותה עלינו בכל תקופה ותקופה, כי כלום יש לך רצון יותר חזק מבעלי הרצון הבאים באש ובמים על קדוש השם. ובכן, רבותי, דעה כוזבה היא בעיני, כי קבלת התורה היתה מפני אימת ההר והמות, כמו שקבלו היהודים את הגדת הנוצרית על יד הנהר, מפני אימת מים פן תהא שם קבורתם.

העם בכה. נשמע קול יללה בבית.

— אבל — אמרתי — אחרי כל הדברים האלה אני מחויב להודות, כי הגני מסכים לדעת הרב, כי מחויבים אנחנו לקבל עלינו את מוסר התורה בכל פעם ופעם, ולא בקיום אותיותיה נצא ידי חובתנו בנוגע לאלוהינו. מחויבים אנחנו לקבל את מוסרה הגדול, להתנהג על פיה בכל דרכי חיינו, ואז נהיה ממלכת כהנים וגוי קדוש. וכשראים אנחנו את ההפך, על כגון דא ראוי לבכות, ראוי להתאבל, ראוי לשוב בשעתנו ולחזור בתשובה. ואם לאו, אם לא נעשה זאת, פה תהא קבורתנו. אבל איננה מחויבת להיות, כלומר, תבוא מאליה הקבורה שלנו. ואין כל ספק בעיני, כי האגדה הזאת, אשר עליה אנו מחולקים, איננה סותרת כלל את האגדות המתנגדות לה, כי אם באה לחזק ולאמצן, ופירושה האמתי, לפי ענית דעתי, הוא כך: אם תקבלו את התורה על פי מוסרה הגדול תחיו — אז תהיו בבחינת „ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום", ואם

לאו — ש"ם, כלומר, בכל מקום שתסתרו ממנה (ש"ם נאמר, ולא פה, במעמד הר סיני) "תהא קבורתכם; אזהרה גחלה יש כאן ולא קללה חס ושלום. עצה טובה ולא אונס. כי אין אונס אצל אלהי ישראל, כי אם רצון, "ומלכותו ברצון קבלו עליהם". —

הרב הושיט לי את ידו ועיניו הין סגורות למחצה, ובקול רועד אמר לי:

— "בצחוני בני!" והפירוש: "שם תהא קבורתכם" — ראוי לגדול. אבל בכל זאת גורדון היה בלי ספק אפיקורוס, וברעיונותיך אתה לא רק שלא מצאתי אפיקורסות, כי אם דברים אמתים וטהורים וכשרים. יישר כחך!

זו היתה פגישתי הראשונה והאחרונה עם ר' יצחק בלאזר.

כאז לא ראיתיו עוד וקראתי בעתונים על דבר פטירתו, וזכורני, כי התאנחתי על העדרו. —

איך קרעתי פרוכת ביום הכפורים

א. הפרנסה הבזויה.

נתמניתי רב בנובמבר 1893. אירע הדבר, שה„מנין המיזרעבי" נהפך לבית התפילה של מוסקבה. שם זה ניתן לו משום שיסדוהו חיילי ניקולאי ששימשו „במיזיוואיא קומאנדה". המתפללים כאן היו בעיקר החיילים ה„מיזיביקים", מין עולם קטן בפני עצמו, אך בשנת 1892 נסגר בית התפלה הראשי ובשנת 1893 נסגרו ביום אחד עוד 19 בתי תפלה, גם ה„פני" של מוסקבה — וויסוצקי, יעקב הזקן (אביו של פרופיסור יעקב) ואחרים — הוכרחו להתפלל במנין מיזיבוי, הקהל „הציבילי" התערב בקהל החיילים. והחיילים היו מרוצים מאד משידוך זה. הם פינו ל„ציבילים" את המקומות הטובים ביותר בבית הכנסת וקבלו בשכר זה דמים מרובים שלא נשמעו כמותם במוסקבה עד הימים ההם. בעד ה„ימים נוראים" בלבד, למשל, קבלו כ־300 רובל, מלבד דמי ה„עליות" ושאר הוצאות, הסקה, שכירות לשמשים וחזנים.

הייתי המטיף בבית הכנסת הזה. נוכחתי מיד, כי עבודה קשה לפני. אין לתאר כלל מה שראו עיני שם בימי נעורי. הייתי בא לבית הכנסת כמעט יום־יום, שחרית, מנחה ומעריב. ובשעות שבין מנחה למעריב הייתי שומע שם שיחות חולין של הברנשים הללו, שנתחנכו בקסרקטין של ניקולאי הראשון ועבדו שם 30 שנה. ולא פעם אחת היו פני מאדימות לשמע הדבורים. היתה זו „לשון הפנינים" שריח של „סוכארייבקה" (השוק המוסקבאי הידוע) נודף ממנה.

ורית בתי המרזח הגסים ביותר. בין החיילים הללו היו אחדים מושחתים לחלוטין. נודע לי, כי אלה הם שרידי „המגין השיפובי", שנסגר משכבר הימים. קצתם מן המתפללים הללו היו מחזיקי בתי זונות שבסמטת סובולייב בסטרטינקא. חיילי ניקולאי היו בעלי בתי תענוגות במוסקבה. ורק כשאסר הנסיך דולגורוקוב על היהודים להחזיק בתי בושת — היו היהודים הללו הבעלים היחידים של בתי התענוגות האלה — המושחתים שבהם — בין הסרסורים לדברי עבירה ולמסחר הנשים.

והללו עשו להם „מגין מיוחד בביתו של שיפוב. כאן היתה להם האפשרות לחלוק כבוד איש לרעהו, למכור „עליות שמנות" בשבת וביום־טוב. איש איש לפי מעמדו בעולמו זה. כשסגרו את בתי הזונות שלהם, נסעו אחדים מהם ממוסקבה לצרים אחרות, במקום שיכלו לעסוק בעסקיהם „הטהורים", אך דווקא המקולקלים שבהם לא יכלו — או לא רצו — לנסוע ממוסקבה. והם הוסיפו לשבת כאן. וכשנסגר המגין שלהם, עברו למגין המיזובי. אך כאן התיחסו אליהם כאל ברואים שפלים, ובשעת התפילה היו יושבים יחדיו על ספסל אחד ליד דלת היציאה.

יום אחד, בין מנחה למעריב, נסבה שיחה בינינו, והם ספרו לי מעשים רבים מחייהם. שאלתים, למשל, מדוע אסר הנסיך דולגורוקוב על היהודים להחזיק בתי־בושת. התשובות שקבלתי על שאלתי היו שונות. כל אחת סותרת את חברתה. וראויות הן שירשמון. מאליו מובן, שאיני נוטל על עצמי אחריות לאמיתותן.

אחד מהם אמר לי, כי דבר זה עשה הנסיך דולגורוקוב משום שגם הוא היה שונא־ישראל וגם משום שבקשוהו על כך הרוסים מחזיקי „בתי התענוגות". הרוסים לא יכלו לעמוד בפני ההתחרות.

— אתה, שוטה שכמותך, מה אתה סח?! — שסעהו חברו — ראשית, לא ידע דולגורוקוב, שאנו מתיחסים ליהודים יותר טוב מלגויים. שנית, גם הגויים מחזיקים „בתים" נאים, אולי גם נאים יותר משלנו. דולגורוקוב אינו שונא ישראל כלל, ובכל הענין הזה אשמים הגבירים היהודים, כגון פוליאקוב, שהוא יריד נפש לדולגורוקוב, והיהודים המשכילים, שלא נאה להם ולא יאה להם ולא לפי כבודם הוא הענין הזה ושבכלל הם שונאים אותנו בנפש ועינם צרה בחיינו. כל צרה וכל חולי על ראשם ועל ראש בניהם. סבורים הם, שאם לא

תהא פרנסה זו בידי היהודים יזכו הם לחיבה יתירה. הוי, הציבילים הללו! הציבילים, הסוחרים, ה„קופצ'יקעס"? המשכילים! זהו האסון שלנו! הם שהרסו את מוסקבה!

פנה אלי בזה הלשון:

— בטוח אני, כי אדוני הרב, תמים דעה עם הללו, אך אילו הבין את העסק, כי ע"ה נוכח לדעת, כי כל הענין הזה הוא מעשה רמאות. היהודים היו יהודים ויהיו יהודים. וכל זה אינו אלא שטות ותו לא. (כאן הפטיר החייל הניקולאייבי שלי ברכה רוסית משולשת). את, שברון לב, ותו לאו יכול אני לומר לך, אדוני הראב"ד, כי רבים מאלה שאתה מסדר להם חופה וקידושין היו באים אלינו יומם ולילה. אלא מה נאמר ומה נדבר? הציביליים הם המניעים את הגלגל. כאילו אנחנו המצאנו את ה„בתים" הללו. „הבתים" הללו היו ויהיו, ובינתים עשקו ממנו מקור של פרנסה. אין דבר, עוד נתנקם בהם בכל דרך שנוכל.

כשהתבוננתי ונוכחתי לדעת, באיזה קהל אני שרוי, התחלתי לדרוש דרשות בכל שבת, והיו דרשותי רצופות דברי מוסר, ונסיתי לנטוע בלב שומעי, ככל האפשר, מושגים חדשים. לאט־לאט התגבר בי הרגש, כי בכל זאת אני מצליח מעט בפעולה זו, ואל ה„שיפובים" התחילו להתיחס כאל מוחרמים ומנודים.

ראיתי, כי אין מוסיפים ליתן להם „עליות" בשבת וביום־טוב, אלא בימות החול בלבד. ואם בשבת וביום־טוב — הרי בחדר מיוחד, כי התביישו בהם ובעדתם.

ועוד הרגשתי, כי „בערקע בדחן", אחד החיילים הניקולאייביים, — שם משפחתו היה בדחן, וגם לפי פרנסתו היה בדחן — התחיל להתקרב אלי ולספר „סודות מן החדר". הוא היה מספר לי, כי ה„שיפובים" נפגעים מדרשותי.

הייתי שומע, כמובן, את דברי בערקע, לא בכדי להשתמש בהם, ובפירוש אמרתי לו, כי הנני מרחם קצת על ה„שיפובים", שסגרו את המנין שלהם. שם, במנין שלהם, היה לבם סמוך ובטוח גם בשבת וגם ביום־טוב. וסוף כל סוף, הרי יהודים הם, היראים את האלוהים, על פי דרכם ועל פי מושגיהם. ראיתי אחד מבניהם של הללו אומר „קדיש" על אמו ובעצמו רהוק הוא תכלית ריחוק מפרנסת אבותיו. משמע, שאף על פי כן מחנכים הם את בניהם בדרך אחר.

דברי מצאו, כפי הנראה, חן בעיני בערקע, ויום אחד פנה אלי בזה הלשון:

— תזכה לחיים ארוכים, רבינקע, אתה מבין ענין...

ב. הפרוכת של „יד הזהב"

עברו ימים וחדשים עד שבאה ראש־השנה תרנ"ח. בשעת התפילה עמדתי ליד ארון הקודש וראיתי פתאום פרוכת מפוארת, מרוקמת זהב ואבני חן. ממש נדהמתי, פרוכת יפה כזאת לא ראיתי מעודי, לא בחו"ל ולא בחורבת ר' יהודה החסיד, כשהייתי שם בשנת תר"ן וראיתי את הפרוכת שיהודית מונטיפיורי שלחה לשם. הלכתי לביתי לאחר התפילה ולפי דרכי שוחחתי על דבר הפרוכת עם שכני ר' זאנוויל פרסיץ, ור' זאנוויל ספר לי:

— וודאי יש בתוכם יהודים עשירים מופלגים. הראית מעודך פרוכת כזאת? ומאידך גיסא: יהודים הם וסבורים, כי בפרוכת זו שיחדו, כביכול, את בורא עולם.

וכאן נסתיימה שיחתנו.

למחרתו, הוא יום ב' דראש־השנה, כשנפגשתי מעט, — את דרשתי דרשתי בא' דראש השנה, — הסתכלתי פעמים רבות בפרוכת זו. לאחר התפילה יצאתי שוב עם ר' זאנוויל פרסיץ ובקשתי גם את הגבאי, אחד ששמו פראנאטוב, שילוונו מעט בדרכי, כי דבר לי אליו. יצאנו שלשתנו ונסבה שיחה בינינו על ענינים שונים מעניני הענין שלנו. בכוונה גלגלתי שיחה בענין צדדי, כדי שלא יבין הגבאי פראנאטוב, כי יש לי כוונה בהזמנה זו שהזמנתיו לילך עמי. ובדרך אגב, לפתע פתאום, שאלתיו:

— מי זה נדב את הפרוכת היפה הזאת?

— את הפרוכת הזאת הביאו מן המנין ה„שיפובי" — השיבני פראנאטוב.

— ההיו שם גבירית כאלה? — שאלתיו — הרי פרוכת כזאת לא היתה

אוכלו בבית הכנסת הגדול, שנגעל. ידעתי היטב את בית הכנסת הזה, וגם בבית הכנסת של פוליאקוב לא היתה פרוכת כזאת.

על כך השיבני פראנאטזב בגאוה רבה, כי אין לו שום ידיעה בכל מה שנעשה במנין ה"שיפובי", כי מעודו לא התפלל שם.

ולא הוספנו לדבר עוד בענין הזה.

ובאחד מעשרת ימי תשובה קרני המקרה להשתתף בחתונה של אחד מבני הרבנים הניקולאייביים, מן העניים שבהם. שם נזדמנתי עם בערקע הבדחן, שהיה חרוזים לכבוד חתן־כלה. הקשבתי בשים לב לדבריו ובאותו מעמד הכרתי את בדחנותו עם הבדחנות ששמעתי בימי ילדותי בעיר מולדתי — השוויתי את ר' פסח אליהו מבוברויסק, שהיה למדן גדול ובקי בספרי העברים, בין בספרות הישנה ובין בספרות החדשה, לבדחן זה שבערי רוסיה הפנימית, אצל חיילי ניקולאי. מולו של הבדחן גרם שהיה מעין כלי־קודש. נוכחתי אז לדעת, כי הבדחנים מתחלקים למדרגות שונות, כי יש גם ביניהם "ראשונים ואחרונים", להבדיל. ולשם דוגמה רואה אני צורך לעצמי להביא כמה קטעים מבדחנותו של בערקע.

בערקע פנה אל החתן ואמר לו:

— הנה יתנו לך במתנה את הטליט"ל והקיטל, את שני בגדי החמודות, שבהם תבוא אל הקבורה. ואם יתקפך יצרך ויסיתך לעבור עבירה, תסתרהו בשני הבגדים הללו, שאם לא כן יקברוך בטרם עת.

ולכלה אמר:

— כלה, כלה שפכי דמעות כמים! כדי שמזלך יהיה טהור כטוהר השמים, וכדו'...

כשסיים הבדחן את בדחנותו, סידרתי את החופה והקידושין, ולפי השיטה שלי גם דרשתי לפני החתן והכלה. המחותנים הגישו את הכוס־של־ברכה ואת הכיבוד לי ולבערקע על גבי טס אחד. הודיתי על כל אשר נתנו לי, אכלתי יחד עם בערקע, שהרגיש את עצמו היטב מאד בחברתי.

בשעת האכילה פנה אלי בערקע ואמר:

— רבינקע, יהי רצון שהאריך ימים ושנים, הרי אתה "מבין עסק".

הפעם נקטתי נוסחו של בערקע ואמרתי לו:

— הנה אמרת, „מבין עסק" אני, ובשום אופן לא אוכל להבין, איזו הדרך נתגלגלה למנין השיפובי פרוכת של ימים־נוראים כזאת.

— רבינקע, יהי רצון שתאריך ימים ושנים — השיבני בערקע — מתנה זו נתנה „זולוטאיא רוצ'קא" („יד הזהב", שמה של פרוצה וגנבית אחת).. הרי „יחוס אבות" כזה יש לה. וכי צריך אני לספר לך, רבינקע, מי היא „זולוטאיא רוצ'קא"? וודאי קראת אם לא שמעת על דבר משפטה בבית הדין המחוזי, והרי יוכל להיות כי היית באותו מעמד. הרי וודאי גלוי וידוע לפניך גם בלעדי שאספר לך, איזו אש־להבה היתה זו. ואיזו יפת תואר! השערים והפרתמים הגדולים ביותר מתאבקים בעפר רגליה. וכשסוף סוף, במחילה מכבודך, רבינקע, נפלה בפח והלכה לארץ גזירה, נתנה את הפרוכת מתנה.. וכמדומה לי, שבמנין השיפובי היו ביום כפורים מכבדים אותה ב„מי שברך".. האינך יודע, רבינקע, אם חיה היא עדיין או שבקה חיים שם בארץ גזירה?

השיבותי, כמובן, לבערקע, שאיני יודע את המוצאות אותה.

לאחר ימים מועטים הגיע יום הכפורים ובלי ליטול עצה מאיש החלטתי בלבי לעשות דבר, אשר בקשתי לעשותו גם קודם לכן וידעתי, שהוא יטיל רעש גדול. גמרתי בלבי: יהיה מה שיהיה, ואני אעשה כהבנתי.

אך בטרם אספר על עצם הענין, אציין נא את המנהגים שנקבעו בבתי הכנסיות במוסקבה במשך שנים וגם את המנהגים שקבעתי אני.

הרב מיגור המנוח היה נוהג במשך כ"ז שנות רבנותו לדרוש בכל ליל יום־הכפורים לפני „כל נדרי", כמנהג הרבנים מן הטפוס הישן. ביום הכפורים היה דורש לפני קריאת התורה, לפני מוסף. למן השנה הראשונה לרבנותי החילותי לשנות מן המנהג. בליל יום כפורים לא הייתי עולה לבימה אלא לאחרי תפילת מעריב, לפני „יעלה". והיה לי טעם בדבר. לאחר „כל נדרי" ולאחר תפלת מעריב מקשיב קהל היראים בשימת לב ובאורך רוח, שכן שוב אין חוששים לאיחור כל־נדרי, כי על פי דין יש להתפלל ותפלה זו בטרם יהשיך. בלילה אסור להתיר נדר. ו„כל נדרי" הרי התרת נדרים היא.

ואגב אורחא רוצה אני לספר כאן מעשה שנשמר בזכרוני מימי ילדותי.

פעם אחת, בימי הכוליירה, לאחר המלחמה הצרפתית־פרוסית, אירע בעיר מולדתי מוהילוב שהקהל אחר לבוא לבית הכנסת לתפלת כל־נדרי. בשמים כבר נוצצו כוכבים. קם הרב של מוהילוב וצוה על החזן שלא יאמר עוד כל־נדרי אלא ברך מיד „שהחיינו". היה זה רב למדן גדול, שישב על כסא הרבנות במוהילוב מנעוריו ועד זקנותו המופלגת. והוא עמד מיד להתפלל מעריב, ונער הייתי וגם זקנתי ולא שכחתי את הרושם הגדול שעשה מעשה זה בבית הכנסת. דמעות רבות נשפכו כמים על תפלת „כל נדרי" שלא נאמרה אותה שנה. במוצאי יום הכפורים הסביר הרב, כי בלילה אסור להתיר נדר, ומשום כך אסור לומר „כל נדרי" בשעה שיש כבר כוכבים בשמים. לאחר מעשה זה היו נוהגים במוהילוב לומר כל־נדרי שעה שלימה קודם לשקיעת החמה. וכך הוכרחו יהודי מוהילוב לצום שעה אחת יותר מבכל מקום אחר.

ג. אני קורע את הפרוכת

לא רציתי, כאמור, לדרוש לפני כל־נדרי. ומנהג זה קיימתי בידי כל ימי. לפני תפלת מעריב לא דרשתי, כדי שלא לאחר, ובחרתי לי שעה טובה ביותר, לפני „יעלה", בהחל הפיוטים, ולקהל יש פנאי והוא מקשיב בשימת לב. לאחר כל־נדרי ותפלת מעריב הרי זו גם בחזקת הפסקה היגיינית.

ביום כפורים נהגתי לדרוש לפני „נעילה", כדי שלא לאחר את תפלת המוסף וכדי שאוכל להאריך מעט ולהביא את הקהל שיעמוד בתעניתו עד גמירא. מן הנסיון למדתי, כי לאחר „נעילה" ממהר הקהל איש לביתו לפני חשכה. נסיוני הראשון לדרוש ביום הכפורים לפנות ערב נשא חן גם בעיני החרדים וגם בעיני החפשים. משום שדרשה לפני „כל נדרי" אינה לרצון לבני אדם המשתוקקים לשמוע אל הרנה ואל הנגינה האהובה עליהם. דרשה לפני נעילה יש לה גם מסגולת נאום של נעילה. ובפרט זה לא היתה מחלוקת בין החפשים והחרדים. הכל סברו, כי התקנתי תקנה טובה. ורק מתנגד אחד

היה לי בענין זה, הלא הוא אדון שניידר, הגבאי של בית הכנסת בימי הרב מינור. בדרך כלל היה יחסו אלי טוב. אך הוא טען, שאני בא לשנות „סדרי בראשית". אולם הקהל היה בדעה אחת עמי. אמרו לו בתכלית הפשטות, כי אין הוא מבין גדול בענינים אלה. תשובה זו היתה לו לפגיעה בכבודו ומהיותו חייל ואזרח במוסקבה, שזמה לקבל אות הצטיינות של וולאדימיר, השיב:

— אם גם אני איני מבין, ובכן, מי מכם מבין?

הקהל צחק צחוק גדול, ומיד הרגשתי, כי התיקונים שלי נקבעו לעולם.

יום כפורים זה, שאני מספר בו, היה שני לרבנותי. כשעלה הגבאי לפתוח את ארון הקודש, בקשתי סליחה ממנו ואמרתי לו שימתין בקריאת התורה, כי רוצה אני לומר איזה דברים לקהל המתפללים. כשירדתי מן הבימה, נגש אלי הזקן שניידר ולחץ לי את ידי. שאלתיו:

מה טעם?

אמר לי:

— כפי הנראה נזכחת לדעת, שהסדר הישן, כשהייתי גבאי, היה טוב יותר, ועל כן הנני מודה לך.

את הבדיחה הזאת העליתי על ספר, כדי שיתלבנו הדברים ויתחוור הלך הרוח של אותה שעה.

את הדרשה שלי פתחתי במעשה ר' אליעזר שבעבודה זרה כשנתפס למינות והעלוהו לגרדום. אמר לו ר' עקיבא: רבי, שמא מינות באה לידך והנאך ועליה נתפסת? אמר לו: עקיבא! הזכרתני. פעם אחת הייתי מהלך בשוק העליון של ציפורי ומצאתי אחד, ויעקב איש כפר סכניא שמו. אמר לי: כתוב בתורתכם „לא תביא אתנן זונה" וגו' — מהו לעשות הימנו בית הכסא לכהן גדול? ולא אמרתי כלום. אמר לי: כך לימדני: „כי מאתנן זונה קבצת ועד אתנן זונה ישיבו", ממקום הטינופת באו, למקום הטינופת ילכו. והנאני הדבר. על ידי זה נתפסתי למינות.

הקהל השתומם לשמע הדברים האלה. אך אני התלהבתי והוספתי לדבר:

— מורי ורבותי! מן ההנאה בלבד שנהנה ר' אליעזר מן המימרא של ר' יעקב איש כפר סכניא ומן המחשבה שחשב, כי מותר לעשות בית כסא

לכהן גדול מאתנן זונה, בא עליו כל העונש הגדול הזה ונגזרו עליו יסורים קשים. כאן אנו למדים, כי לא זו בלבד שאסור לעשות בית כסא לכהן גדול מאתנן זונה, אלא אסור גם ליהנות מן ההלצה שיש בסברה זו. ומה נאמר ומה נדבר ביום הדין, כשיבוא השטן ויקטרג לפני רבונו של עולם ויאמר, כי כאן, בבית התפלה שלנו, תלויה פרוכת, שהיא אתנן זונה? ואת הפרוכת הזאת מכבדים אתם. ועל הפרוכת מרוקמות עשרת הדברות ובתוכן „לא תגנוב"! הרי כל נימה ונימה שבפרוכת זו גנובה היא, גזולה היא, שדודה היא. על זכי הפרוכת מרוקם לאמור: „לא תנאף" — והרי פרוכת זו באה מבית הכנסת. הרי זהי פרוכת של הפרוצה „יד הזהב", שלא זו בלבד שמרדה באלוהינו ברוך הוא ובמוסר ישראל, אלא גם התברכה בלבה, כי אפשר לעוור את עיניו כביכול במתן שוחד. אלוהינו, אלוהי „לא ישא פנים", אינו מקבל שוחד תועבה זה. זהו חילול התורה וחילול הדת. ומתי? ביום כפורים?! מורי ורבותי! הנה לנגד עיניכם, לנגד עיני כל הקהל, אקרע את הפרוכת הזאת מעל ארון הקודש!

ומיד נגשתי אל ארון הקודש, קרעתי את הפרוכת מעליו ואמרתי:

— הבו לי את הפרוכת הפשוטה, שנעשתה בפרוטות שנתנו אבותיכם, החיילים הניקולאייבים, שקידשו את השם ברבים בעודם ילדים. ואל תיראה ואל תימצא עוד הפרוכת הזאת בבית האלוהים. אפילו לעשות בית כסא אסורה היא.

והביאו את הפרוכת הפשוטה, הלבנה, תלוה על ארון הקודש, הוציאו את ספרי התורה והתחילו בקריאה.

מעשה הפרוכת עשה רושם גדול על אלה שעלו לתורה, והם בכו בשעה שאמרו את ברכות התורה. וגם בעל המפטיר בכה. ויהי מכולם בכה הזקן קלונימוס זאב וויסוצקי.

וראוי מעשה זה להרשם על ספר. אך עלי להוסיף ולספר את אשר אירע אחר כך.

למחרת יום הכפורים באה אלי משלחת מקהל המתפללים לשעבר במנין „השיפובי" ובקשה בפיהם: „לחוש ולחזן את הפרוכת האשמאית".

ראיתי שהאנשים גסי רוח הם ולא יועילו כאן שום דברי הסבר. על כל דברי שאמרתי להם היה בפיהם תירוץ אחד:

— אנשים פשוטים אנחנו, וכשדברת אתמול, בבינו. ארטיסט גדול אתה, והגבאי אמר לנו שנקח מיד את הפרוכת, ולקחנו. אך הרי תבין, כי אסור לפגוע ב„יד ההב", אם היה אלוהים בעזרה והיה לאל ידה לנדב לבית האלוהים מתנה כזאת...

אך הודעתי להם בדברים ברורים ונמרצים, כי כל זמן שאהיה רב וכל זמן שאני חי בעולם, לא תיראה ולא תימצא פרוכת זו בבית כנסת של יהודים.

והדברים הללו עשו על המשלחת רושם חזק יותר מכל השיחות וההסברים המתובלים במאמרי חז"ל.

וראש המשלחת אמר לכנופיה שלו:

— חברה! נפלנו בפח.

ובשעה שנפטרו ממני, אמר לי:

— סלח לנו, אדוננו הרב, בקשנו להציל את הפרוכת על פי דרכנו, אך כפי הנראה נשתנו השעתים.

לאחר ימים מועטים בא אצלי המורה־הוראה ר' יהודה לייב כהן. קשה לי מאד לספר את שיחתנו על נושא זה. אך גמרתי בלבי לא להעלים דבר ולספר את הכל. הרב אמר לי:

— טעית בהלכה. אתנן זונה פירושו מה שזונה מקבלת בשכרה. אילו קבלה, ח"ו, בשכר זנוניה את הפרוכת, כי עתה אסור היה להביאו לבית הכנסת. אך לא יתכן שימצא אדם שיתן לזונה פרוכת בתורת שכר, וממילא אין זה אתנן זונה, ואם יש את נפשך, הריני מראה לך הלכה זו בפירוש ביד החזקה.

השיבותי לו ברוח שקטה ובדרך ארץ (אף על פי שאותה שעה היה כילד בעיני):

— יכול אתה לפסול את למדנותי, אך הרי לא תכחיש, כי גם אני מבין קצת את רוח היהדות. ועל כן אני אומר לך, שלא אסכים בשום פנים לטמא את בית האלוהים במתנתה של „יד ההב". ודבר זה אסור גם על פי דיני תורות. (כך אמרתי לו בכוונה).

— אה, אם אסור הוא על פי דיני המלכות, הרי דינא דמלכותא דינא, ולא אוסיף עוד להתערב בדבר.

אחר ימים אחדים נזדמנתי עם ידידי ד"ר יחיאל צ'לינוב ז"ל, נסבה שיחה ביניהם, והוא אמר לי:

— דרשה מצוינת דרשת ביום כפורים זה. אך אילו בעצתי שאלת, לא הייתי נותן לך להתערב בדבר. פרוכת זו היתה לנחמה לאנשים הפשוטים הללו, ולא היה לך צורך להתערב בדבר שאירע לפני כמה שנים.

עניתי לו:

— ידידי היקר! בעניין זה לא נבוא לצערי, לעמק השווה. איני מתחרט בשום פנים.

— אם כך, לא אוסיף להתווכח עמך בעניין זה — אמר צ'לינוב בחיכוך בדרכו, אך עלי להודות, כי נאומך מצטיין בכוח ההמצאה ובעוז והשפיע על הקהל.

טוב לא נזדמן לי לדבר עם מישהו בעניין זה, המעשה נשתכח. שכחוהו אפילו המתפללים, שהיו באותו מעמד בבית הכנסת.

ב.

חיילים

מלקות על חלול השם

א.

בין זקני התיילים אשר מצאתי במוסקבה בבואי לעיר הזאת לשבת בה בשנת 1882, עניין אותי מאד זקן אחד טפוסי ביותר, ושמו היה אפרים פישל בן יחזקאל ב א פ. תמיד הייתי מתפלא, שהוא זהיר מאד במצוות תפילין, ממש כאחד מגדולי החריזים במצוות, מהדר מן המהדרין; אם כי היה כמעט עם הארץ גמור ולא ידע אלא לקרוא את התפלות ואת התהלים, וגם זה בשבושים גסים. גם הרגשתי, כי בנוגע לשאר המצוות הרי הוא רק מן המקיימים ולא מן המהדרין.

התחלתי להתקרב אליו, ואני אז סטודנט במחלקה הראשונה של האוניברסיטה המוסקבאית. התקרבותי אל אדם פשוט זה היתה מכוונת לתהות על קנקנו, מדוע הוא מדקדק כל כך דווקא במצוה זו, ובמדה נפרזה, שלא ראיתיה מעודי אפילו בין תופסי התורה והמצטיינים בעבודה. יגעתי ומצאתי את פתרון החידה. ומה נשתוממתי לשמוע, כי המורה שהכניס בלבו דקדוקים יתירים בנוגע למצות תפילין היה לא פחות ולא יותר מן הגיניראל-גוברנטור המוסקבאי הידוע בקורות עם רוסיה זקרבסקי האיום, שהיה, כידוע, מטיל אימה על כל תושבי מוסקבה בימי מלכותו של ניקולאי הראשון. וידוע גם כן, שאחרי עלות אלכסנדר השני על כסא המלוכה מהר לשחרר את מוסקבה החביבה מזקרבסקי שניא נפשה. ומי מלל לנו, כי זקרבסקי זה התחתן עם עם ישראל בנפש אחת ובטפיות בין עיניה ואות על ידה. והמעשה שהיה כך היה:

אפרים פישל נלקח לעבודת הצבא בתורת קאנטוניסט בהיותו בן עשר

שנים. אך דרכה רגלו על מפתן הקסרקטין, נגש אליו גוי אחד בעל קומה ובעל גודל ואמר לו:

— הגני דודך. היודע אתה מה זה „דוד"?

— לא אדע! — אמר הקטן.

אז הכהו ה„דוד" על ראשו על שפך דם וחזר ושאלהו:

— עכשיו יודע אתה מה זה „דוד"?

בכה הילד והשיב, כי בכל זאת אינו יודע.

אז הסביר לו בדברים, כי „דוד" הוא המורה של כל חייל, אשר אסור לנשוא מדבריו ימין ושמאל, ואם יעבור, חס ושלום, אפילו על דבר קטן שבקטנים, הרי הרשות בידו להכותו עד מות. אבל אם יתנצר, אזי יתיחס אליו לא כ„דוד", אלא כאב. בכה הילד ואמר, כי נוח לו למות מלהתנצר, כי אם ימות, הרי יהיה לו חלק לעולם הבא, ואם יתנצר יאבד חלקו. כבר אז החלה התקופה סגופים בכל שבוע, ובכל פעם היו מעניו אומרים לו, כי אם יתנצר יחדל סגופיו. הילד עמד בנסיונו וקבל באהבה את כל היסורים, ובכל פעם היה מבקש שימיתוהו, וניסוקו הראשון עמו, כי מיתתו תנחילהו עולם הבא. עד שנוכחו המסגפים, כי מילד זה אין לקוות מאומה, כי ישאר יהודי בכל אופן, — אזי חדלו מענותו בסגופי הגוף והחלו לרדוף אותו בתורת עובד בצבא. אך הילד עמד בכל הנסיונות ונעשה לחייל מצטיין ב„חליצת עצמות", ב„הרמת הרגלים", ב„עמידה על רגל אחת במשך רבע שעה", ב„צעדים קלים". הידועים לכל הבקיאים בסדרי הלמוד הצבאי של ימי ניקולאי הראשון. אז הטילו עליו עוד חובה חדשה: להשתלם במלאכת הבשול. והיה לו היום ללמוד צבאי, והלילה לבשל בדודים גדולים, כמעט לכל הלגיון שעבד בו. וגם מלאכות זו הצליחה בידו, ונתפרסם כמבשל מומחה, היודע להכין מטעמים טובים, אם כי הוא עצמו לא טעם אפילו פעם אחת ואפילו כלשהו ממעשי ידיו.

ויהי היום, והנה לפתע פתאום בא הגיניראל־גוברנטור זקרבסקי בכבודו ובעצמו אל הקסרקטין. ראשית כל נכנס אל בית המבשלים ויצו להוציא לו מן הדוודים מנות קטנות מכל המאכלים המוכנים באותו יום בשביל החיילים, כדי שיבחנם אם טובים המה למאכל.

— ידע אנכי, אמר זקרבסקי, כי כולכם גנבים, ובודאי מאכילים אתם את החיילים טנופת, וכאכילתם כן עבודתם, ובכן, הבו לי חיש מהר בלי שום הכנות, מן הדוד כל מה שיש.

תיכף ומיד הביאו את המאכלים, וזקרבסקי טעם מכל מין ומין ואמר בהתפעלות:

— מאכלים ערבים כאלה אינם גם אצלי. מי הוא המבשל?

מיד הביאו לפניו את נאפ.

— מה שמך? — שאלו השר.

— אפרים פישל.

— יהודי אתה?

— כן, הוד מעלתך!

— ומדוע הנך שוטה כל כך? היהודים אינם צריכים להיות שוטים.

— אם שוטה אני הרי לא בי האשם, הוד מעלתך, כי בודאי כך עלה ברצון הבורא.

— מתשובתך זאת ניכר, כי אינך שוטה, ואם אינך שוטה, מדוע לא השיבות כהוגן; צריך היית להשיב, מה שם משפחתך ולא שמך הפרטי. מי הוא ה"דוד" שלך?

הוא קרא בשם משפחתו של הדוד.

אמר השר אל ה"דוד":

— אתה חנכת אותו?

— כן, הוד מעלתך!

— ובכן, מצטה אני להכותך עשר מכות, כי לא חנכת אותו כראוי.

הדבר יצא מפי השר, וה"דוד" כבר נלקח למלקות.

השר אל נושא ספרנו:

— ובכן, מה שמך?

— נאפ, הוד מעלתך!

— איפה למדת את מלאכת הבשול?

— בקסרקטין, הוד מעלתך!

— ומי לימד אותך?

— הקב"ה, הוד מעלתך!

— כיצד הקב"ה?

— שמתי מבטחי באלוהי והתחלתי לבשל, הוד מעלתך.

— כן, אמר השר, ותבשילים מפונקים אתה יודע להכין?

— בשום אופן לא, הוד מעלתך, כי לא הסכנתי משודי להכין ארוחות טובות.

— ואם יתנו לך מורה במקצוע זה, תשתלם במלאכה זו?

— בטוח אני בחסדי הבורא, כי יעזרני בזה, הוד מעלתך!

— כן, אמר השר, היום אתן צו להעבירך אל בית המבשלים שלי ותהיה סגן טבח שלי, אעלה אותך למדרגת מבשל בביתי.

שני מאורעות אירעו בו ביום: ה"דוד" הוכה, וחניכו המוכה והמעונה על ידו עלה לבית זקרבסקי ויצא מן הקטרקטין לגמרי.

ב.

מן היום ההוא והלאה היתה דירתו של גאפ בהדיוטא התחתונה של בית הגיניראל־גוברנטור. בחדר אחד דרו שם הטבח הראשי, רוסי ופרבוסלבי מלידה ומבטן, ושכיר גדול, אבל מומחה בהכנת מאכלים מפונקים, וסגנו היהודי הצעיר, המעונה, שעבר כל שבעה מדורי גהינום בשל יהדותו ונשאר נאמן לדתו. כורתו שניהם ברית, חיו באחוה ועבדו איש איש את אלהיו באמונה. הראשון התפלל בכוונה ל"האב והבן ורוח הקודש", והשני רק לאב. הטבח המורה לימד את תלמידו כל מה שידע במלאכת הבשול והאפיה, אבל תנאי התנה עמו, כי הוא, כלומר הטבח, ישחרר את תלמידו פעמים בשבוע ללכת העירה ללמוד אצל היהודיות את מלאכת הכנת הדגים עפ"י סגנון ה"ז'ידים", כי חפץ הוא להכין לאדונם ארוחה כזו למען יקבל מתנה מיוחדת בשביל זה, ואם יעשה לו את הדבר הזה, אזי גם הוא מצדו יציגהו לפני השר כראוי לאיזה תשלום־גמול בעד עבודתו בהצטיינות. גם הדבר הזה נעשה, וגאפ בעצמו הכין את הדגים המסולאים לטעם ולשבח של זקרבסקי, אשר לקק את האצבעות ושאל את הטבח:

— מי הכין את הארוחה הזאת?

— אני, הוד מעלתך, על פי הוראת סגני נאפ.

— הבא הנה את נאפ!

ההלז הובא.

— אתה הראית, איך להכין את הדגים?

— אני, הוד מעלתך.

— איפה למדת זאת?

— אצל אשה יהודית, הוד מעלתך.

— אה, ענה השר, אתה התחילת כבר לחזור אחרי יהודיות, בחדאי חפץ אתה לישא לך אשה!

— כן, הוד מעלתך, אם יזמין לי ה' זווג הגון, הרי אינני רחוק ממחשבה כזו.

— לא תשא לך אשה עד שאראנה, כי חפץ אני שתשא לך אשה טובה ויפה, כי מצאת חן בעיני ודורש טובתך אני ומעכשיו תיקרא לא נאפ, כי אם ג ו ש ק א.

ומאז קורא שם חדש לאפרים פישל סגן הטבח של זקרבסקי, כפי הנראה, שם של חבה היה על פי מושגם של זקרבסקים שבתקופה ההיא. וכבר חפץ סגן הטבח ללכת, והנה השר קורא אליו:

— נושקא! רגיל אני לצלצל בכל בוקר לטבח שלי לצווחו על הארוחות שעליו להכין באותו יום, אבל היא שכור לפעמים, ואז מחויב אתה בשמעך את הצלצול לבוא אלי במקומו כדי שאמסור לך את רשימת הארוחות. שמעת?

— שומע אנכי, הוד מעלתך.

— לך.

— שומע אנכי, הוד מעלתך.

ויהי היום והנה נשמע צלצול בוקר מחדרו של זקרבסקי, והטבח שיכב שכור, ואפרים פישל דגן עומד ומתפלל. לקול הצלצול מהר להסיר מעליו את התפילין של ראש, ואת התפילין של יד הניח תחת שרוול בגדו וגבנם אל חדר אדוניו. הלז מסר לו את הרשימה של ארוחות היום וכאשר הושיט נושקא

את ידו לקבל את הרשימה, ראה השר איזו רצועות נשקפות מבעד שרוול בגדו ויש להה:

— מה זאת?

הסביר נושקא, כי הוא עמד בתפלה ולא הספיקה לו השעה להסיר את ה"ש "יד".

— ובכן, צעק זקרבסקי בקול אדיר ונורא, הנך ירא אותי יותר מיראת אלהי? נקה לא אנקך, עשרים וחמש מלקות תקבל בעד חלול השם, ואז תדע לכל ימי חייך, מהי יראת אלהים וכי אסור לאדם לבכר את יראת בני אדם על יראת אלהים.

ובו ביום, אחרי שהכין את כל הארוחות בין מנחה למעריב, כמו שהיה מדגיש אפרים פישל בספורו, הוכה כ"ה מלקות, ולמחרת ניתן צו לתת לו תשורה בעד עבודתו המרוצה כ"ה רובלים כסף במזומנים.

עברו עוד ימים אחדים, וזקרבסקי שלח את המשרת היומי שלו להוכיח כה נעשה בחדר הטבחים ולהודיעהו תיכף. הלז בא בתשובה, כי הטבח הראשי מוסל כאבן דומם ונושקא עומד ומתפלל. מיד צלצל זקרבסקי, נושקא בא בתפיליו על ראשו ועל זרועו.

— בן חיל אתה (מולודיץ), לך!

בשמעי דברים אלה, שאלתי את פי נאפי:

— מהו זה כ"ה רובל אחרי כ"ה מלקות?

על זה ענני הזקן המוכה בטון של תמיהה קלה בזו הלשון ממש:

— רביגקה, אוי שטעהט דאך אין אונזער תורה: עין תחת עין, מאכט רש"י :ממין. (רבי, הלא כך כתוב בתורתנו: עין תחת עין, ומפרש רש"י: ממון).

מצאתי חובה לעצמי לגלות את מגלת־סתרים זאת, אולי ימצאו ההיסטוריונים חפץ בחומר ספיסי כזה, כי הקאנטוניסט נושקא עלה מן הדיוטה התחתונה אל העליונה שבעליונות ונכנס לפני ולפנים אל חדר הג"ג כל ימי ניקולאי הראשון ופארו עליו, כדרשת התלמוד על התפילין. אלא שיש להוסיף, כי זה היה המקרה הראשון והאחרון, כי באו ציה זקרבסקי שלא להפריע את נושקא בשעה שהוא עומד ומתפלל.

ג.

בשנה השניה לשנות עבודתו של נאפ בביתו של זקרבסקי, חלה טבחו בקדחת הלבנה (דעליריום טרעמענס) ונשלח להתרפא בבית החולים הצבאי המרכזי, ומשם לא שב עוד, כי שב אל עפרו. ונושקא נתמנה במקומו, ועל פי בקשתו נתמנה לסגנו אחד מחבריו מן הגדוד שעבד בו. וכאשר שאלהו זקרבסקי, מדוע בחר בסגן פרבוסלבי ולא יהודי, ענה נושקא בהכנעה, מפני שאדוני צוה עלי לירא את אלהים ובשביל כך בחרתי באדם ויסי, כדי שיכין הוא את המטעמים בימי שבתות השנה ובימי חגי ישראל. שאז חייב אני ללכת לבית התפלה להתפלל לשלום המלך ולשלום אדוני.

— ובעד שלומך בעצמך אינך מתפלל?

— כמובן, ענה הנשאל, גם בשלומי אני מתפלל.

— בן חיל אתה, ענה זקרבסקי, לך!

לאחר השנה הראשונה שמש נושקא כטבח ראשי, השתדך עם עלמה אחת שבאה מערי התחום, ושמה שרה רבקה בת זאב וולף בן אריה וויינר מז'יטומיר, שהיה גם כן קאנטוניסט בשעתו ועמד בנסיונו וגם לא אכל טרפות כל כ"ה שנות עבודתו. ואצל זאב וולף זה היה אפרים פישל דנן סועד בכל שבת, כי דרכם של הקאנטוניסטים לפרנס זה את זה, וכפי שזאב וולף נעשה בעל בית, היה מזמין לסעודות השבתות והחגים את הקאנטוניסטים שלא התגאלו בפת בגם, ואחד מהם היה נאפ, שהתאהב בבתו של מארחו. אחרי אשר כבר נכתבו התנאים, פנה נושקא אל אדוניו בבקשה להרשות לו שיכנס לחופה.

— כלום יש לך כבר יהודיה הגונה? — שאל זקרבסקי.

— כן, תהד מעלתך, כבר יש.

— בת כמה היא?

— בת שבע עשרה, תהד מעלתך.

— יפהפיה?

— מאד, תהד מעלתך!

— הסכמת היא לבשל ללאפות?

— את הכל היא יודעת, הוד מעלתך.

— מה פירוש „הכל"?

— יודעת לסרוג פוזמקאות, לתפור לבנים ולהתפלל, הוד מעלתך.

— גם להתפלל היא יודעת?

— כן, הוד מעלתך.

— בעצמך ראית?

— כן, הוד מעלתך, ראיתי ושמעתי.

— מתי היה לך זמן לראות ולשמוע?

— בימי השבתות והחגים, הוד מעלתך.

— באיזה מקום?

— בבית אביה, הוד מעלתך.

— מי הוא זה אביה?

— הקאנטוניסט וויינר, הוד מעלתך.

— במה הוא מתעסק?

— בחלוקת הגרוטת ברחובות, הוד מעלתך.

— אם תבוא אלי יחד עם הפלה שלך, אברך אתכם.

למחרת היום עמדו אפרים פישל בן יחזקאל, דמתקרייא נושקא, ושרה רבקה בת זאב וולף ואמה במסדרון של הג"ג. אפרים פישל בקש מאת האדיוטנט לבקש רשיון מהשר להכנס אליו וכאשר קבל את הרשיון ונכנס אל חדר האדון, התחנן לפניו שירשה גם למיועדת להיות חותנתו להכנס יחד עם בתה להתיצב לפניו ויבקש סליחה, כי התחתנת בשום אופן לא חפצה להרשות לבתה ללכת יחידה ביחה השר.

— היא לא חפצה להרשות לבתה ללכת אלי יחידה?

— כן, בשום אופן לא חפצה להרשות לה ללכת יחידה ואימה עלי, כי אם אעמד על דעתי לעזבה ללכת לנפשה, תבטל את תעודך לגמרי.

— האם התחתך היא אשה יפה? — שאל זקרבסקי.

— כן, הוד בעלתך, כאמה בבתה.

— בתחיל היא (בולודמשינא!), הצדק אתה. ובכן, הבא את שתיהן.

כשנכנסו שתי הנשים, האם והבת, אל חדר זקרבסקי, פנה אל האם בקול פקיד וכעס מעושה:

— מדוע לא הרשית לבתך ללכת אלי יחידה?

— מפני שזה אסור על פי חוקי דתנו, ועד שתגשא לאיש אסור לה ללכת יחידה.

— צדקת! — אמר זקרבסקי בקול רצון, ובהסתכלו בפני האם והבת, פנה אל נושקא חביבו ואמר:

— אני מברך את הזוג, ואת החתונה תעשה בדיוטא התחתונה של מעוני. כמה חדרים דרושים לזה?

— אני אעשה משתה, ולזה צריך לא פחות משלשה חדרים.

— ועוד רביעי, אמר זקרבסקי, נצרך בשביל הזוג. ומתי תהיה החתונה?

— בעוד שבוע ימים, כמו שכתוב בתנאים.

— מה זה „תנאים"? — שאל זקרבסקי.

— לא ידעה האם מה לענות, ונושקא התחכם בעצמו להסביר לשר מה זה תנאים, ועל פי ההסבר שלו יצא, כי תנאים היא ברכה מיוחדת הקודמת לכל שידוך ובשעת הברכה קובעים מראש את יום החתונה.

— מי הוא המברך? — שאל זקרבסקי.

— הרב, ענה נושקא.

— מי הוא אצלכם הרב?

— מעשל, חתן מעלתך.

— ובכן, כאשר יבוא הרב יסביר לי, ואתה, כפי הנראה, איך ידע בעצמך מה זאת „תנאים".

סוף דבר היה, כי ביום המיועד היו החתונה והמשתה בבוב פאר והדר בדיוטא התחתונה בארבעה חדרים מרווחים, אשר קשטו אותם במשך כמה ימים לכבוד החוג. וזקרבסקי נתן על חשבונו חמשים רובל בבת אחת לצרכי החתונה ועם פתקא אל החנוני הספקת לו כל מיני מכולת להביא מגדנות על חשבונו אל חתונת נושקא. החתונה נערכה ברוב פאר והדר, ומעשל דבתקרייא רב על פי פקודת השרים, הסביר לשר מה הם „תנאים". וכדי להספיק פרנסה לזוג

ר"ח חדש, מסר זקרבסקי לנאפ עניין חדש להתפרנס בו: להדליק עשרים נרות של שמן ברחוב שוורסקאיא, או במלים אחרות, נתן לו מקצוע אחד בו ממיתו של חיתנג, וויינד, ולימי החנוכה היה מרשה לו לקבל שמן משמן הדלקת לצורך הדלקת נר חנוכה, ועד יום מותו של אפרים פישל היה זהיר בהדלקת נר חנוכה רק בשמן זית גם בשעה שהיה צריך כבר להוציא על זה הכסף מכיסו.

ובכן, נסכם את כל האמור: ראשית, כי זקרבסקי הביא את עובדת העברי לידי הדור שתי מצוות, מצות תפילין ומצות הדלקת נר חנוכה בשמן זית. שנית, כי זקרבסקי חידש חידוש בקורות בני ישראל במוסקבה, כי בדיוטא התחתונה שלו היה איש עברי מתפלל לאלהיו מלובש תפילין ואחרי חתונתו עם מעוטף בטלית, ובעת אשר הג"גים אשר באו אחריו בשנות השמונים ולה"ג התעסקו בחריצות בסגירת בתי כנסיות במוסקבה, היה הג"ג האכזר הזה היחידי, אשר הקצה את חדריו לבית מקדש מעט לאדם פרטי מישראל. ושלישית, כי חתונה אחת של אדם מישראל היתה במעונו של הג"ג, אשר בימיו היו מוסרים לעבודת הצבא בתורת עונש כל בחור יהודי הבא למוסקבה בלי רשיון מיוחד.

את בניו ובני בניו של האי גברא ידעתי היטב וכמעט את כולם הכנסתי לחופה במשך ימי רבנותי. אחדים מהם היו מצטיינים בזמרה והיו משמשים משוררים במקהלה בבית הכנסת המרכזי המרלי, ובשלשים יום לחודש ניסן שנת תרפ"א הכנסתי לחופה את בת הרבעים של אפרים פישל ושמה מיערא בת בנימין, ובשעה שסדרתי לפניה את החופה וקדושין כמו עלה מקברו גבור ספורנו, וכאוב מארץ שמעתי את ספוריו על כל הקורות אותו, על סגופיו, על דבר "דדר", את אשר עשה לו ואת אשר קרהו, על גדולתו ועל התנגדו ועל הדלקת הנרות בשוורסקאיא, ומה שקרהו בשעה שהרוח בבתה מנורה אחת משקל בעדה למטרפסה בהאי עלמא חמשים מלקות ואת הכ"ה מלקות אשר לקה בצד התפילין של יד, שלא הסיר מידו בשעתו, מפני אנס בשר ודם, ואמרתי לשים זכרון בספר לנפש ישראלית זו ולגלגוליה.

צ י צ י ן

לרגלי משרתי היה לי תמיד עסק עם אחי בני ישראל מן החיילים החונים במוסקבה. ובימים ההם התנהגה הממשלה הצבאית באופן כזה: את בני מוסקבה המגויסים היו שולחים לעבוד את עבודתם בגליל פולין, ואת המגוייסים מיהודי פולין היו שולחים לפנים ארץ רוסיה. ופעם אחת, כששוחחתי על אודות הדבר הזה עם גיניראל צבאי, הסביר לי:

— יש בזה טעם עמוק מאד: לרסן, בכל אופן „לרוסס" את היהודים, צעירי ישראל, הבאים מפנים ארץ רוסיה לפולין, משפיעים על אחיהם בעבודת הצבא לאחוז במנהגים הרוסים ומרגילים אותם לדבר רוסית ומכניסים בלבם את היחס של יהודי ערי הפנים, אשר בנוגע אל מנהגי הדת יהודי התחום אדוגים להם. וכמובן, יהודי פולין, שכולם אדוקים קנאים, מוכי ה„צדיקיזם" (עצם לשונו של הגיניריאל), בהיותם בגדודי מוסקבה, בין רוסים גמורים וכגרים בארץ נכריה בנוגע לאחיהם, נעשים בעל כרחם לאט לאט קרובים אל הרוסים, מתחילים לדבר רוסית, לאחוז במנהגי הרוסים וגם במנהגי היהודים הדרים בפנים ארץ רוסיה, גם זהו ענין חשוב בעינינו מאד. ובמשך חמש שנות עבודתם בערי הפנים, במקום שאין „צדיק", גם חסידיו הולכים וכופרים בו, אחרי ישיבה ארוכה בסביבה אחרת, זהו בית ספר להתבוללות היהודים, וגם את הפולנים מלידה ומבטן, — הוסיף הגיניראל, כאילו בקש לפייסני מעט, אם כי לא שמע מפי שום הרעימות על כך — גם אתם שולחים אנו לעבוד בערי הפנים.

ובכן, החיילים היהודים בעיר מוסקבה היו רובם יהודי פולין, ומעוטב

יהודי אוקראינה, ומעוטי דמעוטא ילידי ארץ ליטא, ושאר גלילי התחום, ורק שניים בגדוד ואחד בלגיון הין מבני „פנים" מוסקבה עצמם, אשר על פי השקפות־עולם שונות והאמצעים הידועים הין פועלים אצל ה„וואינסקי נאטשאלניק" (שר הצבא) שיניחום בעיר מגוריהם או בעיר מולדתם.

בכל שנה הייתי בא אל כל הגדודים להשביע את החיילים החדשים (אחרי כלות ארבעת ירחי ההכשרה) שבועת־אמונים למלכות. ובשאר ימות השנה היו החיילים באים אלי לרגלי עניניהם הפרטיים לבקש השתדלות מצדי או למצוא להם פרקליט בשעה שהיו נמסרים לדין. ובני ארץ פולין היו באים אלי כמעט יום יום בתביעות דתיות, ובראשן התביעה להספיק להם מאכל כשר. לתכלית זו הוכרחתי לקחת דברים עם יראי העיר, ובראשם עם המנוח ר"ז אפרת, ליסד קופה חשאית ולספק את צרכי החרדים, אשר גם עבודתם בערי הפנים לא זו בלבד שלא החלישה את אמונתם ודביקותם, כי אם להיפך, במקום ההתבוללות, שקוותה לה הממשלה, בא אצלם מעין „חזוק אמונה".

על פי השפעתי והשפעת ר' זלמן אפרת, קבלו עליהן נשים צדקניות, על־פי הרוב אלמנות, הדרות לא רחוק מן הקסרקטין, להכין לחיילים המהדרין במצוות תבשיל חם מדי יום ביומו, והין באות על שכרן מן הקופה החשאית.

בענין זה צריכים היינו להתנהג בזהירות יתירה, מפני שאילו נודע הדבר, חלילה, לשרי הגדוד, וביחוד לעליון על כולם, הוא הנסיך הגדול הידוע, כי עוזה לא היה שום שונא ישראל מתקנא בגורלנו.

אפרת, כמפקח על בית הקברות, היה מקבל מלבד דמי קבורה עוד תרומה חשאית ל„מאכל כשר" לאנ"ח (כמו שהיה מכנם) והיה בודק את קרובי המת מדאש, אם יש בהם ריח אמונה, ואם אין — חשב לדבר מסוכן אפילו לרמז להם על הענין הזה. וכשהייתי בא אל בית הקברות בתורת ספדן, היו שואלים אותי קרובי המת, מה העבודה הזאת למר אפרת? ואנוס הייתי להשיב פעם כה ופעם כה. למשל, אם היו הקרובים יראים וחרדים, אשר הכרתים היטב, הייתי אומר בפה מלא:

— כלום אינכם יודעים, כי מאכל כשר לחיילים יהודים צוואה היא לנו מאת ר' יצחק אלחנן ז"ל?

וכשהיו הרבה מהם מוסיפים לשאול, אם באמת יש חיילים, „שאינם אוכלים מן הדוד" („ווען עס גיט פון קעסל")? — הייתי מסביר להם, כי הרבה מאחינו הבאים מפולין מתפרנסים בלחם צר ומים לחץ, גוועים ממש ברעב ואינם אוכלים ממזונות הקסרקטין. והעובדה הזאת היתה מרעישה את לב השומעים ופועלת את פעולתה, שתמיד השביעה רצון את אפרת, וכל פעם שמפני איזו סיבה, מפני הטרדה או מפני חולשת הבריאות, לא באתי להספיד את הנפטר, היה לו מהרגל לומר, כי עובר אני שתי עבירות: האחת היא שאיני מקיים את מצוות ההספד, ושנית, שאני גורם הפסד גמור לאנ"ח, ובכן שתי העבירות הללו השתרגו על צווארי.

אירע לי מעשה זה: בתורת כהן לא הייתי יכול להכניס את המת אל בית הכנסת שעל יד בית הקברות ומוכרח הייתי תמיד להספיד בשדה הקברות. ויום אחד מימות החורף התקררתי כל כך שנפלתי למשכב ונחליתי במחלת דלקת הריאה. הרופאים אמרו, כי קשה מאד לדעת, אם יגבר לבי על מחלתי, כי תוצאות מחלת זו תליות רק במעט לבו של האדם. אפרת זה היה מבקר אותי בין שאר המבקרים, והיה אומר לי, כי זכות המ"כ לאנ"ה תעמוד לי, כשיתבקר פנקסי עם ברומים, וגבואתו נתקיימה, כי שבתי לבריאותי, והרופאים אסרו עלי לדבר בחוץ, באמרם, כי זוהי סכנה ממש. משום כך התחילותי להתרשל מאד בהספדים והייתי בא רק בשעה שמזג האויר היה מוציא אותי, לפחות, מסכנה ברורה. באותם הימים בא אלי אפרת להתיעץ, איזה „מקור צדדי" יש למצוא לחיילי פולין, וביחוד לאחד מהם, שהצטיין מאד בצדקתו, ושמו היה ישעיהו (את שם משפחתו שכחתי). ישעיה זה לא היה אוכל אפילו פת עכו"ם, והיה לו ההרגל לומר, כי אם אפילו יתפקעו לא רק סרגיי אלכסנדרוביץ' אלא גם הגבירה ממנו, לא יתגאל לא רק בתבשיליהם, כי אם גם בפת בגם ממש. גם משנה לצדקות היה לו לישעיהו זה, את שמו הפרטי שכחתי, ולחיפך, שם משפחתו נשתמר בזכרוני — וואסרפיש.

התיעצנו ומצאנו תרופה. בישעיה השתמשנו בתורת קורא תהלים למתים המוטלים על הארץ קודם בואם לקבורה, וגם בקריאת ת„זוהר" בבתים אחדים בלילות שבתות הבן זכר. ושמור אצלי האכסמפלר של „תקוני הזוהר" שלי

אלא גם בכל ימות השבוע, כמעט מדי יום ביומו, כי היה מוצא לו אמתלאות שונות להשתחרר לשתי שעות, לחצי יום, ולפעמים גם ליום שלם מעול העבודה. ובכל פעם היה בא אלי להודיעני באיזה אופן נשתחרר, למען אומר "הן" אם ישאלוני. הכזבנות שלו, אשר הוכרחתי לענות אמן אחריה פעם בפעם, עלתה עד מרום הפסגה של השקר, והנני מציין לדוגמא אחד מן השקרים אשר על ידיהם כמעט שנעשה בן חורין מעבודתו. למשל, פעם היה אומר, כי הוא נקרא להשתתף בגט של שכיב מרע והיה מצייר את התוצאות הנוראות שיהיו אם, ח"ו, יאחר לבוא. פעם היה אומר, כי נצרך לסיים ספר תורה, והוא הסופר היחידי בעיר היודע את האומנות הזאת, מפני שכל היהודים שאין להם זכות הישיבה במוסקבה גורשו מן העיר וכל תחבולה לא הועילה להם, ודבריו אלה היו כל כך חביבים על הפקידים, עד שבעד הבשורה הטובה הזאת לבדה, כי גורשו כל היהודים מן העיר, היו משחררים את היהודי הזה מעבודתו.

פעם אחת הקים שם רעש גדול, כי הרב מזא"ה נוטה למות והוא נקרא להתוודות לפניו, כי אין זה כבודו של הרב להתוודות לפני בני עדתו, והוא יבחר ברב הבא מן החוץ. לא ידעתי כלל מן השקר הזה, כי את הדבר הזה הסתיר גם ממני, רק בבואי אל הגדוד להשביע עובד מתנדב אחד, אשר אותם היו משביעים בכל ימות השנה, נפלאתי לשמוע מפי שרי הגדוד דברי השתוממות וברכה להבראתי.

הרגשתי מיד, כי איזו "וואסרפישיות" יש בגו, ואחרי התודה למברכי, אמרתי להם:

— מפי מי שמעתם דבר זה על מחלתי, ודאי מפי וואסרפיש?

— כן! — ענני אחד מהם — הוא ספר לנו את הפרטים מוידויך, ואחדים מאתנו בכו. הוא ספר, כי דפקת על לבך ואמרת, כי רחמנא לבא בעי, ועוד פרטים אחדים אשר שכחנו, אבל היו מעניינים מאד. כפי הנראה, רב גדול הוא, אם הזמנת אותו לוידויך.

— בודאי אמרתי — הרי כבר מלתי אמורה, כי יהיה להפארת לכל הגדוד.

והפולקובניק הוסיף דברים בשלו בזה הלשון:

שהמשיך בו ישעיהו זה, ואחרי כל „סיאנס" שלו, היה בא אלי להשיב לי את האכסנפלר שלי לפי שעה, ומדי בואו היה מציע לפני את רעיונותיו בנוגע למאמרי הזוהר, אשר משכו את לבו. וכל כך עשה את מלאכתו באמונה, עד שהוא נתתי בעצמי לעבור על „תיקוני הזוהר" מן השורה הראשונה עד האחרונה, כדי שאדע מה להשיב לבן שיחתי התמידי. ומי מלל לפראנייטיס ולא משלה הרוממה", כי היא בעצמה העמידה על ידי כך אקספרט בספרי הקבלה לפרוצס, אשר הכינה במשך הימים נגד היהודים והיהדות.

טפוס ממין אחר לגמרי היה וואסרפיש. הוא היה אופטימי ומלא שמחת החיים, והיה יודע להוליך שולל את כל פקידי הגדוד, כי עבודת הצבא קדושה בעיניו, ולפי דעתו היא דוחה כל מיני תביעות חדות, אבל הוא רב, ואם, ח"ו, יתגאל במאכלות אסורים ובחלול שבתות, תאבד הקאריירה שלו. ואבוד הקאריירה שלו יגרום קלקול גדול לכלל ישראל בפרט ולמדינת רוסיה בכלל, כי רב יהיה כחו אחרי שנות עבודתו, כשיהיה לרב בפולין בקהלה היותר גדולה, להאציל מרוחו על אחיו כנגד הפולנים ולטובת הממשלה הרוסית.

כל פעם, כשהיה בא ומספר את שיחותיו הערמומיות, הייתי ממש גווע מצחוק, וביחוד צחקתי בשעה, שגם הפקידים בשיחותי עמהם היו מזכירים את „הרב החייל" וואסרפיש כנתין נאמן לרוסים וכלי נשק רוחני נגד הפולנים העקשנים בלאומיותם. ופעם אחת אמר לי הגיניראל בעצמו, כי וואסרפיש בקש ממנו לקרוא לו דרור ליום אחד, שהיה לא חודש ולא שבת, כי הרב מוא"ה מחכה לו בכליון עינים בענין סדור גט לחולה מסוכן.

— ואני — אמר הגיניראל — אם כי לא היה שום נייר וכתב־בקשה ממך, בכל זאת מצאתי לנכון לקרוא לו דרור.

הוכרחתי להודות להגיניראל על טובתו ולשבות מן האמת מפני השלום, כי באמת „הרב וואסרפיש" יהיה ברבות הימים לגאון ולתפארת לגדוד אשר עבד בו.

כה הלך וואסרפיש מחיל אל חיל ונעשה מקורב אל בית הגביר ר' זאנוויל פרסיץ וימצא חן בעיניו ובעיני אשתו הצדיקת מרת המרה פרסיץ, וממש נעשה שם לבן בית והיה אוכל שם מעדנים, לא רק בשבתות השנה ובמועדי ישראל,

אך פתאום קרה מעשה, שהעציב מעט את וואסרפיש וכמעט הביא עליו רעה. ומעשה שהיה כך היה:

פעם אחת בא הנסיך הגדול בכבודו ובעצמו אל הגדוד הקיובי, אשר היה ה„שף" שלו, לבקר את עדתו הצבאי, אשר שמו נקרא עליו, והחיילים עסקו אותה שעה בחלוץ עצמות, וואסרפיש דנן רק, כאיל והראה את כחו וגבורתו לפני הנסיך הגדול, ומשך את לבו עליו בשמחת החיים שלו, ובידוע דעה רווחת היא בין פקידי הצבא ברוסיה, כי חייל אמיתי ונאמן הוא תמיד שמח, ויש לו הדרת פנים („מולודצובטאי וויד") ואת כל זה מצא הנסיך הגדול, עם כל שנאתו לישראל, בוואסרפיש. אך פתאום — שוד ושבר! נתגלה המעיל של וואסרפיש ונראו ציציותיו. הנסיך הגדול חרד חרדה גדולה וצעק בקול:

— מה זה!

— ציצית, הוד דוממותך! — ענה וואסרפיש.

— מ, מ, טוב, אבל מה הוא זה?

וואסרפיש חרד גם הוא ואימת מות נפלה עליו והסביר לנסיך את ענין מצות הציצית.

הנסיך שמע ואמר בקול נגיד ומצוה: — די!

וסוף דבר היה, כי כעבור שני ימים נשלח צו מאת הנסיך אל כל שרי הגדוד, ובקצה הגליון היה כתוב: „בסוד גדול", והנני רושם את הצו הזה ככתבו:

„מכיון שבשעת ההתעמלות הצבאית נתגלו אצל חייל יהודי אחד מפולין „ציצין", המראים חוד נסיכתו לצוות בכל תוקף לאסור את ה„ציצין".

כשבודע הדבר לישעיהו, בא אלי וספר לי בדמעות על עיניו, כי הפלדפבל הזדיעו, כי הנסיך הגדול אסר את הציצית, ומדי דברו זאת התעלף עד אשר הוכרחתי להזמין דופא עברי שהיה דר ממולי זנתן לו טממני מרפא ושבה רוחו אליו. ואז אמר לי הדופא, כי לבו של ישעיהו זה הוא כל כך חלש, עד שאיננו יודע באיזה אופן הוא עובר ומדוע אין משחררים אותו, כי הרי עושים לפעמים בדיקות אצל החיילים.

— יוכל היות, כי בתורה הוא באמת גדול, אבל נראה בעיני, כי הוא „ניעמנ־שקא פלוטובאט" (ערמומי במקצת), ובעיני מוצא חן יותר הרב ישעיה, הוא עניו וצנוע יותר.

התמשתי במקרה הזה כדי להיטיב את מצבו של ישעיה האומלל ואמרתי:

— ישעיה זה אינו רק רב, אלא גם איש־אלהים.

— כן! — אמר הפולקוביניק לקצינים אחרים כמנצח — מה אמרתי לכם? הוא מבין, ולא אתם. השמעתם? זה הוא לא רק רב, כי אם גם קדוש ומחבר.

— כן, הוד כבודך! — ענו הקצינים בהכנעה צבאית.

באו חדשים רבים והכל כמנהגו נהג. ישעיה דנן התנהג בקדושה, בצניעות ובפרישות, וואסרפיש — ברמאות. הראשון היה תמיד עצוב־רוח, וכדי להפיג את צערו, נלוה אל השומעים את השעור של גפ"ת, אשר החל לקרוא ר' ברוך פריידנברג בבית המדרש גליבובסקי אחר תפלת המעריב. וישעיה זה היה לא רק שומע, אלא גם מתפלפל ומתווכח עם רבו, ונתגלה לפניו כלמדן גדול, ועוד יותר מזה כלומד חרוץ. התורה היתה שעשועיו, והיא החזיקה את רוחו בשעה שגוו היה הולך ודל מעבודת הצבא שנואת נפשו, עד אשר לבסוף שנות עבודתו חלה את חליו אשר מת בו, ועל יד קברו הספידוהו: אני, ר' ברוך פריידנברג ועוד רב אחד מגומניץ (כמדומני, ששמו היה הר' פסח הרץ ברמן), אשר התאכסן בעירנו לבקש תמיכה, כנהוג, והתוודע אל ישעיהו זה בשעת השעור.

וואסרפיש, להיפך, היה תמיד עליז ושמח, ובכל פעם שהיה מיטיב את מצבו על ידי רמאות, היה בעיניו כמנצח בשדה המערכה, לא כאדם פשוט, כי אם כחייל וכגבור, מלומד מלחמה, אשר עלתה בידו להונות את השונא. וזכורני, כי הייתי קורא אותו בפניו „למנצח על הרמאות", והוא לא זו בלבד שלא מצא זאת לעלבון, אלא גם היה שמח לליצנות, עד אשר ספר אותה לפני אפרת ולפני זאנוויל פרסיץ ולפני הזקן ר' בער מינץ, שהיה מלקק פיובא אצלם.

כאשר נרגע, נסיתי לדבר על לבו ואמרתי לו:

— הרי אתה למדן ויודע, כי ציצית אינה חובת גברא, כי אם חובת מאני, ומי שאינו לובש מלבוש של ארבע כנפות אינו חייב בציצית, ולמה לך להצטער על דבר כזה ועל הגזירה של הרשע, הלא הפעם לא קלע אל המטרה. זה בזה כי מתעטף אתה בטלית בשעת התפלה ומקיים מצות ציצית כהלכה. אבל ללבוש בכוונה מכוונת ארבע כנפות עם ציצית הלא זהו רק הידור מצוה, ועליך לשמור את בריאותך ותקיים, אי"ה, הרבה מצוות.

בסגנון זה דברתי עמו וכדומה. הוא בקש ממני השו"ע עם כל נושאי כליו, ועיינו שנינו בהלכה זו ונתברר הדבר, כי באמת זוהי חובת מאני ולא חובת גברא. קם ואמר, כי אחרי כל אלה רק קצת תנחומין יש כאן, אבל איך לא נבכה על גלות השכינה, אם רשע מגוול מתערב בעניני ציצית ויאוסר אותם על החיילים העברים, בעת שהנוצרים מקיימים את כל מנהגי דתם באין מפריע.

אמרתי לו:

— על הצרה הכללית בודאי יש לבכות, אבל גזירה זו כשהיא לעצמה איננה חריפה כדי לשים לב לזה. אי"ה, תגמור את עבודתך בצבא ותלבש גם ארבע כנפות, ומי יודע אולי גזירה עבידא דבטלא, אולי ישכחו את כל הדברים האלה, או אולי יבוא פקיד אחר בהמשך הזמן ולא ישים לב לדברים כאלה, שבאמת אינם נוגעים כלל לעצם העבודה הצבאית. הלא כל ברי־דעת מבין, כי יש להצטיין בהתעמלות גם לבעל ארבע כנפות.

שמחתי מאד לראות, כי דברי פעלו את פעולתם על נפש האומלל הזה, אשר אמר לי „יישר כח". הוא הלך לו, ובלבי נשאר פצע עמוק אשר לא אוכל לשכוח אותו עד היום הזה.

זה אך יצא והנה בא וואסהפיש בכבודו ובעצמו, עליז ושמח, כדרכו, ואמר לי ברציונות:

— השמעת? הרשע הזה הלל אותי מאד על הצטיינותי בהתעמלות, רק הציצית שלי הבעירו את חמתו ואסר את הציציה, ימח שמו וזכרו. אני אעשה קונציא עם הפלדפבל ולא אסיר את ה„ארבע כנפות" בעל בשרי, רק

בשעת ההתעמלות אסירו מעלי. כבר לקחתי דברים על אודות זה עם הפלדפבל וקרוב למקח, כי אפעול אצלו.

— טוב — אמרתי — אבל אולי תוכל להמציא לי העתקה נכונה מן הפקודה הזאת ככתבה וכלשונה ואת הנומר.

— זה אי אפשר! — אמר וואסרפיש — כי הפקודה חשאית היא.

עברו עוד ארבעה חדשים ונקראתי לבוא אל הגדוד הקיובי להשביע את החיילים החדשים. עשיתי את שלי, כנהוג, וכפעם בפעם היו עומדים הקומאנדיר וכל הקצינים על יד שולחן השבועה שלי, כי היו מוצאים טעם בנאומי, ואחרי השבועה הזמינו אותי אל ה„אופיצרסקויה סובראנייה", אל משתה התה, אשר היו עורכים תמיד ביום השבועה לפני כל הקצינים וליחידי סגולה, אשר היו מזמינים אותם. הקומאנדיר אמר לי:

— אבקש את מר להכנס אל ה„אופיצרסקויה סובראניה", ישב שם ויקרא בספרים המונחים על השולחן ויתחמם מעט, ואנו נבוא בעוד עשרים רגעים, כי עלינו עוד להשיב את הדגל אל בית התפלה שלנו במקום שהוא שמור תמיד. נכנסתי והתחלתי לעלעל בספרים המונחים על השולחן, ובין השאר היה שם גם ספר הפקודות הנדפסות ובקשתי את הצו ומצאתיו וקראתיו כמה פעמים, עד שנקלט בזכרוני, ואחר כך החל משתה התה והשיחות, הכל כמנהגו, ונפטרתי מהם.

בערב היום ההוא היתה אסיפת הועד בבית פוליאקוב, ובין הנאספים היה, כמובן, גם אפרת, אשר הצטער מאד על איסור הציצית, מפני שבתורת חסיד חשב, כי זהי חובת גברא והיה הדבר בעינינו לגזירה נוראה והתלונן, כי אם זכינו בימינו אלה, אשר כמעט אין „ארבע כנפות" לישראל, חיילים, הבאים מפולין, שומרים מצות ציצית, — מה עשה הקב"ה? גזר גזירה גם על זה, וסיים באנחה:

— אשמנו מכל עם בושנו מכל דור, ובודאי הקב"ה יודע מה הוא עושה.

הטיהיו הצדה ומסרתי לו בעל פה את הצו על פי השמור מזכרוני ועם כל צערו לא יכול אפרת מהתאפק מצחוק בשמעו את המלה „ציצין". גם עשה בקורת חדה על המלות: „לאסור את „הציצין".

— מהו הפשט של טפשות זאת?! — צעק בקול — האם יבואו בכל בתי ישראל לראות אם יש ציצית — אין פה לא אסור ולא עונש, לא טעם ולא רמז, כי אם טפשות גמורה.

לא ידעתי איך קרה הדבר, אבל אחרי עבור חודש ימים קראתי ב„הווסחוד" אות בית ומלה במלה את הצו המשונה הזה. וכפי הנראה, בימים ההם לא היתה הממשלה מתעניינת כלל ב„הווסחוד", תחת אשר בשנים האחרונות נודעתי כי הדפרטמנט של הפוליציה היה בין החותמים על העתונים העברים־רוסיים במספר חמשה אכסמפלרים (דבר זה שמעתי מפי יחיאל צ'לינוב המנוח).

עברה כחצי שנה או יותר, ופתאום בקראתי אל הלשכה החשאית של הג"ג, ושם אמרו לי, כי נעשה מעשה נורא, כי בה„טיימס" האנגלי נדפס העתק מן הצו החשאי של הנסיך הגדול על דבר הציצין, עם היום והנומר אות באות כמלה במלה. ובכן, הוא שואל אותי, אם לא ידוע לי, באיזה אופן נודע להיהודים טופס הצו?

עניתי, כי השואל טועה בשקול דעתו, כי הרי היהודים אינם יכולים בשום אופן למצוא צו כזה, כי אין להם דריסת הרגל אל הלשכות הצבאיות במקום אשר הניירות שמורים אצל הקומאנדיר, ובין היהודים אין גם קצין אחד, ואם דבר כזה נתפרסם בעתון אנגלי בודאי לא על ידי היהודים, כי אם על ידי איזה קורספונדנט אנגלי, אשר מצא את התעודה הזאת לפיקנטית כחומר להלצה.

— כן, אנחנו מסכימים, כי השערתך נכונה, וצריך לחקור את הדבר באופן אחר.

— לו היתה הידיעה הזאת מצד היהודים, — הוספתי עוד לברר — כי אז היה כתוב פשוט, כי הנסיך אסר על היהודים את הציצית, אבל לא כל התעודה ככתבה וכלשונה.

בזה נגמר הענין. וסוף דבר בעלם ממני עד היום הזה.

המגר החיילים היהודים בקסרקטין בימי חג הפסח

בערב של פסח נכנסו פתאום לביתי החיילים וואסרפיש וישעיהו, חוורים כמתים וחזות פניהם ענתה בהם, כי בשורה רעה בפיהם. שאלתים מיד:

— מה קרה?

— גזרה חדשה! — אמר ישעיהו — ודמעתו על לחיו, והוציא מכיסו העתק מפקודה חדשה, אשר הגני מעתיקה בדיוק נמרץ, כמובן, על פי הזכרון, ובהארכיון שלי, כמדומני, צריכה להיות גם העתק בכתב מן חצו הטפוסי הזה, אשר ריח נקמה גודף ממנו. וצריך לשער, כי פרסום הפקודה על דבר ה„ציצין", הוא שגרם לנקמה זו מיהודי אותו הגדוד, אשר בו נתגלו הציציות בשעת ההתעמלות. וזה לשון הפקודה של נקמה:

„כפי שימי חג הפסח ליהודים ממשמשים ובאים, הואיל הוד הנסיך לצוות, שלא יצאו החיילים העובדים בגדוד הקיובי מן הקסרקטין מיום כך עד יום כך".

עיינתי ב„הלוח הקדוש" ומצאתי, כי אלה הימים המה מערב פסח עד אסרו חג הפסה ועד בכלל. ובכן, נתעוררה שאלת הפסח בנוגע לחיילים העברים אשר בגדוד הקיובי.

— זוהי גזרה, באמת, — אמרתי — וצריך לבקש רחמים.

בו ביום התיעצתי עם פוליאקוב וחוויתי את דעתי, כי אולי כדאי שנבוא שנינו אל הנסיך הגדול בעצמו, הוא — כראש הקהלה, ואני — כרב, להתחנן לפניו להעביר את רוע הגזירה. פוליאקוב ענה, כי הוא לא יסע בשום אופן, כי בודאי ישפוך עליגו את כל המתו על המעשה שנעשה בנוגע אליו, והצדק יהיה אתו.

— ומה הם רוצים ה„גאזעטציקים" שלנו (ר"ל: הכותבים בגאזעטין וכונתו היתה ל„ווסחוד"), שהמה מפרסמים דברים שלא כדאי לטפל בהם. ובאמת, הלא מצב היהודים כל כך נורא. וגם הקיסר בעצמו כנגדם, ולמה זה נוסיף אש אל המדורה. נאה יהיה לנו להיות צנועים ולצפות, כי גם זה יעבור. לכל עם ועם יש תקופות שצריך לישא ולסבול עד יעבור זעם, ומה גם, שהפקודה הזאת ע"ד הציצית מעורר צחוק. ובאמת, מדוע לא הצפינו החיילים את הציצית, הרי כל בני דורנו עושים כמה, ולא נראו הציציות מבעד שולי הבגדים רק אצל „רבנים רוחניים", וגם אז לא בבואם בין הגויים טומנים את ציציותיהם, כי אין לך דבר המחריד את שונא ישראל יותר מן הציציות. אני בעצמי — אמר פוליאקוב — ראיתי במרכבת מסילת־הברזל, איך יהודי אחד התעטף בטליתו בבוקר השכם, ואשה אחת רוסית הקיצה משנתה, וכראותה את הבגד המשונה הזה, התצלפה. ואיך לדרוש מאת הנסיך הגדול, שלא ראה מעודו את הציצית, כי בשעת ביקורו את החיילים לא יחרד בראותו את „החוטים המבהילים" האלה, במקום אשר לא קוה כלל? הרבנים בעצמם צריכים, לפי דעתי, לאסור על החיילים ללבוש ארבע כנפות בשעת עבודתם הצבאית. האומנם אין למצוא היתר לזה, בשעה שהדבר יכול להזיק לישראל? ובאמת, לא שמעתי מעודי, כי יתראו ציציות נגררות מבגדי החיילים בשעת התעסקותם בהתעמלות. מבין אני, כי אילו היה הנסיך מפותח יותר, כי עתה ציוה להסביר איך שהוא לשרי הצבא, כי לא יעשו עוד כדבר הזה בשעת עבודתם. סוף דבר, לפי דעתי, לא כדאי היה לעשות מזה רעש ולהביא את הנסיך לידי כעס ונקמה. אך את הנעשה אין להשיב. ובנוגע לגזירה חדשה זו מסכים אני, כי יש לעשות כל מה שאפשר שלא יבואו החיילים, חלילה, לידי חלול חג הפסח, יביחד לידי אכילת חמץ, שזהו „כרת ימים" (עצם לשונו). אבל אינני מיעץ לך ללכת אל הנסיך, כי אם אל השר סובליב, שהוא ראש השטאב, ואם תפעל אצלו אז בודאי ירצה את הדברים לפני הנסיך, שאי־אפשר להשתמש באמצעי כזה, והבל יגמר בשלום. וצריך להזהר מאד, שלא יפרסמו ח"ו ה„גאזעטציקים" שלנו את הצו הזה, כי יהיה, ח"ו, כל היהודים בצרה גדולה.

אמרתי:

— טוב, אבקר אצל סובליב.

פוליאקוב אמר לי ממש כדברים האלה בעברית, ואני רושם אותם לזכרון:

— אלהי ישראל יהיה בעזרך!

לאחר כמה ימים התיצבתי לפני סובליב. הוא קם מעל מושבו, הושיט לי את ידו, ובהיותו בעל קומה, גבור למראה, כחייל מצוין, אשר אותות הקרב נראים בו, הביט עלי מלמעלה למטה ואמר:

— שב נא וספר, מהו הענין שהטריחך לבוא אלי. הלא עבודתך היא אזרחית ולא צבאית.

— גם אני הייתי חייל לפנים.

— אתה? — שאל בהתפעלות.

— כן, כן, אדוני השר, הייתי עובד כמתנדב, בשנת 1886.

— היתכן? — חזר ושאל.

— זוהי עובדה, אדוני השר.

— באיזה מקצוע צבאי עבדת?

— בארטילריה, אדוני השר.

— בארטילריה?! — שאל כמתפלא. — טוב, טוב, — אמר — ובכן, הנגנו חברים לנשק. ספר נא, מה הביאך אלי, כי שומע אני.

הרציתי לפניו את כל הענין, הסברתי לו, כי חג הפסח קדוש מאד בעיני היהודים, וכי לטובת המשמעת הצבאית היא, שהחיילים לא יהיו עצובי רוח קודם ימי הקיץ, שאז מתחילה העבודה העיקרית של כל חייל, וכדומה.

— יפה אמרת, כי ימי הקיץ הם עצם ימי העבודה של כל חייל. מדבריך ניכר, כי הריחות ריח אבק שריפה.

— ובכן, אמרתי — בשם ריח האבק הזה הנני מבקש מאת הוד מעלתו להשתדל לפני הנסיך הגדול ולבקש ממנו רחמים על אחי אבני אמונתי, חברי לנשק, כמו שאמר הוד מעלתו, לתת להם את אפשרות לקדם את עצם ימי העבודה שלהם במנוחת הנפש.

— דברן מצוין אתה, ומענין לשמוע את דבריך, אבל בגוף הענין לא צדקת, כי אנכי עבדתי גם בעיר קובנה, ושם יש רב גדול מאד בעיני היהודים, שמו כורר לי, אלא, שאינני יודע לדבר אפילו מלה רוסית אחת, ודבר באיזה דיאלקט

אבנזי מקולקל מאד, ומראהו מראה קדוש ונזיר. פעם אחת בא אלי בלוית איזה דוקטור יהודי צבאי, שהיה המליץ ביניהם, והשתדלותו היתה לא פחות ולא יותר כי ארשה להעמיד בקסרקטין דוד מיוחד למאכל כשר להחיילים היהודים. אל אלוהים, כמה מן הפאנאטיזם יש בין היהודים! אנחנו הנוצרים, השליטים במדינה, שדתנו היא הדת השלטת, מבטלים על כל שעל ושעל כמה סעיפים מן הדת בשביל חובת הצבא, ושום כומר אינו בא אלי לא רק למחות, אלא גם לבקש ולבקש שיבטלו את פקודתנו, כי הכל מבינים, שעבודת הצבא היא קדושה מאלוהים ובעצמו דורש להגן על המולדת, ולתכלית זו נחוצה עבודה צבאית חמורה ומסודרת, ואם נבטל את סדרי הצבא, יהיו כל הדתות שבארץ זו בסכנה גדולה, כמו שקרה בשנת 1812, בשעה שבא נאפוליון הראשון והעמיד את סוסיו בבנסית אוספנסקי שלנו. ואם מלך נוצרי לא חס על כבוד מקום קדוש לנוצרים, על אחת כמה שלא ינהגו דרך ארץ בבתי התפלה ליהודים. סלח לי אם אומר לך, כי הרבנים בזמן הזה אינם מבינים דבר פשוט, שהאלוהים אינו דורש מחייל שום דבר, ובטוח אני, כי בימי דוד המלך שלכם, זה נאפוליון העברי, בוודאי לא היו החיילים מקיימים את כל מצוות הדת ובוודאי לא היו לובשים "ציציות" (הוא אמר ציצית ממש) והיו סגורים בקסרקטין אפילו בימי חג הפסח, אם השעה היתה צריכה לכך. ומדוע רוצים אתם לקיים את הדת בהיותכם בגולה, על פי רצון אלוהים, כמובן, כמו שאתם אומרים בעצמכם בתפלותיכם, כי "מפני חטאיכם גליתם מארצכם", יותר ממה שמקיימים אותה בימי דוד מלככם?! אני, — הוסיף בשחוק נעים — מכבד מאד את דוד המלך שלכם, אבל הוא יחידי ביניכם כלוחם.

— שמח אני מאד לראות, כי הוד מעלתו קרא את ספרי התפלה שלנו וכי הוא מכבד את דוד מלכנו, אבל הוא לא היה יחידי ביניהם. די להזכיר את יהודה המכבי, שבא אחרי תקופות שלימות ואת בר־כוכבא ועוד, שהראו את כחם וגבורתם.

— כן, — אמר — שכחתי את יהודה המכבי, הוא היה באמת איש מלחמה גדול, אבל סוף סוף נוצח, ואלו דוד שלכם לא נוצח מעולם.

— אדוני, בשם שני גדולי ישראל אלה, אשר אתה בעצמך מודה בהם, אני מבקש ממך לחוס על זרעם ולחדש את רוחם בקרבם, ואולי יצמחו גם מהם לוחמים מצוינים, אשר יביאו תועלת להמדינה ברבות הימים. ובנוגע לוויתורים על הדת,

הלא גם אנחנו מוותרים על הדת כן בעניני האכילה ושתיה, כי בודאי לא מלאת את בקשת הרב הגדול בקובנה, וכן...

— כן, כן, בודאי לא מלאתי, בקשה משונה היתה מצדו.

— בעניני אכילה ושתיה — תוספתי לדבר — בחילול השבת וכדומה, וחג הפסח הרי הוא החג היותר חביב לכל האמונות, ומדוע זה יגרע חלק בני ישראל, אחרי שחוק מפורש הוא לקרוא להם דרור בחג הפסח. הלא זה, יסלח לי אדוני, כנגד החוק, ודבר זה ידכא את רוח החיילים, ודווקא קודם ימי הקיץ.

— טוב, אנסה להשתדל בזה.

— העיקר הוא, כי הרבה מן החיילים יגוועו מרעב, כי אסור להם לאכול חמץ בפסח, ואיך נמציא להם מזון ומחיה, בהיותם כלואים בקסרקטין בלי שום עזון מצדם? ואיך אסביר להם מדוע עשו בהם שפטים כאלה? מה פשעם ומה חטאתם? יגיד נא לי.

— הלא אמרתי, כי אברר את הדבר.

אחרי עבור ימים אחדים בקרתי שנית את האדון הגדול והמתפלסף סובליב. שיחתנו הפעם היתה קצרה מאד. הוא אמר לי בכל תוקף כי אין עצה, כי הנסיך הגדול השיב ריקם את תרצאתו באופן גס, עד שלא כבד אותה אפילו בריזולוציה שלילית, אלא פשוט בכתובת על גבה: „להשיבה חזרה להמרצה".

יצאתי בפתי נפש והלכתי לא אל ביתי, כי אם אל פוליאקוב. ספרתי לו את כל השיחה, שהיתה לי עם סובליב ואת הדיחוי מצד הנסיך הגדול. פוליאקוב התעצב מאד ואמר:

— „זהו מה שאמרתי, כי ה„גאזעטצ'יקים" מביאים עלינו תמיד רעה, ומה לעשות?!"

אמרתי לפוליאקוב, אשר חשוד היה בעיני רבים, כי איננו משתמש כדבעי בקרבתו אל השרים רמי המעלה לטובת עמו, בזה הלשון:

— „ובכן, אנחנו (כללתי גם את עצמי, מפני דרך ארץ) נחוג את חגנו בשמחה מרוב כל, והאומללים האלה יאכלו חמץ, ויבכו!"

ואחרי ישוב הדעת אמר לי:

— „אני אתן לך מכתב אל השר מאלאכוב, שהוא המצביא על הקורפוס

המקום אשר הגדוד הקיובי משועבד לו, ובנוגע להנסיך הגדול, היה מאלאכוב ה"דוד" (דיאַדקא) שלו, בשעה שהתלמד להיות איש צבא בעודנו ילד, ובוודאי יש לו השפעה גדולה על הנסיך. אתה מבין?"

ביקשתי את פוליאַקוב לבלתי החמיץ את הדבר, והוא מלא תיכף את בקשתי וחתם את המכתב בטבעת האצילים שלו עם דגל משפחתו החרות עליו (את הדגל הזה חברתי על פי בקשת פוליאַקוב, ובו המלים „אלהי אבי היה בעזרי").

ביום באתי אל לשכת המצביא מאלאכוב, והוא קבע לי זמן לבוא אליו ב־8 שעות בערב ביום המחרת. בכניסתי, מסרתי את הכרטיס שלי ואת המכתב לא מסרתי. הכניסוני מיד אל חדרו, ומצאתיו יושב ושותה תה. הוא הושיבני בחיבה, כבדני בכוס תה, דרש בכל תוקף שאמזוג לתה לפחות שתי כפות יין אדום הנקרא „קיהורט" ואמר לי, כי היין הזה מוקדש כולו להפולחן הנוצרי וכל „הדוחוביינסטבו" שלהם אוהבת מאד את היין הזה, ובודאי גם „הדוחוביינסטבו" העברית איננה יוצאת מן הכלל.

אותה שעה עלו על לבי מחשבות, כי הנוצרי הזה לא הרגיש עד כמה בעצמו קלקל את מטרתו, כי אחרי ההסבר שלו, כי היין הזה איננו סתם יינם, כי אם יין למטרה פולחנית, הלא אסר עלי את היין איסור גמור, ואינני יכול להשתמש אפילו על פי המקילים ב„סתם יינם".

אמרתי להשר, כי הנני מביע לו תודה רבה על אותות חיבתו, ואני בעצמי בעלן גדול על יין כזה, אבל מה אעשה, כי חולה אנכי, והרופאים אסרו עלי לשתות אפילו טפה אחת.

— חבל, חבל מאד! — אמר השר.

ובכן, נפטרתי משתית היין.

— ואם כן, אצוה להביא לך כוס של ליקר.

— אדוני השר, — אמרתי לו — הרי אסרו עלי שתית היין, לא רק מפני שהוא יין, אלא בכלל אסרו עלי שתית משקאות חריפים, וגם הליקר הוא בכלל אלה.

— יקח האופל את כל הרופאים. גם עלי ניסו לפני כמה עשרות שנים לאסור הרבה מאכלות ומשקאות ואני יורק עליהם. סלח לי על ביטויי הסולדטי, הרי אני חייל של הוד רוממותו, אבל לך לא אוכל ליעץ דברים כאלה, כי סוף סוף

הרי לא הריחות ריח אבק שריפה מעודך, ואין לך אותו אומץ הרוח הדרוש לזה.

המלים האלה על דבר הרחת „ריח האבק", שכבר שמעתים מפי סובליב, הביאני לידי החלטה להשתמש גם הפעם ב„פריבילגיה" הגדולה שלי, שכבר נודעה לי מימי התיצבותי לפני הנסיך ושהוסברה לי עוד הפעם משיחת סובליב. אמרתי תיכף ומיד:

— הוד מעלתך, הריחותי ריח אבק שריפה.

— כיצד?!

— הייתי חייל בארטילריה!

— לוא ידעתי זאת מראש, כי עתה גזרתי עליך לשתות יין ממש.

כדי לצאת מן „הפרוזדור" של שיחתנו ולהכנס ל„טרקלין" שלה, הוצאתי מכיסי את מכתב פוליאַקוב ואמרתי לה:

— אדוני השר, לאַזאַר סולומונוביץ פוליאַקוב בקשני למסור לך את המכתב הזה.

הוא פתח אותו, קרא בו ואמר לי:

— למה לכו מכתבים כאלה! הלא אתה בעצמך „חלופוטון (שתדלן) יפה.

— לאַזאַר סולומונוביץ מצרף את בקשתו להבקשה אשר אציע לפני מר.

— כן, — אמר — אני מכבד את לאַזאַר סולומונוביץ. ובכן, ספר נא לי, מהו הענין.

ספרתי. והוא אמר לי בזה הלשון ממש:

— בודאי מתקצף הנסיך הגדול על אשר נמצאו „חוטי הראיה" בבגדי החיילים, כפי ששמעתי על דבר זה שיחה בהתוגים שלנו. והנסיך הגדול קרא לזה בשם „העזה" גדולה, כי בעיר מוסקבה ובגדוד אשר הוא ראשו ילבשו יהודים את „חוטי הראיה", ובנוגע להצו החדש, אשר אתה ול. ס. מצטערים עליו, עליך לפנות אל השר סובליב, ואם תכנהו בשם אב לנשק (הרי גם אתה חייל היית), ימצא הדבר חן בעיניו וימלא את בקשתך. זהי עצתי.

— כבר פניתי אל סובליב, וכבר ניסה למלא את בקשתי ולא עלתה בידו.

— ובכן, מה כחי אני ומה אוכל לעשות? הלא אין אתנו יותר קרוב אל הנסיך, ואני צריך להודיעך, כי יודע אני את הנסיך הגדול עוד מימי נערותו,

כי הייה „דודו" הצבאי והוא „אידיוט" גמור וככל האידיוטים הוא עקשן גדול ונורא. ודבר דעתו אינה מיושבת עליו. ומה לעשות? אולי תמצא איזה מוצא להניחם כלואים בקסרקטין שלהם ולתת להם אפשרות לאכול מצה (הרי זהו העיקר, האם אין זאת?) ואם תמצא מוצא כזה אוכל, כמצביא־הקורפוס, לצוות על מצביא הגדוד הכללי למלא את פקודתי, והנסיך, יקחהו אופל, לא ידע כלל, ואם גם יוודע לו הדבר אחר כך באיזה אופן, הלא תהיה לי האפשרות להגיד לו בקול דודים, כי כל דקות שקר ואפילו איש אחד לא יצא מן הקסרקטין כל ימי השבוע, וכי פקודתו נתקיימה לכל פרטיה, כי בהפקודה שלו לא נמצא שום רמז לאסור את האכילה.

— טוב, — אמרתי — יש תרופה. אם יצוה הוד מעלתו לפנות מקום מיוחד בשביל החיילים העברים לעשות שם תמחוי מיוחד בשבילם, ואנחנו מצדנו נביא לשם דוד וכל המכשירים וגם מאכלי פסח. שם יאכלו החיילים ושם צריכים הם גם להתפלל במשך תשעה ימים, מערב חג הפסח ועד אסרו חג הזה.

— ומי יעסוק בזה? — שאל השר.

— לתכלית זו, — אמרתי — יש לבחור ב„ארטיל" מיוחד של החיילים העברים מהיותר חשובים שבהם, אשר יש לסמוך על אמונתם הדתית וישרת־לבם, ולשנים מהם, למשל, אוכל לערוב.

— טוב — אמר השר — מחר בבוקר יהיה המפקד אצלי לערוך הרצאה על דבר הגדוד שלו ואלחש באזניו כמה דברים, אשר בטוח אני, שלא יזיקו לך. ואתה תבוא אל מעונו אשר מול בית הגדוד מחרתים בבוקר השכם, לפני צאתו אל לשכת הגדוד להתעסק במלאכתו.

— האם אוכל לומר להמצביא, כי כל זה נעשה בהסכם הוד מעלתו?

— תוכל בודאי, אבל, כמדומני, כי זה הוא אך למותר, כי מחר בבוקר תהיה לי בעצמי עמדו שיחה מיוחדת בנוגע לענין זה.

בפעם הזאת לא הלכתי עוד אל פוליאקוב ולא ספרתי לו מאומה עד שלא יגמר הענין עם המצביא של הגדוד.

למחרתים בבוקר כבר הייתי בבית המצביא של הגדוד. אחרי דרישת השלום, כנהוג, אמר לי בזה הלשון:

— נלך לבחור מעון „פסחלי" בשביל החיילים היהודים.

— תודה רבה! — אמרתי.

הלכתי יחד עמו, והוא צווה לפתוח את בית ה„אוצ'יבנאיא קומאנדא" (בית הלמוד לחיילים). והנה נתגלה לפני אולם גדול ורחב ידים, ועל ידו כמה חדרים צדדיים. באולם הזה היו חלונות עד אין קץ ואין סוף. כאן היו נערכים השעורים בימות החורף, חצי היום לקציגים ובלילה — לחיילים. הסתכלתי בכתלי־הבית ואמרתי בלבי: מי יתן ואזכה לראות בית כנסת כזה בבנינו לא רק לחג הפסח, אלא לכל ימות השנה, ולא רק בשביל החיילים, אלא בשביל כל העדה.

ובעודני תפוש במחשבותי אלה, שאלני השר, אם מצא האולם הזה חן בעיני.

— כן, — אמרתי לו — בקרירות מעושה. — הוא מתאים למטרה.

— ובכן, אוכל למסור לך את המפתחות של האולם הזה ועשה בו כמו שנצרך, כי מצביא־הקורפוס מתענין בדבר הזה.

— חלילה — אמרתי — צריך לבחור ב„ארטיל", ולהראש שלהם צריך למסור את המפתח.

— תיכף ומיד אצוה להביא את היהודים.

הוא קרא להפלדפבל ויאמר לו:

— לך כנוס את כל היהודים לכאן!

ועד שבאו, ספר לי מהליכות כל היהודים העובדים בגדוד שלו ואמר:

— בכללם יש הרבה עובדים חרוצים, ולא נמצא בהם אפילו שכור אחד. אבל לא אכחד ממך, כי נמצאו ביניהם גם הרבה „לאדירים" (עצלנים ובטלנים) גדולים, ושנים מהם נתפסו כמה פעמים גם בגניבה. אבל אחרי שעשיתי בהם שפטים דיסציפלינריים חזרו למוטב.

בעודנו מדבר, ואני שומע ומקשיב, באו כל היהודים, ראו אותי עומד עם השר שלהם, ואותות חדווה נראה על פניהם.

הוא קרא להם בשלום במלים כאלה:

— זדורובו, ייבראי! (שלום עליכם, יהודים!).

והם ענו כולם:

— זדראווייה זיילאיים, וואשה וויסוקובלאגורודייה! (הננו מברכים בבריאות הגוף ו"ת הוד מעלתך!).

הוא: — עליכם לבחור מביניכם „ארטיל פסחאלי", — והסביר להם את חובתם במשך כל ימי החג: — הלא ידעתם, כי במשך הימים האלה אסור לכם לצאת מן הקסרקטין, ועליכם לחוג את החג דווקא באולם הזה ולהכין את המזונות, אשר ישלח לכם „הקאהאל" שלכם, דווקא בחדרים אלה.

אנשי: — סליחה, הוד מעלתך, ה„קהלים" נתבטלו בשנת 1872.

הוא — ובכן שגיתי? ומי זה ישלח?

אנשי: — הנהגת בתי הכנסיות של עיר מוסקבה.

הוא: — השמעתם? הנהגת בתי הכנסיות של עיר מוסקבה תשלח לכם מיני מזונות, הדרושים להריטואל שלכם, ופה גם תתפללו. הבינותם? ומן הקסרקטין לא תצאו אנה ואנה. הבינותם?

— כן, הוד מעלתך! — ענו כולם.

— ובכן, לא נפריע אתכם. פנו לכם לאיזו קרן זוית ובחרו לכם „ארטיל", אבל במהירות, בחריצות, כראוי לחיילים.

— תיכף ומיד, הוד מעלתך! — ענו כולם.

עברו כעשרה רגעים, והמה חביאו רשימה של ח"י אנשים, וביניהם גם שני „בני אומנותי" הידועים. הוא מסר להם את המפתחות, ובזה נפרדנו מעליו.

השאר מובן מאליו. הנהגת בית הכנסת שלחה להם דוד וכלים, מצה ומרור, דגים ובשר. ופוליאקוב מצדו גדב ביד רחבה, בכדי שלא יחסר דבר לחיילים הסגורים. ואני מצדי שלחתי להם שני ס"ת, הגדות, מחזורים וכדומה. וכפי שנודע לי אחר כך בימי חוה"מ, כאשר נסעתי יחד עם המנוח ר' חיים ראטנר, חבר הועד, לבקר את הנעשה שם, היה שם הכל בסדר הגון. טעמנו גם את המאפלים וראינו, כי טובי־טעם המה. שאלתי עוד, אם התפללו בצבור? ומי היה המחלק את העליות? ורשמתי את הכל בפנקס־הכיס שלי, אשר אם אמצאנו יהיה בו חומר אירוני עד בלי די, המראה בעליל, כי אפילו בישיבת ארעי ובבית תפלה לפי שעה, ובמצב גורא כזה, כל מנהגי ישראל — תורה הם בעיני אומה זו, וכי היהודים המה אופטימיים גמורים, וממש הסיסמא שלהם היא

„בערב ילין בכי, ולבוקר — רנה". או טוב מזה לומר: „בערב ילין בכי ובחצי הלילה רנה".

בנוגע לענינו ספר לי וואסרפיש בזה הלשון:

— מה אתה שואל: אם התפללנו בצבור?! המנין שלנו עלה בכמותו אפילו על המנין המיז'יבוי, כל היהודים תושבי זאמוסקבוריצ'קה התפללו אצלנו, המה, נשיהם וטפיהם. ובשעת העליות לתורה, נדבו הקריאים נדבות לטובת מאכל כשר לאנ"ח. ואחד מבני זאמוסקבוריצ'קה נעשה גזבר עד אחר חג הפסח, ואחר החג ימסור את הכסף לר' אפרת, המפקח הכללי על המ"כ לאנ"ח. *החזנים* היו משלנו *וחזקן* לונדר, אשר בודאי הכרת אותו, כי הוא נשא לו אשה צעירה קודם חג הפסח, ובעצמו מתפאר, כי בן שמונים שנה הוא עכשיו, הזקן הזה לונדר ספר לנו, כי בשעה שסדרת חופה וקדושין לפניו, בקשת את אשתו לשמור את בריאות הזקן. מזה אני משער, כי אין הוא זר לך. אבל אולי איגך יודע, כי הוא חזן ובעל־תפלה הגון, ממש ארטיסט. והוא ספר לנו, כי עוד בהיותו קאנטוניסט היה בא בחשאי אל בתי־התפלות שבעיר ומתרגל לעבוד *לפני התיבה*, ולתכלית זו היה מאסף נערים שובבים מן השוק והיה „מתחזן" לפניהם, וחזנותו גדלה עמו יחד. הוא התפלל תפלת טל והביא עמו את ה"קיטל", שנתנו לו בשעת חתונתו הראשונה, ומראהו היה „מראה כהן" ממש. כך — סיים וואסרפיש — היהודים בגלות אצל הנסיך הגדול! כולנו היינו מלובשים ציצית כל ימי־החג, ובכניסת ה„ארבע כנפות" עסק אחד מבני עירי, אשר קודם עבודתו בצבא היה מחזיק בית כניסה קטן.

אני זוכר שבנו משם ששים ושמחים. ספרתי לפוליאקוב את כל פרטי החגיגה, והוא צחק ושמח, וביחוד שמחה הגברת פוליאקוב, אשר היתה אדוקה בדת, וכמה פעמים אמרה: — ברוך השם! ברוך השם!

אבל, הה! שוד ושבר! באחרון של פסח, כשהרבה העם לבוא אל בית התפלה לאנ"ח, הרגישה הבולשת החשאית, כי יהודים ויהודיות הולכים בהמון אל הקסרקטין הקיובים, ובקשו להתפרץ לשם, אלא שמצביא הגדוד לא נתנם להכנס, באמרו, כי לאנשי הצבא יש שלטון מיוחד, וכדי להכנס לכאן לעשות בקורה, נצרך צו מיוחד מאת סובלים.

ה' יצאו בזעם ואחרי עבור ארבע שעות הביאו צו מסובלים לעשות בקורת בקסרקטין, ולדעת, מה עשו שם היהודים והיהודיות. כאשר באו לא מצאו, כי אם, איש, מלבד הרבה טליתים, מחזורים, וספרי־התורה. חקרו ודרשו את אנשי החיל, והטפשים שבהם גלו את כל הסוד, וספרו, כי התפללו כאן הרבה "מלניע" (אזרחים שאינם חיילים) ואותו מהם שהיה גבאי, וממילא היה ראש הכל, נקב בשמות כל אלה שידעם, ובראשם לונדר הזקן.

הלשת שאלה:

— האם זהו לונדר הנפח?

— אינני יודע — אמר הגבאי — אם הוא נפח או לא, אבל הוא מתפלל יפה מאד.

בעלי הבולשת החשאית אמרו איש לחברו:

— זהו בודאי הנפח, כי הוא איש רליגיוזי, ומראהו כמראה רב.

— ומי נתן לכם את ספרי־התורה? — שאלו אנשי־הבולשת.

אחדים אמרו:

— הקהלה היהודית.

והגבאי אמר:

— הרב מוא"ה.

מכל הענין הזה לא ידעתי מאומה, עד שקבלתי לאחר שבוע ימים הזמנה כתובה, על פי זכרוני, בסגנון כזה:

— "גנרל ליטיננט פלוני מבקש את הרב מוא"ה לבוא מחר בתשע בבוקר אל הקסרקטין הקיובים, אולם כך וכך, להחקר על דבר פתיחת בית תפלה ליהודים נגד החוק".

סלפנתי מיד אל אפרת ואל רטנר, להודיע להם, כי צרה חדשה באה עלינו. על זה ענה לי אפרת, כי הוא מרגיש, שהצרה תהיה גדולה הפעם, ורטנר אמר, כי זוהי שטות, אחרי שהכל נעשה בידיעת מאלאכוב.

— איך שיהיה — אמרתי — אני אהיה כאן המטרה לחץ, כי גם מאלאכוב בכבודו ובעצמו, כשיהיה מצב אי נעים, יבוא בטענה:

— הרב השיאני, והרשיתי.

נסעתי לקסרקטין. באתי אל המסדרון, וממש אימה חשכה נפלה עלי. עומדים על רגליהם שירות שירות מכל החיילים היהודים אשר בגדוד הקיובי, ויהודים רבים, ובראשם לונדר הזקן, אשר קרא לי לשלום, כמו מנהיג, בשם כל המונהגים, ויאמר לי בזה הלשון:

— שיר של פגעים הגיע!

עברתי אל החדרים הפנימיים, והנה עומד המצביא סר וזעף.

— „עוד מעט תראה, — אמר לי — כי שומר נפשו ירחק מרחם על היהודים".

— איזה עוול עשו היהודים? — שאלתיו.

— אומרים, כי פתחו בית תפלה, ואני בעצמי שמעתי כל פעם שבאתי לשם לבקר את המתפללים, איך הזקן לונדר התפלל בדביקות גדולה בשלומה של מלכות וכמעט כל פעם שהייתי נכנס היה מתפלל תפלה זו, בשלום המלך ובשלום המלכה ובשלום יורש העצר וכל בית המלכות. ומהו הקצף? אינני יודע.

דברי המצביא פלחו את לבי ואמרתי לו:

— לפי דעתי, אין שום אדם צריך להתחרט, אם עשה טוב לרעהו, כי יהיה מה שיהיה, עושי טוב לא יבושו, לא בעולם הזה ולא בעולם הבא.

עוד אנחנו מדברים, והוא נקרא החדרה אל הגיניראל הממונה על החקירה. בעוד עשרה רגעים בדיוק (הבטתי על השעון שלי) יצא מן החדר, ונקראתי אני.

הגיניראל החוקר הושיבני והציע לי פאפירוסות ויאמר לי בזה הלשון:

— נצטרך לשוחח הרבה ולדבר קשות.

— טוב! — אמרתי בהכנעה — אני שומע.

— ספר נא לי בפרטות, איך נפתח בית התפלה היהודי בימי חג הפסח בלי רשיון, ובאיזה מקום? בקסרקטין! והרי פקודת הרוממות ניתנה, כי מלבד חמשת בתי־התפלה שהניחו ליהודי מוסקבה אחרי שסגרו יותר מעשרים, אסור ליהודים לפתוח כאן שום בית תפלה חדש. ועל פי החומר שנמסר לידי השתדלת הרבה פעמים שייפתח, לפחות עוד בית תפלה אחד, ולא הרשו לך. ובכן, הלא ידעת, כי אין דעת הממשלה נוחה מרבוי בתי־תפלה ליהודים במטרופולין. ותמה אני על פקח שבמותך, שעשית, סלח לי, שטות כזו.

— אינני יודע, על דבר איזה בית תפלה מדבר הוד מעלתו. שום איש לא פ־ בית־תפלה בקסרקטין האלה. יש כאן איזה ערבוב דברים, ואיני מבין כלום.

— איך זה? הלא היו שם הרבה יהודים ויהודיות, ומלבד הטליתים במצאו שם כ־ם כאלה, אשר אקריא את שמם בעינין.

א הביט על גליון המונח לפניו וקרא:

— כך וכך „מחזורים", כך וכך „קרבן מנחה", כך וכך „תחנות להזכרת־נשמות". הלא זהו ממש בית תפלה וביבליותיקה שלימה! היתכן, שכל זה נעשה שלא בידיעת הרב?

ספרתי לו, להגיניראל, את כל פרטי הענין, כי רשיון ניתן להחיילים להתפלל בכל הספרים שהוכיר נשלחו בשביל החיילים.

— ואיך באו לשם אנשים זרים — אינני יודע כלל.

— היתכן, כי לא התפללת עמהם? ואיך עשו תפלה בלי הרב?

ספרתי לו והסברתי לו, כי היהודים עצמם „ממלכת כהנים" הם, וכל אחד רשאי לעבור לפני התיבה, וסדר התפלה הוא על פי הספר, ולא מפי הרב, ורוב בני ישראל מתפללים יום־יום בבתיהם מלובשים בבגדי־כהונה, וגם מתפללים על שלחנם אחרי האכילה, פעם ביחידות, פעם בשלשה, פעם בעשרה.

— ואם כן הלא יש אפשרות להאשים את כל היהודים בפתיחת בתי־תפלה. — סיימתי את דברי.

— מזורז! וכי לא נצרך לכם לחנוך את בית התפלה בתפלות מיוחדות?

— לא, לא. אין שום צורך בכך.

— כיצד? אמר השר, הרי בעיני ראיתי את חנוכת בית הכנסת בווארשה, ושם היו רבנים הרבה, ארוכי פאות ורחבי שוליים, מחוגרים באבנטים, וספרי־תורה בזרועותיהם, הלכו והקיפו את הבית ושרו שם שירים ונגונים, במיני קולות משונים.

— זוהי חנוכת בית כנסת פ ו מ ב י לדורי־דורות ובמקום קבוע, זהו ענין אחר, אבל כל מנין, שמתפללים בו לפי שעה, אינו טעון חנוכה כלל. ותמה אני מה שמספר כבוד רוממותו, על הנגונים המוזרים בעיר ווארשה, כי שמעתי שם

יש חזן מצוין עם מקהלה מצוינת השרים על פי חוי־הזמרה ומפליאים את שומעיהם כמגגנים מומחים, אשר גמרו את חוק למודיהם בהקונסרבטוריה הווינאית.

— כן, זה היה בשעה שהעמידו את ספרי־התורה בהיכל, אז עמד איש אחד מלובש כמו הכומר שלנו והיטיב לומר, אבל בשעת הכנסת ספרי־התורה, שנראה בעיני לפולחן החנוכה של הבית, נשמעו קולות משונים.

— וזהו מה שאמרתי — עניתיו — כי כל העם מתפלל, ולכל אחד יש קול מיוחד על פי הטבע, ואי־אפשר שיהיו כל המתפללים מלומדי זמרה. די בזה, כי קולם יוצא מן הלב, ובוחן לבבות, אשר אינגו זקוק לשום חוי־זמרה שבעולם, כל קול ירצה לפניו.

— סלח לי — אמר בדרך ארץ — רואה אני, כי בדברי אלה ראית מעין פגיעה בכבוד אמונתך, והאמן לי, כי לא נתכוונתי לכך כלל. וצדקת בדבריך, כי לפני הבורא כל מיני זמרה למותר.

אחרי כל השקלא־וטריא שביגינו, בין בעניגים הנוגעים אל החקירה, ובין בעניני היהדות בכלל, דשם בספר, כי הרב לא פתח שום בית תפלה וכי לא היה כלל בין המתפללים שם, לא הוא ולא סגנו ולא שום איש מנושאי משרה בהנהגת היהודים דפה, ואיגנו יודע כלל, מי הם האנשים, אשר התפללו שם ומי הרשה להם להכנס אל הקסרקטין, וכי הוא מבקש להחזיר את ספרי־התורה האלה, שכן הם רכושו של בית התפלה ולא נתנום אלא בתורת השאלה.

ובזה תמה החקירה בנוגע אלי.

— נברר, אמר הגיגיראל, נחקור את כל הצבור שהיה שם, ונודיעך, אם עוד יהיה לנו צורך בך. ועכשיו אתה חפשי.

יצאתי משם ועברתי שנית על כל הנאספים במסדרון, ושוב ניסה המנהיג לונדר לבוא עמי בדברים ילדעת, מה העידותי, וכמובן, דחיתיו בקש ואמרתי לו:

— אין לי פנאי, תכנס אלי ונדבר!

החקירה הכללית ארכה עד אור הבוקר. וביום השלישי בערך, בא אלי „המנהיג" לונדר וספר לי את פרטי החקירה בנוגע אליו.

זכר אני, כי הייתי חולה כל היום מרוב שחוק, ואם אבוא לספר את

הדברים במו שהם, תהיה זה היתול גדול ונורא, שמסופקני אם יש דוגמתו בכל ספרות העולם. רק קטעים אחדים ארשום נא לדוגמא:

לונדר ספר לו, כי היהודים המוסקבורצ'יים היו מלאים הכרת־תודה למלכם, כי הרשה להחיילים העברים להתפלל בה„אוצ'יבנאיא קומאנדא", שעל ידי זה נעשה להם כבוד גדול, ובודאי ניתן להם זה בזכות עבודתם החרוצה, שכן אילמלא עבודתם התמה, אי אפשר היה להעלות על הדעת כלל, כי ירשו להיהודים להתפלל בה„אוצ'יבנאיא קומאנדא", וכי הוא, לונדר, כאיש אשר עבד את הקיסר האדיר ניקולאי הראשון במשך שלשים שנה עבודה תמה ופורייה, כאשר יעיד עליו אות הצטיינות של גיאורגי שעל חזהו, שמח שמחה גדולה על אחיו היהודים שהצטיינו במדה כל כך נעלה בעבודתם הצבאית, וברוב שמחתו יצץ לאחיו השכנים אשר במוסקבורצ'יה לבוא להתפלל יחד עם אנשי החיל בשלום המלכות ולהודות לה' חסדו, וחזק את לבות היהודים הצעירים לעבוד את מלכם באותה החריצות אשר עבדו אותו הוא וחבריו בעתם.

— ואני בעצמי, אמר לונדר, התפללתי במשך שמונת ימים שלש פעמים ביום בשלום הקיסר והקיסרית והיורש עצר וכל בית המלכות ואני מתפלא ממש, כי יחשבו זאת לעוון. אכן, מאז ומעולם היו הדברים כך: הרשות האזרחית היא תמיד בסכסוכים עם השלטון הצבאי ועוד בימי היה סכסוך בין שני השלטונות האלה, והגיניראל ייפרמוב, נשמתו בגנזי מרומים, אמר אז, כי כך היא דרכה של הרשות האזרחית לרדוף באף ובחמה את הרשות הצבאית, ואני בטוח, כי הוד מעלתו הגיניראל יגן על כבוד אנשי הצבא, הנאמנים למלכם, ולא יתן אותם לשמצה, חס ושלום, בעיני הבולשת החשאית, אשר רובם „בטלנים". ואנחנו אנשי הצבא, תמיד היינו למעוז ולמשגב למלכנו וכן נהיה, ומוכן אני להיות מעונה לשם הקיסר והצבא שלו.

לונדר ספר לי, כי החוקר צחק כל העת בשעה שדבר, ואח"כ רשם איזה דברים בפרוטוקול ואמר לו:

— אתה חפשי!

וגם הלל אותו בפניו בדברים כאלה:

— רואה אנכי, זקן, כי עובד חרוץ אתה. במה אתה עסוק?

(השר דבר אתו בלשון „אתה" משום חבה צבאית).

— נפח אני, הוד מעלתך, ואם במקצוע זה זקוק אתה לאיזה דבר, נכון אני בכל לבי לשרת את הוד מעלתך, הנני סולדאט עד בור קבר.

— לך לשלום! — ענה בצחוק.

— אט אזוי, רבינקה — גמר את ספורו לי — דארף מען ריידען מיט נאַששאלסטווע, און וואָס דארטין געבאלאבאטשעט די נייענקע סאלדטלעך — ווייס איך ניט, רבינקע, דאס וועט איר פרעגען בא זיי. אבער דערציילט מיר, רבינקה, וואס האט איהר מיט אייער געבענטשטען ציגגעלע דארטען געדעדט? (ככה, רבי, יש לדבר עם השררה, ומה „קשקשו" שם החיילים הטירונים, איני יודע, רבי. בדבר זה תשאל מפיהם. אבל ספר נא, רבי, מה דברת אתה בלשונך המפיקה מרגליות?).

ספרתי לו את תוכן גבית־העדות שלי ואמר לי בזה הלשון:

— לאנג לעבען זאלט איהר, רבינקע, וואס איהר האט מסביר געווען די גוים, אז אַאיד איז עפעס גאָר אַן אַנדער זאַך. לאָזן זיי ניט מיינען, ד. ה. ווי עס שטעהט אין אונזער סדור: למה יאמרו הגויים, אז מיר זיינען פאחאזשע אף זיי, אז אַן דעם שכור'ן גלח קענען זיי ניט געבוירען וועלן און קענען ניט שטאַרבען. (תאריך ימים ושנים, רבי, על שהסברת לגויים כי היהודי הוא יצור אחר לגמרי, ואל יחשבו, כלומר, ככתוב בסדור שלנו „למה יאמרו הגויים", כי דומים אנו להם, שבלי כומר שכור אינם יכולים לא להוולד ולא למות).

מה היה אחר כך — לא ידעתי. לא נקראתי שוב. ועל פי עצת פוליאקוב לא נמנסתי בדברים עם שום איש מן הרשות ולא עם מצביא הגדוד. כאשר התראיתי עמו בשעה השבועה השנתית החדשה. ועד היום הזה אינני יודע, מה נעשה בחזמר של החקירה הנוראה הזאת שהופקד עליה גיניראל מיוחד על פי פקודת הנסיך הגדול. כפי הנראה, מעין נבואה נזרקה מפי ר"ת ראסטער:

— זוחי שטות!

ג.

מ ל ש י נ ו ת

מעשה בשד"ר

בשנת הגרוש התחילו הרבה שד"רים של ישיבות לנסוע למוסקבה, לקבץ כסף לטובת הישיבות. וכדי להציל את הנדיבים מיד הרמאים, באתי בדברים עם הרבנים, אשר בעריהם היו ישיבות וגם עם ראשי הישיבות בעצמם, והחלטנו כי כל משולח צריך להביא מכתב מאת הרב וראש הישיבה, כי הוא באמת משולח של הישיבה, וגם פנקס קטן מהודק וחתום בגושפנקא של הישיבה או של הרב, ועל סמך זה הייתי רושם בפנקס, כי אני מאשר, שיש בידי תעודות, כי פלוני הוא המשולח, והייתי מעורר את הנדיבים בסגנונים שונים ובדברים מתאימים לאותה ישיבה, איכותה, צרכיה והשפעתה באותה שעה. אם היו צרכים תכופים או יוצאים מגדר הרגיל, הייתי מטעים את הדבר. וכשהיה המשולח צריך לעזוב את מוסקבה, היה מביא אלי את הפנקס והיה מעביר קו על הסכום הכללי שנקבץ והייתי רושם אצלי, כי לטובת ישיבה זו נאסף בשנה זו כך וכך כסף, ולשנה הבאה, כשהיה בא אותו המשולח או משולח אחר במקומו לגבות את תרומות המתנדבים ולכבוש לו מהנדבים חדשים, היה מהויב להביא לי מאת הרב וראש הישיבה מכתב חדש על פי התוכן שהתויתי: ראשית, כי גם בשנה זו נתמנה אותו השד"ר — או נתמנה במקומו פלוני — לשד"רותו, ושנית, כי כסף התרומות מן השנה שעברה נתקבל בשלמות. ובלי התעודות אלו לא הייתי רושם עוד את דברי בפנקס, והנדבים היו תובעים מן המשולח את כתבי. וכך היה הדבר נוהג כמה שנים.

השד"רים עצמם, כישנים כחדשים, היו להם „מנהלים", כעין מנהלי

האורחים דרך ההרים בשוויץ. מנהלים אלה היו על פי רוב מן החוזרים על פתחי נדיבים, מעניי העיר, מחיילי תקופת ניקולאי, שנידלדלו או שהתחילו גותניב בסוס עינם, ופרנסתם היתה כ„מניונרים", לפי הבטוי שהיה מקובל בימים ההם, כלומר, המשתתפים ב„מניגים" באותם בתי התפלה, שלא היה בהם כ קבוע בימי החול, כדי שיוכל כל אדם מישראל בכל „מנין", שהוא מתפלל בו בשבתות ובימים נוראים, להתפלל בצבור ולומר קדיש בימי זכרון־הנה שלו. המנהלים האלה היו מומחים במלאכתם. ראשית, כשהיו מנהלים את השד"ר לאיזה מפתחי נדיבים, היו יודעים לעשות קפיצות הדרך, משום שהיו נהירין להם שבילי מוסקבה מילדותם, וידעו גם את החצרות המפולגות, כדי לקצר את הדרך, ממש כשם שהיו ידועות למשטרה מצד זה ולגנבים ולמסתתרים מצד אחר. ושנית, היו מניחים לפי שעה את השד"ר הנכבד מבחוץ, והמנהלים היו נכנסים דרך המבוא השחור של הבית אל חדר המבשלים, והמשרתים היו מזכים שם את המנהלים בידיעות שונות על דבר תכונת הרוח של הנדיב והנדיבה באותה שעה. וכך, היו יודעים, למשל, אם קרה בבית מקרה של שמחה או מקרה של תוגה, אם שלום הבית הוא איתן או ערץ ריב בין הגביר והגבירה, ואז מן המנהלים התפאר לפני, כי הוא מומחה כל כך במלאכתו, עד שהוא יודע, מי מן המשרתות יש לה יחס של קרבת בשר אל האדון בעצמו, ובכמה מקרים היו המנהלים באים בדברים גם עם ה„פלגש" לדעת, אם יש אורחים באותה שעה, אם אין בעל־הבית נחפז לתיאטרון או לאיזה בקור אחר, ורק כשהשעה היתה מוכשרת מכל הצדדים, היו המנהלים יוצאים החוצה להביא את השד"ר דרך המבוא המהודר אל בתי הגבירים. המנהלים היו מקבלים אחוז מסוים מן הסכומים הנאספים, והחשבון היה נעשה בערב או בלילה לאחר כלות עבודת היום. אחד מהם הסביר לי את הטעם, משום מה הוא עושה חשבונות מדי יום ביומו, ואמר לי בהתגלות לב בזו הלשון: „רבי, אל יהא לשום יהודי טוב עסק עם ה„כלי קודש", ושומר נפשו ירחק מהם ומחשבונותיהם, כי לכל חשבון יש להם דינים, ואני מתירא מאד מפני דיניהם. לי יש רק דין אחד: כך וכך כסף נאסף, תן לי את האחוזים שלי, ולך לעזאזל".

עוד מעלה אחת היתה ב„אינסטיטוט" זה של המנהלים. הללו היו יודעים את מספר האנשים, שירדו מנכסיהם במשך השנה, ולהיפך, היו יודעים, מי נתעשר באותה שנה. בין המנהלים האלה היה טפוס אחד מצוין, שמו היה — „לייביצ'קה סידלין", שאני אומר להקים לו זכר בדפים האלה, וחבל שלא נפל בידי מנדלי מוכר ספרים או בידי „נכדו" שלום־עליכם, כי אז נתעשרה הספרות היהודית במנחם־מנדל חדש. לייביצ'קה זה עיקר מלאכתו, על־כל־פנים משעה שאני ידעתיו (והוא כבר בימי עמידה אז), היתה השכרות, וחכמת המנהלות היתה נעשית על ידו בפקחות גמורה, ומז ה„מניורים" היה משתמט בכל האפשר, אם כי לא עזב גם את מלאכתו זאת. וכמנחם־מנדל של שלום־עליכם היה גם הוא משתמש בפסוקים, במאמרי חז"ל ובפתגמי הרוסים העממיים ואת כולם היה מערבב זה בזה כ„מומתה" גמור, וגם היה מסרסם ועושה בהם שמות. ואילו כתבתים זכרון בספר, כי אז היה אצלי ספר שלם, אשר מן הראוי היה לכבותו בשם „פתגמי לייביצ'קה „המוסקבאי העיקרי", כפי שהיה מכנה לעצמו (קורינוי מוסקוויטש). כדי ליתן לדורות הבאים מושג כל שהוא מפתגמיו, אסתפק באחד מהם, לדוגמא. על שאלתי את פי ר' לייב בעצמו, מאין ידוע לו מי נתעלה ומי ירד, השיבני בזו הלשון ממש:

„בחייך, רבנו, וכי לחנם נתן לנו הקב"ה בתורתו הקדושה את המסכת „מי יענה ומי יעשר"?

וכשלא יכולתי להתאפק מצחוק, כשם שלא אוכל להתאפק גם עכשיו, כשאני מסדר את זכרונותי, השיבני סידלין שוב בלשון חכמים:

„לך, רבנו שליט"א, נאה הצחוק, אבל מי שנפל בגורלו להיות עני, עשה לו לצחוק".

— ואלו מי שנפל בגורלו להיות עשיר, מה תאמר, יש לו לצחוק על זה?

— גם זה לא — ענה סידלין ברצינות — מי שנעשה עשיר, ימיו רעים, מפני שהוא מפחד, שמא ירשמו במסכת לשנה הבאה שיענה.

שוב צחקתי על סגנון חכמים זה, שדוגמתו לא מצאתי אפילו בספרותנו.

בכן, לאחר שגיתן להם לקוראים מושג קל מר' לייביצ'קה סידלין שלנו, אספר מה שקרה לי ולשד"ר אחד מפני קצפו של סידלין, אם כי בעצם היה אין טוב.

[illegible] משד"רים היה שד"ר אחד מצוין בנמוסיו ובתורתו, כמדומני, ששמו היה [illegible] יהושע זאק מישיבת טעלשי. למדן גדול היה האיש, בקי בחדרי התורה ועל כולם משך את לבי במדותיו התרומיות, ממש אציל רוחני היה האיש, בעל רגש וחובב ציון נלהב, ואחר כך נעשה גם להרצלאי גמור, וכשהוא שומע מפי חבריו המתנגדים לחיבת ציון, כי הציונים הם ברובם מופקרים רחמנא ליצלן ועבריינים גמורים ואין בלבם שום יהדות מלבד הלאומיות, וכשהיו שואלים אותו מתנגדיו: היתכן, כי יהודי ירא שמים שכמוך יהא מחבב אותם? היתה דמעה נראית בין ריסי עיניו והיה אומר בזו הלשון:

— אם אמת הדבר, הרי אוי ואבוי לי, יתן הקב"ה בלבם, שיחזרו למוטב.

ועכשיו, לאחר שהצגתי לפני הקורא את שני הטפוסים האלה, את לייביצ'קה ואת הרב ר' יהושע, להבדיל בין גס לאציל, אספר מעשה שקרה:

פעם אחת, כשהגיע זמן החשבון בין הרב ובין המנהל, אמר הרב למנהלו, כי בעד בתים אלה ואלה אין מגיע לו כלום, שכן לא עשה שום דבר מצדו לטובת הענין, וכבר קבל בעד הבתים האלה בעד כמה שנים, ובכלל חמסנות האסורה מן התורה היא זו לקבל שכר מן ההכנסות של בתים אלה בכל שנה ושנה, ומה גם בנוגע ללומדי־תורה בבתי־הישיבות, ועל כך הודיע בהחלט, כי מחשבון זה לא ישלם לו כלום. על הדברים האלה ענה לייביצ'קה בזו הלשון ממש:

„רבי, אני אלשין עליך".

ר' יהושע הג"ל ענה, כי גם זה אסור מן התורה.

— בודאי, — ענה לייביצ'קה — הרב יודע הרבה מסכתות יותר ממני, אבל בכל זאת הרי במין ענין כזה, קצת מלשינות מתבקשת מאליה.

כאן צריך אני להפסיק קצת ולהקדים הקדמה קטנה, כי כל ה„משולחים" היו מקבלים, לשם זכות הישיבה במוסקבה, יפיירכה בכתב מאיזה סוחר

ממדריגה ראשונה או שניה מעיר מערי התחום, שהיו נותנים למשולח זכות ישיבה במוסקבה משלשה עד ששה חדשים בשנה. ודרכם של המשולחים היה לחלק את הזמן הזה בין מוסקבה ובין פטרבורג, המקומות הקשים ביותר מצד זכות הישיבה. כמובן, למשטרה היו אומרים, כי קונים הם כאן סחורה בשביל שולחיהם. כפי הנראה, לייביצ'קה שלנו לא היה עצל במלאכתו ושלם שכר לאיזה אדבוקט, אשר ליד שער איברסקי (שהיו עומדים עליד המקום הזה כמתפללים והיו נקראים בשם „איברסקיע אדוואקאטי"), והלה כתב מתוך שתית הייש באיזה בית־מרזח מלשינות גמורה על הרב ר' יהושע הבקי במרבה מסכתות יותר מסידלין זה, ור' יהושע, כמובן, לא ידע מכל זה כלום והוסיף לסובב עם מנהלו זה על פתחי הנדיבים והיה משלם לו בכל ערב וערב את שכר טרחתו.

ויהי היום ויבוא אלי בבוקר השכם חביבי השד"ר זאק מתמוגג בדמעות ואמר:

— אסין נורא קרני. בלילה באה הבולשת ועשתה אצלי חפוש ולקחה ממני את הכסף הגאסף ואת הפנקס־הקטן שלי, אשר שם נרשמו כל הנדבות ורצו לקחת אותי אל בית האסורים, אבל בעל בית אחד מאלה שדרו במלוגי שחדו את מפקח הרובע, שיעזבני מפני חולשת בריאותי עד שיברר את הדבר, ובינתיים קבל ממני שטר התחייבות שלא אצא מן העיר עד שישלחוני לביתי, בדרך האסירים הגולים.

נחמתי את הרב, השקיתיו תה ואמרתי לו:

— ודאי היתה כאן מלשינות מצד סידלין, ובודאי יחקרו אותי, מכיון שבפנקס יש הכתובת והתחומת שלי, ובודאי ישאלו את פי על יסוד זה ואתאמץ לעשות דבר לטובתו אם יעלה בידי. אבל מראש עלי לדעת אם הודית לפניהם, כי מקבץ אתה כספים לטובת הישיבות.

— כן — אמר הרב — הודיתי, ואני מבקש סליחה מאת כ', כי אימה חשכה נפלה עלי בראותי בלילה את בעלי־הכפתורים שהעירוני משנתי ובדקו בכל כלי וכמעט הציגוני עירום ועריה לחפש גם בחובי. רשעים גמורים הם אלה, היהודים לא היו מוכשרים לאכזריות כזאת!

— [illegible]ייביצ'קה? — שאלתי את הרב — כלום אין הוא יהודי?

— [illegible]א אדם פשוט — אמר הרב — עם הארץ הוא.

— [illegible]מחפשים שבאו אליו הם מלומדים ולא פשוטים?

— [illegible]ה גויים!

— [illegible]ייביצ'קה?

— [illegible] על פי שחטא ישראל הוא. ודאי יעשה תשובה.

— [illegible]לי גם הגויים יעשו תשובה אחר כך? — שאלתי.

— [illegible]ה תשובה תועיל להם — השיב הרב ברצינות של תמימות גמורה — הרי לפי דעת הרמב"ם גם הנוצרים עכו"ם הם. אם כי יש בזה דעות שונות, אך הרמב"ם החמיר בזה, ומכל־מקום ספק גדול הוא, אם תועיל להם התשובה, כי סוף סוף דעת הרמב"ם מכרעת.

עברו ימים מעטים וקבלתי הזמנה מאת הבולשת, ועליה היה חתום סגן המנהל את לשכת הבולשת החשאית מויסיינקו, לבוא אליו לברר ענין הנוגע אלי. הבינותי, כי נקראתי בשל המלשינות, ואני חייתי בקי ורגיל בעניגים כאלה מצד אחי היהודים אשר „בודאי יעשו תשובה", ובודאי תועיל להם אפילו לפי שיטת הרמב"ם המחמיר, ומהרתי ללכת למקום הטבופת הידועה.

מויסיינקו פגשני בחבה, כשעל חזהו צמוד לו אות האוניברסיטה, שמע מינה, כי גמר את בית המדרש העליון. הוא קרא לי לשלום בכל גלויי חבה וכבוד, הושיבני אל מול פניו חמאירים והוציא משולחנו את הפנקס הקטן הידוע לי ואשר הכרתיו מיד והראה לי באצבע את כתב ידי בעברית ואת התרגמת ברוסית ואמר לי בזו הלשון:

— בטובך לתרגם לי מה שכתבת.

— היתכן — אמרתי בבחוך — שאתרגם כנגדי דברים פליליים, ואם גם אעשה זאת, היתכן שתאמין לי? הלא אני נוגע בדבר!

— הה — ענה האיש בצחוק של חבה — הרי אנחנו חברים. שגינו גמרנו את האוניברסיטה המוסקבאית. במוח אני, כי התרגום יהיה מדויק, כי מתרגם כזה לא אמצא, ובודאי תגיד לי את האמת גם אם הנך נוגע בדבר.

התחלותי לתרגם את הדברים, והוא רשם כל מלה ומלה על גליון מיוחד. וזה תוכן הדברים:

„הרב ר' יהושע זאק הוא משולח גם בשנה זו מהישיבה דטעלשי לקבל תרומות חברים מגדיבי עמנו לשובת הישיבה המהוללה והמפורסמת בישראל, והשד"ר עושה מלאכתו באמונה זה שנים הרבה, ואבקש מאת כל חובבי תורה בעירנו להעניק ביד נדיבה לבית אולפנא זה". יום פלוני לירח פלוני, שנה פלונית. חתימתי וחותמי.

— אה — קרא כמנצח — ובכן, אתה מכנה אותו בשם רב, והוא אינו סוחר כלל, ולא לקנות סחורה בא, אלא לקבץ נדבות לטובת בית־אולפנא, אשר איננו בכלל בתי הלמוד הרשומים אשר במדינה. לשם כך קניתי את הכרך י"א חלק ב' של המיניסטריון ועיינתי בו ולא מצאתי בית אולפנא כזה. ובכן, רמאות יש כאן בנוגע לזכות הישיבה במוסקבה, ואתה מסייע ידי עוברי עבירה. ואם אנשים כמוך עושים דברים כאלה, מה נאמר ומה נדבר? אמור נא בעצמך כיודע דת ודין, כרב אשר חוקי הממשלה צריכים להיות קדושים בעיניו לפחות. כך שמעתי מפי הרבה רבנים בערי התחום בשעה שעבדתי שם. ובכן, מה יוצא מזה? הגני שואל עוד הפעם.

— אינני יודע מה יוצא מזה.

— הה, אינך יודע. ובכן, אני אודיעך: לפסול את כל יפוי־הכח ממין זה ולשלח את כל היהודים הדרים במוסקבה על יסודות כאלה. הלא נראה, כי כל התעודות האלה הן מזויפות מצד תכנן.

וכאן קרא בעל־פה את שירו הידוע של ניקראסוב: „נזיה מנוגו" וכו'.

— את כל היהודים הבאים הנה ותעודות יפוי־כח בידם לא אוכל לדעת. אבל בנוגע לזה האיש זאק, צריך אני להעיד לפניך, כי הוא בא לקנות סחורה.

— כיצד? אתה יודע בבירור, כי הוא קונה סחורה בשביל שולחו?

— לא רק אני יודע. כל הסוחרים כאן יודעים זאת.

— ומה ענין קבוץ הכספים?

— כלום מר אינו יודע, כי היהודים בערי התחום עניים גדולים הם?

— מה ענין עניות לכאן?

— שייכות גדולה יש בזה. מוכרחים הם העניים האלה להחזיק בידי לומדי תורה בעירם ואין ידם משגת. ותלמידי הישיבה אובלים מדי יום ביומו בתי העניים האלה, פעם בבית זה ופעם בבית שני, והעניים האלה מחלקים אתם את פתם המצומצם, ולפעמים הם כורתים אוכל מפי ילדיהם הקטנים בדי להאכיל לומדי תורה.

— ואתה מספר? עובדא היא זו או בדותה?

— עובדא, אדוני, עובדא! ואם תחפוץ לחקור זאת, נקבל חופשה אני ואתה, ונלך לערי התחום ונראך שם את המחזה הזה.

— ועוד הדבר! ובכל זאת איזו שייכות יש בזה לזאק זה?

— אדוני! יהודי התחום מוכרחים לפנות לאחיהם בערי הפנים, המאושרים יותר מהם לפי מצבם החמרי והכלכלי, ומקבלים מהם תרומות חפשיות, שאלה נותנים מעצמם לטובת לומדי־תורה. אבל אני צריך להזכירם על זה, כי טרודים הם בעסקיהם ואם לא יזכירום, לא יתנו ולא יתפנו מעסקיהם לשם משלוח נדבה קטנה. הרי רואה אתה מן הפנקס, כי הנדבות הן קטנות, ואם כל אחד ישלח לכל ישיבה וישיבה את נדבתו הפעוטה, מלאכתם אימתי תגשית? הגע בעצמך: כדי לשלוח אדם מיוחד לאסוף את הנדבות צריך לשלם לו כסף, וצריך גם להספיק למשפחתו כדי מחיתה, ואז יעלה כל רובל הבא ממוסקבה בשלשה רובלים הוצאות שם. היש חשבון, יגיד נא אדוני?

— בודאי אין חשבון. ובכן?!

— ובכן — אמרתי — מבקשים איש, הנוסע למוסקבה בשליחות אדוניו לקנות סחורה ומטילים עליו לגבות את הסכום הזה, וכמובן הוא עושה את מלאכתו זאת חנם אין כסף, והוא כאן ובני ביתו שם מתפרנסים על חשבון הסוחר, השולח אותו לקנות סחורה.

— הלא זוהי מלאכה לא נקיה ולא קלה כל כך, ולמה לו לעשות דברים כאלה?

— מפני שהוא מקבל שכר הרבה בעד זה, בשובו לעירו מביטים עליו כעל איש טוב ומיטיב, מושיבים אותו בראש, מחלקים לו עליות שמנות (הסברתי להגוי מהו העגין), הוא עושה שדוכים הגונים לבניו ובנותיו, ועוד

שכר צפון לו מאת הבורא. האיש, אשר על אודותיו ידובר עכשיו, הוא ירא שמים ומלומד גדול בתורה. האם ברור לך, אדוני, עכשיו כל הענין? הלא לרגלי מלאכתך אתה צריך לחדור כליות ולב, היתכן שלא תבין את זאת? ועם איש כזה תחפוץ לעשות שפטים ולעשות דבר אשר בודאי יוריד אותו שאולה בלא עת, כי לרגלי מעשהו הטוב יגרום רעה לכל אחיו ויכרית אוכל מפיהם, ויהיה גורם לגזירה חדשה על כל ישראל. סלח לי, אדוני, כדי לעשות דבר כזה צריך להסיר קודם כל מעל החזה את אות־האוניברסיטה.

— זוהי תמונה חדשה בחיי בני ישראל, שלא ידעתי כלל — ענה נרגש קצת — וכל כך יצאה בהירה מפיך, עד שאינני מסופק אף רגע באמיתותה. אבל הלא איש יהודי עני חתם על הנייר שקבלנו, ושם הוא מתלונן, כי השד"ר שולל ממנו את משכורתו בעוד שהוא עצמו מקבל משכורת לרוב.

— מהמשכורת שמקבל השד"ר אי אפשר, כמו שבארתי לך, לחלק חלק לאותו האיש העני, כי אי אפשר ליתן „עליות" וכבוד מרחוק, ומי יודע אם פרעון כזה ימצא חן בעיני בעל המלשינות (אמרתי בהטעמה), והשד"ר משלם לו פעם בפעם למורת־רוחו, משום שהוא חושש, ראשית, שמא לא יקבלו ממנו הוצאות אלה בחשבון, והוא עצמו דין אשר הוא חי, ושנית, אם גם יקבלו ממנו הוצאות אלה בחשבון, לבו עליו דיו פן יגרע מחלק בני הישיבה, אשר רק לטובתם עמל המשולח של סוחר שנעשה לשד"ר ומחסר את נפשו, והוא חשב כי מה שקבל כבר בשנים הראשונות להראות לו את דירות הנדיבים, די בדבר זה ואין לעשות מזה פרנסה תמידית, ומה גם שהוא מקבל גם עכשיו שכר טרחה בעד האדריסאות ההדשות. ואם נניח, כי שגה בזה השד"ר, הלא רק שגיאה היא ויוכל לתבעו לבית דין של בוררים או של רבנים. ואני הייתי מציע, כי אני ואתה נהיה הבוררים, אם רק תסכים לקחת עליך את הטורח הזה. ועל שאלתך הראשונה אותי: „ובכן, מה יוצא מזה?" הרשני נא עתה להגיד את דעתי, כי אין לך אלא להסביר לכל מיני מלשינים, כי זוהי הוצפה יתירה להפריח את הפקידים בענינים כאלה, המסלפים את פעולת פקידי הממשלה ומביאים אותם לראות צל הרים כהרים

ואנשים תמימי־דרך כפושעים חוטאים וזייפנים. הרשני נא להציג לפניך את הבעיה הזה בעצמו, תשוחח עמו מעט, אולי תמצא כאיש אינטליגנטי, כי גם הוא איש אינטליגנטי אם כי ממין אחר.

— טוב, אני אגדש את המנוול ההוא. ואולי תקבל עליך את הטרחה להשיב את הפאספורט והפנקס והכספים למשולח ותתן לי פתקה, כי קבלת עליך את המסירה הזאת.

— אוכל לעשות זאת, אם אדוני מוצא זאת לנחוץ. אבל אינני רוצה בזה. בודאי שיבוא האיש הזה בעצמו אליך, כי רוצה אני שתראנו. צריך שתראה את ה„רמאי" הזה פנים בפנים.

— טוב. שלחהו מחר באחת־עשרה שעות בבוקר.

— אני אבוא עמו יחד.

— מה אתה אומר? כל כך נכבד הוא בעיניך?!

— ומדוע לא?! איש העמל לשם למוד תורה, האין אנו חייבים בכבודו? וזה בלי שום פניה ואינטרס, אלא הכבוד הרוחני בלבד.

— טוב. מחר נתראה.

— איך שיהיה, הענין נגמר. שלום!

מלשינות ותוצאותיה

אם איני טועה, היה זה בשנה השלישית לרבנותי, כלומר, בשנת תרנ"ה, 1896. בא אלי סגן־פריסטאב אחד והזמינני בלילה לבסוע עמו יחד אל איזה מלון, כמדומני, כי זה היה ברחוב רוז'דסטוונקה, ושם המלון היה „ברלין", או איזה שם אחר מעין זה, אין אני זוכר בדיוק. הוא נסע עמי במרכבה יחידי, ובדרך ספר לי, כי מטרת הנסיעה היא לעשות רשימה מן החפצים שנשארו בחדרו של יהודי אחד, שמת פתאום, ושם יושבים הפריסטאב והרופא ומחכים לנו, כי הפריסטאב אינו רוצה לעשות רשימת החפצים בלי רב, שיוכל לברך את הכתבים העברים ושבדרך כלל יהיה מצד בן אמונתו של זה שמת פתאום בארץ נכריה.

באנו אל המלון ומצאתי את הפריסטאב ואת הרופא של הרובע יושבים ושותים תה ומשוחחים, ומשראני הפריסטאב אמר:

— טוב מאד, עכשיו נגמור.

ורצה להוביל אל החדר, ששם מוטל המת. אבל אני אמרתי לו, כי כהן אני וכי על פי הדת אסור לי להכנס לחדר ששם מוטל מת. הפריסטאב התיחס אל הדבר הזה ביחס של כבוד, והרופא אמר:

— אוי לה לאמונה זו שמרחיקה את כהניה ממתיה!

לא רציתי לכוח בדברים עם הרופא ואמרתי לו: אם הוא מתענין בדבר, אקבע לו שעה לשיחה, אגיד רק, כי בנוגע לדבר זה עומדת היהדות על מרום השקפתה, כי דגלה הוא החיים ולא המות.

אז אמר הפריסטאב:

— נ[illegible]א את המת אל חדר אחר ונכנס לאותו חדר לראות את כל החפצים ולר[illegible]מם.

אמרתי [illegible] כי לא אוכל להסכים אף לזה, מפני שטלטול המת הוא בגדר בזיון, והצע[illegible] הצעה אחרת, כי יכתוב הרופא את הפרוטוקול בנוגע למת וכל מה שמצא, [illegible]גי אדבר בטלפון אל החברה קדישא שלנו, שיביאו מיד את הארון ויביאו את [illegible]מת אל בית העלמין, ושם יהא מונח עד למחר ויבוא לקבר. הצעתי זאת נתקבלה על דעתם. הרופא כתב את הפרוטוקול, ובאותה שעה צלצלתי להמנוח ר' אפרת, שהיה אז המפקח על בית הקברות ובקשתי מאתו שיטריח לבוא בעצמו וגם לדאוג למשלוח עגלת המתים.

עוד לא הספיק הרופא לכלות את מעשהו, והנה בא מר אפרת. הצגתיו לפני הפמליא המשטרתית כחבר לועד הנהגת הקהלה היהודית ומוסדותיה במוסקבה וכמפקח על בית הקברות, מאושר מטעם הרשות, ודרשתי כי ישתפו אותו בשעת כתיבת הרשימה בתורת עד. גם הצעתי זו נתקבלה, אלא שמוכרח הייתי לחתום ולהעיד, כי באמת אפרת זה מאושר במשמרתו הצבורית מטעם הממשלה. העגלון בא והוציאו את גוית המת. כולנו ירדנו למטה ולוינו אותו עד העגלה. כאשר הושם בארון, רצינו לעשות לו אזכרה על יד הפתח כמנהג ישראל, אבל לא ידענו בבירור את שמו ושם אביו, כי בפאספורט היה מעורבים שמותיו העבריים והרוסיים ביחד, והסתפקנו בקריאת מזמור מ"ט של ספר תהלים. אחר כך נגשנו אל העבודה, פתחנו את הארגז ומצאנו שטרי חוב על אנשים שונים על סך קרוב לכ' אלף רו"כ, טלית ותפילין וסדור "דרך החיים", ועליו היה רשום שמו ושם אביו בדיוק, גם משניות עם קצור "תפארת ישראל" ובמזומנים קרוב לאלף רו"כ. אמרתי לפריסטאב, כי, לפי דעתי, צריך למסור את המזומנים למר אפרת להוצאות הקבורה ולחלוקת צדקה לעניים בשעת הקבורה כנהוג בישראל וגם לשכור לו "קדיש", עד שימצאו ה"קדישים" האמיתיים. הפריסטאב אמר, כי יש להכניס את הכסף הזה לרשימה, ובנוגע להוצאות יש להמלך בדבר. הרשימה נגמרה, והפריסטאב וסגנו וגם הרופא באו לידי ההלטה למסור את כל העזבון הזה במלואו לידי הרב בקבלת שטר־קבלה

ממנה כי קבל את הכל לשמירה, ולשלוח את הפרוטוקול ואת שטר הרב אל התובע הכללי, הממונה מטעם החוק על עזבונות המתים. סרבתי קצת לקבל עלי עסק כזה, אבל הפריסטאב מצד אחד וגם מר אפרת מצד אחר אמרו, כי מתייב אני לעשות כן. קבלתי את הכל ונתתי את השטר ושבתי הביתה.

בבוקר נסעתי אל בית הקברות, להשתתף בקבורת אותו האיש, שמת פתאום, לפי דעת הרופא, משבץ הלב. עיינתי בשני הספרים הנשארים ומצאתי שם רשום: בני פלוני נולד ביום פלוני בשנת פלונית, בני אלמוני נולד וכו', כנהוג בישראל, אשר הסדורים שלהם וספרי הלמוד משמשים להם בחינת ספרי הפקודים הנכונים ביותר. כך נודע לי, כי למנוח היו שני בנים. את הפאספורט של המנוח לא ראיתי כלל, כי הוא נשאר אצל הפריסטאב, או אולי ראיתיו ולא עייתי בו כדבעי. אבל, בפי הגראה, הודיע הפריסטאב באופן רשמי על־פי הפאספורט לממונים עליו, כי איש פלוני מת במוסקבה פתאום, ובודאי כתב גם, כי תוכן העזבון נמסר לשמירה להרב מוא"ה.

עברו שבועות אחדים וקבלתי מכתב מאת אחד מידידי החביבים מר אברהם יעקב סלוצקי המנוח, אשר דרכו היה להאריך מאד במכתביו ולהכנס בפרטי פרטים של כל דבר המעניין אותו. המכתב נכתב על בלאנק של „מזרחי". במכתבו מודיעני מר סלוצקי, כי בני המנוח הם „אנשים קשים כבני צרויה ועשידים כקורח", ולמנוח היתה בת, אשר מהה בדמי ימיה להניחה אחריה יתומה אומללה, והמנוח אמר כמה פעמים, כי יתן, אם יהיה בחיים, או יצוה את בניו אחריו, אם ימות, לתת ליתומת נדניא לא פחות מעשרת אלפים לכל אחת מהן, ובכן, מסיים מר סלוצקי, מבין שהכסף הזה שמור אצלך, ראוי אנכי בעליל את יד ההשגחה, אשר מטרה את הכסף בידים נאמנות, כדי שלא יגרע חלק היתומות מנחלת אביהן וקנן, והוא מסיים במלים: „ועשית בחכמתך, ותכתתך במדת רחמנותך אשר אתה מצטיין בה".

בעולי המכתב היו כתובים דברים אחדים בזו הלשון בערך, כפי, כאני זוכר: מובטחני בטבעך, כי יעשה כל מה שבמהו לעבב את הנסף בשביל היתומות בלי לתבוע על הישר שלהם. היתכן, כי איש אשר כמוהו ויוריסט מלומד יהיה כמחזיק טפני גזלנים [illegible] בברכה

ובבקשה עצומה ומעיד לפני, כי הוא עצמו שמע מפי המנוח, כי בדעתו לעשות את הכתרים המבוארים במכתבו של ידידנו הנ"ל.

אחרי ישוב הדעת עם מר אפרת, אשר הראיתי לו את המכתבים, (וכמדומני, כי הוא לקחם אל ביתו לעבור עליהם בעיון ואולי גם נשארו תחת ידו), החלטנו: להכניס את הכסף המזומן לבנק של פוליאקוב ולמסור גם את השטרות לבנק הנ"ל ולהביאם לידי גובינא זה אחר זה כשיגיע זמן פרעונם, ולבקש מכל סך וסך מדמי הפרעון יצורף אל המזומן כחשבון חוזר מיוחד על שמו. בזה, אמר אפרת, יהיו המפתחות תמיד בידך לטובת היתומות. ובנוגע לטלית ותפילין, הסדור והמשניות, היתה דעתו של מר אפרת למסרם לבתי המדרש, הנפתחים בערים של פנים רוסיה, מחוץ למוסקבה, הפונים אלינו תמיד בנוגע לתשמישי־קדושה כאלה. אמרתי, כי בנוגע לכספים ולשטרות אעשה כפי עצתו, ואת תשמישי הקדושה אשמור עד שיבואו היורשים, כי מי יודע, אולי יערערו על זה.

עברו ימים מעטים, לאחר שהכסף נכנס לבנק, ופוליאקוב נתן הוראות בפני לסדור הדבר וצוה את אחד מעובדיו בבנק — שמו היה קנצל מילידי קורלנד ש„נתרוסס" לגמרי, — כי ימהר לגבות את הכספים ולהודיעני תמיד מן הפרעונות אי להיפך, אם מי מבעלי החובות לא יפרע, וכו'. והנה קבלתי פתאום טלגרמה, כמדומני מעיר ביאליסטוק, והיו חתומים עליה שני האחים, בסגנון כזה:

מבקשים אנו לשלוח את כל העזבון של אבינו למקום פלוני על ידי בנק פלוני ובעד התשובה לא שלמו השולחים. השיבותי להם בטלגרמה בזו הלשון:

„בפרטות במכתב. הרב מזא"ח".

בו ביום כתבתי מכתב להאחים והודעתים, כי כפי שקבלתי מכתב מהגאון ר' שמואל מהליבר — את שם סלוצקי לא הזכרתי כלל — כי אביהם הבטיח לתת ליתומות נדוניא עשרת אלפים לכל אחת, וכפי שלדברי חו"ל הרבנים הם ידי יתומים ועניים, על כן מצאתי את עצמי מחויב בדבר להזכירם את חובתם ליתומי

אחותם ולבקש רחמים עליהן; ולכן השלשתי על שם כל אחת מהן עשרת אלפים רו"כ, אשר הכנסתים לבנק; ובנוגע למותר הצעתי לפניהם, כי צריכים הם להפריש סכום ידוע להשיב להעדה את הוצאות הקבורה וצדקה לעניים, ואת הטלית והתפלין והסדור והמשניות מן הראוי היה להביאם לאיזה בית כנסת מערי הפנים, אשר דברים כאלה אינם מצויים אצלם, ויש צורך כל פעם להביאם מווילנא או מוארשה, ואת כל הכסף הנותר מגבית השטרות מוכן אנכי לשלוח אל המקום אשר יכתבו.

המכתב נכתב עברית כדי שיזדקקו למתרגם, אם יביאו את הדבר לערכאות של גויים.

אחר־כך באו שוב חלופי־טלגרמות. האחים דרשו מתוך רוגז והתמרמרות, שאמציא להם מיד את כסף הירושה, ואפילו בשעת התמרמרות זו שכחו שוב לשלם בעד התשובה. ואני השיבותי בניחותא, כי מצוה לקיים רצון המת.

עברו ימים מעטים, ופתאום נכנסו לביתי שני אנשים, אשר פניהם היו זועפים מאד. הבינותי מיד, כי אלה הם שני האחים, ואני רושם לזכרון את שיחתנו, כעין המשך פנימי או אופייני לשיחת האחים א., ועל לבי עלתה מחשבה של אדם הנוטה למסתורין, כי הקב"ה בחר לכלי זעם נגדי — א ח י ם.

ה ם: באנו לבקש בכל תוקף את עזבון אבינו.

א נ י: אתם יכולים לקבל, חוץ מאלה עשרים האלפים שהושלשו בשביל בנות אחותכם על פי צוואת אביכם המנוח.

ה ם: איזו צוואה? מי קרא את הצוואה? מה אדוני סח? כלום מכתבים של איזה „באַנק־קוועטשער" צוואה הם? ודברים כאלה מדבר רב מטעם (כפי הנראה דרשו מלה זו לשבח), איש היודע דת ודין. אנו איננו רגילים שילעגו לנו ומבקשים להשיב תיכף את הכסף בלי שום דחוי.

א נ י: סלחו לי, אדוני, מתי לעגתי לכם?

ה צ ע י ר ש ב א ח י ם: האין זה שחוק לקום ולהודיע, כי כבר עשה מה שעשה. ולא די בזה, כאשר הראיתי את מכתבו להרב ר' שמואל מוהליבר אמר, כי המכתב הזה נכתב בחכמה רבה. אולי אצל הרבנים זוהי חכמה, אבל אצל סוחרים זוהי בזילה וליצנות.

אנו: דעו לכם, רבותי, כי את הנעשה אין להשיב, כי הבנק לא ישיב את הכסף שהוכנס על שמות שני אנשים אחרים, וכל מה שעשיתי, עשיתי על פי שני אנשים נכבדים בישראל, אשר אין לפקפק באמיתותם וביושר לבם, ואם הם העידו לפני, כי כך היה רצון המת, מחויב הייתי כאיש ישראל לקיים את דברי המת, ולא יכולתי להעלות על הדעת כלל, כי הבנים שהם גם אנשים אמידים, יעברו על רצון אביהם בנוגע לסכום קטן כזה לפי מצבם. ואם כפי שמתברר עכשיו, טעיתי בשקול דעתי, ואתם רוצים לעשות מעשה נורא, לעבור על רצון אביכם המת ולהקשית לבכם ביחס לשתי יתומות, בנות אחותכם, אשר מתה בדמי ימיה ועזבה את בנותיה כאניה בלב ים, אין דרך לפניכם אלא להגיש עלי תביעה לבית דין המחוזי, שאשיב לכם את הכסף. ובכן אני מציע לפניכם: הגישו עלי תביעה לבית דין. אני, כמובן, אספר כל מה שהיה. בירור הדין יהיה, כמובן, בדלתים סגורות, ואני אצייר לפני השופטים את כל הטרחה שהיתה לי בענין הפקדון והיה אם גם חטאתי, חטאתי ולא לי, ובכן, אם השופטים יעמידו בכל זאת את הדבר על הדין, אזי יתנו לכם אדרכתא לגבות ממני עשרים אלף רובל. וכפי שגם השופטים וכל באי שער עירנו יודעים, כי סכום כזה אינו בנמצא אצלי, הרי יתצו לי ארכא לשלם את הכסף לשעורין, וכל פעם שיבואו לגבות בי אהיה מוכרח לספר את כל המאורע, ואין לשער את חלול שם אביכם, והעיקר — חלול שמכם אתם שיצמח מזה. ואם המתים אינם יודעים בושת, הרי אתם חיים אתם ותרגישו את הבושה, וכמעט שאין החשבון הזה כדאי לכם, כי יצא שכרכם בהפסדכם, על הוצאות המשפט ונסיעות התמידיות עם שליח בית הדין. זאת ועוד אחרת. הרי כבר אמרתם בעצמכם, כי הרבנים הם חמסנים, ואיך שיהיה הרי מוכרח אהיה לבקש בבית דין שכר בעד שמירת הונכם ורכושכם ואצרף לזה גם נמוק נמוסי, כי בנוגע לבנים העוברים על כבוד אביהם, איני רוצה להיות שומר חנם, ואפשר שהשופטים יוציאו משפט, כי עשרת אלפים, או אולי גם עשרים אלף מגיעים לי בעד טרחתי ובכן, ידעו הכל, כי אני נתתי מתנה ליהומי אחיהם סך כזה, והנחילוני כבוד, וחרפת עולם תהיה על ראשכם. לולא

נעשה מעשה, כי אז הייתי משיב לכם מיד את הסך הזה, אבל מכיון שכיון בידי הסך הזה, כמדומני, שמוטב לכם לעבור בשתיקה על כל הענין, ואם אתם בעצמכם אינכם רוצים להיות דודים טובים, הרי מכיון שאני כבר עשיתי אתכם לדודים טובים שלא בטובתכם, צריכים אתם להכיר לי תודה.

ה ם י ח ד י ו: ליצנות זו עולה גם על הליצנות שבדברי מכתבו שלא נשכחם לעולם: „מצאתי חובה לעצמי לבקש רחמים עליהן, ולכן הכנסתי אל הבנק וכו׳״.

א נ י: רבותי, מה אתם רוצים? הכסף הוא בידי הבנק, ואת הדרכים איך לגבותו בארתי לכם למדי. וגם בארתי לכם, מה יהיו טענותי בבית המשפט, וכפי חפצכם וראות עיניכם עשו, אבל את הכסף לא תקבלו ממני בלי ברור בבית המשפט מפני הטעם הפשוט: כי אינו אצלי. ומה שאתם חושבים לליצנות שבקשתי רחמים ועשיתי מה שעשיתי — הרי טעיתי רק שחשבתי, כי אנשים ישרים אתם, ואם אני מבקש רחמים על יתומות אחותכם, אתם בודאי תסכימו לזה ותאמרו לי „יישר כחך״ על המעשה שעשיתי. ואם צעיר אנכי בימים וטעיתי בשקול דעת, הרי אשלם שכר למוד עשרים אלף רובל ולא אוסיף עוד לעשות דברים כאלה בימי חיי.

ה א ח צ ע י ר: אין קץ וסוף לליצנותו של הרב, כל מלה ומלה דוקרת כמחט, ואין ספק בעיני, כי בבית המשפט יבוא עוד לגבות מאתנו איזה סך בעד ההזמנה לדין ולא נשאר לנו כי אם דרך אחת, לפנות אל התובע הכללי (שוב: התובע הכללי) ולתבוע ממנו לא בדיני ממונות, כי אם להאשימו בפלילים על „סאמואופראווסטוו״.

א נ י: התובע הכללי? באמת זוהי המצאה. צריכים אתם, לפי דעתי, למהר, כי על חטא כזה יש זמן מוגבל מאד להגיש קובלנא; ובכן, לכו לשלום, אבל את הסך עשרים אלף רובל לא אוכל ליתן לכם.

ש נ י ה ם ב ב ת א ח ת: הנה אנחנו מתרים בך בפעם האחרונה, ואם לאו — נלך אל התובע הכללי. ומה שהוא אומר, כי אין לו עשרים אלף רובל, יפנה נא אל הגביר פוליאקוב ויחלצו מן המיצר. כי אפילו אך להצילו מלשבת על ספסל הנאשמים, כדאי לפניו לשלם סך כזה.

א נ י: העדה לא תוכל בשום אופן להאמין, כי תושיבו אותי על ספסל הנאשמים ואהיה בעיניהם כמתעתע, ואם תושיבוני על ספסל הנאשמים, אולי תשיב לכם את עשרים האלף, ובכן, עצתי, כי תמהרו ללכת אל התובע הכללי.

הם הלכו להם, ואני נשארתי בחדרי, שקוע במחשבותי ונזכרתי בדברי לוינסקי, אשר כתב לי במכתב ברכתו, כשאושרתי במשרת רב במוסקבה ובדרך תשובה על ה"יהי רצון" שלי, שבו סיימתי אותה שעה את באומי בבית הכנסת שנתפרסם ב"המליץ": "ואני אוסיף משלי עוד יהי רצון אחד:

"יהי רצון, כשיהיה לך עסק עם אחיך ולפני ולפנים שלהם ותראה גם את חסרונותיהם ואת מומיהם הרוחניים, לא תחדל מלאהוב אותם כאשר אהבת אותם עד כה".

ובנוגע ל"ליצנות" שהאשימוני בזה האחים, עלו על לבי רעיונות כאלה: "שני מקרים בלתי טהורים, בשני המקרים — אחים, ובשני המקרים מאשימים אותי בליצנות: בענין האחים אי שמעתי זאת מפי הפריסטאב (אדוני מתלוצץ), ובפעם השניה שמעתי זאת מפי ישראל.

עודני יושב ותוהה על דבר המאורע הזה ומשוה אותו אל המאורע ממין אחר לגמרי, אל ענין האחים א., אשר גם בעיניהם לא ישרה שיטת אביהם, שם בענין זמג, וכאן בעניני נחלת — הצד השוה שבהם, כי מצות "כבד את אביך" רוספת פה ושם, — עודני יושב ומהרהר כדברים האלה — והנה בא "קורייר" אחד והביא לי פתקא לאמר:

"הקטיגור של בית המשפט המחוזי מבקש את הרב מוא"ח לבוא אליו לשם ברור דברים בענין הנוגע אליו".

הלכתי מיד. שם מצאתי את האחים בעלי דיני יושבים על ספסל של עץ במסדרון הפנימי הארוך של בית המשפט, אשר על יד דלת של חדר הקטיגור. בראותם אותי הביטו עלי כמנצחים, אבל כשראו אותי נכנס אל חדר הקטיגור פגימת והם לא הזמנו, שינו פניהם.

ה ק ט י ג ו ר: מהו הענין עם הסך עשרים אלף רו"כ אשר היהודים האלה תובעים ממך?

ספרתי לקטיגור את כל העניין מהחל ועד כלה והבאתי לפניו את דברי מכתבי עם ה„ליצנות" שבו.

כשהבאתי את הדברים האלה, פנה אל מזכירו ואמר:

— כמה יפים הדברים!

אחר־כך פנה אלי ואמר:

— ובכן, מה סוף הדבר? האם הכנסת להם את הכסף?

א נ י: חלילה, אדוני, כיצד אכניס כסף זרים! אבל אינני מבין, הרי הכסף מונח על שמי, ואם אינם מאמינים לי, הרי בכלל כל העניין הוא בבחינת „סאמואופראווסטוו".

ה ק ט י ג ו ר: נו, הרי עשית את הדבר על פי הסכמת המשטרה.

א נ י: אדוני הקטיגור! כלום יכולה המשטרה ליתן רשיון ל„סאמואופראווסטוו"?

ה ק ט י ג ו ר: ומה אתה חושב? זהו ודאי „סאמואופראווסטוו"!

א נ י: ובכל זאת, חושב אני, כי לא תאשימני בזה, אם אשיב את הכסף לבעליו.

ה ו א: ובכן, מה לעשות?

א נ י: הכסף הוא בשלימות עד הפרוטה האחרונה. היורשים לא נתאשרו עוד כיורשים מטעם המשפט, ולעת עתה הם אנשים זרים בעיני החוק, ואני מוכן ומזומן להשיב את הכסף לכל מי שיביא תעודה מבית המשפט, כי הוא האיש, ועכשיו אם אדוני רוצה לעזור לי בדבר היתומות, אזי יעשה בחכמתו ויעזור לי, הלא כבתו אמר בעצמו, כי הדברים אשר כתבתי יפים בעיניו. ואם לא יוכל לעזור לי בזה, הרי הכסף הוא שמור ומחלק העשירים האלה לא יגרע באומה, והיתומות תשארנה בלי משען ומשענה.

ה ו א: אני מלא כבוד לכהן־הדת, העומד על מדריגה מוסרית גבוהה־יכל־כך ביחס למשפט יתומות. הדבר נגע עד לבי, ואני רואה הכרח לעצמי לעזור לו. מלכתחילה הייתי בטוח, שאין כאן מקום לדבר על „סאמואופראווסטוו".

א נ י: הניתנה רשות לשאול, מהיכן היה לו בטחון זה, והרי לא הכיר אותי כלל?

ה ו א: מדבריהם שלהם עצמם. אמרתי בלבי: הרי אין הוא מכיר כלל את היתומות, ולשם מה יעשה מעשה של בעל־זרוע ויביא על עצמו צרות? הבינותי מיד, שהדבר אינו פשוט כל־כך, ולפיכך הטרחתי אותו, כדי לברר את הדבר. וגם... אני מוכרח להודות, כי על סמך נסיונותי עם כהני־דת אחרים, חשבתי, שמסתבר יותר, שהוא יעמיד על צד היורשים העשירים. בין כך ובין כך, אני מבקש סליחה על הטרחה שהטרחתי אותו. שמחתי להכיר אותו. מוטב שיסע הביתה, ואני אביא אתם בדברים בעצמי בהתאם לנוסח הדברים ששמעו מפיו.

הוא הושיט לי את ידו, ואגב ברכת הפרידה חזר על דברי מכתבי: „מצאתי את עצמי מחויב בדבר להזכירם את חובתם ליתומי אחותם ולבקש רחמים עליהן, ולכן השלשתי על שם כל אחת מהן עשרת אלפים דו"כ, אשר הכנסתים לבנק".

יצאתי מחדר התובע הכללי וראיתי שוב את האחים יושבים על הספסל מאחורי הדלת. הם הסתכלו בי מאד, כאילו רצו לדעת, הקבלתי כבר את העונש, ומה יהיה לכספם? כמובן, הם לא העיזו לשאול את פי דבר, עברתי על פניהם והלכתי לביתי.

עברו שעות שלמות. האחים לא באו. נטו צללי ערב והאחים לא באו. הגיע זמן לילה — מצלצלים. האחים באו. נכנסו אל חדרי נבוכים מאד.

— נו, מה יהיה לעניינו? — שאלו.

— יהיה משפט פלילי, יישיבוני על ספסל הנאשמים, ובודאי דבר זה לא יהיה לרצון לעדה ויקיימו בי מצוות פדיון שבויים, המקופה של צדקה זו תקבלו עשרים אלף, וגם ליתומות יהיו עשרים אלף, וטוב יהיה גם לכם גם להן.

ה צ ע י ר ש ב א ח י ם: כל פעם אני טועם טעם מיתה, כשאתה מסביר לנו את האושר הגדול שלנו.

א נ י: הרגע נא, אדוני, מה מיתה יש כאן? מיתה היתה רק בנוגע לאביכם, אשר מת פעמים: מיתה גופנית בידי מלאך המות, ומיתה רוחנית בידי בניו, שאינם רוצים לקיים את צוואתו, ז ו ה י מיתה, מיתה כפולה, ואלו אתם, ב"ה חיים וקיימים ותחיו לאורך ימים. אי"ה.

הבכור: אדוני הרב, על היתומות בקשת רחמים, וגם לנו יש בנים קטנים, אולי תרחם גם עליהם ותשים קץ לכל הענין הזה, אשר לשמו עזבנו את ביתנו וכיתתנו את רגלינו למוסקבה אגב סכנה, כי אין לנו אלא זכויות של סוחרים ממדריגה ראשונה שבערי התחום, וזכות ישיבתנו מחוץ לתחום מצומצמת בזמן, ואין לנו היכולת לקלקל בשביל ענייננו זה את זכויותינו לכל השנה, כי אנו צריכים עוד לנסוע לשוק המוסקרסנסקי בחארקוב.

אני: תוכלו לנסוע בשלום, רק את הסכום אשר אתם דורשים לא תקבלו ממני, כי אם רק לאחר שתרשיבוני על ספסל הנאשמים. והלא הענין כבר בידי הקטיגור ותוכלו להיות בטוחים, כי הרי אין לפניו משוא פנים.

שניהם ביחד: הקטיגור, ימח שמו וזכרו!

אני: וכי מה עשה לכם הקטיגור?

הם: ראשית השחה אותנו כמעט כיום שלם במסדרון, ולאחר שיצאת מחדרו, לא הזמין אותנו והיה נכנס ובא לחדרו לרגלי עסקים שונים, ואלינו לא היה פונה כלל, רק לפנות ערב כשצריך היה ללכת הביתה עבר על פנינו ואמר כאילו בדרך אגב:

„אתם מחכים לתשובה?! הלא כל הכסף הושלש בבנק על שם הרב, וכדי להוציא את הכסף מידו צריכים אתם להגיש בקשה לבית המשפט לעניני ממונות לאשר אתכם בתורת יורשים, ובודאי יגישו גם היתומות בקשה לאשר אותן כיורשות, ואז יקום דבר כפי שיחליט בית המשפט על דבר הסכומים וסלוק החובות ודמי קבורת אביכם לקהלה, ואולי גם שכר טרחתו של הרב, ואת השאר העולה בחלקכם תקבלו בשלימות".

ועל תלונתנו, כי זהו אולי ענין לחדשים או גם לשנה, ואנחנו הרי אין אנו גרים פה, ענה לנו הקטיגור בנחת:

„כלום אין עורכי־דינין במוסקבה? תוכלו למצוא עורך־דין למסור לו את כל הענין".

ועל שאלתנו, אם לא כחש הרב כי הכסף הוא שלנו? ענה לנו הקטיגור:

„כפי הנראה, אינכם יודעים כלל את הרב, הוא איש נבון וכפי הנראה איש ישר, ועצתי פנו לכם אליו והוא ודאי ישיא לכם עצה הגונה, כיצד להתנהג".

אבל — אמרנו — הוא נוטה ליתומות. — קשה להאמין — ענה הקטיגור בנחת, כלום הוא יודע אותן, כלום ראה אותן? ועם כל זה, אם אתם מוצאים, שהרב עוות כאן את מדת הדין ועבר על איזה חוק, הביאו לפני את הדבר בכתב, ואני אברר את הדבר, ואם ימצא שהוא עשה שלא כדין, אזי יענש. איך שיהיה, כספכם יושב לידכם ואין לכם לפחד לדבר. ובכן, רואים אנחנו, הוסיפו האחים, מכל השיחה הזאת, כי אדם תקיף אתה, ואין אדם יכול לחתן עם מי שתקיף ממנו. ובכן, סיים האח הצעיר, עשוק, חמוס, קח כמה שלבך רוצה ויהי סוף לדבר! ירא אנכי, שמא, אם נדחה את הדבר לזמן ארוך, לא נקבל אפילו פרוטה. ודאי עוד תבוא בדברים עם הרב ר' שמואל מוהליבר ותחליטו שלא ליתן לנו אף פרוטה, ומה נעשה אנחנו ובני משפחתנו?!

א נ י: עצבי חלשים מאד, ומעכשיו תדד שנתי מעיני מפני רוב הרחמנות עליכם ועל בני־ביתכם, הגוועים ברעב, חלילה.

ה צ ע י ר ש ב א ח י ם: מבקשים אנו להפסיק את הליצנות ולומר לנו, מה עלינו לעשות.

א נ י: לקבל את כספכם ואת חפציכם, אם אינכם רוצים להקדישם לאיזה בית כנסת, כמובן חוץ מאותם עשרים אלף הרו"כ, אשר על פי צוואת אביכם הם שייכים לבנות אחותכם.

ה צ ע י ר ש ב א ח י ם: חד וחלק.

א נ י: ובכן, למה שאלתוני שוב?

ה ב כ ו ר: בנוהג שבעולם, אם יש סכסוך בין אנשים באים לידי פשרה. ואתה מן השעה הראשונה עד הרגע הזה, אתה עומד על דעתך: עשרים אלפים, עשרים אלפים.

א נ י: (בקצף עשוי) איזה סכסוך יש ביני וביניכם? ואם אתם מאשימים אותי בליצנות, הרי אני מאשים אתכם בזלזול הורים, ורק מדת הסבלנות שיש בי מטבעי, מונעת אותי מהגיד לכם, כי לא הרבנים, כי אם אתם הנכם החמסנים הנוראים, גוזלים אתם את זמני, את בריאותי על עבודתי התמה בענין אביכם ועל אשר קיימתי את צוואתו בנוגע ליתומות.

האחים: אבל הרי אתה בעצמך בקשת רחמים עליהן, שמע מינה, שהדבר תלוי בנו; וכיצד עשית בעצמך דין?!

אני: ובכן, מה אתם מבקשים, לתקן את לשוני? טוב איפוא, איני יודע לכתוב כדבעי, תקנו את לשון מכתבי!

הם: אתה יודע לכתוב יותר מדי...

אני: ומה אתם רוצים ממני?

הם: לגמור את הענין.

אני: הלא הוא גגמר כבר. הרי אמרתי לכם מראש, כי הדבר נגמר כבר, כי הכסף השלשת בבנק על שם היתומות, ואילו גם היה בכיסי הסך שאתם דורשים, לא הייתי מסכים כלל להשיבו לידכם, כי לפי דעתי ולפי דעת רב גדול ממני לימים, השופט את ישראל זה יותר מארבעים שנה, הכסף הזה אינו מגיע לכם כלל, ועל אחת כמה וכמה, כשאין לי בפועל ממש סך כזה כדי להשיב לכם, וכבר הצעתי לפניכם להגיש עלי תביעה לבית דין בעניני ממונות, ולא רציתם ובחרתם בתובע הכללי. ומדוע באתם עוד הפעם אלי? יעשה בי הקטיגור שפטים.

האחים (איש לרעהו): חמץ נוקשה הוא זה, לא נראה עוד פרוטה מעשרים אלף הרובלים, מוכרחים להסכים כדי לקבל את השאר, מחר הוא יכול לקבל מכתב עוד מרב אחד, שאבא הבטיח עוד משהו למישהו, והוא יכניס שוב כסף לבנק וישיא לנו שוב עצה טובה, שנפנה לבית־הדין המחוזי.

אני: ומה אתם סוברים, כדאי לגמור את הדבר מיד, קודם שתבואנה תביעות חדשות מצד אחרים. מה אעשה וכך למדתי: מצוה לקיים דברי המת.

הבכור: נגמר.

אני: טוב מאד. ובכן, כתבו לי הודעה.

הם: יכתוב נא מר, הרי הוא יודע לכתוב, ואם נראה, כי אין בזה איזה מוקש חדש בשבילנו, נחתום, כמובן.

לקחתי גליון וכתבתי כדברים האלה:

„להרב מוא"ה כאת האחים פלוני ואלמוני. מודעה:

הננו מודיעים למר: ראשית, כי חיץ מאתנו אין בנים לאבינו ואין לו

יורשים ואנחנו מקבלים עליגו אחריות גמוסית על הודעתנו זאת. שנית, מעוזבון אבינו שהושלש תחת ידו על ידי הרשות מבקשים אנחנו: ראשית, למסור למר אפרת אלפים רו"כ בעד המקום בבית הקברות ובעד הוצאות הקבורה. שנית, להכניס לאיזה בנק בטוח סך עשרים אלף רו"כ על שמות בנות אחותנו המנוחה, עשרת אלפים רו"כ על שם כל אחת, על מנת שימסר הכסף לכל אחת מהן כשתנשא לאיש או כשיגיע זמן בגרותן. את שאר חעזבון יש לו למסור לידינו. את הטלית ותפלין ואת הסדור והמשניות למסור לאיזה בית תפילה באחת מערי הפנים, הפונות בבקשות של תמיכה להנהגת בתי הכנסיות במוסקבה".

ה א ח י ם: דבר נורא, הכסף הוכנס כבר לבנק, ואנו צריכים להודיע, כי מבקשים אנו להכניס את הכסף. יסביר לנו מר מה זה?

א נ י: אסביר. ראשית, כי בלי הודעה זו, אני צריך לחכות כל ימי, כי תמשכוני לאיזה קטיגור, ושנית, למה לכם להיות חזירים, אחרי שבין כך ובין כך לא תקבלו עוד את הכסף, והרי יותר נאה לפניכם להיות הודים טובים ולרמות את הבריות, לשוב לביתכם ולהתפאר, כי מכיון ששמעתם מפי, כי כך היה רצון אביכם, לא דברתם דבר ובקשתם מאתי למהר ולקיים את רצונו. המה שנוגע לבוחן לבבות, היודע, כי לא אתם, כי אם אני הכנסתי את הכסף על שמות היתומות, הרי אין אתם יראים אותו כל כך, כי אלמלא כן לא הייתם מזלזלים בכבוד אביכם כל כך. חלא פיכם ענה בכם, כי אתם אבות לבנים ולבנות, וכשתעשו שדוכים עמהם, יהיה לכם מקום להתגדר בו ולהראות את נדיבות לבבכם, ועד שאתם מתרעמים עלי על תוכן ההודעה, צריכים אתם לפי דעתי להחזיק לי טובה על הדבר הזה.

ה ב כ ו ר: ההסבר הוא מחודד, וצריך לחתום, אבל ישמרנו הקב"ה להבא משובות כאלו. ומה שנוגע לטלית ותפלין והסדור והמשניות, בשום אופן לא נחתום ואנו תובעים אותם לנו.

א נ י: טוב, שומע אני בקולכם ובפעם הזאת אני בא עמכם לידי פשרה. אבל, כדי שלא לכתוב מחדש, אכתוב בתור המשך, כי את הסעיף הרביעי אתם משנים ורוצים אתם לקבל את החפצים בעצמכם. ובכן, גם אני עשיתי פשרה.

הם חתמו. אני נתתי להם המחאה לבנק של פוליאקוב למסור להם את כל הכספים לאחר נכוי של עשרים ושנים אלף רובל.

ובזה נגמר הענין.

למחרת או למחרתים (איני זוכר בדיוק) נודמנתי שוב בבית הדין המחוזי להשביע עדים, ואחרי שגמרתי את עבודתי, סרתי אל חדר התובע הכללי. הוא פגשני בגחוך ושאל:

— ומה?

— נגמר בשלום! — עניתי.

— באיזה אופן?

הוצאתי את ההודעה. הוא קרא, צחק בקול רם, ואמר:

— ייישר כחך!

ובזה נגמר הענין.

נשואין פיקטיביים

יום אחד, שבועים לאחר שנתמניתי להיות רב, נכנסה אצלי יהודיה באה בימים, למעלה מבת ששים, ובקשה בפיה אלי, שאעשה עמה חסד גדול: שארשום בספר הפקודים של הנשואין, כי היא, זקנה זו, נישאה ליהודי זקן, שהוא למעלה מ„גבורות".

בימי עלומיה בקש הלה לשאתה לאשה — ספרה לי הזקנה — אך משמים עלבו ולא עלתה בידו והיא נישאה לאחר. לימים מתה עליו אשתו, אחר כך נשא עוד שתי נשים, וגם הן מתו עליו. וגם בעלה מת. הוא היה חייל ניקולאייבי, אך הוא לא היה רשום במוסקבה, וכאלמנה רשאית היא לדור בכל מקום, חוץ ממוסקבה. והנה הזקן הזה שביקש לשאתה לפנים לאשה, הוא חייל ניקולאייבי ורשום כתושב מוסקבה, ומסכים לרושמה כאשתו, כדי שתוכל להוציא בשלוה את אחרית ימיה במוסקבה, שאגב נקל לה להתפרנס בה.

כך ספרה לי האשה, ובדברה בכתה הרבה ובקשה תחנונים שלא אשוב פניה ריקם.

. עניתי לה, כי הנני מסכים לכך, אבל על תנאי: ראשית, עליה להביא אלי את כל תעודותיו של הזקן וגם את תעודותיה, ושנית, שתיערך חתונה ממש בלא השתמטות, כלומר, עלי באמת לסדר חופה וקדושין. אז אמרה לי, כי את התעודות תביא, אבל שאלה:

— איך יסדר מר חופה וקדושין לשני זקנים, שאי אפשר לשער כלל ביניהם

איזה זווג?—וכבת „צאינה וראינה", כפי הנראה, שאלה אותי שאלה למדנית:— היתכן, כי מר יזכיר שם שמים לבטלה? האם לא מוטב שירשום פשוט את הדבר כאילו נעשה?

אמרתי לה, כי בשום אופן לא אוכל להסכים לכך, ראשית, כי אין בזה שום הזכרת השם לבטלה, מפני שהתורה התירה נשואי זקנים ותלשים, ולכל אדם ירא שמים אסור לדור בכפיפה אחת עם אשה, ואפילו ללוות לבית הקבורה לא נאה לאשה שחיתה בלי חופה וקדושין, ומפני אימת המלכות ומאימת מלשיני ישראל צריך הדבר להיות בלי שום ערמומיות. ואמרתי לה, כי דוד המלך בשעה שנשא את אביגיל השונמית, גם כן היה על פי חופה וקדושין. הראיה האחרונה שהוצאתי מפי, כדי לשבר את האוזן, הביאה פתאם את האשה לידי התלטה ואמרה:

— כן, קראתי את המעשה הזה, — ופה גלתה מה שבלבה ואמרה: — מעכשיו יראה אני, פן יפקוד עלי הקב"ה את עוון הזכרת השם לבטלה בשבילי.

הסברתי לה, כי זה מעין קרבן מצדי, כי בודאי נפשי סולדת מלסדר חופה וקדושין כאלה, אבל מה לעשות, הרי אי אפשר באופן אחר. כי אם בעשה באופן אחר, יהיו כל ימיה האחרונים פחדים, וגם כל ימי פחדים.

ובכן, הוחלט הדבר. היא הביאה את כל הכתבים והתעודות, ואני סדרתי להם חו"ק ממש במנין מיוחד בעצם היום בשעה שאין אנשים מן השוק מצויים שם. רשמתי את הנשואין בספר, רשמתי גם כן על הפאספורט שלה, כי היא נשואה שנית לאותו הזקן, ועל התעודה של הזקן רשמתי, כי הוא נשא לו אשה רביעית. על יסוד זה קבלה פאספורט בלי שום פתחון פה, פאספורט נצחי, הנותן לה רשות לדור בכל רוסיה בלי הגבלת עיר מוסקבה והתחילו חיים חדשים של זקן מופלג והולך למות, אשר זמה לפני מותו לקרוא בשם „אשתי" את מי שזיתה לפנים עלמה יפה בעיניו, והזקנה למעלה משלשים ההתחילה לעסוק בפרקמטיא בשוק הסוכאוי"כי להמציא מחיה לנפשות, ופאשת חיל לעת זקנה קבלה מהצווי"ד הידוע וולאסטרבסקי (הפוליציימייסטר הראשי, שנתמנה לשם רדיפת היהודים), אשר אבל את ישראל בכל פה, רשיון מיוחד על שמה להחזיק שולחן של יום א' בכפר הסוכאר־בית. היא התפרנסה לפי השגתה בכבוד גדול מגיע כפיה ושמשה את הזקן בהמציאה לו מאכל ומשתה ובכלכלה זקנתו ומחלתו.

עברו ירחים אחדים ואני שכחתי את כל המאורע, נעשיתי כבר רגיל בסדור חו"ק, השקעתי את ראשי בענין זה, נעשיתי בקי בטיב קדושין, סדרתי חופה וקדושין לצעירים וצעירות ברוב עם, בפאר והדר עם סעודות של מצוה, והזקן והזקנה נשכחו מלבי לגמרי, לפתע פתאום, (זכורני, כי היה זה במוצ"ש) באו אלי שלשה אנשים, אשר חזות פניהם העידה עליהם, כי קרובים הם איש לרעהו ואמרו לי את שם משפחתם.

אמרתי להם:

— מה בקשתכם, אדוני?

ואמרו לי בזה הלשון:

— חושבים אנחנו, כי שם משפחתנו (שם משפחה אחד היה לכולם) צריך לברר לך את סיבת בואנו אליך. אנשים אחים אנחנו, בני אותו הזקן א., אשר סדרת לו חופה וקדושין בלי הסכמתנו. והשדוך הזה הוא נחות דרגא בעינינו, כי אפילו בשעה שהיתה אשה זו צעירה, לא חפצו אבותינו נוחי נפש, בזווג זה, ואתה באת ועשית בשואי רמאות ובכן, עליך להשתדל שיגרש הזקן את הזקנה תיכף ומיד, ואם לאו — לא נחריש בוודאי ונגיש קובלנא על מר אל הקטיגור, ומרה תהיה אחריתו. על כן ישלח נא מר לקרוא את הזקן ויתחנן לפניו להציל את נפש אדוני, ואם לאו נהיה נקיים, ואדוני יהיה אומלל כל ימי חייו.

בשעה שיצאו הדברים האלה מפי האחים א., התעוררה בי עוד הפעם אותה ההתמרמרות אשר היה בי בשעה שכתבתי את הפרק: „על חטא שחטאנו לפניך במלשינות" במאמרי „אלו הן האשמות" וצעקתי מנהמת לבי:

הנה המלשינות באה!

ובכל זאת, התאפקתי ופתחתי בשלום ואמרתי להם:

— דעו לכם, רבותי, כי על פי החוק, בין העברי, ובין הממלכתי, אין שום אב מחויב לבקש מבניו רשיון לישא לו אשה, ובכן, טענתכם זו היא טענה בטלה ומבוטלה. ושנית, כי אני שמח מאד על הזווג הזה, אשר היה מלתא דשוויא לתרווייהו. הזקנה קבלה זכויות, והזקן רכש לו משרתת המסורה לו והמכלכלת את זקנתו, ובשום אופן לא אשלח לקרוא את הזקן לגרש את אשתו, כי אין מדרכי

הנמוס והדרך־ארץ לשום אדם מישראל, ומה גם לרב, לדבר על לב איש לגרש את אשתו. ומה שאתם מאיימים עלי בדבר הפרוקורור, הנה דלתותיו פתוחות לפניכם, כמו שדלתותי פתוחות לפניכם לעזוב את ביתי תיכף ומיד.

האנשים עזבו את הבית. עברו שני שבועות. קבלתי הזמנה מהפריסטאב של הרובע לבוא אליו, כי וולאסובסקי השיל עליו לעשות חקירה ודרישה אצלי על אודות „נשואי־הרמאות" של א. הלכתי ושמתי בחיק את ספר הנשואין הרשום בגושפנקא דמלכא. הפריסטאב קבלני בסבר פנים יפות, הושיבני על הכסא והוציא מאמתחתו כתב ונתנהו לי למקרא לאמור: „קרא נא". קראתי. והנה חתום איזה שם בדוי, רוסי, שם היה כתוב ממש כמעט אם לא מלה במלה, לכל הפחות רעיון ברעיון כדברים האלה:

„הרב החדש שם לו למטרה בחיים לבטל את כל גזירות המלך אלכסנדר השלישי בנוגע להיהודים ובתורת יוריסטן ובצרוף התחכמות פלפולית תלמודית כדרכם של יהודי התחום, השונאים את היהודים אשר זכו אבותיהם לעבוד את עבודת המלך ניקולאי הראשון ז"ל, הוא מוצא לו מדי יום ביומו דרכים שונות לבטל בעפרא דארעא את כל החוקים, המעיקים על יהודי התחום לבוא להתישב במוסקבה, והוא משיא להם עצות, איך לעבור על דעת המלך, בכדי שיוכלו בני התחום בהמון להתישב פה ולדחוק את רגלי האזרחים כמוני. ואם אין באפשרותנו להראות על כל מפעליו, יש בידינו עכשיו להביא ראיה גמורה מוחלטת. הנה, למשל, זה לא כבר היתה ראשית מלאכתו לעשות נשואין עם זקנה שגורשה ממוסקבה מאין לה זכויות, עם זקן אחד, א. שמו, אשר יש לו שלשה בנים (וכולם נקבו בשמותיהם ושם משפחתם) והבנים בשום אופן לא חפצו בנשואין אלה, מפני שנתחנכו במוסקבה, והמלך ופקודותיו קדושים בעיניהם. ושנית, כי הזקן הוא למעלה משמונים, ואסור לבוא בברית הנשואין לפי חוקי המלך, אחר שמונים שנה. ושלישית, הואיל ואמנו היתה כבר אשתו השלישית של אביו, ובכן נשואין אלה הם נשואין רבעיים, וכל מי שנתחנך לא בערי התחום, אשר שם מזלזלים בחוקי המלך, יודע, כי אסור לישא, עפ"י חוק, אשה רביעית. כאשר באו שלשת האחים אל הרב בעצמו ובקשוהו לבטל את הקידושין ולתקן את אשר עוות, אמר להם הרב, כי זווג זה מצא חן בעיניו

וכי הוא אינגו מתירא מפני שום פרוקורור. כפי שאנו יודעים את מעלת רוחך וחוש היושר שלך ביחס להיהודים, הננו מבקשים, שתהיה מגן לנו".

ככלותי את הקריאה מסרתי את הכתב אל הפריסטאב מקופל כמו שהיה תחילה.

— מה תאמר על הכתב הזה? — שאלני הפריסטאב.

— זוהי מלשינות, — אמרתי לו.

— מלשינות? — שאל הוא — אבל כפי הנראה, כל המעשים אמיתיים, כי המחבר בלי ספק אינגו איש רוסי, כפי החתום פה, שכן בקשנו איש כזה ולא מצאנו, ואין כל ספק בידינו, כי האחים א. בעצמם כתבו את הדברים, והרי המה ישראלים גמורים ולא יכזבו.

קמתי מעל הכסא ואמרתי כדברים האלה:

— אדוני הפריסטאב, יש ישראלים יותר חשובים וממין יותר מעולה מהאחים א., שאני מסכים לדעתך, כי הם מחברי כתב המלשינות, מפני שאיש לא היה בחדרי בשעה שדברנו, ובוודאי איש רוסי כתב זאת לפי בקשתם, ואין לי פנאי להתעסק בוויכוחים עם אותם האנשים אשר גרשתים מביתי (אם כי דבר זה הכחידו תחת לשונם), אבל אני שואל אותך, אדוני, באיזה אופן ולשם איזו מטרה נקראתי לבוא הנה, בתורת מי הנני נחקר פה, בתורת נאשם או בתורת עד? בתורת רב או בתורת אקספרט?

השאלה הזאת הביאה את הפריסטאב במבוכה גדולה, ואמר לי:

— קרא נא בעצמך את הפקודה של האוברפוליצמייסטר.

קראתי את הפקודה ושם היה כתוב בזה הלשון:

„לברר אצל הרב המוסקבאי את פרטי ענין החתונה".

השיבותי להפריסטאב, כי אין פה תשובה על שאלתי בתורת מי אני נחקר, ועד שלא אדע את הדבר — לא אשיב מאומה.

— כיצד? — שאל הפריסטאב — האוברפוליצמייסטר שואל, ואתה אומר שלא תשיב!

— אדוני הפריסטאב! הלא אחי הישראליים, האחים א., כבר העידו לפני האוברפ. בכתב המלשינות שלהם, כי דרכי להשיב לכל שואל, על אחת כמה וכמה

לשר ותקיף בהאוברפוליצמייסטר, אבל בפעם הזאת אגוס אני, על פי חוקי הממשלה, לדעת מראש, בתורת מי אני נחקר, ואיני רוצה לתת חומר חדש בידי אנשים ממין האחים א., כי אני עובר על חוקי המלך.

— חידות תדבר ואינני מבין, — אמר הפריסטאב.

— אין שום חידות בדברי, אדוני הפריסטאב, נושא משרה אנכי, מאושר על פי הסכם הגיניראל־גובירנאטור בכבודו ובעצמו, אחרי שהסכים המיניסטר לעניני הפנים, ואם מאשימים איזה נושא משרה, צריכה החקירה להתנהל על ידי הממונה עליו, כלומר, בגידון דידן, על ידי הלשכה הפלכית, ורק אחרי החלטתה היא, אחרי התברר בחקירה ודרישה, כי יש בזה איזה עוון וחטא, מוסרים את הנאשם לחוקר דין, והוא חוקר אותו בתורת נאשם. למשל, (אני מבקש סליחה ממך, אדוני הפריסטאב) לו האשים אותך איזה איש עברי בנשיאות־פנים לאיזה יהודי נגד חוקי המלך. משום איזו פניה, אז צריך היה לחקור אותך אדונך האוברפוליצמייסטר, ואם הוא היה מוצא בך אשם, היו מוסרים אותך לחוקר דין. ובכן, אני שואל, אם אני נחקר עכשיו בתורת נאשם, הרי מבקש אני לשלוח את כל הענין אל הגובירנאטור.

— רואה אנכי, כי אתה איש דעת, — אמר הפריסטאב, — ויודע דת ודין, אבל הרשה נא לי לחקור אותך ולהסיר מעלי את כל הענין ולמסרו שוב להאוברפוליצמייסטר.

— אבל בכל זאת, אדוני הפריסטאב, בתורת מי אני נחקר?

— נו — אמר הוא — בתורת מי שתרצה, בתורת עד, בתורת אקספרט. נאמר, בתורת אקספרט.

— אדוני הפריסטאב, אקספרט העסוק בביטול חוקי המדינה לא שמעתי מעולם.

— אדוני הרב, נעזוב נא את הליצנות הזאת.

— אין פה ליצנות, מצדי לפחות, כי נפשי מרה עלי מאד, כי נמצאו לי אחים באלה, אבל העמדה על הדין יש פה

— אבל, אדוני הרב, אם נעמיד על הדין, אז תהיה אי־נעימות גדולה גם לי גם לך. נתיחס אל הענין הזה באופן מעשי.

— טוב, — אמרתי — אני מוכן להשיב על כל שאלותיך, ואתה תרשום.

הוא: האם היו פה נשואי־רמאות?

אני: לא אוכל להשיב על שאלה זו.

הוא: מפני מה?

אני: מפני שאינני יודע, איך מבאר לעצמו אדוני את מושג נשואי־רמאות.

הוא: איך מבינים היוריסטים את המושג „נשואי־רמאות"?

אני: היוריסטים מבינים את המושג „נשואי־רמאות" באופן כזה: נשואין אשר הבעל ואשתו אינם משתמשים בזכויותיהם ואינם ממלאים את חובותיהם הנובעות מעצם הנשואין.

הוא: טוב מאד. דבריך הם למוד אצלי, ואי אפשר להבין באופן אחר, רק אתה הבעת באופן ברור מה שאנכי הבינותי, אלא שלא יכולתי לבטא ולהסביר בדברים.

אני: אם כן הדבר, אין לי שום אפשרות להשיב על שאלה זו, כמו שאין לי אפשרות להשיב על שאלה זו בנוגע לכל הנשואין הנעשים על ידי יום יום. אין לי רשות לא משעם דתי ולא מטעם דתי המלך להכנס לפני ולפנים ולראות את היחס הפנימי שבין כל זוג חדש.

הוא: רבונו של עולם! הלא יש לבני אדם שכל, איזה חשבון יש לזקן למעלה משמונים לישא לו אשה למעלה משישים?! ובכן, יש פה חשבון בודאי, ואיזה חשבון יש? אם נאמר חשבון כספים, ונשואין לשם ממון הלא גם הוא כמוה, ואולי גם עני יותר ממנה, ובכן — אמר הפריסטאב כמנצח — ברור הדבר, כי חשבון זכות הישיבה במוסקבה יש פה ולשם זה נעשו הנשואין. ובודאי דבר זה גלוי וידוע לפניך, ועם כל זאת סדרת את החופה וקדושין. ובכן, הלא אשמתך בולטת.

אני: אדוני הפריסטאב, אם תזכיר את המלה אשמה לא אשיב לך דבר, כי כל זמן שלא יסירוני ממשמרתי, אסור לי על פי החוק להשיב לפריסטאב בתורת נאשם, ואתה בעצמך הרי אמרת, כי אני אקספרט.

הוא: סליחה, אדוני.

אני: ובכן, אתה מבטל את דבריך ולא תרשמם בהפרוטוקול.

הוא: כן.

א נ י: אדוני הפריסטאב, הראני נא את החוק האוסר על נתיני רוסיה לבוא בברית הנשואין על פי חשבון. למשל, אם ישא איש צעיר לימים, בריא ומצטיין ביופי ובהשכלה, אשה מכוערה מאין כמוה כדי לנצל את ממונה ומעודו לא יקרב אליה בתור איש רק בכדי שיקרא שמו עליה. האם אוכל לומר, לא אסדר חו"ק מדעתי, כי חשבון בזוי יש פה?

ה ו א: אינך רשאי להכנס בדברים כאלה.

א נ י: ובמה גרוע חשבון זה מחשבון אחר? אשה אחת חפצה ליהנות מזכויות אדם ולהשתכר מפרי עמלה, לקבל לעצמה רשיון על פי החוק להחזיק שולחן מיוחד בשוק הסוכאריבי, ובשביל כך באה בברית הנשואין עם זקן וחולה — האם יש לי רשות להכנס בחשבון הזה?

ה ו א: בתורת איש נושא משרה צריך היית להרגיש, כי יש בזה ערמומיות המבטלת את החוקים בנוגע להיהודים.

א נ י: שום ברירת לא יסכים לחשוד רב בישראל, איש עברי מלידה ומבטן, כי החוקים המגבילים את זכויות אחיו כל כך רצויים בעיניו ונעימים לו, עד שיגן עליהם; וגם הממשלה בכבודה ובעצמה בוודאי הפקידה פקידים אחרים בשביל להגן על החוקים האלה. ואם נשואין כאלה פסולים בעיני הממשלה יר"ה, — הרי יש כח בידה להפקיע את זכויות האשה גם אחרי הנשואין.

ה ו א: כיון שנעשו הנשואין אין כח בידי הממשלה להפקיע את זכות האשה.

א נ י: ובכן? הלא אין כח בידי לבלי עשות את הנשואין, כשבאים אלי אנשים להנשא. הראני את הכח, שניתן להרב להכנס בדברים עם הבאים להתחתן זה בזו או לחקור את חשבונם הפנימי על פי שקול דעתו ולדחות את נשואיהם? איפה הוא החוק, הראני נא אותו? לו ניתן לרבנים כח כזה, היו מבטלים כמה וכמה נשואין, או לפחות היו משתמשים מהשתתף בהם, מפני טעמים יותר נמוסיים ויותר מוסריים מאלה. איפה הוא החוק האוסר על הרב לדרוש טובת אחיו בני עמו ודתו, הרי זאת היא חובתו, ועל זה נשבעתי בשעה שקבלתי עלי את השם "רב". ואיך אהלל את שבועתי, ואני, מכיון שאתה, אדוני הפריסטאב, מחטט בדברים כאלה, מוכרח אני לבקש ממך סליחה אם אצערך בידיעה יותר חשובה בעיניך, כי ביום אתמול סדרתי חו"ק לעלמה אחת בת י"ח שנה, אשר חפצה

להכנס אל האוניברסיטה ולא היתה לה זכות הישיבה פה והיא נישאה לאחד שגמר את חוק למודיו באוניברסיטה ונכנסה בשלום בעצמה לאוניברסיטה, ועל ידי נשואין אלה קבלה את כל הזכויות אשר שללו החוקים מן היהודים, ואשה זו היא כל כך צעירה לימים, עד כי על פי דרך הטבע תאריך ימים ותשתמש בזכויותיה זמן רב, אולי גם אחרי מותי, או אולי אחרי אריכות ימי שנינו, לא כזקנה זו שאנו מדברים עליה, אשר לא יארכו ימי השתמשותה בזכויותיה. ובכן, הלא יש פה עבירה על החוק יותר גדולה ונוראה מענין המדובר בינינו עכשיו.

ה ו א: (קם) האם באמת קרה מקרה כזה?

א ג י: בוודאי! הוא רשום בספר. ואולי גם פה היה חשבון כזה.

ה ו א: בוודאי היה חשבון כזה. אבל אמור נא, היא אשה יפה, לפחותז

א ג י: עד כמה שאני זוכר, יפיה היא בינוני, אבל בריאה מאד, ובודאי תאריך ימים.

ה ו א: אתה מתלוצץ, אדוני.

א ג י: חלילה, אני משיב על שאלתך ומברר את הענין ומראה כי אפילו אתה בעצמך והגבוהים ממך אינם יכולים להלחם עם נשואין לשם חשבון, על אחת כמה וכמה אני. ובכן, תשובתי האחרונה, כי על השאלה הראשונה אי אפשר לי להשיב שום דבר, בין על פי החוק, בין על פי ההגיון, בין על פי הנימוס.

ה ו א: ובכן, נעבור אל שאר השאלות.

א ג י: הנני נכון לענות.

ה ו א: האם היו באמת נשואין או רק רשמית בספר כאלו נעשו נשואין ?

א ג י: בעצמי סדרתי חופה וקדושין לפני מנין אנשים אשר כולם חיים עדנה והעדים החתומים על הכתובה נרשמו אצלי בשמותיהם.

ה ו א: ובכן, נעשו נשואי תרמאות האלה על פי תוקף חוקי הדת והמדינה?

א ג י: כן, כמו כל הנשואין שבעולם, אשר רק הקב"ה יודע את פיקטיביותם. האם אין מר יודע, כי כמה וכמה נשואין פיקטיביים נהפכו אחר כך לנשואין ממשיים, ויש אשר גם איש שאין בו שום רגש ונושא אשה לשם ממון מתאהב אחר כך באשתו „החשבונית", עד שקשה לו להפרד ממנה גם בשעה שהיא אחר כך מואסת בו.

ה ו א: כבר בטלת את הענין בראיות חזקות, נחדל נא מן השיחה הזאת.

א נ י: לא הייתי נוגע כלל בשאלה, אילמלא היה מר משתמש בלי הרף במלה „פיקטיביות", והרי אין כל שלטון שבעולם שיוכל לבקר דבר הסמוי מן העין.

ה ו א: הלא צוו עלי לחקור זאת.

א נ י: כבודו מלא את הצווי הזה לכל תוקפו, אבל לברר דבר כזה לא יעלה בידי שום איש בעולם.

ה ו א: ובכן, נברר את השאלות שיש לבררן.

א נ י: טוב מאד.

ה ו א: הבאמת גדול הזקן מבן שמונים?

א נ י: לברר זאת בדיוק אי אפשר. הוא נלקח לצבא כקאנטוניסט בהיותו קטן. תעודת־לידה נכונה לא היתה לו מעודו, רק בשטאב אחד מהרבה השטאבים שעבר על ידיהם מגדוד לגדוד מימי קטנותו עד ימי זקנתו, נרשם, כי בשנה פלונית, למשל, היה בן כך וכך שנים ועל פי חשבון זה הוא עכשיו זקן למעלה מ80.

ה ו א: ובכן, אתה מפקפק ברשימות השטאב?

א נ י: לא חשבתי על אודות הדבר הזה כלל. רק מכיון שאתה שואל, אני אומר, כי בוודאי אין לסמוך על רשימות כאלה, שנכתבו מפי ילד, ומי יודע כאיזה אופן נכתב אז.

ה ו א: ובכן, על יסוד זה חושב אתה, כי לא עברת על החוק המפורש האוסר נשואין על מי שגדול מבן שמונים?

א נ י: חשבתי, כי לאדם בעל־תעודות כזה אין באים בחשבון במספר שנותיו בשעה שהוא בא לישא אשה, ואם שגיתי בזה, מוכן אני לשאת את עוון שגגתי.

ה ו א: ובכן, בנוגע לאיסור לבוא בברית הנשואין בפעם הרביעית, מה תענה על זה?

א נ י: בזה עווני בולט, ומה לעשות?

ה ו א: ובכן ארשום, כי על שני חטאים אלה הודית.

א נ י: הלא כבר הסכמנו ביניינו, כי אינני פה נאשם.

ה ו א: ובכן ארשום, כי על פי מומחיותך בתורת אקספרט חושב אתה, כי אפשר לחשוב דבר זה לעוון.

א נ י: סליחה, אדוני, כאקספרט מעיד אני, לפניך, כי אין בזה שום עוון, אם גם תמצא תעודת לידה מאושרת ומקוימת על היום, החודש והשנה של הולדתו ואם גם יוודע כי הנשואין האלה בנוגע לזקן הם לא רק בפעם הרביעית, כי אם בפעם העשירית.

ה ו א: (בקצף) כיצד?

א נ י: דין מפורש הוא בספר החוקים של הקיסרות הרוסית, כרך עשירי, חלק א', סעיף צ"א, כי כל האיסורים בנוגע לבני שמונים ולנשואין בפעם הרביעית אינם חלים לא על המושלמים ולא על היהודים.

ה ו א: איום ונורא! מדוע שולחים אלי שאלות כאלה, הרי יש שם עורכי דינים המקבלים שכר הרבה. וגם אתה התנהגת עמי בליצנות, ומדוע לא אמרת לי תיכף ומיד, כי אין זה שייך כלל להענין?

א נ י: אדוני, אילו נחקרתי כנאשם, כי עתה אמרתי תיכף ומיד, אבל בתורת אקספרט מוכרח הייתי על פי ההגיון לברר, ראשית, את טיב התעודות אשר עליהן אנו דנים, כי בדרך כלל אין להן חשיבות, וכאשר שאלת עוד הפעם, אם מודה אני באשמתי, מוכרח הייתי לגלות את עיניך על דבר זה.

ה ו א: השאלה היהודית עם כל סעיפיה גוזלים ממני את כל היום ואת כל הלילה.

ומדי דברו פסק את השיחה, צלצל בטלפון ואחר כך שב אלי ואמר:

— שם אומרים כי אין חוק כזה.

— אולי יש לך ספר החוקים פה? — אמרתי אני אליו.

ה ו א: בודאי יש.

א נ י: ובכן, אני מבקש להביא את החלק שאמרתי.

לקול צלצול הפריסטאב בא המזכיר שלו (זה האיש האיום המטיל אימה על כל היהודים הדרים במוסקבה). הוא בא וספר החוקים בידו. הפריסטאב הסביר לו את השאלה העומדת על הפרק ושאלהו, האם יש באמת חוק כזה, כי האסור הזר אינו חל על היהודים.

המזכיר אשר מלאכתו עסתה אותו לפקח, השיב בזו הלשון:

— צריך לעיין, אבל הרב על פי מלאכתו עיין כבר בשאלה ויודע את זאת יותר ממני.

פתחתי את הספר והוריתי באצבעי, כי כתוב כך:

„בנוגע להאסור לבוא בברית הנשואין לאיש שלא מלאו לו י"ח שנה עם אשה שלא מלאו לה ט"ז שנה חל גם על המושלמים והיהודים", שמע מינה, כי שאר האיסורים אינם חלים על המושלמים והיהודים.

הוא פנה אל המזכיר ושאל:

— הלא בפירוש לא נאמר, כי אם מבאר זאת על פי סנגון החוק.

— לפי דעתי, הצדק אתו, ואם יבוא הדבר למשפט לא יחיבוהו. ואם יבוא הדבר ללשכה הפלכית בנוגע לחקירה אם למסור אותו לדין בוודאי ימצאו שאין כאן אשמה.

כשיצא המזכיר, קמט הפריסטאב את מצחו ואמר:

— עכשיו עלינו לרשום כל זאת בפרוטוקול.

— אבל מה חפצך? האם רוצה אתה כאמת להכניס את כל החרודים האלה אל הפרוטוקול? רוצה הייתי, כי יבואו כל הדברים וכל השיחה לפרטיה, אבל חס אנכי על אחי היהודים מצד זה, ועליך מצד השני, פן יבולע להם ולך.

הוא שיסע אותי ושאל:

— ולך?

א נ י: מה אני? מוכרח הייתי להשיב ולטפל בשאלת הפיקטיביות וכדומה, ולך אולי יחשבו זאת לעוון מה שהבאתני לידי שיחה כזו, ומה שלא הפסקתני וכדומה.

ה ו א: ובכן, אמור נא לי, איך לכתוב את הפרוטוקול?

אז יעצתי לכתוב באופן כזה:

— „בשנת סלונית ביום סלוני לחודש סלוני הזמן הרב סלוני ללשכתי ושאלתיו על אודות הדברים המובאים בכתב הפלסתר של האחים א.

הוא שיסע אותי:

— בשום אופן לא אכתוב כתב פלסתר של האחים א'.

— ובכן, כתוב ככה: „בנוגע להשאלות שנתעוררו על דבר הנשואין של הזקן א., הסביר הרב כי בנוגע למהות הנשואין אין לו רשות ואין שום חוק אשר יתן לו הרשות לברר לא קודם הנשואין, ולא לאחריהם, ואינני יודע חוק כזה

בנוגע לאיזה שלטונות, ואם כי הסכים, כי בודאי היו נשואין אלה נשואין על פי חשבון, והחשבון הוא כפול לפי דעתו: ראשית אהבת נעורים, ושנית, וזה העיקר, זכות הישיבה. הזקן חשב כי הוא עושה בזה חסד עם אהובת נעוריו, בתתו לה האפשרות להתפרנס מיגיע כפיה, והיא חשבה לדבר מוסרי לכלכל את זקנתו ומחלתו. בנוגע לשאלות הנמוסיות בדבר הנשואין בפעם הרביעית ולמעלה משמונים, הסביר הרב, כי על פי חוקי המדינה אין איסורים כאלה חלים על היהודים כלל, ועל פי דיני ישראל גם כן אין שום איסור בזה. גם השיב הרב, כי אם ימצאו איזה עוון מצדו בנוגע לנשואין אלה, צריכה הלשכה הפלכית לחקור את הדבר מראש ולקרוא אותו לדין".

הפריסטאב הסכים לכתוב בסגנון זה וכתב את הדברים.

באופן כזה נשלח הפרוטוקול אל האוברפוליצמייסטר, ומשם נשלח אל הגיניראל־גובירנאטור ומן הג"ג אל הגוברנטור, לחקור ולדרוש את הדבר כפי ראות עיניו ומשם נשלח כל התיק עם כתובת הגוברנטור עליה בזו הלשון:

— „סדאט וו ארכיב" (למסור להארכיון). —

ובזה נשלם ענין המלשינות הראשונה.

מאורע אופייני

מפרשת הסכסוכים בין האבות והבנים, אבל ממין אחר לגמרי.

היה זה בחצי הלילה, קרוב לשתים עשרה שעות, בשנת 1901 (?), בא אלי איש צעיר לימים (כבן שלשים ומעלה) בלוית עלמה אחת (כבת עשרים) והראו לי את תעודותיהם, שמהן היה ניכר, כי הוא אלמן או גרוש (איני זוכר בדיוק), והיא בתולה, ובקשו ממני במפגיע שאסדר להם תיכף ומיד חופה וקידושין. ועל שאלתי: „מה כל התרדמה הזאת דוקא בחצות לילה?" — הסבירו לי, כי המה אוהבים זה את זו, אך אבי הכלה איננו מסכים לשדוך, ועל כן הוכרחה הכלה לעזוב את בית אביה, ואין לה אפשרות עכשיו לשוב אל בית אביה ללון שם, כי האב אמר לה, שלא תוסיף לראות את פניו. ולבוא ללון בבית החתן בלי חופה וקידושין יראה היא לזלזול כבודה, כי לו יש כבר דירה בפני עצמו עם משרתים, והמפקח על הבית יבקש את תעודתה וידע שאינה אשתו, ובכן, אין תרופה אלא לסדר קידושין מיד ולעשות כתובת על גבי תעודתה, שנשאו זה לזו.

אמרתי להם, כי לעשות הופה וקדושין בלילה אי אפשר בשום אופן, כי לא אמצא עשרה אנשים, ובית התפלה סגור ומסוגר, ולבקש לפתוח ולהרעיש את כל השמשים בשביל ענין כזה — הרי זה דבר משונה מאד, שיש בו גם בזיון וקצף. ושנית, אבי הכלה הוא אחד ממכרי ובשום אופן איני רוצה לקבל עלי את האחריות בלי שאדבר עמו מראש.

אמר לי החתן, כי כבר הקדים ושאל מפי עורך דין מומחה, והלה הסביר

לו, כי אין בכח האב למחות בדבר הזה. ואם הנשואין אינם לפי רצונו הברירה בידו להעביר את בתו מבחלתו אחרי מותו.

אמרתי לו, כי על פי החוק אמנם כן, אבל לפי חוקי המוסר ורגשי הידידות מוכרח אני לדבר תחילה עם האב. כי אלמלא היה מכרי הייתי יכול להתנהג על פי דין, אך מכיון שמכרי הוא במשך הרבה שנים, מחויב אני להעמיד את הדבר לא על הדין, אלא על הרגש.

ואל האשה אמרתי:

— הנני מסכים לדעתך, כי בשום אופן אינך צריכה ללון בבית החתן קודם הנשואין, וגם לבית אביך אי אפשר לך לשוב, אבל יש תרופה: הנה החדר שלי, שאנחנו מסובים בו עכשיו, יהיה שלך בלילה הזה, ואני אמסור לך את המפתחות של כל הדלתות, ותליני פה הלילה ומחר בבוקר השכם, בשעת תפלת הבוקר בשעה שבני אדם מצויים בבית התפלה יבוא החתן אלי ושלשתנו נלך אל בית התפלה ונזמין שם עשרה אנשים ונסדר שם חופה וקדושין, אחרי השיחה הטלפונית שלי עם אביך.

הצעתי זאת הוטבה בעיניהם. בקשתי את אשתי והביאה להכלה שמושי דערסא ומסרתי להכלה המגורשת מבית אביה את מפתחות חדרי, והחתן שב לביתו.

בבוקר השכם בשעה השביעית צלצלתי אל אבי הכלה ובקשתיו שיבוא אלי תיכף ומיד. הוא לא הרבה בשאלות ואמר, כי יבוא.

הוא בא. ספרתי לו את כל הענין ואמרתי לו, כי בתו פה בחדר עבודתי, ואני מחויב להודיעו, כי בעוד חצי שעה יבוא החתן ושלשתנו נלך לסדר את הקדושין.

השיב האב:

— הבת הזאת איננה בתי עוד, והנני מכיר תודה למר, שנתן לה לינת לילה קודם החופה שאין לאל ידי לעכב אותה, כי כן אמר לי עורך דין, (גם האבות, גם הבנים בשעת סכסוכיהם שואלים את פי עורך־דין ולא רבנים, ולכל אחד יש עורך־דין משלו), והנני אומר לכבודו תודה רבה על יחס ידידותו אלי, ומאליו מובן, כי לא אבוא לראות במפלת בתי בעמדה תחת

החופה. וכפי שהגני איש זקן, ומר איש צעיר, הריני מרשה לעצמי ליתן לו עצה טובה בענינים כאלה: כשבאים שקצי־זמננו להנשא, יבטל את עניניו וילך תיכף ומיד לסדר תו"ק, כי מוטב שיהיו אומללים כל ימי חייהם בהיתר ולא באיסור.

נפרדנו איש מעל רעהו. החתן בא. שלשתנו הלכנו, כמדובר, אל בית התפלה המיז'יבוי. סדרתי חופה וקדושין. החתן והכלה נסעו במרכבה אל בית האיש, ובית חדש בישראל נבנה בהיתר.

אחרית המשפחה הזאת לא נודעה לי.

ד.

זכות ישיבה

בלות אי־ליגאליות

בימי הנסיך סירגיי וולאסובסקי נתעוררו מאליהן שאלות חמורות בנוגע לנשואי בני ישראל לבנות ישראל ביחס לזכות הישיבה, או טוב מזה לומר: ביחס לאי־זכות הישיבה של רוב בני ישראל ב„עיר הקודש מוסקבה" (כדרך שהיה נוהג לומר וולאסובסקי).

פעם אחת זכיתי לשמוע מפורש מפי וולאסובסקי זה, כי חייב אני להודות, שסוף סוף היהודים במוסקבה, בעיר קדשי־הקדשים של רוסיה, יש להם יותר זכויות משהיו לעכו"ם בעיר הקודש ירושלים. כדי ללון בירושלים צריך היה להמול, ושם גרים כמה יהודים, קשיגוריות שלמות שלא נשתמדו, וזוהי, לפי דעתו, „אנומליה גמורה, אבל מה לעשות", וחסדיהם של קיסרי רוסיה המה שגרמו, כי נעשו ליהודים הנחות רבות וגדולות.

וולאסובסקי ידע היטב אידיש, וכטוב לבו עליו, היה מתבל שיחותיו במימרות „יודישיסטיות", ביחוד בחריפות שבהן. לפני בואו למוסקבה היה בריגא, עמד בראש הבולשת, והיה בקי גדול בשפת הגנבים, שיש בה הרבה, כמו שהיה אומר, מן ה„צימעס" של היהודים. ופעם אחת כשדעתו היתה בדוחה עליו, זכיתי לשמוע מפיו, כי החוק על דבר הגבלת היהודים לעשרה אחוזים בבתי הספר, היא „חוק הומאני", אם נשווהו אל החוק העברי, כי אסור ללמד את הגוי תורה. והצדק היה, לפי דעתו, עם מתוקקי ישראל, כי כל גוי שהיה לומד תורה, סופו היה להתגייר ולבגוד בעמו. ופעם אחת, העזתי לשאול כתם ממש:

אם כן הדבר, צריכים היו מחוקקי ישראל לא לאסור, אלא להיפך לצוות

את בני ישראל שילמדו את הגויים תורה, ומחוקקי הנכרים הינו צריכים לאסור את למודי התורה.

על זה השיבני הולאסובסקי בזה הלשון ממש:

— איהר קריכט, פראסטיטע, אין הויכע דרכים (אתה עולה, סלח לי, בדרכים גבוהות).

מאז שמתי לי לחוק בנגע להולאסובסקי להיות רק שומע.

אבל נשוב אל השאלה התמוהה, אשר הזכרתי אותה בראש הפרק, והנני מציג את השאלות שנולדו מאליהן, כמו שאמרתי:

א) איך להתנהג, אם הכלה היא מיוחסת, כלומר בת חייל נוקולאיבי או בת סוחר מוסקבאי ממדרגה ראשונה, או בת יהודי מדופלם, אשר על כן יש לה זכות הישיבה כאן, והחתן הוא מערי התחום, וכשתנשא המיוחסת ה„פנימית" הזאת אל המיוחס ה„תחומי" הזה, הלא תאבד גם היא את זכותה? ובכן, כאן, הפוליציה שואלת: מתי מתחלת הפקעת זכויותיה, קודם הנשואין או לאחר הנשואין? ולמאי נפקא מינא? הרי כל הענין אינו אלא ענין של שעות? — אך נפקא מינא גדולה יש כאן! אם נאמר, כי בשעת הנשואין כבר הפסידה את זכותה, היתכן שיסדר לה הרב חופה וקדושין במוסקבה? ובכן, צריך לגזור על המיוחסות שלנו, כי הטרחנה את עצמן לנסוע אל ערי התחום לחנשא שם, ואם נאמר, כי הפקעת זכותן מתחילה רק ל א ח ר החתונה, הרי מתעוררת שאלה חמורה: אם מותר להמיוחס ה„תחומי" לבוא אל „עיר הקודש" להשתקע שם בלי סדור חופה וקדושין, או מכיון שהיא בעלת זכויות זאי אפשר לה להנשא שלא בפני האיש, שמע מינה, כי מצב הענין גורם, כי ממילא מותר לו לבוא לתכלית זו? אבל בבירור הדין באופן כזה יש סכנה גדולה, כי היהודים הרווקים או האלמנים או המגורשים יעשו מזה פתח כניסה לעיר הקודש, ורוסיה מה תהא עליה?

ב) איך להתנהג, אם הדבר הוא להיפך, כלומר: אם מיוחס „פנימי" נושא לו אשה מיוחסת „תחומית" ואחרי הנשואין היא מקבלת זכות הישיבה לדורי דורות, היא וילדיה אחריה. שוב שאלה: מאימתי מתחלת זכותה, משעה שהיא באה להנשא, או לאחר הנשואין? באופן הראשון משמע, שהרב יכול לסדר לה

חופה וקדושין בעיר מוסקבה, לאחר שהיא באה לכאן על מנת להנשא ולהשתקע בעיר על פי החוק. או אולי יש לבאר את הדבר להיפך, כי זכותה מתחלת דק א ח ר י הנשואין, ועל פי באור זה מחויב כל מיוחס „פנימי" להטריח עצמו לנסוע לערי־התחום ולקחת לו שם אשה ולבוא עמה לגור במוסקבה, לאחר שתתגלגל לה זכות הישיבה על ידי חופה וקדושין? אם לבאר על פי הסברה הראשונה, היה וולאסובסקי חושש שוב לקנוניא רבתי, כי, כידוע לו, בנות ישראל בשי־חיל הנה, ובערי התחום הן המנהלות את כל עסקי המסחר. ובכן, יבואו הרבה יהודיות לעשות „גישעפטים" ויראו, כי יש להן פה חתנים, ואחרי אשר יגמרו את עסקיהן,יאמרו, כי הזווג נתבטל, ומה לעשות? והלא אסור על פי החוק לעשות נשואין על פי כפיה. ובכן, הפוליציה תצא כפעם בפעם וידה על התחתונה.

זכורני, כי כאשר שמעתי את השקלא וטריא הזאת יוצאת מפי וולסובסקי, שבתי הביתה כמטורף ממש, כי כל מה שקראתי עד אותו היום על דבר מצב היהודים היה כעין ספור. ועכשיו נהפך לענין לענות בו. אבל נפרדתי אז מוולאסובסקי בהחלטה כזאת: צריך יהיה לבאר את הענין הקשה הזה על ידי המיניסטריון לעניני הפנים, אלא שאין שעתי פנויה עכשיו להעסיק בשאלה זו את הנסיך הגדול, ונראה מה ימים ידברו. ובכן, נשאר הענין ב„תיקו", ואני אמרתי בלבי: אשתמש בכל מקרה ומקרה במדה, כתרגומו — בחוכמתא, אבל מכאובי־לבי עצמו מספר ולא אגזים אם אומר, כי כל חתונה וחתונה במקרים כאלה היתה לי כמין קבורה והלוית המת, עד שבא מקרה אחד לידי והוריתי דין לעצמי, ועל ידי נפתרו השאלות הללו מ א ל י ה ן בהיסח הדעת מצדי וכמעט למרות רצון וולאסובסקי.

וכך היה הדבר.

יום אחד בשנה הראשונה לרבנותי בא אצלי אחד החיילים הניקולאיבים להזמין אותי לסדר חופה וקדושין לבנו. החופה, אמר לי, תהיה במעונו, באחת הסמטאות שברחוב סרישנקה (את שם הסימטא ומספר הבית שכחתי). זכורני, כי היה זה בבית גמור, כמעט במרתף, בדירה דלה מאד. שאלתי את אבי החתן, מדוע במעונו, ולא במנין ביז'יבוי הסמוך לשם? ואמרתי

לו, כי עשיתי כבר תקנה שנתקבלה, לעשות את הנשואין בבית התפלה ולא בדירות פרטיות, שאוכלין ושותין שם ומשחקין בקוביה.

אמר לי:

— אינני מערער על התקנה הזאת, ותקנה יפה היא, וגם יש בה משום חזוק בתי־תפלה, אבל מה לעשות, כי הכלה היא מעיר שקלוב ובודאי יבין רבי, כי „סתורה" כזו אין מוציאין לרשות הרבים.

הבינותי את כוונתו, ואמרתי:

— טוב, בשעה פלונית אבוא, בתנאי, שיהיה כבר הכל מוכן לפני, כלומר, החופה, היין והגביע (הסברתי לו כמו שמסבירים לילד) וגם טופס של כתובה, שאמלאנו שם.

— יוכל רבי להיות בטוח, כי הכל יהיה בסדר, הלא חייל אני ואדע את הדיסציפלינה. ויראה רבי את ההבדל שביגינו ובין ה„וואלניע" (שאינם חיילים).

כאשר בא היום הקבוע לחתונה, עשיתי כתובת על גבי הפאספורטים וכתב־הלידה של שני הצדדים, כי ביום פלוני נישאו זה לזה, חתמתי בחותמי, רשמתי את הנומרים על פי הפנקס, ולא הנחתי מקום פנוי אלא לחתימת ידי. שמתים בכיסי ונסעתי אל המקום הקבוע. וכל הזמן חשבתי: היצליח ה' דרכי אם לאו? הלא כאן אני עומדים לפני פתחון אחת משאלותיו החמורות.

נכנסתי אל הבית, והנה באמת הכל היה מסודר, וחותם הדיסציפלינה של ניקולאי הראשון טבוע על אחד מחניכיו, ילידי שיטתו. הרגיש בעל החתונה, כי מרוצה אני מסדר כזה, ואמר לי כמנצח:

— מה אמרתי לרבי? ראיתי אצל ה„וואלניע": אדוני הרב ישב ומחכה עד שיעמידו בעלי „הידים הלבנות" (ביעלא־רוטשקי) את החופה ועד שיכנסו החתן והכלה, גם הם „בעלי ידים הלבנות", תחת החופה ועד שישנן החתן המפונק את ה„הרי את מקודשת לי" הכתוב באותיות רוסיות, הלא רבי יודע אותם. ואצלנו, ב"ה, יהיו בנינו מי שיהיו, את ה„קדיש" ואת ה„הרי את מקודשת לי" יודעים כולם.

ולא נשאר לי אלא לכתוב את הכתובה, ובשעת חתימת העדים, בעוד העד

הראשון מחזיק העט בידו, והנה צלצול נורא נשמע ודפיקת ידים בכל הדלתות.

שאלתי: — מה זאת?

ובעל התחנה, שהוא גם בעל הדירה, אמר לי בלחישה:

— בודאי מלשינות! רבי צריך להתחפם. ואם לאו תהיה אי־נעימות גדולה!

אמרתי לו:

— ראשית כל צריך לפתוח את הדלת.

ולעד השני אמרתי:

— כתוב תיכף ומיד!

ובשעה שהכתובה היתה בידי חתומה בידי שני העדים, נכנס החדרה הפריסטאב של רובע אחד משלשת רבעי סרטנקה, ועל ידו חיילים ובלשים, וכל הגי חברייא, שהיתה לי כבר היכרות עמהם עוד משנת תרמ"ח.

אמר הפריסטאב:

— נתקבל ניר פרטי, כי פה מסתתרת אשה אחת מערי התחום זה קרוב לשני שבועות ועלי לאסור אותה. אם תתנו לי את הנפש הזאת מיד גלך, ואם לאו — נעשה בקורת.

אמר בעל הבית:

— אינני יודע אל מי ירמוז הניר ואינני יודע את מי למסור, לאחר שאינני יודע...

ארכו הדברים, בקשתי את הפריסטאב שיעשה את הבקורת לאחר שאסדר את הברכות. והוא נאות ושאל:

— „בדאי לא תארך הברכה!"

— כחמשה רגעים, אדוני הפריסטאב, ואולי שבעה!

שאל שוטר הבולשת:

— ואנחנו רשאים לעמוד באותה שעה?

— בבקשה!

— גו — אמרו שניהם יחד — זהו קטנות, מפה לא יצא איש: שם עומדים על יד הדלתות השומרים שלנו.

א נ י (בצחוק): — אבל אחרי הברכה יתנו לשתות איזה משקה וזה אולי יבלבל אתכם ממעשיכם? היתכן, שתסרבו לקחת חלק בכבוד כזה?! אצלנו נקרא דבר זה בשם „כוס של ברכה", אשר כל אחד מתאמץ לקחת בו חלק.

— תודה רבה, אדוני הרב! — אמרו שניהם — דבר זה לא יבלבל אותנו. וסוף סוף, הרי אין אנו חייבים לשתות, הרי אין אנחנו יהודים. גם אצלנו נקרא דבר זה בשם „כוס של ברכה".

— כן, כן. בודאי, גם אצלכם כך. ובכן, לא אעכב אתכם והנני נגש אל הברכה, ואדוני הפריסטאב יכול להסתכל בשעונו ולראות, כי לא ימשך הדבר יותר מחמשה רגעים.

במהירות יתירה סדרתי חופה וקדושין. מסרתי את הכתובה יחד עם הפאספורט שכבר חתמתי עליו בשעת השיחה עמדו וגם להחתן מסרתי את הפאספורט שלו. ובמהירות גדולה ברכתי את שבע הברכות ופניתי אל השוטרים ואמרתי:

— אדוני! כבר עשיתי את הכל.

ומיד נגש הפריסטאב לעשות בקורת. כל הנאספים הראו את הפאספורטים שלהם, או הודיעו את המקום אשר הם יושבים בעיר על פי החוק. איי־ליגליים לא היו כאן כלל. חזר הפריסטאב והסתכל בניר: כלומר, בכתב־המלשינות — וקרא בשם את הנפש המבוקשת והכלה השיבה: „אני", והראתה את הפאספורט שלה. וכאשר הסתכל הפריסטאב אל הכתובת שלי צעק בקול מר:

— היתכן? לעיניכם ובפניכם היא כבר קבלה את זכות הישיבה פה? איך קרה דבר כזה? נפלנו בפח!

— באיזה פח? — שאלתי — הלא בשעה שבאתם כבר היתה נשואה, והכתובת שלי הלא לא נעשתה לפניכם, כי אם בטרם באתם, הלא לכתוב כתובת ארוכה כזו אי אפשר באיפן שלא הייתם מרגישים בכך, הלא לזה נחוץ היה לפחות חצי שעה. וגם על הפאספורט של החתן יש כתובת כזו. ובכן, לזה נצרכת שעה שלימה, גם החותם שלי טבוע פה, גם הנומר, ובכן, איזה פח יש בזה, שעשיתם דבר טוב ונתתם לי לברך את הזוג? לעיניכם נעשה רק דבר טוב, ותו לא!

— כן, כפי הנראה, אחרנו שעה שלימה. והרושם הוא, כאלו דבר זה נעשה לעיניכם. מה לעשות?

שוטר הבולשת:

— ואדם אחר שאין לו זכות הישיבה אין כאן?

כל השוטרים ביחד:

— אין גם אחד! כולם מתושבי העיר ידועים לנו.

שוטר הבולשת:

— צריך לכתוב פרוטוקול ולבקש גם את הרב שיחתום, כי הוא בעצמו בקש מאתנו לתת לו אפשרות לברך את הזוג.

הפרוטוקול נתחבר. חתמתי עליו ויצאתי מיד מן הבית. וגם השוטרים יצאו מן הבית בחרי אף, ופניהם הזועפים עשו עלי רושם כפני צייד שלא עלה בידו ציד.

עברו שני ימים. וכמיבן, נקראתי אל חולאסובסקי. ופה מתחילה שיחה מעניינת ביניהם:

ה ו א: (בלשון עוממים) איך קרה הדבר, שסדרת שלשום חופה וקידושין לפני בתולה אחת יהודית שלא נכתבה כלל בין דרי מוסקבה, מפני שלא היה לה כלל זכות הישיבה פה?!

א נ י: היא היתה באותה שעה מדרי מוסקבה, בדבר זה אין להטיל ספק כלל, כי זה נעשה במעמד של קברן מתפללים שהשתתפו בפולחן זה, וגם הפאספורט שלה היה לפני והיא באה על מנת להגשא ולהשתקע פה על פי החוק, בתורת אשת איש שיש לו זכות הישיבה פה, ובודאי מבית הנתיבות באה אל החתונה.

ה ו א: כן, כל היהודים הנתפסים אומרים, כי מבית הנתיבות באת

א נ י: היא לא נתפסה!

ה ו א: הרי זה גרוע שבעתים: לעיני השוטרים שלי קבלה הבתולה את זכותה על פי בקשתך, אדוני הרב.

א נ י: צר לי מאד, כי בקשתי את הפוליציה לחכות עד תום הברכות, וברכות אלה על פי חוקי דתנו נשנות במשך שבעה ימים כמה פעמים ביום, ואין הברכות הללו שייכות כלל אל איתן הברכות אשר על ידיהן נעשית האשה לאשת איש.

ה ו א: את זה יספר מר לאחד הטפשים משוטרי, ואני מבין, כי דבר זה נעשה לעיני השוטרים השוטים הללו.

א ג"י: מה יש לי לשקר, ואין הדבר נוגע כלל לעצם השאלה. הלא שאלה זו כבר היתה לה ענין מצד הוד מעלתו, ושוחחנו עליה זה כחדשים אחדים לפניה, והוד מעלתו הניח את הדבר בלי פתרון, והחיים אינם מחכים, וסוף סוף אין חוק, המטיל על הרב חובה לברר את זכות הישיבה של הבאים אליו לסדר איזה פולחן דתי, אבל מכיון שהוד מעלתו נגע בשאלה זו, החלטתי, שאם הכלה מקבלת זכות הישיבה על ידי הנשיאין, אזי על פי היושר והשכל צריך לסדר לה קדושין במקום דירת בעלה אשר מאותה שעה, על פי חוקי המדינה מחוייבת להיות גם דירתה היא, ואי אפשר לדרוש מדדי חשיר הזאת ואזרחיה לנסוע לערי־התחים להביא לעצמם משם אשה. הלא לפי חוקי הקי"ה: "האשה הולכת אחרי בעלה" ולא להיפך. ובשעה שהיא, הכלה, מאבדת את זכות הישיבה, הרי השכל מחייב, כי היא צריכה לבוא למקום דירת בעלה ולהשתקע שם, ובאופן כזה הייתי מתקשה באמת לסדר חופה וקדושין. אם כן, גם באופן זה יש מקום לחשוב, כי הוד מעלתו ידשה בודאי להחתן לבוא לכאן לסדר את החו"ק ולהוציא מכאן לצמיתות את אשתו החדשה, ובוודאי לא ישיב מר ריקם את פני הכלה וקרוביה להפרד פרידה עולמית, וסוף סוף הרי נפש אחת מישראל תתמעט ממספר היהודים תושבי העיר. הלא כבודו אמר לי, כי רק במקום שיש חשד כי עושים מזה קנוניה יש להחמיר, ומשער אנכי מראש, כי אם יבוא מי מן האזרחים מתושבי העיר ויבקש מאת כבודו להרשות להחתן לבוא ליום אחד לישא את אשתו לעזוב את העיר יחד עמדה, קשה לי להעלות על הדעת, כי כבודו לא יסה חסד.

הרא: נניח, כי אני בדרך כלל איני מאנשי־חסד ומה גם בנוגע ליהודים, אשר בנוגע אליהם יש לנו צוואה קדושה מהקיסר אלכסנדר השלישי נ"ע להתאמץ בכל מה שאפשר למעט את מספרם בעיר הבירה.

א ג"י: הלא באופן כזה יתמעטו!

הרא: את זה נראה, אבל מה שנעשה הוא ענין מעציב. אך לא אכחד, כי פתרון השאלה כמו טבעת לי מיצא חן בעיני.

א ג"י: יבכן, רק באופן השני צריך אני לבקש רשיון מאת מרי.

הרא: לא אתה צריך לדרוש רשיון, אלא אבי הכלה! זה צדקת, כי באמת

אין לך שייכות אל הענין הזה, אבל אינך רשאי לתת יד לפושעים ולעזור על ידיהם להתיישב פה שלא כדת.

א נ י: הלא היא התישבה פה כדת!

ה ו א: על פי הדעות שלי, חפץ אני שגם אתה תדע אותן, כי אולי אינך בקי בערמומיות בני ישראל בנוגע לזכות הישיבה במוסקבה, לכל היהודים יש תאוה אחת: לדור במוסקבה! ולו ניתנה להם הרשות לדור פה, כי עתה היתה לפי דעתי אמיגרציה גדולה של כל יהודי רוסיה מכל הערים והכפרים ואפילו מפטרבורג, וכולם היו מתישבים רק בעיר הזאת. שמעתי, כי הסיבה היא שקדושי סלאבוטה קבורים פה, אבל אינני מאמין בזה.

א נ י: גם אני אינני מאמין בזה אם באמת כן הוא ובוודאי יש למר ראיות להשערתו זו. הסיבה היא כלכלית ולא יותר, ומפי הפרופ' טשופרוב שמעתי, כי הקרדים של עיר מוסקבה שוה אל הקרדים של כל מדינת רוסיה, ואולי זהי הסיבה לשאיפה כזאת, אבל השמירה מצד הפוליציה של הוד מעלתו היא חרוצה עד מאד, ולא אוכל לשער, כי יש איזו ערמומיות, וערמומיות אולי מעניינת אותי מאד.

ה ו א: הבתולה הזאת, שעליה אנו דנים, דרה פה כחצי שנה, וכבר היו לה שני חתנים אחרים, השדוכים נתבטלו בזה אחר זה. אבל השני אשר החזירו לו את התנאים זה כשבועים נעלב מאד. וחקר ודרש מה נעשה עם כלתו, עד שנודע לו, כי ביום פלוני תהיה החתונה, וכדי להנקם ממנה מסר לנו הודעה, דעל פיה באה הבולשת ונתקלה ברב אשר לשונו אתו לבקש ארכא של חמשה רגעים. ועכשיו הוא מסביר לי, כי בשיטה זו יאחו גם להבא, ואין לנו ברירה אלא לבקש את החתן הנדחה, כי ינקום את נקמתו מאת הרב. איך שיהיה — סיים את שיחתו — נגמור באופן כזה, כי לכל הפחות אם להחתן אין זכות הישיבה לא תסדר חופה וקדושין.

א נ י: כן אעשה!

ה ו א: גם אני אחליט כך ואשים זאת לחוק צירקולרי.

ובזה תמה השיחה.

אינני יודע, באיזה אופן נודע הדבר להד"ר בנדלין — או שהיה באותו מעמד

או שספרו לו את כל הענין. בנדלין זה היה בן למורה עברי בפיאודוסיה והוא קבל חניך של מתבוללים. בין חניכי ערי הנגב היה נחשב בין העלויים בנוגע לידיעת ה„נקודות השחורות". כאשר בא למוסקבה להתלמד באוניברסיטה היה ממקורבי בית פוליאקוב, וכפי הנראה היה מן הסטיפנדיאנטים שלו והיה מסב על שולחנו ודר בביתו בחדר של בניו הסטודנטים. וכפי הנראה, על פי השפעתו, נעשה אחד מבני פוליאקוב, יעקב לאזאריביטש, לד"ר לרפואה, והשתלם בפאריס בחכמה זו. בעלי לשון אומרים, כי לטובתו נתכוון בנדלין. ובאמת, משם יצא בנדלין מוכתר על ידי האקדמיה הפריזית, על ידי דיסרטציות ומאמרים בחכמת הרפואה. אבל בימים ההם, כשבית פוליאקוב היה תמיד בבחינת „ויסעו ויחנו" ממוסקבה לפאריס וחזרה בעסקיהם הבנקיים, היה גם בנדלין נוסע עמהם כאחד הרופאים הביתיים, ובתורת חבר מובהק ליעקב בן אליעזר פוליאקוב. ובנדלין זה נזדעזע לשמע המאורע הזה, הוא היה אדם נאור מאד. והקורבה לבית פוליאקוב וברידסקי, שהיו ככלי נשק בידי ימה בפוליטיקה הפיננסית שלו בין רוסיה וצרפת בנוגע להלואות הכופית וכדומה, פתחה לפניו את הסלונים הפאריזאים וידיעתו העמוקה בשפת צרפת וספרותה ונטיתו לשיטה הסוציאלית עשתה לו היכרות אפילו עם ז'ורס. זה האיש ספר לז'ורס את כל המאורע הנ"ל לכל פרטיו ודקדוקיו בבאור הספוסים של בעלי הפוליציה הרוסית, וז'ורס נתפעל מספור המעשה אשר שמעו, ובבואו לישיבת הפרלמנט, ספר את הענין בקולאריים ובדרך הצרפתי עשה מזה מטעמים בצורת ספור על דבר הבתולה וחרב, וכדרכו של צרפתי הגזים ואמר, כי הפוליציה מרטה את שערות ראשה וקרעה את בגדיה. מרוב עלבון, כי לעיניה ובאשמתה נעשה דבר נורא כזה, כי יהדיה אחת קבלה לצמיתות זכות ישיבה במוסקבה. באופן כזה קבל כל המאורע הזה צורה של רכילות מדינית, ובצורה כזו נתפרסם על ידי העתונים קלי־הערך, אשר רבים הם בפאריס, כידוע, ומשם באה בתור קינטר־רכילות אל החוגים הגבוהים של הנסיך הגדול וסייעתו.

כמובן, סבבוני צרות חדשית להשיב על השאלה, באיזה אופן הגיעו הדברים עד פאריס. ואני לא ידעתי אז באמת מה להשיב.

בימות הקיץ שבי בני בית פוליאקוב מפאריס, ובנדלין עמהם. הוא ספר לי

לפי תומו, כי הענין עם הבחולה ברחוב סריטנקה הסב עונג גדול לראדיקלים הצרפתים, עד שמשך אליו את לבו של ז'וריס לספר אותו בשער בת־רבים.

אולם תוצאות בלתי נעימות לי או לעדתי לא היו הפעם מענין זה. כפי הנראה, ניכרים היו יותר מדי דברי האמת שלי, כי אינני יודע מי היה יכול להשתתף בחתונתו של אדם עני כזה, אשר יוכל לספר זאת בחוץ לארץ. ואם כי המאורע היה ידוע לפוליאקוב בעצמו, אבל הלא ידעתי מראש, כי מפיו לא יצאו רעות כאלו על רוסיה הרשמית, מחיפס שלו אל הממשלה הרי שלל ממנו את האפשרות לעשות זאת. ושכחתי באותה שעה, כי בין באי ביתו יש אדם אחד שיצא מתוך שדרות העם, ואז למדתי מפי הנסיון את אמתת הפתגם, כי „עוף השמים יוליך את הקול".

אבל דבר אחד ממשי יצא מכל הענין הזה, כי כפי ששמעתי, פרסמה הממשלה הרוסית בעתונים וצרפתיים, כמובן, על ידי עוזרית הסופרים בחו"ל, כי *הפרובלימה על דבר הנשואין בנוגע ליהודים שאין להם זכות הישיבה במוסקבה* נפתרה באופן הרצאני מאד, כלומר, אם לכלה אין זכות ישיבה, הרשות בידה לבוא ולהנשא פה לאיש שיש לו זכות־ישיבה, ואם לחפך, צריך בכל פעם לקבל רשיון מיוחד מאת הרשות, וכאשר נשאל הרב המוסקבאי אם ישרה בעיניו החלטה כזו, אמר, כי פתרון טוב מזה לא יוכל גם הוא למצוא.

ובכן עוד הפעם השקר והאמת באו בערבוביא ועשו את הדברים הפעוטים האלה לענין לענות בו בחוגים הגבוהים, לקיים מה שנאמר: „ואף גם זאת לא מאסתים".

מסירות נפש יחידה במינה

הדבר היה בשנת 1896, בחודש שבט ביום השבת. שבתי מבית התפלה, וזכורני, כי שבת של הטפה היתה לי. הייתי עיף מאד, והנה בביתי יושבת ומחכה לי אשה אחת בעלת קומה ושחורה, ככושית מלידה ומבטן. איני יודע, אם מפני עיפותי או מפני תואר פניה נחרדתי חרדה גדולה בראותי אותה. היא החלה לבכות ובקשה ממני שארחם עליה.

— אני — אמרה — כבר ספרתי לאשתך את כל נגעי לבי והיא תספר לך.

אמרתי לה, כי מפי עצמה אשמע מה בפיה, אבל קודם עלי לסעוד את לבי וגם אותה אבקש להשתתף בארוחתי.

עד שכלינו את סעודתנו, כבר נטו צללי ערב, אבל את הענין של האשה הכושית הזאת כבר הספקתי לקלוט על פי שיחתנו בשעת הסעודה. נבהלתי משמוע ולא ידעתי מה לעשות. והמצב היה רציני מאד. ולפי מצב הימים ההם היה מסוכן גם לי וגם לה. לה — מפני שלא היתה לה זכות הישיבה, ולי — כמי שמחזיק בביתו בריה אי־ליגלית כזו עם ארגז חפציה.

הנני מוסר בראשי פרקים את הענין של האשה הכושית או כמו שקרא לה אח"כ שר בית הסוהר הבוטירי המפורסם במוסקבה, האדון בארצ'ינקה — „ה'הודיה הכושית". שמה היה צביה בת אברהם ט ל ל. היא היתה ילידת קישינוב, בת שלשים שנה היתה אז, בעלת קומה כמו שאמרתי, ויודעי חן מן הגויים ומישראל מצאו, כי בשחרחוריתה יש נועם ויופי וכי עיניה מפיקות אש.

והנה ספרה לי את כל נגעי לבה. היא נתגדלה יתומה מאביה ומאמה ועברה בשבעה מדורי גיהנום עד אשר החלה לפרנס את עצמה מיגיע כפיה. היינו כל מיני מלאכה בדרך כלל וכל מיני ארג־יד בפרט.

— אני — אמרה לי — התאמצתי תמיד להשאר יהודיה. וכאשר שאלתיה, מה היא יהדותה? — אמרה לי בלשון כזו, אשר רק אחר כך הורגלתי לשמוע אותה מפי אגודה שלימה בישראל:

— אני מדברת תמיד יהודית. והנה כשנתים ימים לפני זה — ספרה האשה — התאהב בי איש צעיר אחד ושמו שמחה יוסי בן אריה טאבאצ'ניק, אהבה טהורה ועזה כמות, וגם אני התאהבתי בו כל כך עד שהחלטתי להקדיש לו את כל חיי וכאשר היינו כבר מוכנים לחוג את חג חתונתנו „גלחו את שמחה יוסי שלי" (כלומר, לקחוהו לעבודת הצבא) ואסרו עלינו את הנשואין, מפני שחיילים אינם רשאים לבוא בברית הנשואין, אלא על פי פקודת הרוממות, ושנינו נשארנו אומללים.

שאלתי:

— במה נשארתם אומללים, הרי לעבודת הצבא יש קץ ובמשך הזמן אולי אפשר יהיה לקבל גם רשיון הרוממות, ואם יהיה עובד חרוץ יש להשתדל על ידי הפקידים ולפעמים ניתן רשיון כזה. היה אצלי מקרה כזה, כי באה לכאן כלה אחת של חייל אשר עבד בגדוד הטאבריי־גרינאדירי, ואני השתדלתי אצל המפקד, כי יקבל את כתב־בקשתה של הכלה על שם הרוממות, והוא נאות לי והוסיף משלו כמה דברים חמים בנוגע להחתן, ואחרי עבור ששה שבועות נתקבלה פקודת הרוממות, כי מותר לו לבוא בברית הנשואין, וכן היה וכן רשום בספרים, כי באו בברית הנשואין ברשיון הרוממות.

— אצלנו אין רבנים כאלה — השיבה היא — ולנו הגידו, כי עכשיו אין מה לדבר, ולהפך, הרב אמר לי: „האם תהכי לזה חמש שנים עד שתשארי זקנה בלי שינים?"

— ומדוע באמת כ"כ נפל לבך בקרבך?

— להנשא לאחר כבר לא יכולתי, כי היא כבר נשק אותי פעמים אחדות,

ובכן הרי לא אוכל עוד להנשא לאחר. ולחכות עד שבאמת אהפך לזקנה היה לי מר מאד.

תמימותו של נימוק־הנשיקה היתה כל כך חביבה על פי טבעיותו וטהרתו, עד שעשה עלי רושם גדול, וכמעט ששכחתי לשאול את פיה, מה היה עוד, עד שנתעוררה מעצמה וספרה:

— אני ושמחה־יוסי היינו רואים איש את רעהו באמצעות השוחד, שהיינו נותנים להפלדפבל, וכל שיחתנו היתה רק למצוא עצה איך להנשא. לפתע פתאום קבלתי פתקה מבית האסורים, כי שמחה־יוסי נאסר וימסר לדין בעוון זיוף, כי כדי להשתחרר מעבודת הצבא ושיוכל לישא אותי לאשה, עשה שטר־שחרור מזויף ובא עמדי לשר הצבא ובקש לשלחו אל עיר מולדתו אומאן, פלך קיוב, כמשוחרר, והשר הכיר מיד את הזיוף ואסרו. כשמונה חדשים ישב שמחה־יוסי בבית האסורים, ואני הייתי מביאה לו בכל יום מיני מזונות. האהבה אליו גברה עוד יותר, אחרי אשר רק מאהבתו אותי סובל הוא ענויים קשים כאלה. עמלתי ויגעתי, כמעט לא ישנתי אלא ארבע שעות ביום וקבלתי את הכל באהבה ובשמחה אחרי שיש לי בעולם עמוד נאמן כזה להשען עליו (עצם לשונה) אשר עשה זיוף בשבילי וישלך בעדי את נפשו מנגד. ולבסוף הושיבוהו על ספסל הנאשמים. הסניגור טען, כי לזיוף זה היה נימוק מוסרי, ובשום אופן לא השתמטות פשוטה מעבודת הצבא, אבל השופטים המושבעים, שונאי ישראל, לא הטו אוזן לסניגוריה זו ולא רצו להאמין, כי בן ישראל מסוגל לעשות זיוף בשביל מטרה רמה כזאת. והאחד מהם, אשר אני מכירה אותו, כי הרבה פעמים ארגתי צעצועים שונים לאשתו, אמר, כי היהודי מוכשר לסכן את נפשו רק בשביל פרנסה, ובשום אופן לא בשביל אהבה לאשה, והוא פשוט בקש להשתמט מעבודת הצבא ובשביל כך זייף את התעודה. איך שיהיה, — חייבוהו בדין, שללו ממנו את כל זכויותיו האזרחיות, תארי הצבא, וגזרו עליו חובת גלות *לסיביריה לכל ימי חייו. כפי שנודעתי, תפוס הוא כעת בבית האסורים בבוטירקי וכאשר תחל הפלגת האניות מניז'ני־נובגורוד ישולח לשם ומשם — לסיביריה. וכפי שאחד השופטים, אשר אינני יודעת בשביל מה ולמה הוא קורא אותי בשם קדושה, אמר לי, כי עכשיו יש לי הרשות להנשא לשמחה־יוסי

לאשה, אם יהיה לי על כך הסכם מאת המיניסטר למשפטים. מכרתי את כל אשר לי ובאתי הנה, ולפי שאין לי זכות הישיבה פה ואיני יודעת, איך משתדלים בדבר כזה, באתי אליך, כי שמעתי את שמעך בעירי. ועתה כל חיי תלויים בך, כי אפילו מזון סעודה אחת אין לי, גם חפצים אין לי, מלבד שמלתי שעל גבי ולבנים המונחים בארגזי הקטן, אשר הבאתי עמדי.

פרטי הפרטים מובנים מאליהם. ובעודנו יושבים ומשוחחים, והנה בא המפקח על הבית אשר דרתי בו ובקש ממני את תעודות האשה הכושית אשר באה אל ביתי, באמרו, כי היא חשודה מאד על פי פניה המוזרים. בפעם הראשונה והאחרונה בימי חיי הוכרחתי לגבל את פי ולבקש מאת המפקח, אשר דרך אגב אמר, שהוא יהודי מומר, כי יתן לי ארכה עד יום המחרת, כי האשה הזאת באה אלי בקשר עם נשואין ויוכל להיות שתנשא לאדם עשיר, אשר בוודאי יכיר לו תודה על כך. ועל חשבון הכרת התודה העתידה לבוא הגני נותן לו לע"ע על חשבונו של החתן כ"ה רובלים. הוא החל לפקפק בדבר, אם אפשר לקבל ממני כסף בעד כלה של איזה איש זר. אמרתי לו:

— בודאי אי־אפשר, אבל אני נותן לך זאת בתורת גמילות־חסד, ובשתקבל מאת החתן תשיב לי את הגמ"ח.

— זהו ענין אחר — אמר המשומד — אין מת לפחד, כי פחות ממאה רו"כ לא אקבל בעד לילה כזה.

זו היתה בפעם הראשונה בימי חיי, ששמעתי מפי יהודי, ולוא גם משומד, את הטאקסה של ליבת לילה על פי היושר והמעשיות של אדם מישראל, תחת אשר עד כה שמעתי מפי הרבה מאחי האומללים את הטאקסה של הגויים בנוגע לענין זה, והיא פחותה הרבה בערכה, ונודעתי, כי היהודים, להזבדיל, הנם שמאים יותר מומחים. את המסקנות המרות אשר הוצאתי מזה, כמדומני למותר הוא לבאר, אבל איך שיהיה נתפטרתי מפגע זה ונשארתי לבדי עם הענין החמר של פנים חדשות, צביה טלל.

מיד החילותי לצלצל לכל הפקידים הישרים, שכבר הייתי עמהם ביחס של ידידות, כי הרבה היו חברי לאוניברסיטה. ספרתי להם את כל הענין ובקשתי מהם עצה. האחד מהם נתפעל כל כך, עד שאמר לי, כי תומ"י יבוא לביתי לראות

בעצמו את המראה הגדול הזה, את צביה טלל, הגיבורה הגדולה של האהבה, החושבת את עצמה לאשת איש על פי כמה נשיקות. אמר וקיים את הבטחתו וכעבור חצי שעה כבר בא.

המחזה הזה של ראיית אלכסנדר פיודורוביץ' סוויאטוסלאבוב עם צביה טלל, הוא אחד החזיונות אשר יש להוציא ממנו מסקנות פסיכולוגיות מעניינות. הוא הסתכל בפניה, כשם שמסתכלים בפני אדם גדול, והיא פחדה מפניו כמפני הארי. הוא הראה לה פנים שוחקות, והיא — פנים של אימה ופחד; הוא היטיב לדבר, והיא מגמגמת, חצי רוסית וחצי מולדאבית; ואני, המליץ ביניהם, מתרגם לו את תשובות צביה ביהודית, והוא ממש יושב ומתאהב בה מרגע לרגע ומטעים לי וחוזר ומטעים, כי היא יפה מאד, ואני מורידו משמים ארץ, ושואלו:

— מה נעשה עם מזלה המבויר, עוץ נא עצה!

ובאותה שעה נכנס אל חדרי חברי ושכני העו"ד שלום פלדשטיין, אשר בא לבקרני, כדרכו, כמעט תמיד במוצאי־שבתות, ואז, כמובן, התעניין במקרה הזה שבא לידו וצביה נעשתה לגיבורת השיחה, ושלשתנו ישבנו כיודעי דת ודין לפתור את שאלת צביה טלל העומדת על הפרק.

והגיבורה בעצמה, כמובן, לא הבינה אפילו מלה אחת מכל מה שדובר, ורק הורידה דמעית מעיניה השחורות על לחייה שהיו שחורות עוד יותר מעיניה, והסבה אליה את עיניו ואת לבו של סבויאטוסלאבוב, אשר מסיבה לא מובנת לי, מצא הצבע השחור חן בעיניו עד מאד. לא לחנם ראיתיו באחרית ימיו בין כת „השחורים" שבמדינה. וכשהייתי פוגש אותו בימי הדומא הראשונה, שמעתי מפיו פילוסופיה קצרה, אשר מפני רוב חזרתו עליה נקלטה במוחי, ואולי כדאי למסור אותה כצורתה, וזאת היא:

אני: מה תאמר, אלכסנדר פיודורוביץ', על מצב הענינים במדינה?

הוא: ממש נורא! אבותינו קבצו לאט־לאט מדינות קטנות ויהפכון למדינה גדולה ואדירה ושמה רוסיה, ועכשיו באים איזו צ'ובאשים ומחלקים את המדינה הגדולה הזאת שוב. נורא!

ורק בסגנון כזה, בלי תוספת וגרעון, היה משנן לי את מצב ארץ מולדתו, ועל פי איזו אסוציאציה של רעיונות הייתי שואלו מיד:

— האם זוכר אתה את צביה טלל ואת אשר קרה אותה?

— בוודאי זוכר אני, האם גם עכשיו שחורה היא כמו שהיתה? האם יש לך ידיעות ממנה?

רשמתי לי לזכרון שיחות־חולין אלה רק כהוכחה, כי איזה קשר סנימי היה בעיני בין נטית הסביאטוסלאבובים ל„השחורות" ובין המהלך השחור של רעיונותיהם המדיניים.

אבל נשוב להגיבורה השחורה עצמה.

הוחלט אצלנו פה אחד, כי אין תרופה, אלא למסור את צביה זו בידי המשטרה כיהודיה שאין לה זכות ישיבה פה, ואז ישימוה במאסר ברובע הפוליציה, ומשם בבית האסורים הבוטירי, ב„עזרת נשים", בהמחלקה הנקראת על שם דולגורוקוב, ומשם אפשר להגיש בקשה למיניסטר, כי יש לה פה חתן בין האסירים והיא חפצה להנשא לו וללכת אחריו לסיבירית. אבל שאלה זו היתה מסובכת מאד. ראשית, יוכל היות, כי הפריסטאב לא ישלחנה כלל אל בית האסורים, אלא יקח ממנה את תעודותיה ויתן לה „תעודת־זאב", אשר על פיה מחויבת היא לשוב אל עיר מולדתה, ובכן לא תושג מטרתנו כלל. ושנית, אם גם ישלחוה אל בית האסורים הבוטירי, מפני שזהו בית־אסורים ארעי, מי זה יערוב לנו, שלא ישלחוה אחרי כמה ימים לביסאראביה מולדתה, אחרי שאין דבר מעכב את יציאתה, ואנחנו הרי צריכים לעשות פה את כל האפשר שלא תשוב עוד, וגם צריכים לתת לה את היכולת לשבת פה, במקום שאין לה זכות הישיבה עד שתבוא תשובת המיניסטר. ושלישית, אפילו אם נשיג בשבילה זכות־ישיבה כיוצא מן הכלל, לא יתנו לה רשות להתראות עם האסיר טאבאצ'ניק, מפני שהיא זרה לו, והרי כל תכלית ישיבתה במוסקבה לא רק לשבת בעיר עד הפתר הענין, אלא גם להיות קרובה לו, לראותו, להקל את מצבו ולמלא את חסרונותיו על ידי יגיע כפיה והשתדלותה לטובתו מן הצד, ובעזרת הפקידות של המחלקה שלה.

מה שהמר את רוחנו, כלומר, את רוחי ורוח פלדשטיין, ביותר הוא כי סביאטוסלאבוב פתר לנו את הכל לרעה אשר הוא חשבה לטובה, כי אם תבוא שחורה זו אל איזה רובע־הפוליציה אזי אין שום ספק בעיניו כי יוציאוה לחפשי, ובלבד שתתן את הבטחתה לעזוב את העיר.

— הלא גם אני פקיד — אמר — ובשום אופן לא הייתי שולח אשה נעימה כזו אל בית האסורים, רק משום שיהודיה היא.

— ולולא היו עיניה כל כך שחורות, — שאל פלדשטיין — היית שולח אותה לבית האסורים רק בשביל שהיא יהודיה.

— סולומון מיכאילוביץ'! — ענה סביאטוסלאבוב — אתה בעצמך יודע את השפעתן של עינים כאלה על כל אדם.

—השפעת עינים כאלה,—אמר פלדשטיין—אפילו אם בעלי העינים המה גברים?

— כמובן, — ענה סביאטוסלאבוב — אם עינים כאלו, והעיקר לחיים שחורות כאלו ושנים לבנות כאלו, הן של אשה.

— אלכסנדר פיודרוביץ'! — אמר פלדשטיין — עד מתי תהיו משועבדים כל כך לנשים?

סוף סוף החלטנו שיסע פלדשטיין יחד עם סביאטוסלאבוב תיכף ומיד אל שר בית הסוהר, על מנת לגלות לו את כל הענין, ואם יסכים לקבלה תיכף לבית האסורים, אזי צריך אני מיד אחרי ה„הבדלה" למסור אותה ליד המשטרה ולהובילה משם בעצמי אל בית האסורים, כדי שלא תפול רוחה עליה, ולדבר עם שר בית הסוהר מרצ'ינקה, אשר התיחס אלי בתשומת לב גדולה תמיד, כי ישים עיניו ולבו עליה לטובה.

המה נסעו ואני נשארתי לבדי, והאומללה הזאת, אשר עד כה היתה כאלמת, שברה את לבי בשאלותיה: מה חפצים לעשות עמה? ומה יהיה בסופה? אולי כבר מת שמחה־יוסי שלה ומכסים ממנה? „אנא להראות לי את קברו ואבקרהו ואשוב לביתי להתאבל עליו כל ימי חיי"...

אמרתי לה, כי שני האדונים האלה יביאו ידיעות נכונות, אם הוא חי, ומה יהיה עמדה.

הם שבו והביאו לי תשובה, כי מרצ'ינקה נאות לעשות כל מה שאבקש, וכי אמהר למסור אותה בידי הרובע של המשטרה הקרוב לבית האסורים הבוטירי, באופן שאביא אותה לשם ואומר, כי יהודיה זו אין לה זכות הישיבה פה, ואני מבקש לשים אותה במעצר, וכדי שלא תשאר העלמה עם ערב־רב של גנבים ורמאים ושכורים וחשודים המצויים ברובע הפוליציה, בה„קוטוזקה", מבקש אני

לשלחה מיד לבית האסורים, אשר שם יושבים כל האסורים למיניהם, והרי אין בה שום חטא מלבד יהדותה, שאין לה זכות הישיבה. ואם יסרב הפריסטאב או סגנו או הדיזשורני, אזי לצלצל אליו בסניהם והוא יתן תשובה, כי הוא מוכן לקבלה תיכף, ואחר כך כאשר תהיה כבר בבית האסורים בקש אותי לדבר אתו ע"ד פרטי הענין וע"ד כתב־הבקשה על שם המיניסטר, וליתר בטחון, לחש מרצ'ינקה עצה באזני פלדשטיין, כי על צד היותר רע, צריך יהיה לתת להפקיד שטר בן כ"ה...

עכשיו הגיע המומנט היותר נורא בימי חיי, ובימי חייה של הגיבורה השחורה הזאת.

הסברתי את כל הנוראות הצפויות לה, ובמתכוון הפרזתי על המדה, והיא שאלתני בתמימות:

— היהיו שם יהודים?

ועוד שאלות של תמימות גמורה.

הסברתי את כל הנוראות הצפויות לה, ובמתכוון הפרזתי על המדה, וכי באופן אחר אי אפשר להשיג את מטרתה. אם היא מסכמת לזה טוב, ואם לאו — נגסה, אולי נמצא דרך אחרת.

אחרי בכיות ויללות הסכימה, ובקשתי אז את פלדשטיין, שיסע גם הוא עמדי, כי טובים השנים מן האחד, ואולי יהיה צורך לאחד משנינו לנסוע שוב אל מרצ'ינקה, ואמרתי בפירוש, כי לא אעזבנה עד אם אביאנה אל בית האסורים, כלומר, אל „חצר המטרה" שלה (מליצה שנמלטה מפי באותה שעה) בשעת שיחתי העברית עם פלדשטיין.

באנו אל רובע הפוליציה אשר הראה לנו עליו מרצ'ינקה, ברחוב ליסנוי, לא רחוק מבית האסורים הבוטירי, ושם מצאנו רק את מפקח הרובע, ולסניו גר דל מאד, אשר אינו מאיר כראוי את החדר, ובחשיכה כזו ישב „תלמיד־חכם" זה „יחידי בלילה", ואנחנו שלשתנו נכנסנו, עמדתי בפיק ברכים, ואפילו בשעת יציאת הנפש, אם תהיה דעתי צלולה עלי, לא אשכח מה שהרגשתי באותה שעה. כחי עזבני, גם כשרון הדבור בגד בי והחילותי לגמגם: „הנה היהודיה הזאת"... ולא הספקתי לגמור את דברי, עד שמלא אחרי פלדשטיין:

— אין לה זכות הישיבה פה.

— ומי אתם? — שאל „האדון כביכול" — האם גם אתם יהודים?

— כן, ענינו.

— ובכן, רמאות יש פה! יהודים מביאים יהודיה לרובע הפוליציה! פה יש איזה עוון נורא! ואני אאסור את שלשתכם, וכפי שמחר הוא יום הראשון, יום שביתה אצלנו, תהיו אסורים עד יום השני, ואז יבוא חוקר־הדין, ויברר, מי ומי אתם.

לשמע דברים כאלה התחילה צביה סלל לבכות. ופלדשטיין אמר לי בעברית בזה הלשון:

— עורה, קום ועשה, הלא שעה גדולה לך בימי חייך לקיים את מאמרם: „גדולה עבירה לשמה".

התחזקתי ואמרתי לתמפקד בזה הלשון ובהרמת קול:

—יש לי הכבוד להיות הרב דפה זה כמה שנים, שמי זה וזה, וזהו חברי, הוא עורך דין מגליל מוסקבה, שמו זה וזה, והוי זהיר מאד לכנות אותנו בשם רמאים. כי זה לא כבר קבלתי נייר רשמי, כי נבחרתי על פי פקודת הרוממות כאחד משלשה רבני ישראל העתידים להגיש ברכה בשם כל יהודי ישראל להקיסר והקיסרית ביום הנתן כתר מלכות בראשם בחודש מאי הבא וכמדומני, כי רמאים אינם נקראים אל המלך.

לשמע דברים אלה קם המפקד מעל מושבו ואמר:

— סליחה, מחילה, מעודי לא אמרתי, כי אתם רמאים!

— אם אמרת או לא אמרת — אמר פלדשטיין — דבר זה נברר אחר כך, אבל עליך לחבר תיכף ומיד פרוטוקול, כי המציאו לך את האשה אשר אין לה זכות ישיבה פה.

הוא הוציא מיד גליון המיוחד לפרוטוקולים וכתב ממש אות באות וכלה במלה ככל אשר הכתבנוהו, ואנחנו חתמנו, וגם היא העמידה איזה קום במקום חתימה, כי לא ידעה לכתוב. וגם הוא חתם. אז פניתי אליו בבקשה לבלתי יגיחנה פה ללינת לילה אלא ישלחנה תיכף לבית האסורים הבוטירי.

— זאת לא אוכל — אמר — מפני שעד היום השני אין מקבלים שם

אסירים כאלה, שאין להם החלטת בית דין או של חוקר דין או של איזה מוסד שלטוני להאסר לאלתר. ושנית, מי יודע אם יש מקום פנוי בבית האסורים.

הסברנו לו, כי עשינו מה שהחוק דורש אפילו בנוגע לבת אמונתנו, והוא מחויב להתייחס אל מקרה זה בשימת־לב, וכפי שידוע לנו אשה זו היא כשרה, ואין בה שום חטא, מלבד חיסר־זכויותיה לדור פה ולא נוכל בשום אופן להגיחה כאן במקום מקלט לאסירים על פי מקרה ולפי שעה, במקום המלא אלמנטים שונים, שכורים, גנבים, מפריעי סדר בחוץ וכדומה.

— אם כן, איפוא — אמר המפקח — חתמו ערבות בעדה, כי היא תעזוב את העיר, ואני אתן לכם את העלמה הזאת כמות שהיא. שלחוה לביתהו מי בקש זאת מידכם להביאה הנה. סלחו לי, אם כי אתם אנשים נכבדים, אבל יש פה איזו קנוניה. היתכן, כי הרב מזא"ה ימסור אחת מבנות דתו בשביל אי־זכויותיה, וגם עורך־דין יש פה ובוודאי איזה דבר נורא אתם עושים הפעם. אינני ילד עד כדי כך שלא אבין דברים מופרכים כאלה. פה יש איזו ערמומיות.

לשמע דברים אלה לקחתי את השפופרת של הטילפון, בלי נטילת רשות ממנו ובקשתי לחבר עם בית האסורים.

הוא נבהל ואמר:

— אני לא אמרתי, כי אתם ערומים, אמרתי רק, כי איזו ערמומיות יש כאן, בצד מי — אינני יודע.

לא שמתי לבי לדבריו כלל ודברתי עם מרצ'ינקה ואמרתי לו, כי המפקח מסרב לשלחה. והלז בקש ליתן את השפופרת להמפקח, והוא אמר לו, כי יכתוב נייר על שמו וישלח את התפוסה על ידי לבית האסורים ויקבלה תיכף, כי יש מקום פנוי בשבילה באחד ה„בארקים". וכפי היודיעות שיש לו היא באה להתראות פה עם אחד מן הגידונים לגלות סיביריה, ואולי יאבה החוקר דין לשאל את פיה איזה דברים.

לשמע דברים אלה חבר המפקח את התעודה, ופלדשטיין העתיקה בכתב נקי, והמפקח בעצמו עשה דבר נורא, כי עזב את צביה טלל ואת כל חדרו בידינו והלך אל הפריסטאב שהיה דר בקירוב מקום, לקבל את חתימת ידו ואחרי עבור

רבע שעה כבר הביא את התעודה מוכנה ונתן על ידינו את צביה ואת התעודה שהיה כתוב בה בקרוב בזה הלשון:

„למעלת שר בית הסוהר לחייבי גלות. הנגי שולח בזה את צביה טלל, שנתפסה כיהודיה שאין לה זכות הישיבה בעיר הבירה, והרב מוא"ה והעורך־דין פלדשטיין התחייבו להביאה לבית האסורים, אשר על זה נתנו כתב התחייבות בחתימת ידם בפני התתום משה. ע"ד קבלת הנתפסה והתעודה הזאת אבקש את מעלתו להודיעני. ועל החתום: הפריסטאב".

כדי לצאת ידי חובת כותב זכרונות בכל הפרטים, עלי לציין את הקוריוז שהיה באותו רבע השעה שעזב המפקח את לשכת המשטרה בידינו. מעשה שטן היה, כי דווקא באותו רבע שעה באו הרבה שוטרים והביאו אנשים ריקים ופוחזים, שנתפסו בשוק בשביל עוונות שונים, ואנחנו התחפשנו למפקחים ובאנו בדברים עם כל אחד ואחד. על יד שולחן אחד ישבתי אני ועל יד השולחן השני ישב פלדשטיין וקבלנו את הצורה ואת הסון של „קצין מפקח". ישבנו, והם עמדו לפנינו וספרו בסגנונם המיוחד את פרטי הדברים, עד ששב הממונה לכך ומסרנו לו את הכל.

לקחנו את אחותנו צביה טלל ואת התעודה ויצאנו החוצה, וצחקנו שנינו ואמרנו איש לרעהו, אולי זוהי התחלה ובמשך הימים נזכה לראות במוסקבה יהודים בתפקידים כאלה. ומאז רגילים היינו, כלומר, אני ופלדשטיין, בשעות שהיתה דעתנו מבודחת עלינו, לקרוא לשלום איש את רעהו בשם „אדוני הקצין". היינו מבדחים את דעתנו בטילפון בסגנון כזה: „האם על יד הטילפון ממלא מקום אדוני הקצין?" וכדומה.

באנו אל בית האסורים וספרנו למרצ'ינקה את כל הענין, אבל את צביה לא הניחו להכנס אל חדר מרצ'ינקה, והיא נשארה עומדת בפרוזדור בלוית חיילים השומרים לראשה וקול בכיתה אותה שעה הגיע לאזני מרצ'ינקה עד חדרו. ולא יכול מרצ'ינקה להתאפק מצחוק, כאשר ספרנו לו, איך מלאני חובת מפקחים במשטרה במשך רבע שעה ואמר אלינו בדרך הלצה:

„משקה" ראוי לכם שתתנו לי, הרי אני הוא שזיכיתי אתכם במשרה זו.

— להיפך — ענה לו פלדשטיין — אדוני הוא שצריך לשלם לנו שכר, על

שמלאנו את חובתנו על צד היותר טוב, כאילו היו אבות אבותינו קציני משטרה.

מרצ'ינקה יצא לראות את ה„סחורה", כמו שאמר, ומיד צוה להביא אשה אחת מן ה„בראק" שעל שם דולגורוקוב וצוה עליה לקבל את העלמה הזאת אל המחלקה שלה.

בשעת הפרידה נפלה צביה על צווארי ובכתה בכי תמרורים עד שנתרגש מרצ'ינקה בעצמו ודבר על לבה דברי־תנחומים, ואני ופלדשטיין אמרנו לה ביהודית, כי הננו ערבים, כי לא יאונה לה שום רע וכי בקרוב נשמח בשמחת חתונתה. ובזה נפרדנו.

ביום השני לשבוע והוא גם היום השני לתפיסתה נסענו שנינו אל ה„בראק" אשר על שם דולגורוקוב ומסרנו לצביה את הבקשה על שם המיניסטר על דבר *הנשואין, והמפקחת חתמה עליה בשם המבקשת, שאינה יודעת כתב ולשון.*

משם הלכנו שוב אל מרצ'ינקה, והוא הבטיחנו להאריך את ימי שבתה פה, אם כי אין לו רשות לעשות כדבר הזה. ומשנינו בקש שנשתדל בפטרבורג שלא יתמהמה הרשיון לבוא.

ופלדשטיין הכטית, כי משום שהוא רגיל לנסוע לרגל ענייניו לעתים קרובות לפטרבורג, ישתדל שם גם בענין זה.

עברו כמה חדשים, ומפטרבורג אין קול ואין עונה, ובין כך כבר קשה היה גם למרצ'ינקה להחזיקה שם, רק מטרוניתה אחת של ה„בראק" הדולגורוקובי, בתולה זקנה מבנות האצילים, נטתה חסד לצביה והמציאה לה עבודה ופרנסה, וגם השתדלה לפני שר הפלך שלא ישלחוה עד שתבוא התשובה מפטרבורג.

אבל הידיעות שקבל פלדשטיין מפטרבורג היו בלתי נעימות, כי מסרו לו, שמן המיניסטריון לעניני המשפטים דרשו מאת המחלקה לעניני הפולי־ציה לחקור ולדרוש היטב אם אין שמחה־יוסי מאבאצ'ניק וצביה בלל שייכים ל„בונד", כי מצד אחד הם אנשים פשוטים ומצד שני מעשיהם מעוררים חשד, כי בודאי „בונדאים" המה. חששנו מאד, שמא ימשך הדבר ימים רבים. ובינתיים

הגיע חודש מאי, וחג הכתר חל ביום י"ד של אותו חודש, ואז היו, כמובן, במוסקבה כל השרים וכל המיניסטרים, וביניהם גם „מלך היהודים" הבארון הזקן הוראץ גינצבורג. ספרתי להבארון את ענין צביה טלל ובקשתיו לסייע בידי בדבר הזה. ומה עשה הזקן? בשעה שנתקבצו כל העומדים להתיצב לפני הקיסר הקיסרית, ובתוכם גם אורז'בסקי, ראש הדפרטמנט לפוליציה, נגש יחד עמי אל השר, הציגני לפניו ואמר:

— זהו הרב המקומי, והוא יספר לך דבר מענין מאד על דבר עלמה יהודית אחת. הלא גם בלעדי זאת עד שיגיע התור שלנו יעבור זמן רב, ואני יודע כי הוד מעלתו מתענין בדברים כאלה.

פני אורז'בסקי הפיקו זעם, והבארון לא קם ולא זע, וממש הכריחני שאספר את כל פרטי הפרטים של ענין טלל. היו רגעים שאורז'בסקי נהפך לאיש אחר. יפניו המפיקים אימה הפיקו חנינה. וסוף דבר היה, כי שאלני:

— ואיפה היא עכשיו העלמה הזאת?!

אמרתי לו:

— בה„בראק" שעל שם דולגורוקוב בחצר בית האסורים.

— צריך יהיה לראותה כשאהיה שם.

— אולי יהיה בטובו של הוד מעלתו להרשות לסדר את החופה והקדושין?

— דבר זה נראה עוד, — אמר אורז'בסקי — מי יודע, אולי באמת בונדאית היא, ואני שונא את ה„בונד" שלכם תכלית שנאה. ועוד יותר משאני שונא את ה„בונד", שונא ה„בונד" את כל היהודים שיש להם פרוטה בכיס ומעט מוח בקדקדם, אסור לרחם עליהם! — צעק השר בפנותו אל הבארון.

והבארון אמר:

— הבונדאים האלה הם גם אסונגו, וכל זה באשמתכם, כי לא נתתם זכויות ליהודים בעוד מועד, ובאשמתכם נולד ה„בונד" הזה, ואם חפצים אתם להפטר ממנו, תנו זכויות.

— אדוני הבארון! — ענה השר — זכויות אינן ניתנות בקלות דעת, זכויות ליהודים יוכלו לעורר עלינו את חמת רוסיה הגדולה אשר תקום כאיש אחד ותשמיד את כל היהודים, ולא יהיה לאל ידינו להושיע.

— אדוני השר! — אמרתי — בנוגע לצביה טלל הנני ערב, כי אינה יודעת, מה זה „בונד".

— נראה! — אמר השר.

ובזה תמה השתדלותי והשתדלות הבארון לטובת האומללה.

סוף דבר היה, כי אחרי שכבר חזרה הממשלה לפטרבורג ועברו כמה חדשים עד ששקטה הארץ מאימת המאורע של „חודינקה", ביום 15 ביולי, נתקבלה טלגרמה מאת המיניסטר, כי הוא מתיר לסדר חופה וקדושין לצביה בת אברהם טלל ושמחה־יוסי טאבאצ'ניק בתנאי שתיכף אחרי הנשואין תאסר גם הנשואה יחד עם אישה, ושניהם ישולחו לסיביריה.

יעדתי את החתונה ליום י"ז ביולי, אשר חל ביום י"ט מנחם אב תרנ"ו.

לחתונה זו עשיתי הכנות בכל מיני הידורים, בין בתורת רב ובין בתורת „מחותן". הבאתי את החופה היותר יפה שהיתה אז במוסקבה ואת השמש הזקן שבזקנים אשר ב„זאראדיה", בעל זקן מגודל, שלא הצטיין בקומתו, אך כנגד זה הצטיין כקאנטוניסט שעמד בכמה נסיונות של יסורים קשים ומרים, ולא זו בלבד שנשאר ביהדותו, אלא גם זכה להיות השמש הראשי במנין הנקרא על שם אראקצ'ייב הקדוש ימ"ש. גם זכה להיות עירוני מעיר ברוניץ פלך מוסקבה, ובכן היה מן היהודים בעלי היתרונות הרחבים ביותר בנוגע לזכות הישיבה בכל המדינה, אפילו בקאווקאז, ואפילו בערים הסמוכות לגבולי המדינה, והנני רושם את שמו וזכרו, כמו שהיה הוא בעצמו מרקלם אותו בכל בתי־ערכאותיהם: „איצקא אבעליעזר מירוב", אבי אותו מירוב, שזכה להיות סגנו של מר אלברט פוקס כמפקח על בית הקברות, ואביו זקנו של מירוב הצעיר, אשר נשא משרה חשובה במלכות הבריונים וניידון למיתה בדמי ימיו בעוון פרקמטיא בשטרות המדינה ודינרי זהב של המשטר הקודם.

ועוד הבאתי עמי איש אחד מערי התחום, שלא היתה לו כאן זכות־ישיבה, ורק משום שבא יחד עמדי כאחד מעוזרי לא שאלוהו כלל בנוגע לזהותו האזרחית, ואלמלי שאלוהו, לא היה יוצא כבר משם אלא נשאר גם הוא בבית האסורים, והנני רושם גם את שמו לזכרון — פנחס בן יוסף מ ר ג ל י ת.

ומעשה שהיה כך היה:

הוא בא אלי לקבל איזו תעודה בשעה שהכינותי את עצמי לנסוע לבית־האסורים, והזמנתי על פי הטילפון כ„מחותן" שני מצד הכלה את סולומון מיכאילוביץ' פלדשטיין, וכאשר בא פלדשטיין, שמע האורח את שיחתנו על דבר הכלה ובקש תחנונים ממש, שנקח גם אותו על מנת שיראה את המחזה הזה. וכאשר אמרתי לו, כי יש סכנה בדבר, פן ישאלוהו ברחוב או בבית האסורים, מי הוא ומה הוא ביחס להבאים בברית הנשואין ויתגלה קלונו, חס ושלום, כי אין לו זכות הישיבה. על החשש הזה השיב מרגלית, כי אם יסע ביחד עם הרב, לא ישאלהו איש שום דבר, ושנית, אם גם ישאלוהו, הרי יש לו תעודות, ואם יסביר, ואני מצדי אאשר זאת, כי הוא בא לחתונת היתומה, בטוח הוא, כי „פאנקע" לא יעשה עוולה כזו ולא יאסרהו. ושלישית, אם גם יאסריהו — גם זה כדאי בשביל להשתתף בשמחה של מצוה כזו.

ובכן, הסכמנו לקחת עמנו גם את ר' פנחס מרגלית. אשתי נתנה על ידי מטפחת של צמר חמה, מתנה לכלה הצריכה ללכת לסיביריה, מקום שם החל כבר הקור. וגם נתנה לי „טייגלעך" מעשה־ידיה לכבד את בעלי השמחה, ופלדשטיין לקח עמו ממרתפו בקבוק יין גפן טוב ומובחר, ומרגלית הלך לשיטתו ואמר, כי מדי עברנו על פני הרחובות יקנה תפוחים בשביל הזוג העתיד להגלות תיכף אחר החתונה, ואגב אורחא אמר איזו תורה חסידית סודית על דבר היחס של זוג חדש וחקל תפוחין.

ובכן, נסענו בארבע מרכבות. באחת היתה החופה עם כל עמודיה והפרוכת שלה. בשניה — אני ומרגלית, מפני שחשב אותי לשמירה שלו, ובשלישית — פלדשטיין והמזכיר שלי רובינשטיין עם הפנקס והחותם שלי.

עברנו ברחובות ובאנו אל רחוב דולגורוקוב, ומיד העמידנו מפקח אחד ושאלני, לאן אנחנו נוסעים ואיזה דגלים בידינו.

ספרתי לו, כי בתורת רב ניסע אני לבית האסורים לסדר חופה יקדושין לתפוסים שם, והראיתי לו את הרשיון הרשמי מאת המיניסטר.

— ראה נא! — קרא המפקח — מתי עלתה בזכרונם ליתן היתר?

— כיצד? מאין יודע מר, כי הרשיון ניתן באיחור זמן?

— ולמה זה לא יבין אדוני? — שאלני המפקח שאלה תחת שאלה — האם לא הכירני מר? הלא זוהי צביה טלל, אשר הבאת אותה אל רובע הפוליציה שלך, יחד עם מר פלדשטיין. עכשיו מבין אני, כי צדקתי וכי קנוניה היתה זו. בוודאי קרובתך היא העלמה הזאת או קרובת פלדשטיין.

— לו יהיה כן, אמרתי לו, איך שיהיה, אולי תתלוה אלינו ללכת אל התחנה?

— לדאבוני, לא אוכל, כי הנני תורן, אבל הנני מברך את הזוג.

הוצאתי מצקלוני „טייגעל" אחד ונתתי לו, ומכיון שאינו יודע את מאמר חז"ל „האוכל בשוק דומה לכלב" חטף ואכל את המגדנות בשוק בעודו עומד על יד המרכבה, ואמר בזה הלשון:

— טעים מאד! חן חן לך, ואם תרצו, הרי ראוי אני לכיבוד זה.

נסענו הלאה והגענו עד פתח בית האסורים. ובצאתי מתוך המרכבה, צלצלתי ומרגלית אמר לי:

— מה אמרתי לך, אין שום סכנה?! ובטוח אני, כי אשוב בשלום גם הביתה, כי זוהי שמחה של מצוה ממש ושלוחי מצוה אינם ניזוקים, לא בהליכתם ולא בחזירתם.

מדברים אלה ומדרשתו הקודמת על התפוחים הכרתי, כי מרגלית הוא בר־אורין, ולא ניחמתי, כי לקחתיו עמדי.

מרצ'ינקה קבל אותי מיד בחדרו, ועל פי בקשתי הזמין גם את פלדשטיין אל חדרו, אבל את שאר החבריא, את מרגלית ה„בר־אורין" ואת איצקא אבעליעוו ה„מיוחס" הניחו במסדרון עם החופה והמגדנות ועם הגביע הגדול של בית התפלה.

— מחכה אני להוראות בענין החתונה — אמר לי מרצ'ינקה.

אמרתי לו, כי הייתי מבקש מאתו לאסוף אל בית התפלה את כל היהודים הכלואים כאן להשתתף בשמחה זו, כי מנהג הוא אצל עם ישראל שכל השכנים משתתפים בשמחת החתונה.

— וגם את האסורים הפוליטיים? — שאל.

—בודאי, אמרתי, הלא אין הם אנשים חטאים, רק טועים בשיטה פוליטית ותו לא. ולמה זה יגרע חלקם מן החוטאים „הפלילים"?

— וכי קלה היא בעיניך?! — שאל מרצ'ינקה בחימה — חוטאים ופושעים נגד המלך?

— בשום אופן לא קלה זו בעיני — אמרתי כמתקן את ה„מעוות" — אבל טועים המה, וביתר הדברים אינם חוטאים, אינם לא גנבים ולא שופכי דמים ולא עדי שקר ולא מאנסים.

— אוהו! — אמר מרצ'ינקה — כל מיני חטאים שבעולם אתה מוצא בהם. לעת הצורך הם גם גנבים, גזלנים, ומאנסים, וכל מה שתחפוץ. המה חשודים להרוג אותי בכל עת ובכל שעה. ושאל נא אותם, מה עשיתי להם? מתפרנס אני מעמלי, ואיני יודע מנוחה בגללם, לא ביום ולא בלילה, ולו היה אחר במקומי, כי עתה הטיל עליהם עונשים קשים מדי יום ביומו. ואני מטבעי רך־לב אני ומתנהג עם כל אדם כמו עם בני אדם ולא כמו עם „ארסטנטים". ובכל זאת, אם ימצאו שעת הכושר בוודאי יהרגוני. לו חפצתי לגלות סוד מן החדר ולספר להם, כי קראת אותם בשם „טועים", כי עתה הרגו גם אותך, כי בעיניהם כל בני האדם מלבדם משוגעים הם ופושעים ודמם הותר. וזכור נא את דברי, כי אם ינצחו, ח"ו, ישפך דם בבית הזה.

התערב מר פלדשטיין בשיחה זו ואמר לו:

— אדוני השר, יהיו המה מה שיהיו, אבל אתה אדם טוב ופראבוסלבי והנצרות מלמדת לסלוח לכל הפושעים, ועליך למלא את בקשת הרב ולהביאם לבית הכנסת.

— אבל, רבוני של עולם, זה יהיה ראיון כללי של כל האנשים האלה איש עם רעהו!

— ומה בכך, הרי אתה כאן השליט! ובמסיבתך לא זו בלבד שלא יעשו כלום. אלא גם לא ידברו דברים אסורים.

— ואני בעצמי, — אמר השר — האם רשאי אני להיות בבית התפלה בכל זמן הפולחן?

— זה תלוי בדעת הרב! — אמר פלדשטיין.

— בכל לשון של בקשה מבקש אני, — אמרתי לו — שלא תצא משם עד כלות כל העבודה, למען לא יעלילו עליגו אחר כך עלילות, ח"ו, וזה

יהיה לנו לפצוי גדול, כי חושב אני אותך לשותף בדבר מצוה זו, כי באמת התנהגת בניגע להעלמה הזאת כראוי לנוצרי נאמן, ושכרך יהיה כפול מן השמים.

התרגש מרצ'ינקה ואמר:

— האם אוכל להזמין גם את אשתי ובנותיי?

— בבקשה! — היתה תשובתי. — את כל מי שתחפוץ, כי פולחן דתי צריך להיות ברוב־עם, וזה נקרא אצלנו „הידור מצוה".

— טוב מאד, — השיב הוא — תודה רבה!

— אבל לפי שעה אבקש להזמין אל החדר הזה את החתן ואת הכלה.

— אה, — אמר השר — זהו דבר קשה מעט, הרי היא לא ראתה עדיין את טאבאצ'ניק, ובוודאי תהיה כאן היסטריה.

— ובכן, — אמרתי לו — הרי מוטב שתהיה ההיסטריה פה, מאשר תהיה אחר כך, בפומבי, בשעת החתונה! ואני הלא מחויב לשאול את פיהם, אם חפצים הם להנשא איש לרעהו. ושאלה זו צריכה להשאל לפני החתונה.

— כן — אמר השר — גם אצלנו נוהגים כך לשאול לפני הנשואין את פי הבאים בברית.

היא צלצל ונתן צו להביא את טאבאצ'ניק מבית כלאו ולהביא גם את צביה טלל מן ה„באראק" אשר על שם דולגורוקוב, ולהכניסם אל החדר הזה.

וכפי שה„באראק" היה יותר קרוב אל לשכת־השר, הובאה צביה בראשונה, ובראש נכנסה המטרוניתא ואח"כ צביה. לא הכרתי את צביה, פניה שינו לגמרי. היא היתה חוורת כמתה, ופניה השחורים־אדמדמים לא היו לה כבר, אלא קבלה פנים חדשות, אינטיליגנטיות, ובראותה אותי הורידה את ראשה, ולא ידעה מה לעשות. לא קראה לי בשלום, כמו את בשעה שהתנפלה על צווארי, ניכר היה הדבר, כי כבר טעמה כאן את טעם הדיסציפלינה וכבר הורגלה לכלוא את רוחה. פשטתי לה את ידי ואמרתי לה, כי אצלנו כתוב: „הזורעים בדמעה ברינה יקצורו". ושאלתיה אם לא טבה עוד ממחשבתה להנשא לסאבאצ'ניק, ותהי תשובתה:

— הלא זהו היום המאושר בימי חיי! ולי אין לי לא אב ולא אם, ובטוחה אני, כי אתה תברכני תחת אבותי!

שר בית הסוהר:

— הרב בודאי יברכך מלב ונפש, הוא השתדל הרבה למענך, אבל התדעי, כי תיכף אחרי הנשואין תאסרי, ותהי „אריסטאנטית" וישלחוך עם ה„עטאפ" ביחד עם אישך עד בואכם לסיביריה, ושם יקבע לכם שר הפלך מקום לדור בו במשך כל ימי חייכם.

— אני מוכנת לסבול כל מיני יסורים שבעולם — השיבה האומללה־המאושרת הזאת.

והמטרוניתא אמרה מתוך בכי: — הלא אמרתי, כי היא אצלנו „מאלאדיעץ".

אותה שעה הובא טאבאצ'ניק אסור באזיקים. ופה התחילה הטראגדיה הנוראה.

היא הביטה בפניו הרעים והדלים וצעקה: „אך"! — ונפלה לארץ ונתעלפה.

הוזמן הד"ר ז'דאנוב והשיב את רוחה, ובפנותו אלי אמר:

— עשה במהרה כל מה שצריך, ואז תרגע.

שר בית הסוהר קם, ואנחנו אחריו, ובמסדרון נלוו אלינו מירוב, מרגלית ורובינשטיין, עם כל המכשירים, והחיילים הובילו את הזוג.

נכנסנו אל בית התפלה, אשר היה סמוך לבית הכנסת לקאתולים אשר בבית האסורים, ושם נזכרתי, כי לא לקחתי עמדי נרות.

בקשתי רשיון מאת שר בית הסוהר ליתן „פרופוסק" למירוב לקנות באיזו חנות הסמוכה שתי ליטרות נרות ולשוב חזרה.

עליתי אל הבימה והחילותי לכתוב את הכתובה. הארכתי מאד בענין זה, כחצי שעה ויותר. ומרצ'ינקה עמד באותה שעה עם אשתו ובני ביתו ועם כל המפקחים בבית הכנסת, והאסירים היהודים שכבר הובאו בינתים לפי בקשתי, נדברו איש אל רעהו, והתהן והכלה לא זזו איש מרעהו וישוחחו הרבה. ובכל פעם הייתי קורא אותם לעלות על הבימה לשאול את שמם.

טאבאצ'ניק אמר לי בפה מלא, כי שמו שמחה־יוסי בן אריה, אבל לא ידע להגיד, אם כהן הוא או לוי, והדבר נשאר בתיקו והיא השיבה, כי שמה

צביה בת אברהם, ובנוגע לשאלה אם היא בת כהן או לוי, השיבה, כי היא יתומה.

בשעת כתיבת הכתובה הקיפוני הרבה צעירים מן הכלואים בבית האסורים וזכורני, כי ביניהם היו הרבה בונדאים. אחד מהם שאלני, אם לא באה הממשלה לכלל החלטה לרדוף גם את הציונות?

שאלתיו, מדוע הוא חושב, כי ירדפו את הציונות?

והשיבני בזה הלשון:

— אם כי תנועה זו היא ריטרוגרדית במלוא מובן המלה, אבל בכל זאת תנועה צבורית היא, ויש בה גם ריח פוליטי, והממשלה הלא כבר דכאה תחת רגליה את כל התנועות הפוליטיות שבמדינה ולא נשאר לה, כי אם לרדוף את הציונות.

ספרתי להם, כי הממשלה סובלת את הציונות, ועל זה העיר עוד צעיר אחד:

— זה אפשר היה לשער מראש, כי סוף סוף אפילו ממשלה שוטה כזו מבחינה כי לבטל את החיים לגמרי אי אפשר.

והאחד מהם הביע לי תודה בשם חבריו על שנתתי להם אפשרות להתראות איש עם רעהו.

— מאין נודע לך, כי אני הוא שהסיבותי בדבר הזה?

— המפקח ספר לנו, כי על פי דרישת הרב נאות שר בית הסוהר להביא את כל היהודים אשר בכפיסה זו אל החתונה.

— ובכן, אמרתי להם, גם האמונה והדת יכולות להביא תועלת לפעמים?!

— בוודאי, אמרו פה אחד, אין לנו דבר שלא יוכל להביא תועלת, אם רק משתמשים בו כראוי.

ואחר כך, כאשר חתמו העדים על הכתובה, אמרתי אל שר בית הסוהר, כי נצטרך להביא את ה„סטאטיגי ספיסאק" של טאבאצ'ניק על מנת לרשום בו את שנותיו ומאורעותיו.

הביאו גם את זה. ומשם נודע לי, כי החתן הוא בן כ"ה והכלה, כמו שאמרתי, היתה בת שלשים.

ספרתי להבונדאים את הענין של צביה טלל וכי היא בבית האסורים זה

כחצי שנה רק באשמתם, כי חשדו אותה בבוגדאות. וכאשר ספרתי להם, כי אורז'בסקי בעצמו אמר לי, כי מפעלה האידיאלי הזה מותח עליה קו של חשד בבוגדאות, שמחו מאד ואמרו:

— בני בליעל אלה מרגישים, כי אנשים ישרים אנחנו! ועוד נזכה לראות במפלתם!

הגיע הרגע האחרון. צויתי להעמיד את החופה מתחת להקתדרא ועמדתי על הבימה. הגישו לי את הכוס, הדליקו את הנרות, ובידי נתתי את הנר הראשון לשר בית הסוהר ואת השני אל יד אשתו, והשלישי אל יד בתו, ואת כל הנרות חלקתי בין כל היהודים אשר היו שם באותו מעמד, ולא נשאר נר בשביל מרגלית.

אמרתי זאת לשר בית הסוהר, כי זה אחד מקרובי הכלה ולא נשאר בשבילו נר, וצוה להביא נר „קאזיוני". וכאשר הדליקו אותו, החליף מרגלית את נרו בנר שכבר היה בידי אחר, באמרו, כי זה נקנה מכסף של צביה, וזה פסול מכל הצדדים.

החילונו בהכנות להזכיר את נשמות הורי הכלה, וכפי שהלבלר שלי היה עובר לפני התיבה שחריתים בימים נוראים, מסרתי לו את הדבר, ומרצ'ינקה קרא אותו מאז בשם „פונומארי".

כפי הנראה, לא הבינה צביה, כי זוהי תפלה בעד נשמת הוריה, עד שלחש לה החתן באזנה, ואז התחילה לבכות.

סדרתי את החו"ק, וכדרכי, אחרי קריאת הכתובה, הטפתי אמרים אחדים לכבוד החתן והכלה, אשר רשם אותם פלדשטיין לזכרון באמרו, כי זהו ממבחר הנאומים שלי. אם מסר לי אחר כך פלדשטיין את הנייר או לא — איני יכול עכשיו לזכור, אבל, זכורני, כי עשה רושם גדול ומרצ'ינקה ובני ביתו ג"כ בכו. נבאתי להזוג עתידות טובים, והסברתי להם, כי אם השופטים המושבעים על פי דעות קדומות כנגד עם ישראל לא יכלו להבין, כי הזיוף נעשה לא לשם התחמטות מעבודת הצבא, אלא משום אהבה טהורה, זרי הבוחן לבבות בוודאי יודע, עד כמה היה מפעלו טהור מכל פניה עצמית, ובוודאי כגמולו ישיב לו, כי על פי כל האמונות והדעות המושג האלהי הוא אלהי האהבה, ובנוגע להכלה

ולמפעלה הלא גם שופטים עם דעות קדומות מחויבים להודות, עד כמה עזה וטהורה היא אהבתה. וברכתים וכו' וכו'.

כאשר נגמר כל הפולחן, נגשתי אל הזוג, חבקתים ונשקתים וגם השר בעצמו ואשתו עמו נשקו את הזוג וברכו אותם, כי יקוימו בהם „כל הברכות של אביכם הרוחני, אשר כל אמריו היו אמרי זהב".

אבל עם כל „הנצחון הרוחני" הזה, ערבה שמחתי. בשעה שפתח מירוב את הבקבוק של יין והוציא את המגדנות ובקשתי את כל הנאספים לטעום, צוה פתאום שר בית הטוהר, כי ישובו כל הכלואים אל חדרי־כלאם באמרו בקול נגיד ומצוה:

— יותר מזה איני רשאי להניחם שישהו כאן. הטקס הדתי נגמר ועליכם, האסירים, לזכור מי אתם. גם בלעדי זאת הרביתם להג כאן איש עם רעהו ועסקתם בכזביכם.

אותה שעה ערבה שמחתי והרגשתי, כי נבא מרצ'ינקה בעצמו ולא ידע מה נבא, כי לו היתה חרב בידם, ודאי הרגוהו.

את הזוג הניח לפי שעה עד תום האכילה והשתיה הארעית הזאת, ובקול רועד מעט אמר לסגנו לאסור את צביה.

קבלתי מהם ברכת הפרידה, ושבנו לביתנו.

הזוג הבטיח לכתוב לי מכל הנעשה עמהם בארץ גלותם, אבל מאז ועד עתה עברו כבר כ"ה שנים, ואין לי שום מושג, אם המה בחיים ומה עבר עליהם; אבל זכר המאורע הזה עוד לא נמחה מלבי ואמרתי לכתוב אותו לזכרון.

השו"ב והאוברמויצמייסטר

זה היה בערך לפני עשרים ושלש שנים, בשנת 1898, בעצם ימי חורף. בבוקר השכם, בטרם יכיר איש את רעהו, נכנס אל ביתי פתאום יהודי אחד לבוש בגדים ארוכים ובעל פאות „מודרניות", וחזותו הוכיחה עליו, כי הוא מ„כלי־הקודש" וכי איזה אסון נורא קרהו.

שאלתיו מה עניני, וספר לי, כי בתו, בת שש עשרה שנה, ברחה מביתו עם ערל אחד, אשר כפי הנראה כבר חלל את כבודה, ועכשיו הוא רוצה שתמיר את דתה. ואחרי שהעתיר עלי דברים הרבה נודע לי, כי היא נמצאת עכשיו באחד מבתי הגזירות במוסקבה, והוא רוצה למצוא את הבית הזה ולהתראות עם בתו, כי יודע הוא שנפשה קשורה בנפשו, כשם שנפשו קשורה בנפשה, ולדבר עמה דברים אחדים פה אל פה, מפני שני טעמים: ראשית, אפשר שדבריו יפעלו עליה, שתשוב ממחשבתה הרעה להכרת מעם ישראל ודתו. ושנית, אם שוגה הוא ודבריו לא יפעלו עליה, רוצה הוא לראותה טרם תמות מיתה רוחנית ולעיניה יקרע קריעת אבלים עליה וישב „שבעה" כמצוה עליו.

אמרתי לו, כי לי אין שום אפשרות לסובב על כל פתחי בתי־הגזירות והבורים, כי רבים הם מאד ולשם כך יש צורך באיש, שיקדיש לכך את כל הימים במשך כמה שבועות, ובי רק הוא, כאב, יוכל לעשות זאת, אם רק ישיג רשיון לגור פה, כי מי שאינו נכתב כאן ברשימות באי העיר איני

מסוגל לכך. הוא יודע אותה פנים אל פנים, וכשיבנס לאחד מבתי־הנזירות ודאי יכירנה מיד, כי על־כן הללו בלוצות בחדר אחד קודם השמד.

— כן — אמר כמעט במנוחה — זוהי הענין שלשמו באתי אליך, שתשתדל למעני לפני ה„אוברפוליצמייסטר", שיתן לי כאן זכות ישיבה לפחות במשך שני שבועות.

— להשתדל מצדי לא אוכל — אמרתי לו — ועצתי, כי תלך בעצמך אליו בלי כתב־בקשה ותבקש ממנו את הדבר. ואם תדע לכלכל את דבריך כיאות, יש תקוה, כי ימלא את בקשתך. וכדי להקל עליך את הכניסה אל האוברפוליצמייסטר, אסע עמך יחד ואומר, כי יש לי ענין מעניני משרתי אל השר, וגם אני אהיה באולם המבקרים מהמתני העם וארשום את עצמי בין אלה, כדי שאהיה באותו מעמד. אראה את קבלת הפנים שלך ואשמע את שיחתו אתך, וממילא לא יפול רושם עליך, אם תראה, כי לא יחידי אתה, כי יש פה אתך את לצרת המשתתף בצערך, והשאר תלוי בהשגחת הבורא.

הצעתי מצאת חן בעיני האב האומלל. יחדיו שתינו תה וסעדנו את לבנו, ובעשר שעות נסענו יחדיו. לקחתי עמי „נייר" אופיציאלי, שאין בו שום חשיבות ובדיתי מלבי שאלה שצריכה בירור, כדי שתהיה לי אמתלא לבוא אל השר. היחס שלי אל הפקידים עושי־רצונו של האוברפוליצמייסטר והמרצים שלו פעל את פעולתו, והשו„ב נלשם בין עשרת הראשונים, ואני נרשמתי בין נושאי המשרה הבאים בהרצאה בעניני משרתם, אשר אותם הוא מקבל בחדרו לאחר קבלת הפנים הכללית של כל השואלים.

כעבור שעה יצא וולאסובסקי אל אולם המבקרים בלוית המנהל הראשי של ענינים, הוא בילגארט הידוע, אשר לפנים היה קטיגור בבית המשפט הבחוני ואחרי־כן עבד אצל וולאסובסקי, ולבסוף, בימי המהפכה של שנת 1906, נעשה מנהל ראשי לעניני הדפוס ושמו נתפרסם בחוגי הסופרים והמו„לים. וולאסובסקי עבר על כל הנאספים, וכשראה אותי קרא לי לשלום ושאלני:

— באת בעניני משרתך?

— כן, — עניתי.

— ובכן, תחכה עד שאגמור את קבלת־הפנים.

— אני שומע — אמרתי בדרך־ארץ.

אחר כך עבר במהירות מאיש לאיש, שואל את כל אחד: „מה בקשתך?", מקבל את כתבי־הבקשה ומוסרם לבילגארט ומשיב דרך־אגב לכל אחד ואחד באותו סגנון:

— תשובה תקבל על ידי הרובע.

ואחר כך פנה אל השו"ב, והלז אמר:

— שום כתב־בקשה אין לי, אדוני השר! אני שו"ב יהודי באחת מערי הפנים, וספר לו את כל המאורע ובקש ממנו שיתן לו רשיון לגור במוסקבה במשך חודש ימים, כדי שיוכל למצוא את בתו ולדבר על לבה, כי תשוב ממחשבתה להמיר את דת אבותיה.

על זה ענה וולאסובסקי בקצף גדול ובגערת חימה עזה:

— איך תעיז לבקש דבר כזה?! בתך ריצה להתיצב על דרך ישרים ולקבל את הדת היותר אמיתית שבעולם, ואתה בא להפריעה ממחשבתה הטובה ומבקש ממני שאתן לך רשיון לשם דבר מגונה כזה. לך לך, קודם שאצוה לשלחך מן העיר.

כל הנאספים הנוצרים שמחו, כמובן, לאידו של היהודי ובנענועי הראש כאילו נתנו „יישר כח" לוולאסובסקי בדומיה.

טעם מיתה טעמתי בשבתי על כסאי ובראותי שמחה זו.

אך פתאום ענה השו"ב בניחותא ובאומץ־רוח:

— אדוני השר! אילו ידעו בני אדם, איזו דת היא היותר אמיתית, כי אז היתה רק דת אחת בעולם, אבל מכיון שלא ניתן לנו הכח לברר, איזו דת היא היותר אמיתית, והקב"ה מחשה ואינו מגלה את ענינו, הרי כל אחד ואחד מאתנו חושב את הדת שלו ליותר אמיתית.

ולבסוף פרץ בבכי גדול.

לב־האבן של וולאסובסקי התרכך, בשמעו את הדברים האלה ובראותו את הדמעות, ופנה אל בילגארט ואמר:

— צריך יהיה למלא את בקשתו.

את דבריו אלה השמיע בקול רועד, ואל השו"ב אמר:

— רשיון לא אוכל לתת לך, כי דבר זה הוא כנגד החוק, אבל אתן לך אדריסה של בית אכסניא אחד, אשר שם תוכל לדור במשך שני שבועות, ועד שתבוא לשם תהיה פקודה שלי על פי הטלפון, כי יתנו לך רשות לגור שם.

— אבל, אדוני השר — ענה השו"ב — שבילי מוסקבה אינם נחירין לי, ואני איש עני, המתפרנס מן השחיטה בעיר אשר תושביה היהודים מעטים ואין לי אפשרות מפני חולשת־בריאותי למצוא את האכסניא.

— כן — אמר וולאסובסקי — ידעתי, כי מלאכתך אינה מעשרת את בעליה, ולפי שהזמן יקר לך מאד, אתן לך עצה. הנה פה הרב המוסקבאי, אני אבקשו והוא יביאך אל האכסניא על חשבונו.

ומדי דברו פנה אלי ואמר:

— בודאי תמלא את הבקשה הזאת, ואת עניניך נדחה ליום מחר.

— בחפץ־לב אעשה זאת.

יצאנו שנינו מבית האוברפּוליצמייסטר למצוא את האכסניא, אשר עליה הראה השר כבית מקלט ליהודים שאין להם זכות־ישיבה.

באנו אל האכסניא. (זוכר אני, כי זה היה על־יד רחוב „זימליאנוי ואל, באיזו סמטא). כשנכנסנו אל המסדרון לא הכרנו איש את אחיו מפני חשכת הבית, ואיש אחד, חשוד מאד על פי פרצוף פניו, או כמו שאמר השו"ב, כי „ריח הבולשת החשאית נודף מן הבית" (נפלא הדבר, כי אחר כך נודע לי, כי יש יסוד גמור להשערת השו"ב, והוא הרגיש את זאת בחוש־הנרדפים שלו), יצא לקראתנו.

— מי משניכם הוא הרב?

— אני! — אמרתי.

— והשני הוא האיש אשר אין לו זכות־הישיבה?

— כן, — אמרתי.

— היש לך צורך בחדר מהודר? — שאל את השו"ב.

— לא. רק ללון אבוא וכל היום אהיה בעיר לחפש את בתי.

— ובאיזה תמחוי תאכל את ארוחתך? — שאל.

— אינני יודע באיזה, אבל אמרו לי שיש ב„זאריאדיע" אלמנה שהיחזקה בכשרות, אשר היהודים החרדים סועדים אצלה.

— כיצד, אוכלים אצלה? האם היא כל כך עשירה? וכמה יהודים הינו חביבים על האלמנה שלך?

— היא אשה כשרה ועניה — ענה השו"ב בזעם — ורחוקה מהבלים כאלה, רק מחסרנות היא מזה, שיהודים מנאמנים לדתם בטוחים בה, כי לא תביא גבלת וטריפה אל ביתה, והם סועדים אצלה במחיר נמוך הרבה מן המחיר שבבתי החמחוי המהדרים.

— כן, — אמר האיש — זהו ענין אחר לגמרי, אני לא הבינותי. סלח לי.

הלכנו אחריו והוא הראה לנו את החדר. ממש נורא לספר. הטחב היה נורא. הכתלים בטפו מים, והאור היה קלוש מאד. עמדה שם מטה, אשר, לפי השערתי, גם בסדום היתה מטת האורחים טובה ומהודרה ממנה.

— החדר הזה הוא בשבילך, ותיכן הם החפצים שלך?

הוא הראה על התיק הקטן שבידה. וכאן נתגלו פניו האמיתיים של האיש: הוא לא בקש, כי אם צוה לפתוח את התיק להסתכל במה שיש בו. והנה במצאו שם לחם, מלח, טלית ותפילין, חומש קטן, תהלים קטן עם מעמדות ו„חוק לישראל" קטן, דפוס סלאבוטה.

— רק אלה הם חפצי — אמר השו"ב — ואותם אשא אתי אל אשר אלך.

האיש הציע לשו"ב, שיעזוב את התיק בחדרו.

— טוב, אמר השו"ב, את הלחם אוכל לעזוב כאן, אבל את ה„בוגומוליה" (את התפילה לאלוהים, כלומר את הטלית והתפילין) ואת הספרים לא אוכל בשום אופן לעזוב, לא אוכל להפרד מהם אפילו רגע.

האיש פנה אלי ואמר:

— נפלא הדבר, עד כמה היהודים חוקים בדתם, הנוצרים צריכים ללמוד מהם, כיצד עובדים את האלוהים.

— ובכן — הסיף בפנותו אל השו"ב — קח את התיק כמו שהוא. למה לך לעזוב פת את הלחם, הלא יאכלוהו העכברים, כי בחדר הזה מצויים הרבה עכברים.

השו"ב יצא ותיקו בידו, והמפתח של חדרו נמסר על ידו.

— אם ישאלוך ברחוב — אמר האיש אל השו"ב — היכן אתה דר תהיכן הפאספורט שלך, תאמר כי במקום פלוני וכי הדוקומנטים שלך אצלי, כלומר, אצל המפקח על המלון, ואז לא יעכבוך עוד וכדי שלא תראה לאיש שום תעודה מסור לי את הפאספורט שלך.

— לא אוכל למסור את הפאספורט שלי.

— כיצד לא תוכל, אם אני מצוה?

— משום שאם אבוא לאיזה בית־נזירות, צריך אני להראות את הפאספורט שלי, כדי להוכיח כי הנני האב.

— איזה בית נזירות — אמר האיש — הרוצה אתה להשתמד? — שאל בגיחוך — בטוח אני, כי יהודים שכמותך לא ישתמדו, אפילו אם כל שאר בני ישראל ימירו את דתם.

— לא אני, כי אם בתי נשתגעה ורוצה להשתמד.

— תמה אני, כיצד גדלה אצל רב שכמותך בת כזו?! כפי הנראה, ה„בוגומולייה" שלך אינה מגינה כראוי.

— היא מגינה בשני העולמות, בעולם הזה ובעולם הבא, אבל לזה ודאי יש חשבון במרומים. והיא בודאי פרי חטאתי, כי לא כך יש לעבוד את הבורא, כמו שאנו עובדים אותו בימינו אלה. בכל זאת אצפה לחסדי שמים.

המפקח התרגש לשמע דברים אלה, ממש כשם שהתרגש הולאסובסקי לשמע תשובתו של השו"ב בדבר הדת האמיתית, ואמר לו:

— לך לשלום וצא את בתך במהרה.

יצאנו החוצה ונפרדנו איש מעל רעהו, ולא יספתי לראות את פני השו"ב עד עבור שני שבועות.

פתאום בא ואמר:

— מצאתיה ובסיבי גדול קבלתי רשיון לראותה. דברתי עמה, אבל כלו כל הקצין. היא באחת ממחשבתה לא תשוב. ובכל זאת גמרתי שלא להתנהג באבלות, עד שיגמר הדבר מכל וכל, סוף סוף מי יודע, אולי תשוב ממחשבתה הרעה, כי הרבה דברתי על לבה, ואולי יעשו הדברים פרי.

— וכיצד תדע את סוף הדבר?

— ודאי לא ימנעו הערל וסיעתו את הטוב ממני. אם עצתם הרעה תקום אתנהג באבלות כדין וכדת.

נפרדתי מעל השו"ב בנפש עגומה, חבקתי ונשקתי אותה, ויחדיו שפכנו דמעות.

עבר חודש ימים או יותר, וכמדומני, הגיעו בינתים ימי האביב, והנה בין הבאים אל ביתי בחדר הבקור, אשה צעירה אחת, ועל שאלתי, מה בקשתה, ענתה:

— אני בת השו"ב.

— איזה שו"ב? ומה בקשתך? — שאלתי.

— אני רוצה לדבר אתך ביחידות.

הכנסתיה אל חדרי פנימה. הסתכלתי בפניה ומדי דברה הרגשתי, כי קולה דומה לקולו של אותו השו"ב האומלל שהיה אצלי, ושאלתי מיד:

— ההמירות כבר את דתך?

— ובכן, יודע אדוני, מי אני?

— בבירור איני יודע, אבל אני משער על סי קולך, כי את בתו של השו"ב, שהיה אצלי לפני חדשים אחדים ואמר, שבתו רוצה להשתמד.

ספרתי לה על בקור אביה אצלי ועל בקורנו אצל וולאסובסקי, והיאך נתרכך הלה לשמע דבריו. ספרתי דברים אלה בהתרגשות מרובה עד שהוצאתי מעיניה דמעות.

— אבי לא יוכל לדבר בסגנון עז כזה, כמו שאתה מדבר, מפיך הדברים יוצאים גוראים ממש!

— אביך דבר בתמימות, ואני מוסר את דברין כעד שמיעה, אבל, כמדומני, כי התמימות הזאת מפלחת יותר את הלב, עד שאפילו הוולאסובסקים אינם יכולים לעמוד בפני כחה. אבל מה היה סוף דבר?

— הסוף היה — אמרה היא — כי אחרי כלות חדשי־הלמוד, אשר בהם למדוני את עקרי הדת והתפלות, הביאוני אל בית היראה להטבל ולהשתמד, ובשעה שהגיעו על־פי הפולחן לשאלה: „המסתלקת את מאבותיך וכן הלמידים

הכוונים של היהודים?" קראתי בקול גדול: „לא!" והוספתי, כי בכלל אינני רוצה להמיר את דתי! ואז גרשוני לאחר שהתרו בי כמה פעמים ודברו אל לבי פעם ברחמים, פעם ברוגז, וכל מה שהוסיפו לדבר, כן הרגשתי בנפשי, כי סכנה גדולה היא ליפול בידיהם, ואמרתי בכל תוקף:

„אני רוצה להשאר יהודי!"

— „אם כן, אמרו לי, לכי לעזאזל!".

חפצי נשארו בבית הנזירות ואיני רוצה ללכת לקבלם, כי יראה אני פן יכוני שם מכות אכזריות. ותכלית בואי אליך היא — לבקש שתתן לי להוצאות הדרך וגם שתתן לי על ידי מכתב לאבי.

אמרתי לה, כי להוצאות הדרך אתן לה מיד, אבל מכתב לאביה לא אוכל ליתן לה, שלא יפול עלי חשד, כי ידי בדבר, וכי אני פתיתי אותך לשוב ממחשבת השמד.

נתתי לה את הכסף, בקשתי ממנה שתדרוש בשלום אביה, ברכתיה, ומאז ועד עתה אין לי ידיעות לא מן האב ולא מן הבת, ואיזו רגש של אי־רצון נשאר בלבי, על אשר לא ראו צורך לעצמם לכתוב לי, אבל דן אני אותם לכף זכות, כי בודאי גם האב לא רצה שיהיו חלופי מכתבים ביני ובינו מפני החשד.

זה לעומת זה

א.

זה היה בשנת 1888, ואז היה דר במוסקבה המשורר דוליצקי. מעונו היה מעבר לנהר מוסקבה, באחד הבתים שבו גרו יהודים הרבה. דוליצקי נרשם כעוזר לבית המסחר של וויסוצקי, ודבר זה היה היסוד לזכות ישיבתו במוסקבה (או אם נשתמש בלשונו של יל"ג המנוח, אפשר לומר: „על וויסוצקי זכותו ועל זכותו ישיבתו"). ואחרי כל אלה היתה זכותו תלויה באויר, כי המשטרה ידעה היטב, שדוליצקי מתפרנס מהוראות שעה ו„כותב חרוזים". כך שמעתי מפי קצין שוטרי הרובע בעצמו בזה הלשון:

— מכבד אני את דוליצקי, כי יודע אני שהוא „ווירשעפיסעץ" (משורר).

ה„ווירשעפיסעץ" הזה, אשר הכל ידעו מהו באמת, ועל מה נוסדה זכות הישיבה שלו, שנקל מאד לבטלה ולפסלה, התחכם להסתיר בסתר־אהלי יהודים שאין להם זכות הישיבה כלל. ותכל לשם־שמים, בלי שום תשלום כלל. ובאמת, יש לומר, כי דוליצקי מסר את נפשו והשליך את בני ביתו כדי לתת מקום ללינות לילה לאנשים בעלי כשרון, שלא היתה להם זכות הישיבה.

הידידות ביני ובין דוליצקי היתה גדולה ויחסו של יל"ג אל שניני בחליפת המכתבים התמידים גדם לזה, כי במעט מדי ימים ביומו ראינו איש את אחיו זמן קצר או ארוך, אחרי כי שנינו היינו טרודים, אבל בלי שום הגזמה אפשר לומר, כי לא עבר עלינו אפילו יום אחד בלי ראיין, אם כי דרנו בריחוק מקום

צ. מ. דולינסקי

איש מרעהו, מלבד שהתראינו מעת לעת באסיפות „חובבי ציון" ו„בני ציון" ו„דורשי ציון".

פעם אחת בא אלי דוליצקי ביום השבת ואמר לי, כי הוא בא להזמינני אל ביתו, כי איש אחד צעיר לימים בא מטאגאנרוג (שכחתי לצערי את שמו) „מתבולל גמור", כמו שאמר וגם „עם הארץ גמור ככל היהודים בני הדרום", אבל איש מפותח ואוהב את עמנו וסופר רוסי בעל כשרון, והביא עמו הרצאה על דבר חיי העובדים כידי־הפחם במחוז דון. וכבר היה המאמר למראה עיניו של הפרופיסור גולצב, עורך הז'ורנאל „רוסקאיא מיסל" בימים ההם, וכמובן, אין לאיש הזה זכות הישיבה, מפני שגמר רק את הגימנסיה ואל האוניברסיטה לא נכנס מרוב עוני, והוא מסתתר בביתו וסועד על שולחנו. אבל כשידפס המאמר — אזי יקבל שכר סופרים, כמובן, ישוב לביתו בשלום לטאגאנרוג ויתפרנס בכבוד כשנה שלמה, מפני שהכלכלה בערי הנגב היא בשפע וביתר זול. ותכלית הזמנתו אותי אל ביתו היא — לשמוע את המאמר אשר יקרא לפנינו המחבר, למען ישמע את חוות דעתי על כשרונו הספרותי.

— „במוצאי שבת אפשר להקדיש לזה את הערב, כי הערב הזה שלי", אמרתי.

ובכן, ישב אצלי דוליצקי עד הערב ושוחחנו בעניני הספרות ובעניני הצבור, שעמדו אז על הפרק, ולפנות ערב הלכנו יחדו לביתו ושם ראיתי את ה„פרי החדש", ומיד התחלה הקריאה.

(לא אוכל לעבור בשתיקה גם על דבר קטן, שהוא אופייני מאד, כי בדרך נכנס דוליצקי אל חנות גסטרינומית וקנה שם חילק אחד מהדר ישמן בעד עשר פרוטות ואמר לי:

— „אם יהיה חילק מהדר כזה מצד אחד, והלפתן שנשאר מיום השבת, מצד שני — תהיה לנו סעודה נאה בשעת הקריאה או לאחר הקריאה").

ובכן, הקריאה החלה. אחרי כל פרק הרגשתי, כי המאמר הזה אינו ראוי בשום אופן לדפוס, וגם בז'ורנאל רציני כ„רוסקאיא מיסל", ואמרתי לדוליצקי בעברית, בלשון שאין המחבר נזקק לה, כי לפי דעתי לא הבטיח הפרופ' גולצב להדפיס את המאמר, אלא דחה את המחבר באיזו תשובה דיפלומטית, שהמחבר

דרש אותה לשבתו. חומר לשאמר בודאי יש כאן, גם יגיעה יש פה, אבל אין המאמר בושא עליו לא חותם פובליציסטי ולא חותם מדעי.

— ובכל זאת — אמרתי — אי אפשר להחליט עוד, כי הכל הולך אחר החתום, נשמע את החצי השני.

בשעת ההפסקה הגישה אשת דוליצקי לפנינו את החילק שנקנה בדרך לשמו ולשמה של השיחה, מתובל בבצלים, בפלפלין ובחומץ, הכל כמנהג היהודים, וגם את תלפתן מתבשיל־השבת המיוחסים הגישה לפנינו, ועוד הוסיפה (את שמה שכחתי, אם כי ידעתיה היטב. כמדומני: רחל־לאה) נופך משלה: שלש ביצים קצוצות מתובלות בבצלים, גם כן קצוצים, ועם איזה מין שמן מן היותר גרוע שיש בעולם, הכל ביד העניות הטובה עליה. אכלנו ואחר כך שתינו הרבה תה, — ראשית, מפני הקור, כי היה זה בימות החורף ושתית חמין יפה אז; ושנית, כי המשורר העברי אהב מאד את המשקה הזה, ולפי חשבוני היה שותה תה ממש כמו רוסי גמור מלידה ומבטן, כמו שאומר המוסקבאי: „עד הזיעה השביעית", מפני קדוש השם של עוזר לביית מסחר התה שנקרא עליו.

כאשר גמרנו את הקריאה של החצי השני וסיימנו את המאמר, פנה אלי דוליצקי כבעל הבית בשמו ובשם אורחו בבקשה, שאחווה את דעתי על המאמר בלי שום משוא פנים. אמרתי, כי לפי עניות דעתי המחצה השני הוא מענין בתור ציורים הלוקחים את הלב בסגנון לשונם, בבהירות הצבעים ובאמיתותם הבולטת, ולו הייתי עורך עתון, הייתי מדפיס רק את החלק השני כציורים מחיי כורי־הפחם, ואת החצי הראשון הייתי מדפיס בשם: „חומר סטאטיסטי לחקירת מצב כורי־הפחם".

— ולו שמע המחבר בקולי — אמרתי בפנותי אליו — כי עתה צריך היה להפריד בין הדבקים ולמסור לגולצב רק את הציורים, כי התומר הסטאטיסטי, אם באמת יש לו ערך מדעי (אני לא אוכל להחליט גם את זאת, כי אולי כבר קדמוהו אחרים), סוף סוף אין לו מקום ב„רוסקאיא מיסל", כי אם באיזה קובץ סטאטיסטי.

המחבר, כדרכם של כל המחברים, התחיל להגן על כל הבנין של מאמרו, מהחל ועד כלה, והתלהב מאד בשעת הוכוח, ובאותה שעת נשמע פתאם צלצול

הפעמון ודפיקת יד חזקה. דוליצקי החויר כמת, הביט על השעון וכאשר ראה, כי כבר הגיעה השעה השניה אחר חצות הלילה, צעק בקול מר:

— „הידים — ידי עשו!".

ותיכף ומיד העמיד את המחבר בקרן זוית והפך עליו חבית גדולה, אשר התחה, כפי הנראה, מיכנה על כל צרה שלא תבוא, וכאשר נשמע מאחורי הדלת קול גדול ונורא:

— „פתחו במהרה, המשטרה באה! ואם לאו נגש לשבור את הדלת!"

פתח דוליצקי בעצמו את הדלתות, והמשטרה באה החדרה. ביניהם היו סגן הפריסטאב, שלשה אנשים מן הבולשת החשאית וגם קצין שוטרי הרובע, אותו האיש המכבד את דוליצקי בעד „שירתו".

החלה החקירה והדרישה. ראש החוקרים היה פקיד הבולשת, וסגן הפריסטאב הראה לו את פנקס הבית ואת פנקס הרובע ששם נרשמים דרי הבית הזה. וכך היתה החקירה, אשר אני רושם אותה בספר כמעט אות באות:

— אתה מנדל דוליצקי? עירוני מביאליסטוק?

— כן.

— שמותיך כך וכך?

— כן.

— יש לך אשה? שמה כך וכך? שנותיה כך וכך?

— כן.

— יש לך בנות כך וכך? בנים כך וכך?

— כן.

— הראה לי, איפה הם הבנים?

— האשה והבנים ישנים.

— הבא אותנו אל חדרם, אנחנו צריכים לבקר.

— אבל הם ערומים! — צריך להעירם משנתם.

— האם לא ראיתי אשה ערומה מימי? — אמר ראש החוקרים.

ובזה נכנסו אל חדר המטות, שם בקרו את האשה והבנים, ואחר כך הלכו מחדר לחדר ופתחו את כל הארגזים עם הבגדים על מנת לראות, אם לא נסתתר

שם איש. ואחר כך פתחו גם את התיבות הגדולות עם הבגדים והורידו את ידיהם על מנת למשש את הקרקעות, כאילו מחפשים עכברים ולא בני אדם, ובשבתי על יד השולחן ובראותי את כל הנעשה, את כל הזלזולים האלה, לא יכולתי להתאפק ובכיתי.

כיון שראה את דמעותי, פנה החוקר אלי בשאלה:

— מי אתה?

— אין לי זכות הישיבה פה — אמרתי ועל זה אני בוכה.

ותיכף ומיד פנה אל אחד מחבריו:

— השגיחו נא עליו שלא יצא החוצה.

יצאו מחדר המטות, ולפתע פתאם נתן אחד מהם את עיניו בחבית הגדולה ההפוכה על פיה ושאל:

— זוהי חבית של יין שרף? איננה דומה לחבית של סוכר!! מה יש בחבית זו? האם סוחר אתה כנגד החוק?

— חלילה, וזהי חבית ריקה, — אמר דוליצקי.

— ריקה?

— אנחנו נכה על החבית ונשמע, אם ריקה היא או מלאה?

ואחד מהם יצא החוצה והביא מפץ של ברזל, והכה על החבית ביד חזקה, ומשם נשמע קול זועות של המחבר הצעיר המשתתף בצערם של כורי־הפחם הרוסים.

— א, סחורה יש פה! — אמר החוקר בהתול מר, וכולם ביחד הפכו את החבית, ומשם יצא, חוור כמת, הצעיר המסתתר, אשר לא נשם כדבעי בהיותו כלוא בחבית, ומפני האימה הגדולה התעלף.

תיכף ומיד מסר אותו החוקר לאחד מחברי הבילשת ואמר:

— קח עגלון, השיבהו והביאהו אל בית המשטרה, שם יש רופא ושימו עליו משמר ואת החקירה נעשה אחר כך, למה בא הנה? בשביל מה היא בא? במה הוא מתעסק, ומי הוא? כי בנוגע לזכות הישיבה לא היה מסתתר בחבית.

ערכו פרישקוול, כי במעון דוליצקי נמצאו שני אנשים שאין להם זכות הישיבה: האחד הוא פלוני בן פלוני (דוליצקי הודיע את שמו), והשני הוא יעקב בן ישעיהו מזא"ה.

דוליצקי שתק, או לא הרגיש כלל בנוגע אלי, או חשב ששאלו את שמי רק על מנת לדעת, מי היה באותו מעמד, או משום שהיה מבוהל ונרגז.

בשעה ששאלו על אודות האיש הצעיר שהסתתר בחבית, השיב דוליצקי, כי הוא סופר הסי, שבא לכאן על מנת להדפיס מאמר ב„רוסקאיא מיסל".

— אז — אמר הגאדזירטיל — אשר כל הזמן לא השמיע את קולו ועמד כעבד בסגי רבו, בודאי גם הוא „וירשעפיסעץ" הוא!

— מה זה „גם הוא"? — שאל החוקר.

— כי „גם אני" — ענה דוליצקי בענוה — סופר הנגי.

— בעל הבית הוא משורר גדול בשפת עבר הקדמוניה — אמרתי לחוקר.

— כן? — שאל החוקר דין — כמתפלא והסתכל בשימת לב בדוליצקי החוור העומד לפניו.

כפי הנראה, מראהו האינטליגנטי וקומתו המהודרה פעלו עליו פעולה לטובה, כאלו בפעם הראשונה ראה אותו ועל פי ההסבר הפסיכולוגי שהסברתי לעצמי, הענין הוא פשוט: מראש היה לפניו יהודי שנתפס בעבירה כנגד החוק, ועכשיו, אחרי אשר אמרתי ברגש גדול כל כך, כי זהו משורר מצוין, נשתנה שנוי גמור והתיחס אליו כמו שמתיחסים השוטרים אל אדם אשר גם לפי הכרתם עומד הוא במדרגה יותר גבוהה מהם.

ובכל זאת שאל:

— ובכן, אינך עוזר בבית המסחר של וויסוצקי?

דוליצקי שתק וחשב מחשבות, ואני אמרתי אל החוקר:

— תמה אני על אדם פקח שכמותך, בודאי הוא עוזר לבית המסחר של וויסוצקי, כי אלמלא זאת היה גוע ברעב. האם מכתיבת שירים עבריים אפשר להתפרנס? זהי עבודתו, זהו — כשרונו, ואין ענין כלל בין זה לזה.

הוא לא ענני מאומה, רק פנה אל סגן הפריסטאב ואמר:

קולצוב שלנו היה מוכר שוורים.

כאשר גרשם הפרוטוקול, צוה עלי הפריסטאב לצאת והחוצה כאיש שאין לו זכות ישיבה.

יצאנו אל החצר, ומשם הביאוני אל דירת החצרוני, חדר צר בעל חלון אחד, תקרתו נמוכה, ובצדו — דף בלי כרים וכסתות, אשר עליו שכב השוער, המחויב לישון בלי פישוט בגדים, כדי שיוכל לצאת לעת מצוא החוצה, כנהוג בשעת השמירה המעולה שהיתה תמיד במוסקבה.

חשכו עיני בראותי, כי כארבעים יהודים נאספו שם, וביניהם אנשים נשים וטף, שאין להם זכות הישיבה, ואת כולם יובילו עוד הלילה אל בית האסורים, הנקרא „פערעסילנאיא טיורמא". אך כעבור רגעים אחדים אורו עיני והרגשתי איזה עונג רוחני מיוחד במינו, כי זכיתי לכלול את עצמי בין אחי הנרדפים ולטעום את מרירות הגלות.

לא ארכו הרגעים, וצו נתן:

— „יהודים, צאו!"

הלכנו שורות־שורות כחיילים ממש, או כצאן לטבח. הילדים בכו מקור ומחפץ השינה, ימין ומשמאל, מלפנינו ומאחורינו הלכו חיילים כשומרים לראשינו. הלכנו דרך הגשר היאוזי, ואח"כ פנינו אל גני הטיול: פוקרובסקי, טשיסטופרודני, סרטנסקי.

וכאשר באנו לרחוב המאברי, פנינו לצד שמאל והביאונו אל הבולשת החשאית. שם העמידונו בחדר וכבר החל להאיר הבוקר, וצוו עלינו להריק את כיסי בגדינו. וכשהגיעה השעה לתהות על כיסי, מצאו שם מעטפה, ובתוכה מכתב, ועל גבי המעטפה היה כתוב בזה הלשון:

„לסגן העורך דין יעקב בן ישעיהו מוא"ה. מוסקבה, מיאסניצקאיא, גוסיאטינסקי פערעאולוק מספר 9".

ויהי כאשר קרא פקיד הבולשת את האדריסה הזאת, פנה אלי תיכף בשאלה:

— למי שייך המכתב הזה?

— לי! — נתמלטו מפי מלים.

והוא צעק בקול:

— אינו מיסטיפיקציה יש פה!

ובפנותו אל הממונה על הנתפסים שלנו געד בו ואמר:

— „אינך ממלא את שליחותך כראוי. היתכן להתנהג כך עם איש שגמר

את חוק למודיו באוניברסיטה, או אולי יש עליו איזה חשד אחר, אם עשית מה שעשית. באר נא היכף ומיד".

הלז אמר כמתנצל:

— „הוא בעצמו אמר לנו, כי אין לו זכות הישיבה פה!"

— כיצד? בעצמו אמר? שום עברי לא יגיד כן, אם רק יש לו זכות הישיבה!

— האם באמת אמרת כך? — פנה הוא אלי.

— כן!!

— מדוע עשית זאת?

— חפצתי להשתתף עם אחי בצערם, ומה גם, כי באמת לא היה עמי הפאספורט שלי.

— האם נטרפה עליך דעתך להתעמת כל הלילה באופן משונה כזה! אני אצלצל תיכף ומיד אל הפריסטאב של הרובע היאוזי לדעת, מי אתה ואם אתה דר שם באמת.

ותיכף צלצל. מה השיבו לו אינני יודע, אך אמר לי במהירות:

— „הפריסטאב אמר, כי מעשה כזה הולם אותך. הוא יודע אותך היטב, ומעיד עליך, כי אתה יועץ חכם לכל העניים, אשר הוא בעצמו שולח אליך בלי הבדל לאום ודת. אבל לפי דעתי, לא טובה הדרך אשר התיצבת עליה בלילה הזה. אני איננו מייעץ לך לעשות שוב מעשי תעתועים כאלה; עוד ימצאו חשדנים, אשר יחשדוך ברגול מדיני ובכוונה לראות את סדרי בתי האסורים. הא לך ניירותיך ולך לשלום, אל תעמוד רגע.

הוכרחתי לעזוב את אחי והשארתי להם שלשה רובלים לטובת העניים שבהם. יותר לא היה בכיסי. נפרדתי מעליהם בברכת שלום והם השיבו לי ברכת תודה עמוקה מצדם, אשר אחרי שמעם את השקלא וטריא שלי עם הפקיד, התיחסו אלי בכבוד גדול ובחבה יתרה.

שבתי הביתה אחרי לילי נדודים זה ולא יכולתי לישון כל היום ואפילו שעה אחת, מפני הזדעזעות עצבי, ולפעמים הייתי נופל על הספה כתולה מבוש, ובמצב כזה הייתי גם כל היום שלאחריו.

כל זה היה כאמור בשנת 1888 למספרם.

ב.

עברו ימים וכנים, והגיעה שנת 1918, והנה נפתחה „הבימה", כלומר, הוצג החזיון הראשון בלשון העברית. קבלתי מכתב הזמנה מאת מר צ מ ח בצירוף כרטיסי כניסה בשבילי ובשביל בני ביתי ובצירוף מכתב, אשר בו יזכירני, כי בתורת יושב ראש לאגודת „הבימה", אשר הייתי בין מיסדיה, מחויב אנכי לבוא אל החזיון הראשון ולברך בעברית את המוסד, בצאתו מעולם המחשבה לעולם העשיה. מהרתי להחליף את מעילי והלכתי ברגל יחד עם בני ובנותי מרחק רב מפוקרובקה עד קיסלובקה התחתונה, גם כן בזמן שמירה מעולה במוסקבה ובהוספת עגוניים חדשים שבאו, מפני שהרחובות לא היו מוארים כלל והמרצפת היתה מכוסה ערמות שלג ורפש, והמלצתי על פשי באזני בני, כי נתקיים בי מקרא שכתוב: „חשך וחלקלקות, ומלאך ה' רודפם". כאשר שאלני בני, מי זה מלאך ה' הרודף אותי, אמרתי לו:

— רעיון „הבימה", אשר מיחס אני לו ערך גדול ותוצאות נכבדות.

סוף סוף באנו, התענגנו על החזיון הראשון בעברית, ואחר כך הוזמנתי לחדר מיוחד, בין אותם היחידים, אשר הזמין המנהל והמיסד של „הבימה" מר צ מ ח על מנת לשוחח תה ולשוחח על החזיון החדש. השיחה ארכה עד חצות הלילה, וכששעה השניה אחרי חצות הגיעה, — כמו בשנת 1888, גם הפעם על כוס תה רעל שיחות ספרותיות, רק ההבדל היה בזה, שאנחנו בעצמנו החלטנו, בלי כל הכרח מצד מי שהוא, להפסיק את השיחה ולשוב הביתה, וההבדל העיקרי, כי לכל ישראל היתה עכשיו זכות הישיבה במלוא רוחב ארץ רוסיה.

אמרתי לבני ולחברי ושכני על פי הרחוב מר טשיריקובר, כי ירא אני ללכת עכשיו ברחוב, פן יקרני איזה אסון, ומה גם כי בשעת חליפת הבגדים שכחתי במעילי את הפאספורט שלי.

מר טשריקובר לעג לי ואמר, כי פחדן אני וכי לא יאונה לנו כל רע. בטלתי את דעתי מפני דעת חברי ודעת בני, והלכתי עמהם. גם גלוה אלינו עוד איש אחד, הדר גם הוא באותו חלק של העיר, כמדומני, שהוא היה ווארשאי, וגם הוא בקר את החזיון העברי, כמובן, כיודע עברית ואהבה. הלכנו בחושך ודברנו כל הזמן עברית, שום לשון אחרת לא נשמעה מפינו.

כאשר עברנו בקושי גדול ובמשוש ידים את הסמטא הקמרהרית וכבר באנו אל גשר קוזניצקי, אמר לי חברי מר טשריקובר:

— „מה תאמר עתה, יעקב בן ישעיהו?"

השיבותי לו תשובה ברוסית. ואולי חלול השפה גרם לי, או לנו, תיכף ומיד עובש, כי הופיע לפנינו איש יהודי מלובש מעיל שובדי, הלוך ושוב, והסתכל בנו, אבל החושך היה גדול. הוא שמע את שיחותינו בעברית ובעלם לפי שעה, ובעוד רגעים אחדים שב בלוית חיילים מזוינים ורדף אחרינו וצעק בקול:

— „סטוי!" (עמדו!)

החיילים הוציאו מחיקם פנסי חשמל קטנים והאירו את פנינו, כמו שמאירים פני הגנבים בהתפסם בלילה.

— מאין אתם באים בשעה מאוחרת כזו?!

— השתתפנו בחזיון של התיאטרון העברי „הבימה", שנפתח בערב זה ברשיון הממשלה, — הסביר להם טשיריקובר.

החיילים אמרו לאותו האיש היהודי, שמצא את המציאה הזאת, כי האנשים האלה זקנים הם, אבל היהודי החמיר, ואמר:

— צריך להוביל אל הקומיסאריון הסמוך.

הובילונו אל הקומיסאריון, והוא עובר לפנינו. באנו אל הקומיסאריון שברחוב רושדסטבנסקא הסמוך לגשר קזנצקי וצוו עלינו לטפס אל הקומה הששית. וכאשר בקשנו להאיר לנו את הדרך, ענה היהודי, כי אין הדבר כדאי לבזבז חשמל לצורך זה, וכי גם בחושך נמצא את הדרך.

הוכרחנו לטפס ולעלות עד אשר אמרו לנו עוד הפעם:

— עמדו!

נפתחה הדלת ונכנסנו אל הפרזדור המואר, שבו מצאנו הרבה חיילים יושבים בכנסיא וכלי זיינם מוכן לפניהם, והמה כמו מתבדחים בשעת הפסקה ומשחקים בקלפים.

העמידונו, ושומרים מזוינים עמדו לפנינו ולאחורינו, והיהודי נכנס לפני ולפנים, להודיע, כי מציאה מצא.

— אין טוב מלהוביל אותם אל הצ. ק.

היושב בפנותי אלי:

— אם תתן לי הבטחה נאמנה, כי מחר לא יאוחר מעשר שעות בבוקר תביאו לי כולכם את פאספורטיכם, האוכל לסמוך על זה?

— אם מוצא אתה לנכון, כי אתן תקיעת כף כזה, אתן, ואם אתן בודאי אקיים.

— ובכן, — אמר היושב — חפשים אתם.

החיילים עזבונו תיכף ומיד, ואנחנו יצאנו לשוב לביתנו, והמרגל עבר לפנינו.

לא אני ולא טשריקובר דברנו עמו יותר מאומה. הפכנו את פנינו ללכת הלאה, והוא צועק מאחרינו:

— מחומה תהיה עכשיו בין היהודים, כי בלילה הזה אסרו את הרב שלהם.

הלכנו הלאה. בקצה הסמטא הפורקסובית העמידונו עוד הפעם שוטרים מזוינים, אבל אפילו יהודי אחד לא היה ביניהם, שאלונו, מי אנחנו ולאן אנו הולכים. אמרנו. והם נתנו לנו ללכת הלאה.

באופן כזה שבנו הביתה בחשכת לילה, בשעה מאוחרת מאד.

מצב נפשה של אשתי, אשר חרדה כל הזמן לגורל בעלה ובניה, מובן מעצמו, ובודאי היה כך גם מצב נפשה של אשת טשריקובר.

אם כי לא ישנתי את שארית הלילה, קמתי בבוקר והלכתי אל הקומיסאריון ההוא על מנת להראות את הפאספורט, אותו האיש ישב על מקומו מבעוד לילה, וכאשר הסתכל בהפאספורט אמר:

— טוב, טוב מאד, תודה!

ובאותה שעה בא גם הפליט מווארשה ותעודתו בידו, וגם לו אמר באותו סגנון.

— אבל תשלישי טרם באו — אמר האיש.

— ערב אנכי בדבר, כי יבוא.

ואחר כך נודעתי מפי החבר טשריקובר, כי בא באיחור זמן מעט ונשתחרר גם הוא תיכף לאחר שהראה את תעודתו.

ובזה נגמר כל הענין.

וכאשר ספרתי את כל הענין באוזני אנגרט (עסקן של ועד העזרה מן *השמאליים הקיצוניים*) וספרתי לו את הענין בהשוואה אל המאורע בשנת 1888 המסופר למעלה — אמר לי, כי שני מאורעות אלה הם מסוג אחד, גם מה גם שם בולטת אלמות, כי באמת מעטפת המכתב אינה תעודה, רק להאחד היתה „פנטזיה" לקבל אותה כתעודה. ולהשני — „פנטזיה" שלא להתחשב עמה כלל. —

משומר לשם שמים

בתחלת חודש שבט תרנ"ו (דצמבר 1895) באה אלי אשה אחת ושמה רבקה בת ישעיהו למשפחת מארקוביץ, ודמעתה על לחיה, וסדרה את בקשתה בסגנון כזה:

— אנא, אדוני, הושיעה נא, כי בצרה גדולה אנכי. בשנת 1888, בימי הרב מינור, נישאתי לאיש מבני החיילים, עירוני, מפודולסק פלך מוסקבה, שאחרי חתונתי נלקח לצבא, אחר שכבר ילדתי לו בן, ובשובו מעבודת הצבא בתורת חייל מחיל המלואים לא סר אל ביתו, לא פקד את בוהו, ולא שאל אפילו לשלום הבן־יחיד שלו. החילותי לחקור אחריו, כי העידו לי עדים נאמנים שראו אותו ברחוב כמה פעמים. פניתי אל שולחן האדריסאות שבבית הפקידות של האובר־פוליצמייסטר ומשם הודיעו לי, כי בין דרי מוסקבה אינו נרשם כלל, ובבוגע לדרי ערי המחוזות של פלך מוסקבה, אמרו לי, כי האנשים הללו אינם נרשמים כלל בשולחן האדריסאות. נסעתי לפודולסק, וגם שם אמרו לי כי איננו, רק הודיעוני, כי הוא נשתמד בשנה האחרונה לשנות עבודתו בצבא ומשם הודיעו לפודולסק, כי בבית התפלה הצבאי פלוני ופלוני נשתמד שלמה בן שלמה אנתין, שעבד בחיל הרגלים בגדוד השליסלבורגי החמשה עשר, ושנקרא בשעת השתמדותו אלכסיי איוואנוביץ (על שם אביו" הרוחני). התעלפתי באותו בעמד. השיבו את רוחי בי ובאתי חזרה למוסקבה, ואין לי שום תקוה עכשיו להחלץ מן המצר, כי אם ע"י אדוני הרב ובקשתי היא משולשת: למצוא את אישי, לקבל מידו גם פטורין, כי אינני יכולה להיות אשה למשומד, ושלישית, להציל את בני, כי העו"ד פלדשטיין

שהייתי אצלו. אמר לי, כי על פי החוק, ילדי ישראל הזכרים שנשתמד אביהם בקטנותם צריכים גם הם להכנס אל הדת החדשה שקבל אביהם, אף אם הצד שנשאר ביהדותו מוחה כנגד זה.

אמרתי לה, כי ראשית כל צריך למצוא את האיש, ואז נראה, מה לעשות. ובנוגע לילד יעצתי לה, שלא ימצא בביתה, כדי שלא יוכל האיש — או המשטרה — למצוא אותו בנקל, ועד יותר טוב יהיה, לדעתי, לשלוח אותו אל אחת מערי התחום, אל עיר מולדתה, או אל עיר אחרת, עד שימלאו לו ארבע־עשרה שנה, ואז סכנת השמד באונס כבר תעבור, וגם זכותו זכות הישיבה מצד אביו העירוני הפודולי, תעמד לו לצמיתות. ובכן, נציל גם את הגוף וגם את הנפש.

היא יצאה ואני בקשתי דרך למצוא את אלכסיי איוואנוביץ זה. חקרתי ודרשתי אצל אנשים פרטיים, בבית הפקידות של האובר־פוליצמייסטר, בלשכת הפלך, ואין איש יודע. החילותי לפנות אל סגן הגוברנטור באריאטינסקי. באריאטינסקי זה, שהיה נין ונכד למשורר המפורסם באריאטינסקי, היה טפוס מצוין, יחיד ומיוחד במינו. ראשית כל היה איש משכיל במלוא מובן המלה, כופר בחשאי גם בסדרי המדינה, גם באמנותו, אבל מנומס גם בנוגע למשרתו גם בנוגע לאמונתו. אפיקורס גמור בצנעא, ובחדר עבודתו היה לו שולחן, שבו היו מונחות כל מגלות־הסתרים הנוגעות למשרתו, וגם ספרים שנאסרו לבוא בקהל, כי לכל איש שהגיע למדרגה של יועץ־המלכות היתה, בידוע, רשות לקבל כל מיני ספרים אפילו מחוץ־לארץ, לא יותר מטופס אחד, בי הממשלה האמינה, שיועצי־המלכות שלה לא יפרו בשום אופן את בריתה אתה וכל מת שהם קוראים אינם קוראים אלא משום „דע מה שתשיב". אגב אורחא אודיע, כי זכות כזאת ניתנת גם ל„יועץ הסתרים" שלנו פוליאקוב. ופעם אחת נשא את פני והביא אלי מחו"ל את ההיסטוריה של בילבאסוב, שבה גילה המחבר את כל מסתרי ייקטרינה השניה. אינני יודע את הסבה, אבל לכיתי משום מה להיות מבקרבי באריאטינסקי, כי את הספר הזה גילה לי חברי על פי האוניברסיטה פוליאנסקי, אשר עבד אז בתורת מזכיר בלשכת הפלך. ופעם אחת אמר לי בזה הלשון:

„סגן הגוברנטור שלנו מאמין בך. הוא כבד גם את מי שקדמך, את הרב מינור, אך אותו היה קורא בשם „שיילוק" ואותך הוא קורא בשם „נתן החכם" ואת כל היהודים אינו מכנה אלא בשם „זשידים".

ובכל פעם, כשהייתי בא לרגל ענייני רבנותי וענייני הקהלה אל לשכת הפלך, התאמצתי לבקש ראיון עם סגן הגוברנטור והייתי נכנס אל חדרו המיוחד לו לפני הלפנים ותמיד הייתי מוצא אותו היגה בה„טרפה־פסולים" שלו והיה סוגר איתם חיכף כשהייתי נכנס. לאט לאט חדל מסגור את הספרים במעמדי והיה נותן לי לפעמים להציץ בהם, אבל לבקשתי ליתן לי ספר אחד למקרא בביתי אמר לי, כי בשום אופן איננו יכול, כי לא יחפוץ להזיק לי ולבלע את משרתי. אולם אם יהיה איזה דבר מעניין, יתן לי למקרא פה בחדר. ובכן, נעשיתי קורא בחשאי דברים נוראים נגד הממשלה יר"ה, בחדר סגן הגוברנטור שלה. ובכדומני, כי שום איש מן המהפכנים של הימים ההם לא היה יכול למצוא לו ספרי סגולה כאלה, גם אם יפקיר את נפשו. פעם אחת נכנסתי אל חדרו ואמר לי:

„יש לי בשבילך אניקדוטה סיבה ואספרה לך בתנאי אם תגיד לי איזה מאמר מחכמיכם נגד ה„בן" שלכם, אשר נעשה לנו לאלהים".

אמרתי לו:

„ליב אנדרייאיטש", (ביננו לבין עצמנו היינו כבר ביחסים לא רשמיים), אם היו מאמרים כאלה, כבר נמחקו על ידי הצנזורה, ושולחן סתרים אין לי ומאין אקח את המאמרים האלה? ובסופק אנכי, אם היה ה„בן" הזה חשוב כל כך בעיני חכמינו. כדי לטפל בו לדבר הרבה על אחוזתיו, כי הוא נעשה למיוחס גדול רק אחרי מותו, והיחדות היא דת החיים, ובשעה שמורידין אדם מישראל אל הקבר אומרים לו, כי אנחנו פוטרים אותו מחברותא. וכשאנו מזכירים את המתים יחד עם החיים אנו אומרים תמיד „להבדיל בין החיים והמתים".

— האמנם — שאל באריאטינסקי — אתם אומרים לכל בת, כי מוציאים אותו מן החברה?

— כן! — אמרתי.

— ואצלנו כל מת הוא בבחינת קדוש.

— ומה אוכל לעשות, אמרתי לו, ואצלנו כל מת הוא „אבי אבות הטומאה", משמא במגע ובמשא כנבלה וכל דבר טמא בתכלית.

— ברר לי את כל הענין ואת השקפת היהדות על המתים.

מלאתי את בקשתו. והשיחה שלי ארכה מאד, אבל זכתה לתשואת־חן גדולה מאד מצדו בסגנון כזה: „ראויים הדברים האלה לדפוס". ואז אמרתי אנכי: „אם גם נמצא איזו דרך להדפיסם, מי זה יוכל לקרוא אותם, הלא רק אלה שיש להם שולחן כזה" (הראיתי באצבע על שולחנו).

— כן, צדקת!

עודנו מדברים, בא ה„דוקלאדצ'יק" ואמר, כי השואלים מחכים זה כשעה שלמה ליציאתי.

— אם כן, איפוא, אמר בעל שיחתי, נדחה את שיחתנו לפעם אחרת, ועכשיו אני צריך לצאת אל העם.

בצאתי אל המסדרון הלבישני שומר הסף הזקן, אשר שמש במהנתו זו עוד מימי דולגורוקוב ואותי כבר ידע כמובן על פי דמי התה שהייתי נותן לו ביד נדיבה פעם בפעם לחדר ובחגיהם לחוד, ועל פי יחסי השרים אלי, ויאמר לי:

„באשר באו מלמעלה ואמרו, כי יושב אתה בחדר סגן־המגוברנטור זה כשעה שלמה, כבר נפל לבי בקרבי כי חשבתי שמא קרך איזה אסון, כי זכורני, כי גם הבקור של הרב ביניר ארך כשעה שלימה בחדר סגן־המגוברנטור, והרב יצא חיוך בפיו, וכאשר שמתי את בגדיו על כתפיו אמר לי, כי עפ"י פקודת הרופאים נדחה משמרתו לעת זקנה ובירכני ברכת הפרידה ושנינו בכינו. ובכן, אתה מבין את הפחד שלי, אבל עכשיו כבר שכחתי למחצה, ובדאי דבר עמך דברי תכמה, כי שניכם נאורים, וסגן הגובערנטור שלנו הוא כמו ארגז מלא ספרים ואוהב מאד לשוחח עם כהני הדתות הבאים הנה לרגל משרתם, וידע אנכי, כי הוא אוהב אותך".

— מאין אתה יכול לדעת דברים כאלה? — שאלתיו.

— כיצד מאין? אנחנו מריחים תיכף מלמעלה למטה את ריח התיחסותם

של השרים הגבוהים אל איזה איש. שם בקומה הראשונה ידעים אנחנו איש מפי איש את כל היחסים.

— ואם כן איפוא, מדוע לא ידעת מראש מה שיקרה להרב מינור? וצריך היית על פי הישר להודיע לו מראש, כי סכנה צפויה לו ובשביל מה קוראים אותו לבוא.

— אדוני הרב, סלח, מה אתה סח, הרב מינור נדחה על פי פקודת הקיסר בעצמו ודברים אלה אינם מפרסמים מראש, רק מודיעים להנדחה בעצמו, וגם זה בחשאי, כי כל פקודת הרומנית שלא נתפרסמה בדפוס אסור לגלותה לשום אדם, ולוא היה הדבר ידוע בדעת הסקידים שלנו, כי אז לא היה נדחה ממשמרתו עד יום מותו.

שיחה צדדית זו של שומר הסף כמדומני ראויה להזכר, כי יש להוציא ממנה חומר ידוע, כי לא ניתנו דברי הימים אלא להדרש. אבל נשוב נא אל המשומד שלנו. כשבוע ימים עברו עוד, ורבקה האומללה כבר בקרה אצלי יותר מחמש פעמים ואמרתי לה, כי לדאבוני אין לי עוד שום ידיעה. אבל אחרי עבור ימים אחדים בקרתי את סגן הגוברנאטור ואמרתי לו, כי הכינותי בשבילו מתנה בענין ה"בן", כי מצאתי מאמר על אודותיו במדרש אחד שנדפס בחו"ל, אבל אני אספר לו את המאמר רק אחרי שיספר הוא את האניקדוטה שהבטיח.

— ומדוע זה לא להיפך, הרי אני גדול ממך בימים?

אמרתי לו כי אי אפשר לשנות את הסדר, כי הוא בעצמו גרם לכך, כי בקשתי את המאמר, ואלמלא ארכו דבריו אז, הרי היה מספר לי את האניקדוטה, אף אם לא היה בפי כל מאמר, והכל צריך להיות באופן טבעי. על זה ענה לי בזה הלשון: "מפני כבוד באמת כמעט שהחילותי לספר מה שחפצתי עוד בשיחתנו הקדמה, אספר אני תחילה אך בקצרה, מפני שתאב אני לשמוע את דעת אבות הכנסיה שלכם על אחיות הבן". נתתי מקום לתשובתו זאת בזכרוני, כי על פיה וסגנונה יהיה לקרא השגה שלימה מהתפתחותו ונאורותו של סגן־הגוברנטור הזה. וזאת היתה האניקדוטה אשר ספר באזני: "פעם אחת מת צדיק יהודי אחד ותיכף ובית הכנסיותו לגן עדן. העמידו לפניו חתיכת גדולה של לויתן וכוס גדולה של יין המשומר. הוא לא אכל ולא שתה,

ויבך בכי תמרורים. ויבוא המלאך מיכאל לפני אלוהי ישראל ויספר לו, כי הרב מונע עצמו ממאכל ומשתה שמימי, ויצו הקב"ה להביא את הצדיק לפניו ויאמר לו:

„בני, למה תבכה? הלא עכשיו הגיעה השעה שתקבל את שכר עבודתך אותי כל ימי חייך?"

— „איך לא אבכה, עזה הצדיק, וחיי נפגמו בעולם ההוא, כי השארתי בן משומד". גער הקב"ה באותו צדיק ואמר:

"הטוב טוב אתה ממני? גם לי היה בן משומד בעולם ההוא".

מיד נתפייס אותו צדיק ויאכל וישת ולא הוסיף להצטער עוד. צחקתי ואמרתי לו תודה והוספתי: „גם אני חפץ לדבר עמדך, ליב אנדרייאיטש, על משומד אחד מאחי ואבקשך לעזור לי בנוגע אליו".

— שום דבר לא אשמע, עד אחר שתספר לי את המאמר!

ספרתי לו את המאמר ככתבו וכלשונו, מפני שהוא ידע מעט עברית, והיה אוהב לשמוע את הצלצול של הדבור העברי בהברה הספרדית. וזה היה המאמר:

„בוא וראה כמה טפשאי הני גבראי, האומרים שיש להקב"ה בן. ומה אברהם אבינו שלא היה רק אוהבו של הקב"ה כשבקש לשחוט את יצחק בנו קרא אליו מלאך ה' מן השמים, אל תשלח ידך אל הנער, לו היה להקב"ה בעצמו בן, היתכן הדבר, כי היה מניח להרגו ולא היה מחפך את העולם לתהו ובוהו"? (מדרש אגדית בראשית).

הוא תקע לי לאות תודה את שתי ידיו בעד המאמר הזה והביע את התפעלותו בסגנון כזה:

„אגשי חיל, זרע הכלבים".

אחרי הדברים האלה ספרתי לו את כל הענין עם המומר אנתין והסברתי לו, כי קשה למצוא אותו, ואם לא יתן גט פטורין לאשתו כדת משה וישראל, אז תשאר האומללה הזאת עגונה כל ימי חייה, כי על פי דיני ישראל, ישראל אעפ"י שחטא ישראל הוא, והיא אשת איש, וכל הדינים התלויים באשת איש חלים עליה עד שתתגרש או שתתאלמן. ובכן, אני מבקש שיעזור לי בדבר

הזה. "די — אמרתי לסגן־הגוברנאטור, אם תצוה לשלוח את האיש אלי, אז בודאי אשפיע עליו ליתן ספר־כריתות לאשתו".

— אם מבקש אתה ממני — השיב לי — אעשה זאת, אבל תמה אני על חכמים כאלה, שיצא מפיהם מאמר מחוכם כזה ש"משעתי כפיך, שיתוקו חוקים שטותיים כאלה, שאי אפשר לבטל את הנשואין במקרה כזה.

הסברתי לו בקצרה, עד כמה חששו חכמינו לתקנת בנות ישראל, אבל בנוגע לאשת איש החמירו מאד, כי חיי המשפחה הוא ענין קדוש מאד בעיניהם, והפריוציפיון הוא של התקדמות כראוי לחכמים כאלה.

— אם גם נניח, כי זהי שיטה נאה, אבל סוף סוף איננה כי אם ארכיאולוגיה נאה ותו לא, וכל ארכיאולוגיה, אשר אינה חפצה לבוא אל המזיאון וחפצה לשלוט בחיים, היא מזקת, ואתה סלח לי על דברי אלה, אשר אני מדבר מתוך הכרתי הפנימית.

— ליב אנדרייאיטש, הרי כל הדתות שבעולם הן מעין ארכיאולוגיה! ובכל זאת יש בהן הרבה מן הטוב, המקשר את האדם אל בוראו; האם אין גם בחוקי הנוצרים הלכות קשות מאד בנוגע לנשואין בדרך כלל, שאי אפשר לבטלן אפילו ע"י גט?

— על זה אמר כבר הייגה — ענה הוא — "שניהם כאחד מסריחים".

— אבל הלא ראיתי את אדוני — אמרתי לו — מתפלל בהתלהבות! הוא אדוק באמונתו?

—כן, אני אוהב מאד להתפלל ולהשתפך לפני האלהים.

— ובכן, אמרתי — כל הוכוחים על דבר הדתות אינם מזיקים למאמינים ואך למותר הם לבלתי מאמינים. כבוד מעלתו מבקר את הדתות, ובכללן גם את דתו הוא, רק בבקורת הבאה מן הפה ולא מן הלב.

— כן, — אמר הוא — הנני מסכים לדעתך, כי סוף סוף כל הענין הזה אינו אלא פטפוט, גם צדקת בדבריך, אשר השמעתני פעם אחת, כי היהודים, עד שישובו אל ארצם, אין להם כבצד יותר חוק שיגן על קיומם מדתם, וכבר אמרתי שלא בפניך, כי דבריך אלה נכונים ואמתיים ואני מבין אותך היטב.

עברו ימים אחדים והמזכיר של לשכת הפלך צלצל אלי ע"י הטלפון, כי

ליב אנדרייאיטש צוה למסור לו, כי אלכסיי איוואנוביץ אנתין הוא שומר חסוסים אצל איזה נסיך או גראף (אם לא יתעני זכרוני, בסירגייווסקי פוסאד) וכי הוא שואל מה אתה חפץ למסור לו, כי סגן הגוברנאטור שכח את בקשתך. אמרתי, כי בקשתי היא פשוטה: שיזמינו אותו אל לשכת הפלך ויימסרו לו שיבוא אלי בדבר הגט באיזה יום שיחפוץ חוץ מיום השבת.

אחרי עבור ימים אחדים נכנס אל ביתי האזון אלכסיי איוואנוביץ בכבודו ובעצמו, ושלחתי תיכף ומיד להזמין את אשתו.

בחדרי ישב אז הלבלר הזקן המנוח יצחק רובינשטיין, אשר בא לי בירושה מן חרב המנוח מינור ז"ל. הוא היה מן החיילים הניקולייביים וידע את כל בני העיר, ומה גם את כל הדור החדש של בני החיילים מיום הוולדם, וכמובן, ידע גם את אנתין זה, את אביו ואת אמו, שהיתה עוד בחיים אז. ידע גם את אשתו מימי ילדותה. זכר את הנשואין שלה בימי מינור, ואפילו את המלבוש אשר היה עליה בשעת החופה. הוא התיחס אל אנתין בחוצפה ובבוז, לא בקש אותו לשבת ופנה אליו בלשון „אתה":

— מדוע, מנוול, אינך נותן ספר־כריתות לאשתך?

— לא אליך באתי, אלא אל האדון מ"מ.

— קרב נא אלי ושב, אני צריך לדבר אתך, — אמרתי לו.

— אין דבר, אעמוד. וכמה שהפצרתי בו, לא רצה לשבת.

— שולחתי אליך מן הלשכה הפלכית ולשם איזו מטרה איני רשאי לדעת כלל? — אמר אלי.

— אני מבקש אותך, שתתן גט לאשתך כדת משה וישראל.

— ולמה זה אתן ספר־כריתות לפתיה הזאת, אם את נפשה ואף נפש בנה היא ריצה לאבד. אני הצעתי לה להתנצר יחד עם בנה למען נחית על זי חוקי השם, ולא...

— למה, יעקב בן יחזקיה, תדבר עם מנוול זה? המעט מבנה, כי התנצר בעצמו, ועוד רוצה הוא לאבד את נפש אשתו ונפש בנה — פנה אלי הלבלר רובינשטיין.

— אל תפריענו, אני מדבר עמו על דבר הגט ולא על דבר המרת הדת.

— המירותי את דתי מפני שנתדעתי, כי הדת הישראלית אינה שוה כלום. — אמר המומר.

— כיצד? האם למדן אתה? הלמדת תורה ויתדע אתה את הדת?

— אני לא למדתי אותה על פי ספרים, אבל יודע אני אותה על פי הנסיון וערכה בעיני פחות משוה פרוטה.

— באר נא לי, איזה עוול מצאת בדת ישראל? — שאלתי אותו בניחותא.

— נולדתי אחרי פטירת אבי ונקראתי שלמה בן שלמה. ואמא ספרה לי, איך נלקח אבי לעבודת הצבא. הוא נתפס בהיותו ילד קטן בבית התפלה, בשעה שעמד להתפלל. ומשם הוציאהו יהודים ומסרוהו אל הצבא, ובשעת מעשה עמדו כל היהודים עטופים בטליתים ותפילין, והרבה רבנים בתוכם, ולא פנו כלל אל צעקת האם ואבי האלמנה, כאילו היו שותקים איזו תרנגולת לעיניהם. וזה היה בערב שבת בבוקר. שמע מינה, כי היהודים אינם כל כך רחמנים, ולא אבי ה„פודליעץ", אמר בפנותו אל הלבלר, כי אם כל היהודים ובראשם אתה בעצמך. אחר כך, כאשר החילותי ללמוד בהת"ת הסולדאטית, היה שם מלמד אחד, מי שהיה בשעתו קאנטוניסט, ושמו צימרמאן, אשר למדני להתפלל וספר לי, כי הוא בעצמו היה קאנטוניסט, ואיך נשאר נאמן לדתו, והוא פעל עלי פעולה גדולה, והחילותי להתפלל בהתלהבות. אבל ראיתי, כי בבית התפלה מתנהגים המתפללים בקלות ראש: מדברים בשעת התפלה על כל מיני דברים שבעולם, מספרים איש לרעהו בדבר עסקיהם וסכסוכיהם, ואפילו על דבר ליצת הלילה שלהם, וכל זה עשה עלי רושם, כי עם ישראל אין לו שום רגש הכבוד לאלוהיו. בשעת התפלה מפחקים ורוקקים לפני האלהים, כאילו בית התפלה הוא איזה בית מרזח. גם ראיתי אחר התפלה בשעת ה„יארצייט" שותים י"ש ואוכלים חילק, ואפילו את העליות לתורה מוכרים כמו שמוכרים דגים בחנויות של סיבארובקה או זאבוסקבוריצ'יה, ותשמש צועק איזה דברים המעוררים גועל־נפש: „הונדערט גולדין"! ובין המתפללים יש הרבה אנשים, אשר בשעת מעשה הם עוסקים חשבונות פרטיים איש עם רעהו וכדי לצער את חברו מוסיף פלוני עוד מאה „גולדין" ולוקח לעצמו את העליה. מתפללים בקול רם וכל אחד מבלבל

את רעהו, וכל מה ששמעתי ממה שהרבנים דורשים אין בו לא טעם ולא ריח, כי אם רק: „כך אמרה הגמרא וכך אמרה הגמרא".

הלבלר הפסיקו:

— ואת דרשות יעקב איסייביץ' שמעת?

— שמעתי רק פעם אחת, אבל אז כבר הייתי משומד, ובאמת, דבריו המה מתוקים, אבל היהודים בעצמם חושבים אותו לנוצרי.

— כיצד — שאל הלבלר — חושבים אותו לנוצרי?

— אחרי הדרשות שלו — ענה הוא — אין אומרים קדיש ואחרי הדרשות „כך אמרה הגמרא וכך אמרה הגמרא" אומרים קדיש. אחר כך אין איש מן השומעים מבין, מה אמרה הגמרא ומשום מה אמרה הגמרא. ופעם אחת שאלתי את פי מורי מהת"ת להסביר לי מה זה „כך אמרה הגמרא"? ואמר לי, כי זהו „הייכע תורה". ובכן, השד יודע, מת המה רוצים. אם הענין כל כך בעלה ונשגב עד שאין איש מבין אותו, בשביל מה ולמה הם מחדדים את מוחם ומרעישים עולמות? יהי להם אשר להם ואל יפריעו אנשים פשוטים מתפלתם. מובטחני, כשלקחו ביד חזקה את אבי המנוח ואת מורי צימרמאן, ישבו היהודים בלי ספק והתפללו: כך אמרה הגמרא וכך אמרה הגמרא. הלצים יעמדו לימינם! בהיותי דרדק למדוני צבועים אלה בלי חרף בדברם על לבי: יתום אתה, ועל כן צריך אתה להיות נאמן לדתך. זכורני, כי פעם אחת ביום השבת, בצאתי מבית התפלה פגשני זקן אחד, המפטפט ותמיד בשעת התפלה, משיש בכיסי, ובמצאו מטפחת אף חרפני, קראני בשם „גוי" והכני מכות אכזריות. מה דמות נערוך לאלהים כזה, האוסר לחוציא מטפחת אף, לו גם טמונה בכיס, ביום השבת? שאלתי את פי יהודי אחד זקן ההגה בספרים לבאר לי ענין זה, והלז התחיל לרמות אותי בדברים של מה בכך, באמרו: „כך אמרה הגמרא", ואני עד היום הזה מזדעזע בשמעי את הדברים האלה. בשנמלאו לי כ"א שנים, נלקחתי לעבודת הצבא ונשלחתי לפולין, ובאחד מימי החגים הלכתי לבית התפלה כדי להתפלל שם, וראיתי יהודים אמיתיים העולים באמונתם על המוסקבאים, ואותם האי־סדרים בצאתי גם משם: רקיקות בשעת התפילה, שיחות פרטיות, והציקו, צחנה ורפש. נוסף לכל זה, המתפללים אינם עומדים ואינם

יושבים, אלא מתרוצצים לאורך ורוחב האולם כמטורפים ומצחיקים דא לדא נקשן בהפגשם, וחלק מהם יושבים וניבחים ככלבים ממש: „כך אמרה הגמרא, וכך אמרה הגמרא". גועל נפש הרגשתי באותה שעה, ואני מבקש ממך סליחה, אדוני מוא"ה, אם אומר, כי כך אין מתפללים לפני ה'. אפילו בבית מרזח הגון תיו מראים לאנשים כאלה את הדלת. למחרת הלכתי עם חברי ניצרי פראבוסלאבי אל בית התפלה שלהם לראות, איך הם עובדים את אלהיהם, ובאתי לידי חדוה והתפעלות: דממת קודש, סדר הגון, ואם כי היו שם אנשים שלא התפללו כלל, אך גם אלה שמעו את התפלה בהקשבה ובכובד ראש, בעמדם על רגליהם כל העת, ואלה מהם שהתפללו, התפללו מעומק הלב. כל אחד מדליק לו נר בפני עצמו בכרעו על ברכיו לפני האדון ה' צבאות. אפילו הגה אחד חילוני אין יוצא מפיהם, אף לא רקיקה אחת, אף לא פטפוט קל. והנאורים שבהם עומדים לפני הבורא תפורשים במחשבות. לא כמו אצל היהודים. תורשת הכהן היא פשוטה ומובנה לכל בלי תעתועים של „כך אמרה הגמרא וכך אמרה הגמרא". והתפלה „אבינו שבשמים" כל כך נעימה, פשוטה ומובנה, ממש מחית נפשות.

— הבל, כי אינך מבין תפלת ישראל — אמרתי אליו — כי אז מצאת שם גם את התפלה „אבינו שבשמים", אשר גם היא לקוחה משלנו, ועוד תפלות יותר יפות מזו. ואם ראית אי־סדרים בבתי תפלתנו, הלא צריך אתה לדעת, כי כך עושים רק אנשים גסים ואם אינם עושים זאת בבתי התפלה למצערים הוא רק מאימת העונש אשר ישילו עליהם בעולם הזה תיכף ומיד, אבל כלום אינך מבין, כי לבני ישראל בגולה אין שום שלטון, ומה יכולים הגבאים או הרבנים לעשות, אם אין להם שום כח לענוש את העבריינים? הלא עיניך הרואות, כי אין בי לאנוס אותך ליתן גם לאשתך.

— מה אדוני מדבר, האם בשביל כך צריך לדבר אל העם: „כך אמרה הגמרא וכך אמרה הגמרא"?

מצאתי את ספר המוהר ואמרתי לו, כי אקרא ואתרגם לפניו קטע אחד מן הספר הזה, וקראתי באזניו ותרגמתי לו את הדברים האלה: „באן דמשתעי בבי כנישתא בגלין דהגלי, כי ליה דאחזי ופריקא, כי ליה דגרע מחיבנותא,

וי ליה דלית ליה חולקא באלהא דישראל דאתזי דהא לית ליה אלהא ולא אשתכח תמן ולית ליה חולקה ביה ולא דחיל מניה ואנהיג קלנא בתקונא עלאה דלעילא" (זהר, תרומה, קל"א).

בשעה שתרגמתי את הדברים האלה בכה ואמר:

— מאין לי לדעת את הסמרים האלה? בבית אמא לא היו ספרים ומורי לא אמר לי דברים כאלה מעודי. אני הסכן הסכנתי לשמוע רק "כך אמרה הגמרא וכך אמרה הגמרא". וכי אסור לשאת משא כבד ביום השבת, כלומר, את מטפחת האף, וכל מי שעושה זאת הרי הוא "גוי"? ובבית התפלה שומע אני רק "מאת גולדין" ועוד תוצבות כאלה. כשל כחי מנשוא עוד. התנצרתי בישרנות בבית התפלה הצבאי שלנו וירוח לי, ולחטט בספרים ולחפש ולטפל בהם, מה אמרה הגמרא, בשעה שהסביבה מלאה רפש וצחנה, ביחוד בליל "כל נדרי", כשהצחנה מביאה לידי חניקה ממש, זהו למעלה מכח הסבל. ואינני רוצה, כי בני יהיה מעונה כמוני, הוא אינו צריך להיות יהודי.

— אבל בכל אומה ולשון, בשעה שבא המון רב להתפלל, האויר מקולקל, ואם איבך מרגיש זאת בבית התפלה לנוצרים, הרי זה משום שיש שם קטרת של לבונה. וגם אצלנו, בשעה שבית המקדש היה קיים, היו מקטירים קטורת מדי יום ביומו, וי"ג סממנים היו לנו, אשר היה הכהן מקטירם בבוקר ובין הערבים.

— היתכן, כי אצלנו היו מקטירים קטורת?

— לקחתי את ספר התורה בתרגום רוסי וקראתי באזני "אלכסיי איוואנוביץ" את פרשת הקטורת.

— פלאי פלאים! — אמר — מעודי לא שמעתי זאת, לא מפי אמי ולא מפי הרב צימרמאן.

— אבל זה יש בסדר התפלות שלנו.

— מה יש שם? מי יודע? איני מבין כלל מה שיש שם. ומדוע עכשיו אין מקטירים קטורת?

— מפני שחרב בית מקדשנו ובטל סדר העבודה שלנו.

— כיצד? בשביל שבטל סדר העבודה שלנו, יכולים היהודים להסריח בבית תפלתם?

— יעקב איסייביץ, מדוע אינך מספר לו מה שנאמר ב„פרק" „שלא הסריח בשר הקדש מעולם" וכי זה היה אחד מעשרת נסים שנעשו לאבותינו בבית המקדש — נכנס לתוך דברינו הלבלר הובינשטיין.

— איזה בשר הקדש של היהודים? — שאל אנתין.

בעל כרחי נאלצתי לספר לאנתין מה שלא חפצתי כלל, כי היו מקריבים קרבנות בבית המקדש, והרבה בשר היה שם, והבשר הזה לא היה מסריח מעולם.

— האמת הדבר? היו מקריבים קרבנות והיו שוחטים שם בעלי חיים לכפר על העוונות — שאל אנתין. — היתכן הדבר? מה חטאו אלה בעלי־חיים? רחמנות גדולה עליהם, כל מה שאני חי יותר אני מרגיש, כי אצל היהודים „טשעפובא" (הבלותא) לרוב. והכל בעשה עכשיו לדבר אחד: „כך אמרה הגמרא". ומה הוא סוף „הגמרא"? מי הוא? מדוע היא יושבת ואומרת וחוזרת ואומרת רק על דבר היהודים? מה עשו לה היהודים, כי אסרה עליהם לשאת מטפחת ביום השבת? כפי שאני רואה הגמרא הזאת היתה „סמרקטוניה" גדולה. אדוני מוא"ה! מדוע כל היהודים שונאים את הגויים? והמה בעצמם חפצים שכל הגויים יאהבו אותם? ומדוע הם בעצמם אינם אוהבים את הגויים ודורשים מהם, כי הם יאהבו את היהודים?

— הלא הגויים עשו הרבה רעות להיהודים, — אמרתי לו — הדרכו של כל אדם לשנוא את שונאו, ואת הגויים הטובים והכשרים אוהבים היהודים. ולתיפך, הגויים שונאים את כל היהודים, יהיו טובים או רעים, והגמרא הזאת אשר אתה מלגלג עליה, אומרת בפירוש, כי חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא.

— מה הגמרא אומרת? האם בין אומות העולם יש חסידים, הרי רק אצל יהודים יש חסידים, ובין החסידים הלא ראיתי „מנוגו" (הרבה)...

— חסיד נקרא בעברית איש ישר בתכלית.

— לכן, עוד פעם אני רואה, כי בין היהודים „טשעפובא" (הבלותא) לרוב. אין איש מבין מה שחפץ רעהו ואצל הגויים הכל פשוט וברור.

גלאיתי נשוא את חוויכוח הזה עם הגס הזה ועברתי אל הענין המבוקש ואמרתי לו:

— ומה יהיה עם הגט?

והוא באחת:

— תשתמד היא ובנה עמה, כי איעגי חפץ בשום אופן, כי בני ישאר „יעזערעייטשיק", ואם היא משוגעת וחפצה להביא אסון עליה ועל בנה, דבר נא על לבה ולא על לבי.

אמרתי לה, כי כבר דברתי על לבה, והיא איננה חפצה כלל לשמוע על זה, ובכן אני מבקש ממנו לשלחה לנפשה, ומה לי ולה?

דברי לא התעילו. אז הוצאתי את ספר חוקי המדינה והראיתי לו, כי על פי החוק הנשואין הראשונים אינם מתבטלין ואם תגיש כתב־בקשה, כי אתה מבקש להכניסה לרשות בעלה, אז יאסרו עליך את הישיבה מחוץ לתחום. וזה לשון החוק:

„כפי שהנשים, על פי החוק הכללי, הולכות אחרי מצב בעליהן, כן גם הנשים העבריות שבאו בברית הנשואין עם נוצרים צריכות לדור עם בעליהן. אך במקרים כאלה, אם העברי התנצר, ואשתו נשארה בדתה הראשונה והנשואין שלהם לא נתבטלו על פי החוקים האורתיים, אזי אסור גם לו גם לה להיות באלה הפלכים שהישיבה ליהודים אסורה בהם". (חוקי המדינה, כרך הפספורטים, סעיף כ"ד).

דברי אלה עשו עליו רושם, ואמר, שזה דומה מעט לה„כך אמרה הגמרא". איתכן הדבר, כי אני, אשר בעזרני „יעזערעייטשיק" היתה לי זכות הישיבה, רעכשיו ישלו ממני את זכות הישיבה?

הסברתי לו את הענין ואת הטוב הנמוסי שיש בי ואמרתי לו במעט בקצף, כי לא לאיש כמוהו, אשר לא למד ואינו בקי בספרים, לא כל ישראל ולא של הגויים, לעשות בשורת על ספרי חכמים ונבונים.

— כן, — אמר הוא—מה שאיבני מלומד, זה נכון, אך בכל זאת מרגיש אני את החפל.

— גם אני מרגיש את החפל. מכיוון שקבלת עליך דת אחרת, ואשתך רוצה להשאר בדת אבותיה, מחייב אתה לתת לה גט פטורין, וחסל. ה' יתן את ברכתו לעניכם גם יחד, לאיש איש באמונתו. איך שיהיה, נותן אני לך רבע

שעה לישוב הדעת, כדי שתתן לי תשובה ברורה ומוחלטת, כי צריך אני להודיע לסגן הגוברנאטור על דבר תוצאת שיחתנו.

— ובנוגע לבני, האומנם ישאר יהודוני?

— תמתין עד שיגדל, ובשיהיה בר־דעת יחליט בעצמו, באיזו דת לבחור: בשל אביו או בשל אמו. — ויחיך ומיד עזבתיו, ובהוציאי את השעון מכיסי, אמרתי לו, כי בעוד רבע שעה אשוב לקבל תשובתו.

נכנסתי אל חדר עבודתי וסגרתי הדלת אחרי. אחרי עבור רבע שעה נכנס אל חדרי הלבלר רובינשטיין ואמר בזה הלשון:

„דער פאַרך בעט געלט!" (המנוול מבקש כסף).

— הרבה כסף הוא מבקש? — שאלתי.

— כל מה שיש לה!

— וכמה יש לה?

— ארבעה עשר רובל, ולא יותר!

שבתי אל התא ושאלתיו בקול עז:

— מה היא החלטתך?

— יקחנה אופל. כלום כדאית היא, שאקבל עלי בשבילה את טרחת המשא ומתן הטרידי בנוגע לזכות הישיבה שליד? תתן לי את צרור כספה, ואני אתן לה ספר כריתות התלך לה לעזאזל ולאמה.

— האם יש לה כסף? הלא עניה היא!

— פחות מחמשה־עשר רובל לא אקבל.

— טוב, אחר מסירת הגט אתן לך חמשה עשר רובל. המה זקופים על כבר כחוב.

— אדוני מזא"ה מעך לא אקבל אפילו פרוטה אחת ורק היא תניח על השלחן כל מה שיש לה.

היא הוציאה בדמע את כיסה והריקה אותו לפניו, ואני מניח את הכסף לעיניה, והנה במצאו שם ארבעה עשר רובלים.

— טוב, — אמר — יהיה הכסף מונח עד שאתן את הגט ואני אקבל אחר כך.

לקחתי את הכסף ושמתיו במעטפה וכתבתי לעיניו, כי הכסף שייך לאנתין וצריך להמסר לידו אחרי נתינת הגט, ושאלתיו:

— האם נכון רשמתי?

— מה אומר, הכל בסדר נכון לפי רוחנו. קצר וברור, — ענה הוא.

— ומה יהיה עם הילדי — שאלה האומללה.

— השמעת את השאלה? — שאלתי אותו.

— כבר קצה נפשי בענין זה, תתן לי את מטפחת החורף שעל ראשה ותלך לה אל מרעה חזירים יחד עם בנה, — ענה הוא.

היא הסירה את מטפחת הצמר הגדולה שעל ראשה והניחה על שולחני.

— הראיתי ובכן, גם את זה תקבלו — אמרתי לו.

— רואה אנכי, שגם רצונך הוא, כי בני ישאר יהודוני. יהי כדבריך. זכל ימי חייו יקלל גם אותך גם אותי, ואני לא בשביל זכות הישיבה התנצרתי ולא מפני נימוקים אחרים, אלא משום שכל איש, אשר זיק של ישרנות יש לו בלבו, לא יוכל להשאר בסביבה מעופשת כזאת.

הוא נתן את הגט ולי היה עסק למצוא מטפחת אחרת בשביל האומללה ולאסוף מעט כסף למחיתה ולמחית בנה הקטן.

בזה בגמר הענין ולא יספתי לראות לא את אלכסיי איוואנוביץ ולא את גרושתו ובנה, ואחרית המשפחה הזאת נעלמה ממני.

הַלֵּל אוֹ הַלֵּל

זה היה בשנת 1898. קבלתי פקודה מלשכת הגנרל־גובּרנאטור, כלומר, הנסיך הגדול הידוע, כי השלטון הג'נדרמי הפלגי זקוק למתרגם הגון ודייקן לכתבים בעברית ולספרים נדפסים, שנמצאו באמתחתם של חשודים במינות פוליטית, שנתפסו למלכות, וכשאקבל הזמנה מאת הלשכה ההיא, אהיה מחויב לבוא, כפי ש ג ר א ה מההעתק המצורף — כך היה כתוב בפקודה — של פקודת הרוממות, שבו נאמר בפירוש, כי אסור לשום נתין רוסיה להסתלק מעבודה, הדרושה למוסדות הממשלה.

עברו כמה שבועות וקבלתי הזמנה לבוא בערב בשמונה שעות ללשכת ההנהלה הג'נדרמית. בבואי לשם מצאתי את הקטיגור של בית־הדין המחוזי במוסקבא, שהיה מיוחד לענינים פוליטיים, וממולו ישב מפקד אחד, אשר הגיד לי את שמו (שנשכח מלבי בינתים), ושניהם יחדיו הסבירו לי, כי עבודה גדולה וממושכה צפויה לי יחד עמהם, כי נאספו כמה יהודים, — אשר, כמובן, לא יוכלו לגלות את שמותיהם לשום איש, שאינו גושא משרה בלשכתם, ולדבר זה יסלה להם הרב — אשר נמצאו אצלם הרבה ספרים עבריים ופרוקלמציות כתובות עברית, אשר הרבה מהם נושאים עליהם חותם של זיוף, והמפקד אמר לי, כמו לקנטרני:

„לא אכחד ממך, כי המלאכה מרובה, בקרבית וממושכה, אבל זהו הדבר, כי להסתלק ממנה לא תוכל להעזיז".

הקטיגור ניסה לתקן קצת את הטון של מי שקדמהו בדברים כאלה:

„ודאי יודע אתה בעצמך על־דבר פקודת הרוממות, האוסרת על כל מומחה

להסתלק מעבודה משותפת עם הממשלה במקצוע התמחותו, כשהיא דרושה לאיזה מוסד ממלכתי".

— כן, השיבותי לשניהם יחדיו, על ראשון — ראשון ועל אחרון — אחרון: שמות האנשים אינם מעניינים אותי, ופקודת הרוממות ידועה לי, אבל סרוד אני מאד ואינני יודע, איך לסדר את הענין.

באותה שעה נכנס החדרה הגנרל הזקן מכרגו ש ר א ם, תקע לי את כפו, והאיר פניו אלי, ממש באותו גיחוך, שנראה על פניו בשעה שהתרומם „תלמיד חכם" זה יחידי בלילה לבוא החדרה, אשר במעונו של שטיין ואמר לשני המסובים, לקטיגור ולמפקד הג'נדרמי:

הנה לפנינו איש מימחה, אשר בעזרתו נבאר את הכל אל נכון, וגם יודע הוא היטב את השפה הרוסית, ועל תרגומו אפשר לסמוך ולהבין את הטופס. ובפנותו אלי אמר ממש בזו הלשון:

— נקבה שכרך ואל תתביש! ידע לך, כי הקופה שלנו איננה ריקה חלילה.

— אחוני השר! — אמרתי — שום שכר לא אקבל, כי אנוס אנכי לעשות את הדבר, ומה ענין כאן לשכר?

— למה אתה מכוון, כשאתה טומר שאנוס אתה?

— לפקדת הרוממות — עניתי — האוסרת להסתלק מעבודה זו, והיא חשובה בעיני כמס אשר יוטל מאת הוד רוממותו על נתיניו.

— השמעתם?! — אמר בפנותו אל פקידיו — הוא מדבר כמעט לרוח אותם האנשים, אשר אנחנו מטפלים בהם, אבל בפקודות יתירה מהם יבדרך־ארץ. ואין מה לעשות!

— בכל זאת — אמר בפנותו שוב אלי — מדוע אתה מסתלק משכרך? הלא כולנו עובדים בשכר!

— לא אוכל לקבל שכר — אמרתי לו בהחלט.

— אם כן איפוא — אמר — תקבל רק מה שתוציא על עגלתך.

— זה אפשר לקבל — אמרתי בנימוסיות — אבל זהי הוצאה פעוטה, שאין כדאי לדבר עליה.

— כן, כן, — אמר — נניח את השאלה הזאת.

ובפנותו אל המפקד אמר:

— עשו ביניכם הסכם, באיזה יום ובאיזו שעה תעבדו, ואני שמח מאד. עוזר יותר הגון מזה לא תמצאו. ויפן וילך.

התחילה העבודה. הסכמנו לעבוד פעמים בשבוע מן השעה השמינית בערב עד תום העבודה, שהיתה נמשכת לפעמים עד חצי הלילה.

תקופת העבודה הזאת אכלה את חצי בשרי, כי גוכח השולחן, אשר עבדנו שם, היה ישב איזה רוטמיסטר ומברר את לשון הרמזים (שיפער) של הכתבים השונים, שנמצאו באמתחות הנתפסים למלכות והיה משוחח עם חברו המפקד ע"ד ענייניהם, ענייני־הרגול והאמצעים, אשר אחזו בהם או צריך לאחוז בהם בנוגע לעבריינים, והשיחות האלו היו עושות שרטת בנפשי עד אשר נחליתי במחלת עצבים, ואשר סבלתי ממנה יותר מעשר שנה. אבל מה אפשר היה לעשות, ופקודת הרוממות אסרה את ההסתלקות, אם גם מלאכה זו יכולה להביא לידי הסתלקות מן העולם.

ובכן, פעמים בשבוע, בימי ב' וד', הייתי הולך להסתגף שעות אחדות סיגוף רוחני, אשר פעל עלי הרבה לרעה. העבודה בעצמה לא היתה קשה כלל, כי, כפי שנתברר, היתה בידם לא ספרות עברית, כי אם ספרות יהודית, או כמו שקראו לה הם, „הז'רגון היהודי", וניכר היה, כי כל הספרות הזאת, הן בכתב והן בדפוס, היתה כולה בונדאית, וממילא היו שם גם ספרים ריבולוציוניים במובן הכללי.

כשני חדשים הייתי קורא „כשהספר פתוח" מתוך האוריגינל האידישי ברוסית, והמפקד ישב וכתב, ואחר כך היה קורא לפני את הכתוב ואני מחזיק בידי את המקור ואחרי שהייתי בודק ומוצא, כי הכל נכון, הייתי חותם. וכך תרגמו על־ידי כמה ספרים בונדאים לרוסית, ואף־על־פי שעשיתי דבר זה באונס, בכל זאת יש לי זכות גדולה ביחס אל הבונדאים, כי תרגמתי את ספרותם הרוסית. בארכיון של הג'נדרמריה המוסקבאית יוכלו הבונדאים למצוא חומר תרגומי מן המוכן מיהודית לרוסית, וזכיתי גם אני שלא במתכוון להיות מבניעי הבונדאות וממפיצי ספרותה, לפחות, בין הג'נדרמריה, למען ידעו בבירור, מה שאחינו הבונדאים רוצים מהם.

זכורני, כי היו מקומות כאלה, שהייתי מתרגם אותם בשמחת הלב, כי הדברים היו מכוונים אל רחשי לבי, ובמקומות באלה הייתי קורא את תרגומי בהטעמה ובהרמת הקול. והכותב היה גם הוא מגלה את ההתלהבות שלו, והיה מצרף לדברים את ה„מי שברך" הרוסי, לנטיותיו השונות, עד שנעשיתי בקי בו, בשמעי אותו כמעט מדי יום ביומו מפורש יוצא מפי המפקד הרוסי, שלא היה שכור חלילה, ודעתו היתה צלולה ומיושבת. ובכל־זאת לא טעה אפילו בהברה אחת והייתי שומע מפיו אותו ה„מי שברך", שרגיל הייתי לשמוע אותו ברחובות מוסקבה מפי שכורי רוסיה.

פעם אחת הגדשתי קצת את הסאה בהרמת הקול כשקראתי כדברים האלה: „מי המה שופטינו? מי המה מחוקקינו? חברת גנבים, מוצצי דם אדם, אוהבי שוחד ורודפי שלמונים, שטופים בזימה ובשכרות, חרפת מין האדם, אשר אין להם מושג של צדק ויושר, של אמת ומישרים, שעינים להם, אשר *חשכו מראות, כי קצם הולך ומתקרב, ומפלתם היא למעלה מכל ספק*".

כנראה תרגמתי את הדברים האלה בהטעמה יתירה עד שהכותב העיר:

— יש לשער, כי אתה תמים־דעים עמהם.

— אין משגיחין בבת־קול — אמרתי לו; כל מתרגם הקורא בעל־פה אין לו דרך אחרת להדגיש את העיקר שבספר, אלא על ידי הרמת הקול.

— ובכן, אמר הכותב, גם אני אדגיש את המלים האלה בעטי ואמתח מתחתם קו.

וכך העביר בעצם ידו קו תחת דברי־הנבואה הבזנדאית על קצם העתיד לבוא.

יותר ויותר קצה נפשי בעבודתי התרגומית, ומכיון שכבר התרגל להתיחס אלי באמון, השתמשתי בהזדמנות ואמרתי לו:

— פלוני בן פלוני, למה לנו להתעסק בתרגומים, די לנו להיות במסיעים ידי עוברי עבירה.

— ואיך לעשות באופן אחר?

— פשוט, תן לי למקרא את הספר, אקראנו במנוחה ביני לבין עצמי, ואהה תשב ותעשה את מלאכתך או תשתה תה, ואח"כ כאשר אסיים את הקריאה ארצה לפניך את התוכן, ואתה תכניסנו אל הפרוטוקול, ויהיה זה קצר וברור.

— זהו רעיון — אמר הפולקובניק — שכן („מי שברך" וכו') כבר מטרידים אותי יותר מדי, וגם עליך צר לי. אבל צריך לשאול את פי הגנרל, אם יסכים לזה, ובכן, סלח לי, אני אסיר אל מעונו, זהו ממול הלשכה שלנו.

— כן, אני יודע, — אמרתי — זה לא רחוק.

— האם היית במעון הגנרל?

— פעם אחת הייתי אצלו, — אמרתי,

— באיזה ענין?

— בענין דליגיוזי.

הוא שב והביא לי ללעצמו תשובה, כי הגנרל לא רק מסכים, אלא הוא גם מביע לי תודה על האיניציאטיבה הזאת, כי, לפי דבריו, הענין נמשך יותר מדי, ויש צורך למהר ולעשות קץ לדבר.

— ואם כן, — אמרתי לו — נמשיך את עבודתנו באופן החדש.

— טוב — אמר — וכדי להבדיל בין ישן וחדש, נפסיק את עבודתנו מיד, ויהיה לנו זמן לטייל קצת.

יצאתי והרגשתי, כי איש אחר, אשר יצא גם הוא מן הלשכה, הולך אחרי, ואיש אחר קורא לי לשלום בשמי ושם אבי. פניתי לראות, מי הוא המדבר אלי, והנה איש עברי אחד (שכחתי את שמו) מבני התיילים של הקיסר ניקולאי, מבאי בית התפלה ברחוב ארבאט, שואל אותי:

— מה עשית בלילה בלשכת הג'נדרמריה?

— שבועה היתה פה והשבעתי את העד.

והאיש נפרד מעלי ופנה לשמאל לרחוב אחר, והנני שומע קול מאחרי לאמר:

בראוא! בראוא!

— פניתי אל צד הקורא אלי, והנה המפקד בכבודו ובעצמו עומד מאחורי, וכמובן לא הרגשתי אותה הנעימות, שהייתי מרגיש בימי ילדותי, כשהייתי קורא בקריאת־שמע שעל המטה את המלים: „ומאחורי רפאל".

ובכן, בעל „מאחורי" זה, אשר כפי נביאת חבינדאים איני מרפא אפילו את שברי שולחנו הגבוהים, אלא הוא מקרב את קצם, נטפל לי כבדליות על־פי התעוררות עצמו ולוחני עד כבר התיאטרון, ובדרך שאלני:

מי הוא זה האיש העברי, אשר הציע לפנך את השאלה הזאת?

אמרתי לו, כי אינני יודע אותו כלל.

— וכיצד, ובאיזה אופן הוא פונה אליך בשאלות כאלה?

— כיצד, באיזה אופן? הלא הוא יהודי ובא להתפלל, והוא בודאי יודע אותי, ואצלנו הנמוס הוא, כי חייב אדם לשאול בשלום רבו.

— היתכן, כי אין אתה יודע את כל הבאים להתפלל?

— את אלה המצטיינים בדבר־מה, בידיעותיהם, בנדבת לבם, בדברים שבצדקה, בעסקנותם בצרכי צבור, אני יודע כמעט את כולם, אבל האיש שאינני יודע אותו — שמע מינה שאין בו לא הא ולא הא.

— אבל דבר אחד יש בו בלי שום ספק — אמר איש שיחי — רגש ריבולוציוני, כפי שאני משער, כל היהודים המה בונדאים.

— אני אינני משתמש בהשערות, אלא יודע אני בבירור, כי כמעט כל היהודים מתנגדים לבונדאות, ומה שיעשה הזמן אינני יודע, כשם שאין שום אדם יודע את העתידות.

— ואני יודע — אמר — כי סיפם של אלה לרקב בבתי האסורים ובסיבריה. וכמנצח קבל ממני את ברכת הפרידה.

מן הלילה ההוא החלאה המשכנו את עבודתנו בדרך החדשה, כלומר, אני קורא בפני עצמי ומספר אחר־כך בקצור את תוכן הדברים, והוא רושם את התוכן בפרוטוקולים, ובהמשך הימים הגיעו הדברים לידי כך, שהיה מוסר לי לביתי הבילה של ספרים לעיין בהם ולהגיד לו את תכנם.

ופה מקום אתי להזכיר, כי בין הכתבים האלה מצאתי מכתב אחד ארוך של הסופר והמשורר יהל"ל, מלא גבול פה על "טהרת הלשון הקודש", מתובל בפתגמי הקראים ובמאמרי חז"ל ומדרשים, אשר בצורתם אינם גופלים מכתבי המשורר עמנואל הרומי, אלא שהתוכן הוא שפל יותר מדי, ויש להבדיל בין הספר החוא ובין הספר ה"מבתבי" הזה של בן זמננו הסופר. בקשתי ממנו למסור לידי את המכתב לאחר אשר מסרתי לו את התוכן וראיתי, כיצד לקק הנפקד את אצבעותיו מכל שורה ושורה שבו, ואינני זוכר אם ניתן לי המכתב במהנה, כמדוני שניתן, והוא צריך להמצא בארכיון שלי, איך שיהיה, הבל שלא

נרשם אז התרגום שלי, כי אז היה במצא „פרי עץ" של יהל"ל גם בלשון הרוסית. והיה זוכה לקוראים ממין אחר לגמרי, אשר בעיניהם היה ראוי לשם בן־אלמות.

והאמון מצד החוקר דין אל המתורגמן הגיע בינתים לידי כך, כי היה מסתפק בזה שהייתי אומר לו, למשל, כי אלה עשרים המכתבים, אשר על כל אחד מהם היה מספר מיוחד, כרגיל, המה מכתבים פרטיים, מכתבי־ידידות או מכתבי מסחר פעוט ואין להם שום ערך — וכך היה רושם בפרוטוקול כדברים האלה:

„נשארו בלי תרגום מפני שאין בהם שום חומר הנוגע לחקירת־הדין".

פעם אחת, כשארכה עבודתנו עד חצי הלילה, פנה אלי פתאום חוקר־הדין בשאלה:

— סלח, עיקר גדול שכחתי, ואני מצווה לשאול את פיך. וזה הדבר:

יש בידינו תרגום של דוקומנט אחד, אשר תורגם ע"י אחד מראשי „עובדינו" בעיר וארשה, איש יהודי ומתורגמן מושבע בלשכה הג'נדרמית הראשית הוורשאית, והנה הנאשם, העצור בבית האסורים זה כשנה שלמה על־פי הדוקומנט הזה רצינו נצטרף לעניני אגודה שלמה, שתפוזה גם היא במאסר, הובא הנה למען ישפטו יחד. כאשר חקרתי אותו אתמול אמר, כי אין לו שום שייכות לאלה האנשים, וכאשר אמרתי לו, כי שמו נזכר במכתבו של אחד מהם, בקש ממני להראות לו את המכתב והטיל ספק באמיתות התרגום, והגנרל רשם בעצם ידו:

„לברר את התרגום על־ידי הרב מזא"ה".

והנה דבר זה לא יעכבך הרבה, כי רק שורה אחת נצרכה לנו, ואתה סלח לי, אם נמשיך את עבודתנו עוד לרגע אחד. ומדי דברו הוציא מכתב אחד כתוב יהודית והראה לי באצבע את השורה ואמר:

הבט נא אל הפנים וקרא נא כדרכך רוסית. והנה לפני היו כתובים ממש כדברים האלה:

„...נאך הלל געה אריין אין פאליס, מיר וועלען שמועסען"...

ואני תרגמתי:

„אחרי התפלה הנקראת „הלל" צא נא אל המסדרון ונשוחח יחדיו".

— כיצד, קרא כחלום רעם — תפילה יש כאן, ולא אדם הנקרא בשם הילל, העצור בבית האסורים?

— כן, אמרתי, אפילו צל אדם אין כאן.

— וזוהי המלה האחרונה שלך?!

— כן, הראשונה והאחרונה, ובלה אחרת אין.

ומיד קלל את המתורגמן הזיארשאי שלא בפניו באמו ואמר לי:

— הלא זו היא הראיה היחידה, אשר על פיה נאסר איש צעיר ושמו הילל, ומה לעשות?

— אני איני יודע, מה לעשות, אבל אילו הייתי אני במקומך, הייתי מוציאו לחפשי עוד בלילה הזה.

— אני אלך אל הגנרל, הוא יברר, מי מכם צדק, כי סוף סוף זהו מעשה ידי מתורגמן מישבע מטלנו, ואין לאל ידי להחליט על דעת עצמי בענין מסובך כזה.

ועזבני והלך.

אחרי רגעים מעטים בא הגנרל בכבודו ובעצמו, ופניו העידו בו, כי העירוהו משנתו, ואמר:

מה קרה?!

אמרתי לו:

— אדוני, לא קרה כלום, תרגמתי שורה אחת והמפקד מצא כי תרגומי מתנגד לגמרי לתרגומו של מתורגמן אחר.

— אמור לי, קרא הגנרל בקול שלטון ומצוה — הקראת בעיון?!

— אני קורא תמיד בעיון — עניתי בקול של נעלב.

— כן, ענה כמתנצל — אבל השעה מאוחרת, ואולי אתה מתיגע ולא ענית כראוי מפני התעייפות.

— אדוני הטר — אמרתי — אפילו אשה פשוטה בן השוק, אם יעירוה משנתה לא תבין באיפן אחר משהבינותי אני את הדברים הפשוטים האלה.

— כן — אמר הטר — יקחם אופל, באיזו מתורגמנים הם בוחרים! ודאי ביהודים „שבאו במים שלנו". ובכל זאת ברר נא לי במה היא השעה?

ובפנותו אל המפקד אמר:

תן לי את התרגום הווארשאי.

הלה הוציא את התרגום של „המושבע" הזה וקרא כדברים האלה:

„צא אחרי הילל אל המסדרון ונשוחח יחדיו".

— ועכשיו קרא נא — אמר השר — את תרגומו של הרב. ויקרא.

— ועכשיו — אמר השר — ברר את הטעות, למען אבין היכן „קבור הכלב".

הסברתי לו:

יש מלה הנכתבת ה ל ל וזהו השם ל ת פ י ל ה ידועה של מזמורי תהלים, הנאמרים בראשי חדשים ובמועדי ישראל. ויש עוד מלה הנכתבת גם היא כך ונקראת ה י ל ל, וזהו שם פרטי. ולו היתה כוונת בעל המכתב לקרוא לאיש הנקרא בשם הילל, היה צריך לכתוב „הלל'ן" ביחס ש„אותו" כדרך הלשון ביהודית. ובכן, מובן הדבר כי פה הכוונה לתפילת הלל ולא לאיש ששמו הילל. הסכין הסכינו צעירי־ישראל, שאינם מדקדקים כל־כך במצוות, לצאת אל המסדרון לאחר קריאת ההלל לעשן ולשוחח. והדבר הזה הוא בלי שום ספק.

נשתה שלמה יעב הגנרל, אשר קם משנתו, לברר את הפלוגתא בין שני מתורגמנים, ואחרי ישוב הדעת אמר:

— דעתי נוטה לדעת מתורגמנו אנו, ראשית מפני האישיות שלו, ושנית מפני בקיאותו בלשונות ישראל, ואינו דומה תרגום של רב נאור ומנומס לתרגומו של איזה „פרוכוסט" ירושלמית, ההגיון מעיד שהמסבר מראה בעליל, כי הצדק אתך — אמר בפנותו אלי, וגם אצלנו יש תפלות כאלו, אשר הצעירים, שכמעט כולם אינם דבקים בדתם כאבותיהם, יוצאים החוצה, ומה שיותר חשוב בעיני — סיים הגנרל — הוא מה שאין טעם במלות האלה: „לילך אחרי הלל אל המסדרון", המלה „אל המסדרון" מראה בעליל כי זהו דבר ידוע, כי בשעה שמפטירים בתפילה, הולכים אל המסדרון.

ובפנותו אל המפקד אמר:

— בחר תרצה לפני את העניו בדרך רשמית:

השעה התקרב כבר לשתים בלילה, כאשר אמר לי הגנרל:

„תוכל לכוב לביתך".

אמרתי לו:

— כבודו תשה את לבי כמה פעמים לקבל שכר בעד עבודתי ולא הסכמתי. אבל הפעם אני מבקש שכר.

— טוב — אמר השר — בכל חפץ, נקבה את שכרך.

— לא נסף, כי אם נפש אחת מאחי אני מבקש. לשחרר מיד את הילד.

— תיכף ומיד או אפשר — אמר השר — אבל אבטיחך נאמנה, כי באלה הימים ישוחרר, ואני או המפקד נסביר לו, כי הוא חייב להעמיד נר בבית הכנסת בשבילך כי פדית את נפשו.

—אדוני השר — אמרתי בנחתך — אצלנו מדליקים נרות לזכרון המתים, ואני עוד רוצה להשאר בחיים.

אם כן, יעשה מה שיעשה מן הנהוג אצלכם במקרים כאלה. אצלנו מדליקים נרות. ומפני חסרון ידיעה טעיתי בדבר שאינו מסוכן ואלו המתורגמן הווארשאי טעה בדבר יותר ממני.

וכזה נפרדנו.

אחרי עבור שלשה ימים, כשנכנסתי החדרה אל המפקד, קם מעל כסאו ועוד קודם שהושיט לי את ידו, אמר לי:

„השקץ הזה כבר יצא לחפשי ועליו לחקור, מי הוא האיש אשר במעט שאבד את נפשו וירד לחייו".

כמו באותה שעה, כן גם בשעה זו, כשאני כותב את זכרונותי אלה בספר, הרגשתי כמה גדולים דברי חכמינו, כי אין רע בלי טוב. ובלאכת התרגום הזאת, אשר השחיתה את בריאותי — הצילה גם נפש אחת מישראל.

התוכן
של
חברך השני

	צד
על נתן הרבנות	
בבחרתי לרב העדה	ז
אני מתיצב לפני הנסיך הגדול סרגיי אלכסנדרוביץ'	יג
תפילה בשלום אלכסנדר משלישי	כא
בבוד התורה	כה
פתיחת חברת ש"ס במוסקבה	לה
איך קרעתי פרובת ביום הכפורים	מז
חיילים	
מלקות על חלול השם	נט
ציצין	סט
הסגר החיילים היחודים בקסרקטין ביומי חג הפסח	עט
מעשה בשד"ר	צט
מלשינות	
מלשובות ותוצאותיה	קט
נשואין פיקטיביים	קכד
מאורע אומיוני	קלז
זכות ישיבה	
בלות או לגליות	קמג
מסירת נפש ויחידה במינה	קנד
השו"ב והאוברפוליציימייסטר	קעו
זה לעומת זה	קפד
משומד לשם שמים	קצה
תמונות:	
ר' שמואל סולוביצקוב ז"ל.	
הנסיך הגדול סרגיי אלכסנדרוביץ.	
הרב ר' יצחק בלזר זצ"ל.	
מ. דולוצקי.	

הרב יעקב בן ישעיהו מזא"ה

זכרונות

כרך שלישי

א. משפטים
ב. שבחי הרבנים
ג. סופרים

ב. כהן, הוצאת "לקוט"
תל-אביב, שנת תרצ"ו

א.

מ ש פ ט י ם

Copyright by B. KAHAN

"JALKUT" Edition

Tel-Aviv

משפטים בל ידעום

בשנת אלף שמונה מאות שמונים ושמונה לסה"נ נקראתי כשופט מושבע אל בית המשפט המחוזי במוסקבה. זו היתה לי הפעם הראשונה והאחרונה בימי חיי ששמשתי עבודה צבורית במקצוע זה. איני יודע מדוע לא נפל עלי הגורל להקרא ולזא רק עוד פעם אחת למלא חובה אזרחית זו. בלכתי אל בית המשפט, לקחתי עמדי כרך קטן של ספר העונשים הנוהגים במדינה, אחרי אשר על פי החוק שנהגו בימים ההם אסור היה גם להקטיגור, גם להסניגור וגם לראש בית הדין להודיע להשופטים המושבעים את העונש הצפוי לנדון, ואמרתי בלבי שכדי שלא אקטא לישרנות, עלי לדעת כל פעם, איזה גזר דין תגרור תשובה זו או אחרת מצד השופטים המושבעים, ואמרתי: עלי לעיין תמיד בספר העונשים, למען אדע מה להשיב ואיך להשיב על כל שאלה ושאלה, כי סוף סוף התשובה צריכה להיות מותאמת להתוצאות שהיא גורמת להיושב על ספסל הנאשמים.

והנה מן השעה הראשונה, שהיינו נכנסים אל החדר המיוחד לשופטים להתיעץ ולהשיב על שאלת בית הדין, ראו אותי חברי מעיין באיזה ספר קטן, אף על פי שדבר זה אסור על פי החוק, וסוף סוף הוכרחתי לספר לחברי את תכלית העיון שלי, עד אשר נעשיתי להם בעל כרחי למין אורים ותומים. למשל, כשהיה עלינו להשיב על כמה וכמה שאלות, היו שואלים את פי, מה יהיה אם נשיב על כל השאלות בחיוב, והייתי עונה: העונש יהיה כך וכך. ואחר כך היו שואלים אותי, ומה יהיה אם נשיב בשלילה על שאלה פלונית, ועל שאלה

אלמונית בחיוב, הייתי צריך לצרף תשובה ולברר להם מוצא דבר. וכשהיה כל חומר העונשים בכור לשופטים, היו נגשים לישוב הדעת ועונים על כל שאלה ושאלה "הן" או "לאו", בהתאם לאותו עונש שחשבו לנכון להטילו על הנאשם. ובכן, החלפתי את "היוצרות" ותחת שבקש המחוקק, שהשופטים המושבעים יתנו את תשובותיהם כסומים בארובה, היינו נותנים את תשובותינו בישיבותינו על פי הברה פנימית, והיו תשובותינו כחידה בעיני השופטים מטעם הממשלה, והם התפלאו מאד על התשובות שהיו נושאות עליהן חותם של גזר דין ולא חוות דעת של אנשים מן השוק, אשר ישפטו רק למשמע אזנם ויוכיחו רק למראה עיניהם.

איך שיהיה, הדבר כבר נעשה על ידי, ושמחתי מאד, כי נפל בגורלי לתקן בחשאי את המעוות של החוק, אשר ברבות הימים נשתנה לטובה, מפני שאחרי כן החלו גם הקטיגור גם הסניגור לגלות לפני השופטים המושבעים את אשר יעשה בהנאשם על פי תשובותיהם של השופטים המושבעים.

כששה שבועות עשיתי בבית המשפט יום יום, ושם אינה לי המקרה להתוודע מקרוב אל הרוסים ולהכיר את מהלך רוחם וישרגותם בנוגע לפושעים. ואשר נקלט בזכרוני, אותו אשמור לכתוב זכרון בספר.

מערכת השופטים המושבעים היתה מטפוסים כאלה: אחד היה פַּקִיד האקציזה, כבן ארבעים, לא חם ולא קריר, ולא מן הדעתנים, ואם יפתח מי את פיו לשטן היה נוטה מיד להסכים עמו, ואם להיפך, אם יאמר מי כמה פסוקי רחמים על הנאשם, היה נכון להסכים גם עמו. וכמעט תמיד היה נוטה אחרי הרבים. השני היה סוחר ביצנוי, מאותם הטפוסים הנמצאים ב"שדרת הצידים" (אוחוטני ריאד). תמיד היה עליו ושמה, יכיסו היה מלא דשן, בקבוק של י"ש קטן, מיני מאכלים, מיני מזונות, פירות, מיני מתיקה וכדומה, וכמעט תמיד, כשהיינו נכנסים אל החדר המיוחד, אם לרגלי הפסקה קצרה, ואם לרגלי המועצה המוחלטת, היה מזדרז ומזמין איזה דבר ומצרף לכל בליעה ובליעה את המלה "טוב"! (חורושו) בלי שום באור, לבל ירמזו דבריו אם אל המאכל, או אל מצבו הפרטי, או אל החיים בכללם, או אל סדרי המדינה, או אל הכבוד הגדול שנפל בחלקו להיות שופט לבני אדם. לא יכולתי לפגוש את חברי למשפט זה בלי

צחוק על שפתי, וברבות הימים, כאשר נודענו כבר איש אל רעהו בשם ושם אבא, הייתי קורא לו בשמו לשלום במלים: „טוב, כן?" והוא היה אומר בודאי, „טוב מאד" והיה מכבד אותי באגוזים אמריקאים, שהיו חביבים עליו ביחוד. בנוגע לחוות דעתו על השאלות של הבי"ד היה פונה תמיד אלי במלים כאלה:

— „נו, ומה כתוב בספר הקסמים שלך, לאיזה עונש צפוי המגוול הזה, אם נשיב כך וכך"?

ובלי שיחכה לתשובתי היה מוציא מכיסו איזה דבר מאכל והיה טועם אותו באמירת היתי רצון שלו הנכלל במלת „טוב". וכשהייתי עונה לו, למשל:

„אם נשיב בחיוב, אזי יענש בעבודת פרך".

היה עונה לי:

— עונש מרובה קצת, מנוול זה אינגו שוה בעונש שכזה.

וכשאני מוסיף ומסביר לו, כי אם נשיב על התשובה הראשונה בשלילה, אף על פי שהנאשם עצמו הודה על פשעיו, דעל השאלה השניה, אף על פי שלא הודה באשמתו נשיב בחיוב, — אזי יענש עונש מאסר, — היה אומר:

זהו ענין אחר, עונש כזה — הולמו בודאי.

טפוס אחר לגמרי היה איש אחד בעל כרס כבן חמישים שנה, שהיה בורסי על פי אומנותו. הוא היה ההיפוך מן הנ"ל. תמיד סר וזעף ושותק, ורק בשעה שהיה הריש־דוכנא של השופטים המושבעים שואלו לדעתו, היה דרכו להשיב שלא כדרך כל המשיבים הן או לאו, אלא על פי תוכן האשמה, ותמיד לחיוב. למשל: אם השאלה היתה, האשם פלוני בעוון גניבה, היה הבורסי משיב:

מדרך הטבע גנב הוא.

ואם היתה השאלה, אם הוא ראוי לאיזו חניבה, לא היה משיב הן או לאו, אלא בסגנון כזה:

מדרך הטבע גנב הוא, ואינגו ראוי לחניבה.

ואם היה הנאשם חשוד בעוון ענוי אשה, היה משיב:

בדרך הטבע אנס הוא.

ואם היה נשאל, האשם פלוני בעוון רמאות, היה משיב:

בדרך הטבע ראוי הוא.

וכן הלאה, עד אין סוף וקץ. את חוות דעתו זו היה מביע תמיד כ„משה מפי הגבורה", בלי שום ישוב הדעת, ובשעה שהיינו מתווכחים על ההסבר של הקטיגור ועל ההסבר של הסניגור, היו כל ויכוחינו בעיניו בהוצאת זמן לבטלה, שכן לדעתו היה כל ישוב על ספסל הנאשמים אשם בדבר שמאשימים אותו. ועוד קו מצוין היה בתשובתו: הוא לא חפץ כלל להכריע, אלא להשמיע את דעתו, כי הכל חייבים במה שמאשימים אותם. ואפילו בשעה שהיה הריש־דוכנא מניחו לאחרונה, אחרי שכבר הוכרז הנאשם לזכאי על פי רוב דעות או על פי כל הי"א דעות, והרגיש הבורסי, כי תשובתו אינה מעלה ואינה מורידה, וכי אינו נשאל אלא מפני שצריך לשאול את פי כל השופטים, היה עונה בסגנונו המיוחד לו: על פי דרך הטבע כך וכך הוא. וכשגיסה פעם אחת הריש־דוכנא להסביר לו, כי כולם ענו פה אחד, שאין הנאשם אשם, ואולי יסכים גם הוא לבטל את דעתו מפני דעת כל החברים למען תהיה התשובה פה אחד, היה משיב: „על פי דרך הטבע הנאשם הוא גנב, רמאי, מזייף וכו'" הכל על פי תוכן האשמה. תשובתו לא היתה, כי פלוני אשם בפעם הזאת בעוון אלמוני, אלא בדרך כלל על פי דרך הטבע החזק הנאשם לגנב, לרוצח, לגזלן וכדומה.

ועוד היו שם טפוסים לא יותר מארבעה אנשים, שהייתי קורא אותם בשם „רחמנים", ותכונתם היתה למצוא תמיד איזו אמתלא לרחם על הנאשם. ופעם אחת נשתוממתי לשמוע מפי הרחמנים הללו הצעה מופלאה. ומעשה שהיה כך היה.

עמד לדין גנב מועד, שנאשם בעוון גנבה בפעם החמישית, וכידוע על פי החוקים, היה כל גנב בפעם השלישית והלאה בענש קשה, ולתכלית זו היה נמסר לבית דין של שופטים מושבעים. הנאשם הודה על פשעו והוסיף נופך קטיגורי להודאת פיו באמרו:

אני גנב, ואומנותי בכך, וכל זמן שאחיה — אגנוב.

היו"ר שאל את הקטיגור ואת הסניגור ואת השופטים המושבעים, אם מוצאים לנכון לשאול את פי העדים אחרי הודאת בעל הדין עצמו, וכולם פה

אחד ענו, כי אין צורך לעשות חקירה נדרישה משפטית, והקטיגור דבר רק דברים אחדים:

הענין ברור ואשמתו הוברה על ידו בעצמו, ובכן לא נשאר לכם אלא לברר את השאלה, אם ראוי הוא לאיזו חנינה בהקלת ענשו או לא.

והסניגור טען, כי מה שהוא בעצמו הודה, מחייב את השופטים המושבעים לנהוג עמו בחנינה. ובזה נגמרה כל השקלא־וטריא. גלגון השאלות נמסר להריש־דוכנא, וכל השופטים המושבעים נכנסו אל חדר המיעצה. אך באנו החדרה, והנה עשן גדול יחזק מאד ירד מן השמים, שנשמע קול דפיקתו בחלונות, ובאותו רגע צעקו הרחמנים דנן:

גשם, ברכת אלהים! הבה נזכה בדין את בן הכלבה הזה!

ומיד ענו אחריהם עוד שני אנשים, שאינם כלל מן הרחמנים, ובכן היו כבר שש דעות לזכות, ואם גם השאר ישיבו בחיוב, כבר הוא זכאי. הריש־דוכנא חשב, כי זהי הלצה והחל לשאול את פי כל אחד ואחד מאלה שהשמיעו את חוות דעתם בטרם נשאלו ואמר להם:

האם ברצינות אומרים אתם זאת? אני שואל אתכם כריש־דוכנא.

ברצינות הגדולה ביותר — ענו כולם פה אחד.

ועל פי מקרה נשאלתי אנכי השביעי והתפטרתי בתשובה פשרנית:

— הלא הנאשם כבר זכאי בלאו הכי ומדוע אנבל את פי.

ואחרי נשאל הבורסי ותשובתו הטפוסית לא אחרה לבוא:

ע"פ דרך הטבע, גנב הוא.

וארבעת הנשארים השיבו בערבוביה. זה אמר: „אשם", וזה אמר: „לא", והריש־דוכנא הכריז, כי הנאשם יצא זכאי בדינו, וכאשר נרשם הדבר בגליון של השו"ת, רקדו ממש הרחמנים וחזרו ואמרו:

אכן, אצבע אלהים היא, והיי הדבר כי הקב"ה יודע אשר הוא עושה.

ושוב היה מעשה, שאיזה איש צבאי משכיל ישב על ספסל הנאשמים בעוון מעשה אונס, כי אנס ילדה בת שמונה, והילדה המעונה עמדה לפני הביי"ד וספרה בתום ילדותה את אשר התעלל בה הנאשם. למשמע הדברים שספרה הילדה בבכיה גדולה, נרעש כל העם (אם כי נתברר המשפט בדלתים סגורות,

באו קהל גדול, כמו עורכי הדינים, כל השופטים מכל המחלקות עד אשר היה האולם בכל זאת מלא). גם השופטים המושבעים נרעשו מאד, ובראות נשיא הבי"ד את מצב הרוחות, הכריז הפסקה לחצי שעה. קהל השומעים נתפזר, והשופטים המושבעים נכנסו אל חדרם המיוחד להם, וחייל מזוין עמד על יד הדלת לבלתי תת לשום איש להכנס אל החדר הזה, כנהוג. עברו רגעים אחדים וחנה שוטר הבית־דין נכנס החדרה ומחזירנו אל אולם בית המשפט. השופטים מטעם הממשלה כבר ישבו על מקומם, גם הקטיגור וגם הסניגור וגם כל הקהל. נגשיא הבי"ד צוה את השוטר להרצות מה קרה בשעת ההפסקה. השוטר ספר, כי בשעה שהובא הנאשם אל חדר הנאשמים ירה באקדח אל חזהו ומת. הנשיא צוה להביא את החיילים אשר שמרו את ראש הנאשם, איך לא השגיחו עליו ונתנו לו לשים קץ לחייו, וכולם פה אחד העידו, כי הדבר נעשה כהרף עין, בטרם הספיקו לגשת אליו. הנשיא פנה אל הקטיגור בשאלה כזה:

מהי החלטתך, אדוני הקטיגור, על דבר המאורע?

וגם הלה השיב ממש כדברים האלה:

כפי שהנאשם מת, הייתי מחליט על פי סעיף פלוני מכרך אלמוני מספרי החוקים לבטל את הענין הזה.

הנשיא פונה אל חבריו מימין ומשמאל, ואחרי שיחה קלה בלחש, הוא מכריז:

ע"פ פקודת הוד מלכותו ירום הודו, על פי החלטת הקטיגור על יסוד סעיף פלוני מכרך אלמוני, החליט הבית הדין לבטל את הענין המשפטי הזה.

דברים אלה הביאו עוד הפעם את השופטים המושבעים לידי מצב מדוכא. והנשיא מכריז הפסקה לחצי שעה ומודיע, כי כאשר תתחדש הישיבה, יחברר הענין על דבר יעקב אלטמאן, הנאשם בעוון מעילה בכסף אדוניו בסך יותר משלש מאות ר"כ. כאשר נכנסנו שנית אל חדר המועצה שלנו ושתינו תה, היתה כל שיחתנו, כמובן, על דבר הענין שנתבטל. ה„רחמנים" אמרו:

הנאשם היה מטורף בדעת והיינו מהפכים בזכותו לו נתברר הדבר, כלום אפשר לענוש את המשוגעים?

יתר השופטים המושבעים אמרו, כי אנשים כאלה אינם ראויים

לשום חנינה, והא ראיה, כי הוא בעצמו לא יכול לחיות עוד, אחרי שנתגלה עוונו, כי יש רשעים, שאינם רשאים לחיות. ו„השופט הטבעי" גם זאת הפעם אמר כדרכו:

על פי דרך הטבע, מאנס היה, כמו כל היושבים על ספסל הנאשמים. כולם גנבים, גזלנים, חמסנים, מאנסים.

את הפעם עורר החכם ה„טבעי" הזה צחוק גדול ובידח את דעתנו העצובה. אבל השופט הקטיגור מוסיף לדבר, וזאת הפעם בסגנון אחר לגמרי:

הנה עכשיו עומד על הפרק ענין של עובד שמעל בכסף אדוניו, ומרגיש אנכי כי זה האיש, אלטמאן, בודאי יהודי הוא, ואני יודע מראש, כי בודאי מעל.

זו היתה הפעם הראשונה והאחרונה, שהרגשתי כי האכזר הזה, אשר אין זכאי בעיניו כלל, הוא שונא ישראל. נקל להבין את מצב רוחי באותה שעה, ובטרם שמעי את דברי המשפט כבר הייתי נרגש ונפחד מאימת הדין.

ובעודני יושב תפוס ברעיונותי, איך עלי להתנהג, אם באמת הנאשם הוא יהודי, והנה בא השוטר להזמין אותנו אל בית המשפט. הנשיא מצוה להביא את הנאשם, והנה באמת על ספסל הנאשמים ישב יהודי צעיר, טפוסי מאד, ועל שאלת הנשיא, אם מודה הוא על אשמתו ענה: „הן". כאשר בקש ממנו לספר את פרטי המאורע, ספר לפנינו את קורות ימי חייו, איך נשאר יתום מאב ואם בימי ילדותו, ופריץ אחד בעל אחוזות, אשר ידע את אבותיו, חמל עליו ונתן לו משרה לפקח על היער שלו, איך עבד את עבודתו מימי ילדותו עד ימי בגרותו בחריצות ובאמונה, וכי אדוניו אמר לו זאת כמה פעמים, כי קשה למצוא עובד הרוץ ואיש אמונה כמוהו, ולרגלי עבודתו הפורית העלה אותו אדוניו למדרגת מפקח ראשי בעסקי יערו, עד אשר קרה המקרה, כי לקח מן הקופה שלא מדעת אדוניו סך שמונה מאות רו"כ בתורת גמ"ח לצורך נשואי אחותו היתומה, שהיתה לו הקוה, כי יציב את הכסף עד הפרוטה אחרונה בתשלומים לשערים, אשר יצמצם בהוצאותיו ויחסר את נפשו אפילו מן ההכרחיות. אך לפתע פתאום נעשתה בקורה, ואם כי יכול היה לומר, כי הכסף נגנב ממנו, ואדוניו בודאי היה מאמין לו, בכל זאת ישרנותו לא נתנה לו לכזב והוא התודה על האמת ובקש מאת אדוניו סליחה והבטיח לו,

כי ישלם את כל הכסף לאט לאט. אך האדון התקצף ולא נאות לבקשתו ומסר אותו לדין.

הנשיא: — תמת אני, כי אחרי שנות עבודתך באמונה, עשית כדבר הזה?

הנאשם: — לא לצורך נשואי הוצאתי את הכסף, כי אהיה רווק כל ימי, כי ריחים על צווארי אמי האלמנה, עוורת שתי עיניה, ושתי אחיותי היתומות שכלכלתי אותן מימי ילדותי. וכאשר בזדמן שדוך הגון לאחת מאחיותי, לא עמדתי בנסיוני ועשיתי מה שעשיתי, בתקוה כי יעלה בידי להשיב את הכסף אל הקופה.

הוזמן אל בית המשפט האדון המאשים, והוא אישר וקיים את כל ספורו של אלטמאן מאל"ף ועד תיו. ועל פי חוקי המדינה בימים ההם בנוגע לעוון מעילה בכספים שנמסרו על פי דעת בעליהם, הכל תלוי בדעת בעלים, כלומר, אם יחפצו למחול את העוון או להתפשר עם הנאשם, אזי אין הממשלה מצדה מאשימה כלל, וכפי הנראה עשה ספורו של אלטמאן רושם גדול על שופטי הממשלה עד שהתאמצו להטות את לב האדון למחול על העוון הקל הזה, שנעשה לא לשם מעילה, כי אם לשם גמ"ח. הקטיגור, למשל, פנה אל האדון המאשים בשאלה:

מפני איזו סיבה אתה מתקצף עליו כל כך, אחרי שעבד אותך באמונה שנים רבות?

— על זה ענה האדון בניחותא:

— בשום אופן לא אסלח לו, כי אני קבלתיו לעובד בעסקי בשעה שנשאר כאניה בלב ים, והוא פגע בי כל־כך ומעל בכספי, לא אסלח לו.

גם הנשיא מצדו פנה אל האדון בסגנון כזה:

התישב נא, אולי תמחל לו, אזי נבטל את העניו.

והוא באחת:

בשום אופן, לא!

אז פנה הנשיא אל השופטים המושבעים:

האם ברור לכם הענין? האם מוצאים אתם לנכון לעשות חקירה ודרישה על ידי גביית עדות?

השופטים המושבעים ענו פה אחד, כי הכל ברור להם וכי הענין איננו זקוק לשום דרישה. או פנה אל הקטיגור במלות הבאות:

רשות הדבור לך.

ניכר היה מסגנונו של הקטיגור, כי נאם את נאומו כאילו כפאו שד והסתפק במלות יבשות לערך כאלה: הענין הוא קל ונוח לבירור, הנאשם הודה על פשעו, והסביר את הנימוקים ואת הכוונה שלו לא לשם מעילה, כי אם לשם גמ"ח. המאשים הפרטי הודה, כי הנאשם עבד אותו באמונה, וכפי שהוא איננו חפץ לסלוח לו, עליכם לדון את דינו ע"פ הכרתכם הפנימית.

הסניגור מצדו סקר את כל פרטי חייו של הנאשם ובמלים עזות וויצאות מן הלב דרש מאת השופטים לזכות את הנאשם.

הנשיא פנה אל הנאשם בעצמו:

דברך האחרון!

הנאשם קם ואמר:

כשתכנסו אל חדר המועצה לדון את דיני, אל תשכחו את „החטוטרת" אשר נשאתי על שכמי מימי ילדותי.

ולא הסביר, כי כוונתו היא אל אמו העורת האלמנה ושתי אחיותיו היתומות.

הנשיא מסר לנו את גליון השאלות, ונכנסנו אל חדר המועצה. זאת הפעם ראיתי את השגאה לעם ישראל בעצם תקפה. אחד לאחד אמרו השופטים, כי אי אפשר לסלוח עוון כזה, כי יהודי לוקח את כסף אדוניו, אשר האמין בו ואת כל אשר לו הפקיד ביחד, ובשביל מה ולמה? לצורך נשואי אחותו, כאילו כל העולם כולו יחרב, אם לא תנשא איזו יהודיה עניה לאיש.

כן הוא העם הזה!

שבעה שופטים כבר הביעו את דעתם לחובה. ובכן דינו כבר נגמר, גם אם יתר השופטים יטו כלפי זכות, ומה שהפליאני עוד יותר, כי זאת הפעם לא פנה אלי הריש־דוכנא לשאול את פי לאיזה עונש צפוי הנאשם. אותה שעה טעמתי טעם חבוט הקבר וגיהנום בחיי, ואת הרגעים האלה לא איכל לשכוח. נשאתי עיני לראות מה יענו „הרחמנים" התמידיים, והנה רק שנים מהם עמדו על רגליהם ואמרו:

אל תשכחו את „החטוטרת".

ושני ה„רחמנים" האחרים אמרו:

בודאי צריך ליתן לו נשיאת פנים, למען הקל את ענשו.

כשפנה הנשיא אלי, אמרתי לו:

הלא דינו כבר נחרץ, ומה תתן ומה תוסיף להאומלל חוות דעתי. אבל צריך אני להודות כי הסבא קרילוב היה פסיכולוג גדול.

וכאשר שאלוני, מה ענין קרילוב אצל המשפט הזה? ספרתי באזניהם את תוכן המשל אשר קרא לו קרילוב בשם: „מגפת החיות". ותוכנו הוא: לרגלי דבר גדול, אשר הפיל חללים מכל החיות, התאספו הנשארות בחיים להתייעץ, במה לכפר את פני האלים, אשר עלתה חמתם כל כך על החיות ולא על בני האדם, והארי שבחבורה התליט, כי מחויבות כל החיות להתוודות על עוונותיהן, כדי לדעת את דרכי התשובה, וכצייר אמן מפרט קרילוב את כל הוידויים. והנה אחת מספרת, איך טרפה כבשים לרוב, אבריהם אברים מן החי ואכלה אותם לתאבון, ואיך השועל התחכם למסור מודעה לפני מלך החיות, כי אם ישמור עוונות אזי מי יעמוד, כי אם תגזור עלינו להתנהג על פי הישרנות הגמורה, אזי לא שבקית חיים לכל בריה, ומי יזכה בדין? ועוד הוסיף חנופה, כי זקנו כבוד גדול להכבשים, אם הארי בוחר בהם למזון לנפשו. סוף דבר היה, כי התוודו אחד לאחד גם הארי, גם הדוב, גם הנמר וגם הזאבים, על כל מיני אכזריותם בצפרניהם ובשניהם, ועל כל זה עברה הסנהדרין של החיות בדומיה ובסבלנות כעל דברים שאינם יוצאים מגדר הרגיל, ורק כאשר הגיע תור הוידוי להשור, אשר גמגם בצניעות ובהרסה גמורה, כי גם הוא לא נקה מעוון, כי לפני חמש שנים, אחרי אשר סבל רעב כל ימות החורף, לא עמד בנסיונו בראותו גדיש של כומר וטעם ממנו מעט, אז הרימו את קולם הדובים והנמרים והזאבים: „זהו הפושע, האוכל שחת זרים, הוא הוא אשר העלה עלינו את חמת האלים ובשלו הרעה הזאת לנו". וכדי לכפר את עוונו החליטו פה אחד להעלות אותו על המוקד. החליטו וקיימו את גזר דינם. ואת המשל סיימתי במלים אלה:

כך נוהגים גם בין האנשים להאשים רק את החלשים.

שומעי התרגשו לקול דברי, אבל רק לרגע אחד, וגזר דינו של בעל „החטוטרת" נחתם בסגנון כזה:

הוא חייב, אבל ראוי להקלת עונש.

וגם נשיאות פנים זאת נתקבלה רק בשש דעות, אשר האחת מהן היתה דעתי.

על פי חוות דעת השופטים המושבעים, החליט בית המשפט למסור את אלטמאן לגדוד האסירים לשנה ושמונה חדשים.

שבתי הביתה באותו יום מוכה ומעונה, וכל הלילה נדדה שנתי. ונתאמת אצלי מאמר התלמוד: „כל הפוסל במומו פוסל". ואמרתי בלבי: במומם הם פסלו אלה כן השופטים המושבעים את היהודים באמרם עליהם: „כן העם הזה, וכן הגוי הזה". גבים מומחים יוצאים זכאים בדינם בזכות טפיחת של גשמי נדבה, ונפש טהורה כי תחטא — נחונה קשה, ולא יועילו לה נחלי דמעות על חיים קשים ומרים.

בן מורר ומורה

בהעלותי על זכרוני את המשפטים אשר השתתפתי בבירורם בהיותי הפעם היחידה בימי חיי שופט מושבע, לא אוכל לעבור בשתיקה על ענין אופייני אחד ועל טפוס רוסי אחד שעמד למשפטנו. את שמו שכחתי, אבל פרצופו הגופני והרוחני כמו חי עומד לפני, כאלו עברו רק רגעים אחדים מיום שראיתיו ושמעתיו. על השאלה: מה שמו, מעמדו וגזעו, מספר שנותיו וכו' — השיב בגאוה ובהכרת ערכו כדברים האלה:

הנני בן לבעל אחוזות עשיר ונורא, אשר אלפי נפשות היו עבדיו, ושם אבי, דמיטרי תיאופילקטוביץ' ז"ל, היה נורא על כל סביביו, משרתים על גבי משרתים שמשו את אבא, נשמתו בגנזי מרומים, ואחוזותיו היו רבות וגדולות. והנה בהיותי כבן עשרים שנה העזתי פעם אחת לסתור את דברי אבא, בשמתו עדן, ועל זה קצף עלי ובאמצעות השופטים ושר הפלך, אשר כולם היו נכונים תמיד למלאות את כל בקשותיו, הוחלט לשלוח אותי לסיביריה ובעצם ימי נעשיתי מתושבי סיביריה. במשך ארבעים שנה התגוללתי תחת שואה וסבלתי יסורים הרבה, גם ידעתי מחסור, אך בכל זאת גם שם מצאתי לי תמיד גואלים מבעלי האחוזות ומבניהם, שהיו מאכילים אותי, והיינו מבלים יחדו את הזמן במשתאות, וימינו היו כחגים, כנהוג בין בעלי המעמדות שלנו. עברו ימים ושנים, ואני בסיביריה ומתפרנס בחברת העשירים, אשר השתתפו בצערי וידעו היטב את גדולת אבי והתיחסו אלי בחמלה ובחבה, כאל איש מפונק מלידה ומבטן, אשר איננו אשם בשום דבר,

רק בפגישה קלה בכבוד אבא, נ"ע. מהם הייתי מקבל גם כן בגדים ישנים לכל תקופות השנה, ונעלים לרגלי לכל התקופות. נסיתי לכתוב לאבא, נ"ע, ולבקש מאתו סליחה, אבל לא נענתי. בינתים נשתחררו האכרים משעבודם, והמגוולים האלה הרימו ראש. ומה נעשה עם אבא, דמיטרי תיאופילקטוביץ', נ"ע? בודאי היה שרוי בצער. ואחד מבעלי האחוזות בעיר גלותי קבל ידיעה, כי אבי, נשמתו בגנזי מרומים, לא יכול נשוא את העול הנורא אשר עשה אלכסנדר השני להאצילים בחירי ארץ רוסיה, לכרות ברית עם ה"חמים" האלה ולהרכיבם אלופים לראשנו עד שבעשו העבדים למעלה והאדונים למטה. מובן, כי בעל נפש יקרה ועדינה כאבי המנוח דמיטרי תיאופילקטוביץ', נבג"מ, אשר גם על בנו לא חס בשעה שהדבר נגע לכבודו, כראוי לאציל מבטן, לא יכול בשום אופן להתפשר עם עולם הפוך כזה, ומרוב כעס ומכאובים עלה השמימה לתבוע את עלבונו שמה במרומים, ובודאי הקב"ה יאזין לשועתו ויעשה משפטו ודינו, עד אשר יתקן המעוות, והעבדים ישובו לאדוניהם. אחרי מות אבא, נבג"מ, נמכרו אחוזותיו, ואחי ואחיותי ירשו את כל הכסף, ואני במריחקים, וכמעט שכל תעודותי אבדו ממני, והמצב של בני עירי, אשר הייתי באוכלי לחמם, נשתנה לרע מפני שחרור המגוולים, אך בכל זאת תמכו בידי מעט לחיי יום יום וחיי שעה ושעה, עד אשר יצץ לי שו"ד אחד מן ההדשים להשתמש בכל מיני המאניפסטים שהיו במשך העת הזאת להרשות לי לשוב מגלות סיביריה אל פנים ארץ רוסיה, אולי אמצא שם גואלים. ואני בשמעי את המלה מאניפסט — ירקתי בפני העו"ד ואמרתי לו: „אני בן אצילים, בנו של דמיטרי תיאופילקטוביץ', נבג"מ, ולא ארשה בשום אופן לאיזה סרסור של בתי המשפט החדשים אשר הרבה משפטיהם המה בודאי בני עבדי אבא ז"ל ואבותיהם היו רועי חזירים בשדות אבי, דמיטרי תיאופילקטוביץ', נבמ"ג, להתעלל בי. כלום אינני יודע, כי על פי מאניפסט נשתחררו כלבי אבא, נבג"מ, ואתה מדבר עמי על אודות המאניפסט".

העורך־דין לא זז בלבד שלא התקצף עלי, אלא גם צחק ואמר בטבי כל הנאמנים:

„ראוי אתה לחמלה, כלבלב שוטה, גם יש בך מתכונת הכלבים בנאמנותך

לאבא שלך, אשר שלחך הנה, וטוב מאד שנשמתו בגנזי מרומים, כי לו היתה נשמה כזו פה בארץ, כי עתה שבק חיים לכל חי".

לשמע דברים אלה, איך מחרפים ומגדפים את אבא, דמיטרי תיאופילקטוביץ' נבג"מ, הרימותי את אגרופי וחפצתי להכותו עד מות, אבל אחזוני והוליכוני אל בית האסורים. ישבתי במשמר איזה זמן והוציאוני משם, ושוב הייתי זקוק למצוא לי בגי חברייא ליהנות משולחנם, כי בבית האסורים היו נותנים לי ארוחות חנם מעין אותן הארוחות, שהיה נותן אבי המנוח, דמיטרי תיאופילקטוביץ' נבג"מ, לעבדיו הבזויים. עברה שנה שלימה, ושוב נתעוררה מחלוקת גדולה ביני ובין סטודנט אחד בנוגע לשאלת העבדים, ושוב הושמתי במשמר. זאת הפעם נחקרתי ע"י איזה עו"ד. גליתי לפניו את כל לבי ואמרתי לו, כי אני מתגולל כאן זה כעשרים שנה ע"פ רצון אבי המנוח בעל האחוזות הגדול, דמיטרי תיאופילקטוביץ', נבג"מ, והלז צחק ואמר לי:

„אשתדל בעדך, כי ישלחוך חזרה על פי מאניפסט".

אמרתי עוד הפעם, כי המאניפסטים הללו שחררו את עבדי אבא ואינני מאמין בהם, כי יודע אנכי, כי כל מאניפסט של הקיסר המנוח אלכסנדר השני, ז' יכפר בעדו, המה לרעת האצילים.

שוב צחק העו"ד ואמר:

„המאניפסטים ששחררו את עבדי אביך ישחררו גם אותך".

ובמקום תקיעת כף כנהוג ביחס אל אצילים רמי המעלה אמר לי:

„צא הלאה ואל תשתובב, כי אם תוסיף להתנהג באופן כזה, תרקב בסיביריה, וכל המאניפסטים שבעולם לא יועילו לך".

יצאתי החוצה, ולבי היה מלא רגשי כבוד להעו"ד הזה, כי מהטון שלו ניכר היה, כי הוא מגזע האצילים, וקולו העז הזכירני את הורי המנוח, דמיטרי תיאופילקטוביץ', ז"ל.

השופטים מטעם הממשלה, גם השופטים המושבעים צחקו בלי הרף לכל הגה ומלה שיצאו מפי הנאשם.

— טוב, אמר אב בית"ד, תיכף ומיד יקראו את כתב האשמה שלך, ואתה הסכת ושמע.

המזכיר קורא את כתב האשמה ותכנו היה, כי ביום פלוני לחודש פלוני, שנת פלונית יצא התוצה עגלון אחד, אכר בן עשרים שנה ומכנסים שלו אחז בידיו ומאחוריו נטף דם, והתאונן באזני השוטר אשר עמד על המשמר, כי הוכה בשוט ע"י אחד, אשר שכר אותו להובילו אל מעון פלוני אשר בבית הזה, אשר על ידו עומדת עגלתו וסוסו. השוטר נכנס אל אותו המעון ומצא שם איש מלובש בגדים קרועים ושאלהו:

„האינך יודע, מי הכה את העגלון עד שפוך דם?"

הנשאל ענה:

„אני!"

אז לקחהו השוטר אל בית הרובע של הפקידות הסמוכה ונסע עמו ועם העגלון המוכה באותה העגלה השייכת אל העגלון המוכה, ושם נתחבר פרוטוקול על־דבר מעשה אלמות זה.

הנאשם הודה וספר בעצמו בשמחה כל מה שעשה ותיכף ומיד נאסר בבית האסורים, והעגלון הובא אל בית החולים עד אשר נתרפא מפציעו, וכפי שהתברר, כי האיש המכה הזמין את המוכה ללכת עמו אל המעון לקבל את שכרו וסגר את הדלת בעדו, ושם, במקום תשלומים, הכה אותו שלשים מכות באחוריו ובכן, על פי הסעיפים פלוני ואלמוני של כרך פלוני מחוקי המדינה נאשם המכה בשני מיני עוונות: ראשית, כי שלל מאת המוכה את חופשתו במשך קרוב לשעה, ושנית, כי עינה אותו במכות אכזריות עד שפוך דם.

הנשיא שואל את הנאשם:

המודה אתה, כי הנך חייב בשלילת חופשתו של אדם קרוב לשעה?

הנאשם משיב:

בשום אופן לא, וכוונתי לא היתה כלל לשלול ממנו חופשה, כי אם להכותו, ואיך הייתי יכול להכות אותו לולא סגרתי את הדלת?

ועל השאלה השניה, אם אשם הוא בעינוי חברו באופן אכזרי,

ענה הנאשם בהטעמה:

כן, אני עשיתי זאת, ובצדק עשיתי זאת, ומצטער אני מאד, כי נשאר בחיים, ובכן אינני אשם בזה.

הנשיא: — ובכן אתה מודה באשמתך?

הנאשם: — אני מודה כי הכיתי, אבל אינני מודה באשמתי

הנשיא: — את זה יברר בית־הדין, ואתה ספר לנו, מדוע עשית ככה? מי הרשה לך לעשות דברים מכוערים כאלה?

הנאשם: — מעשה שהיה כך היה. פגשתי ברחוב אחד ממכירי אבא, דמיטרי תיאופילקטוביץ, ז"ל, והוא הזמינני לבוא אליו לארוחת הצהרים לשעה פלונית, וכפי שהקור היה גדול מאד ואני בבגדי קיץ, שאני מלובש בהם עכשיו, שכרתי לי עגלון, וכפי שכסף לא היה לי, חשבתי, כי אכנס אל בעל הבית שהזמינני ואבקש ממנו את הסך הקטן שאני חייב לעגלון, ובוודאי לא ימנע ממני, אבל בדרך הרגשתי, כי העגלון מושך את עגלתו לאט לאט, והקור קשה מנשוא. אמרתי לו, כי ימהר לנסוע, ועל זה ענה לי עזות ואמר לי, כלומר, לבנו של דמיטרי תיאופילקטוביץ, נבג"מ, כדברים האלה:

„לא אדון גדול אתה, על פי בגדיך לא צריך היית כלל להשתמש בעגלונים, וצריך היית לרוץ ברגל עד שתתחמם".

דברים אלו העלו בי את חמתי, חמת אציל מלידה ומבטן, והחלטתי להגן על כבוד אצילותי שנתחלל באופן גס בזה ע"י „חם", וכאשר באנו אל מחוז חפצנו אמרתי לו, כי הכסף יקבל במעונו, וכאשר נכנס, סגרתי את הדלת ואת המפתח שמתי בכיסי ואמרתי לו בקולו של אבא:

„הורד את מכנסיך".

והוא ענני קשות:

„תקופת האדנות והשרירות חלפה".

הדברים האלה העירו בקרבי את כל פצעי לבבי והכיתי את המגוול בחזקה, מכה אחר מכה, ומניתי אתת לאחת את המכות וכשאר הגיעו עד שלשים נזל דמו העבדותי, ואז שככה חמתי וגרשתיו החוצה, בעוד לא הספיק להשיב את המכנסים שלו על מכונם. ובעוד דקעים עשרה בא שוטר והובילני אל בית הפקידות, ומשם העבירוני אל בית האסורים, אשר ישבתי שמה כשנה ושמונה חדשים, עד אשר הגיע תור ברור המשפט. וזה הכל!

הקטיגור פונה אל הנשיא:

— אולי יברר לנו הנאשם, אם היו אנשי הבית בביתם בשעה שהכה את העגלון, ואם היו, היתכן שלא שמעו את אנחותיו של המוכה ולא התערבו בדבר הזה?

— הנאשם משיב:

זהו הענין, שלדאבוני לא מצאתי איש, כי הקדמתי לבוא מהמה הלכו לטייל לפני הארוחה, ובבית היתה רק משרתת אחת, אשר ספקה את כפיה וצעקה בקול וחפצה לנוס החוצה ולקריא אנשים לעזרה, אבל הדלת היתה סגורה, והמפתח היה בכיסי.

— הנשיא אל הנאשם:

איך מלאך לבך לעשות מעשה רצח כזה?

הנאשם: אדוני השופט, תמה אני עליך, הלא אתה אציל, ואיך לא תרגיש, כי מחויב הייתי לעשות כך, ולו לא עשיתי, כי עתה הייתי ראוי להמחק מספרי האצילים, כי כל אציל שאיננו מגן על כבודו אחת דתו להמית אותו. זכורני, כי אבי המנוח, היה מכה בשוטים לא רק „חמים" כאלה, כי אם אפילו את ה„איס־פראזניקים", אם לא היו נהגים בו כבוד. ופעם אחת זכורני, כי הכה איספראזניק אחד, ואחרי המכה צוה לעשות לו תחבושת והזמינו אל שלחנו והסביר לו, כי מוטב לך להתפשר עמו, כי סוף סוף היה אבא ז"ל ממקורבי הגוברנאטור ולו רק בא האיספראזניק בקיבלנא על אבא, היה התוצאות לא לאבא כי אם לאיספראזניק, כי היו מוצאים בו חטאים והיו מורידים אותו בין כך ובין כך, וכפי הנראה הבינו האיספראזניקים בימים ההם דבר לאשורו. אבא רפא את פצעי האיס־פראזניק על ידי הרופא הביתי שלו ואחרי שקבל האיספראזניק את המכות באהבה, סעד אבא בשתיית יין לרוב לחיי אבא ולחיי כל האצילים, והאיס־פראזניק נשאר על מקומו, והיה עולה במעלות ובעושר. גם היה לעזר לאבא לשלוח אותי לסיביריה. כך היו נהגים בימים הראשונים והטובים. כל אדם הכיר את ערכו ואת מקומו. ועכשיו מאשימים אציל בן אציל על אשר הגן על כבודו והכה איזה עגלון בעד עזותו! מה נאמר ומה נדבר על ימים כאלה!"

הנשיא: יותר אין לך מה לספר?

הנאשם: יותר אין לי מה להוסיף.

הנשיא: שב!

הזמן העגלון. הוא ספר את כל אשר קרהו וספורו היה מתאים לספורו של הנאשם בעצמו. על שאלת הנשיא את הקטיגור ואת הסניגור ואת השופטים המושבעים, אם מוצאים המה לנכון לעשות חקירה משפטית, ענו כולם בחיוב, אבל החקירה הזאת לא הוסיפה מאומה על כל מה שספר המזיק הנאשם והעגלון הגיזוק, כלומר, השוטר כפר איך ירד המיכה חשוק"שת ואותו בידו את המבנסים ודמו שותת לארץ. המשרתת, שהיתה יחידה בבית בשעה שנכנס הנאשם, ספרה, איך הרימה קול ותפצה להזעיק אנשים, אבל הדלת היתה סגורה.

הגיע תור הוכוחים.

הקטיגור טען: — אנשים, המצדיקים את העבדות באופן גס כזה ומתירים כי ישלוט האדם באדם לרע לו, איננו ראוי לדרור, ואי אפשר להניחו בין חברת אנשים, כי הוא כשור המועד אשר ילך ויזיק ולא ידע לא בושת ולא תרסה, אחרי כי לא כפושע כי אם כגבור הוא בעיניו, המגן על כבוד האצילים ואיננו מבין את הסדי הקיסר, אשר שחרר את האכרים, ואבקש מכם, שופטים מושבעים להראות לו את מקומו הראוי לו, את אותו המקום אשר הראה לו אביו, אשר הוא מתגאה בו כל כך, עוד בהיותו בנעוריו וכפי הנראה, ידע האב את נפש בנו עד כמה הוא עלול לאלמות ולמעשים אשר לא יעשו.

הסניגור מצדו טען: — הנאשם הוא קרבן החנוך והסדרים הישנים. בעודו תינוק מוטל בעריסה שרו לו שירי עבדות, וכל חי שאיננו אציל נחשב בעיניו למשועבד על פי גזרת הבורא ועל פי החוק, וכל תקופת הדרור והשחרור, צת נפקחו עיני העם הרוסי לאט לאט, עברו עליו בלי שום השפעה, כי היה כמת גבדל מן החיים, ולא בענשים קשים אפשר לרפא את התועה בדרכי החיים, להיפך, ניכרים בו סימני איש טוב וכל מה שעשה לא עשה להכעיס נגד החוק, כי אם להיפך, הוא חשב, כי הוא מעמיד את הדבר על הדין ועל היושר. — וכן הלאה וכן הלאה.

במלתו האחרונה אמר הנאשם: — האצילים היו תמיד עמודי הממשלה וגאוני המדינה, וכל הנוגע בהם ובכבודם מורד במלכות שמים ובמלכות הארץ, ומחייבים אנחנו לא רק להלקותו, כי אם גם להמיתו.

היו"ר סיכם את הענין בדברים כאלה, כמשתמש מעצם הפלוגתא, באמרו:

— לברר את אשמת הנאשם או את אי אשמתו צריכים אתם על פי הישרות שלכם ועל פי רוב דעות, אבל מחויבים אתם להשתדל לפתור את השאלה פה אחד, ואם לא יעלה בידכם לבוא לכלל דעה אחת, אזי תפתרו על פי רוב דעות, ואם יתפלגו דעותיכם לחצאין, אזי הדעה המטה כלפי זכות מכרעת. אם תמצאו אותו לאשם, תפתרו את השאלה, אם כדאי הוא לנשיאות־פנים להקלת ענשו, וגם את השאלה הזאת תתאמצו לפתור פה אחד או ע"פ רוב דעות או במחצה על מחצה בהכרעת הדעה של הנוטה לזכות. בזה החל ובזה סיים, וימסור להרישׁ־דוכנא את גליון השאלות. והשאלות היו שתים: האחת, האם אשם הישוב על ספסל הנאשמים בעוון של תפיסת חברו בזמן קרוב לשעה; שנית, אם אשם הוא בעוון סגופים, שנתבטאו במלקות עד שפוך דם? — וכן הלאה...

כשנכנסו אל המועצה, שאלני תיכף הרישׁ־דוכנא, מה יהיה דינו אם נשוב על השאלה הראשונה בחיוב?

השיבותי:

— תפיסה בבית האסורים במשך איזה ירחים. ואם נשיב על השאלה השניה בחיוב, אזי יהיה דינו קשה מאד.

אחרי השקלא וטריא החליטו השופטים המושבעים ברוב דעות להשיב על השאלה הראשונה בלאו ועל השאלה הקלה ב„הן".

על פי התשובות האלו נדון האציל המכה לתפיסה בבית האסורים במשך ארבעה חדשים.

הוא השתחוה לשני השופטים המושבעים, הודה באצבעו על מצחו ואמר:

— אתם חכמים מחוכמים, ממש תזכירוני את הורי המנוח, דמיטרי תיאו־פילקטוביץ' נבג"מ. הבינותם את הלך נפשי האצילית וסלחתם לעווני, אם כי הודיתי עליו בפה מלא רעל עוון ההסגר אשר אני אשם בו ממש כמו שהיה אשם אלהינו ביחס אל הז'דים, השיבותם בחיוב, כדי שאהיה זהיר בדברים כאלה. משפט כזה היה יוצא גם מפי הורי המנוח...

ובעוד לא הספיק לכלות את דבריו אשר כבר ידעים לנו המסיימים ב„נבג"מ" צעק נשיא בית"ד:

— הוציאו את המתוצף הזה, הוציאוהו והובילוהו אל בית האסורים.

המשפט הזה עשה עלי רושם כאדם וכיהודי.

כאדם: ראיתי בעליל את החנוך אשר קבלו בני האצילים בשעתם, אשר השחיתו את רוחם עד אין מרפא, והרגשתי תיכף, כי חנוך כזה משחית גם עכשיו את בני העשירים, וכי האצילות לא נתבטלה רק החליפה את צורתה ובמקום אצילים על פי ספרי היחס שלהם נבראו אצילי הכסף, וממילא מובן, כמה מכאובי נפש נתעוררו בקרבי בראותי עין בעין את פרי החנוך הזה כהתגשמותו בחיים. ונזכרתי בדברי משוררנו יהל"ל על דבר רוממות האצילים: „הבדל יחפוצו, כמו מחומר אחר קורצו". כיהודי: נזכרתי בפרשת „בן סורר ומורה" שבתורתנו והרגשתי כאב רוחני, כי גם שמה החנוך הרע תלוי לא בראשי האבות, כי אם בראש הבן, ולא רק עונש פשוט, כי אם אפילו עינוש מיוחד, והכרתי רגש תודה לחז"ל, אשר הכניסו בדיניהם אלה תנאים מתנאים שונים, עד שכמעט נתבטל הדין, ובנוגע לימינו אלה הוכרחתי להודות בנפשי, כי גם עם ישראל לא נקה מאבות כדמיטרי תיאופילקטוביץ' דנן, אם כי בסגנון אחר מעט ובמספר מצומצם מאד, אבל בנים ממין זה, החושבים בלבם, כי כבודם עומד למעלה מכבוד העניים, המה בתוכנו, לדאבון לבנו, לרוב, ובכל שעת המשפט הרגשתי מעין נשיכה, והפתגם העממי: „דעם אריימאנ'ס ווייב איז ניט קיין ווייב" (אשת עני אינה אשת איש) עלה על לבי וקיבלתיהו. —

עלבון הבורא

באחד מימות החורף הוזמנתי אל בית משפט הצבאי להשביע את העדים, שנקראו להעיד בענין אחד חשוב מאד, כי על הפרק עמד ברור־דין מיוחד במינו: חיילים אחדים נאשמו בגניבת אבק השרפה שבמרתף, שהופקדו לשמור אותו, והמגהג בשמירה הצבאית בימים ההם היה, שכל שומרי הלילה היו באים אל בית השמירה במספר כזה, שתור השמירה לכל שירה ושירה, לא פחות משלשה אנשים, לא יארך יותר משתי שעות, מפני שיש אובס־שיבה; למשל, אם משמרת הלילה היא בת שש שעות, באים תשעה שומרים ומתחלפים כל שתי שעות, שלשה לכל שמירה. ועל גבי כולם עומד שומר מיוחד, הנקרא בשם „ראזבודיאשטשי", המעמיד אותם על מעמדם ומחליפם אחרי עבור זמנם. ה„ראזבודיאשטשי" עומד בסוכה הקרובה למקום השמירה, ער כל הלילה, או ישן בלי פשיטת בגדים, והוא מזין מכף רגלו ועד קדקדו. וכן גם השומרים המחכים לתורם, מפני חשש, שמא יחלה מי מהם, או ימות, ויצטרכו להחליפו קודם זמנו. ובשעה שמביא ה„ראזבודיאשטשי" את בני המעמד החדש, הוא בודק לעיניהם את החותמות ורואה אם הכל בשלימות, מעמיד את החדשים ופוטר את הקודמים. ובכך, האחריות מתגלגלות משמירה לשמירה, עד האחרונה שבהן ועד בכלל.

והנה קרה מקרה נורא, כי אחרי הבדיקה בפנים המרתף נמצא, כי חלק גדול מאבק השרפה, נגנב, והחותמות היו בתכלית השלימות, ואי־אפשר היה לברר, מי מעל בנכסי הממשלה. וכמובן, גניבה כזו גוררת לא רק אחריות של עוון גנבה, אלא גם עוון מעילה ובגידה, ואולי גם מרידה, — הכל לפי כוונת

הגנב, אם יתברר, כמובן, מי הוא. למשל, אם הגנבים היו סוחרים, משמע שכוונתם היתה רק לשם ממון, ואם מאיזו מפלגה פוליטית, סימן שיש כאן כוונת מרידה.

עברה שנה שלימה של חקירה ודרישה, ואי אפשר היה לדעת, במי לחשוד ואיך קרה הדבר, ולא היתה ברירה לבולשת ולרשות הצבאית, אלא להעמיד מרגלים תמידיים בקסרקט גופא ומחוצה לו, על מנת לשמור את מוצאם ומבואם של כל החיילים, שעמדו על המשמר במשך כל הזמן, למן הבדיקה הפנימית הראשונה ועד הבדיקה השניה.

אחרי עבור זמן רב פטפטו אחדים מן החיילים בשעת שכרות וספרו את כל ענין הגנבה הזאת, כי בהסכם ה"ראזבודיאשטשי" נעשה הדבר הזה, וה"ראזבודיאשטשי" בעצמו היה פותח את החותמות וחוזר וחותמם, ואחרי שהוציאו הגנבים, אשר עמדו בקירוב מקום את אבק השריפה, חתם שנית את דלתות המרתף, הכל כמו שהיה קודם, כהלכות ההחתמה וכצורתה.

ובכן, כפי ששמעתי בעת המשפט את השיחות בין הקטיגור ובין הסניגוריה, נולד במוחי פלפול נורא: הקטיגור טען מראש, כי הוא מבקש דין חמור בשביל כל החיילים שהיו באותו משמר, והסניגוריה טענה, כי היא הדרוש מבית הדין לחייב רק את ה"ראזבודיאשטשי", כי על השומרים לשמוע בקולו, ככל אשר יאמר להם, כי אפילו פקודת אדון־המדינה בעצמו אין בכחה לעשות משטרים בנוגע להדבר המסור לשמירה, בלי שתבוא פקודת ה"ראזבודיאשטשי".

כל הבקי בסדרי המשפט יבין, כי לברור דין משונה כזה נאסף אל בית הדין קהל גדול, מאנשי הצבא רמי המעלה ומבין שאר האזרחים, שאין להם שום יחס אל הצבא. חומר זה שמש גם בידי המבקרים הבאים מצד העתונות למצוא מקום להתנפל על סדרי הממשלה, ברמזי־רמזים, כמובן, מפני אימת הצנזורה ומפני אתריות העונש שהיה מוטל בימים ההם על כל מי שמחליש על ידי מאמריו את האבטוריטה של הממשלה ושמח בכשלונה.

והנה אחרי שנתפרסמה רשימת העדים, נתברר, כי העדים היו מכל בני האמונות אשר במדינה, וכדי להשביעם הוזמנו כהני כל הדתות, החל מן הכומר הפראבוסלאבי, שהיה מיוחד בשביל בית הדין הצבאי הזה, זקן קרוב לשישים שנה, אשר כל היום היה עסוק להשביע עדים בזה אחר זה ואף על פי כן לא ידע

בעל פה את סגנון השבועה והיה קורא אותה מתוך הכתב, קרוב לארבעים שנה מדי יום ביומו, לא פחות מעשר פעמים, ואחריו באו כהני האמונות הזרות, כפי שהיו נקראים בספרי החוקים של המדינה שהיו מוזמנים רק לעת מצוא, בבוא עדים מבני אמונתם. ובפעם הזאת היה קאשטילבון, קאתולי אחד מצד הקאתולים, סגנו של האוברפאסטור הלותרני, דיקוב המפורסם, אשר אפילו במקרה חשוב כזה לא מצא לנכון לבוא בעצמו, אלא שלח את סגנו. הוזמן גם הכהן הראשי להמוחמדנים, שתיה מפורסם מאד גם בחוגי הסוחרים העברים כסוחר גדול באבנים טובות ומרגליות, הרי הוא אגייב הידוע.

התאספנו כולנו בחדר אחד, המיוחד לכהנים, ושוחחנו על המאורע הזה, והמולא הזקן אגייב העיר את אזנגו, כי היושב־ראש בישיבה זו הוא גיניראל „איום ונורא" (כלשונו), שנשלח לתכלית זו מפטרבורג, כי לא חפצה הממשלה להאמין להיו"ר התמידי לנהל ענין מסובך כזה, פן תהיה מצדו, ח"ו, איזה משוא פנים לאנשים העובדים אתו יחד. ובפנותו אלי ביחוד, שאלני, האם על פי חוקי ישראל, בעודם על אדמתם, היו רשאים להזים יו"ר של בית דין היושב על משמרתו זה עשיריות בשנים ולהזמין אחר תחתיו רק לפי שעה? וקודם שבאה תשובתי העיר את אזני, כי אל־קוראן הקדוש מתנגד לדברים האלה.

עניתי לו בקצרה, כי על פי חוקי תורתנו אי אפשר להזים שום דיין עד שתמצא בו ערוות דבר. אבל כלל גדול בידנו, כי מלך פורץ גדר ועושה בתורת הוראת שעה כל מה שהוא מוצא לנכון, גם אם הגדר אינה מתאימה לחוקי התורה הנצחיים, ובלבד שלא יעשה דבר נגד התורה.

בשיחתנו זאת, שהיתה פרטית לגמרי, התערבו כהני יתר הדתות בהערותיהם, והנני רושם גם אותן לזכרון:

הפראבוסלאבי: אצלם יש תשובה לכל דבר.

הקאתולי: בודאי, לכל דבר יש באורים.

הלותרני: צדקה בזה היהדות, כי מחוקקנו בעצמו אמר: אשר לקיסר — לקיסר, ואשר לאלהים לאלהים. ותשובת הרב נכונה בעיני מתוך השקפה מדעית, כי אל־קוראן בעיני המוחמדנים גם כן ספר דת, כמו תורת משה ליהודים, ואי אפשר לערבב ספר חוקים של המדינה עם ספרי הדת.

בזה תמה השיחה, והוזמנו אל אולם המשפט.

ה י ו ש ב ר א ש: (מראהו איום וגורא באמת, וכל דבריו כמין גזרות־צעקות בקול רם) — העדים הפראבוסלאביים, גשו אל הכהן שלנו!

הם היו הרוב המכריע ובגשתם אל כהנם, צוה אותם הכהן להרים את ידיהם לאות שבועה, וכדרכו לקח את הנייר אשר בו היתה כתובה השבועה. אך נגע בידו בהגליון והנה נשמע הקול של היושב־ראש בב"ד:

— אבי, דבר נא דברים כבושים באזני העדים בטרם ישבעו, כי הענין העומד על הפרק יוצא מגדר הרגיל וצריך להשתמש בכל האמצעים שיספרו העדים כל מה שהם יודעים, הרבה נא בדברים נמרצים, כי השעה צריכה לכך.

בשעה שנשמעו הדברים, „כי השעה צריכה לכך" הביט אגייב בפני כשואל משהו, אך כמובן, לשוחח אי אפשר היה באותו מעמד, ועד עכשיו איני יודע, מה היתה תכלית המבט הזה. אולי מצא בזה כעין ראיה לדברי, כי המלך פורץ גדר.

ה כ ו מ ר ה פ ר א ב ו ס ל א ב י: — השבעו בנקיטת הצלב והאיוונגליון, כי תגידו את האמת. ואם לא תגידו את האמת, דעו לכם, שתעליבו את הבורא והוא יסתיר פניו מכם ביום הדין הגורא בעולם הבא ויתנכר אליכם כשם שהתנכרתם אליו בעוה"ז בעת עלבונו.

ומיד התחיל לקרוא את טופס השבועה מתוך הכתב כדרכו.

אחרי תום סדר הנשיקה של הצלב ושל האיוונגליון קרא היו"ר:

— הקאתולים! גשו אל כהנכם!

ויגשו.

ה ק א ת ו ל י: — אתם שמעתם מה שאמר הכהן הפראבוסלאבי, כי שבועת שקר היא עלבון הבורא, ובכן, השמרו לכם, הזהרו והזהרו מעוון גורא כזה, וכבר שמעתם, כי משיחנו לא יגן עליכם ביום הדין בעולם הבא ויתנכר אליכם כמו שמתנכרים אל האנשים אשר בשמו לא קראו, ואשר חייהם קשים ומרים גם בעולם הזה וגם בעולם הבא, כי כל מי שאיננו מאמין בבן — אין לו חלק לעולם הבא. ואם מאמינים אתם בבן, אינכם יכולים להשבע בשמו בשקר. דעו לכם, ואני את נפשי הצלתי.

אחרי כלות סדר השבועה של הקאתולים, נגש הכהן הלותרני ובקש רשיון מאת הנשיא לדבר באזני המושבעים אשכנזית, כי אינני רגיל לנאום רוסית.

היו"ר אל הקטיגור: — החלסתך בנוגע להשתדלות זו?

הקטיגור: — בשים לב לסעיף פלוני של ספר החוקים למשפט הצבא, כי כל עניני המשפט צריכים להתנהל בשפת המדינה דווקא, ובאופנים היוצאים מגדר הרגיל, כשיש צורך להשתמש בשפה זרה, צריך להזמין מתורגמן מיוחד, שיתרגם אות באות ומלה במלה את כל הנאמר. וכפי שבבית המשפט אין עכשיו מתורגמן מאשכנזית לרוסית, הייתי חושב לנכון לדחות את בקשת הפאסטור.

היו"ר: — אדוני הפאסטור! בית הדין דוחה את בקשתך, ואם קשה לפניך לנאום רוסית, הרי לדבר רוסית אתה יודע, ובכן דבר נא דברים אחדים אבל חזקים וחריפים.

סגן הפאסטור (כמעט בקצף): — הלא שמעתם מה שנאמר פה על דבר עלבון הבורא, ועלבון הבורא הוא, לכל הדעות, העוון היותר חמור שבעולם, ואני בטוח בכם ובישרת לבבכם האשכנזי, כי לא תכשלו, ח"ו, בעוון חמור כזה, ועכשיו השבעו ואני שקט ובטוח.

היו"ש ב"ראש: — איפה הוא המולא המוחמדני?

המולא נגש. הוא ישב בשעה שכל העם והשופטים עמדו, כנהוג, על פי החוק, כי השופטים עומדים על רגליהם בשעת כל השבועות. ראשו היה, כמובן, מכוסה, אבל הדבר הזה לא משך עליו את עיני הקהל. ורק דבר אחד משך את עיני הקהל: כל הכהנים השביעו בעמידה וזה יושב.

הוא צוה לעדים שיכרעו על ברכיהם לפניו ודבר על לבם דברים כבושים כאלה:

— דעו לכם כי על פי אל־קוראן כל המכזב הוא גנב, ואל־קוראן מחמיר מאד בעוון גניבה, ואם תכזבו, ח"ו, אחר שבועתכם, תהיו גנבים גמורים, כי תגנבו את דעת הבורא, ואחריתכם עדי אובד, ולא תקומו לתחית המתים, ועוד יכול היות, כי תמותו בלא עתכם, כי סוף גנב לתלות, אם בידי שמים, ואם בידי אדם, ובכן, השבעו בשמות הקדושים.

אחרי כלות השבועה המוחמדנית קרא היושב־ראש בקול, אשר כל שומעו

יכירנו, כי זאת הפעם מבצבצת שנאה מקולו, והנני מוסר את כל מהלך הענין כצורתו וכלשונו:

ה י ו ש ב - ר א ש: — איש מאמונת היהודים בא?!

א נ י: — אדוני היו"ר! אני הוא. אני יהודי ואתכבד להיות רב בישראל.

ה י ו"ר (במבוכה): — כן, כן, אתה הרב. סליחה. אבקש מכבוד הרב להשביע את היהודים שלך.

א נ י: — רצונו של כבודו לומר, את העדים אשר הם מאמונת היהודים?

ה י ו"ר: — כן.

א נ י: — טוב.

נגשתי אל השולחן, כסיתי את ראשי וצויתי את העדים לכסות את ראשם גם הם. הם הביטו אל היושב-ראש כשואלים, אם מותר לקיים את פקודתי זאת.

ה י ו"ר: (בפנותו אלי): — האם על פי דתכם אסור להשבע בגלוי ראש?

א נ י: — אלמלי אפשר היה, לא הייתי מכסה את ראשי.

ה י ו"ר: — זהו, כפי הנראה, עוד מימי הביניים או מימים קדומים, ועכשיו הלא ראיתי הרבה יהודים בגלוי הראש.

א נ י: — היהדות איננה אוסרת ללכת בגלוי הראש, אבל להזכיר את השם אסור בגלוי הראש.

ה ו א: — דין מיוחד הוא, אין דוגמתו בשאר הדתות.

א נ י: — אינני בקי כל כך בשאר הדתות, והנני מדבר רק על דבר דתי אני, אבל אם אינני שוגה נשבעו לעינינו פה באולם זה כל המוחמדנים בכסוי-הראש ובוודאי יש עוד גם בני דתות אחרות המתנהגים כך.

ה ו א: — לא ראיתי.

א נ י: — אפשר להתחיל.

א נ י (אל העדים): — כסו את ראשיכם ושימו את ידיכם על ספר התורה לפניכם.

ה י ו"ר: — אדוני הרב! אתה נגש אל השבועה ואני מבקש ממך בכל תוקף לדבר דברים כבושים באזני העדים. הלא שמעת, כי אפילו להכהן

הפראבוסלאבי צויתי לדבר דברים כאלה, ואם קשה לפניך לדבר רוסית תוכל לדבר בקצרה, כמו שדבר גם הכהן הלותרני.

באותו רגע לחשו השופטים אשר ידעו אותי מכבר, באזניו, ואני השיבותי בסגנון החיילים:

— שומע אבני, אדוני!

ואת הנאום הזה וכל השתלשלותו אני מוסר אות באות בלשוני:

— חז"ל מלמדים אותנו, שכל מוצא שפתנו יצטיין בדברי אמת וצדק. כדברי משה רבנו: „מאזני צדק וכו' והין צדק יהיה לך" והשתמשו חז"ל במלה המצלצלת „הין", אשר משמעו הוא מדת לח וגם „הן", והעירו על זה בחכמתם ובחריפותם: „שיהא הן שלך צדק ולאו שלך צדק". כן למדונו להתנהג בדברים פשוטים, בדברים של מה בכך, ומה יש לי עוד לדבר בדברים שנתחזקו בשבועת ה', דברים כאלה בוודאי אי אפשר שלא יהיו נאמרים באמת גמורה ובישרנות וודאית, ובפרט בבית המשפט, אשר בכל מלה ומלה שלכם תלוי גורל חבריכם בני גילכם, אנשי צבא כמותכם, המדוכאים והמעונים פה ומחכים לשמוע מפי השופטים או את המלה הגוראה „הן" או את המלה המנחמת והמשמחת „לאו". אל תחוס עינך עליהם, כאשר ראוי לפי האמת, ואל תירא ואל תחה במקום אשר האמת והיושר שבלבבך יורה לך להגיד „לאו". זאת לא תהיה! לא הגורו מפני איש, את אלהים יראו! החקירה והדרישה של השופטים אל ימשכו את לבכם אחורנית. התישבו עם זכרונותיכם ועם דעותיכם ביושר ובצדק והגידו רק מה שילתשו לכם ה מ ה, ואז תדעו נאמנה, שלא יהיה בכם חטא ועון כלל לפני ספר התורה הזה, אשר ידיכם מחזיקים בו, התורה הזאת אשר כתוב בה: „לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא". (בהרמת הקול) איגבי אומר לכם, ובשום אופן לא אומר כזאת, שבאם לא תגידו את האמת, תעליבו את הבורא. כפי המובן שבתורת אמנתנו, אלהינו מורם מעל כל עלבון. לא היה עוד ולא נברא עוד מי שיעליב אותו, וגם לא אומר לכם, כי אלהים יתנכר אליכם ביום הדין הנורא. האלהים לא יתנכר אל האדם לעולם, אף אל החוטא והפושע הגדול. אנשי כנסת הגדולה שלנו (הדברים האלה ידועים לכם מהתפלות שלנו) מתארים את אפיו, אשר קרוב הוא לכל קוראיו ביום דין. אין בכחכם להעליבו. אבל יחד

אפו בכם ולא תהיה לכם תקומה לפניו ביום חרון אפו בעבור המשפט, האמת והצדק. ולא רק שלא יסתלק מכם, אבל עוד ידרוש מענה מכם ויפקוד את עוונותיכם, כי שתים רעות עשיתם: נשאתם את שמו לשוא ולא הגדתם את האמת בשעה שדנים את האדם, המובחר שביצור כפיו.

אחר כך קראתי את השבועה בעל פה ונפטרתי והלכתי לי.

היו"ר הכריז: — הפסקה לרבע שעה!

הכניסו את העדים אל חדר מסוגר והשגיחו שיהיו מופרשים מכל אדם זר.

יצאתי מן האולם וירדתי מן הקומה העליונה אל המסדרון, על מנת לפשוט את בגדי כהונתי מעלי, ובקשתי את שומר הסף לשכור לי עגלון, והנה פתאום בא רץ מלמעלה וצעק רם וקרא:

— היו"ר מבקש את הרב!

הלכתי אחרי הרץ והכניסוני אל חדר המועצה של השופטים. היושב־ראש יושב באמצע, ומימינו ומשמאלו יושבים חברי השופטים, הוא הושיט לי את ידו ואמר כדברים האלה:

— קודם כל הרשני להביע לך את תודתי בעד דרשתך המזהירה. קראת את השבעתך באמנות ובבירור גמור, ואף כי רגיל אנכי לשמוע השבעות שונות במשך שלשים שנה, בכל זאת התענגתי בקריאתך זו עונג גדול. אני מביע לך את תודתי הצבאית, אבל נטל עלי לאמר לך, כי מה שמייחס אתה את הרעיון, שאי אפשר להעליב את הבורא לפי תורת אמונתך — טעית. יכול אני להגיד לך בבטחה, שגם על פי תורת הנצרות אפשר רק ל ה כ ע י ס את הבורא, אבל לא ל ה ע ל י ב בשום אופן, ו„אבא" שלנו פשוט טעה (בפנותו אל השופטים), האף אין זאת? השד יודע! (בפנותו אלי) סליחה על בטויי בסגנון התיילים, הגנו כולנו חיילים של הוד הקיסר, ואצלנו ההנהגה היא פשוטה. והאם באמת יכול איזה חייל נבזה להעליב את הבורא, לא! אינו יכול! אני אינני אלוה, בכל זאת לא כל איש שפל יכול להעליב אותי. „אבא" טעה; וחסל!

א נ י: — אדוני היושב־ראש! תודה על הסברת פנים שלך, ואני מצדי ארהיב עוז בנפשי להגיד לך, כי בשום אופן לא חשבתי להתווכח עם ה„אבא". רחוק אני מרעיונות כאלה להתפרץ אל תוך ויכוחים על דבר אמונות זרות, ובוודאי

תסלח לי. מאמין אני, כי הכהן הנוצרי יודע יותר ממני את יסודי השקפת תורת אמונתו, הלא הוא מומחה לדבר, את חייו מסר להלמוד הזה ללמוד ולדעת את דרכי אלהים. לולא היו פה באולם המשפט העדים שלי, בשעה ששלשה באי־כח אמונת הנוצרי חזרו ושנו זה אחר זה, כי העדים יכולים להעליב את הבורא וכי הבורא יסתלק מהם ביום הדין לאות הכרת העלבון שלו, לא הייתי מדבר כלל על דבר העניין הזה. אבל לאחר שהעדים שלי שמעו שלש פעמים דעיון כזה והוא איננו מוסכם עם השקפת היהדות כלל, חשבתי זאת לחובה עלי לבאר לעדי את השקפתנו מתוך אמונתו בהשאלה הזאת.

ה י ו ש ב ־ ר א ש: — ואני מבקש ממך להאמין, כי שלשתם טעו.

א ג י: — סלח לי, אדוני היו"ר! אני רגיל להאמין לחוקרי־אמונות, ובפרט כשעוסקים בענין שצריכים בו למלא חוב גדול כזה. ואחר ששלשה מהם הם בדעה אחת בזה, והנה שלשה הם, מקדמת דנא, קוליגיה, „טרעפ פאציונס קאלעגיום". בדברי אשר אמרתי: „אין אני אומר לכם וכו'", אין שום כוונת וויכוח, אלא יש כאן נחיצות באור של נקודת השקפת היהדות בענין זה, שהיא מתנגדת לכל ההשקפות, ותו לא.

ה י ו ש ב ־ ר א ש: — מצטער אני מאד על שאינני יכול להביא אותך לידי הכרה זו, כי אין כאן וגם אי אפשר להיות שום חלוקי דעות בענין הזה, אשר לפי דעתי והכרתי, אלוה הנוצרי הוא גבוה מאד ובשום אופן אי אפשר לתת יד לחשוב, כי מי שמעיד שקר יכול להעליב את אלהינו.

א ג י: — אחזור על דברי, שמכיר אני את כל דורשי האמונות למומחים בעניני אלהות והחוב שלי היה להעמיד על בסיס נכון את שני העניינים האלה לפני בני דתי: א) שהאלהים ממעל גבוה ומורם מעל כל ביוש ועלבון, ב) שאלהים אינו מתנכר מכל אדם לעולם.

הדברים האחרונים היו לה, כנראה, כמדקרות חרב, כי על אודותיהם לא דבר יותר מאומה, וסיים את שיחתנו במלים:

— נעים היה לי להכירך, ורואה אנכי, כי כעמוד ברזל אתה לאמונתך, וכך צריך להיות! ובכל זאת הצדק אתי, כי הכהן שלנו טעה, ואולי טעה גם בנוגע להיחס ביום הדין, אבל זה כבר „דעברי", ואין אני מומחה לכך.

במשך שנה שלימה היה מספר לי סגן שר־הפלך לייב אנדרייביץ בארישנסקי, כי הוויכוח שלי עם הכהן הנוצרי זכה לשם בהסרקלינים הגבוהים, וכמה פעמים לשם בדיחות דעתו היה מבקשני לספר את כל הענין, וביחוד השיחה עם הגינראל, והיה מתמוגג מצחוק בשמעו, איך בקש הגינראל ממני שאודה, כי הכהן סעה, ואני הגינותי בכבוד חברי הכהן הנוצרי, ופעם אחת אמר לי:

— מדוע אתה מלבין את פני הכהנים שלנו? מתאר אני בעצמי, איך שנוא אתה להם.

דברי סגן־הגוברנאטור גרמו, כי החילותי להרגיש מה שלא הרגשתי עד כה, כי הכהן הנוצרי שבבית המשפט הצבאי נעשה באמת לשונאי הפרטי.

פעם אחת נכנסתי אל חדר הכהנים לחכות עד שתגיע שעת השבעת העדים ושמעתי, עוד בהיותי במסדרון, את הכהן הפראבוסלאבי מתפלפל עם הכהן הקאתולי ומזכיר את שמי. נכנסתי אל החדר וקראתי להם לשלום ואמרתי בחבה:

— על פי איזה מקרה אתם ממרקים את עצמותי מעוונותיהן?

— אין אני ממרק את עצמותיך — ענה הכהן הפראבוסלאבי — אבל קראתי היום ב„רוסקויה סלובו", שהמלך החדש שלכם מאוסטריה, ד"ר הרצל? עמד לפני השולטן לדבר על דבר השבת ארץ הקדושה, אשר שם נשפך דם הקדוש של המושיע שלנו, להיהודים. מובן מאליו, אשר אנחנו וכל אנשי אירופה לא ניתן שהארץ הקדושה לנו תמסר בידי היהודים. ידי השולטן קצרו מלעשות דבר כזה. ומה שנוגע לפלשתינה, אני מברך אתכם בהצלחה, ובמהרה יצליח ה' דרככם, ובלבד שלא נוסיף ראות פניכם פה.

צחקתי לשמוע דברים כאלה, ועמי יחד צחק צחוק ישועי גם הכהן הקאתולי. שום בהן אחר לא היה באותו מעמד, לא הלותרני ולא המוחמדני.

כך נעשה הכהן הפראבוסלאבי שבבית המשפט הצבאי לשונא בנפשי מפני השאלה של עלבון הבורא.

עברו הרבה שנים ואני נסעתי אחרי המועצה הקובנאית יחד עם הרב מ. א. אייזנשטאדט מקובנה ללידא לראות את הישיבה של הרב רייגס, ומשם שבנו איש איש לעירו. ובהיותנו בצוותא חדא ברכבת אמר לי

אייזנשטאדט, כי שופט צבאי אחד שבא ממוסקבה לכהן ברוסטוב בבית המשפט הצבאי, שאלהו, אם יודע הוא אותי, והוא מצדו הרבה להלל אותי שלא בפני על נאומי בשעת השבעת העדים, כי כוונת השופט ההוא היתה בוודאי להמאורע בדבר עלבון הבורא, ובכן רכשתי לי גם אוהבים ומכבדים לרגלי המאורע הזה, ונתקיים מה שנאמר: „זה לעומת זה עשה אלהים"...

מיתה בידי אדם

א.

בשנת 1907 בימי הקיץ, כמדומני בחודש יולי, ואני גר אז בקייטנה ב„יער הכספי" (סרברני בור"), העירוני משנתי בחצי הלילה, ואיזה פריסטאב בא ממוסקבה ועגין דחוף לו אלי. הספקתי ללבוש רק את החאלאט, והנה לפני פריסטאב לבוש בגדי שרד והוא פונה אלי בהודעה כזו:

— בעוד שעות אחדות ייתלה אדם אחד מבני אמונתך, ונצטוויתי כן הפקידות העליונה להביאך תיכף ומיד אל בית האסורים הבוטירקאי, כדי שיתוודה הנדון למות על פי חוקי דתכם, ומשם תלווה אותו אל מקום העונש, ואחרי שיכירו הרופאים את מיתתו, יערך פרוטוקול וגם אתה תחתום עליו, שגם אתה היית בשעת הוצאת המשפט אל הפועל.

אמרתי אל הפריסטאב, כי אחרי אשר אמר לי בפירוש, כי הנדון למות צריך להתוודות על פי חוקי דתנו, לא אוכל להשתתף כלל בדבר הזה.

— ברר נא את דבריך, — אמר הפריסטאב — כי השעה דחוקה מאד, ועלי לתת תשובה תיכף ומיד, ואולי על ידי הטלפון, כי „סרברני בור" הוא לא רחוק מהחודינקה ושם יש לנו סיליפונים צבאיים, ומה גם כי המשפט היה גם כן בבית־דין צבאי.

החילותי לחשוב מחשבות, כי זו היתה לי הפעם הראשונה בימי חיי שהוזמנתי להשתתף בדבר כזה, שהוא למעלה מכחי. הרגשתי אותה שעה, כי אם לא יעלה בידי להתפטר מן העגין הזה, אזי יהיה זה לחוק ולא יעבור, וימי לא ימשכו, כי

מכל מיני הצרות או שטעמתי או שיש לי מהם מושג ממי אנשים, ששתו מכוס התרעלה הזאת, או מפי ספרים, אבל לעמוד בשעה שתולים אדם על העץ, אחרי שאני חושב כל עונש מות לרציחה גמורה, בשום אופן לא אוכל. הרהרתי בדבר ואמרתי לפריסטאב:

— על פי חוקי דתנו אסור לו לאדם להתוודות לפני מי שיהיה. אצלנו הוידוי אינו „סוד", אלא תפלה פשוטה, אחת התפלות שאדם מתפלל רק לפני קונו. יש לנו ספרי־תפלה אשר בהם ימצא העברי מן המוכן את התפלות השייכות להולך למות, ואם לפעמים באים הרבנים לאיזה גווע להראות לו את התפלות האלה, או להקריאן באזניו והוא חוזר עליהן אם אפיסת כחותיו אינה נותנת לו את האפשרות לקרוא בעצמו, הרי זה רק אם ההולך למות בעצמו מזמין את הרב, אבל לא יוכל שום רב לבוא אל איזה אדם מישראל ולומר לו: „קום והתוודה, כי מיתתך קרובה". זהו עוון פלילי, אשר יש בו איסור גמור. וידוי שמצווים עליו אינו וידוי כלל בעיני היהדות. רק הבעל חי בעצמו הוא האדון, והוא השופט אם הגיעה שעתו למות על פי הרגשתו הפנימית ועל פי רגשי אמונתו באותה שעה. זהו חדא. ובפעם הזאת הרי לא הבאת לי שום הזמנה מן הנדון בעצמו, כי הוא חפץ להתוודות וכי אין בכוחו להתוודות בעצמו מתוך הספר. בימוק זה הוא די והותר לברר לך, עד כמה אין הדבר הזה מתאים לרוח דתנו כלל, ואם יבוא הוידוי בגוגע למסירת דברים או כתבים, הראני הנסיון לדעת, כי הענויים שלי היו להשתתף בה על פי דיני ישראל, ולא אוכל לשער, כי תצוה הממשלה לרב בישראל לעבור בפומבי על חוקי דתנו. ושנית: אצל עם ישראל יש דין מפורש „לא תעמוד על דם רעך", ואפילו כשהשופטים העברים היו דנים למיתה פעם לשבעים שנה איזה איש, למשל, נאמר, לסקילה או לחנק, היו צריכים העדים בעצמם להוציא את גזר הדין לפעולה, אחרי כי על פי עדותם נעשה הדבר, יבואו המה בעצמם ויבערו את הרע אשר העידו עליו.

הפריסטאב: — ובכן, מי הוא המשוגע, אשר יבוא ויעיד, אם יודע הוא מראש, כי עליו להיות אחר כך לתליין?

אגי: — אולי זאת היתה הכוונה, שלא יבואו ולא יעידו, כדי שלא יהיו עונשי־מות במציאות כלל?

הפריסטאב: — ובכן, לפי דעתך, מתנגדת היהדות למשפטי־מות? ובברית הישנה נאמר בפירוש, ואני קראתי זאת בעצמי הרבה פעמים, כי משה מצווה תמיד לבער את הרע על ידי מיתה ואוסר באיסור גמור לחוס על פושעים ומורדים.

אני: — האיבולוציה של היהדות התקוממה על משפט מות בכלל, והתלמוד הוציא מסקנה מכל התורה כולה, אשר הכריזה „ואהבת לרעך כמוך", לבטל בפועל את משפטי המות.

הפריסטאב: — „ואהבת לרעך כמוך" הורה מחוקקנו ומושיענו, ותורת משה אמרה: „עין תחת עין", „שן תחת שן", „כאשר עשה כן יעשה לו".

אני: — גם את החוק הזה בטל התלמוד והחליפהו בעונש של קנס, ואת האזהרה „ואהבת לרעך כמוך", אמר משה רבנו בשעתו אלפי שנים לפני ישו הנוצרי. אבל נניח את הוויכוח ההיסטורי הזה, אשר כבר נכתבו עליו אלפי ספרים, ותורת משה בידי, ובה כתוב שחור על גבי לבן: „ואהבת לרעך כמוך". וקצרה לא רק ידי, כי אם גם ידי כל העולם כולו קצרות למחוק את הדברים האלה מן הספר. ובכן, זהו הנימוק השני, כי לא אוכל לעמוד בשעת הריגת נפש. ואתה הלא אמרת, כי מלבד הווידוי עוד עלי לעמוד בשעת התליה. ובכן, שני איסורים יש כאן הבאים כאחד, ואתה הלא אמרת, כי הווידוי צריך להיות על פי חוקי דתנו. ושלישית, אני כהן ואסור לי, ביחוד, לעמוד בשעת יציאת הנפש ולהיות עם מת בכפיפה אחת אפילו רגע אחד, גם אם המיתה היא בידי שמים, ומה גם בידי אדם.

הפריסטאב, בהביטו על השעון: — הזמן קצר מאד, ואין כל תרופה, אלא שתכתוב את דבריך, ואני אקח תיכף את הכתב ואראה להפרוקורור. ואם יסכים לדעתך להסיר מעליך את החובה הזאת, לא אוסיף עוד לבוא אחריך, ואם לא, אשוב מיד לקחתך אל גיא ההרגה, כי החוק המדיני ברוסיה עומד למעלה מכל החוקים שבעולם, ולתכלית זו אבקשך ללבוש את כל בגדיך ולהיות מוכן לנסוע בכל אופן.

אני: — עד מתי עלי לשבת מלובש בלילה ולחכות?

הוא: — עד השעה השביעית בבוקר. אם לא אבוא עד השעה ההיא, תוכל לעלות על משכבך בשלום.

הפריסטאב הלך עם גליון־התשובה שלי, ואני נשארתי תפוס ברעיונותי השחורים כעורב. עברו עלי שעות נוראות עד שנשמעה דפיקת השעון אחת ואחת, אחת ושתים, אחת ושלש, אחת וארבע. נפלתי על משכבי, ובכל זאת מהרתי לקום וללכת תיכף אל הדואר, המקום המיועד בימים ההם למכירת עתונים. התגפלתי על העתון של היום וקראתי שם כדברים האלה:

„אתמול בשעה השביעית בבוקר נתלתה על עץ מרת פרומקינה הפושעת הפוליטית, אשר נידונה למיתה בעד התנקשות בנפש האוברפוליציימייסטר מריפוב. מזכות הווידוי נתפטרה הגידונה בעצמה ובכל תוקף דחתה את ההצעה להזמין לה רב להתוודות במסיבתו, ובזה הוכיחה, כי היא כופרת במלכות שמים ולא רק במלכות הארץ. אחר נענועים קלים מחה מיד".

אחרי אשר קראתי את הדברים האלה, ספרתי את כל המאורע באזני העורך־דין פאמילאנט ובאזני עוד עלמה נאורה אחת, אשר הכרתיה מתעסקת בעניגים מהפכניים. שניהם הללוני על שהיה לי אומץ רוח לדחות את הזמנת הממשלה. גם הנימוקים מצאו חן בעיניהם מאד. ומר פאמילאנט אמר, כי זהו המקרה הראשון, שרב עברי השתמט מהשתתפות בענין פגום כזה, בעת אשר יודע הוא, כי בערי הנגב משתתפים הרבנים בעניגים כאלה יחד עם כמרי הנוצרים ושאר ב"ל האמונות. ואת הנימוקים שלי מצא, בתור יוריסטן, לאיתנים וחזקים ודיפלומטיים העושים רושם של תמימות, והוא ימליץ עלי, כי דומה אני בעיניו לאותם האנשים מהעולם הישן נושן, אשר כדי להנצל ממות היו מחזיקים ב„קרנות המזבח".

אבל בכל זאת — אמר — אולי חטאת נגד פרומקינה המנוחה. כי אולי היתה מוסרת לך לפני מותה איזה דברים או כתבים, וכדומה.

על דבריו אלה שקל פאמיליאנט למטרפסיה מפי העלמה המהפכנית, שאמרה:

— זוהי שטות. איזה דברים היתה מוסרת אשה כפרומקינה, אשר כל ימי חייה היו מוקדשים לעבודה מהפכנית בחרוף נפש, לרב, הבא להשתתף בענין פגום כזה? ושנית, האם אפשר למסור דברים או כתבים במעמד אנשים מזוינים מכף רגלם ועד ראשם, השומרים את עקבות כל העומד במעמד כזה? יפה עשית — אמרה לי — ואין מה להתפלפל בזה.

אגב אורחא ספרה העלמה הזאת, כי היתה מחליפה מכתבים עם המנוחה, ובמכתבה האחרון, הכחוב לכל חבריה בדעות, התאוננה מר על גורלה. באמרה, כי יראה היא פן ידונו אותה חס ושלום לעבודת־פרך לכל ימי חייה, ושם, כפי הידיעות שיש להם, אונס שר בית־הסוהר את כל הנשים, וביחוד את הפוליטיות, להיות פלגשים, כדי לחלל את כבודן. „ואם, חס ושלום, אהיה אנכי במצב כזה, אין לי שום תרופה אחרת, כי אם לאבד את עצמי לדעת", ומבקשת היא מראש סליחה מאת חבריה, שלא ידונוה לכף חובה, אם תעשה כדבר הזה, כי לא מפני חסרון כח להקריב את נפשה לקרבן לשם הרעיון תעשה זאת, כי אם מפני שחלול כבוד כזה קשה מכח כל גבורי עולם, ובכן, —סיימה המספרת — לפי מצב רוחה אז היה יום המות לפרומקינה החג היותר גדול שבימי חייה.

אחר עבור איזה ירחים הייתי בבית האסורים לרגלי חתונה אחת של אסורה אחת שנשאה לאיש אשר לא נאשם בשום דבר, רק אהב אותה מקדמת דנא, ובשמעו, כי נגזרה עליה גזרת גלות לעבודת־פרך השתדל לפני מיניסטר המשפטים להרשות לו לישא אותה ולהלכת אחריה אל מקום גלותה כדי שיהיה סמוך למקומה ולקבל ראיון פעם בחודש, כדי לחזק את רוחה.

בשעה שישבתי עם שר בית הסוהר בחדרו וסדרתי על פי התעודות את רשימת הבאים בברית הנשואין, ספר לי אגב אורחא, כי הרבה מן הפושעים הפוליטיים מבני ישראל מתנהגים כגבורים ממש, וגם בפעם הזאת, אדם צעיר לימים ונאור הולך אחרי אשה, אשר בשום אופן לא תהיה אשתו, כי אם על גבי הנייר, אך זרק כדי להקל את עגוייה, בדעתה, כי יש במקום הזה אדם קרוב לנפשה, אשר יתראה עמה לפעמים, ולוא גם במעמד חיילים, ולוא גם בשעה שהיא אסורה בחבלי ברזל לשוחח עמה רגעים אחדים.

— האין זאת מעשה גבורים במלוא מובן המלה? אבל — אמר המספר — תמה אני מאד על פרומקינה שברגע האחרון התנהגה בשפלות, כי לא חפצה ללכת ברצונה הטוב אל מקום העונש עד שהוכרחו החיילים להפילה לארץ ולסחוב אותה בשער מן הדיוטא העליונה עד התחתונה, עד שכמעט התפוצץ ראשה, בשעה שהיה מקשקש על מדרגות האבנים.

לא יכולתי לשמוע בשוויון נפש על דבר הרגעים האחרונים של העבורה

הזאת ולא חפצתי כלל לנגוע בדבר זה, המחריד את הלב, אבל בשעה שאמר: „הראית גבורה כזו? עשתה מעשים נוראים, וכשהגיע יום הדין הגיעה לידי כך עד שמוכרחים היו לסחוב אותה בעודנה חיה עד שהביאוה אל התליה" — לא יכולתי להתאפק ואמרתי לו:

— קשה מאד לדון על תכונת הנפש בשעה נוראה כזו ומה גם אשה בעלת עצבים חלשים, אשר התענתה שנים רצופות בבתי־כלא ובעוני ובחוסר כל.

ולנפשי אמרתי:

„חטא גדול חטאתי, כי שערתי בנפשי, שאילו הייתי באותו מעמד, לא היו סוחבים אותה בשערות ראשה, ובכן אם אין מקום לדברי פַּאַמיליאַנט בנוגע למסירת דברים או כתבים, הראני הנסיון לדעת, כי הענויים שלי היו משחררים את הנדונה מעינויים אחרים לגמרי, אשר לא היו יכולים לעלות על הלב לא שלי ולא של פַּאַמיליאַט, ואפילו לא של אותה מהפכנית אשר אמרה לי „יישר כח" גדול בעד השתמטותי מן הענין הזה".

תורה חדשה יצאה לי, כי אין לך דבר שאין לו מקום.

אחרי ישוב הדעת עלו על לבי דברים, אשר אינני יודע אם נכונים המה, כי לא מפני חולשת העצבים, או שפלות הרוח הביאה פרומקינה את עצמה לידי סחיבה בשערות ראשה, ולא מפני אימת המות הרימה קול זוועות ותרעש את העולם בצעקותיה, אלא כדי שישימו יתר הנתפסים את לבם למאורע הזה אשר חפצה לעשותו לתעמולה הפוליטית האחרונה, בשעה שהיא הולכת למות. ובכן, יש לנו בפעם הזאת ענין עם פואיזיה פסיכולוגית של הנלחמת לדעותיה עד הרגע האחרון, ואיזה מין „יופי מכוער" יש בדבר הזה, יופי פנימי וכעור חיצוני, אשר נתן לשר בית הסוהר להאשים את הגבורה בשפלות הרוח.

ב.

בשנת 1907 אור ליום 24 אבגוסט, אור ליום ו' כ"ז אלול ה' תרס"ז בחצי הלילה טלפן אלי פולקובניק אחד כדברים האלה:

— היום, קודם אשמורת הבוקר, ירה יריה חייל אחד עברי, הנאשם בעוון מעילה בשמירת המרתף לאבק השריפה, והבית דין הצבאי חרץ עליו משפט מות,

ובכן צריך אתה לחכות לנו, ואני אשלח שליח מיוחד להביאך אל בית האסורים הצבאי, ומשם תסע יחד עם הקטיגור והפקידים הממונים לסדר את משפט המות הזה ולהוציאו לפועל למען יוכל הנאשם להתוודות לפני מותו.

נסיתי לדבר על ידי המלפין עם שר הגדוד ומסרתי לו את כל הגימוקים הנאמרים למעלה, אשר כבר השתמשתי בהם ביחס אל משפט פרומקינה ובקשתי ממנו לשחררני מהשתתפות בענין זה, אחרי אשר כבר קרה מקרה כזה וכבר יש מעין פסק־הלכה, כי אין כל צורך בהשתתפות כזו מצד הרב.

כשמוע הפולקובניק את הדברים האלה, התקצף ואמר:

— כל כהני האמונות והדעות השונות חושבים לחובה להשתתף ברגע האחרון בווידוי זבתפלה, ומר חפץ לעשות שינויים בסדרי המדינה, זאת ועוד אחרת: המנוולת ההיא אשר תלו אותה על העץ, הלא היתה מורדת במלכות ועל אחת כמה וכמה, שלא האמינה באלהי ישראל, והשד יודע אותה, אם היה לה אף זיק של אמונה, ולו באת לשם, כי אז אולי ירקה בפניך, ואילו הבאת עמך את ספר־התורה, היתה בוודאי משלכת אותו על הארץ. ואולי טוב עשית, כי לא באת, אבל החייל דנן נידון למיתה נכבדה על ידי יריה, כי סוף סוף חייל הוא והיה מאושר לישא על כתפיו אותות התיחסותו לצבאות אדוננו הקיסר, השליט הגדול במדינה היותר גדולה שבעולם, וגם אתה מצדך מחויב לחלוק לו כבוד להתוודות עמדו ולהתפלל, והתפלה ועונש המות יהיו לו לכפרה על סכלותו.

— אם כל כך שוטה הוא ועל פי שטותו עשה מעשהו זר, האם כדאי הוא להמית איזה שוטה בעד שטותו? מעולם לא שמעתי כי יזכה שוטה לעונש מות.

— אצלנו אנשי הצבא אין מתווכחים ואין מתפלספים, אתה מחויב לבוא, ואני אשלח מרכבה אחריך, ואין מה לדבר על זה.

אותו הלילה היה לי ליל שמורים, כי למחרת בבוקר נועדה הפתיחה של בית הכנסת, אחרי הסגרו קרוב לרבע יובל שנים, וכל איש היודע מה שנשאתי וסבלתי עד שזכיתי ליום זכאי כזה ולשעה מאושרת כזו, יבין, כי לא היתה לי שום אפשרות להיות נעור כל הלילה במחזה נורא של שפיכת דמים, בשעה שאני צריך לסדר את חגיגת הפתיחה ולמחרת להתעסק בעצם הפתיחה ובשיחה פומבית לרגלי מאורע חשוב כזה בחיי קהלת מוסקבה. אמרתי זאת להפולקובניק והלה אמר:

— אז צריך לדחות את פתיחת בית הכנסת ליום אחר.

— אבל דבר זה אי אפשר לעשות — אמרתי לו — כי כבר נשלחו כל ההזמנות, ומלבד זאת, זהו היום האחרון, אשר אפשר לפתוח את בית הכנסת, כי למחרת היום הוא יום השבת, ולמחרתו ערב ראש השנה.

— אינני יודע מאומה — ענה שר הגדוד — אנחנו אנשי־צבא, אנשי־דיסציפלינה, ושונאים את הפילוסופיה, ואין אנחנו מקבלים אמתלאות ותרוצים ודיחויים. אנחנו עמודי המדינה, עמודי הסדר.

— אבל — אמרתי לו — גם פתיחת בית הכנסת, שנפתחה על פי פקודת הרוממות, אינה סובלת דיחויים, ואולי ירשני מר לשלוח במקומי את סגני המאושר גם הוא מטעם הממשלה ונבחר מטעם הקהלה, והוא סגני המיוחד לענינים דתיים?

שר הגדוד, בקצף: — צריך אתה לבוא בעצמך! ואם לא תוכל, שלח את סגנך.

נתתי לו את הטלפון של הרב ווייסברם שידבר עמדו, כי אינני חפץ שאהיה אנכי השולח אותו לדבר כזה. הוא רשם את הטלפון ובעוד חצי שעה בא אלי הרב ווייסברם, ונשתוממתי לראות, איך הזקן הזה לא רק שלא מצא את עצמו נעלב מהענין הזה, כי אם להפך, קבל עליו כמעט ברצון. הוספתי להתנצל לפני הרב ואמרתי:

— הרי לא אנכי מסרתי לכבודו את הדבר הזה, כי אם אמרתי לשר הגדוד, כי אין ביכולתי לבלות את הלילה בנדודים לפני עבודת היום של מחר.

הרב ווייסברם שסעני ואמר:

— בוודאי זוהי חובת רב דתי; גם לי קשה מאד להיות נעור כל הלילה, אבל מה לעשות? דין מפורש הוא וגמרא מפורשת, כי כל חייבי מיתות בית דין מחויבים להתוודות, שנאמר: „ואשמה הנפש ההיא ותתוודה".

על פי בקשתו של מר ווייסברם נתתי לו מכתב רשמי, אשר בו היה כתוב, כי מפני אי־אפשרות לבוא להשתתף בשעת העונש של החייל פלוני, אני ממלא בזה את ידי סגני הרב ווייסברם להיות שם במקומי.

הוא הלך. סדרתי את סדר הפתיחה ועליתי על משכבי. אבל כל הלילה

הבהילוני הרהורים רעים והתמונה, איך ממיתים חייל בן עשרים ושתים, עמדה לנגד עיני, ובכאב ראש קמתי בבוקר, ובעוד שעה נסעתי אל בית הכנסת.

וכאשר כבר נפתחו הדלתות בא הרב ווייסברם, אשר שב מעבודת הקודש באותו הלילה, ולא היו ניכרים בו לא סימני ליאות ולא סימני התרגזות העצבים.

הבאתי את ספרי התורה להיכל ונאמתי את נאומי, ודמעות חנקו אותי כל העת, כי לא היה בי כח לסבול את אי־ידיעתי מסדר הלילה. חפצתי לפחות לשמוע מפי ווייסברם על רגעיו האחרונים של הנידון. וזכורני, כי מר גיידין אמר לי:

— עד כמה הזקנים והיראים המה בעלי עצבים חזקים.

אחרי כלות העבודה, היתה אספה דחופה באולם בית הכנסת, תחת נשיאותו של מר פוליאקוב וערכנו טלגרמה של תודה אל הקיסר, ורק בשובי הביתה שאלתי את פי ווייסברם:

— מה היה שם?

— מה היה? — ענני — הוא כבר בעולם האמת. — ואת פרטי הדברים אספר לך לעת אחרת.

עבר יום השבת ולמחרת היה ע ר ב ר א ש־ה ש נ ה. נכנסתי אל ביתו של ווייסברם להודע מכל הנעשה, אבל לא מצאתיו בביתו, כי הלך לטבול את עצמו במקוה כשרה לכבוד יום הדין, ורק ב„צום גדליה" היתה לי האפשרות לדבר עמו, והוא ספר לי כדברים האלה:

— הובאתי במרכבה צבאית אל בית האסורים הצבאי, ושם היה עמדי הרופא, אשר הטילו עליו להיות בשעת העונש, והוא היה שכור, ועצביו היו נרגזים, ואי־אפשר היה לדבר עמו הרבה, ונשתוממתי לראות שכרות במצב כזה שאדם צריך ללכת להשתתף בעניו חשוב כזה. נסענו יחד אל מקום העונש, הרחק מן העיר, על יד הכפר החודינקאי, ושמה הכניסוני אל החדר, ואמרתי ווידוי עם החייל, אבל החייל היה מלא כח עלומים והתיחס אל הענין בשוויון נפש, ובאותה שעה באו הפקידים להביאל אותנו אל מקום העונש. אז אמרתי אל הגידון: „אין פנאי, עס איז שוין אפאר מינוט פאר'ן טויט, מע דארף מהרהר בתשובה זייך" (כבר באו הרגעים האחרונים והגיעה העת להרהר בתשובה). אז החל לבכות ויהרהר בתשובה, ובאותו רגע הפרידו ביני ובינו. הלכתי בלוית איזה

קצין בדלת אחת ואותו הוציאו דרך דלת אחרת אל מקום העונש. וכאשר באתי אל הככר, מצאתי שם את הקטיגור ואת שר הגדוד ואת הרופא עומדים על יד עמוד, אשר אליו היה כבר קשור הגידון, ובשעה שבאתי שמו צעיף על פניו, וכאשר פניו כבר חפו בקש את הרב, והובילוני אל העמוד ומבעד לצעיפו בקשני, כי אשתדל לקבור אותו בקבר ישראל. ואז שבתי אל מקומי. וראיתי, כי שנים עשר חיילים עומדים והרובים אשר בידיהם מכוונים אל מול העמוד אשר שם היו רשומים בנתר נקודות אחדות כמלא רוחב לבו של אדם. וכאשר נשמע קול שר הגדוד: „ירו!" ירו בבת אחת משנים עשר הרובים, והגידון נפל אחורנית. הרופא נגש, משש את דופקו ואמר: „הוא כבר מת". אז בקשתי את שר הגדוד ליתן לי את גוף המת לחברה קדישא שלנו לקברו בקברות ישראל, כאשר בקש טרם מותו. וישיבני שר הגדוד:

— מלאכתך נגמרה. הגני אומר לך: שלום! והמרכבה תוביל אותך אל המקום אשר תצווה, ובגוגע לקבורה יודעים אנחנו את החוקים הנוגעים אל קבורת אנשים שנדונו למיתה.

עם הרבי מטשורטקוב

זה היה בשנת 1913. אחרי מחלה קשה שולחתי להתרפא למריינבאד. על הפרק עמד אותה שעה ענין ביילים, כלומר, צריכה היתה להפתר השאלה, אם ימסרו לדין את היהודי שנתפס באשמת הריגת יושצינסקי, או יקראו לו דרור, כי במשך שתי שנים ומחצה של ישיבתו בכלא נתחברו על ידי הקטיגוריה כמה פעמים כתבי־אשמה, אשר מגמתם היתה להטיל על היהודים את האחריות לדם הזה ולנקום מכל האומה כולה את נקמת הילד, אבל כפעם בפעם לא היה בית־הדין העליון בקיוב מאשר את כתבי־האשמה הללו. דעת הקהל ברוסיה, בראותה, כי הממשלה בעצמה פוסחת על שתי הסעיפים, החליטה, כי סוף סופו של ענין זה להבטל לגמרי. זו היתה דעת כל הק״דאים המוסקבאים (קד״אים — דימוקרטים קונסטיטוציונים, מפלגה פרוגרסיבית־רדיקלית ידועה ברוסיה בימים ההם. — המערכת), שכמה פעמים בא לידי לדבר אתם בענין זה. פעם אחת היה בביתי מאקלאקוב, וכשתי שעות דברנו על ענינים שונים ובתוכם גם על ענין ביילים, והוא אמר לי בבטחה, כי הממשלה הרוממה נכשלה בענין זה ומוטב יהיה לה אם תמהר בבטולו. ומובן מאליו, כמה אי־נעים היה חלקו, כשנפגשתי אתו אחר כך בבית המשפט בקיוב; חשכו עיניו ממש לראות את היהודי יושב על ספסל הנאשמים, למרות כל המחאות בדומה הממלכתית מצד המפלגה שלו. הוא גם ראה בזה פגם כביכול בכתו לנבא עתידות ולראות את הגולד בעולם הפוליטי.

גם בין יהודי מוסקבה נמצא אדם אחד, אשר התנבא במחנה, כי עתיד ענין זה להבטל על ידי הממשלה בעצמה: זה היה הד״ר וורמל. כמאקלאקוב, כן גם הוא היה אומר לי לא פעם ולא שתים ממש בלשון אחת:

האדמו"ר ממשורטקוב זצ"ל

— וכור נא את דברי, כי ירקדו על החבל הזה עד שיגתק.

אבל גם נבואתו של העברי לא נתקיימה ונתבדתה. והנה בהיותי במריינבאד היו כל היהודים המתרפאים שם מתרפים מפני צרה זו, והחדש העברי גבא לנו, כי עומדים אנו שוב על מפתן ימי הבינים והתחדשות העלילה הנוראה הזאת. פתאום קבלתי מכתב מאחד מידידי במוסקבה, כי בהיות שם גרוזנברג אמר לו, כי הוא יבקש מבית המשפט שיזמינו אותי כמומחה לתורת ישראל ולעניני האמונה בכלל, וגרוזנברג מילא את ידו לשאול את פי, אם אקבל על עצמי את התפקיד הכבד הזה, העתיד ליגע את הגוף ואת הנפש, ומה גם כי שמע, כי בריאותי לקויה. ערכתי מכתב־תשובה לשואלי, כמובן כדי שיוכל להמציא לגרוזנברג את טופס המכתב או את תכנו. המכתב היה בידי בשעה שהלכתי אל המעין ואמרתי להורידו אל תיבת הפוסטה, והנה לקראתי אחד מיהודי מוסקבה, ובידו עתון, שבו נתפרסמה טלגרמה מקיוב, כי בית המשפט דחה את בקשתו של גרוזנברג להזמין אותי. נכנסתי אל בית הפוסטה והוספתי בשולי מכתבי דברים מעטים, כי על־פי הידיעות שקראתי בעתונים, נדחתה בקשת גרוזנברג, ואני לא אוזמן כאכספרט, בכל זאת אני מודיע, כי מצדי אין עכוב, אם יהיה צורך בזה, לקבל עלי את התפקיד הזה, וחולשת בריאותי לא תמנעני מהשתתף ב„מלחמת הדמים" הזאת. עבר עוד שבוע ימים, והנה עתון חדש לפני ובו נאמר, כי לאחר שבית המשפט העליון דחה את בקשת גרוזנברג, פנה העורך דין קראבצ'בסקי מצדו כאחד הסניגורים אל בית המשפט בבקשה זו להזמין אותי כמומחה לשאלות הקבלה והחסידות, ובמכתב בקשתו הסביר והדגיש, כי לאחרי שבקשת גרוזנברג נדחתה מפני הנימוק, כי כבר הוזמנו שלשה פרופיסורים מאנשי השם ברוסיה, ואין צורך ברביעי, הרי הוא, קרבצ'בסקי, רואה צורך להטעים, כי מכיוון שאלה הפרופיסורים אינם מקבלים על עצמם להסביר דברים הנוגעים לקבלה ולחסידות, יש ויש צורך לצרף גם אותי לשם בירור השאלות במקצוע הנ"ל, והוא פונה שוב בבקשה זו לבית המשפט. ובאותה שעה התחכם גרוזנברג מצדו ובקש שנית להתיר לו, על פי סעיף פלוני מספרי החוקים, להזמין אותי על חשבונו הוא, כמוזמן מצד הסניגוריה ומומחה לכל השאלות ביחד.

השתדלות כפולה זו, שבאה משני צדדים ומגימוקים שונים, הביאה כנראה

את בית הדין העליון בין המצרים, והשיב לגרוזנברג, כי אין לו צורך להזמין את מי שיהיה מצדו, כי בית הדין החליט להזמין אותי מטעם בית הדין בעצמו. ובכן, הבינותי, כי צריך אני להפסיק את שבתי במעיני הרפואה ולשוב לביתי בלי אחור. התחלתי תיכף בהכנות לדרך. ובאותה שעה בא אלי אדם אחד, שהתיצב לפני ואמר:

— אני הוא הרב המורה הוראה בטשורטקוב ובאתי למריינבאד יחד עם ה"רבי" מטשורטקוב, המתאכסן פה במעונך בדיוטא התחתונה. וב"ה כל הדיוטא כולה היא עכשיו ברשותו של ה"רבי".

השתוממתי לשמוע כי אני גר עם ה"רבי" בכפיפה אחת, ועד היום לא ידעתי מזה. אמרתי לו, כי אני שמח לראות רב בישראל מגליציה ושמח בחלקי שנזדמנו לפונדק אחד. מתפלא אנכי, כי לא ידעתי ולא שמעתי מזה.

— זה מובן — אמר איש־דברי כי אתה עסוק מן הבוקר עד הערב ברפואתך ואין אתה יושב בביתך, ואילו הרבי שליט"א איננו יוצא מחדרו וגם המים ממעיני הרפואה מביאים לו לביתו בבקבוקים מיוחדים שנטבלו קודם לשמושם, וגם הרופאים מבקרים אותו בביתו, וגם אמבטאות הוא מקבל בביתו ממים שאובים שמביאים במיוחד בשבילו ממעיני הרפואה.

כדי להכנס בשיחה עם מבקרי הרב, החילותי לשאול מפני דרכי שלום על דבר מחלתו של ה"רבי" ואם הוקל לו כאן, ואז ספר לי את כל גדולת ה"רבי", כי הוא בא עם כל בני ביתו ועם כל המשמשים אותו ועם כל המכשירים והכלים, השייכים לעריכת שולחנו וגם את המרתף של ייניו הביאו לכאן, והוא משלם דמי דירה אלף זהובים לשבוע. ובנוגע להקלת מכאוביו — אין עוד, לדאבון־לב, פעולה ניכרת לטובה, אבל הקב"ה ירחם עליו, כי אין נותנים לו מנוחה, וכל העם ניצב עליו מן הבוקר עד הערב; מלבד זה שרוי הוא, שליט"א, עכשיו בצער גדול מענין ביילים, ולרגלי הענין הזה באתי למר, כי רבנו קרא בעתונים, כי כבודו יוזמן כמומחה לעניני הדת, והוא חפץ מאד לבוא אתו בדברים ביחידות בדבר הגדול הזה. אבל הוא בעוונותינו, חלש מאד וקשה עליו העליה במעלות אל הדיוטה הרביעית, ואולי יהיה מטובו של מר לבקרו, ולתכלית זו שולחתי ועשיתי כאשר נצטויתי.

אמרתי לו:

— בחפץ לב אבקר את ה„רבי", אבל איני יודע לכוון את השעה.

— בכל עת שתחפוץ תהיה הדלת פתוחה לפניך, אם תסור מראש ל„שמש" את הכרטיס שלך.

— סליחה — אמרתי להרב — לי כרטיס בלשון הרוסית, ואיני יו"ע אם מן הנמוס הוא זה להשתמש בכרטיס כזה ביחס לרבי.

— אין רע — אמר הרב — כי שאלה זו לבד מכפרת על עצם הכרטיס, ובודאי אמסור את השאלה הזאת ל„רבי" ויהיה זה לו לנחת רוח, אבל מר בודאי יעשה זאת מאליו ויכתוב מלמעלה את שמו ושם אביו ומשפחתו בעברית, ועוד יותר טוב, כמו שנהוג אצלנו, לכתוב את שם האם וזה בודאי יתאים למנהגי דרך־ארץ המקובלים בבתי „הרביים".

אמרתי לו:

— אני מכבד את אבי ואת אמי כמצווה עלינו וארשום את שניהם יחדו.

— גם זה אפשר, אם כי יש בזה איזה חדוש, ואני לא אוכל להכריע, וכבודו יעשה כטוב בעיניו.

ובזה נפרד מעלי.

אחר עבור שני ימים שבתי מבית הרחצה אל מעוני וראיתי, כי בדיוטא ששם מגורי ה„רבי" והפמליא שלו עומד קהל רב ומחכה לתור. מחזה כזה ראיתי עד היום הזה רק פעם אחת בימי חיי במוסקבה על יד התיאטרון הגדול, בשעה שהיתה, להבדיל, מזמרת פאטי בעירנו. חפצתי לפנות לי דרך בין העומדים האלה, ואי־אפשר היה.

הרגיש בי הגבאי ופנה אלי בשאלה:

— מה חפצך ר' יהודי?

אמרתי לו, כי אני מבקש ראיון עם ה„רבי". אז הוציא פנקס קטן מכיסו, ואחרי עיון אמר לי, כי זה אפשר, אבל לא קודם ליום הרביעי לשבוע הבא א"ה. אז הוצאתי אני את כרטיסי הרוסי ועליו היה כתוב בעברית:

— יעקב בן ישעיהו הכהן מוא"ה ובן ויטא לבית חפץ.

ובקשתיו למסור זאת תיכף ומיד לה„רבי". הוא נכנס אל החדר פנימה, ואחרי רגעים מעטים שב ואמר לנאספים בקול נגיד ומצוה:

— פנו דרך!

לא הרגשתי באיזה אופן נעשו פתאום רווחים בין העם העומדים צפופים — ואני כבר בחדרו של ה„רבי", ולפני איש כבן ארבעים שנה ולמעלה, חבוש „שטריימל", בעל קומה ממוצעת ושער זקנו וראשו צהבהב־כהה, והעינים מפיקות ענוה וקצת בטחון פנימי נוצץ מהן. הוא הושיט לי את ידו ובקשני לשבת, וגם הוא ישב. הוא הסתכל בפני היטב בדומיה ואחר כך הסב את פניו ממני והתחיל לדבר:

— קראתי בעתונים, כי כבודו הוזמן סוף־סוף, אחרי מלחמה קשה, כמומחה לשאלות הדת ב„ענין ביליס" ר"ל. חקרתי ודרשתי ונודע לי, כי כבודו הוא בעל לשון, וכבר אמר המלך החכם, כי יש יתרון לבעל הלשון. גם שמענו, כי יודע הוא את התורה ובקי בדיניה. אבל, יסלח לי, אין לנו ידיעה ברורה מידיעותיו ויחסו אל החסידות וחפצתי לשמוע מפיו בעצמו על אודות הדבר הגדול הזה ולהעיר את אזניו, כי אם חס ושלום לא יגן כדבעי על החסידות, אזי יטילו את האשמה על החסידים, וזה יהיה רק בבית המשפט, אבל מחוץ לבית המשפט יכריזו כי כל היהודים חסידים, ובכן, ההגנה על החסידים הפעם היא בעצם הגנה על כלל ישראל, ואל יהא דבר זה קל בעיני כבודו, כי סוף־סוף הרוב הגדול של עמנו הם באמת חסידים, ובנוגע „להם" — נהפך כולנו לחסידים!

עניתי כדברים האלה:

— אני מנשואי תערובות.

— כיצד? — שאל בקול רועד — חס וחלילה, תיתכן, כי שליחו של עם ישראל יהיה ח"ו פגום מלידה?

— אני מבקש סליחה על הנטיה שלי להתלוצץ. כוונתי, כי אבי ואבותיו היו חסידים, ואמי ואבותיה היו מתנגדים גמורים, אבל את אבי המנוח אהבה כל משפחת אמי אהבה עזה וניצחת, כבדה אותו בחייו ומכבדת אותו גם לאחר מותו.

— אם כן — אמר ה„רבי" — החסידות ניצחה.

עברתי בשתיקה על דבריו אלה ואמרתי:

— בספרי החסידות יש לי ידיעה ממקורם הראשון, וממילא מובן, כי אעבור עליה עכשיו בעיון ובשקידה, וידידי מקיוב הבטיחוני, כי יכינו בשבילנו את כל הספרים, אשר הקטיגוריה נשענת עליהם, ואם אמצא דברים קשים בעיני, אז בודאי אפנה אל ארזי החסידות לברר לי את הסתום. ואני מבקש מאת כת"ר להמציא לי את הספרים החסרים לי, ואשר גם בקיוב אינם ואי אפשר להשיגם, ואולי יהיה נא מטובו לתת על ידי מראי־מקומות מאיזה דברים טובים על אומות העולם שיצאו מפי גדולי החסידות ומוריה, ולוא גם דרך אגב ולוא גם מפני דרכי שלום בלבד, ואשתדל עד מקום שידי מגעת להכין מהם מטעמים, אשר יטעמו בהם הגויים טעם לשבח. אבל בגופא דעובדא אני מוצא את עצמי מחויב להודיע לכת"ר, כי אם גם אבוא לידי מסקנה, כי החסידות איננה לפי רוח הזמן, ואולי גם לא לפי רוח התנ"ך והתלמוד, גם אז אגין עליה בכל נימי נפשי, כי רואה אני את עצמי כיוצא למלחמה על אויבינו, ובשעת המלחמה כל המוסר בידי האויב אפילו פכים קטנים, בן מות הוא, ואולי זהו הסוד שגלו לנו חכמינו ז"ל, כי יעקב אבינו בהאבקו עם עשו הפקיר את נפשו אפילו על פכים קטנים.

עוד לא כליתי את דברי, והנה הסתכל בי ה„רבי" עוד הפעם, ועיניו היו רטובות מדמעות, ואמר לי בזה הלשון:

— אוי, מה נאוו מדבריותיך, דברים יקרים, דברים מחוכמים, הפירוש נאה מאד ומתקבל על לבנו מאד, שבח לאל, שהנחנו בדרך האמת, אי"ה תצליח בדרכך, ואנחנו מה, אין כחנו אלא בפה, ובודאי נתפלל, כמו שהורונו אבותינו ואבות אבותינו — ומה' יצא הדבר. ומה שנוגע לספרים שדבר כבודו, יקראם נא בשמם ובודאי נמציאם לידו.

אמרתי לו:

— הספרים המה: „עמק המלך" ו„אור ישראל".

— כשיסע כבודו חזרה, יסע דרך וינא ויפנה אל ה„קולטוס־געמיינדע" (הקהלה היהודית), ואנחנו כבר נדאג לזה, ויתנו לו את אלה הספרים בהשאלה מהביבליותיקה שלהם, ובודאי נמצאים שם, ואם ח"ו לא ימצאו, אזי יפנה אלי ויקבלם מן הביבליותיקה שלי בטשורטקוב, אבל אל יבוא בכתובים עמדי על אדות הדבר הזה, כי אינני בטוח בישרת לבן של שתי הממשלות ביחד בנוגע

לעלילת הדם, כי גם בארצנו שתינו הרבה מכוס התרעלה הזאת ויותר טוב שלא יכתוב מאומה, אזי יהיה לאות, כי הספרים נתקבלו, ואם לאו — צריך יהיה לשלוח שליח מיוחד לקבלם, ואל יחוסו על דמי ההוצאות במקום שדמי האומה ח"ו בסכנה.

אמרתי לו, כי לעת עתה קבלתי העתקה מטעמות הגלח הקתולי פראנייטיס ושם מובא המאמר הקשה של מדרש תלפיות, כי הגויים המה בהמות והקב"ה נתן להם צורת אדם מפני כבודם של ישראל, כי יותר נאה לבני מלכים שישמשו אותם חמורים, לפתות, בצורת אדם, משישמשו אותם חמורים בצורת חמורים.

— הלא כבודו בעצמו רואה — ענני — עד כמה צדק מאמר זה. היתכן, כי עם שאיננו דומה לחמור יבוא בעלילות דם על אומה שלימה הידועה לכל העולם בזהירותה מטיפת דם. אבותינו ידעו אותם היטב וצדקו מאד במשפטם עליהם. ומה שנוגע לסניגוריה של כבודו, כבר יש לנו חוש ב"ה להרגיש מראש, כי לא קשה יהיה לפניו ליישב את המימרא הזאת.

קמתי ממושבי ואמרתי:

— שיחתנו ארכה יותר מדי, והעם נצב עליו.

— הלא כבודו לא יצא מכאן עד אחר השבת, כי כך דרכם של שלוחי מצוה, שאינם יוצאים לדרך בסוף השבוע, ויסלח לי כבודו, כי לא יכולתי מפני חולשת בריאותי לבקרו במעונו, והנני אומר לו תודה רבה על בקורו, אשר הניח את דעתי, כי ריח תורה נודף מסגנון דבריו, ואי"ה עוד נתראה.

ובזה נפרדנו.

למחרת היום ההוא בקרתי את ה"רבי" עוד הפעם בלוית הרב אהרונסון מקיוב. הרב אהרנסון אמר, כי הוא השתדל הרבה שיזמינו אותי כמומחה, ודבר באזני הרבי הרבה דברים טובים עלי. ה"רבי" צווה להביא יין אונגריה מן המרתף שלו וגם מיני מתיקה ובקש לטעום וגם הוא טעם, וכאשר סרבתי קצת בשתית יין, מפני אי־התרגל בה, אמר לי ה"רבי", כי היין הוא מן המובחר, ואינו מזיק אפילו לחולים אנושים, קל מאד וטעים הרבה. כמובן, טעמנו ושתינו ושוחחנו בעצבון רוח על ביילים.

זה היה ביום הששי בבוקר.

למחרת, כלומר, ביום השבת, אחרי סעודת הצהרים, באה אל מעוני הדל

אשת ה„רבי", נכדתו של ר' מרדכי מטשרנוביל, עם בתה, בת י"ט שנה, שכבר נישאה לאיש. שתיהן היו חבושות פאה נכרית, מלובשות הדר כנשי הפרתמים. הן באו לבקר את אשתי, אבל הרגשתי, כי כוונתן היתה גם לשמי. אחרי דברים אחדים עם אשת ה„רבי" עזבתיה לנפשה בחברת אשתי, ואני נכנסתי בדברים עם הבת. נשתוממתי ממש לראות את בקיאותה בספרות הגרמנית, וכמעט היתה יודעת בעל פה את ספרי שילר וגיתה, ספרי היינה וברנה וכדומה. ועוד יותר נפלאתי לראות את בקיאותה בספרות העברית החדשה, היא ידעה היטב את מאפו, סמולנסקין ואת כל הסופרים החדשים, את הכל קראה, ומה שענין אותי ביחוד — זוהי בקיאותה בתנ"ך על פי הפשט הפשוט, והראתה ידיעה גם בספרי הבקורת להתנ"ך מבית מדרשם של חכמי גרמניה במקצוע זה. בראותי פרי כזה בבית ה„רבי", שלא פיללתי ושלא עלה על לבי, נגעתי בשיחתי עמה בשאלת הציונות, והנה נהירין לה כל שבילי של תנועה זו והיא מתיחסת אליה בכובד ראש ובחבה. יודעת היא את שמות כל הנפשות הערשות בתנועה זו. קצורו של דבר, צעירה זו עשתה עלי רושם מרנין וגם מעציב, כי הפאה הנכרית שבראשה ונשואי־הבוסר שלה הולידו בקרבי רגש, כי בודאי היא כבר נפש טראגית או עתידה להיות טראגית.

במוצ"ש נכנסתי שוב אל ה„רבי" לקבל ממנו ברכת הפרידה, כי למחר בבוקר השכם הייתי עומד לעזוב את העיר. מצאתיו לבוש בגדי שבת, חבוש שטריימיל חגיגית, והוא אמר לי בחמימות מרובה:

— אלהינו ואלהי אבותינו, היה נא עם פיפיות שלוחי עמך בית ישראל, הורם מה שיאמרו, הבינם מה שידברו. שלח מאתך עזר ותרופה, וסיים בברכת „יברכך".

אחרי הברכה שאלני, אם בקרו בני ביתו את אשתי, ואמרתי לו:

— כן.

ולא כסיתי מה שבלבי והללתי מאד בפניו את בתו והדגשתי, כי היא בעלת השכלה ויודעת את התנ"ך ואת הספרות העברית החדשה — ואת כל זה אמרתי ברגש של חבה.

הוא השיב לי במנוחה בזה הלשון:

— בית שהנערים לומדים בו תנ"ך, לומדות גם הנערות ממילא. בפרטים אחדים זה טוב מאד, ויש פרטים שאינם כל כך טובים. ומה שנוגע לציונות, הרי זה לכאורה ענין יקר מאד, אבל קלקלו אותו על ידי חלול שבת בפרהסיה ר"ל, אכילת טריפות, ישמרנו ה' ויצילנו, זה מרחיק את כלל ישראל, זהו עון ופשע מצד אחד ומשגה מצד אחר. דברי ימינו הוכיחו כבר, שעל ידי פריצות אי אפשר להוציא דברים גדולים כאלה מן הכח אל הפועל. לשם זה דרוש כלל ישראל, ואין לעשות תנועה כזאת לענין מפלגה אחת.

שבתי לביתי דרך וינא. בקרתי את הד"ר קאמינקא, אשר ידעתיו עוד מימי היותי במוסקבה בשנות הארבעים ועל ידו קבלתי את שני הספרים החסרים לי מן הביבליותיקה של קהלת ישראל בוינא.

שבתי למוסקבה ומשם לקיוב, ושתיתי את קובעת כוס התרעלה במשך ששה שבועות וימים אחדים, ושבתי לביתי לאחר שביילים יצא זכאי בדינו. והנה בין המכתבים שקבלתי מהרבה אנשים ומוסדות, אגרות־ברכה ויישר־כח, נמצא מכתב גם מה„רבי" מטשורטקוב. שורות אחדות כתובות מעבר לכרטיסו הנדפס בגרמנית, מעין תשובה על כרטיסי הרוסי, ומעבר לכרטיס היו כתובים כדברים האלה:

„ברוך ה' שלא נתננו טרף לשניהם, ה' נתן בלבו חכמה, בינה ודעת, לדעת לעות את יעף דבר, אשריהו וטוב לו בזה ובבא. הכי קרא שמו מזה, כי הזה עליהם מנצחיותם של ישראל וינצחם. מחלקו יהי חלקי. מנאי מוקירו ומכבדו"...

על ראשמת...

א.

בימי משפטו של מנדל ב ל י ס בשנת תרע"ג בליתי כששה שבועות בבית המשפט המחוזי בקיוב, וכמובן, הייתי רואה מדי יום ביומו את הקטיגור וויפר יושב על כסא רם ונשא על יד שולחן מיוחד עסוק במלאכת הקטיגוריה שלו, ומכל הנהגותיו ניכר היה, כי הוא ממלא תפקיד חשאי של הממשלה, אשר הטילה עליו להשתמש בכל האמצעים להאשים את היהודי ביילים בעתן שפיכת דמו של ילד נוצרי לצרכי הפסח. אז היה מראה וויפר כמראה מומוס טראגי מומחה לאיתו דבר, העושה מלאכתו באמונה ובשקידה ומעמיד פנים של כעס גדול על העוול הזה ועל כל עם ישראל, המשתמש בדם נוצרים.

פעם אחת קרה מקרה שאחרי תום חקירת העדים, כשגשיא בית הדין פנה אל הקטיגוריה ואל הסניגוריה בשאלה פורמלית, האם יש לצדדים השתדלויות והודעות למלא את חומר החקירה והדרישה, וכל המשתתפים במשפט הזה מסרו הודעות איש איש מצדו לצורך מטרתו: הקטיגוריה לחומר האשמה והסניגוריה לחומר הזכות, — קם הסניגור קאראבצ'בסקי באחרונה ואמר, כי יש גם לו מסירת מודעה, ובאשר ניתנה לו רשות הדבור פנה אל השופטים מטעם הממשלה ואל השופטים המושבעים משדרות העם, לאמר:

— הנני מציין את העובדה, כי במשך שני שבועות נחקרים עדים רבים

ובתוך כל החומר הזה לא שמענו אפילו פעם אחת מפי שום עד את השם ביילים היושב על ספסל הנאשמים.

ההודעה הזאת עשתה רושם נורא על כל הנאספים וגם על אחדים מן השופטים המושבעים. משהתרגיש הנשיא בדבר, קם ואמר בזה הלשון:

— אחוני הסניגורז האיש שאדוני ממליץ עליו נאשם בעוון נורא כזה, ואתה הופך את כל הענין לצחוק. הנני מזהיר אותך שלא תעשה עוד כדבר הזה, ומכריז הפסקה לעשרה רגעים.

וכשקם אב בית הדין בראש חבריו השופטים להכנס אל חדרו, ראה כל הקהל שוויפר רועד ממש מצחוק, אשר לא יכול לכבשו. וכפי הנראה, כל עצם ההפסקה הזאת לא הוכרזה, אלא בכדי שיוכל הנשיא לצחוק לרווחה בהסתר פנים מן הקהל ומן השופטים. והקהל, אשר לא יכול להתאפק מצחוק בדבר קאראבצ'בסקי את דבריו, החל לצחוק בקול רם, אחרי יציאת בית דין מן האולם. וויפר היה היחידי, שעמד על יד שולחנו ועיניו הפיקו זעם מעושה. בשעת החקירה, זכורני עוד, כי פעם אחת קרה מקרה, שגם „הקטיגור" המומוס לא יכול לעמוד בו. זה היה בשעה שנחקרה העדה היחידה שמצאה התביעה בקושי גדול ובקשה להסתמך עליה כעל יסוד מוצק, להראות, כי ביילים הרג את יושצ'ינסקי. שמה היה — וולקובנה, פראבוסלאבית מלידה. בימי נעוריה, כפי הנראה, התפרנסה מפריצות, וכאשר נס יפיה, החלה לחזור על הפתחים. וכפי שפרנסת ימי ילדותה כבר הרגילה אותה לשכרות, לא פסקה מלשתות גם בשעה שהיתה קובצת על יד. וכפי הנראה, נעשתה לה השתיה עיקר והאכילה טפל לה. והנה הובאה האשה הזאת להעיד לפני בית הדין מה שכבר העידה בחקירה המוקדמת לפני החוקר, דהיינו, שראתה את ביילים ביום הרצח, בשעה שתים עשרה בצהרים, בשאתו על כתפיו ביד חזקה את הנער יושצ'ינסקי אל בית החרושת של זייצב. כאשר נגשה וולקובנה אל שלחן־העדים, קם וויפר מעל כסאו בגבורה יתירה ובפנים זועפות, כאיש הבטוח בנצחונו ומתקצף, מדוע מעכבים אותו בחקירות ודרישות, שאין צורך בהן, מדוע אין מאמינים לו על דבריו, כי הצדק אתו. והטה אזניו בשתי ידיו לשמוע בהקשבה כל דבור היוצא מפי העדה הכשרה הזאת. הנה על שאלת היו"ר:

זוֹפֶר

הקמיגור הראשי במשפטו של ביולים

— מה יודעת את בענין הזה?

היא משיבה:

— האם יודעת אני? איני יודעת כלום.

בשוויון נפש מעושה פונה היושב ראש אל וויפר:

— אדוני הקטיגור יש לך איזו שאלות?

וויפר פונה אל העדה ושואל בהתלהבות:

— הסתכלי נא בפני האיש, היושב על ספסל הנאשמים מוקף חיילים מזויינים.

— אבי, לאיזה מקום לפנות? — שאלה העדה.

— הפכי את פניך לימינך ותראי שם איש יושב.

היא פנתה לאותו מקום.

— את מי את רואה שם? — שואל וויפר.

— כיצד, את מי אני רואה? איש אחד יושב. חייל אחד מימינו וחייל אחד משמאלו. — עונה העדה.

— אבל מי הוא האיש, התכירוהו? — שואל שוב וויפר.

— מאין לי להכירו, כפי הנראה, מן הז'דים הוא.

— אבל התכירי את הז'יד הזה?

— מה אתה סח, אבי, האם מכירה אני את כל הז'דים? נראה כי הוא ז'יד זתו לא.

וויפר פונה אל הבית דין:

— על פי סעיף פלוני מבקש אני, שיקראו באזני העדה את רשומות דבריה לפני חוקר הדין. היושב־ראש קורא, יושב, הקטיגור חוזר ושואל את העדה:

— השמעת?

— שמעתי.

— ובכן, הלא ספרת, כי בעיניך ראית את היהודי ביילים טוען על כתפיו את הנער הפראבוסלאבי יושצ'ינסקי בשתים עשרה שעות בצהרים אל בית התרושת של זייצב.

— האם הגדתי? לא הגדתי כלום. וכי מכירה אני ז'יד כזה? איני יודעת כלום.

— אבל הלא ראית בעיניך יהודי טוען על כתפיו נער פרובוסלאבי?

האם ראיתיו? לא ראיתי כלום. וכי אפשר לראות חזיון משונה כזה, שיהודי טוען על כתפיו אדם פראבוסלאבי.

הקטיגור בקצף גדול (הפעם הזאת בקצף אמיתי, ובהתמרמרות של מנוצח):

— אבל פה רשום, כי הגדת זאת!

— מה אתה סח, רחימאי, וכי אני כתבתי? לא כתבתי כלום, וכי יודעת אני קרוא וכתוב.

הקטיגור אל היושב־ראש:

— אין לי עוד שאלות.

היושב ראש פונה אל ב"כ הקטיגוריה הפרטית, שמאקוב, והלה שואל:

— האם ידעת את יושצ'ינסקי?

— איזה יושצ'ינסקי?

— הנער הפראבוסלאבי הקדוש המעונה עד מות בידי היהודים?

— לא ידעתי אותו, קרובי וגואלי, לא ידעתיו, תהי נשמתו במחלכת השמים.

— ואיך משכחהו ראיתו?

— לא ראיתי, אבי, לא ראיתי, בצל שדי יתלונן.

— אבל הלא רשום, שהגדת כדברים האלה לחוקר־דין, כי במו עיניך ראית. הזכרי נא, אולי שכחת כברי? הלא צר מאד על נשמה פראבוסלאבית, שהלכה לעולמה?

— בידאי צר, צר מאד, גואלי וקרובי, אין מה לדבר, רחימאי, אבל האם הגדתיו? מאומה לא הגדתי, האם ראיתיו? מאומה לא ראיתי. האם כתבתיו? מאומה לא כתבתי.

— ואיך קרה הדבר שחוקר־הדין כתב בשמך דברים שלא הגדת? הלא חוקר דין הוא. האם ידעת את מה הוא חוקר־דין?

— האם ידעת אני מי כתב, למה כתב? האם יודעת אני, מי הוא חוקר־דין? קראי לי — ובאתי. כתבו מה שכתבו ואחר כך צוו לי ללכת משם והלכתי.

זאמיסלובסקי אל הצדה בכעס:

— מה את משחקת קומדיה לפנינו? הלא נשבעת באלהים? הלא פראבוסלאבית את?!

העדה בקול רצון:

— מה אתה סח, קרובי גואלי, מה אתה סתז מעודי לא השתחפתי בקומדיות, אני פראבוסלאבית אני.

שני הקטיגורים הפרטיים, שמאקוב וזאמיסלובסקי, קמים ומודיעים:

— שוב אין לנו שאלות.

הי"ר אל הסניגוריה:

— היש לכם שאלותז

כולם קמו ועגו פה אחד:

— אין לנו שום שאלות.

אז יקום וויפר כאיש אשר מצא שאלה מנצחת, העלולה להטיל חשד על העדה, כי היהודים שחדוה בכסף, להכחיש בפני בית־דין את עדותה אשר העידה לפני החוקר דין ולתכלית זו הוא פונה אל העדה בשאלה חדשה:

— הגידי נא לנו, במה את מתפרנסתז

— איך לי לבאר לך, קרובי וגואלי: אם אדם טוב נותן לי קופייקה אחת או שתים — אני שותה לחיין.

הקטיגור:

— ועכשיו במה את מתפרנסתז

— בקודם, קרובי וגואלי, ואם תתן לי פרוטות אחדות אתפלל לשלומך.

הקטיגור בקצף של מנוצח:

— אין לי עוד שאלות.

היושב ראש אל העדה:

— את חפשיה לנפשך!

— חן חן, קרובי וגואלי, תודה, כי הוגיעוני הרבה.

בשעת נאום האשמה של הקטיגור נתמלטו מפיו מלים, שאיש לא שם לבו עליהן, ועלי הן עשו רושם נורא, עד אשר הזכרתין באחד מנאומי ובארתי את הצד הפסיכולוגי שבהן ולא אוכל לעבור עליהן בשתיקה בפרק זכרונותי אלה.

ואלה הם הדברים במלואם וכצורתם:

— שלטון היהודים גדול כל כך, עד שאפילו אני, איש גרמני מלידה ובעל

נפש רוסית, קטיגור בבי"ד העליון בעיר הבירה, בהשתתפי הפעם בבי"ד רוסי לתבוע את דמו של בער רוסי, מרגיש את עצמי נתון להשפעת היהודים, שהם מעיקים על נפשי בהעלם ומפריעים אותי מעבודתי.

דברים אלה היו בעיני אופייניים מאד ומן השעה הראשונה הסברתים לנפשי באופן כזה. הד קול פנימי הוא של אדם משכיל, המרגיש בעל כרחו את צדקת ישראל ואת הקושי הגדול שחש כל אדם שלא כבה בלבו הזיק האחרון של היושר, בבואו להעליל עלילות על אדם חף מפשע כדי לקפח אימה שלימה. אבל הזיק הזה כבה בשעה שגאם וויפר את הנאום האחרון שלו, וכמומוס מומחה צעק בקול תראה באצבע לאמור:

— הנהו בעל האמונה הגסה והתפלה, הנה הוא האיש אשר עבד עבודת הקודש, בשעה שפשט את ידו לשפוך את דם הנער. ידיו לא רעדו באותה שעה, כי לפי דעתו, נחשבה עבודתו זו בעיניו לעבודת הבורא.

ככה התבהג וויפר וכן דבר בשעה שישב מלמעלה, ונפש חפה מפשע ישבה למטה, ושני חיילים מזויינים שומרים לראשה, למען תהיה שמורה ליום פקודה לשאת עונה, אשר אפילו וולקובנה השכורה העידה וחזרה והעידה, כי מעולם לא העידה בה לרעה.

ב.

עברו ימים ושנים, ולפתע נעשו מהפכות בארץ, וויפר הסתגל אל המשטר החדש, ונעשה פקיד באחד המוסדות של הממשלה הסובייטית. אך בהתקוטטו עם אחד מחבריו, הלשין עליו איש ריבו, כי זהו וויפר, שהיה הקטיגור במשפט ביילים. ומיד נתקבלה תשובה על שם הפקידות שעבד בה, לאמור: אם באמת זהו אותו וויפר, לעשות אצלו חפוש ולאסרו בכל אופן ולשלחו למוסקבה אל הו. צ. ק.

הוא הובא ונחקר, ואת הקטיגוריה שלו קבל עליו ראש המקטרגים קרילנקו, וימסור את התיק להסופר היהודי וונדרוף, כדי שיעיין בו כאיש יהודי ויחבר את כתב האשמה. וונדרוף הביא אלי את כל התיק והבקשני שאקח

עלי את המלאכה לחבר את כתב האשמה. עיינתי היטב בכל החומר ולא מצאתי שום יסוד יורידי למסור אדם לדין, בשעה שאין ראיות אובייקטיביות, המוכיחות, מי הוא יודע ואשם. ניכר רק, כי הוא קבל על עצמו להאשים איש בלי יסודות יורידיים, רק כדי לקיים את פקודת השלטון של הימים ההם ולמלא רצונו בכל אופן שיהיה, ואמרתי בלבי, אם אחבר כתב־אשמה, אהיה בעיני מחבר לוויפר בשעתו. הוא האשים איש בלי כל יסוד, וגם אני אעשה ככה, היתכן? קשה לצייר את יסורי נפשי באותם הימים. עיקר ההתמרמרות שלי היתה על ימי השלטון של קרנסקי וסיעתו, אשר לא השתמשו בשעת הכושר ולא גלו את כל מסתרי המשפט הנורא הזה. ועוד זאת: הועדה היורידית, שנתיסדה בימי קרנסקי, ובראשה עמד היוריסטן הסוציאלי מוראביוב, בחקרם על פי איזו יסודות יש למסור לדין את השופטים, הקטיגורים והעקרי־הדין של משפט ביילים, הציאה את החלטתה, כי אחרי כל מיני חפושים בספרי החוקים יש למסור לדין את השופטים רק בעון „השתמשות יתירה בזכויותיהם", ותו לא. ואשר לוויפר, החליטה הועדה, כי אין הוא אשם בשום דבר, אלא בעבודה סמיה, ואם לשפוט את האנשים של ימי השלטון ההוא, אשר כולם היו מחונכים באופן שכל נתין מחויב ללכת בעינים עצומות אחרי פקודת הגבוהים ממנו, הרי יש למסור לדין את כל נתיני רוסיה. וויפר היה פקיד־הממשלה וראה חובה לנפשו להאשים כל אדם שהממשלה חפצה באשמתו. ובכן, כבר נתברר עניין וויפר פעם אחת, וכבר יצא בדימוס ועכשיו חפצים לברוא קונטר־פרוצס פוליטי במקום אותו הפרוצס הפוליטי אשר השתתף בו וויפר בשעתו. מבחינה זו גמרתי בלבי לדחות את ההצעה של קרילנקו, על ידי וונדרוף. אך כדי שלא אהיה דן יחידי בדבר כזה, נועצתי עם שלשה חברים מן היוריסטים העברים, אשר ידעתים לישרי לב. הזמנתים לביתי, והראיתי להם את התיק. ולא זו בלבד שהסכימו לדעתי, אלא גם הוסיפו סברות לרוב, כי בשום אופן אין אני צריך להשתתף בדבר הזה, ולא רק אני אלא כל אדם מישראל, ויהיה מי שיהיה. החלטתי להשיב לוונדורף את התיק ולבקשו, שימסור לקרילנקו, כי אין הוא יכול לחבר כתב־אשמה על פי החומר שבידו. וונדרוף ספר לי אחר כך, כי קרילנקו התקצף מאד, ואמר: כי החומר המצוי דיו בהחלט, ובי הוא עצמו יקבל עליו לערוך

את כתב־האשמה ולהיות התובע, כדי לבער מן העולם את המנוול הזה. וכך עשה.

כאשר בא יום הדין, החלטתי להיות בשעת בירור כל המשפט, כמין תנחומים לנפשי על ימי קיוב ותלאותיהם. אך כל חברי ומכרי אמרו לי, כי אינני צריך להמצא כלל באולם בשעת בירור המשפט, כדי שלא לעורר חשד, שהיהודים שמחים לאיד ונוקמים ונוטרים. אך בפעם הזאת עברתי על דברי חברי ובאתי לשמוע את בירור הדין, ולא אכחד, כי בשעה שראיתי את וויפר יושב למטה, עמד לפני קלסתר פניו הזועפים בשעה שישב למעלה ופניו הפיקו זעם מעושה, ועכשיו הוא יושב מלמטה במבוחה מעושה. הכרתי מיד, כי מומוס מומחה הוא להתחפש, כדי לתפוס את השופטים בלבם. שום רגש של נקמה לא הרגשתי בנפשי; מוסר היהדות: „בנפול אויבך אל תשמח, ובכשלו אל יגל לבך" היה כמו חרות על לבי, ולא אכחד, כי היו רגעים שגם חמלתי על קרבן פוליטי זה, וכפי שהקרבן הראשון היה מעין „קרבן פסח", שמקריבים שונאי ישראל מבני ישראל, הנחשבים בעיניהם כצאן טבחה, אמרתי בלבי, כי זהו קרבן „פסח שני", ותהי מלחמה בלבי. ובעודני תפוס ברעיונות אלה, נגש אלי אחד משליחי הבי"ד ואמר לי:

— הקטיגור של הריסובליקה, החבר קרילנקו, מבקשך לגשת אליו.

נגשתי, וקרילנקו אמר לי:

— מדוע אתה מחשה, חלא אתה היחידי כאן, שהיה באולם המשפט התוא ואני חפץ להזמין אותך בפומבי בתור עד.

אמרתי:

— כל מה שאוכל להעיד, ימצא כבודו בהפרוטוקולים אשר לפניו, ובכן לא אהיה עד, כי אם מבאר, ואין צורך בזה לאחר שיש כבר מבאר מומחה שכמותך. לו היו בידי ראיות אוביקטיביות ותעודות מוכיחות, כי וויפר השתתף בעשיית הפרוצס עצמו, כי עתה אולי הבינותי דברים רבים אשר לא הבינותים אז והייתי מטפחם על פניו ואז היתה עדותי נאמנה. אבל אם אספר רק את הרושם שעשו עלי הדברים, לא תצא מזה שום תועלת ומצב הנאשם יהיה יותר חזק כי תקהל יקבל רושם, כי תואנה מבקשים עליו בני ישראל. גם יוכל היות כי היושב־

ראש ישסעני בדברים ויאמר לי: „את זכרונותיך תוכל לפרסם בכל אופן שתחפוץ, אבל בבית המשפט אין מספרים זכרונות, כי אם עובדות". ואני כבר טעמתי את טעמי־הצלצול של היושב־ראש במשפט ההוא.

קריילנקו בגיחוך:

— האמת ניתנה להגיד, כי אצלנו הכל אפשר, גם לספר זכרונות ולצייר את הרושם, אבל בכל זאת אם לא הספקתם למצוא עובדות, אזי באמת אין כדאי להיות עד רק על פי הזכרונות.

ובכן, נפטרתי מגביית עדות במשפט הזה. כשנתחדש בירור המשפט, בקש וויפר את רשות הדבור להשיב על שאלות הקטיגור ובין יתר דבריו דבר:

— שום גביית עדות אין כאן, רק הנחות מצד הקטיגור, כי אנכי הייתי הרוח החיה באיפבי הפרוצס של ביילים, ובאמת, לא כן הדבר. אני — אמר וויפר — נחשבתי תמיד מן הפרוקורורים המומחים, ועל דבר ענין ביילים לא ידעתי כלל, מלבד הידיעות שנתפרסמו בעתונים, פעם כה ופעם כה. פעם, כי המשפט הזה עומד להתברר, ופעם כי באו עדים חדשים, ונפל חשד על רוצחים אחרים; פעם הודיעו, כי כבר נתאשר כתב־האשמה על ידי לשכת הקטיגוריה בקיוב, ופעם באה הכחשה, כי עוד לא נתאשר. גם קראתי את האינטרפלציות שהובאו לפני הדומה בענין זה, ויותר מזה לא ידעתי מאומה. אחרי זמן רב נקראתי אל מיניסטר המשפטים שצ'לובישוב, והלז שאלני: מה נודע לי בענין ביילינס? אמרתי לו, כי שום דבר לא נודע לי, חוץ ממה שנתפרסם בעתונים. „ואני — אומר המיניסטר — החלטתי בכל זאת להטיל עליך את חובת הקטיגור במשפט הזה ולתכלית זו ציויתי לשלוח לך את התומר, וכאשר תקראנו, תבוא אלי שנית". אחרי קבלת התומר, בקראי אותו בעיון, באתי אל המיניסטר ואמרתי לו, כי על פי תומר כזה אי־אפשר להאשים אדם.

„ומה חסר שם"? — שאל המיניסטר.

— „תומר לאשמה — עניתיו — ראיות אין כאן, והרושם הוא חלש מאד".

על זה ענני המיניסטר, כי כל זה קרה מפני שהחוקר־דין לא עבד כראוי, כי בלבו יש הכרה, שלא יתכן, שהיהודים יהרגו נפש בשביל דם לפסח. ואנחנו הלא יודעים, אמר המיניסטר, כי גם אצלנו, הנוצרים, יש כתות ממין זה,

ומדוע אי־אפשר הדבר אצל עם ישראל? איך שיהיה, שלחתי חוקר־דין חדש מעיר הבירה ואם ימצא איזה חומר, נברר אותו בפומבי ובדלתים פתוחות ונגול מעלינו את טענות השחורים החושדים את המשטרה במה שאין בה, כאילו היא מכסה על פשעי ישראל בעד בצע כסף. היה נא בטוח, כי לא תהיה דן יחידי, כי היהודים מצדם בודאי יעמידו סניגורים ופרקליטים מהיותר מומחים, אשר יבררו את כל דבריך ויעירו על כל דבר שאינגו ברור וימצאו את כל חלקי הזכות ועל פי החלטת השופטים המושבעים יקום דבר וההממשלה תנצל מתלונת „אגודת בני דוסקה האמתיים", אשר כולם שונאים אותי ומחותרים תחירות תחתי, שאיני באמן לדגלם, כי אם לדגל ה„לאומיים הרוסים", ואין כל תרופה להנצל מהם, אלא על ידי בירור הדין. על זה עניתי להמיניסטר:

„אם באמת יהיה איזה חומר ואם הדלתים יהיו פתוחות ולהנאשם יעמדו סניגורים ומומחים, ואם לא תטיל עלי להתערב בעניני עריכת המשפט, אלא להשתתף בבירור הדין, אזי אקבל עלי את המשלחת הזאת".

המיניסטר מילא את כל הבטחותיו, וקודם כל את ההבטחה לבלתי הטיל עלי שום דבר צדדי מחוץ לבירור המשפט. את כל העבודה הזאת הטיל על הקטיגור הראשי של הפאלאטא הקיובית וכל מה שדברתי — דברתי בפומבי, וגדולי הפרקליטים ברוסיה היו סותרים את דברי בכשרון ובהצטיינות, והשאלות שהוצגו לפני השופטים נתברדו כמו בכל משפט באופן גלוי ובדרך ויכוחית בין שני הצדדים, ואיזה עוול מוצאים בי עכשיו, אינני יודע. לא אכחד, כי אני כשלעצמי מאמין אני, כי יתכן שיש אצל היהודים כתה כזו, המשתמשת בדם לצורך עניניה הדתיים, כי מתורת משה והתלמוד ניכר, כי הדם תפס אצלם מקום גדול בנוגע לכפרת העוונות. ובטוי יש להם, אשר אינני יודע את פירושו כדבעי, אבל, כפי הנראה ישנו באמת: „אין כפרה אלא בדם". גם רואה אנכי בכל מהלך ההיסטוריה, כי לא היתה תקופה ולא היתה ארץ שלא האשימו בהן את היהודים בדבר הזה. וגם באוסטריה יושב עכשיו איש הנידון על פי חשד כזה. חשבתי, וכן חושב אני גם עכשיו, כי בירור הדין נעשה על פי כל היסודות של חוקי אלכסנדר השני, גלוי ומפורש ובנתינת מקום למצדדים בזכות הנאשם, להראות את ההיפך. ומה שהרבה מבאי עולם אינם מאמינים בחשד זה, הלא יש

גם אנשים המכחישים את מציאות השם, אבל לא שמעתי מעודי, כי ישיבו על ספסל הנאשמים איש בעד אמונתו באלהים. כל יוצרי המשפט הזה נמלטו אחד אחד ונשארתי רק אני לבדי, ואילו הוזמן המיניסטר שצ'גלוביטוב, בטוח אני שהיה מודה בכל דברי אשר ספרתי בשמו ובשמי, ועוד יש איש אחד, אשר עבד בהמיניסטריון והוא גם עכשיו דר בפטרבורג ואדריסתו היא כך וכך ואבקש לדחות את בירור הדין ולהזמינו בתור עד.

הקטיגור קרילנקו:

— תודה רבה להאזרח וויפר, שנתן לנו בטובו את האדריסה של תברו לדבר עבירה ותיכף ומיד נטלגרף לשים אותו במאסר. ובנוגע להזמנת ה„שף" של הנאשם, קשה למלאות את בקשתו, כי כבר השמדנו אותו מן הארץ.

לא אכחד, כי בשעה שדבר וויפר את דבריו הרגשתי, כי רכש לו בין הקהל מצדדים או מצדדים־למחצה, ובאזני שמעתי מפי אחד משכני, שהיה מלא חימה וכעס על וויפר, באמרו:

— מי יודע אולי באמת היה הטפש הזה רק כלי־זין בידי שצ'גלוביטוב הערום, ולא גלה גם לו את הסודות מן החדר, אם כי אי־אפשר להכחיש, כי בכל זאת ידע את הסוד ממקום אחר ועל פי חשבון של קאריירה אמר בלבו: מוטב להיות בליעל מוטעה על ידי אחרים מהיות נבל במזיד.

הוכרזה הפסקה.

הקיפוני יהודים רבים והתחילו להתאונן עלי על כי נגשתי אל הקטיגור לעיני כל העם והתלחשתי עמו, וזה יהיה למזכיר עוון לעם ישראל ובנהרי נחלי דם נשלם בעד שיחתך זאת. גם אסור היה לך לבוא אל בית המשפט הזה. אמרתי להם: כי הלא הוזמנתי ושום לחישה ביני ובינו לא היתה. הכל היה בגלוי, ולא להיות בשעת בירור הדין לא אוכל, אחרי אשר עיני ראו את כל אשר נעשה בקיוב, ואזני שמעו את דברי הקטיגור, ואי־אפשר לי לשבת בביתי ולבלתי שמוע באיזה אופן יברר לנו האיש הזה, על שום מה עשה את הדבר הזה להיות קטיגור במשפט הזה, אשר כמה וכמה קטיגורים סלקו את ידיהם ממנו.

— ובכן, אמרו היהודים, לא נשאיר לך תרופה, אלא לקבל עליך את הסני־

גוריה של וויפר. וצריך אתה להודיע דבר זה להשופטים — ואם חפץ אתה, — אמר אחד מהם — אדבר על כך עם היושב־ראש, שהוא מכרי מקדמת דנא. בכל אופן צריכים אנחנו להשתדל, שלא יגזרו על וויפר משפט מות, חס ושלום, כי אם יומת, חלילה, אזי אבדנו.

באותה שעה נגש אלי הסניגור של וויפר, שנתמנה מטעם בית המשפט. איש שיחי פנה אל הסניגור ואמר:

— חפצים אנחנו שיעקב בר' ישעיהו דנן יהיה גם הוא סניגורו של וויפר.

והלז ענה מראש כאילו מסכים לדבר הזה, וכאשר שאלני:

— על איזה יסודות תבנה את הסניגוריה שלך?

אמרתי לו:

— לו הייתי אנכי סניגורו, כי עתה בניתיה על יסודות הקטיגוריה.

— כיצד? — שאלני. —

— פשוט מאד — עניתיו — הייתי מראה באצבע ומדגיש את החוליגניות הרוחנית שבאיש הזה, אשר אין לו דעות קבועות והוא כולו משמעת עוורת לכל הגה היוצא מפי גבוה ממנו. זהו טפוס של עובד באמונה על פי המושגים של המשטר הממלכתי שנפל, כמו שמסמר הרצן מימי תקופתו, כי מרגלא־היתה בפומא של ניקולאי הראשון: „מה תצוו? אם תצוו — נהיה למילדים, ואם תצוו — נהיה לא רק מילדים, כי אם גם יולדים". והא ראיה, כי בנפול המשטר הזה נעשה אותו וויפר עצמו לעובד בשקידה בפקידות של משטר אחר לגמרי. זוהי חוליגניות אמיתית על פי הוראת השם הזה בשפה האנגלית, אשר הולידה את המושג הזה. בשם „חוליגן" קורא האנגלי איש שאין לו דעות עצמיות, אין לו ישר עצמי, אין לו קצף עצמי, אין לו פסלנות עצמית, כי אם עושה כל מה שעושה על פי המומנט הנצרך. ובשפתנו העברית קוראים לאיש כזה: „איש שאין לו חשבון הנפש".

כשמוע הסניגור את דברי אלה (ואני ידעתי את האיש הזה משכבר הימים כרוסי אמיתי ממשפחת הכמרים הפראבוסלאבים), נתמלא, כפי הנראה, קצף עצור עלי ואמר בניחותא מעושה כדברים האלה:

— ראשית, הלא אתה בעצמך, בנאומך במשפט ביילים, אמרת, כי בספרות

ישראל יש ספרים עיקריים, אשר מפיהם אנו חיים ויש ספרי נומנקלטורה, כלכל האומות, שאינם מעלים ואינם מורידים. ומי זה יגיד לנו, אולי הציץ וויפר באותם הספרים, שאתה מבטל אותם כלאחר יד ומצא, כי יש מקום לחשוד שישנם יהודים, המחוברים ברוח הספרים ההם ושגיית, צריך לשאול מראש את פי וויפר אם יסכים שתהיה אתה סניגורו?

ושלישית — אמרתי — צריך לברר, אם מסכים אנכי להיות סניגורו של שוגא עמי, אשר התנכל להמית עלינו שואה ולרחוץ בנקיון כפיו והדבר הזה לא עלה בידו, מפני שבכל עידן ועידנים יש זיק־יושר בלבות בני אדם, אשר אינו מרשה להם לעשות מזה מזמה גלויה כזו.

ובזה תמה שיחתנו.

כאשר נתחדש בירור המשפט, נתן אב בית הדין את רשות הדבור להקטיגור. הלז דבר ברגש, לאמור:

— חברי השופטים וחברי המסובים כאן! הנה לפניכו עכשיו תחזיון האחרון מרדיפות העם הנרדף והנעלב כל ימיו על ידי העולם העבדותי הבנוי על יסודות רעועים של אלמות וערמומיות, של כבוש אכזרי ביד חזקה וזכוי החלשים, עולם המלא דעות פראיות ואמונות תפלות העוברות מדור לדור וממלכה לממלכה, והבאים אתריהם מביאים לראיה כל מיני תעלולים ומעשים מכוערים שכבר קדמו להם דורות ראשונים, אשר חשבו את השקר לאמת. גם "גבור" הפרוצס שלנו, הנותן עתה דין וחשבון על הרצח שחפץ לעשות בנוגע לעם ישראל, מביא לראיה, כי הדעת וההיסטוריה כבר גילו את ערוות העלילה הזאת, אחרי שדורות שלמים האמינו בזה. קצר־דעה זה אינו משיג, כי דורות שלמים האמינו בכל מיני שקרים וחזיות, והיו תקופות שלימות אצל הרבה אומות, אשר רדפו באף ובחימה את הפועלים היותר נצרכים לעולם, את הנפחים, כי האמינו וחזרו והאמינו, שכל נפח הוא מכשף ודמו הותר, ואולי ביקש וויפר לחדש גם את ההשגה הזאת, והוא, כקטיגור מומחה, יוצא בגלוי לעורר את האשמה הנושנה הזאת על הפועלים הנחיצים האלה. את עצם הפרוצס יכינו אחרים, והוא יוצא רק להאשים ולשמוע את טענות הצד שכנגד ולמסור את בירור הדבר לידי שופטים מושבעים, שנתחנכו בארץ פראית על ידי פדגוגים פראים וכהני הדת,

אשר נתחנכו על שקרים ובאים בטענה: הלא יש אנשים המאמינים בהם. אם רוצה הוא בכך, אזי אתן לו את כל הנדרש למלאכתו והוא ישתמש באותו החומר ויטען: הלא היו כמה דורות שהרגו באשמת הנפחים והבום למיתה. ומה בכך, אם בימינו אלה מכחישים באשמה זו, הלא יש גם מכחישים במציאות האלהים, ואף על פי כן אנשים ישרים כוויפר בשעתו מאמינים במציאיותו. נעזוב נא את האיש ואת שיחו ונפנה אל תוכן נאומו בשעה שהיה מן "הקטיגורים הנבחרים". היצר החל את נאומו במשפט ביליס: הלא נאימו לפניכם ואבקשכם לעיין בו. הלא תחלת דבריו ככה: דבר גורא קרה. ילד פראבוסלאבי נהרג בעיר הומיה מאדם כקיוב, ואין איש שם על לב. דעת הקהל אינה נוחה ממשפט זה, כי היא עסוקה בענינים אחרים. בעניני הריגות מלכים ושרים בפצצות, כדי לחולל מהומות ברוסיה ולהפיל את הממשלה האדירה הזאת, שגרמה לפריחת המדינה, שכן רק תודות להשלטון העצמי הבלתי מוגבל התרחב גבול ארץ רוסיה, עד שנעשית לאדירת שבאדירות בכל העולם כולו, וכבר נבא לנו המשורר הגדול הסופר הנפלא דוסטוייבסקי, כי ארץ רוסיה תיחרב על ידי היהודים וכו' וכו'. האם עיני אנשים ינקר האזרח וויפר כי הוא עלה אל הבמה בקיוב כ"תם" לברר אשמת איש חשוד? לא! זאת הפעם לא יסמא את העינים! רואים אנו ברור, כי זהו קינסרבולוציונר מובהק, אשר לא ירתע מלהעלות על המוקד את כל העובדים בזיעת אפים, ולא את הנפחים לבדם, ולהעביר מן העולם את כל האופוזיציות שישנן ברוסיה, בנוגע להשלטון הבלתי מוגבל, שהעשיר את ארץ רוסיה בוויפרים, בשצ'גלוביטובים, בזאמיסלובסקים ובגנבים העושקים וחומסים ומארפים וחיים על חשבון אחרים ובלבד שיהיה שלום להם. איש כוויפר מדבר בשם האמת, איש כוויפר עושה את עצמו כתם שלא ידע כביכול מכל הנעשה, הוא רק קרא מה שדברו אחרים, היא רק שמע שאמר שצ'גלוביטוב. ומה שאמר היושר והצדק לא שמע. הוא בא לקיוב מפני שנשלח לשם. הוא חושב גם עכשיו, כי עוד מעט יבוא דניקין והוא יעלה שוב לדוכן. ימצא עוד איש עובד כמנדל ביליס בשעתו, אשר בו בחרו לקרבן מפני שהיה ממעמד הפרעלים. לו נאה ולו יאה להיות קרבן בעד נפש יושצ'ינסקי, שנהרג בידי גנבים ומרצחים, אשר פתע פתאם נצטה וויפר למליץ יושר עליהם ועבר בשתיקה על כל

הראשית החותכות, אשר לא רק מטילים חשד, אלא ממש מראים באצבע, מי הרג את הנפש! אבל וויפר הראה לדעת, כי לאלה לא היה שום חשבון להרוג את יושצ'ינסקי ורק להפוגל ביוליס, אשר כל ימיו עברו בעמל ועבודה ושום עוולה לא נמצאה בו — לו היה חשבון להרוג נפש יתום נעזב לנפשו. ובאיזה מקום הרגוז בבית החרושת של זייצב העשיר. ובכל זאת על ספסל הנאשמים יושב לא בעל בית החרושת העשיר, כי אם אחד מפועליו. ממש כמו שנהגו בימים הקדומים: את הנפחים היו מסיתים ובמעשי ידיהם היו משתמשים לסגירת הבתים ולאוצרות הכסף. חברי השופטים! למותר הוא להאריך: הדבר ברור, אי אפשר להשאיר אנשים כאלה, שישתמשו, אם תהיה להם האפשרות, בכחם להוליך שולל את העם המדוכא על ידי בוראי־חשך, להוביל לטבח אומות שלימות ומעמדות שלמים. אני דורש מכם בכל תוקף להכחידו מן העולם!

באותה שעה נשמע קול מחיאת־כפים של אדם אחד, וחזותו הוכיחה עליו, כי הוא מורע היהודים. לפחות, הטיפוס שלו היה יהודי. הוא היה בעל קומה ובעל עינים שחורות. היושב־ראש הטיל עליו קנס של חמש מאות רו"ב על הפריעו את הסדר.

הוכרזה הפסקה.

בשעת ההפסקה כבר נשמעו תלונות רוסים רבים, כי היהודים מחאו כף לדרישת קרילנקו. ובמעמד רבים עשו כך.

צריך לזכור את הדבר הנורא הזה. צריך לחכות.

אחרי שנתחדשה האסיפה הציע אחד השופטים שאלות חדשות לפני הנאשם. אחת השאלות היתה: מה הוא העניין שהשתתפת בנשף־החשק שערכו השתורים לכבוד הקטיגוריה ולכבוד הקטיגור הראשי ולכבוד העדים אשר העידו לרעה? איזה חג היה לכם שם? ואיזה מקום תפסת אתה שם? הלא מלאכתך כבר נעשתה ומדוע חגותם את חגכם?

על השאלה הזאת ענה וויפר בקול של התמרמרות:

— מתי יכלו עיניו?

ועל זה ענה קרילנקו:

— כן, נרשום את התשובה הזאת כלשונה. היא מעניינת מאד. לשמוע את האמת הרי זה ענוג־נפש לאנשים כוויפר.

והנה עוד שופט אחד מציע שאלה:

— מה ענין הפצצות לביילים, הלא ביילים לא עסק בזריקת פצצות? וגם הסניגורים הקד"איים לא עסקו בדבר כזה, וכל הליבראלים, אשר הוקיעו בדפוס את זיוף הפרוצס הזה — לא היו טירוריסטים. ועל אחת כמה וכמה האזרח שולגין, עורך ה„קייבליאנין", הלא גם הוא איננו חשוד בזריקת פצצות? הלא הוא מאמין באלהים ובשם אלהים דבר, כי הענין הזה הוא מזויף מראשו ועד סופו, הלא כל העולם כולו, איש איש מנקודת מבטו, מיחה על הענין הזה — זה קרא לאלהים, וזה קרא לבני אדם, זה דבר בשם ההגיון, וזה — בשם היושר והצדק, ואיך יסביר לנו מר וויפר את נאומו השני, שנאם באותו הנשף, שנערך לכבודו ולכבוד חבריו במעשה דמים זה? מה הוא הפירוש של ההתפארות שלו, כי בכל זאת הנצחון על ידנו! מהו ה„בכל זאת" הזה ואיזה „נצחון" יש לקטיגור החפץ לגלות את האמת, בשעה שנגלו כל שקריו?

וויפר:

— הרבה דעות היו בימים ההם: אחדים ראו בזה נצחון, ואחדים ראו בזה מפלה.

היושב־ראש:

— איזה נצחון ראי, סוף סוף? כנגד מי היה הנצחון? כנגד ביילים? הלא יצא לחפשי; ובכן, כנגד מי היה הנצחון?

וויפר עוד הפעם:

— רבונו של עולם! מתי יכלו עיניו?

קרילנקו:

— אילי יואיל האזרח וויפר בטובו לבאר לנו על איזה „עיניים" הוא מדבר? על עניי נפשו כי יצא ביילים לחפשי?

קם וויפר ואמר:

— ודאי, כל הקטיגור אינו יכול לסבול במנוחה, אם איש אשם יצא לחפשי.

— אה — אמר קרילנקו — אם כן לא כנגדנו נאמרו הדברים, כי אם כנגד

השופטים המושבעים, אשר לא הסכימו לדעתו של וויפר. הלא וויפר בעצמו אמר לנו, כי הוא סמך ראשו ורובו על השופטים המושבעים, ופתאום חרה אפו בהם.

היושב ראש פונה אל וויפר:

— האם קראת את ספר קוני?

וויפר: עיינתי במאמרים אחדים משלו, ומה הוא העניין?

היושב ראש: קיני צריך להיות נחשב בעיניך לבר סמכא, והרי הוא אומר בפירוש: לא יאה לקטיגור להתמרמר על השופטים המושבעים.

וויפר: לא קראתי את המאמר ההוא, והלא החוק מטיל חובה על הקטיגור להגיש מחאה על פסק דין של השופטים המושבעים המתנגד אל האמת והיושר.

הקטיגור קרילנקו: ומדוע לא הגשת מחאה על שזיכו את ביילים בדין?

וויפר: כפי הנראה לא חפצו בספירות העליונות להמשיך את המשפט הזה.

קרילנקו: ובכן, לפעמים בקי אתה במהלך הרוחות בספירות העליונות? ובשעת התחלת המשפט לא היית בקי בכלל, כאשר אמרת? ואולי נודע לך, כי במשפט אשר ערכו להריגת הילד העברי מפאסטוב, אשר מראש חפצו להטיל את האשמה על אביו, כאילו הוא בעצמו הרג את בנו. וכדי ליישב את הסתירה הפנימית שבתוכיה בולטת נגד עלילת דם, כי אם היהודים משתמשים דוקא בדם נוצרים, איך ישתמשו היהודים בדם יהודי, מלבד זה שמופרך הדבר, כי אב יהרוג את בנו, מצאו המצאה "מחוכמת", כי באמת אין הילד הזה יוצא חלציו, אלא בן־נכר, והקרוי בשם אביו לא גדלו אלא לצורך דם. ובשביל כך בדקו את מילתו, אם נמול לשמונה ימים או נמול זה לא כבר, והרופא מן ה"מומחים" שלכם בדק ומצא, כי בכל זאת נמול לשמונה ימים; אולי ידוע לך מה היה מהלך הדעות בספירות העליונות בנוגע להמשפט הזה, אשר סוף סוף הושיבו על ספסל הנאשמים את האיש שהרגו ושנתפס בידך?

וויפר: מתי יכלו העניים שלי?

קרילנקו קם ואמר בעוז: הנני דורש בכל תוקף להשתמש בנוגע להנאשם בעונש היותר גדול!

הסניגור של וויפר: אין אנחנו כנגד משפט מות בכלל. מביעים אנו

כי אי־אפשר בלי משפט מות בנוגע לאנשים רעים וחטאים באמת, המזיקים למשטר המדינה באמת; אבל האיש אשר אני סניגורו איננו איש מזיק, בשום איפן. הוא איש העובד את עבודתו תמיד באמונה. הוא קבל הציוה מאת המיניסטר למלא תפקיד של קטיגור במשפט של ביילים ולא רצה לקבל עליו את המשלחת הזאת עד אשר נקבץ חומר על־ידי החוקר־דין, אשר נשלח מפטרבורג, ומילא את חובתו על פי כל סעיפי החוקים, אשר שררו במדינה בימים ההם. והוא היה בטוח, כי הסניגוריה המיוחדת, שהשתתפה במשפט הזה תמצה את עומק כל חלקי הזכות, והשופטים יחוו את דעתם על פי ידיעותם והכרתם הפנימית, אשר תברא על ידי הוויכוחים משני הצדדים, וכל עוולה לא נמצאה בדרכיו. והראיה, כי הועדה המוראביובית, אשר בראשה עמד איש מהפכני, אשר עוד בימי השלטון שעבר היה שלמד תמיד סניגוריה על הפושעים הפוליטיים, הועדה הזאת הלא לא מצאה כל יסוד להאשים את וויפר, והוציאה משפט, כי הוא היה רק כלי בשק בידי השלטון ההוא, ובעצמו חף מפשע הוא, ובימי השלטון החדש גם כן מילא את תפקידו באמונה, ואני מבקש ומשתדל להזמין אל הבית דין את ראש הפקידות ההיא, אשר בלי שום ספק יעיד עד כמה יגע ועמל וויפר במוסדות החדשים על פי המשטר דהאידנא, ובשום אופן אי־אפשר להטיל עליו את העונש היותר חמור.

חישב־ראש, אחרי התיעצו עם חבריו בלחישה:

— בית הדין דוחה את הבקשה להזמין את ראש הפקידות של המוסד, אשר בו עבד הנאשם, כי וויפר נמסר עתה לדין לא בעוון מעילה בעבודתו החדשה, כי אם בעוון השתתפות בעשיית משפט נגד האמת והיושר ולתכלית קונטר־ריבולוציונית, כי המשפט הזה בעיני השופטים היה אחת התחבולות שהשתמשה בהן הממשלה הצארית במלחמתה עם נושאי־דגל החופש המדיני. והראיה, כי הקטיגור הפרטי, זאמיסלובסקי, קבל את משכורתו מן הדפרטמנט של הפוליציה, אשר לא נברא אלא לשם עקירת האופוזיציות, ולעיני השופטים הלא מונח שטר־הקבלה שחתם זאמיסלובסקי בבואו על שכרו. וגם על חזהו של הנאשם היה תלוי אות של הצטיינות גבוהה ביותר שקבל מידי הצאר הפוגרומשצ'יק בעת המשפט של ביילים, ותיכף אחרי המשפט נתעלה למעלת קטיגור בהסינאט

הממלכתי. ולכאורה, קשה מאד: הלא השופטים המושבעים זיכו בדין את בייליס, ובכל זאת זכה הקטיגור להכרת תודה עמוקה ולאות הצטיינות. במה? במזימה אשר השתדל להפיק. על פי היסודות האלה מחליט בית הדין לדחות את השתדלות הסניגור.

ובפנותו אל וויפר, אמר היושב־ראש:

— הרשות נתונה לך להגיד את דבריך האחרונה.

וויפר קם, ובקול רועד השמיע את דבריו האחרונים:

— כל בוראי המשפט הזה כולם נמלטו ולא נותרתי אלא אני לבדי לישא ולסבול את כל האחריות.

הקטיגור קרילנקו:

— המנהל שלך לא נמלט, כי אם נעקר מן העולם על ידי יריה.

וויפר ממשיך:

— גם אני הייתי קטיגור בשעתי, ונחשבתי בין הקטיגורים המוצלחים ובקי אני בתכונת נפש הקטיגורים. מלאכתנו מביאה אותנו, לפעמים, לידי הפרזה על המדה; אולי הייתי גם אני בשעתי מפריז על המדה. אבל גם מתנגדי הנכבד (אינני משתמש במלה זו מעומק הלב), מפריז הפעם על המדה. הוא דורש את דמי והשבט הגביקם ונוטר לנחש, עם ישראל, מוחא כף לקראת הדרישה הזאת. אבל אתם, השופטים, אינכם קטיגורים, ולכם לא נאה להפריז על המדה. אם דניקין הילך ומתקרב אל שערי מוסקבה, האם בשביל כך נצרך דמו של וויפר? ואם נצרך דמו, האם בשביל כך צריך היה לערוך משפט? הלא די היה להעמידני אל הכותל, ובמשך רגעים אחדים היה כבר דמי נשפך לארץ. בנוגע לעצם השתתפותי במשפט, הלא כבר בררתי וחזרתי ובררתי, כי לא אני יוצרו ומחוללו, אלא אחרים, אשר המה חפשים, ואותי חפצים להקריב לקרבן, ובשביל מה ולמה? בשביל שנטיתי להאמין באפשרות המציאות של איזו כתה בישראל המשתמשת בדם מפני אמונה עוורת ותפלה? מדוע הרעישו היהודים כל כך את העולם, אם חושדים אותם בדבר כזה? הלא אפילו בין הנוצרים, אשר בטלו את תורת „עין תחת עין" והביאו לעולם את הלקח הרם והנשא לאהוב את השונאים, גם כן נמצאו כתות כאלה! אולי מצב היהודים גרם לכך שהם משתמשים בהגנה

מופרכת כזו, להכחיש מה שיתכן במציאות ומה שנמצא בכל האומות והלשונות, איך שיהיה — בשביל כך עוד לא גדול עוונו כל כך עד שידרשו לדון אותו למיתה. הלא בשעת בירור המשפט של ביילים היה שם הרב הנכבד מוא"ה והוא העיד, כי ב"זוהר" יש הרבה מיסטיציזם. אזרחי השופטים! חיי אינם כלום, אני עוניתי כל כך, כל כך סבלתי הרבה, עד שלא נחשב בעיני כלל הענוי האחרון של איזה רגעים, אשר יקרא לי דרור מכל צרותי. אבל יש לי רעיה צעירה לימים ואם זקנה, ולשתי הנפשות האלה, אשר בחסדי לא חטאו, תהיה מיתתי מכת מות, ואשר על כן אבקשכם, בשעה שתבואו להחליט את גזר דיני תשתמשו לא רק במוחכם, כי אם גם ברגשות לבותיכם. ואתם, סלחו לי אם דברי אינם כל כך יפים ובהירים, כי מעצמכם תבינו, כי במצבי עכשיו קשה לי מאד לדבר ולחשוב מחשבות ולסדר את טענותי כאשר הסבנתי תמיד.

השופטים חרצו את משפטו להאסר במחנה ההסגר עד תום המלחמה האזרחית.

מאורע אחד בשני סנגונים

א.

גביר ספורי זה הוא אחד מבני משפחתי ושמו אהרן רובינצ'יק, סוחר סוכר, ירא אלהים ממש על פי הכלל „תמים תהיה עם ה' אלהיך".

בילדותו נתיתם מאביו ומאמו, וזקני ר"ח, אשר היה קרובו, שם עינו לטובה על היתום הנעזב; ובאשר גדל, נעשה אחד משותפי זקני, שהחזיקו בחכירה את בית חרושת לסוכר אשר בצ'רקסי של הורודצקי, ובשנות הששים, כאשר נשרף בית החרושת הזה, קנה אותו ויבנהו מחדש ר' ישראל ברודסקי והחבילה המוזלובית נתפרדה, וכמעט כולם, מלבד זקני, הוסיפו לסחור בסוכר איש איש לבדו. כמובן, ידעתי את רובינצ'יק בהיותו כבר בא בשנים. הוא היה אדם ישר המדרגי על פי מושג הדור ההוא. בכל עת היו בגדיו נקיים ודבורו בנחת עם כל אדם, וכסוחר היה הן שלו צדק. למדן לא היה, אבל בכל זאת הציץ בספרי ישראל ואהב מאד את הלשון העברית ואהב לכתוב בה את מכתבי מסחרו, אם כי היה מתקשה מאד בכללי כתיבתה; ולא היה בוש לשאול את פי בקיאים, איך לכתוב מלה זו או אחרת. מספרים, כי פעם אחת שאל, איך לכתוב את המלה אתמול: באלף או בעין? ובדידי הוה עובדא, כי שאלני, איך לכתוב את השם „מתית" בעברית? פתחתי לו את הסדור והראיתי לו את מתתיהו בן יוחנן כהן גדול ואמרתי לו:

— כזה ראה וכתוב.

הוא התרגש ואמר:

— כל כך הדבר פשוט, ואנכי לא ידעתי. וכל זה קרני מפני שנשארתי יתום ודאגת הפרנסה מימי ילדותי עכבה אותי מללמוד כדבעי ולהתבונן.

הזקן הזה התיחס אלי בחבה, וכל ימי חייו אהבתיו גם אני אהבת נפש, כי היה מספר לי מחיי אבי ז"ל ובפעם האחרונה ראיתיו במוסקבה, בהיותי סטודנט, והוא בא שמה לרגלי עסקיו. בקרתיו, וכאשר נפרד ממני בפעם האחרונה אמר לי בזה הלשון:

אהבתיך מאד, בני, נאמן אנכי לזכרון אבותיך ואבות אבותיך, ואני כבר זקן ומי יודע אם בתראה שוב, ואשר על כן אברכך בברכת זקנים ואיעצך עצה טובה לכל ימי חייך: את הפרוטה תשמור כבבת עיניך, ואם לא, תנשק... הרי עם כל כשרונותיך תסתחף שדך.

כמדומני, כי מדברים האלה בולטת נפש המנוח בלי אריכות ובלי ציורים פרטים, רק צריך להוסיף, כי היה בחיצוניותו אהוב, טפוס יהודי פטריארכלי, אשר עבד את עבודתו בשקידה ובהכנעה גמורה, ואת הפרינציפים שלו שאב מן התורה, שרק את שמעה שמע ואותה לא ידע. הוא היה בעל בית חומה במוהילוב, ולא רחוק מביתו היה גם כן בעל בית חומה רוסי סטאראווער (מחזיק בנושנות, נוצרי על פי שיטת ניקון), סוחר בכלי מתכת, ושם משפחתו בוצ'קוב ושמו סאווא. ושני האנשים האלה, היהודי הפשוט והנוצרי, הפשוט עוד יותר ממנו, התרועעו ונעשו אוהבים זה לזה, וכל אחד היה קורא את רעהו בשמות של חבה. סאווא בוצ'קוב, או כמו שהיו קוראים אותו היהודים „בלצ'וק"— היה קורא לר' אהרן רובינצ'יק בשם „סטארי זאקון", כלומר, בן הברית הישנה. ור' אהרן רובינצ'יק היה קורא לרעהו בלצ'וק בשם: סטאראווער", כלומר: „המחזיק בשיטת ניקון". למשל, כשהיו פוגעים זה בזה ברחוב היו קוראים איש לרעהו לשלום בלי תקיעת־כפים: „שלום עליך „סטארי זאקון" ו„שלום עליך „סטאראווער". עוד יותר נפלא היה הדבר, כי היו יודעים איש איש את חגי רעהו ובימי החגים היו באים איש לרעהו לברך בברכת יו"ט איש איש את חגי איש בבית רעהו וכל אחד היה מביא בכיסו את הכוס שלו וכשהיו נכנסים איש לבית רעהו אחרי ברכת החג היה המכניס אורח שואל את אירחו: „האם יש כוס באמתחתך?" והיה האורח מחזיק את הכוס בידו, ובעל הבית היה ממלא אותה

תה היו שותים בחבה ומשוחחים בעגינים הקרובים ללב שניהם, על דבר הסוכר ועל דבר כלי מתכת, על דבר הולדת יורש העצר או על דבר פטירת איזה איש מזרע המלוכה או מן הסוחרים המפורסמים והיו מספרים זכרונות מימות ניקולאי הראשון וממלחמת קרים; היו שואלים איש את רעהו על דבר חנוך בניהם ובאחרית ימיהם היו קוראים איש את רעהו בשמותיהם הפרטיים: „אורליק" ו„סאווא". רובינצ'יק ספר לבלצ'וק בזו הלשון: „מוי סין אוזשע סווינעיעט „יאיצו" (שבוש חדמדי יש כאן: מפני שהמלה „חזירען" בזשארגון יש לה מובן „חזר" בעברית, וכפי שההברה דומה לחזיר, ו„חזיר" ברוסית הוא „סווינייא" על כן חדש רובינצ'יק מלה חדשה ברוסית „סווינעיעט", והכוונה היא: שבני חוזר על מסכת „ביצה"). ובלצ'וק ספר לרובינצ'יק, כי בנו „קוסטיא" לומד באוניברסיטה ובקרוב יהיה שופט או עורך דין או חוקר־דין, או קטיגור והתאונן, כי לא יהיה ממשיך את עסקיו אחרי אריכות ימיו.

כל זה ספרתי לדוגמא כדי שיובן היחס הפנימי שהיה בין בית אורליק רובינצ'יק ובין בית סאווא בוצ'קוב ובין בניהם אחריהם, אשר בקטנותם היו משחקים יחדיו בסוסים מדומים ברשיון אבותיהם, שני המחזיקים בנושנות.

עברו ימים ושנים. בנו של ר' אהרן רובינצ'יק היה גם כן סוחר סוכר, למדן ויודע עברית, ובנו של בוצ'קוב נעשה חוקר־דין והיה דר מחוץ לעיר באיזו אחוזה, אשר קנה או קבל במתנה מאביו או מחותנו. ובאותה תקופה קרה מקרה נורא בשקלוב הסמוכה למוהילוב, כי אשה עבריה אחת נתפסה בעוון אשת איש, והרב אמר: „די חרפה'ניצע איז ווערט קלעפ" (בת נעורת המרדות הזאת ראויה למכות). הדבר יצא מפי הרב, והנה קמו עליה קהל רב והכוהה מכות אכזריות, עד שלקול צעקותיה באה המשטרה, וכאשר שאלה את פי המכים:

„מה עשתה לכם האשה ובשביל מה הכיתם אותה"?

ענו לפי תומם:

„רבנו צוה עלינו". ואז נאסר הרב ושלושים איש עמו, והושמו במאסר בבית האסורים הפלכי, כלומר, במוהילוב.

הדבר הזה הרעיש את כל הלבבות, והיהודים החלו לבקש תחבולות, איך להוציא את הרב מן המיצר. וכאשר נודע להם, כי החקירה ודרישה היא בידי

בנו של בלצ'וק, שמו עיניהם בר' אהרן רובנצ'יק, כי יקדש את השם לעלות אל החוקר דין לבקש ממנו רחמים לבטל את הענין מכל וכל. לתכלית זו באה משקלוב משלחת גדולה של רבנים ואנשי שם להטיל על רובינצ'יק את המלאכה הזאת. אחרי הפצרות רבות והבטחות של שכר גדול ב"זה" וב"בא" מוכרח היה הנפצר לקבל על עצמו את המשלחת המשונה הזאת. וכל בני העיר לוותהו, כמו שמלווים איזה איש העולה לגרדום, ולקול ברכת העם נסע רובינצ'יק לדרכו. כאשר בא אל מעונו של החוקר־דין, שאל את שומר הסף:

— האם „קוסטיא" בביתו?

— איזה קוסטיא? — צעק השומר בקול נורא — האם אינך יודע כי פה גר קונסטאנטין סאוויטש? — ויגרשהו בחרפה.

לרגלי המהומה על יד הדלת השקיף „קונסטאנטין סאוויטש" מחלונו וראה את „אורליק" הזקן, חביב בית אביו, ויצו תיכף להביאו לביתו.

— אבל הוא העיז לקרוא את אדוני השר בשם „קוסטיא" — הלשין שומר הסף.

— אין בכך כלום! — ענה בעל הבית. — הוא יודע אותי מילדותי.

רובינצ'יק נכנס לפני ולפנים אל משרדו של החוקר־דין, וראשית כל שאל אותו בעל הבית לשלומו ולשלום ביתו ואם יש כוס בחיקו. וכאשר אמר, כי יש, צוה להביא תה, ורובינצ'יק בעצמו מילא את כוסו, וישתו יחדו. ואז החלה השיחה בגוף הענין. או ספר לו רובינצ'יק מהעניים הגדולים שישנם לכל בני ישראל הדרים בשקלוב ובמוהילוב, כי הרב הזקן יושב ותפוס והרבה בעלי משפחות עניות יושבים במאסר, ובקש ממנו לבטל את הענין.

קוסטיא ניסה להראות לרובינצ'יק כי דמם בראשם, כי הכו מכות אכזריות.

— והיתכן — אמר — כי אדם ישר שכמותך יבקש רחמים על מנוולים כאלה.

— מה אתה אומר? — אמר רובינצ'יק לקוסטיא — הלא אדם גאור אתה, גם יודע את כתבי הקודש, הלא היא עשתה מעשה נורא. היא אשת־איש! שערנא בנפשך, קוסטיא: אשת־איש, אשת איש!... הלא זה דבר שלא נשמע כמוהו: הלא אשה כזאת אינה ראויה לא רק לחוס עליה, כי אם גם להזכיר את שמה! הלא חללה את הקודש! בגדה באישה, בגדה בעמה ישראל גוי קדוש, בגדה

באלהי ישראל. כלום אינך יודע, קוסטיא, כי הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו נתן לפנחס בן אהרן הכהן את התואר: „כהן עכבד לדורותיו" בשביל שלקח רומח בידו ודקר את המנאף והמנאפת, והלא רבנו לא דקר אותה כי אם אמר, כי היא ראויה למכות.

החוקר דין, בשמעו את דברי התם הזה ובראותו את דמעותיו החמות, השתתף בצערו ושאלהו ברצינות גדולה:

— אמור נא ב„הן צדק" שלך, האם באמת הכו באכזריות את האשה הזאת אולי הכו אותה כלאחר יד, ורק המשטרה משנאתה ליהודים הפכה צל ההרים להרים?

— מה אתה שואל, קוסטיא חביבי, מה שייך הכו אותה מכות אכזריות? הרי לא הייתי באותו מעמד, אבל בטוח אנכי, כי הכו אותה לא רק מכות אכזריות, אלא ממש מכות מות. קוסטיא, קוסטיא! אטו מלתא זוטרתא היא: אשת איש?! אוי ואבוי: אשת־איש? בודאי הכו אותה על מנת להמיתה, ואיך אפשר באופן אחר? הלא על פי חוקי דתנו היא חייבת מיתת חנק! אמור נא בעצמך, קוסטיא, הלא אתה בן להורים אדוקים באמונתם ובדתם, הלא הבורא יתברך שמו בעצמו צוה לבער את הרע הזה מקרבנו ומכל העולם כולו! בודאי יש לה איזו זכות אבות, כי נשארה בחיים — אבל עוד יבוא יומה, ואם לא עלתה בידי בני אדם להמיתה, סוף סוף המקום ברוך הוא בעצמו ימיתנה מיתה בידי שמים. הלא היא חללה את קדושת הנשואין! הלא היא החריבה את העולם! הלא בעוון אשת איש ילדים קטנים מתים ונשים מתות בשעת לידתן ועוזבות יתומים קטנים בעולם.

כשמוע בלצ'וק החוקר־דין את דברי רובינצ'יק, הנאמרים בתמימות ומתוך בכי ומתוך הכרה פנימית — אמר:

— עכשיו מבין אני, כי הרב מוכרח היה לומר מה שאמר. אם אתה, אדם פשוט בישראל מדבר דברים כאלה — מה יוכל לעשות הרב? מי יודע אם לא היו הורגים אותו אלמלי שתק באותה שעה. ובכן, טובו את הרב אתאמץ לשחרר, אבל את המכים בעצמם נקה לא אנקה. הוא רק אמר, כי היא ראויה למכות, וכבר שקל למטרפסיה במה שהיה עצור בבית האסורים כירחים אחדים ואת הרב

אחקור בעצמי וגם את העדים אחקור ואם יתברר הדבר, כי הוא בעצמו לא נגע בה לרעה בידים, אלא בשפתיו בלבד, אזי אשחררו.

רובינצ'יק ניסה לבקש רחמים גם על המכים, ולא עלתה בידו כי אם להקל את ענשם. את הבטחתו מלא החוקר־דין, והרב נשתחרר, ולהקת המכים נידונה לאיזו עונשים, אשר אינני זוכר אותם, אבל אמרו פה אחד, כי רובינצ'יק עשה דבר גדול. וקיים נפשות הרבה מישראל.

ב.

המקרה הזה היה בשנות הששים לספירת הנוצרים ואת זכרונותי אלה אני כותב בשנת 1921 למספרם בחודש אבגוסט, אחרי שנתברר משפט אחד הרבנים אריה יעקב קופילוביץ בעיר מינסק, אשר ישב על ספסל הנאשמים גם בן לרגלי מאורע עם אשת איש ושמה חסיה למשפחת נובודבורציבה, אשר נשאת לשמואל שטיין בלי קבלת גט פטורין מאישה הראשון אלטר בערעזין. שמואל שטיין היה גם כן נשוי וגם הוא בלי שנתן גט פטורין לאשתו ששמה היה חסיה אלטשולר, ובכן, על פי דיני ישראל, עברה חסיה אשת אלטר בערעזין על עון אשת־איש ושמואל שטיין עבר על חרם דרבנו גרשום.

כידוע, היה המשפט במינסק ערוך מטעם הממשלה. השופטים היו כולם יהודים וכדי להדגיש את יהדותם ערכו את כל המשפט מהחל ועד כלה ביהודית. השופטים והקטיגור והסניגור והעדים והמומחים כולם דברו יהודית, והיתה לעניין צורה של משפטי ועד ארבע הארצות בימים הקדמונים, רק ההבדל הפנימי היה, ששם, במשפט ועד ארבע הארצות, היו דורשים תלי תלים של הלכות על פי תורה שבכתב ועל פי תורה שבעל פה והפוסקים, וכאן דברו על התורה ועל הפוסקים כמו שמדברים על ריקים ופוחזים, אשר נוח להם שלא נבראו, משנבראו, ועכשיו שנבראו צריך לבערם מן העולם ולכרוך גם אותם וגם את האוחזים בשיטתם בספרי דת מורשה ולשרוף אותם ביום הכפורים שחל להיות בשבת. אז, בשנות הששים, נתברר הדבר בחדרי החדרים של קטיגור רוסי, ואיש יהודי פשוט, אשר בא לבקש רחמים על רב בישראל ועל הסרים למשמעתו. שם דבר השתדלן היהודי רוסית באזני רוסי כמסית לפי תומו והקטיגור הרוסי לא זו

בלבד שלא לגלג על תמימותו, כי אם גם, כפי הנראה, הודה לו, כי נאוף אשת איש הוא עוון גדול וגורא, וגם השתתף בצערו של זקן בוכה מגהמת לבו על חלול הקודש, ומתוך דבריו בקש למצוא זכות על הרב, כי הוא בעצמו לא נגע בה לרעה, רק אמר, כי ראויה היא למכות, ועל דברים אלה, שיצאו מפי השתדלן העברי דרך אגב, הוסיף הקטיגור דברים פסיכולוגיים משלו, דברים יקרים הראויים להחרת באותיות זהב: „עכשיו אני מבין, כי הרב מחויב היה לדבר את דבריו, כי לו שתק, כי אז מי יודע אם לא הרגוה". ובימינו אלה, חשבו השופטים, כי צריך לנקום מן הקנאים את עוון קנאתם לדתם למען ישמעו ויראו, יראו און ולא יתבוננו, לא מתוך הכרה פנימית, כי אם מאימת הדין. ובכן, באופן הראשון היה ויתור בולט מצד בעלי הקדמה ביחס אל הנסוגים לאחור או הנקפאים בדעותיהם, ובאופן השני היתה קנאות „פצע תחת פצע".

כל זה יביא לידי מסקנה, כי בבחינה זו הין הימים הראשונים טובים מאלה. ובאמת, אחרי המשפט של רובינצ'יק וקוסטיא חדלו לאט לאט הרדיפות והקנאות ניטשטשה מאליה צעד אחרי צעד, עד שבא דור של „חסידות", ומי יודע אם לא תמשוך אחריה העובדה הזאת קנאות עוד יותר גדולה, ומי יתן שלא אפתח פה לשטן ולא תתקיים נבואתי ולא נבוא לידי נסיגה לאחור ולידי אמונות טפלות חדשות.

גם הקטיגור וגם הסניגור במשפט שלפני חמשים שנה חשבו מחשבות רק על דבר עצם הענין ועל דבר הכוונה שלו, כי הכל הולך אחר הכוונה. ה„סניגור" הסביר, כי היתה כוונתו — לחזק את הדת, והקטיגור הסכים, כי כוונה מיוחדת להזיק לאיזה איש או אשה לא היתה כלל, ומנקודת־המבט הזאת הסתפק בעונש קל לפי הערך, אחרי כי זו המוכה היא מוכה פשוטה, והמכים גם כן מכים פשוטים, שחשבו, כי יש להם רשות לעשות מה שעשו לעמוד בפרץ ולגדור גדר בפני הרעה. במשפט השני היתה גם הקטיגוריה וגם הסניגוריה פוליטית ותו לא. לא דנו כלל על עצם המעשה של חסיה, אם טוב עשתה או רע מה שבגדה בבעל נעוריה, אם חטאה נגד היושר במה שכזבה גם באישה הראשון גם באישה החרש, גם בהרב, אשר בקשה ממנו לעשות דבר אשר על פי השקפותיו הוא עוון פלילי. לא דנו כלל על הרמאות, על האימוריות שבמשפט הזה, לא שקלו את עניות האשה כנגד

עוונות הרב, רק דנו כפי שהפוליטיקה דורשת להשפיל את בעלי הדת. ראו איזו מציאה ונפלו עליה ומצאו מקום לגבות את חוב הפוליטיקה מידי אנשים שאינם עסוקים בכל בפוליטיקה. בשנת תרע"ג מצאה הממשלה מקום לעשות פוליטיקה בהושיבה על ספסל הנאשמים איזה איש הנקרא בשמו מנדל ביילים, אם כי לא עסק כלל לא בסוציאליות ולא בבונדאות, וזאת הטעם הושיבו על ספסל הנאשמים איזה רב ששמו הוא יענקיל קופילוביץ, אשר אין לו שום ערך וחשיבות אפילו בחוגי המאמינים והושיבוהו על ספסל הנאשמים להטיל עליו את האחריות של כל האמונות והדתות, אשר חשבו את האשה לבריה שהביאה את המות לעולם ומביאה את האדם לידי חטא וכדומה. שם, במשפט ההוא, עם כל הגיחוך והפראות שהיו בו, נשקף בכל זאת איזה שביב חדש של העת החדשה, וכאן — לא נראה שום שביב של אור, רק נתיבות ימי־הביניים בבחינת „תקוב הפוליטיקה את ההר", את היושר, את הפסיכולוגיה, את התמימות וכדומה.

ובכן מסקנה דמסקנה היא ככה: מנדל ביילים ויענקיל קופילוביץ אחים לצרה, זוהי ההיסטוריה. והמסקנה הפסיכולוגית היא: כי אי־הסבלנות תחלש על ידי סבלנות, אבל מעולם לא שמענו כי תנצח אי־סבלנות ממין אחד את האי־סבלנות ממין אחר.

ועוד מסקנה אחת יש לרשום: כי שופטי ביילים, כאשר 'הראו להם, כי ההשקפות של היהדות אינן גרועות בשום אופן מההשקפות של הדתות האחרות, נסתתמו טענותיהם, ושופטי ישראל עברו בשתיקה על עוונות כל העולם כולו והשקפותיהם והתנפלו רק על השקפת דתם. ולא לחנם אמרו חז"ל: ישראל שפקר, פקר טפי. —

השבועה האחרונה

בחצי חודש פברואר 1917 נקראתי לבוא לישיבת בית המשפט העליון בהשתתפות באי־כח המעמדות. והזמנה זו נכתבה בסגנון היוצא מגדר הרגיל ונחתמה לא בידי המזכיר, אלא בידי הנשיא בעצמו, ובמה נאמר, כי המשפט הוא פוליטי וצריך להשביע את העדים על פי כל חומרי דתם. באתי לשעה הקבועה ומיד הוזמנתי אל חדר הנשיא הראשי של „הפאלאטה", והלז אמר לי, כי על ספסל הנאשמים יושבים יהודי ופולני, ושניהם הובאו הנה לפני כמה שנים מווארשה לרגלי האיוואקואציה משם יחד עם בתי־דינם, ואחרי שכבר רבו השנים, הוחלט לברר את דינם בהפאלאטה המוסקבאית. והנה בנוגע להיהודי הענין מסובך קצת, והוא מצא לנכון לדבר עמדי מראש, לפני פתיחת הישיבה, כדי לפתור, איך להתנהג. והענין הוא כבד:

— שני הנאשמים עשו קנוניא ביניהם לצחק בנו בסגנון אחד ובצורה אחת. שניהם יודעים רוסית, כאשר כבר נודע לנו על ידי הפקידים מבתי האסורים, שהיו כלואים שם, אבל כאשר בא חוקר־הדין, או בהתיצבם לפני המשפט, הרי הם מתחפשים לבלתי יודעים רוסית כלל, ומשיבים איש איש כשפתו: הפולני — פולנית, והיהודי — יהודית. ובכל פעם אנוסים אנו להביא מתורגמנים ולערוך חזיון מעושה לדבר בשלש לשונות, אנחנו, השופטים, — רוסית, והמתורגמנים — איש איש כלשון הנאשמים, ובכל השאלות נולדות באופן כזה שלש שאלות. וכפי הנראה, החזיון הזה, הגורם לנו הוצאות יתירות ומיגע אותנו ושולל זמן הרבה, גורם נחת רוח להנאשמים, ובמוח אנכי, כי אפילו בשעת ישיבת המשפט, בשעה שחרב חדה מונחת על צוארם, בודאי לא ימנעו הטוב מהם

ולא יטו משיטתם, למען יהיה החזיון בפומבי במושב כל השופטים, ובמעמד הקהל, שיבוא לשמוע אל המשפט, ובמעמד הכהן הקתולי והרב העברי, אשר הוזמנו להשביע את העדים. הנה כאשר אחזה זאת מראש, כבר הזמנתי בתורת מתורגמן מפולנית לרוסית את המורה שפת פולנית, שבא למוסקבה יחד עם הגימנסיה הווארשאית, ובנוגע להמתורגמן היהודי, מתקשה אני ושואל בעצתך, אם לשים עליך חובת מתורגמן אזי לא תוכל להשביע את העדים, כי המתורגמן בעצמו טעון שבועה, ואין נשבע משביע באותו מעמד גופא. ובכן, שואל אני ומבקש ממך, אם תמצא, כי לא תוכל להחליף את חיבת הרב לחובת מתורגמן, אזי אין לי מתורגמן, ואם להיפך, אזי תן לי רב אחר, אבל בתנאי שידע רוסית, כדי לאיים על העדים בדברי כבושין יפים, ואני יודע, כי יש לך סגן, אבל איננו יודע לקרוא גם את טופס השבועה על טהרת הלשון הרוסית. ובכן, אני מחכה להחלטתך.

השיבותי להנשיא:

— לפי דעתי, צריך אני להשביע את העדים ואין לי רשות מוסרית להטריח את חברי הרב לבוא רק בשביל שבועה בשעה שאני כאן, ומה שנוגע למתורגמן, אוכל להראות על רב אחד שבא מערי פולין לכאן מעיר סטאשוב והוא יודע רוסית, אם כי לא על טהרתה, בכל זאת הוא מבין אותה היטב ויודע לתרגם את כל השאלות בדיוק, ואם הרב הזה איננו כל כך מדייק במבטא הלשון הרוסית, הלא הוא רב בפולין, ואת השפה הפולנית הוא יודע על בוריה עד שאפשר היה להשתמש בו בהור מתורגמן גם בשביל פולני.

— ואיך להזמין את הרב הסטאשובי? — שאל הנשיא.

— אני איכל להזכינו על ידי הטלפון.

הסכים הנשיא, וכעבור חצי שעה בא הרב, ואני השבעתי את העדים יחד עם המתורגמן. הנשיא הכריז, כי המשפט יחל להתברר בדלתים סגורות, ובכן על כל הקהל לעזוב את האולם.

שאלתי בשמי ובשם הכומר הקתולי, אם חל האסור הזה גם עלינו, והנשיא השיב, לאחר שהתישב עם חבריו השופטים, כי יכולים אנו להשאר באולם. הכומר ישב רגעים אחדים והלך, ואני ישבתי כמעט עד תום המשפט.

הסתכלתי בפני הנאשמים ופלצות אחזתני, בראותי את אחי העברי היושב

על ספסל הנאשמים, קטן קומה ודל בשר, חוור כמת, אפילו טפת דם לא נראתה גם בשפתיו, ובראשו — גומות ושקערוריות, וגם בפניו נראו גומות עמוקות. פניתי אל הרופא המומחה המושבע שעל יד בית הדין ושאלתיו מה טיבן של הגומות הללו? ואמר לי, כי אלה הן עקבות מחלת הצפדון (צינגה), הבאה מחסרון כלכלה ואויר צח, מחלה השכיחה בין אסירי כלא בתנאים קשים. והפולני — בעל קומה, דל בשר וחוור קצת, אבל דל־דם ממש כמו היהודי אחיו לכלא. הצד השוה שבהם, כי שניהם כלואים זה כחמש שנים מימי ילדותם, בהיותם בני שש עשרה שנה ובבית־האסורים נתבגרו. שניהם עוררו רגשי רחמים, אבל היהודי עורר גם רגשי בלהות, כי מראהו החיצוני היה איום, רק עיניו השחורות הבהיקו כאבני־שהם.

הנשיא פנה ראשונה אל היהודי, והנאשם השיב יהודית:

— אינני מבין אף מלה רוסית אחת, הנני יהודי ואני דורש שידברו אלי בשפתי.

אז פנה הנשיא המתורגמן, והלה תרגם לנאשם לשפת אידיש, לאמור:

— מה שמך? מה שם אביך ושם משפחתך?

הנאשם: — שמי כך וכך, שם משפחתי כך וכך. ושם אבי לא אדע ולא אוכל לדעת, כי כלום יש אדם היודע בבירור, מי הוא אביו. ואני מוסר מודעה, כי על השאלות השטותיות שיציע לי בית המשפט לא אשיב מאומה.

המתורגמן מתחיל לדבר בלשון נסתר, אך הנשיא מתרה בו שידבר כמדבר בעדו, כי במעמד זה הוא במקום הנאשם, ובמר נפש אנוס היה המתורגמן לתזור מלה במלה כמדבר בעדו לאמר:

— שמי כך וכך, משפחתי כך וכך, ושם אבי לא אדע ולא אוכל וכו'...

הנשיא מנענע בראשו ואחרי העיון ב„דוסיה" הוא שואל:

— הלא שם אביך הוא כך וכך?!

המתורגמן אומר להנאשם והלז משיב:

— מה שנרשם בהפרוטוקולים ידוע להשופטים גם בלעדי, ואם שואלים אותי, כי אודיע בעצמי מה שם אבי על זה אני אומר, כי רחוק אנכי משקרים ולא אוכל להשיב על דבר שלא אוכל לברר אותו.

כאבל ממש מוסר המתורגמן את הדברים כמדבר בעדו, ונשיא הבית־הדין מוסיף לשאול רוסית:

— מהי דתך?

המתורגמן מוסר את הדברים ביהודית להנאשם והלז משיב יהודית:

— דתי היא דת הסוציאל־דימוקראטית.

המתורגמן מתרגם את דברי הנאשם בלשון נסתר, אך הנשיא מפסיקו עוד פעם:

— אמור אות באות כאלו היית אתה הנאשם.

ובדחילו ורחימו ובקול דממה דקה מכריז המתורגמן:

— דתי היא הדת הסוציאל־דימוקרטית.

הנשיא: — כלום יש אמונה כזו בעולם?

המתורגמן אל הנאשם, והלז משיב, והמתורגמן מתרגם אות באות:

— השאלה היא שטותית מאד. מה שייך, אם יש אמונה כזאת? אם אדוק אני באמונה זו ולא אני בלבד, משמע כי יש אמונה כזאת.

הנשיא (כמעט בקול רם): — נו, נו! — ואחר כך מעיין בה"דוסיה" ומוסיף לשאול:

— מי הוא אביך?

והנאשם משיב והמתורגמן מתרגם:

— שוב שאלת שטות זו? איני יודע מי הם אבותי והשואל אותי, אף הוא אינו יודע מי הם אבותיו. כי שום אדם בעולם אינו יודע מי הוא אביו באמת, ואם יוסיפו לשאלני שאלות אוולת כאלה לא אוסיף להשיב אפילו מלה אחת.

אך הנשיא אינו מרפה, והמתורגמן מתרגם לנאשם והנאשם משיב והמתורגמן מתרגם את דבריו אות באות ובלשון מדבר־בעדו:

— בפעם האחרונה אני משיב על שאלות שטותיות כאלו שמתעסקים בהן שופטי, כי מי כמוהם יודע, כי כמה וכמה אמהות מזויפות היו בעולם, אשר ישבו על ספסל הנאשמים על פי התוקים האכזריים, אשר על פיהם אני עתיד ליתן עכשיו דין וחשבון, אשר כדי להחזיק את מצבן במשפחה וכדי להתחבב על בעליהן

היו מתחפשות למעוברות והיו עושות זיוף של חבלי לידה ועל ידי מילדות היו מביאות ילידי זרים בני עניים כשעה לאחר צאתם לאויר העולם, שנמכרו על ידי הוריהם לעשירים. והנשיא הלא יודע בודאי את המאורע עם המלכה הסרבית בימינו אלה, אשר התחפשה למעוברת, וכאשר נודע הדבר, פרסמו רופאי החצר, כי המלכה היתה חולה במחלת העצבים, הנקראת בשם מחלת „הריון מדומה", ואולי גם אותה האשה הנרשמת בהפרוטוקולים ובספרי המתריקאות אשר הנהיגה הממשלה, היתה גם כן בעלת עצבים כמו המלכה הסרבית, רק היתה פקחית יותר ממנה ועלה בידה לרשום אותי כבנה אשר יצא ממעיה, ואולי בשביל כך עלה הדבר הזה בידה, כי לא נמצאו מקנאים לי להקרא בשם בן לאשה ענייה עבריה, ולא הטריח שום אדם את עצמו לגלות את זיופיה, אבל בגוגע להחולה הסרבית רמת המעלה בוודאי נמצאו מקנאים לילד אסופי שיהיה בגדלו הולך בטל ויושב על כסא רם ונשא.

הנשיא בהתמרמרות: — אני מפסיק את הישיבה לעשרה רגעים.

לאחר שנתחדשה הישיבה שואל הנשיא על ידי המתורגמן:

— הקבלת העתקה מכתב־האשמה?

הנאשם על ידי המתורגמן:

— קבלתי.

הנשיא: — האם יש לך מה להעיר עליו, כלומר, למסור אי־אלה הודעות?

הנאשם: — יש.

הנשיא נבוך ושואל באי־סבלנות: — מה הן?

הנאשם להמתורגמן:

— אני מודיע, כי כל מה שנאמר בכתב האשמה מן השורה הראשונה עד האחרונה הכל שקר וכזב.

המתורגמן: — הנאשם...

הנשיא מפסיקו: — לא הנאשם...

והמתורגמן מוסר בגוף ראשון. הנשיא מושך בכתפיו ומתוך הזדעזעות עצבים אומר בקול:

— נו, נו, נו!

ושואל:

— האם יש לך איזה ערעור כלפי מי מן השופטים?

הנאשם: — יש.

הנשיא: — איזה, וכנגד מי?

— הנאשם: — כנגד כולכם כאחד, כי אין לכם רשות לדון איש על דעותיו ועל מעשיו, שאתם מתנגדים להם ונלחמים כנגדם, ומה שאתם חושבים לעוון פלילי, אני חושב לדבר מצוה, ובמה שאתם רואים חובה, אני רואה זכות לעצמי.

הנשיא: — כמה ימי שנותיך?

הנאשם: — גם זוהי מהשאלות הטפשיות. וכי ידוע לי, מתי נולדתי, ואם כוונתך היא על הרשום בתעודת לידתי, הלא היא לפני השופטים, יעיינו בה וימצאו. אני מבין, כי בשעה שאדם נשאל על איזה דבר, אזי צריך לשער מקודם שהדבר הזה ידוע לו, והשאלות על דבר האבות והשנים, וכדומה — שאלות של שטות הן, מפני שהנשאל הוא מחוסר ידיעה לגמרי בנוגע להן, מלבד מה שרשום בתעודותיו, והלא הן לנגד עיני השופטים, ואני איני יודע כלל בע"פ את הרשום שם, כי בשבילי היינו הך, מתי נולדתי.

הנשיא עובר אל הנאשם הפולני ואת מקום הרב המתורגמן לקח המתורגמן הפולני. ושוב אותן השאלות ואותן התשובות, אלא בשפת פולנית.

הוכנסו העדים, והנשיא שואל אותם על דבר יחוסיהם אל הנאשמים ושוב שורה של שאלות ותשובות פורמליות.

הנשיא אל הנאשמים: — האם יש לכם איזה ערעור כלפי מי מן העדים?

— ובזה הוא פונה אל שני המתורגמנים גם יחד:

— תרגמו לאיש איש כלשונו.

המתורגמנים תרגמו והנאשמים השיבו:

— כנגד עדים המוכנים להשבע בשם אלהים, שלא היה ושלא נברא, אין מה לערער ואין מה לדבר, כי כל היוצא מפיהם הוא שקר, ולא איכפת לנו כלל מה ידברו ומה יכזבו. הננו מודיעים מראש, כי לא נשה אוזן אפילו להגה אחד שיצא מפיהם. יטפלו בהם השופטים.

והרב המתורגמן מתרגם מלה במלה וכמדבר בעדו.

הנשיא בהתמרמרות:

— בית המשפט מחליט להשביע את כל העדים.

הנשיא פונה אל הכומר:

— השביע נא אתה ראשונה את העדים בני אמונתך ודבר נא באזניהם דברי־איום.

הכומר אל העדים הקתוליים:

— הזהרו בדבריכם לספר רק את האמת ואקרא לפניכם פסוק מהאיבנגליון מענין העונש החמור הצפוי בזה ובבא בעד עדות שקר.

וכשנשבעו העדים, פונה הנשיא אלי:

— השביע נא את העדים היהודים.

אני אל העדים:

— כאשר אקרא לפניכם את נוסח השבועה, תמצאו— שם דברים, אשר אני חפץ לברר אותם לפניכם, למען תהיה מובנת לכם משמעותם הפנימית, כשתוציאו אותם מפיכם: יש רגשות שונים, אשר בני אדם משתבחים בהם, ובהם נבדל האדם מן הבהמה, הלא המה רגשי אהבה, רגשי חמלה, רגשי קנאה, ושנאה ורגש היראה. רק האדם אשר הוא בר־דעת חונן ברגשות אלה יפים הם בשעתם ובכל זמן ועידן, אבל בשעה שעומד האדם בתוך עד להעיד בחברו, והשופטים יושבים ושומעים את גבית־העדות ועושים ממנו חומר לגזר־דין, אזי צריך האדם לדכא בקרב נפשו פנימה את הרגשות הללו. בלבו של עד אין מקום לא לאהבה, לא לחמלה ולא לאיבה, ועל אחת כמה לקנאה, אשר אין לה מקום כלל בנוגע להנותן דין. וביחוד צריך העד לגרש מלבו את רגש היראה. „לא תגורו מפני איש" — גזרה תורתנו. אין אתם צריכים להסתכל בפני השואלים אתכם וליתן תשובה על פי ההרגשה שלכם, שדוקא תשובה זו או אחרת תמצא חן בעיניהם. העלו על לבכם רק את הדברים שהיו וכמו שהיו, בלי שום באורים מצדכם בלי שום הערות, רק על דרך כך וכך ראינו, כך וכך שמענו. אתם שמעתם כאן, כי אין ה' כלל. אם חס ושלום גם אתם חושבים כך, אל תגורו תודיעו, כי אינכם רוצים להשבע בשם בחי־העליון שאתם כופרים בו.

הסניגוריה דברה רכות, וכנראה לא שמה לבה אל הכתוב: „לא תגורו מפני איש", אבל בפקחות יורידית הדגישה, כי השופט איננו יכול להיות תליין. השופט איננו עונש, אלא מוציא החלטה על פי החומר שבידו על איזו עבירות עבר הנאשם ועל איזו מהן יש רק חשש, אבל לא הוברר כדבעי. מכאן מנתה הסניגוריה אחת לאחת את האשמות, שלא הוברר כל צרכן, ובקשה להקל את העונש ולהביא בחשבון את השגים אשר התענו בבתי האסורים, כי כך דורש החוק, ולנקימה ונטירה אין כאן מקום כלל. ואיזו דמות נערוך להאשמה שהטיל על ראשם הקטיגור באמרו, כי הודעתם על דבר השפה זהו צחוק בעלמא. הקטיגור חושב, כי אדם האומר, שאיננו מבין איזו שפה, ואחר כך נתגלה, כי הוא יודע אותה בכל זאת, זהו כבר שקר. ובאמת אין הדבר כן. כל אדם יודע רק את שפתו הלאומית, ואת שאר השפות, אם גם ידע את כולן, הוא מרגיש, כי איננו יודע אותן, ואין בכחו להביע בהן מה שבלבו וביחוד בשעת צרה, בשעה שהוא חפץ להיות מובן לעומק ולרוחב. למשל, אמר אחד מבעלי הסניגוריה, הנני עורך דין וכשבאים אלי לקוחותי מן המוצא הגרמני היודעים רוסית, הרי בהכנסם לחדרי, כדי לדבר על צפונותיהם, הם שואלים אותי מראש אם נזקק אני ללשון הגרמנית, מפני שאת כל רוחו יכול אדם לבטא רק בשפתו הלאומית. וכמדומני, כי גם הקטיגור בעצמו, הבקי היטב בשפה הצרפתית, אם, חס ושלום, היה בא לידי הכרח לדבר באזני שופטים צרפתים, היה מבקש לו מתורגמן. ובכן, אין כאן אפילו צל של שקר, כי אם אמת גמורה. היוצאת מפי נאורים ואנשים מפותחים בני תרבות, ואם דברים כאלה מכנים בשם שקר, אזי אינני יודע, מהי אמת. זאת ועוד אחרת: הקטיגור לא שם אל לבו כלל מה שנאמר באחת הפרוקלמציות שנתפרסמו בישיבה זו, כי הריבולוציונרים חושבים, כי הריבולוציה בדרך כלל מכרזת על ההכרח לתת לכל איש את האפשרות לחיות על פי הכרתו הפנימית, ואחת מן ההכרות הפנימיות היותר חשובות לכל אדם היא: הרשות לדבר בלשונו, ועכשיו כשבא דבר זה לידם, קימוהו בפועל.

הנשיא מפסיק את הסניגור באמרו, כי אין עסוקים בפרסום דעות הריבולוציונרים.

הנשיא בפנותו אלי:

— כמדומה לי שכבודו ברר כל מה שצריך ואין צורך להאריך עוד.

א נ י: — כל כך דברתי בקצור עד שאין מה לקצר, רק להוסיף, כי השבועה על פי השקפת היהדות זהו „הן צדק" היותר גדול שישנו בעולם וכמו שצריך העד להתעמק שיהיה ה„הן" שלו צדק, כך צריך גם ה„לאו" שלו להיות צדק, ואת שניהם צריך להודיע בלי שום אימה ופחד.

ה נ ש י א: — כן, כן, אבל השביע נא את העדים.

השבעתים והפרוצס החל.

העדים נחקרו, והקטיגור שפך כל חמתו על שני הנאשמים. הם כופרים באבינו שבשמים ובאבותיהם עלי אדמות ובמספר שנותיהם. ושאל: איזה חלק ונחלה יש תחת השמים לאנשים, אשר כל מה שיש במציאות — בעיניהם שקר וכזב? צריך לגרש אותם אל איזה מקום המשומר להם ולחבריהם בדעות ובמעשים. ישליכו נא פצצות איש ברעהו או יזרקו אותם כלפי השמים או כל אחד בו בעצמו. עיניכם ראו ואזניכם שמעו, כי הם למדנים גדולים ומתעגגים מאד בשעה שבאים בחברת אנשים המכירים את בוראם, מכבדים את הוריהם ומונים מספר לשנותיהם ונותנים דין וחשבון לנפשם על כל יום ושעה שעברו — ולמה לנו לשמש להם ולקהל־צופים בשביל מחזה השעשועים שהם עורכים להם ולהנאתם? ואני מבין מאד את יסורי הנפש של הרב המתורגמן, שקשה היה להוציא מפיו כמדבר בעדו את העזות של הנאשמים. הם מתפארים, כי אינם סובלים אפילו דבר מוסכם ומקובל לכל בני אדם, רק אם הוא נראה בעיניהם ללא נכון. וראו, כמה שקרים דברו לפנינו מן השעה הראשונה. כזה כן זה אמרו, כי אינם מבינים אפילו מלה אחת רוסית. בשעה שכבר נוכחנו לדעת, כי לא רק שהם מבינים רוסית ויודעים לדבר בה, אלא גם לכתוב בה דברים המעוררים לשפיכת־דמים לגזל ולכפירה בקדוש ונערץ בעיני כל, ואפילו לאביהם אומרים הם לא ידענוהו ולאמם לא ילדתנו. והנני דורש להטיל עליהם את העונש החמור ביותר: לדון אותם לגלות סיבירית, לעבודת פרך לעשרים שנה, בלי להביא בחשבון את מספר השנים שכבר בלו בבתי האסורים, למען יהיה להם חומר לליצנות ולכפירה במציאות עצמם.

הוכוחים נגמרו, והנשיא פנה אל שני המתורגמנים לברר להנאשמים, אם רוצים הם להשתמש בזכות ה„מלה האחרונה". שניהם כאחד השיבו על ידי מתורגמניהם, כי כבר מלתם אמורה, כי עם שופטים כאלה אינם מתווכחים כלל, מפני שאין להם רשות לתת להנאשמים זכות הדבור, מפני שמקומם לא יכירם על כסאות למשפט, כי אם על ספסל הנאשמים, אשר עוד ישבו שם בקרב הימים וידברו רוסית לא על ידי מתורגמנים.

הנשיא הפסיק את ברור הדין ונכנס למועצה עם חבריו לחתוך את גזר־דינם של הנאשמים, ובאותה שעה עזבתי את האולם, ואחר כך שמעתי כי גידונו לעבודת פרך לעשרים שנה כל אחד.

עברו שבוע או שבועים, ושוב הוזמנתי על פי הזמנה תכופה לבוא אל הבית העליון ליום פלוני ולשעה פלונית. יצאתי מביתי וכשהגעתי לקרן זוית של הסימטא שבה אני גר, קראתי הודעה חתומה בידי המצביא הראשי של גליל מוסקבה מרוזובסקי ובה כתוב, כי על פי פקודת הקיסר יר"ה הוכרזה העיר מוסקבה במצב צבאי לרגלי ההתעוררות הריבולוציונית שהיתה בימים האלה בעיר הבירה פטרבורג, והוא הולך ומפרט את האסורים החלים מעכשיו על התושבים. הלכתי הלאה, והנה אין עגלונים ברחובות השוממים כמעט מאדם. אנוס הייתי ללכת ברגל עד רחוב ניקולסקי, ומשם כבר לא רחוק לבית המשפט, והנה לפני להקת אנשים אזהים בחבלי ברזל וחוסמים את הדרך בפני העוברים והשבים, וניכרת היתה כוונתם לבלי תת לשום איש לעבור על פני רחוב ניקולסקי המוליך ישר אל הקרמל. הראיתי להם את כתב־ההזמנה, והנה צעיר אחד מהם אומר לי בזה הלשון:

— אחרת את המועד.

כיצד? — שאלתי — הלא עכשיו רק חצי האחת עשרה, ועלי לבוא לאחת עשרה.

— לא את הכתבה אחרת, כי אם את המועד בדרך כלל, כי כבר יש לנו במשלת חדשה.

הסתכלתי בפני המדבר עמי, והנה זהו הפולני בעל הצפדון, אשר כשבועים לפני זה ישב על ספסל הנאשמים והתחפש כלא יודע כלל לדבר רוסית.

שבתי לביתי, ובזה תם החזיון. ומאז ועד היום הזה נתבטלה כלל חובתי להשביע עדים, כי נצחה השיטה של אחי העברי בעל הגומות בראש, כי לעדים הנשבעים בשם ה' — אין להאמין כלל ואין להטות אוזן לדבריהם. —

ב.

שבחי הרבנים

ה ב ״ ח

ילד קטן הייתי אותה שעה, והגיעה לאזני ולאזני חברי בני גילי שמועה, כי בא לעירנו מגיד נפלא, אשר מיום ליום יתרבו שומעיו ושומעותיו, וכולם מהללים ומשבחים אותו כמגיד מישרים לוקח נפשות ומחיה מתים ממש במאמרו. אמרו, כי כל בעלי המלאכה עוזבים את מלאכתם והולכים לשמוע את דרשות המ״מ החדש, והנשים, לא רק שאינן מוחות בידי בעליהן הבטלים ממלאכתם, אלא גם הן עצמן באות לשמוע ואף הן בטלות ממלאכתן. המלמד שלנו אמר לנו פעם אחת, כי סוף סוף נצטרך לבטל גם מלמודנו וללכת לשמוע את הדרשן הנפלא הזה, אשר מלא כל העיר כבודו. ואם כי השומעים והשומעות אינם בגי־סמך גדולים, הרי בכל זאת „פוק חזי מאי עמא דבר״. ועוד לא יצא הדבר בנוגע אלינו מכלל ישוב הדעת, והנה בא אחד מן הפמליא של הראב״ד דמתא אל מלמדנו, יצא עמו אל המסדרון והתלחש אתו כחצי שעה, וכששב המורה אל החדר, עמדנו כולנו על רגלינו ושאלנו אותו, אם לא בא השד״ר הזה בעניין המגיד החדש.

— פקחים אתם — אמר המורה — קלעתם אל השערה ולא החטאתם, ולפיכך לא אכסה מכם דבר. ועוד זאת אעשה, כי אקח אתכם, אם תבוא על כך החלטה מגבוה (מאיזה מקום גבוה — לא ידענו), למען תראו ותשמעו באזניכם, ובינתים לא אספר לכם כלום, ואם תזכו — תבחינו, וזה יהיה לכם לקח טוב.

כל היום, וביתר דיוק, כל הערב עד שעה מאוחרת בלילה, דברנו וחזרנו ודברנו בינינו לבין עצמנו, מה הוא הענין הזה, וכמעט כל אחד מן החברים היתה לו דעה מיוחדת, וכולנו התחכמנו למצוא את הפתרון, עד שלא יכולנו לישון כל הלילה. בספרית הרוסית מצאתי לאחר זמן דוגמא לדבר מעין זה. כוונתי

מנינו את השעות ואת הרגעים, מתי יבוא דבר זה לידינו. סוף סוף הגיעה השעה המאושרת, ואנו נדחקנו ונכנסנו על יד רבנו לבית הכנסת, שהיה מלא מסה לסה ללא מקום פנוי אפילו ל„מחט קטן", ומיד — ראינו את ר' ליב יודקיס, איש המשמר, עומד ומחכה על הבמה. והנה המגיד עולה על הבמה נשען על שני בעלי מלאכה, אשר תמכו בידיו מימין ומשמאל, ומראהו היה מראה הגוברנאטור ממש, ההבדל היה רק בזה: כי איש המשמר לא חלק לו כאן כבוד כדרך שחולק איש המשמר לאדוני שר הפלך. מתוך דפיקת־הלב שמעתי את הדרשה, ועד כמה שאפשר לי על פי זכרון של יובל שנים — אמסור את עיקרי הדברים בלשונם. ואלה הם:

— „ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה, את הברכה אשר תשמעו אל מצוות ה' אלהיכם, אשר אנכי מצוה אתכם היום, והקללה אם לא תשמעו אל מצוות ה' אלהיכם וסרתם מן הדרך אשר אנכי מצוה אתכם היום ללכת אחרי אלהים אחרים אשר לא ידעתם". ובסגנון יפה מאד, המושך את הלב, תרגם להדדית את הפסוקים, אשר קרא באזני העם, והעם הביע את הסכמתו בנענועי הראש. ובאזני שמעתי מפי הסנדלר המהודר ראובן, אשר זכיתי להיות מנועלי סנדליו, מפורש יוצא מפיו: „פשוט מחיה נפשות, הוא מאיר עינים בתרגום הכתובים". והדרשן אמר בקול: „הרי אתם רואים ומבינים, כי משה רבנו בעצמו אמר לנו, כי בתורה יש ברכה וקללה, והוא מבאר, אם נשמע אל מצוות ה' אלהינו, אשר צוה אותנו, כלומר, אם נבינן כמו שהוא צוה, תבוא עלינו ברכה, ואם לא נשמע ונבין כדבעי ונסור מן הדרך אשר צוה לנו, הרי אנו הולכים ממש אחרי אלהים אחרים ומביאים עלינו קללה תחת ברכה. והנה, אחי היקרים, — הוסיף המגיד — הגלות שלנו נמשכת זה אלפים שנה, אנו מוסיפים לקיים את התורה ועדיין לא ראינו ברכה עד כה, והנבואה כי האומות יאמרו: „רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה" לא נתקיימה בנו, ואין לך יום שאין קללתו מרובה משל חבירו, וברכה לא ראינו, ומפי אבותינו לא שמענו, שמע מינה, כי סרנו מן הדרך אשר צוה אותנו אלהינו, ואנחנו עובדים אלהים אחרים. אמנם, מקיימים אנחנו את התורה, אבל לא כאשר צוה אותנו. והנה היה אדם גדול ונורא בישראל, אשר כבר העיר על זה. ה"ה הב"ח הקדוש, אשר האיר את עינינו באמרו: „כל

לאותו החבר, אשר הגיד מראשית אחרית, והוא עצמו הביט עלינו כמו מגבוה, למחזה „רביזור" של גוגול, לאותה הסצינה כשהנאספים מתאמצים לנחש ולמצוא פתרונים לנסיעת המבקר לעיירתם הקטנה. ובתורת קוריוז אציין, שאחד מחברינו הביע את השערתו, כי בודאי מרדו הפולנים שוב במלכות, ובשביל כך בא המגיד ללמד לקח לעמו כיצד יתנהגו, שלא לחזור על השגיאות שעשו בני ישראל בימי המרידה הקודמת. סוף סוף לא באנו לכלל דעה אחת, והענין נשאר סתום בלי פתרונים.

עברו ימים אחדים, והנה בא המורה והכריז בקול עגות גבורה: „ילדים, המלחמה החלה!" לדברים האלה נזדעזענו כולנו והבטנו ברגש של כבוד וכאשר שאלנו כולנו כאחד: „רבנו! עד מתי יהיה הדבר הזה סתום בעינינו? אמור נא בדברים ברורים, איזו מלחמה החלה?" וכשגלינו לו עם זה את הסוד, כי זה לנו כמה לילות שלא נתנו שינה לעינינו, פתח המורה את סגור לבו, כי, כפי הנראה, נכמרו רחמיו על צאן־מרעיתו, והתחיל מדבר בניחותא, כמגלה סוד גדול:

— להוי ידוע לכם, כי הראב"ד דמתא, כששמע על דבר השפעת המגיד החדש ודרשותיו, בא לידי חשד, שמא האיש הזה הוא „יהודי מופרך", („א אפגעפרעגטער איד"), שיש לבדוק אחריו, שמא מין הוא ח"ו, ולתכלית זה הזמין הרב את המובחרים והכשרים ביותר בעיניו מן הצעירים הלמדנים ואמר לאחד מהם ושמו ליב יודקיס, — כלומר, חתנו של יודקא, אשר חותנו מכלכל אותו כדי שלא ישא בעול פרנסה ויוכל לעסוק בתורה מתוך שלווה ורוב טובה, — כי יבוא הערב לבית הכנסת, אשר שם ידרוש ויעמוד לימינו על הבמה גופא להיות כבור סוד שאינו מאבד טפה, לקלוט כל אומר ומלה ולחוות את דעתו לפני הראב"ד, מה טיבו של עובר זה, כי לפי דעת הראב"ד לא זכה להצלחה כזו אפילו המגיד מדובנא בשעתו, אחד ממקורביו של הגר"א ז"ל. ובכן, הוא משער, כי איזו קליפה רחמנא ליצלן ישנה כאן וצריך לבער את הרע מקרבנו. ובלחישה הוסיף הרבי, כי ניתנה רשות לליב יודקיס, אם יראה, כי השעה צריכה לכך, לגעור בהכ"מ בנזיפה היכף ומיד לעיני כל העם בלי לחכות להסכמת הרב. ואני מזמין אתכם, אמר הרבי, לאכול ולשתות ולהתכונן ללכת עמי יחדו לבית הכנסת, כי בודאי יהיה דוחקא דצבורא גדול.

הנכנס אל הפה איני מטבא יהיוצא מן הפה מטמא", ואנחנו נזהרים רק בכל דבר הנכנס אל הפה ואין אנו נזהרים כלל בדברים היוצאים מן הפה. מזדעזעים אנו בראותנו אדם בישראל נוגע בבשר החזיר, ואין אנו מזדעזעים כשאנו רואים איש אשר פיו טמא מחזיר ניסד ומתפלל. ובכן, קללה רובצת עלינו עד שנשוב בתשובה שלמה ונשים אל לבנו את דברי הב"ח, לא רק אלה שהזכרתי, כי אם גם אלה שאביא עוד לפניכם, ואתם הטו אזניכם לשמוע את דברי הב"ח הקדוש, היורדים חדרי בטן.

העם החל לבכות, וצעקות נשים נשמע קול: „אוי, עד כמה הצדק אתו!"

באותה שעה זנק ר' ליב יודקיס מעל הבמה ובכח של ארי בשעת זעמו הבקיע לו דרך בין העם ואחרי עבור רגעים מעטים שב אל הבמה, ובידו טור עם הגהת הב"ח, ותופף בידו בספר הכבד, שהיה מכורך בלוחות של עץ, על ראש המגיד וקרא בקול רם:

אני אפוצץ את גולגלתך! הראה נא מיד לכל הקהל הקדוש, היכן אמר הב"ח, כי מותר לאכול טרפות ח"ו, ושניה, מתי ומי מגדולי ישראל כינה את הב"ח בשם „קדוש"? ידעים אנו את השל"ה הקדוש, את האר"י הקדוש, אבל עוד לא שמעה אוזן עברי מעולם את הב"ח הקדוש. הב"ח היה פוסק, אבל לא הגיע בפריכות למדרגת הביתיוסף, אשר היה לו מגיד ממרומים יאף־על־פי־כן לא זכה גם הביתיוסף לתואר „קדוש", אבל, — פנה ר' ליב יודקיס בקול צעקה אל הקהל, כאילו הוא מוחכים את בשרו: „רבותי! הנה אגלה לכם, מי הוא זה הב"ח הקדוש, הב"ח—זהו ראשיתיבות של המלים „ברית חדשה", ומחברו הוא הצלוב הידוע, אשר מאז בא לעולם בשפך דמנו כמים, ותהו אחד משליחיו הבאים להכניסנו בברית החדשה. רבותי! אנו חייבים לקרוע את בגדינו.

ובפנותו אל הדרשן אמר:

צא מזה ואל תחלל את הקודש. שבענו צרות ומכאובים גם בלעדיך, בחר לך את עובדי האלילים והכנס אותם תחת כנפי השכינה שלך, עם ישראל ראה כבר אנשים שכמותך, והוא בקי היטב בחשבון, ואיש לא יטעה בחשבון של „אחד ושלשה".

בבית־הכנסת התעורר רעש גדול, והעם נחלק לשנים. חלק עמד על צד המגיד, וחלק על צד ליב יודקיס, ובשעת המהומה הזאת נמלט המגיד, וכל מה שחפשו אותו מצדדיו בכל העיר לשמוע מפיו באורים ואמתלאות, לא עלתה בידם למצוא אותו, עד שהחליטו כי ודאי נמלט מן העיר.

ובלבי נקלטו מאז עד עולם שתי המלים „הב"ח הקדוש". ושתי המלים האלה היו תמיד נר לרגלי, כשפגשתי בימי חיי את הגלגולים של המגיד, אשר ראיתי בימי ילדותי, ושהסתמך בדרשותיו על הב"ח הקדוש, שם מצלצל מאד באזני המון בית ישראל, והיה תופס אותם בלבם.

עברו ימים ושנים. בשנת תר"פ נכנס אלי צעיר אחד רוסי ומנה אלי בבקשה: מכיון שהוא תיאולוג, לפי דבריו, ומתקשה בהרבה מקראות מכתבי הקדש, הרי הוא מבקש ממני פתרונים ובאורים. אמרתי לו: בדרך כלל המקראות סובלים הרבה פרושים, ולי בעצמי ידועים יותר ממאתים פרושים לכתבי הקודש, ומי יודע אולי רב מספרם כהמה וכהמה, ועל־כן טוב תעשה, אם תרצה לפני את הפסוקים קשי־ההבנה. והוא התחיל להביא לפני את הפסוקים, אשר כבר ידעתים אחד לאחד משפרי המיסיונרים, המתאמצים להוכיח מכתבי הקודש את בשורת הנוצרי ועתידותיו. ועוד בהיותי בירושלים, בשנת תר"ב, קניתי לי על פי עצת הר' י. מ. פינס בתנותם של המיסיונרים האנגליים מחברת הכוללת את כל הפסוקים יחדו, אשר נקראה בשם „תזון המקראות". אמרתי לאיש שיחי, אולי ירשני מר לספר לו מקרה אחד מימי ילדותי, וספרתי לו על דבר „הב"ח הקדוש". נתכרכמו פניו של איש־שיחי ועגה: „חלילה, אני מבקש את האמת". אמרתי: „גם אני מבקש את האמת ואליבא דאמת נאמנה עלי מאד עדותו של ישעיהו הנביא בעצמו, האומר „ואקרב אל הנביאה" ואינני מבין, כי בדברים אלה יש סוד ומה שכתוב „ואקרב" פירוש הדבר לא הוא, כי אם אחר קרב, ולא רק אחר, כי אם רוח הקודש, והנביאה היא אם ישו הנוצרי, אשר נולד כאלפים שנה אחריו, וכן לא אוכל להבין, כי המלים: „הנה העלמה הרה ויולדת בן" מכוונות אל מרים, והבן זהו ישו הנוצרי— בשעה שהנביא בעצמו אומר, כי עלמה ממש, בת דורו, היתה שם, אשר קרב אליה וגם ילדה לו בן ושמו נקרא בשם עמנואל, ואין אוציא מקרא מידי פשוטו ואדרוש, שלא היתה ושלא נבראה עוד בימי ישעיהו! קשה

לי מאד לעכל דרשות כאלו, אם כי הסכן הסכנתי לשמוע דרשות עקומות מכל המינים בישראל ובאומות.

אז שאלני:

ומה תאמר על הפסוק שבזכריה: „והביאו אלי את חמדת כל הגויים"?

אמרתי לו:

הנביא היה פשטן גדול ונבא כי לבית המקדש יביאו את חמדת כל הגויים". „ואתה אינך מרגיש", שאלני, „כי הכוונה היא לאדם גדול, שנעשה לחמדת כל הגויים?" — „לא רק שאינני מרגיש", השיבותי, „כדבריך, כי אם מרגיש אני את הפך. מודה אני, כי האיש אשר אנו דנים עליו, היה באמת אדם גדול, אבל בשום אופן לא נעשה לחמדת כל הגויים, כי מספר הנוצרים לעומת בני אמונות אחרות השולטות עד היום הזה הוא מעט מזעיר, ושנית, הלא הנביא התכוון לומר, כי יביאו את חמדת כל הגוים אל בית המקדש העברי אשר בירושלים, והוא הלא נחרב. וגם ישו בעצמו גבא, כי עתיד הוא להחרב".

איש־שיחי הצטער מאד, כפי שראיתי, על תשובתי, ולא הוסיף עוד להתווכח עמי. ובשעה שהשתתפתי בוויכוח עם לונאצ'רסקי (שר ההשכלה ברוסיה המועצתית) שכפר בפרהסיה באב ובבן גם יחד, ואת כל חמתו שפך על האחרון, היה אותו איש־שיחי מנהל האספה אחרי אשר אנכי התפטרתי מזה, ובאספה זו לבש צורה אחרת לגמרי, ולא השתמש בפסוקים כלל.

זהו הדבר: בשעה שמביאים את הספרים מיד מצדדי „הב"ח הקדוש" נמלטים.—

ר ב ו נ ב י א

א. רב בא לעיר

מיום שנפטר במוהילוב הרב האב"ד ר' מאיר ב ר ל י ן, שהיה נקרא בפי העם בלשון של חבה "ר' מאירקע", ואם אין אני טועה היה דודו של הנצי"ב, (ר' נפתלי צבי יהודה ברלין, ראש ישיבת וולוז'ין), לא היה במוהילוב רב ראשי, אלא נשארו דיינים בחלקי העיר. השונים, שאוכלסי ישראל מרובים בהם, עד שנתעוררה השאלה ע"י בחירת רב אב"ד ע"י ר' שמואל בן אליעזר ל ו ר י א, הנודע בספרות הרבנית כמו"ל כתבי הגר"א על הזוהר ועל הספרי, שבאו בירושה לאחת מנכדותיו של הגר"א, הידועה בשמה סארלאנטובה, שנישאה בזמן שני לגביר שמריהו צוקרמן במוהילוב והביאה לו בתורת נדוניא את כתבי זקנה הגר"א, שלא נתפרסמו עוד בדפוס. לסדרן של הכתבים האלה נבחר לוריא הנ"ל, שהיה שארו של הגאון ר' דוד לוריא מביכוב, והוציא לאור גם את תולדות רד"ל.

את ר' שמואל זה ידעתי היטב, כי היה לפעמים מבאי בית התפילה של זקני. הוא היה משכים לפתחי הגבירים, וביחוד היה בא לביתו של הגביר צוקרמן, אשר נוסף על עשירותו היה למדן וחביב על האורתודוקסים מצד זה ועל המשכילים מצד זה, והיתה לו ספריה מצוינת במינה, מלאה ספרים יקרים מכל המינים, לרבות גם ספרי השכלה, וכפי הנראה היה צוקרמן מחקה במדת"מה את הגביר הווילנאי ר' מתתיהו שטראשון. כזה כן זה היו מרקדים בין שני הצדדים, בין הרבנים מחרימי ההשכלה ובין המשכילים מחרימי הרבנים, כזה כן זה אהבו ספרים, היתה להם ממש חולשה לקנות ספרים. והכורגי, כי הסיפר אפרים ד י י נ א ר ד תאר

באחד מספריו את ר' מתתיהו שטראשון כאדם הולה אהבה לספרים, ואם דבריו אלה לא באמרו לגנאי וללעג, כפי שיש להניח על פי הטון הכללי של דיינארד, אם, ואחר כך בשובו למוהילוב היה מספר בפלאות על המשכילים ושיחותיהם והיה מן החרדים היו קוראים את הראשון בשם רמ"ש ואת השני בשם רש"צ).

ר' שמואל זה, אפשר לומר, תלה במהלה התיחנית המדבקת של שני הגבירים האלה, שהיה רגיל לבקר בביתם, והיו קוראים אותו בשם טלגרף חי, אשר פעם הוא עובר בבית רמ"ש בווילנא, ופעם בבית רש"צ במוהילוב. במוהילוב היה מקבל כתבי־יד לדפוס ומביאם לווילנא, וישב שם ומתפרנס ממלאכת ההגהה, ובבתי הדפוס בווילנא היה נפגש עם המשכילים, אשר היו יושבים שם ומגיהים את ספריהם הרי יש להמליץ את מליצתו על רמ"ש גם על רש"צ (מחבבי שטראשון וצוקרמן ממליץ עליהם: „מי בקצו, כלומר, מי הגיע עד גבול הכפירה, ומי לא בקצו", ומרגלא בפומיה, כי פין, אשר היה מכנה אותו בשם „שמואל יוסל", מרדכי פלונגיאן, קצנלבוגן ואידל שרשבסקי הם מסוג לא „בקצו", ואחרים שהיה מזכיר גם אותם בשמותיהם שנשכחו מלבי, ואד"ם הכהן בראשם — הם בבחינת „מי בקצו".

פעם אחת באספו המשכילים ופרחי ההשכלה לשמוע את ספורו של ר' ש. לוריא, אשר הצטיין בצבעוני החיים והמאירים, ע"ד המקרה הנורא אשר קרהו בווילנא, בדפוס ראם, אשר באותו זמן שהיה יושב שם מדי יום ביומו להגיה את הספר הקדוש „תקוני הזוהר" עם הגהות הגר"א, היה יושב על יד שולחן אחר הסמוך לו, איתו זקן אשמאי, „אברהם ברל מיכאלישקר" (אדם הכהן), ומגיה את ספרו הנורא „אמת ואמונה", שבו הוא קורא לכל חקבלה אלילות ועבודת כוכבים ר"ל, ובעוד לא יצא הספר „אמת ואמונה" לאור, זכינו לשמוע מפי ר' שמואל בבית הכנסת דרוש אחד, כי בקרוב יהיו חייבים כל בני ישראל לקרוע את בגדיהם, כי הוא קרא בעיניו את עלי ההגהה של הספר המבהיל הזה, שבו מהתל המחבר בפירוש, בלי רמזים, על „נטילת ידים" ועל קידוש הלבנה ר"ל, וקורא לסדר קידוש הלבנה עבודת הבעלים, ותיה משנן לנו בעל־פה את המקומות אשר עשו עליו רושם.

— בדרך כלל, אמר המספר, לא העיז עוד שום משכיל לא רק להדפיס

הגאון ר' מאיר לייבוש מלבי"ם זצ"ל

ספר כזה, אלא לדבר דברים כאלה באזני מי שיהיה, אפילו בחדרי חדרים. והזקן האשמאי הזה, הוסיף המספר, משקיע את כל כוחותיו בספר הזה, אינו חס על זקנתו החלשת גוו, ומנקה אותו מכל שגיאה ח"ו, כאילו היה מגיה, לחבדיל באלף חבדלות, את ספר התנ"ך. פעם אחת, הוסיף ר"ש לספר בהתמרמרותו, שאלתי את אד"ם הכהן:

— מי מן המשכילים, אפילו שפינוזה בשעתו ימ"ש, יעיז לכתוב שחור על גבי לבן, כי האמונה הישראלית נישאת בערמה ושקר, וכי כל התורה נזדייפה?

ובתשובה על שאלתי אמר לי אדם הכהן:

„מה שהמשכילים שבכל דור ודור ידעו אני מגלה, ואת העונש על עבירה זו אני מקבל עלי ועל זרעי עד כל הדורות".

ומתוך גנותו של אד"ם הכהן, בא לידי שבחו, באמרו:

אין להכחיש, כי האדם הזה הוא המעולה שביניהם, וכולם לא יגיעו עד קרסוליו באומץ הרוח ובעטו הנפלא. והיו מקומות כאלה, — ספר ר"ש, — אשר באתי לידי חולשה ולא ידעתי מה להשיב. את הקבלה הוא מתאר בצבעים נוראים, ומדבר נבול פה ממש על נשי הקפ"ה, שהמציאה הקבלה, ומחומה דברים נוראים. וכאשר הוספתי להקיף אותו בשאלות חדשות, סיים ר"ש את ספורו, לא כבדני אפילו בתשובה, וצחק כתינוק-בריא לאחר שאכל לשובע.

לר"ש זה היה קרוב חביב מן המשכילים הצעירים, שיבוא עוד לידי להזכירו כמה פעמים בזכרונותי, ושמו פייטיל לוריא, אשר מת במוסקבה. פייטל זה פנה לשארו ר"ש לעיני כל הנאספים ואמר:

— רואה אנכי, כי אתה בעצמך לא נצטערת הרבה בשעה שאד"ם המשורר קרא לפניך את הקטעים מספרו. כפי הנראה, אתה מבין קצת בדברים טובים. יאריך ה' ימיו של המחבר להגיה את ספרו עד תומו ולהדפיסו, ולקרוא את הספר נוכל גם בלי עזרתך.

— פיינקה, — אמר ר"ש לוריא בחבה של קרבת משפחה — חזור בך!

ומכיון שכבר הצגתי קצת לפני הקורא את ר' ש. לוריא, לא יתפלא עוד אם אומר, כי הוא הציע לפני עשירי העיר למלא את המקום הפנוי של רב אב"ד ולבחור באיש אשר גם המשכילים יכבדו אותו בעל כרחם. לתכלית זו הציע לבחור

בר' מאיר ליבוש מל"ב"ם, אשר נדחה ממשמרתו בחרסון בעטיו של הגנרל גוברנאטור, והוא יושב עכשיו בסמולנסק בבית חתנו זליקין, בעל בתו, ומהראוי היה להזמינו כרב אב"ד למוהילוב.

אחרי וויכוחים שונים נתקבלה ההצעה הזאת, ור"ש לוריא נשלח לסמולנסק כ„שדכן", לשדך את קהלת מוהילוב עם מלבי"ם.

וכבר נכתבו „התנאים" ונקבע היום, שבו יבוא הרב הגדול הזה בדורו לשכון כבוד בתוכנו.

לקבלת פני הרב נקבצו ובאו כמעט כל בני העיר, אנשים, נשים וטף, וכמובן, גבירי העיר ולמדניה, אשר ביניהם היה הגביר והגאון ר' יחזקאל ר א ט נ ר, בעל הספר „יבשר טוב", אשר בצאתו לאור לגלגו עליו החפשים, ולא כל כך על עצם הספר, כמו על שמו. הוא קרא את ספרו „יב ש ר ט ו ב", מפני כי המלה „יבשר" היא ראשי תיבות: „יחזקאל בן שרה רבקה", כלומר אמו אשר גדלתו לתורה, וכאן התלוצצו המבקרים: אם אין ספק, כי הוא יחזקאל בן שרה רבקה, הרי אין עוד ראייה מכאן, שהספר הוא ט ו ב. את דברי הליצנות האלה יחסו לסמולנסקין, החצוף שבחור, והיא נעשתה לשיחה בפי הבריות.

בין השאלות־תשובות שב„יבשר טוב" נמצאה שאלה אחת, אם מותר לבנות־ישראל לחבוש פאה נכרית לראשן, מאחר שעל פי הידיעות הנכונות שיש למחבר, היא נעשית משערותיהן של בנות אל נכר ולפעמים גם משערות של מתות, והוא מפלפל, אם יש להתיר או לא, וכאן היתה הבקורת של ליצני הדור שואלת: „עד שהוא שואל, אם מותר לחבוש פאה נכרית, ראוי לו לשאול, כמה יארכו עוד הימים, שבנות־ישראל תהיינה טפשות כל כך לחבוש פאה נכרית". גם שאלה זו, שתלוה בפרץ סמולנסקין, נעשתה להלצה רווחת וגרמה הרבה לזה, כי רבות מבנות ישראל חדלו לישא פאה נכרית, והבריות היו משיחין, כי אשם בדבר ר' יחזקאל ראטנר בעצמו, שהטיל ספק בכשרות הפאה הנכרית, וסמולנסקין היה רק כתנא דמסייע לו. מכיון שנפל פחד על נשי ישראל, שכמא יש חשש איסור בפאה נכרית, ומצד אחר הוסיף עוד ספק אחד, אם בדרך כלל יש טעם לחבוש פאה נכרית, — עמדו הנשים, שדעתן קלה כידוע, ופתרו את השאלה בשלילה גמורה, כדי להנצל משני ספיקות הבאים כאחד.

מלבד ר' יחזקאל ראטנר היו בין ראשי המקבלים את פני הרב אב"ד הגבירים הלמדנים ר' שמריה צוקרמן, ר' ישעיה שור והגבירים שהיו מחבבים תלמידי־חכמים, יוסף צייטלין ור' דוד אידלמן, הקבלן הפקח תידוע.

ב. „הבולשביזם" של המלבי"ם

הרב בא, ובכל בתי כנסיות ובתי מדרשות הוכרז, כי למחר בארבע שעות אחרי הצהרים, ידרוש הרב, גאון הדור ר' מאיר ליבוש מ ל ב "י ם, המכונה קימפינר, בבית הכנסת „הקר".

כמובן, יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה לזכות ולשמוע, אף כי לא להבין, את דרשת הגאון הגדול הזה.

הלמדנים התכוננו לשמוע פלפול נורא, קוו ממש לחדוש ימי בעל ה„שאגת אריה", וניסו לנחש באיזו סוגיא ידרוש, שתהיה מכוונת לפרשת השבוע ולתקופת השנה ודיניה.

והנה באה השעה המקווה. הרב־עלה על הבמה. והנה, אהה, כמה גדולה האכזבה! הוא התחיל לדרוש לא בדברי פלפול, אלא דרוש פשוט כל כך, עד שהפשוטים שבעם הבינו ו„לקקו את אצבעותיהם".

הוא התחיל בפסוק מתנ"ך, וביאר את המוסר והמאור שבו, ומתוך התלהבות גלה את מומי הגבירים, שאינם עובדים את עמם כראוי; זהו עוונם מבפנים, ומבחוץ — הם מטילים קנאה בעיני תושבי הארץ בחיי מותרות שלהם, וגורמים לשפיכות דם אחיהם העניים.

אותה שעה קמה תנועה גדולה בין אנשי ה„מזרח", כלומר, בין הגבירים והלמדנים, ואמרו זה לזה:

— מקח טעות יש כאן, אנו בחרנו בבעל „ארצות החיים" (ספר פלפולי של מלבי"ם), והנה בא אלינו בעל „ארצות השלום" (ספר דרוש של מלבי"ם).

אין איש יודע, אם הגיע דבר החדוד הזה לאזני המלבי"ם העומד על הבימה, או הרגיש בדבר, שיש תרעומת מצד הלמדנים, — בין כך ובין כך השמיע דברים, שהיתה בהם גם כעין תשובה על התרעומות האלו, והודיע קבל עם ועדה:

— אל יתרעמו עלי אוהבי פלפול על שאינני מתפלפל לפניהם, והנני מודיע להם בשפה ברורה, כי היתה לי האומנות הזאת ושלחתיה ולא שולחתי אלא אל אנן אובדות, אחי העניים ההולכים בחושך, שאין איש משמיע להם דברים המשיבים את הנפש לדעת, מי המה ומה המה, והתורה היא מאירת עינים ומשיבת נפש, ואלה האומללים הניהנים מיגיע כפיהם ולא השיגו ידי הוריהם ללמדם פלפולים, עומדים בבתי כנסיות ומדרשות, פיהם פתוח לבלוע כל מלה ומלה היוצאת מפי הרב ושבים בפחי נפש, עצובי רוח, ומתאוננים על גורלם המר, כי אין להם חלק בתורתנו — לאלה באתי להשיב את חלקם הנגזל, והמה יהיו שומעי, אותם אורת דעה, והלמדנים הרי יודעים ב"ה את התורה גם בלעדי, ומה להם כי ידחקו רגלי עניי הצאן, העומדים על יד הדלת האיגם שומעים כדבעי.

לקול הקריאה הזאת עזבו הגבירים את בית הכנסת ועמהם גם הדייגים, אשר היו ב„אופוזיציה" נסתרת נגד בחירת רב אב"ד בכלל, מאחרי שכבר התרגלו שנים רבות להיות רועי העדר בלי אב"ד העומד על גבם. וכאן מצאו בעלי־חובות אלה מקום לגבות את חובם. הם יצאו אחרי הגבירים ואחרי התלמדים הפלפלנים להוסיף אש התמרמרות על „מקח טעות" שלהם.

ובבית פנימה קם סער גדול, ממש מעין מהפכה, המזכירה בבחינת־מה את המהפכה הגדולה של זמננו. העניים כבשו את ה„מזרח" ומלאו את האולם, בחרו במקומות היותר קרובים אל הבימה וקראו:

— רבינקע, זאגט ווייטער! איר זייט אונז מחיה"! (רבנו, המשך את דרשתך, אתה מחיה אותנו!).

ההדרשן התלהב, דבריו הגיעו עד מרום הכשרון וההסבר, והצטיין בהם, ובזה נגמרה הדרשה הראשונה.

תיכף והוא נעשה לשיחה בפי כל בני העיר, החל מן היהודים וכלה בריסים, כי דוחקא דצבורא היה גדול כל כך, עד ששר־המשטרה ראה הכרח לעצמו להרצות על דבר המאורע לשר הפלך בעצמו, והלה צוה: ראשית לחקור ולדרוש מי הוא זה הרב החדש ובמה כחו גדול, ומדוע לא היה עד כה מקרה כזה, כי יתאספו בני ישראל בהמון רב כזה, שהטב עליו את לבות כל התושבים. ושנית, לחייב את ראשי הקהלה להודיע כל פעם עידוש הרב הזה, כיום אחד קודם לכן למשטרה,

וזו תשלח גדוד של רוכבים לשמור על הסדר. ושיחתה־העם הוסיפה, כי לשר הפלך היתה „פימפאדוריות" בקצה הרחוב הנקרא חצר בית הכנסת, וכשנסע או נלך אליה, ראה בעיניו את ההמון הגדול ונבהל ממש. וכששאל את פי פקידו מה פשר־הדבר, השיב הלה, כי בא רב גדול ליהודים וכי הוא דורש בבית־הכנסת זקר, ומזה יצאה הפקודה המפורשת למעלה.

בין כך ובין כך, והדרשה הראשונה של מלבי"ם הטילה רעש בכל העיר. גם נשמע הקול, כי הגבירים והלמדנים נעלבים, וההמונים היו מתפללים לאריכות ימיו של הרב החדש, וכשהיו מזכירים את שמו, היו שמחים ואומרים:

— יישר כחו, שהראה להם לחזירים את מקומם הנכון.

בלי שום הגזמה אפשר לומר, כי אותה שעה הורגש בין ההמון מעין „בולשי־ביזם" מוקדם ביחס לעשירינו, וכל זה בהשפעת דרשתו של הרב.

ולמחרת היום ההוא כבר היו מספרים, כי כשבאו הדיינים אל הרב אב"ד החדש לשאול מפיו איזו שאלה בנוגע לסירכא אחת, הוציא מן הארון את הספר „חובת הלבבות", והראה להם באצבע את הדברים האלה:

„אתה האיש השואל על מה שלא יזיקנו אם לא ידענו, הידעת כל מה שאתה חייב לדעתו מן המצוות אשר אין אתה רשאי להתעלם מהם, ואין דאוי לך לפשוע בהם עד שנפנית לחשוב בשאלות נכריות אשר לא תקנה בהם מעלה יתירה בתורתך ואמונתך, ולא תתקן בהם מעוות במדות נפשך". והעיקר, כי על גוף השאלה לא השיב כלום, כי כנראה חשבה לשאלה שאינה ראויה לתשובה או שרצה להדגיש בזה את השקפתו העיקרית על הרבנות בכלל. איך שיהיה, הדיינים לבשו קנאה וספרו את הדבר באזני ראשי העיר וקציניה, וכן בבראה „אופוזיציה" גמורה נגד מלב"ים למן היום הראשון של כהונתו כרב אב"ד של העיר מוהילוב.

אבל באותו זמן עצמו, ממש אחרי הדרשה הראשונה, נבראו לו מליצי־יושר ומצוריצים ומקדשים בין החסידים. ומעשה שהיה כך היה:

אחרי פטירת הרב אב"ד רבי מאיר התחילו החסידים להתארגן ולבקש מאת ראשי הקהלה להרשות להם לקבל להם מו"ץ בפני עצמם, ומשכורתו תנתן לו מקופת הקהל. אבל בקשתם זאת לא ניתנה להם, ובשעה שקרה המקרה עם מלבי"ם, מצאו בו את שאהבו נפשם, ופה אחד הכתירוהו ל„רבי" להם, ושמחו שמחת

נצחון: הקב"ה ראה בעניים, ובמקום מו"צ שלח להם את הרב אב"ד העיר כרוחם וכלבבם. וכמעט בשעה הראשונה לאחר הדרשה כבר התלחשו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, כי החסידים הם על צד המלבי"ם.

ג. „הקביעות של מאטע והמלבי"ם"

לא ארכו הימים, והעם, כלומר, המון העם, התחיל לבקר בבית המלבי"ם, להתייעץ עמו על עניניהם הפרטיים ולבקש ממנו עצות וברכות. והוא לא רק שלא דחה אותם, אלא היה מקבלם בסבר פנים יפות ומשתתף בכל שאלותיהם, והיה להם ליועץ ולמורה דרך, לאב ולפטרון. ופעם אחת קרה מקרה, שנתפרסם בתוצאותיו רעשה רושם עצום. אלמנה אחת, ושמה מאטע, שפכה את לבה לפני הרבי, סחה לפניו את עניה ומרודיה ובקשה ממנו עצה וברכה, כי אין בה עוד כח לסבול את מחסורה ואת רעבון בניה היתומים.

הוא שאלה: „במה התפרנס אישך המנוחז" ותשובתה היתה, כי היה עגלון.

— ההיה אדם ישר? אמרי את האמת! — שאל הרב.

— ישר היה בתכלית, רבי — עדתה האשה באנחה, — ומפני זה לא האריך ימים.

— תני לי ערובה, כי אמת תדברי!

— רבי, הערובה היותר גדולה היא, שהיה עני מדוכא כל ימיו, וגוע כמעט ברעב, ואותי ואת הילדים הניח באין כל, אם כי היה עמל כל הימים לרבות הלילות. ולאשמורת הבוקר היה אומר תהלים בדמע, חי נפשי, רבי, כי כל דברי אמת.

התשובה הזאת ישרה מאד בעיני הרב, שהוסיף עוד לשאול אותה, היודעת היא לקרוא את ה„צאינה וראינה", האשה ענתה, כי אין היא יודעת לקרוא, והיא רק שומעת מדי שבת בשבתו מפי הנשים ה„מגידות" את ה„טייטש־חומש".

— היודעת את את המעשה באלמנה ובאלישע הנביא?

— כן, יודעת אני.

— ספרי נא.

והיא ספרת.

— ובכן — אמר הרב — הלא שמעת, כי הנביא יכאל את האלמנה: מה יש לך בביתך? והיא השיבה: „רק אסוך שמן", ועל השמן הזה חלה הברכה. ואני אינני נביא ולא בן נביא, ומדי לעזור לך צריך אני לדעת, איזו מלאכה בידך, או איזה כשרון, שהברכה תוכל לחול עליו.

— רבי, אני יודעת היטב לאפות לביבות, „בלינעס". ממעשי ידי אלה מלקקים את האצבעות ממש לא רק יהודים, כי אם גם גויים, ה„צ'ינובניקים" (פקידי חרשות) הקונים אצלי לביבות לארוחת הבוקר. אבל דא עקא, כי אין לי האמצעים לנהל את העסק הזה, שאוכל לפרנס אותי ואת ילדי. אילו היה כסף בידי, הייתי קונה קמח ושמרים מן המובחר, ובשעת הכושר, כלומר, בשעה שהמקח בזול, לחכין חומר מבעוד מועד, למגדיל את כמות המאפייה, ולשם כך יש צורך בדירה עם תנור גדול, עציים יבשים, וכדומה.

הרב הפסיק אותה ואמר:

— עכשיו אני מבין, ואני מבקש ממך לקבל אותי לשותף בעסק הזה. אני אכניס את הכסף ואת העבודה, והקב"ה את ברכתו, ונתן לה מאה רובל דמי שותפות, וכשהתחילה לבכות, אמר לה, כי אם תוריד דמעות יסלק הקב"ה את עכיונה. לפשטע דברים אלה, חבליגה של דמעותיה, התחזקה והחדירה להתחיל בעבודה.

קשה לתאר את תמרון שהשקיעה מאטע האלמנה בעסקה, ובפיר נהפרסם שמה כפיתחת לבלבי"ם, ובמעט לא חיה בית בעיר, ביחוד בחמץ תעם, אשר לא היה קונה לביבות מאטע, וכל תלמידים וילדי־החדר חיו רצים אליה לקנות את מעשי ידה. והיא שכללה את כשרון האפייה שלה מיום אל יום, וכבר חיו לה שלש יתושות, עזורות בשעת, העסק נתרחב באמת והיה ל„פירמה" מפורסמת לא רק בין ישראל כי אם גם בין הגויים.

בן חמשה הראשונה בקמה התלכנה בנר אחד, גימנזיסט, מבני החמון, שיקנה לה פנקס נאה וירשום את כל ההכנסות וההוצאות, כדי שלא תמעל ח"ו מכסף שותפת הגדול. ואכן כל המחיר כמואל'קה, בנהל התשבונות של פירמת „הלביבות של מאטע בלבי"ם", התפארה בעורת נשים בבית־הכנסת, כי בנה הוא

המנהל את החשבונות, והוסיפה ובדתה מלבה, כי בהסכמתו של מלב"ים נעשה בנה לראשה חשבון.

עברו כשמה חדשים, ומאטע בקשה לעשות חשבון־צדק. שמואל'קה עשה את החשבון, והנה נמצא ריוח נקי הגון, אומרים כמה מאות רובלים. הלכה מאטע אל בית הרב עם הפנקס, הכתוב בידי שמואל'קה הגמינזיסטן, ומסרה לרב את סכום הרווח העולה בחלקו.

הרב עיין בפנקס, מנה את הכסף ואמר:

— הכל מדויק! אבל כלום אין את יודעת, כי בשעה שהעסק הולך בטוב אין דרכם של שותפים לעשות חלוקה ביניהם. קחי את הכסף חזרה להשקיע בעסק, רק צריכה את לרשום על חשבוני את חלקי.

היא שבה הביתה, ושם ספרה באזני הקהל הגדול, שנאסף לשמוע, מה אמר לה הרב.

והדבר עשה לו כנפים בכל העיר, ומלבי"ם התנשא והתקדש בעיני כל העם, חוץ מן הלמדנים והגבירים, שכמעט פרשו ממנו אחרי הספור הזה, להיותו מתנהג, לדבריהם, כאחד מצדיקי החסידים. והיו מספרים עליו, כי הוא נותן "מטבעות" להצלחה.

והדיינים, שלא היו מרוצים ממנו, הוסיפו לשנוא אותו על מטבעותיו ועל דבריו.

המשכילים התיחסו אל מלב"ם בעת ההיא יחס בלתי ברור. מצד אחד כבדו אותו על באורו על התנ"ך, כי דבר זה עצמו, כי רב מגאוני הדור למד את התנ"ך בשקידה מרובה כל כך יחבר פירוש עליו, היה דבר רצוי מאד בעיני המשכילים. ואף דרשתו נגד הפלפול והכריזתו בפומבי: אתי היתה האומנות הזאת ושלחתיה – רכשו למל"בים לבבות למאות משדרות המשכילים. אבל הרבה מהם התרעמו עליו על שאחז בדרכי ה"צדיקים" של החסידים. וכך השאירו את הדבר ב"תיקו". אבל עם זה היו מבקרים בביתו ומשתעשעים בחברתו, וכמה מהם ספרו, כי היה משוחח אתם על הספרות החדשה וניכר היה כי הוא קורא את הכל בענין גדול. כך, למשל, אבר להם, כי כשיצא לאור בשנת תרכ"ז הספר הנורא, אשר הודיע עליו ר' שמואל לוריא, "אמת ואמונה" לאד"ם הכהן,

הוציא גם הוא באותה שנה גופה בעיר פאריס את ספרו „משל ומליצה" לתשובה על ה„אמת ואמונה", לקיים את הפתגם הרומאי: „אאדיאטור עט אלטעראַ פארס" (עצם לשונו). ואם אל עצם הספר „משל ומליצה" התיחסו המשכילים בשלילה, הרי אל נימוקו הרומאי התיחסו בכבוד.

ד. המלבי"ם „הולך אל העם"

עברו כמה חדשים, ופתאום נקרא מל"בים אל שרי הפלך בכבודו ובעצמו. שר־הפלך שאל אותו, אם הוא נתין רוסיה — כי הרב דבר עמו גרמנית, ואמר לו כי אין הוא מבין רוסית כלל. על זה השיב הרב, כי הוא נתין רומניה, וחיה שנים רבות רב בבוקרשט, ואחר־כך נתקבל לרב בחרסון, ומשם נלקח לרב לעדת מזהילוב.

— מדוע עזבת את חרסון? — שאל שר־הפלך.

— מפני שלא היה שלום ביני ובין העדה, מפני פרוד הדעות, כי הם חפשים יותר מדי.

— ובכל־זאת הרי הין להם רבנים גם קודם שבאת וגם אחר שיצאת, שאל שר־הפלך — וגם הרבנים האלה ודאי אינם חפשים בדעות, ובכל זאת לא עזבו את משרתם מפני חפשיותם של היהודים החרסונים. ומדוע היית אתה הראשון והיחידי אשר מאס בהם?

— הם הלשינו עלי לפני שר־הפלך — אמר הרב — והייתי אנוס לעזוב את העיר.

— א, — אמר הגוברנאטור — עכשיו אני מבין, אני אשאל את פי חברי שר־הפלך מחרסון על אדותיך.

ובזה נגמרה השיחה בין שר־הפלך ובין מלבי"ם.

עברו שבועיים ונתקבלה פקודה משר הפלך על שם ראש העדה מר שמריהו צוקרמן, כי כפי שהרב מלב"ים גורם על־ידי דרשותיו להתקהלות המונים מרובים בבתי כנסיות וברחובות הסמוכים להם, הרי הוא אוסר עליו מעכשיו לדרוש ברבים. כשהגיעה הפקודה הזאת לאזני העם, היתה העיר בבוכה, והמבוכה גדלה ביחוד

בין החסידים, אשר הם וחלת העם היו כולם משומעי הרב. אותה שעה התעורר ראש עשירי החסידים, ר' שלמה שמרלינג, שהיה קבלן נודע לתהלה בחוגי השלטונות המקומיים וממקורבי שר־התפלך בעצמו, — הוא ר' שלמה שמרלינג, שמת, כידוע, בשנות השמונים מות ישרים בפטרבורג, ונפשו יצאה בדברו על מצב אחיו כאחד מבעלי הועדה, שמינה איגנטיוב מנבחרי ערי התחום לברר את שאלת היהודים.

שמרלינג זה הלך אל שר התפלך, בלי שום אספות מוקדמות, ודבר על לבו בהתלהבות חסידית:

— אדוני השרז הרב מלב"ים הוא איש אלהים קדוש מגדולי ישראל, ממוריו המוכירים את ימות התנאים והאמוראים, ואם אסרת על איש כזה לדרוש ברבים, הרי אני בורע ומשתחוה לפניך ומבקש ממך בדמעות עיני: אל נא תשים את בקשתי ריקם. הרשה נא לי ליתן דירה באחד מבתי (לשמרלינג זה היתה סימטה מלאה בתים, והסימטה הזאת נקראת בשם רחוב שמרלינג) לרב, והרשה נא לו ליסד מנין בדירתו ולדרוש במשונו בכל שעה שירצה.

שר התפלך מילא את הבקשה, ולמחר בערב, כשקבל שמרלינג את התעודות הנצרכות, אסף אספה גדולה בביתו ופרסם אותן והזמין רבים, אשר ההחייבו לחיות מבאי ביתו, בית המדרש של מלב"ים ולמהרתים צוה להביא את כלי הבית של מלב"ים אל הדירה החדשה אשר הכין לו, דירה מהודרה מאין כמוה בכל העיר, מלבד בתי הגבירים אשר בנו לעצמם, היא הדירת אשר בה ישב ימים רבים פגן שר־התפלך, והיה מעלם בעדה בימים ההם שכר דירה קרוב לחמש מאות רובל לשנה.

דבר זה היה בשלישי או ברביעי בשבת, וביום השבת עבר בא העם אל הסימטה של שמרלינג, אל הגן אשר ע"י דירת מלב"ם החדשה, פתחו את הדלתות והחלונות־האכסדרא, וחלק בן העם נכנס להוך בית התפילה, והרב דרש קדם נעלה וישיבה להלק, וכפי עזכיתי גם אני אחר־כך לחיות בין השומעים, כמו שיספר להלן, אוכל להאור את בית המדרש של הרב במעונו.

דלת־הכניסה לחדר התפילה היתה מן הגן, והיתה גם דלת מיוחן, מחדר הרב לבית התפלה. וכשהיה בא העם, היה הרב נכנס מחדרו לחדר התפלה, ושם, על יד דלת־הכניסה הואת של הרב, עמדה קתדרא, והוא היה משתחוה לפני העם ועומד

דורש. והיה מסיים את דרשותיו בנוסח זה: "...ובא לציון גואל, אשרי יושבי ביתך..." וזה הטה אות לעם להתחיל בתפילת המנחה. והחזן היה רגיל להתקרב אל העמוד מיד כשהיה מתחיל במלים "ובא לציון גואל".

מלבד הדרשות במעונו היה הרב ז"ל בא לדירות אנשים פרטיים מפאת מאורעות שונים, חתונה, ברית־מילה, תנאים, תוצאת המת מן הבית, ואפילו בליל בן זכר. וכשהיו רואים ברחוב את הרב חולך לאיזה מקום היה העם נמשך אחריו המונים המונים. ובעיני ראיתי פעם אחת, כשבא אל חצר זקני בליל שבת זכר, אל בית עני אחד ושמו דוד החרט, בעל מלאכה מפורסם ביפי מלאכתו, בכל מיני "כלי חיים" שהיה עושה לפפרי־תורה לא רק בעיר מוהילוב כי אם בסביבותיה, ומומחה זה, עם כל כשרונותיו המצויינים, היה עני מדוכא כל ימיו. אל הבית הזה נכנס הרב ואמר: "שבתא טבא ומז"ט" — והעם כבר הקיף את כל החצר, ומיד סגרו את שעריה מאימת המשטרה, וכשנעשתה החצר לרשות היחיד, קרא העם: רבנו, החיינו ואמור דבר־מה.

ונזכרני, כי התחיל לדרוש בפסוק "מזמור שיר ליום השבת" והוציא דמעות מעיני כל הנאספים וסיים במלים: "...אנו מברכים בברית־מילה מוצלחת וגיזן מבוחה ליולדת", ופנה והלך.

אלה הם קצת דרכי מלב"ים, ותמונה בזעיר אנפין מאהבת העם אליו ואל דרשותיו.

ה. אני חוזר על דרשת המלבי"ם

פעם אחת בא המלמד, אשר למדתי אפיו גפ"ת בימים ההם, ושמו ר' יעקב אליהו בליניצ'ר, פנה אל הסבתא שלי ואמר:

— יש לי בקשה אליך, רואה אני את נכדך יעקב עצוב היום, ונוסף למרת שחורה, מה שבני שהתייתם בילדותו מאביו ומאמו, ואני מקבל עלי לרפאו מזה ובתנאי, שינתן על ידי מדי שבת בשבתו אחרי ארוחת הצהרים. אני אלך לשוח עמו ביער של קראבאנובקי, ישאף רוח צח ונעוח בצל עצי היער, אספר לו ספורים ממילי דעלמא לבדח את דעתו, ומשם נשוב אל בית החצר של מלב"ים לשמוע את דרשותיו ולהתפלל שם תפילת מנחה, ומשם אשיבנו לך לסעודה

השלישית, אשר יש לי טעם להשתתף בה כראוי, כי לא הרי הסעודה השלישית שלכם כסעודה השלישית אשר לי בביתי, ואת תפילת המעריב נתפלל אח"כ בבית מדרשכם, ומשם נחזור שוב לביתכם ללוות את המלכה במשתה התה, כנהוג בין המתנגדים.

ההצעה הזאת היתה ענין של ישוב־דעת גדול בין הסב ובין הסבתא, ובישוב־הדעת הזה השתתפו כל באי בית המדרש של זקני, ההרב ר' חיים בראשם. וההחלטה יצאה לטובת ר' יעקב אליהו, מפני הנימוקים האלה: ראשית, טובת הנער, כי בוודאי הטיול מצד אחד ושיחותיו של חסיד עז פנים כמורו מצד אחר, יבדחו את דעתו. ושנית, סוף סוף, ר' יעקב אליהו הוא איש עני ובר אוריין, ומצוה להנות אותו בסעודה שלישית. ושלישית, והוא העיקר, כדאי לו לנער שישמע את דרשות מלב"ם.

וכך התחילו הטיולים ושמיעת הדרשות.

המלב"ם היה דורש תמיד בפרשת השבוע ובפרק הנביא של ההפטרה. אותה שעה לא יצא עוד לאור פירושו לחמשה חומשי תורה, ועכשיו שכבר נעשו גם באוריו אלה לקנין הספרות הרבנית וכבר זכו לכמה מהדורות, אני צריך להעיד, כי רק מה ששמעתי מפיו מפליא אותי עד היום הזה, ובשעה שאני קורא אותם בכתב כמו שנדפסו, אינני מוצא בהם אותו הטעם, שטעמתי בשעה שהיה הוא עומד ודורש, ובכמה מקומות לא הייתי מבין כלל את כוונתו אלמלא שמעתי את ברור הדברים מפיו עצמו, כל כך היה בפיו כשרון יותר מבעטו, אף על פי שהיה, כידוע, בעל סגנון יפה, אם כי לפעמים מליצי יותר מדי.

בשבת אחת, זה היה בפרשת חוקת, שבתי עם מורי הנזכר מטיולנו ביער, בהיותי מלא רגש של שמחה מספורים, שהצליחו מאד בפעם ההיא בתכנם ובצורתם, נכנסנו אל מעון הרב, והוא כבר יוצא מחדרו, אז דחף מורי בתקיפות מיוחדה במינה את העם העומד בוכח הקתדרא ועמד, ואני נשען על ידו, נוכח פני הרב ממש. והרב דרש — מה שיש כבר עכשיו בדפוס — את־דרושו הנפלא על המאמר של המדרש תנחומא: „עתיד צדיק אחד לעמוד בעולמו ועתיד לפתות בפרשת פרה תחילה ואמר לפניו: יהי רצון שיצא מחלציו. אמר לו: חייך, שהוא מחלציך. הדא הוא דכתיב: ושם האחד אליעזר".

הרב התלהב מאד בדרוש הזה ותאר כאמן נפלא את כחו של אדם להשלים את עפשו האלהית, כמבואר בספרו, ופי שנים היה ברוח שפתיו.

לשפע דברים אלה, אשר לא שמעתי מעודי כמותם, זלגו עיני דמעות. הרב סיים את דרשתו במלים: „ובא לציון גואל"... בלי הוספת המלים „אשרי יושבי ביתך" וישב על מקומו. זה היה לאות לחזן, אשר כבר עמד על יד העמוד, כפי שהונהג, כי הרב עיף מדרושו ורוצה לנוח.

והנה רמז לי הרב באצבעו, בחיותי עומד נשען על יד מורי. בפיק ברכים נגשתי אל כסאו ושאלני לעיני כל העם.

— נער, ההביעות מה שאמרתיו?

גבובותי ולא ידעתי מה לענות. אבל במקימי עצה מורי זה, שהיה אוהב כבוד מאד מטבעו, וכאן מצא מקום לפרסם את עצמו על ידי תלמידו ואמר אל הרב:

— הוא בוודאי הבין, כי הוא בעל כשרון, וביחוד גדול כח ההסבר שלו.

אז אמר הרב:

— ובכן, חזור נא על הדברים!

החילותי לבכות. אבל מורי עמד על ימיני ואמר:

— רב לך מהיות מן ה„מתנגדים". הזק ואמץ, צייר נא לעצמך, שאתה מספר באזני מה ששמעת מפי הרב.

בהשפעת הדברים האלה התאפקתי מבכי והחילותי לחזור על דברי הרב, וכמו שספרו עדי ראיה ושמיעה, שהיו באותו מעמד, דברתי באינטונציה של הרב מלב"ים ובדרך הסברתו ברגעים אחדים.

אז קם הרב מעל כסאו, סמך את ידו הימנית על ראשי וברכני בדברים האלה תמים:

— „מובטחני בו, כי יהיה דורש במקהלות, איה"ש, להצלחה לאורך ימים". וסיים במלים „אשרי יושבי ביתך", והתחילה תפילת תמנחה.

ר' יעקב אליהו היה אותה שעה על מרומי האושר שלו, ורבים מן העם לוו איתנו, והיא ספר גדולות ונפלאות וגוזמאות התפאר לעיני הקהל:

— הראיתם איזו תלמידים אני מעמיד בישראל?

בשמחה גדולה נכנס אחרי כן אל בית זקני, ואמר אל זקנתי:

— כל מה שיש במרתף יובא מיד אל השולחן, כי בעלי שמחה אנחנו היום.

— מהי השמחה? — שאלה זקנתי בתמיהה.

ר' יעקב אליהו ספר לה את כל המאורע, וכמובן נתמלאה דרישתו, וכל מה שהיה במרתף נאכל על ידו, והיה מתלוצץ ואומר:

— צריך לקיים מצות עשה, שנתבטלה מיום שגלינו מארצנו: לא תותירו ממנו עד בוקר!

וכשהלכנו לבית הכנסת של הסב להתפלל תפלת מעריב, התפאר ר' יעקב אליהו לפני הרב ולפני כל המתפללים, עד כמה כחו גדול להעמיד תלמידים, ממש כבימים הקדמונים. ולזקני פנה ואמר, כי חייב הוא לשלוח מיד לאחר החבדלה לחנותו של ר' שמואל מגידסון לקנות בקבוק אראק, כלומר יין שרף, ולהזמין אנשים נכבדים מבית המדרש, להריק את הבקבוק בשעת שתיית התה, וגם להכין סעודה טובה, ארוחת בשר, כדי ללוות הפעם את המלכה כדרך החסידים, וסיים בדברים האלה:

— רבי זימל, אומר אני לך בפני כל בית־המדרש, שלא אמכור את ברכתו של מלב"ים בזול.

וגם דרישותיו אלו נתמלאו, והיה לנו מעין חג משפחת בליל מוצ"ש פרשת בלק, ור' יעקב אליהו היה מתלוצץ אחר כך ואומר:

— לימדתי אותם, את המתנגדים הללו, פרשה בלק באותם מוצאי־שבת, לקראת השבוע החדש לברכה.

לאחר שעברו שנים רבות ובקרתי, בשנת תרמ"ה, בעיר מולדתי מוהילוב, ואני אז כבר סטודנט בקורס האחרון באוניברסיטה במוסקבה, נאמתי בבית המדרש הגדול „הנ"ך" אשר במוהילוב בענין ישוב ארץ ישראל, ולדרשה נאסף קהל עצום, אלפי אנשים ממש, ובתוכם ר' יעקב אליהו שהיה כבר זקן, כשנסתיימה הדרשה עלה ר' יעקב אליהו על הבמה ואמר באזני כל העם בקול גדול:

— עולם, תראים אתם, ברכתו של מלב"ם בתקיימה!

וכדי להשלים כאן את זכרונותי אלה בנוגע אליו, אזכיר, כי בשנת תרע"ז, בחיות פה ידידי הסופר העברי, אשר מת על קדוש השם, ר' אברהם יעקב

ס ל ו צ ק י ז"ל, שאלני לספר לו על דבר ברכת מלב"ם, איזה עסק טלית את אגדת העם בערי התחום.

ספרתי לו, וברגשנותו שהצטיין בה, אמר בקול רועד מרמזות בזו הלשון:

— צאו וראו, כמה גדולים דברי חז"ל, כי קללת תלמיד חכם אפילו על תנאי היא באה, על אחת כמה וכמה — ברכתו.

ו. המלב"ם נפרד ממוהילוב בעל כרחו

אשוב להשלים את זכרונותי על דבר מלב"ם ומה שקרה לו בעיר מוהילוב.

ביום תשעה באב, יום מוכן לפורענות, נודע בעיר, איש מפי איש, — מי היה המקור תחילתו לא נתברר לי עד היום הזה, — כי שר־הפלך קבל תשובה בלתי נעימה משר הפלך חרסון על הרב מלב"ם. אמרו, כי ה„מין" האחד הודיע לבן „מינו", כי מלב"ם זה הוא קנאי נורא ומתנהג בדרכי ה„צדיקים" וה„חסידים", וכי הוא, לפחות, מצא את ישיבתו בעיר הפלך שלו למזיקה, כי האיש הזה אדם חשוד הוא לפי דעתו, ובשביל כך — וגם שפני שמוא נתין ארץ אחרת — דחה אותו ממשמרתו.

לא ארכו השבועות, ונתקבלה פקודה רשמית, כי המחלט מטעם האדמיניסטרציה לחייב את הרב מלב"ם חובת גלות מערי הפלך מוהילוב.

הדבר עורר שמחה בסוגרת בין „מנהדרי" העיר, שפירשו ממנו, ואבל גדול לחסידים, ובראשם ר' שלמה שמרלינג, ז"ל. שמרלינג התיצב לפני שר־הפלך ובקש ממנו רחמים על האדם הגדול הזה, והאגדה אומרת, כי בהתלהבותו התכידית הביא בדבריו את שר הפלך בעצמו לידי בכי. אבל כל זה לא הועיל, ובחצי חודש אלול בשעה שהעם, כהנהגתו ביחוד לחמוני העם, היכו וציפו לחפות, לחיות בראש השנה יבי"כ בציותא חדא עם רבם האהוב, הנערץ והקדוש בעיניהם, לשמוע את נאומו בימים הנוראים, התעיבים כל כך על בני ישראל, הדבקים בת' אלהיהם, אנוסים היו להפרד ממנו. והנסים שכין שנאני מלב"ם הפיצו שמועות בעיר, כי בי שילוחה את מלב"ם יהייב את ראשו למלכות, ומיו גם שהעיזו לחפיץ שמועות, כי מרי ההוראה מבדיקים עליו את הדין.

והעם בכה למשפחותיו.

ובכל זאת השליכו את נפשם מגדר, ולקראת היום שיצא הצדיק מן העיר, הלך כמעט כל העם אל העיירה הסמוכה למוהילוב, כלומר לתחנה הראשונה בדרך ממוהילוב לאורשה, לנו שם כל הלילה וקדמו את עגלת רבם בהיותו כבר בדרך. ושם, תחת כפת הרקיע, יצא הרב מעגלתו להפרד בברכה מן המלווים אותו.

וגם אני לא רק יחד עם מורי ר' יעקב אליהו כי אם גם עם הסבא שלי זכיתי להיות בין מלוויו של האי גברא רבא, ואם כי קשה היה מאד לשמוע את נאומו מפני דוב הילולות, האנחות והבכי של קהל השומעים, בכל זאת זכורני קצת בטויים מדבריו. נושא דרושו היה, כפי שנשאר בזכרוני מפי התורים, הפסוק: כי ה' אמר לו קלל (שמואל ב' ט"ז), תשובת דוד המלך לאלה האנשים אשר חסו על כבודו.

— אבל, אמר הרב, הרי דוד מלך ישראל חי וקיים, ומחרפיו מאן דכר שמם. ובכן, אל תנדו לי, היו שלום. ה' הלא הוא מקדמת דנא „גומל לאיש חסד כמעלו ונותן לרשע הע כרשעתו", ובפטותא מאלה המוקירים אותי לעיין היטב בבאורי לספר דניאל, ושימו אל לבכם את הדברים אשר כתבתי בחודש חשון ה' תרכ"ח: כי משנת תרע"ג עד שנת תרפ"א יהיו מלחמות גדולות ונוראות, ובשנת תרפ"ה, שלש שנים לפני תרפ"ח, יתחילו בבנין המקדש אשר ימשך שלש שנים, ויוחזר התמיד על מכונו. ובטוח אני, כי בעזרת ה' יקומו דברי אשר כתבתי, כי עוד בימי בניכם, ולא יאוחר מימי בני בניכם, יצא ה' כגבור מלחמה ואחרית המלחמה הזאת של כל הממלכות האדירות תהיה שיבת בנים לגבולם, וכשתזכו לעלות לציון ברינה, תזכירו שם את שמי ותהגו בספרי ויהיה זה נחת רוח לנשמתי, אשר לא מצאה לה מנוח כל ימי חייה ומנת חלקה היו רדיפות ונדודים, ובזה אומר לכם שלום!

הרב חזר ממוהילוב שוב לסמולנסק, מקום משכן חתנו, ושר־הפלך הסמולנסקאי התיר לו את הישיבה בעירו והתיחס אליו באופן אחר לגמרי. ומסמולנסק בא פעם אחת למוסקבה, כאשר ספרו לי אחר כך פני העיר, בהיותי תלמיד האוניברסיטה שם, ודרש בבית המדרש, שנסגר בימי חנסיך הגדול סרגיי, הוא בית־המדרש הראשון בזמן ליהודי התחום שבאו למוסקבה, ושהיה נקרא בשם „בית המדרש

לסוחרים אשר בחצר גליבובסקי". והרה"ג ר' וולף ווישניאק ספר לי, כי למחרת דרשתו של מלבי"ם בקר אותו ווישניאק באכסניא שלו ומצא אותו סועד את ארוחת הצהרים, ורצה ווישניאק לשוב, שלא להפריע אותו בסעודתו, אבל הרב מלבי"ם עכב אותו ואמר לו, כי יכול הוא לשבת גם בשעת הסעודה, ודבר זה איגו מפריע לו כלל, כי יש שתי שיטות בנוגע לאכילה ושתיה: השיטה האחת היא שיטת חכמי יון שהיו כאילו מתביישים באכילתם, והיו סועדים כשהם ביניהם לבין עצמם, שלא יראה אותם איש בשעת כלכלתם, אשר נחשבה בעיניהם לקלקלתם. לא כן עם ישראל, אשר גם אכילתו ושתייתו לשם שמים. — וכך יובנו, אומר הרב, דברי הכתוב: „ואכלתם אכל ושבע והללתם את שם ה' אלהיכם אשר עשה עמכם להפליא ולא יבושו עמי לעולם".

מפי התורני הזה, ווישניאק, שמעתי גם בדבר הרושם, שהיה עושה הרב מלבי"ם בדרשותיו, וכי הרב ר' חיים'קה, אשר שמש אז בכהונת הרבנות במוסקבא, היה משמשו כתלמיד את הרב.

מיום שיצא מלבי"ם ממוהילוב לא קבל עוד רבנות בשום עיר והיה מתגורר בבית בתו, ובסוף שנת תרל"ט הוכרח לנסוע לקיוב לרגלי מחלתו האנושה להתייעץ עם הפרופ' מייהריגג, וכשהגיעה שנת תתר"מ, ביום א' דראש־השנה, באותו יום שקידש רבנו אמנון את השם אחרי חברו את התפלה „ונתנה תוקף קדושת היום", עלה גם הרב מלבי"ם למרום, ומצא לו מנוחה בבית הקברות הישן ליהודים בעיר קיוב, הגניח אחריו בן יחיד ובת יחידה.

בנוגע לבן הזה היה לי ענין בלתי נעים בשנת תרמ"ה, בהיותי סטודנט בקורס האחרון באוניברסיטה במוסקבה. קבלתי מכתב מחו"ל, איגני זוכר מאיזה רב או מאיזה עסקן צבורי, שבו נתבקשתי להודיע על דבר בן־היחיד של מלבי"ם, אם הוא נאמן לדתו, כי אחד מן הרוטשילדים הניח פרס בשביל בנו של מלבי"ם, כמדומני כשלש מאות פראנק לשנה, בתנאי אם לא יעזוב את דת אבותיו. ובאותו מכתב נאמר, כי כפי שקבלו ידיעות שהבן הזה הוא מדרי מוסקבה, חוששים הם, שמא המיר ח"ו את דתו לשם זכות הישיבה. פניתי לשולחן האדריסאות ונתנו לי הודעה בכתב, כי מלבי"ם, נתין רומניה, דר בחדרים מרוהטים, הנקראים „כיר", על־יד ה„מאניז'ה הגדולה" ברחוב ניגלינא נוכח האוניברסיטה. נכנסתי אל

כה מעוטי עמים". זכרתי את ברכת הפרידה של מלב"ם מעיר מולדתי ועיר רבנותו האחרונה, ואמרתי בלבי, מי יודע אולי גם המשפט הזה הוא מאותם חבלי המשיח אשר נבא עליהם הרב הנפלא הזה.

שוב עברו שנים אחדות. באה העברה מלחמת־העולם הגדולה בלי תוצאות ברורות, ומתוך האנדרולומוסיא שבאה לעולם נתפרסמה ההכרזה האנגלית ע"ד הבית לישראל בארץ ישראל, יחד עם דניאל בשעתו אקרא מנהמת לבי: "ואשתומם על המראה ואין מבין", ודברי מלבי"ם מצלצלים באזני, כי תביע הגאולה לא יאחר מה' תרפ"ח. את דברי אלה הגבי כותב בחודש מרחשון ה' תרמ"ג, הרי נשארו עוד רק חמש שנים. האמנם כאשר שמענו אז עוד נחזה? והאמונה בקיום הנבואה עולה מאליה ומושכת דמעות גיל אחריה, ולא יש כל כך נוח, והנך מחליף כח.

(בכתב־היד היו כאן עוד כמה דברים, אבל הניר הוא ממוסמס וקרוע בשוליו — זכר למוסקבה של שנת תרפ"ג! — ואי אפשר לעמוד על המלים המטושטשות).

המעון הזה, אשר ידעתיו כמקום מקלט לעניים שבין הסטודנטים, וכדי להוודע את האמת בקשתי מאת שומר הסף את ספר הדיירים ואמרתי לו, כי רוצה אני לחקור על איזו אנשים. הוא סרב לתת את הספר על ידי, עד שמוכרח הייתי „לתת על פיו" ואז מסר לי את הספר. מצאתי רשומים שם מלב"ם ואשתו, וברובריקה של אמונה ודת גרשם „בן הדת האיבנגלית". ראיתי שם את מספר החדר שלהם ועליתי אל הקומה השלישית ודפקתי על הדלת. והנה יצאה לקראתי אשה דלת בשר ועצבת רוח ופניה היו כפני מטורפת. שאלתיה לשלום אישה, והיא אמרה, כי אינני בבית. מסרתי את הכתובת שלי ובקשתי שיבקרני במעוני. אבל עשיתי משגה, כי רשמתי על הכרטיס שלי, לאחר שמי ושם אבי ומשפחתי: נבד ר' זימל חפץ ממוחילוב.

עברו שבועות והחדשים והוא לא בא. ואני השיבותי לשואלי, כי מצאתי את הכתבת של מלב"ם, והנני שולח להם את התורף שקבלתי משולחן האדריסאות, ויראו כי אינם נותנים ידיעות על דבר האמונה ודת, ובזה נגמר הענין.

בשנת תרע"ג ביום בואי לקיוב בפעם האחרונה לרגלי משפט ביילים אירע, שבשעת כניסתי אל הכרך הזה עברתי על פני בית הקברות הישן, מקום מנוחת עולמים של מלב"ם, ומעשה שהיה כך היה. בנסיעתי זאת ארח להברות אתי מר הלל זלטופולסקי, שקבל ידיעה טלגרפית מקיוב, כי הותנתו חולה מסוכנת, וכשהגענו אל התחנה קיוב, קדמו בני משפחתו את פניו בבשורת רעה, כי הותנתו מתה והלויה כבר התחילה. משום זקיא דשכבי גליתי אל הלויה, ובדרך לבית הקברות החדש הראו לי את בית־הקברות הישן, אשר בו נקבר מלב"ם. חפצתי לבקר את קברו, אך היום כבר פנה ואי אפשר היה לעזוב את האוגנים. בשובי למעוני לאחר הקבורה, התחילו מיד משיחות על נושא הענינים בנוגע למשפט וארשע הבנים כאחד. ביום וגע עליתי אחר הכוהל חלילה על מעבר, ושנתי גדדה מתוך הרהורים על קברו של מלב"ם, אשר על פי מקורה של מות עברתי והוכרחתי לפטור אותו בלי בקור. זכרתי את ימי ילדותי ואת חברתה אשר ברכני, שויתי לפני את מצב עמנו לעת זקנתי ואת גדלי רב האהריות, אשר נפל בחלקי לעמוד כמומחה לפני גלגולי השופטים של ימי הביניים. ובתוך דמעות השמעתי לאזני ביני לבין עצמי בנגון המקובל באומה את דברי הפייטן בן התקופה ההיא: „על עמי אפצח

המגיד מקלם וקופת מלוה לבעלי מלאכה

השפעתו של המ"מ מקלם על קהל שומעיו ידועה ועוד יבוא לידי לעמוד עליה. כאן אני בא לספר על מוסד כלכלי חשוב, שנברא ברוח פיו של אותו מ"מ, אשר הסכן הסכינו לתלות בו כל מיני בוקי סריקי שיש בעולם. וכל לוחמי מלחמת ההשכלה היו אומרים וכותבים עליו מלשינות היסטורית, כי ידע רק להכניס רוח עוזים בלב העברים־העורים. משום כך ראיתי חובה לנפשי לספר מה שראו עיני ושמעו אזני בנוגע לשאלה כלכלית חמורה, שנתעוררה בעיר מולדתי מחילוב בתחילת שנות השבעים למספר הנוצרים.

ומעשה שהיה כך היה. עניות בעלי המלאכה הגיעה עד מוות קצה ותעל צעקתם עד לשמים. הם באו בתלונה על אחיהם העשירים, שאינם תומכים בידם בדבר ממשי, אלא נותנים להם נדבות בימות החורף ולפני החגים, בעוד שבעצם אינם זקוקים כלל לזה, ולהיפך, הם היו יכולים בעצמם להיות נדבנים לאלמנות וליתומים ולחולים, שאין בכחם עוד להתפרנס מפרי עמלם, ומצבם הדחוק בא להם רק מפאת הדוחק בהלוואות. הם הסבירו את הענין באופן זה:

עיקר פרנסתם הוא מאלה הבינונים והפקידים הרוסים, שאין בכחם לא לקנות סחורה ולא לכלם שכר־עבודה בבת אחת, כי אם לקבל בהקפה כלי שלם בעד איזה מחיר מיוחד ולסלק לשערים בשעה שהם עצמם באים על שכרם. מסבת זו מכריחים בעלי המלאכה לקנות סחורה ולהכין לדורשים בגדים, נעלים וכדומה על חשבונם הם ולהמתין אחר כך זמן רב עד בוא זמני השילום. דבר זה היה מביא להם הפסד גדול, והיו יכולים להתפרנס בשפע, אלמלא היו מכירים

להם תודה, כי יהיה להם תמיד בגד ללבוש במועדו ובזמנו ולא היו מתחשבים כלל ביוקר, כי לא היו מרגישים בו ביותר, מפני חלוקת התשלומים לשעורים בזמן ארוך בערך. אבל מפני שאין בעיר מוסד למלוה בלי רבית, מוכרחים בעלי המלאכה היהודים ללוות ברבית, והרבית אוכלת את כל הרווחים, וזהי סיבת דלותם. ובכן, טענו:

— למה לכם ליתן לנו נדבות, פתחו בשבילנו בית מלוה ותקבלו מאתנו נדבות לקופת הצדקה, ותברככם נפשנו וגפשות בני ביתנו.

דרישה זו לא פסקה ימים ושנים, וסוף סוף נתעוררו לאסוף כסף לתכלית זו, כלומר: לשם איזו קרן חוזרת וגם כדי להכניס בערבון לאוצר־המלכות סכום מסוים כדרישת החוק, שבימים ההם היה צריך לעלות לחמשת אלפים רובל. לאחר כל היגיעות והמאמצים בענין זה, חסרו עוד שלשת אלפים רובל בשביל הערבון הממלכתי, ואם כי ספר התקנות של המוסד הזה נתאשר ממעם הרשות, היה הדבר תלוי ועומד מפני חסרון הסכום הזה.

והנה קרה הדבר, כי באותו זמן בא לעירנו המ"מ מקלם, שהיה מבקר את עירנו מזמן לזמן בתוך שאר הערים. כדרכו, ערך ראשונה מפקד לאנשי־הצבא שלו, כלומר, לבעלי המלאכה, אשר היה מורם ורבם במלוא מובן המלה ובהשפעתו פסקה מהם שכרות וחדלו למעול מעל ב"יתורים", וגם יסד להם בית תפלה מיוחד, אשר קרא בשם "פועלי צדק", גם הרגילם לקרוא בשבתות וימים טובים ספרי ישראל, את ה"חיי אדם" ו"חכמת אדם" בהעתקה יהודית־טייטש ובספרי המוסר למען ידעו מה ה' אלהיהם דורש מאתם. הוא היה דורש מתלמידיו, שיהיו בקיאים ב"חובות הלבבות", ב"מסלת ישרים" וב"מנורת המאור", ואגב גם ב"שבט מוסר" וכדומה. את כל מי שהיה בקי בספרים אלה היה רואה כ"תלמיד ותיק" שלו, והם היו מתגאים כל כך בזה, עד שקצתם היו עוקרים הרים ממש בהשתלמות הנפש ונעשו לבחירי העיר בהנהגתם ובאמון רוחם וגרמו לקידוש שם ישראל בין התושבים הרוסים והפולנים, עד שהיו רגילים לומר: "אם פלוני אמר כך, אין להרהר אחריו כלום".

בין בעלי המלאכה המצוינים האלה היה מפורסם סנדלר אחד ושמו תגיא, והמ"מ מקלם היה קורא לו: ר' תנחום הסנדלר שלי. ר' תנחום זה, אשר ידעתיו

היטב וזכיתי לבעול את נעליו, היה בקי בדיני ישראל בכל הנוגע לשולחן ערוך והיה מצטט הרבה מאמרים מ"חיבות הלבבות" ומ"מסילת ישרים", והיה בדרך כלל טפוס מעניין מאד. המ"מ מקלם היה קדוש בעיניו. וכשבא המ"מ והפמליא שלו מבית התפלה של פועלי צדק, עם תגיא הסנדלר בראשם, להקביל את פני המ"מ מקלם, ספרי לו את כל ענין בית המלוה ובקשו עזרתו בדבר הגדול הזה. ועל שאלתו, במי הדבר תלוי, ענה ר' תנחום:

בגביר ר' ישעיהו שור. הוא היחידי, אשר חטף החסר אינו גדול כל כך בשבילו, ומה גם לעת זקנתו, ולו רק בן יחיד, אשר גם הוא עשיר בפני עצמו. אבל, הוסיף ר' תנחום, הוא בא בטענה צודקת, כי מכל הפסיפים הנאספים בעיר לשם כך יהא יותר מן המחצית משלו. המ"מ השיב:

אבל מה אעשה, כי בבית המדרש של הגביר הזה לא זכיתי עוד לדרוש מימי, ופליאה הדבר בעיני, שבשעה שמכל שאר בתי התפלה מזמינים אותי ואני דורש שם כפעם בפעם, הרי דוקא מבית מדרש זה לא קבלתי מעולם שום הזמנה.

— "את המעוות הזה אתקן אנכי", אמר ר' תנחום, "ורבנו יקבל הזמנה, ומה שלא הזמין לשם עד עכשיו, אין זה אלא מפני שהגביר חושב את בית תפלתו למנין פרטי, וכל באי בית התפלה הם או עוזריו של הגביר או קרוביו, והוא כבר זקן וחולה.

ובזה נפרדה המלאכית של פועלי צדק מעל רבם, ועוד בערב של אותו יום דרש בבית תפלתם את הדרוש הראשון שלו בענה זו וסיים את דרשתו בתפילה ובבטחון, כי בקרוב יפתח בית המלוה וכשיזכה לבוא שוב למוהילוב כעת היה, ידרוש כבר באוני בעלי מלאכה אמידים, אשר יזכם ה' גם בצדקה מצדם.

למחר בבוקר נכנס תגיא הסנדלר אל הגביר ר' ישעיה שור וחשש לפניו לתפור מנעלים קלים, מין חדש לגמרי על פי האפנה החדשה שנתקבלה מפאריס ואשר כבר תפר על פיה מנעלים חדשים לשר הפלך, והוא, הגיא, צר לו מאד, כי בה שעטה בשביל "גויים" לא תקן עוד בשביל אנשים מישראל, ומה גם בשביל השוכנים ונכבדים. הגביר הושיט את רגלו לר' תנחום לצורך מדידה, ובשעה שרגל הגביר היתה בידו ספר תגיא, כאילו

דרך אגב, כי המ"מ מקלם שוהה עכשיו בעירו, וכבר זקן האיש, וכבר הזמינוהו הגבאים שבכל בתי התפלה שבעיר לדרוש שם, ויש להתפלא, כי עדיין לא קבל הזמנה מבית התפלה של ר' ישעיה. לפי דעתו הקלושה, יש לתקן את המצוות הזה, כי מי יודע, אם לא תמנעהו חולשת גופו מסובב גם להבא בתפוצות ישראל, ואולי זוהי שנת פרידתו ממלאכתו הקדושה, אשר עשה בה כל ימי חייו.

הגביר צוה לקרוא את הגבאי ואמר לו:

— צריך להזמין את המ"מ מקלם לדרוש אצלנו, ואם כי באי בית תפלתנו הם כמעט כולם למדנים ואינם זקוקים לחדושי תורה של המ"מ, הרי בכל זאת מוסרו — מוסר השכל, וכבר הגיע לידי זקנה ואפשר שלבאי בית־תפלתנו לא יהיה מושג מדרשן כזה, אשר החזיר הרבה לבבות מישראל לאביהם שבשמים.

הגבאי ענה, כי תיכף ומיד ילך בעצמו למעונו של המ"מ להזמינו. ור' תנחום אמר:

— ואני אלוה את כבודו אל מעונו של המ"מ, כי צריך אני לתקן את מגעליו, למען יתראה לפני אנשים חשובים, כבאי בית תפלת ר' ישעיה, במגעלים מהודרים, והמלאכה מרובה והזמן קצר.

כשעמדו ללכת יחדו, פנה ר' תנחום אל הגביר ואמר:

— וכבוד ר' ישעיה יטריח את עצמו גם הוא להיות בין השומעים, אם כי טרידא לו מלתא מפני חולשת בריאותו, אבל הקב"ה יסייע בידו, כי אם חס ושלום יפקד מקומו, יחשב הדבר לשפיכות־דמים ממש למ"מ, וכבודו בעצמו הלא העיד בו, כי הוא מחזיר למוטב וזכות הרבים תלויה בו.

מובן מאליו, כי המ"מ קבל ברצון את ההזמנה לדרוש בין מנחה למעריב, ותגיא תסיעתו עמדו ועשו מעשה רב: הם בטלו ממלאכתם והלכו מבית לבית ומחנות לחנות ומ„חדר" ל„הדר" להודיע לכל תושבי מהילב, אנשים ונשים וטף, למען ידעו, כי בערב הזה ידרוש המ"מ בפעם הראשונה בבית התפלה של הגביר ר' ישעיה שור על פי הזמנתו, ובודאי, תוסיפו המבשרים משלהם, יעלה דרוש זה על כל דרשותיו של המ"מ עד עכשיו, ועוררו את לבות המלמדים להביא את תלמידיהם לשמוע את הדרוש הזה. כאחד מתלמידי

החדר נתכבדתי לשמוע מפי ר' תנחום בעצמו על המאורע החשוב הזה העתיד להתרחש בערב. הגיע הערב המקווה, המ"מ בא מלובש בגדי שבת וכל חילו עמו, כלומר, כל באי בית פועלי צדק, מה שלא היו נוהגים בשעת דרשותיו במקומות אחרים, כי המ"מ לא היה מרשה להם להבטל ממלאכתם, יהיה אומר: הלא בשבתות ובחגים אתכם אני זהוד לפניכם תמיד בשעה שאתם בטלים ממלאכתכם. זואת הפעם, כפי הנראה, צוה עליהם לבא בהמון, כדי שלא ירגיש את עצמו בודד בשעת שיצא למלחמה על העשירים כדי לדרוש מהם „קונטריבוציה". כל העם עמד בדחילו ורחימו, ובעל הבית, הגביר ר' ישעיה בעצמו, עמד מאחורי הבימה, כלומר, כלפי הדורש.

המ"מ החל בכתוב: „שמעו אלי אבירי לב הרחוקים מצדקה", ושאל: היעלה על הדעת, כי ישעיה הנביא בשעתו לא הבין, כי אבירי לב אינם שומעים כלל, והרחוקים מצדקה אינם מביגים כלל, מהי בדרך כלל צדקה, ואי אפשר לברר להם כלל את ענין הצדקה, וזה מן הנמנעות ממש, כשם שאי אפשר לבאר לסריס את מצות קיום המין, אבל ישעיהו הנביא ברוח קדשו פנה דוקא אל הרחמנים והנדבנים שבדורו, אשר היו בעלי צדקה, אלא שהיו כל כך רחוקים מהבנת הענין לאמתו, עד שבשביל כך נתרחקו פעמים רבות מן הצדקה, בשעה שבאמת היו רודפי צדקה על פי טבעם ומשום כך נעשו שלא במתכוון כאבירי לב. והנביא הזה, כך דרכו תמיד לכנות כל אדם חוטא על שם סופי. למשל, אם הוא אומר, „כמעט כסדום הייני, לעמורה דמינו", הרי הוא נמשך אחרי האפשרות, שיהיו ח"ו בסופם כסדום ועמורה, והרי הוא כבר קורא אותם מיד „קציני סדום ועם עמורה". ודבר זה למד הנביא מתורת משה רבנו עליו השלום, — אבי כל הנביאים, אשר קרא את המבזבז את הון אבותיו בשם סורר ומורה, כבאורם ז"ל, על שם סופו, וגם בפסוק הזה קורא הנביא את הרחמנים בשם „אבירי לב", יאת הנדבנים שכדבעי למעבד לא עבדו — הוא קורא בשם רחוקים מצדקה. והנה, רבותי, כדי להבין את מהות הצדק, צריך אני לבאר, כי בין כל צרכי הצדקה, האמתית ביותר והחשובה ביותר ורצויה ביותר בעיני אלהים ואדם — זהי גמילות חסדים, כמו שבארו חז"ל, כי גמילות חסדים נוהגת גם בנוגע לעשירים,

גם בנוגע לגבורים ובריאים. ובשביל כך אמרו לנו, כי אין הצדקה משתלמת אלא לפי החסד שבה, אם בצדקה עצמה יש גם חסד, היא הצדקה הגדולה ביותר שבעולם, ואם לאו — זוהי צדקה לחצאין, ובאופנים ידועים יש לחגיע למדרגת „אביר לב" ורחוק מצדקה, ובשביל כך אמרו בהרבה מקומות: חביבה גמ"ח יותר מן הצדקה ומן הזבחים ומזכות אבות. וזהו, דבר ברור, כי גמ"ח היא צדקה בין לחיים בין למתים, בין לעשירים בין לעניים, כמו שנאמר אוהב צדקה ומשפט חסד ה' מלאה הארץ. ובכן, העושה צדקה שיש בה גמ"ח באילו מילא כל העולם כולו חסד. והנה, לדאבון נפשי, קרה לי מקרה בימי חיי, אשר באתי אל עיר גדולה אחת וראיתי שם עניים בעלי מלאכה, אשר בשום אופן אינם צריכים להיות עניים, כי כבר אמרו לנו רז"ל, כי הרעב חוזר על כל העולם ועל פתחם של בעלי־מלאכה אין לו שליטה אפילו בשנות בצורת. שאלתי את האנשים לסבת הדבר, אם אינם ח"ו נרפים במלאכתם ואם אינם ח"ו נוהגים בקלות ראש ומתירים לעצמם „יתורים" ונותנים עיניהם ב„כוס" ח"ו, והם הסבירו לי, כי להיפך, כנים וישרים הם ועובדים עבודתם באמונה, גם קובעים עתים לתורה, ואחדים מהם בקיאים בדיני ישראל, וסבת עניים היא — חסרון גמ"ח. שאלתים: „התמו אנשי צדקה בישראל, האין כאן ח"ו בעלי יכולת, המתעסקים בענין הגדול של גמ"ח, ומדוע לא לקחו מוסר מן הגויים ליסד בית־מלוה בלי רבית, כלום אין בתוככם לומדי תורה החדעים, כי הנביא יחזקאל הוכיח את ישראל, שלא עשו כמתוקנים שבהם?" וספרו לי, כי ב"ה יש להם גבירים לומדי תורה ויראי־אלהים וכבר התחילו חושבים מחשבות ואוספים נדבות לצורך בית מלוה, אבל אחרי כל היגיעות חסר עוד סכום אחד שיש להכניס לממשלה בחורת ערבון. וגביר אחד, שנתבע לכך, בא בטענה כי כל הכסף הנקבץ לתכלית זו חציו שלו, ואין הוא מוצא לדבר נכון למלא את החסר, ובלעדיו אין איש, אשר יהיה בכחו או ברצונו למלא את החסר, וטענתו צודקת כל כך, עד שאי אפשר להתווכח עמו, וגם הרבנים דמתא אמרו בפניו, כי בדיני בשר ודם, הדין עמו. אז באנחתי יחד עם אחי ואמרתי: תפסו את מעשי אבותיכם, צעקו אל ה' יהוא יושיעכם. וכן עשו, וכשעלתה שועתם אל

האלהים, ישב הקדוש ברוך הוא על כסא קדשו והזמין אליו את השר מיכאל, והמלאך המליץ יושר הזה בא לפני הקב"ה והביא עמו מימינו את התנא הגדול שמאי הבנאי ואמת הבנין בידו, ואת ברפלוגתו הנשיא הגדול הלל חוטב העצים והגרזן בידו, ואחריהם באו יוחנן הסנדלר ור' יוסי חלפתא מעבד עורות, וכלי מלאכתם בידיהם. עוד הם עומדים, והנה בא ר' יהושע הפחמי וידיו מפוחמות, ר' יצחק נפחא, ועמו אבא זמנא החייט ומחטו בידו ובקשו בדמעות על עיניהם לעזור לחבריהם ההולכים בדרכיהם, לחוס עליהם ועל עוללותיהם, והשר מיכאל בא בטענת משה ע"ה „היד ה' תקצרו?" מיד צוה הקב"ה להביא את כל מלאכיו וגזר אומר:

— „הנני מוסר לכם, כי למחר, לא יאוחר מן השעה חשתים עשרה, יובא הכסף החסר אל המקום הנדרש".

טענו שרפי מעלה:

„רבש"ע, גזרת עלינו גזרה שאין אנו יכולים לעמוד בה".

קפץ מלאך המות ובקש מאת הממית ומחיה:

„תן לי רשות לרדת אל דרי מטה עוד בלילה הזה להביא לפניך את נשמת הגביר, וממילא תקבל קופת הקהל סכום עצום, כי הגביר הנדיב הזה השאיר אחריו צוואה לחלק על יד קברו בשעת קבורתו סכום גדול, ואני רוצה לזכותו, כי יהיה הסכום הזה מוקדש לצדקה, שיש בה גמ"ח ולא לצדקה פשוטה".

והקב"ה נתן לו את רשיונו לקיים מה שנאמר „ויש נספה בלא משפט". ולמחרת היום ההוא נפתח בית המלוה בעיר ההיא".

הדברים האלה, שנאמרו בכשרון גדול ובציורים בהירים כאילו בפניו היה מעשה, עוררו בכי ויספד בין כל השומעים, וברגע שחדלו האנחות וההבכיות, הממ"מ ראה דמעות זולגות גם מעיני הגביר ר' ישעיה העומד ממולו, פנה אליו ואמר:

— ר' ישעיה, דורש טוב אני לך, ידוע לי שאתה יהודי יקר ובעל צדקה גדול, השלך אחרי גוך כל החשבונות. אל תחכה עד שיבוא מלאך המות ויפתח את בית המלוה. מוטב שתפתחהו בעצמך ותאריך ימים ושנים, ואל תתן למשחית להיות גומל חסדים, ואזי יקוים בך מה שכתוב: „נפשו בחייו

"ברך", כלומר אתה בעצמך תברך את נפשך בעוד נפש זו היא עדיין בעולם הזה, ושפיל לסיפא דקרא: "ויודוך כי תיטיב לך", כלומר, תקבל ברכות והודאות בשעה שבגופא דעובדא תיטיב גם לך בעצמך".

והגביר ענה מיד לעיני כל העם מתוך דמעות:

— אי"ה, אתן את הכסף הדרוש.

אחרי הדרשה התפללו ערבית מתוך התרוממות־רוח, והגביר הזמין את הח"מ לסעודת הערב, ולמחר בבוקר הכניס בעצמו אל מחלקת אוצר הממלכה את החסר, ואחרי עבור ימים אחדים נפתחה קופת המלוה. —

הוא ותמורתו

בשם „הוא" הכוונה היא להרב הזקן, ששימש ברבנות גדולה בעיר ז'יטומיר מימי נעוריו ועד ימי זקנתו, ו„תמורתו" היה רב צעיר, אשר נבחר במקום הזקן לתכלית מיוחדת, הנוגעת לחיזוק האמונה.

ומעשה שהיה כך היה.

כאשר נפתח בית הספר לרבנים בעיר ז'יטומיר, ובראשו, בתורת אינספקט'ר מטעם היהודים, עמד הסופר והמשורר, הידוע בשעתו בהשכלתו האירופאית נוסף על העברית, ר' יעקב א י י כ נ ב ו י ם, בעל „הקרב" וה„קול זמרה", — התאונן ההמון וירא הדור על ההפקרות של תלמידי בית הספר וישל האינספקטור בעצמו והיו ממליצים עליו „רבי לא שנה ר' חייא מנין ליה".

— מה יש לקוות, — אמרו החשובים שבדור, — מתלמידים, אשר רבם מגלח את זקנו ואוכל טריפות ומעשן סיגריות ביום השבת, ובביתו מנגנים על הפסנתר בשבתות ובימים־טובים.

וכאשר החלו לחשוב מחשבות, איך ובאיזה אופן אפשר לתקן את המעוות, באו לידי החלטה, כי הקולר תלוי בצוואר המרא־דאתרא, שכן הלא חובתו היא לגעור בהאינספקטור וללמדו פרק ביראת שמים בלי משוא פנים. אחרי ישוב הדעת נכנסה אל הרב משלחת שלימה מחשובי העיר, מלמדיה ויראיה, ושפכו את לבם לפני רבם ובקשו ממנו פתרונים, מדוע מחריש הוא ולא ניסה אפילו פעם אחת להזמין אליו את האינספקטור ולדבר אתו קשות על חסרון השגחה מצדו בנוגע להנהגת התלמידים העתידים להיות רבנים בישראל.

יעקב אייזנבוים
משגיח בבהמ"ד לרבנים בז'יטומיר

הלא כבודו הוא רב בעיר ואם בישראל, והוא רק איזה מפקח (אינספקטור) באיזו „אסכולה", ומי נדחה מפני מי? ושנית, הלא גם הממשלה הרוממה רוצה בוודאי, שיהיו חניכיה יראי אלהים, כי מי שאיננו ירא את האלהים, אינו ירא גם את המלך.

שמע הרב בהקשבה את תלונת העם והשיב להם בניחותא וכמו בלחישה:

— לאחר־יאוש, רבותי, אין עצה ואין תבונה, וכשם שמצוה לומר דבר הנשמע, כך מצוה שלא לומר דבר הבלתי נשמע.

וכאשר שאלוהו שנית:

— הלא הממשלה הרוממה בוודאי תהיה לנו לעזר בדבר הזה?

— ענה הרב בגמגום של דיחוי, לא בפירוש, כי אם באיזה רמז קל אשר משמעותו היתה, כי גם הבטחון על הממשלה הוא משענת קנה רצוץ.

ברגש מר יצאה המשלחת מעל פני הרב, והיה העם בוכה למשפחותיו בחדרי חדריו על המצב הנורא של בית הספר לרבנים אשר בעיר כז'יטומיר, שהצטיינה תמיד בדרך אמונה.

עברו ימים הרבה, והנה קרה מקרה בלתי טהור, שהרעיש את כל הלבבות. זה היה ביום השני לחג השבועות, בלכת העם לטייל אחרי חצות היום לכבוד החג, וכל חנויות היהודים, כמובן, היו סגורות, והנה אחד מתלמידי בי"ס לרבנים נכנס אל חנות נוצרית לעיני כל העם קנה שם בקניקים ואכלם בשוק, וכל היהודים רואים.

מקח וממכר ביום מתן תורה, ואכילת טריפות בשעה שהעם חוגג את חג ההתגלות של אלהי ישראל על הר סיני ללמד לעמו תורה ומצוות, נחשב בעיני העם לחילול הקודש, לחוצפה מאין כמוה כלפי שמיא וכלפי האומה הישראלית, וחמת העם עלתה עד מרום קצה. החליטו לבקר שנית אצל הרב ולצוות עליו בשם התורה והדת שיחדל משיטתו ויגער בכל תוקף במפקח הבית ומנהיגיו.

באסרו־חג נכנסה משלחת חדשה אל הרב. אמרו לו, כי הוא מתנהג בענווה יתירה עם רשעים גמורים ועתיד ליתן את הדין אם לא ישנה את שיטתו. עליו לזכור, כי ענוותנותו של (כריה בן אבקולס החריבה את ביתנו והגלתה את ישראל מארצו.

שמע הרב את מעשה קניית נקניקי הטריפות ביום מתן תורה ואכילתם בשוק לעיני כל ישראל הדרים בעיר הזאת, בכה ואמר מתוך בכי:

— אני עומד על דעתי, כי הכל לאחר־יאוש, אבל אולי איני חושב כך אלא מפני זקנתי ומפני חולשתי וחולשת עצבי ומאפיסת כחותי לגעור במרעים, וכדי לצאת ידי חובת הבריות ולקיים מה שנאמר: „והייתם נקיים מה' ומישראל", מוכן אני להתפטר ממשמרתי ולתכלית זו אני מציע להזמין במקומי את הרב הצעיר מברדיצ'ב. המלא כח עלונים וגם יודע פרק בהלכות דרך־ארץ דהאידנא, ואני אעתיק את מושבי לברדיצ'ב, אשר גם בלאו הכי הציעו לפני את הרבנות שמה מקדמת דנא, אך לא חפצתי קודם לשנות את מקומי אשר בו כהנתי בתורת רב משחרות ימי נעורי ועד זקנה. שם, בברדיצ'ב — אמר הרב, — מתנהגים אחינו בני ישראל כמקדם על פי התורה והדת, ואולי תנעם להם רבנותי, מהיותי בקי ורגיל בהוראה, והעיר ז'יטימיר הלא כבר פשטה צורתה הראשונה ונעשית לעיר ההרס על ידי בית הספר לרבנים, ואולי יחזירם הרב הצעיר למוטב.

ההצעה מצאה חן מאד בעיני שלוחי העדה, ואחרי חלוף מכתבים בין שתי הקהלות, נעשה חלוף בין רבניה: הזקן הלך לברדיצ'ב, והצעיר בא לז'יטומיר.

הופעת הרב החדש היתה מעין חגיגה להעדה ואחרי קבלת פנים, כנהוג, נתאספו ראשי העדה וירא־ה בבית הרב החדש ויבקשו ממנו שיראה את כחו וגבורתו וישלח את השמש שלו להזמין תיכף אל ביתו את אייכנבוים.

הרב מילא את בקשת הבעלי־בתים שלו, ושלח את משמשו וצוהו כדברים האלה:

— אמור לאייכנבוים, כי הרב החדש צוה עליו שיבוא תיכף ומיד אל ביתו.

האדם הפשוט הזה עשה כאשר צווה, וכאשר נכנס אל חדרו של אייכנבוים וראה את המגולח הזה מלובש בגדי אירופא ויושב על כסא רם ונשא ומסביב לו הרבה אנשים עברים ורוסים, יושבים ומשוחחים בשפות מוזרות לו לגמרי, כולם מלובשים בגדי פאר ומעילים קצרים, ממש כפרתמים ושרים, נפלה עליו אימה ופחד ובקושי גדול מסר את הדברים אשר שמו בפיו, בצורה כזו:

— רבנו החדש צווני למסור את פקודתו, כי יבוא האינספקטור תיכף ומיד אליו.

שאלהו אייכנבוים:

— מי הוא זה רבנו?

והשד"ר הסביר:

— זהו הרב החדש, אשר בא מברדיצ'ב במקום הרב הזקן, שהעתיק מושבו שמה.

— אמור לרבך בשמי, — ענה אייכנבוים, — כי הרב הזקן הוא ירא שמים ופקח גדול, והחדש הוא שוטה שבשוטים. פקודתו אינה תופסת מקום אצלי כלל, ואם דבר לו אלי, יוכל לבקרני, ולי אין שום דבר אליו. לך!

בפיק־ברכים יצא השד"ר מבית אייכנבוים, וכאשר שם ביתה הרב, החל לגמגם לעיני כל הקהל הקדוש, שישב וחיכה לתשובה וירא היה מלהשמיע באזניהם את הדברים אשר שמע, אבל אחר פקודת הרב שלא יכחד דבר, והוכרח לטמא את שפתיו ולמסור אות באות ומלה במלה. השתומם כל העם למשמע אזנם, ופני הרב החדש חפו.

אחרי צאת השד"ר היה ישוב הדעת גדול בחדרו של אייכנבוים, איך להשיב במעשה על הזמנת הרב, ואחרי שקלא וטריא נתקבלה חוות דעתו של המשורר אב"ג, שהיה, כידוע, אחד המורים המצוינים שבבית הספר, כי תיכף ומיד יבוא אייכנבוים אל בית הרב לשמוע מה בפיו ויתן לו תשובה כזו, שעל פיה יובן גם להרב וגם להעם ההולך בחושך, כי לא זו הדרך, ובזה יגמר הדבר בבת אחת ויבוש העם ממבטו על חלוף הרב.

— ובכן, אמר אייכנבוים לאב"ג, גם אתה לך נא עמדי, למען יראה הרב, כי גם לי יש כלי קודש שלי, המלווים אותי על דרכי.

שניהם לבשו מחלצות, וביחוד אייכנבוים, שחבש לראשו צילינדר מהודר ו„פרק־פגולים" לבש על גופו, ובשעה שהכנופיה של הרב ישבה באנחה, כאנשים שקבלו מכת לחי, נכנסו פתאום אייכנבוים ואב"ג אל חדר הרב, ובהכנסם הסיר אייכנבוים את הצילינדר מעל ראשו והשתחוה לפני הרב. כולם נבהלו ולא הרגישו את ביטול היש הבא מאליו ועמדו פתאום כולם על רגליהם וכולם מחרישים. אז אמר אייכנבוים בקול עב ובאשכנזית צחה:

— וואָ איזט הייער דער נייע ראַבינער? (אי כאן הראבינר החדש?).

הרב אמר:

— לא „ראבינער" אני, אלא רב.

— אום גאטטעס ווילען, אמר אייכנבוים, רב זהו בלשון הקודש, וראבינער זהו באשכנזית, וכל רב הוא ראַבינער.

— חלילה, אדוני האינספקטור, אמר הרב, רב הוא רב, וראַבינער הוא ראַבינער.

— קשה להבין, אמר אייכנבוים עוד הפעם באשכנזית צחה, — הלא הדבר פשוט וכל מוח שאינו מעוקם יודע, כי מה שנקרא בלשון הקודש רב נקרא באשכנזית ראַבינער, ובכן, — סיים אייכנבוים, — זינד זי דער ראַבינער, ניכט וואהר; וואס וואללען זי אייגנטליך, הער ראַבינער? (כבודו הוא הראבינער, הלא כן? מה רצונו, בעצם, אדוני הראבינער?).

הלז החל לגמגם ואמר לו ביהודית:

— פֿאַני אינספקטור, עס פירט זיך ניט גוט, די ראַבינער עסען טרפות אין גאַס, האַלטען געלט אום יו"ט. (אדוני האינספקטור, ההנהגה אינה כשורה הראבינערים אוכלים טריפה בראש חוצות, מחזיקים כסף ביו"ט).

— ווי מיינען זי? —שאל אייכנבוים, — איך האַבע ניט אין מיינעם לעבען געהערט, דאַס ראַבינער עסען טרפות, זי בעקאַמען דאַך גאַזעץ אום טרפות ניכט צו עסען, זי זינד דאַך זעלבסט ראַבינער, איזט דאַס מעגליך, דאַס זי טרפות עסען? (היתכן? מעודי לא שמעתי, שראבינערים אוכלים טריפה, הרי הם מקבלים שכירות, כדי שלא יאכלו טריפה; הרי אדוני בעצמו ראבינער, וכי יתכן שיאכל טריפה?).

— חלילה וחס, ענה הרב, ראשית אינני ראַבינער, כי אם רב, ושנית הרבנים אינם אוכלים טרפות, לא מפני שמקבלים משכורת, כי אם מפני שזה אסור על פי דין תורה.

— דבר זה תוכל לספר לאדונים הללו, — אמר בהראותו בידו על הכנופיה, — לי, בבקשה ממך, אמור נא בגלוי, מה יש ברצונך, אדון ראַבינער, זעל אודות איזה טרפות הכתוב מדבר כאן, ומה זה נוגע לך, הערר ראַבינער, וכי יש לך יפוי כוח משוכן מרומים לענוש את פושעי הדת, וכי הנך מבית דין

הגדול שהיה בירושלים, הרי אינך אלא ראַבינער, לא כן? ובזמן הזה אין לך צדקה וזכות לדיני נפשות, זהו דבר המסור בידי שמים. בכובד ראש אני מדבר עמך ושואל אותך בדברים מפורשים: מה רצונך הערר ראַבינער, ומה יש לך לומר על שלחך אלי שמש בלתי מנומס. אמור נא, בבקשה ממך, מה רצונך?

הרב — ביהודית, כמובן:

— פאני אינספקטור, התלמידים של בית הספר לרבנים נכנסים בשבועות לחנויות של גויים וקונים נקניקי טריפה ואוכלים בשוק.

אייכנבוים: — היתכן שכל תלמידי יעסקו במיקח נקניקי טריפה, וביחוד בשאַבואָס (שבועות)? היכן ראה, הערר ראַבינער, את הדבר הזה? הרי הוא היה בברדיצ'ב?

הרב: — בעיני לא ראיתי, אך הבריות ספרו לי, ולא כל התלמידים, רק אחד מהם ראו בכך, וחוץ מזה, פאַני אייכנבוים, הרי אינני ראַבינער, אלא רב בישראל.

אייכנבוים: — דבר זה יסביר כבודו לאדונים הללו, ואני חוזר ואמר לו: הוא ראַבינער, דהיינו בשפת עבר רב. קודם היה ראַבינער בברדיצ'ב, ולא מובן הדבר, מדוע עקר מעירו, לאחר ששמע, כי ב'ז'יטומיר אירע כדבר הנורא הזה, אשר תלמיד אחד אכל טריפות? מה הכריחו לילך לעיר כזאת? הערר ראַבינער, אין להבין כלל, מה רצונו של מר?

הרב בקול נמוך ועצמה:

— פאני אייכנבוים, היתכן שהקיסר שלנו ירום הודו, ידרוש מתלמידי הי"אַבינעריישול שיחללו את דת ישראל?

אייכנבוים, בעמדו על רגליו, בקול עז:

— מה? כיצד? מה הוא ריצה מ"יאַרעם האודאַ (ירום הודו)? איני מבין כלל, הערר ראַבינער, מה ענין "יאַרעם האודאַ" לכאן? מדוע משתמש הוא ב"יאַרעם־האודאַ" בענינים כאלה? יאמר נא לי, במטותא ממנו, מהו ריצה בכלל ומ"יאַרעם־האודאַ" בפרט"?

לקול דברים אלה נעשה הרב חוור כמת יבהלצתו זו של אייכנבוים, כפי הנראה, חשד, כי הלז חפץ להתנפל עליו על שנשא את שם ה"ירום הודו" לשוא

והתחיל להתנצל, וברגע זה השתמש אייכנבוים לעשות קץ לטרגיקומדיה הזאת, וכמנצח גמור הסתכל בפני הכנופיה של הרב ויאמר:

— כן, אני מבין את הדבר, אדוני הראבינער אינו יודע בעצמו מהו רוצה. ובכן, אַדיע, הערר ראַבינער!

ובזה נגמר הענין.

את הספור הזה אני מוסר אות באות כמו ששמעתיו מפי אב"ג, כאשר ראיתיו בשנת תר"ן לעת זקנתו המופלגת בהיותו בביאליסטוק לרגלי מסעי לארץ ישראל דרך העיר ההיא בכוונה מכוונת להתראות עם הרב ר' שמואל מוהליבר טרם צאתי לא"י להתיעץ עמו על הענינים העומדים על הפרק, אשר לרגלי פתרונם בקשני הרב לעשות את דרכי דרך מחנהו.

ג.

סופרים

הספד של נצחון

מיום כ"ב מרחשון תר"ו, יום פטירתו של הסופר רמ"א גינצבורג ועד היום שבו אני כותב את זכרונותי אלה (יום ג' ז' אדר א' תרפ"א), עברו 74 שנים ושלשה חדשים חצי בדיוק, ובמשך זמן רב כזה עוד לא נתעוררה בספרותנו כדבעי ההשפעה הגדולה אשר השפיע הספדם של משכילי וילנא על חברי הסופר הנזכר, ועוד לא הובררה כלל הרושם שעשה האבל הזה במחנה ישראל פנימה ועיקר גדול חסר מן ספר קורות עם ישראל, בגלל הנצחון הפנימי אשר נצחו באותו יום המשכילים, או יותר טוב לומר, אשר נצחה ההשכלה על בעלי הקצוות מדור הישן, המחזיקים בנושנות יותר מדי, ואמרתי עד כמה שאפשר למלאות את החסרון זה, למען אשר יהיה לפחות איזה חומר בידי דורשי רשומות לברר את הענין הפסיכולוגי הזה בכל פרטיו.

בין הזכרונות שבאו בספרותנו על דבר המאורע הזה ידוע אבקי לפחות רק את זכרונותיו של בנימין מאנדלשטאם בספרו „חזון למועד" חלק שני מצד 79 עד צד 90, ואת זכרונותיו של אברהם יעקב פאפירנא בהקובץ של „רשימות" (שיצא לאור בעריכתם של ח. נ. ביאליק וא. דרויאנוב) אודיסה, תרע"ח צד 151 – בשם „שני הספדים". אבל זכרונות אלה אינם מספיקים וגם אינם מדויקים, והעיקר, אינם מאירים את העובדה מצדה ההיסטורי. אשתמש נא בכל הזכרונות שבאו לי בעל פה מבני הדור ההוא, אשר ראיתים לעת זקנתם ואשר כולם כאחד היו מספרים עד המאורע הזה בהתלהבות גדולה ממש כמו שמספרים חיילים ושרי הגדוד על נצחונותיהם היותר גדולים.

והנני רושם את שמות האנשים אשר היו למקורות חיים בענין הזה ואשר בעיני ראיתי את התלהבותם ובאזני שמעתי את דבריהם אשר כולם נשאו עליהם את החותם של דברי־אמת הניכרים. ואלה הם: זקני ר' זימל חפץ, ר' זעגעק אלישיב, אחד המצוינים שבמשכילי מוהילוב ומזקני הדור, ר' אביגדור אהרן גינצבורג, אחד ממשכילי שקלוב ומן המצוינים שבמורי ישראל המודרניים בימים ההם, ר' פייבל כהן, אחד ממורי, חכם עברי במלוא מובן המלה, שהיה בקי בימים ההם בספרות האשכנזית ומעט גם בספרות הצרפתית וכמתלמד מעצמו בשתי השפות היה קורא במקורו הראשון את וולטר ואת רוסו, והיה חי כאחד משלומי אמוני ישראל והצטיין כבעל־קוריאה אהוב ומדקדק נפלא, ועל כולם — ר' אליעזר צווייפל ואב"ג, ור' צבי הירש דיינוב, וארנולד מאנדלשטאם, היהודי המלומד שעל יד הגוברנאטור בימים ההם.

וכסניף לכל אלה הגדולים בשעתם אצרף גם את הזכרונות של זקן אחד פשוט, דוב בן אברהם טאאוב, בן אחיו של אד"ם הכהן, בן שבעים וחמש, אשר ראיתיו במוסקבה באחרית ימיו, בימי הגולה אשר הוגלתה מווילנא בימי מלחמת העולם, וכל העולה מזכרונות שונים אלה, אשמור לכתוב, למען תהיה התמונה ברורה עד כמה שאפשר.

ועוד איש אחד מילידי ווילנא, תורני משכיל בן תורני משכיל, ג"כ מילידי וילנא מבני דורו של ר' מא"ג ושל אד"ם הכהן ושמו ר' אליעזר ליאכובסקי, בנו של ר' משה חיים ליאכובסקי, גיסו של זקני, אשר בידו היו זכרונות ימי ילדותו ומסורת מפי אביו שהיה בשעת ההספד והקבורה.

גם זכרונות שבעל פה, אשר שמעתי מפי העו"ד ו. א. הרכבי, חניך בית המדרש לרבנים אשר בווילנא, אשר לא ידע לספר, אבל ידע לענות על שאלותי ומפי המהנדס א. ג. בילין חניך בית המדרש לרבנים בז'יטומיר, אשר ידע היטב את הספרות העברית העתיקה והחדשה עד ימינו, ואשר ידע לא רק לענות, כי אם גם לספר ממש. ועוד יש בידי זכרונות על דבר המאורע הזה מפי בר מילכן, שהיה רב־בשעם בברדיאנסק כל ימי חייו והאריך ימים במשרתו עד מותו. הוא היה חתנו של ר' יעקב אייכנבוים, האינספקטור של בית מדרש לרבנים בז'יטומיר, הנזכר בספרותנו בספרו „קול זמרה"

ו„הקרב", מחביבי ריב"ל ומקורביו, אשר נתן את ההסכמה על ספר „תעודה בישראל".

להקת סופרים וחכמים ועסקנים כאלה בוודאי עדותם נאמנה מאד, ואין ספק אצלי, כי כל דבריהם נאמרו באמת, וכדאים המה להשען עליהם. ועל פי המון הזכרונות האלה, אנסה לצמצם את עצמי ולהוציא את התמצית.

א.

ומעשה שהיה כך היה. ר' מרדכי אהרן גינצבורג היה בימיו כיוצא מכלל חבריו בני דורו ה„ברלינאים" אשר בווילנא, והאדוקים התיחסו אליו באהבה מסותרת. הנהגתו היתה דתית במלוא מובן המלה, כי היה זהיר מלעבור אפילו על האיסור המנהגי של גילוי ראש, ושניות היה נודע בלמדנותו וביחוס משפחתו. אביו היה מגדולי הלמדנים בימיו, ורמא"ג נלקח לחתן כעלוי בגפ"ת. ושלישית, כי בספריו לא נמצאו אפילו שמץ של אפיקורסות, כי הספר „אביעזר" היה עוד בכתובים ולא ראוהו עוד החשכים. אבל חוט של חשד היה משוך עליו. ראשית, כי התעסק בהוצאת ספרים קטנים בצורתם, אשר, כידוע, כל ספר רצוי בעיני ה' לא היה גדפס בצורה כזו, כי אפילו הספרים „אין קוואַרטא" היו עדיין חשודים קצת בימים ההם. ושניות, כי בספריו נמצאו ציטטים משילר ועוד מספרי הגויים. ועל כולם היתה חשודה אהבתו וידידותו לכל המשכילים, וביחוד לאד"ם הכהן, אשר בתור מתפרנס מיגיע כפיו תמיד, וביחוד במלאכת הסרסרות בעניני־כספים, ואחר כך בתורת מורה, לא היה תלוי בדעת אחרים, ולא היה מקבל תמיכה אפילו מבנו הסוחר העשיר, ולא היה נחשב כבטלן בעיני האדוקים, אשר יש לרדוף איתו ולבטלו ולבזות אותו כחוזר על הפתחים לקבל „פרינומרנטין" על ספרי מינים ולא היה ירא לפעמים מלבטא את רעיונותיו בשפה ברורה וללחום עם מורדי האור לא רק בעט, כי אם גם בפה. ועם איש בזה התרועע רמא"ג, וגלוי וידוע היה בכל העיר, כי הם אוהבים נאמנים, אף על פי שיצא הקול על אשתו של אד"ם הכהן שאינה זהירה בטבילה במקוה בקביעות, אלא לסרוגין בלבד. ואם רמא"ג איננו שם את לבו לדברים העומדים ברומו של עולם כאלה, שמע מינא, כי לא לחנם הלך

זרזיר אצל עורב, אלא משום שהוא מינו. ועוד מעלה יתרה אחת היתה באד"ן הכהן בשעתו, אשר הבדילה אותו בעיני החשכים מיתר חבריו בני דורו ראשית, הספדו בשעה שהיה צעיר, על הרה"ג ר' שואל'קע קאצענעלענבויגען, אשר גם תרדים הכירו לו טובה בזה, והתפארו כי אפילו בעריל מיכאלישקער הכיר בגדולתו של רבנו ר' שואל והקדיש לו ספר קטן מלא שירים הנקרא בשם „אבל כבד". אגב יש לציין, כי אד"ם בעצמו לא הדפיס את שיריו על קאצענעלענבויגען ב„שירי שפת קדש" שלו ועל זה התרעמו החרדים והתלוצצו, כי בוודאי עשה בעריל מיכאלישקער תשובה והרי הוא כמתחרט על הספדו זה. לשנית, ספרו „שירי שפת קדש" חלק ראשון, אשר יצא לאור בליפסיא בשנת תר"ב, גרם לו פרסום גדול ואפילו החרדים ובחורי הישיבות היו משננים בעל פה את השיר „דל מבין" ואת „החמלה", ומכיון ששיריו של אד"ם היו שגורים בע"פ, היה קשה מאד לבטלו כמו שנהגו עם המשכילים, אפילו עם אלה שהיו גדולים בתורה מאד"ם הכהן, כי בנוגע לתורתם של משכילים, אפילו של ר"מ פלונגיאן היו אומרים: את מי מתופשי תורה אין כמו אלה? ולגבי משכיל גם זו תורה". אבל, כשהיה מגיע לבעריל מיכאלישקער, כשהיו מתחילים לדבר עליו לשון הרע, היו פרחי המשכילים מתחילים לזמר: „אשאל למה עשיר שמה וכו'" — וזמיד היו סותמים בזה את פיות המקטרגים ועל צד היותר רע היו אומרים החשכים בלשון היזואיטים: „הוא אינמו אשם בדבר, זהי מתנת אלהים". מכל הנאמר יובן, שאד"ם הכהן היה יותר מסוגל לעשות צעדים ממשיים לשובה החשכלה, וכן היה עושה באמת מעת לעת. אבל אד"ם זה היה בן דורו במלוא מובן המלה, והיה קנאי גדול להחשכלה ו„לשפת הקודש". את שתיהן אהב אהבה עזה אולי יותר מאהבת החרדים את התורה, וכשם שהחרדים לא היו מניחים כל מקרה לרדוף באף ולמרר את חיי המשכילים בכל מאי דאפשר, כן בקש אד"ם הכהן מקום להתנפל עליהם ולנקום מהם את נקמת ההשכלה, והמשכילים, את נקמת השפה וסופריה. והנה בא דבר זה לידו וקיים אותו באופן היותר נפלא.

כי נח נפשיה דרבא"ג עשתה מיתתו רושם על כל בני העיר, ואפילו על ר' שמואל'קע שטראשון ובניו אליהו ומתתיהו. וכל בני העיר ווילנא בלי הבדל

שיטותיהם והשקפותיהם על היהדות, באו ללוות את ה"בן טובים מרדכי אהרן", אשר כולם למדו מספרו "קרית ספר" לכתב מכתבים יפים לעת הצורך. ההלויה הפומבית הזאת היא שגרמה, כי המ"מ דמתא ראה חובה לעצמו לבוא גם כן אל בית הקברות להספיד את המת מטעם משרתו, כי המ"מ דמתא היה בימים ההם גם הספדן המושבע; גם היראים גם המשכילים השתוממו בראותם את המ"מ עומד על השולחן אשר הוצג ליד קבר המת, ואלה לאלה שאלו: "מה יאמר, מה יגיד הפעם?" והרבה השיבו: "על רמ"א יש וודאי מה להגיד". וזו היתה כמעט דעת הקהל. דבר זה הרגישו תיכף כל המשכילים, ואד"ם בראשם, ולו השכיל המ"מ לספר כמו שהוא את שבחי רמא"ג, את יחוסו, את כשרונו, את ערך ספריו, את התועלת אשר הביא — כי היו בהם ידיעות היסטוריות החביבות על עם ישראל, דוגמאות של מכתבים וכדומה, אשר אין בהם, כמו שאמרתי, שום אפיקורסות, — כי אז היה המ"מ יוצא כמנצח ולא היה נותן מקום לשום תלונה אפילו מצד המשכילים, ואז היה בעריל מיכאלישקער נשאר בלי כליזין (או כמו שהגלוצצו החרדים, "ער וואלט בלייבען אן אַ שטאַך מלאכה"), ואם היה מספיד זאת"ז גם הוא על פי שיטתו, לא היה להספדו שום ערך לימים רבים, כי אם ערך הספד של בעל דעות מסוימות על אחיו לדעה, ותו לא. אֲבָל "מעשה שטן הצליח", כמו שהיו אומרים האדוקים, והמ"מ הכניס ערמומיות אל תוך הסכדו, אשר הציתה את חמת כל המשכילים ולא הפיקה רצון מדעת הקהל אשר עבדה את רמא"ג, איש איש כפי השגתו. ובמקרה זה השתמש אד"ם הכהן ליעד על יד הקבר אמר לחבריו: "איצם ליגט ער אין דר'ערד" (עכשיו הוא נתון באדץ) והגיעה השעה לעשות חשבון. ובאמת חשבונו היה מדויק מאד, כפי שנוכיר הלאה.

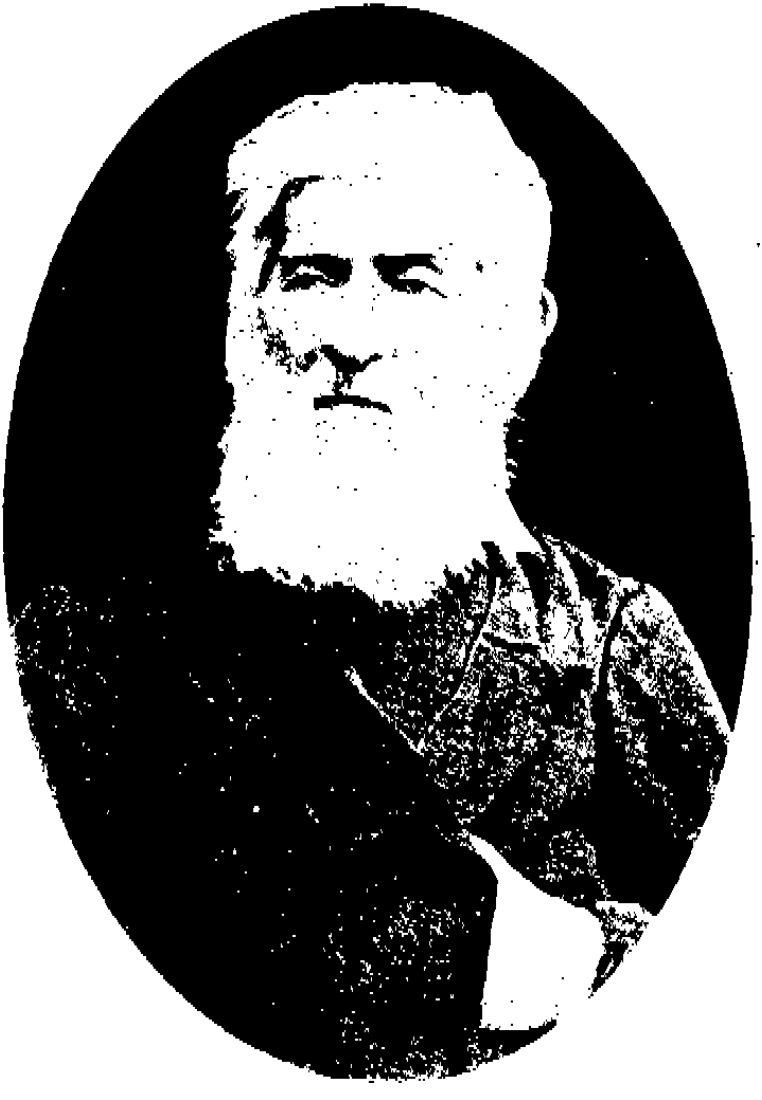
המ"מ התחיל את הספדו בפסוק שכבר נהפך לשגרה, בעת אשר העם ציפה לאיזו המצאה ופסוק המתאים לטפוס כרמא"ג. הפסוק הזה היה: "הצדיק אבד, ואין איש שם על לב". ההרדים התלחשו: "מהו זה, הנטרפה עליו דעתו? האם רמא"ג היה צדיק? והמשכילים הרגישו: מיד, כי יש בזה ערמה. והנה המ"מ עומד ומבאר, כי בימים האחרונים מתו הרבה צדיקים מצדיקי הדור ובנה אחד לאחד את הרבנים מן העיירות קטנית, אשר רוב העם לא ידע אותם כלל

וכינה את כולם בשם צדיקים גמורים, והתפלפל בדברי תורה, אשר הוגיעו את מח העם, עד כמה קשה מיתת צדיקים בכלל, ובפנותו אל המטה השחורה של רמא"ג המוצגת לפניו אמר: — הנה גם זה הנפטר היה איש מפורסם וגם אני ידעתיו והוה גברא דחזי למילתא, כאשר יעיד הקהל הרב הנאסף פה ללוותו.ובכן, סיים הספדן, עלינו להזכיר את דברי הנביא, כי אין איש שם על לב, כי מפני הרעה נאסף הצדיק, כלומר, הסוג של צדיקים נאסף ומפני מהו מפני הרעה! מפני איזו רעה? — אין רעה אלא מיתות.

ככלות הספד היה ברור, כי הדברים עשו רושם רע על השומעים ואל הקבר נגש אד"ם הכהן. ליאכובסקי היה מספר מפי אביו על דבר חוותו של אד"ם באותה שעה, כשר הצבא בשלפו את חרבו מתערה, ועל ידו עמד נער בן תשע עשרה שנה כמעט נשען על יד אביו בדחילו ורחימו ועיניו זולגות דמעות — זה היה מיכה יוסף, משורר בן משורר, אשר אבי קרא לו „מיכינקה".

— מורי ורבותי, אמר אד"ם הכהן, אנחנו עומדים פה על יד קבר של תלמיד חכם, ת"ח שלא נספד כהלכה, וכולכם יודעים את כל מאמרי התלמוד בנוגע לענין כזה, ודי להזכיר אחד מהם: „כל המתעצל בהספדו של אדם ישר, ראוי לקברו בחייו". אבל מקרה כזה כבר היה לעולמים־כי כאשר נפלו במלחמה המלך הראשון בישראל ויהונתן בנו, בא הנער המגיד ויספר לדוד, כי הרבה מן העם נפלו, גם שאול ויהונתן נפלו בחרב. והנה „גם" מגומגם כזה שמענו גם הפעם. כל הספד שראוי לכנותו בשמו מעורר או בכי או צחוק, והנה ההספד הזה, ששמענו הפעם, לא עורר לא בכי ולא צחוק, כי אם בזיון וקצף. אני חושב לבלתי אפשר להספיד מת גדול כזה בפניו, מתוך הכעס, והגני מכריז ומודיע על יד הקבר, כי ביום ד', כ"ב מרחשון, כאשר יקומו אבלי גינצבורג מישיבת „שבעה", נתאסף כולנו בבית הכנסת הגדול להספיד את מתנו. — ובזה גמר.

הדברים עשו רושם גורא על כל הנאספים, וכל העם שאל איש את רעהו, מתי יהיה ההספדו באיזה מקום יהיה ההספדו ומי יהיה המספידו ועל שלש שאלות אלו באה תשובה רק על דבר היום והמקום, ונשארה בלי השובה השאלה, מי יהיה המספיד. הב"מ היה ממש כקבור חי באותה שעה, כי הקיפותו מכל

אברהם דוב (אד"ם) הכהן לכנזון ז"ל

הצדדים. החרדים אמרו לה: „רבנו, מה עשיתז למה היה לך לגרות את השקצים? הלא בעצמך אמרת, כי הוה גברא דחזי למילתא, והיה די לך להספידו כמות שהוא". ורבי חייא דאנציג, בנו של בעל ה„חיי אדם", בפנותו אל המשכילים אמר:

— עצם ההספד לא מצא חן גם בעינינו. אבל בתלונתכם על המ"מ לא צדקתם. כי סוף סוף איננו רגיל להספיד אנשים מסוג זה, אחרי שזהי הבר מינן הראשון שבא לידו. הכל הרגל. ואם יתרגל בזה, יהיה מומחה גם לאותו דבר.

על הדברים האלה ענה אד"ם הכהן:

— ר' חייא, הדברים האלה מתוקים מזפת.

ובזה נתפרדה החבילה. אבל כל המשכילים, ואד"ם הכהן בראשם, לא פסקו כל שבעת ימי האבל מלעורר את דעת הקהל, כי קרה בווילנא ענין נורא אשר יהיה לדראון עולם, כי תלמיד חכם נספד שלא כהלכה. ומספרים, כי אפילו המון העם ובעלי המלאכה בראשם, החייטים והסנדלרים צעקו ולא ידעו מה צעקו:

„מעשה כזה לא נשמע מעולם".

בין המרקרים את האבלים היו הרבה מן החרדים אשר השתתפו בצערו של ר' משה ליב גינצבורג, אחי רמא"ג, שנחשב בעיניהם לאחד משלהם. והאח אמר אל מנחמיו: „הכל תלוי במזל, איש כאחי נספד באופן כזה, האם ימצא אף איש, אשר יאמר על אחי, כי הוא ראוי לבזיון ח"ו, ותמה אני על ירא שמים כמ"מ שלנו, כי נכשל בעוון חמור כזה, בזיון המתים!" ובתור תשובה על דברים פשוטים אלה היו נאנחים הרבה מהם.

וכל הקהל היה משתוקק לשמוע את ההספד המקווה, שהיה כמעט בעיני כל בני העיר מעין איזה פצוי וכפרת פשע.

ב.

ביום כ"ב מרחשוון נתאסף כמעט כל קהל היהודים והיהודיות יושבי ווילנא, והנה נשתומם כל הקהל לראות את אד"ם הכהן עולה על הבימה בת מאות

בשנים חצובה מאבנים, אשר לא דרך עליה עד העת ההיא שום אדם מישראל שלא היה זהיר בתרי"ג מצוות. אבל מפני רוב התפעלות (או ביתר דיוק: התאבנות רוחנית) מאימת המראה החדש הזה נעשה העם כאלמים.

מספרים, כי פני אד"ם היפים היו נוראים אותה שעה, והיתה לו דמות, על פי הסברו של דיינוב, כארי העולה מסובכו. ותיכף התחיל בדרוש, אשר משך אליו בסגנונו ורעיונותיו החדשים את הווילנאים אוהבי הדרוש מקדמת דנא.

היסוד, אשר עליו נבנה ההדרוש הזה, היה מאמרו של ר' מאיר במר"ק כ"ח, מאי "והחי יתן אל לבו" — דברים של מיתה, דאיספד יספדוניה, דיקבר יקברוניה, דישתן יטענוניה, דילוה ילווניה, דידל ידלוניה, ואיכא דאמרי דלא ידל ידלוניה דכתיב: כי טוב אמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב אשר ראו עיניך (משלי כ"ה, ז').

ועל זה אמר הספדן: דרכם של כל בני אדם לפרש את המאמר הזה באופן שמי שיספיד את רשהו יספידו גם אותו, מי שיקבור את חברו, יקברו גם אותו, ומי שילוה את חברו לבית עולמו ילוו גם אותו. ובכן, יש בזה איזו קנוניא, אפגעצאלטער ברויט. וידענו, רבותי, כי רב מאיר היה חכם גדול, ואיך ידבר דברים באלה, אשר כל אחד מאתנו יודע, כי לא כל המספיד את חברו מספידים גם אותו, ולא כל המלוה את חברו זוכה שילוו גם אותו, ולא כל העוסק בקבורת מתים ראוי שיתעסקו אחרים גם בקבורתו? הלא כמה קברני ווילנא מקדמת דנא לא נקברו על ידי יורשי אותם האנשים אשר התעסקו הם בקבורתם, וכן הלאה.

ובכן, הוא בא לידי מסקנא, כי פירוש המלה "די" הוא כאן כמו "כי" או "אשר", כלומר, ר' מאיר מציץ לכל אדם חי ליתן אל לבו דברים של מיתה לאמור: כי כל גדם סופד יקברוהו (יהיה מי שיהיה) ויספדוהו, אם הוא ראוי לכך, ילוהו (יה ה מי שיהיה) כי לכל אדם יש מלוים, וכל אלה הדברים קורא ר' מאיר בשם דברים של מיתה, כלומר, דברים המכשירים לאדם את סופו, מדברי קהלה: "באשר הוא שוה כל האדם והחי יתן אל לבו". ור' מאיר מבאר, כי הפירוש על הדברים "והחי יתן אל לבו" — שצריך הוא ליתן אל לבו בעודנו בחיים "דברים של מיתה, לזכור את סופו".

ובנוגע למלים „דידל ידלוניה" הוא משרש „דלה", כלומר, כי ידלו בהספדו את פרטי חייה, איך חי ואם יש מה לספר אחרי מטתו לשבח. ובזה יתאמץ, שלא יהיו ריקים ממעלות ומדות, וגם זהו בכלל „דברים של מיתה" שאדם חייב לזכור. וכפי שהשורש „דלה" בארמית יש לו גם מושג של הרמת הקול וגם מושג של „להסיר ולגולל" וגם מושג של „שאב", הרי יש לנו במאמר קצר זה תורה שלימה, איך צריך כל אדם ישר, וביתוד ירא שמים להתנהג בהספדו של אדם. ראשית, לספר בשבחו ובמעלותיו שאין להכחישן, לקיים מאמרם „אגרא דהספדא דלויי", הרמת הקול של הספדן לעודד את העם על האבידה של אלו המעלות והמדות. ושנית, אם אין באיש הזה מעלות, ובכן אין כאן אבידה, אזי מחויב המקונן להתבונן, אולי יצא עליו שם רע ועקשות פה מצד רשעים וטפשים, ואז מחויב הוא להסיר מעליו את לזות השפתים, להציל עשוק מיד מלשיניו ומחרפיו חנם. ואז יהיה אגרא דהספדא הסרת התרפה ודבת התשכים בעם, אשר דרכם כסל למו למצוא רק את הרע ולתת דופי ברעהו. ושלישית, אם לא זו בלבד שאין מעלות ומדות בהמנוח, ולא יצא עליו שם רע מעולם, כי אם באמת היה אדם מושחת, כאחאב בשעתו, גם אז חובת כל מספיד נאמן לחפש בקרנות המת ובחנוכו אולי ימצא בו אפילו דבר אחד טוב וישאב מן הידיעות האלו למוד וזכות על מעשיו הרעים וירא לעיני כל את הצד הטוב שבו, אחעם לא הרגיש, ואז גם כן יקיים „אגרא דהספדא דלויה".

והנה הרים הספדן את קולו כארי, האם ראוי הט"ט דמתא שלנו להקרא בשם ספדן על פי הדוגמא שהראה לנו בהספד, בשעה שעמד על יד הקבר בעלי תורה ומביני מדע אשר אותם אין בכחו להחליף שולל בדברים של שטות ובדרשות של הבל, שאין להם לא טעם ולא ריח, ושום יחס אל הנפטר. לא ולאו יהעד חיובר נאמן הוא, כי כל העם הרגיש, כי לא נטפר בהספד התורני הגדול בן תורני גדול, תרם הטלם, חרב הצדיק, איש המידות מדרכי אחרן גינצבורג, זכר צדיק לברכה.

אל האיצו, מורי ורבותי, לשאול את פי, איך אני מכנה באמת את ר"א בשם צדיק, אחרי אשר הט"ט דמתא אמר בפירוש, כי הרבה צדיקים בתו וגם גינצבורג מת, על זה צריך אני לעורר את לבבם בשפה ברורה ובשם התורה

הנביאים, כי המצוות שבין אדם לחברו קשה עונשן מכל המצוות שבין אדם למקום. ושקר אומרים לכם יום יום, כי את הדברים האלה בדו ה"ברלינאים" מלבם. זהו מאמר מפורש בתלמוד, שהרבה מן החשבים אולי חפצים למחקו מן הספר, אבל עד כה איש כרמ"א, אשר אפילו כל שונאי ההשכלה יחדיו לא ימצאו בו שמץ דופי בנוגע לענין זה, הרי הוא בלי שום מליצה צדיק, ועליו יש להגיד בפה מלא "הצדיק אבד ואין איש שם על לב". מאי איננו שם על לבו? — איננו שם על לב, מי נקרא צדיק. ואם נאמר, כי התורה חורשת לא רק מצוות שבין אדם לחברו, כי אם גם מצוות שבין אדם למקום, מחויב אנכי להעיד לפניכם, כי הרב הצדיק הנפטר הזה היה זהיר מאד במצוות שבין אדם למקום, ובארגזו השמור אשר נפתח אחר מותו, מצאנו גליונות של סופר צרור בניר, אשר עליו כתוב בעצם ידו "כשר לפסח". ואולי לא כולכם יודעים, כי סופר שאיננו כשר לפסח איננו במציאות, כי זוהי תימרא שבחומרות של אחרוני האחרונים, אבל כיון שהנהיגו בני ישראל איסור שכזה, נזהר חברנו רמ"א גם בדקדוק זה. ומעתה תבינו, כי כל המלשינות, אשר אתם שומעים על דורשי חכמה, בשקר יסודה. כמה פעמים שמענו, כי פלוני המשכיל שפת את המיחם ביום השבת, ואנחנו הקרובים אליו יודעים, כי אין לו גחלת לחמם את בשרו אפילו בימות החול. על אלמוני החכם אומרים, כי הוא מעשן בים השבת, וכל רופאי העיר יעידו עליו — הרופאים הנכרים אשר, לפי דעת החשכים הם נאמנים יותר מרופאי ישראל, מפני שאינם חשודים על אפיקורסית — העדים הכשרים האלה בעיניכם יעידו, כי הוא איש חולה במחלת הריאה וגם בימות החול לא לבד שאינו מעשן בעצמו, כי אם גם לא יוכל לסבול את העשן היוצא מפי אחרים. כל זה הן עובדות שאין להכחישן, ואצלכם בהפך השקר לאמת גמורה, כמו שנהפכו אצלכם כל למודי תורתנו באמת טהורה לשקר גמור. כי האמונה הטהורה נהוגה לשקר ולצביעות באשמת המורים החשבים והרמאים אשר זייפו את התורה מהחל ועד כלה... וספרי הנביאים נהפכו לשרפה ולפסול, על זה בודאי ראוי לקרוע...

לשמע הדברים הללו נזדעזע כל העם, והספרן אמר: "אל תתפלאו עלי ועל דברי אלה, כי כבר היה אדם גדול וטוב ממנו, אשר אינני כדאי וראוי להתיר

שרוך נעליו, ושמו ישעיהו בן אמוץ, אשר גילה לעמו בשעתו, כי סבת מחלתו המה החטאים שבתורת האדם, „זרע מרעים, בנים משחיתים". האם אפשר להשחית את ה' בזדוני הכוונה היא לאדם! „מרצחים!" — האם יוכל אדם לרצח את בוראו? — „כספך היה לסיגים, סבאך מהול במים, שריך סוררים וחברי גנבים, כולו אוהב שוחד ורודף שלמונים, יתום לא ישפוטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם, קציני סדום עם עמורה" זמהו זה הכעוי „סדום ועמורה" את זה בא הנביא יחזקאל: „זה היה עון סדום אחותך, יד עני לא החזיקה", וכפי שהקב"ה מודד מדה כנגד מדה, על כן אמר הנביא, באו עליכם עונשים לפי מעשיכם, לא את הגן עדן שללו מכם, כי אם „ארצכם שממה, עריכם שרופות אש, אדמתכם לנגדכם זרים אוכלים אותה ושממה כמהפכת זרים". כמו שהתנהגתם שלא בצדק לזרים, כן נהפכה כל אדמתכם לזרים, וכמו שלא רחמתם על היתומים האלמנות, כך „היתה ציון כאלמנה ויושביה כיתומים" וכנגד אלה הבאים ברפואות שוא להתרפא מעוונות שבין אדם לחברו, בקיום המצוות שבין אדם למקום, כדי שיכפרו המצות על החטאים האלה, אמר הנביא בפה מלא: „למה לי רוב זבחיכם, כי תבואו לראות את פני, מי בקש זאת מידכם רמוס חצריי" „קרא מקרא, חדש ושבת און ועצרה, ובפרישכם כפיכם אעלים עיני מכם, וכי תרבו תפלה אינני שומע" — האם שומעים אתם, רבותי, את דברי הנביא!

אבל באיזה רפואות מיעץ הנביא להשתמש? „רחצו, הזכו, הסירו רע מעלליכם מנגד עיני, חדלו הרע". ואני שואל: האם יש בכחו של אדם לעשות לה'? האם לא אל האדם היא המוונה? למדו היטב — גם כן בהפעיל, האם דרכו של אדם לחיטיב לה' ולא לבני אדם? ואם כבר נקלטו בממכם כל הפירושים המעוקלים המעקמים את הכתובים, אני אומר לכל אחד מכם: שפיל לסיפא דקרא: „דרשו משפט, אשרו חמוץ, שפטו יתום, ריבו אלמנה", ובנוגע לדופאי האליל, המרפאים את מחלת תורת האדם ברפואות תורת ה', אומר הנביא: „בשם ה' צבאות, הוי אנחם מצרי, ואנקמה מאויבי ואשיבה ידי עליך ואצרוף כבור סיגיך ואסירה כל בדיליך". ותהת דופאי האליל אלה אשר אין להם תרופה כי אם להשמידם ולבערם מן העולם יחד עם ספריהם, מבטיח הנביא

בשם ה' „ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחילה, אחרי כן יקרא לך עיר הצדק, קריה נאמנה", „ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה". ולא ברפואות של רופאי האליל, המכחישים את עיקרי התורה והדת, המבלבלים את הצדק והאמונה והמשפט.

„בין העוונות הגדולים" — אמר הגואל המשורר — „יש עוון נורא על כל החרדים, על אלה שונאינו מגדינו, אכן אם יכבסו בנתר וירבו להם בורית, יהיה עוונם זה נכתם עד עולמי עד — זהו עוון אי־ידיעתם את ש פ ת ק ד ש נ ו; שערו בנפשכם, עד כמה צבועים או טפשים הם אלה האנשים. האם תאמינו, אחי ורעי, לאיש אשר יאמר לכם, כי הוא יודע דת ודין בעת אשר אינכי יודע את השפה אשר בה נכתב הדין. מבקש אני מכם לשכוח לפי שעה כל מה ששמעתם מפי ומפי אחרים, שאלו את שכלכם הפשוט ויגיד לכם, כי האנשים המתימרים ומתגאים, כאילו הם תופשי התורה ובידם מפתחותיה לדין ולהורות — בשעה שאינם יודעים לא את השפה ולא את דקדוקה! הלא זוהי רמאות או אינאה עצמית, הבאה מתוך שטית וצביעות ועקשנות — עוון זה הוא עוון כפיל ומכופל, ראשית כל, בין אדם למקום, ושנית, בין אדם לחברו, ל כ ל ל י ש ר א ל.

„ימלין שדבר זה ברור בעיני, חפץ אני ללמד זכות על ח"מ דאתרא להסביר לכם, כי בתיר מימהה להספרים, בשעה שעמד על יד קברו של ר' מא"ג, יאמר כי יש לו זכות גדולה לשמים ולבריות, גבר בו הרגש על שכלו, יאף על פי שדבר השבח היה כמו עצם תחיב בגרונו, בכל זאת התכרח הזאת של מומחה בהספרים היציאה מפיו בעל כרחו את המלים ששמענו: „הנה זה האדם היה איש נודע גם אני ידעתיו, והוא גברא דחזי למילתא".

„אבל איזו מלתא? — אני כיאל. את הדבר הזה הכחיש הספדן כי ירא היה בפני עצמו מלהביע מפורש, כמו שיראו בני דורו של ישעיהו הנביא לראות הרבה דברים בעיניהם, וכשבוע באוזניהם פן „כב ורפא להם". הב"מ דנן התבייש בפני עצמו לגלות להם את „המילתא" הזאת. אבל אני אגלה, ותביני תיכף, כי יד לא נברא האיש אשר יכחישני בזה ויסתור את דברי, אפילו אם יהיה מכת הבצקנים והעקשנים.

„ובעין הקדמה לגלוי דמילתא אזכיר לכם את מאמר חז"ל בדברם ע"ד פטירת משה רבנו ע"ה, וזו לשונם: „רב נחמן בר יצחק אמר: וימת שם משה עבד ה'. ימת שם משה — ספרא רבא דישראל, ויש אומרים, לא מת משה, כתיב הכא וימת שם משה, וכתיב התם „ויהי שם משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה", מה להלן עומד ומשמש אף כאן עומד ומשמש". מעכשיו תוכלו לשער, כי מכל גדולתו של משה הזכירו חכמינו, כי היה ספרא רבא בישראל כגראה משירתו האחרונה „האזינו" — ובכן, אשתמש בלשונו של הס"מ דנן והנני שואל את פיכם: אם יש מלתא דהאי גברא דנן הוה חזי לה, האם אין לי רשות להגיד קבל עם ועדה במקום קדוש על יד ארון הקודש, „וימת שם מרדכי אחרן גינצבורג — ספרא רבא בישראל! האין לי רשות להמליץ עליו את מליצתם ז"ל „מה להלן עומד ומשמש, אף כאן עומד ומשמש". ואפילו תיראים מסתכלים בספריה, איך לכתוב בשפת עבר, „כתיגזקות אשר חלב אבם מישכים ואת שדיה בשניהם נושכים". מיום שחי בתוכנו ספרא רבא זה בטח אנכי, כי לא תשכח עוד השפה הזאת, והתע"ך ישוב להיות לקודש הקדשים. ואם יצעקו התשכים מן הבוקר עד הערב לא יוכו לשמוע מפי בניהם ובני בניהם, כי ספרי גביאינו הם „טרפה־פסולי"; כמו שהורה רבנו הגדול הגד"א, אשר, כפי, מה שיחסר לאדם בחכמות ומדעים, כן תחסר לו' עשר ידות בידיעת התורה — האם אין זה גברא דחזי למילתא? ובכן, לקחתי לי חומר מדברי הס"מ בעצמו לספד את מתנו. אבל, מטיל אנכי עליו אשמה גדולה, כי ירא להגיד מה שבלבו, או לא הבין מה שגבא לו לבו, ותחת אשר עליו היה להודות על האמת „ולשאוב" את מעלות המת, אשר אין לחלוק עליהן בשום אופן, לקיים „אגרא דמספדא דלוי" עפ"י הוראתו השלישית, חרע את מעשיו וקפח את הספדו ותלך בעקבות הנער המגיד אשר בימי דוד לספר על דבר אבדות שכבר עבר וגבוא, ולהוסיף, כי „גם שאול ויהונתן נפלו בהרב". ואם הוא הלך בעקבות הנער המגיד, הרשוני נא, רבותי, ללכת בעקבות דוד המלך בעצמו, אשר כדי לקבוע לדורות את הדושם של אבדת שאול ויהונתן בנו, קונן קינה באורח שיר ויצו ללמדה את בני ישראל לשימה בפיהם, כי גדול מאד כח השיר, ופעמוני החשכים לא יכלו להעבירו מן העולם. והנני

פינה אליכם, צעירי הדור, אשר לבכם עודנו ער לשנן יחד עמדי בעל פה את השיר אשר הבריתי על ספרא רבא בישראל, אשר זכינו להיות בני דורו ואשר על פניו מת ולא נספד כהלכה. — ופה החל המשורר לקרא מעל הכתב:

„גינצבורג איננו, תו חייו פה תמו,
„ושפת הקדש — אלמנה שוממה.
„הוא אך חלף ודרכיה נשמו,
„יספריו בכתובים כיתומים המה,
„המה עוד יחיו לא יאבדו ממנו.
„לה, איפא, מה נעש, גינצבורג איננו..."

מספרים, כי באותה שעה התחיל כל העם, ובראשם הצעירים לשנן את השיר הזה ולחזר עליו, ובלי שים קריאת „בוז" מאיזה צד שיהיה עמד המשורר בעינים בוערות וחזר על חרוזיו אלה, וקהל השומעים אחריו. ובשעה שהגיעה ההתלהבות עד מרום קצה, המשיך המשורר את שירו וסיים אותו בחרוזים אלה:

„כל זרע יעקב, הלא היא אמנו,
„השפה היפה בשיר בנהי,
„השרידה היחידה מכל אז לנו.
„אנא, תמכהו, כל נא כמת תהי,
„קומו, משכו עם ואלהים יורנו,
„חיו נא לאנשים, גינצבורג איננו!"

לשמע חרוזים אלה נשמע קול בכי בבית הכנסת וגם קולות של נשים שידעו מעט עברית. מתוך הבכי חזרו השומעים על תמלים:

„השפה היפה בשיר, בנהי,
„השרידה היחידה מכל אז לנו..."

ובזה סיים את הספד.

זקני הדור, אשר על פי ספוריהם אני מוסר את כל הספור הזה, בשהיו מגיעים לרושם שעשה „שיר הסוגר" של אד"ם, העידו, כי הבלים „השפה היפה בשיר, בנהי, השרידה היחידה מכל אז לנו" נהפכו ביום הולדתו לפתגם עממי ופעלו פעולה יותר גדולה לחבב את השפה מכל ספרי המאספים

וספרי „כרם חמד". והחשכים לא היו מנוצחים באותה שעה, כי אם כנרמסים ברגל. ואחדים מהם אמרו: בזאת זכות גדולה היתה לרמ"א, כי מהספדו של אדם ניכר אם הוא בן עולם הבא.

ההספד הזה מצא לו מקום במכתב ל' בחלק ב' של „חזון למועד", אשר לבנימין מ א נ ד ל ש ט א ם, ואם כי לא יצא הסופר ידי חובתו ולא מסר לדור את פרטי ההשפעה של ההספד הזה, אבל בכל זאת גם הוא כיתב כדברים האלה: „ויעיר לבנזון אבל ומספד גדול על המת ויעלהו חיים מקברו במדותיו ובמעלותיו הנעלות והנשגבות, ואת המגיד הוריד חיים שאולה במסות השוא והמדוחים אשר הטיף לנו. כן השכיל המקונן בהספדו לקנא קנאת ה' צבאות ולקחת נקם מהמגיד". במלים כאלה מתאר מאנדלשטאם את ההספד הזה, אבל מספרים של כל אלה האנשים שהזכרתים בשמם, ניכר, כי לא הנקם מהמ"מ היה העיקר, כי אם הנצחון הפנימי שניצחה ההשכלה באותה שעה את מתנגדיה. ואת זה, לדאבונו, לא השכיל מאנדלשטאם למסור לדור, והדבר הזה היא כחידה בעיני. אבל איך שיהיה, עלינו להדגיש עובדה אחת, אשר מאנדלשטאם דורש לגנאי, ולפי דעתי, לכה"פ צריך עיון גדול בדבר. וזהה: אחרי הנצחון הזה התאספו עוד הפעם על סופרי ישראל שבעיר וטכסו עצה, מה לעשות כדי להקים שם הסופר המנוח, ועל פי עצתו של מאנדלשטאם הוחלט לאסוף כסף ולהוציא כל ספרי רמא"ג. וזה — אמר מאנדלשטאם — תהיה נקמה גדולה בנוגע לחרדים. ושוב רואים אנו, כי מאנדלשטאם שאף לנקמה. החלטתו נתקבלה ונאסף סכום ידוע (איני יודע כמה) אשר לפי עדותו של מאנדלשטאם היה די להוצאת הספרים לפי תיצאות הדפוס בימים ההם. אבל, כשהגיע לידי מעשה, האעזרה תגיעה חדשה בין המשכילים מהסופרים לחלק את הכסף לשני חלקים. חלק אחד להוצאת ספר „חדבי"ר, חלק שני, וספרי „אביעזר" המובחרים שבין ספרי רמא"ג, ואת החלק הכני — להקדיש לצורך פתיחת בית הפלה מיוחד למשכילים בשם „טהרת הקדש". וכן עשה, כנגד דעת מאנדלשטאם, אבל, דעתו נתבטלה כמעט ברוב כל הדעות, והדעה השלטת היתה, כי לא מכל יומא

איתרחיש נצחון כזה וצריך להשתמש בו, כדי להבדל מן העדה החשכה הזאת ולעשות בית מקלט למשכילים עם מ"מ משלהם, להטיף מדי שבת בשבתו דעות חדשות בלי חת ובלי נטילת רשיונות מהחרדים, אשר עכשיו בודאי ירדפו עוד יותר את המשכילים. ומספרים, כי ר' יהודה אידל שרשבסקי, בעל "כור לזהב" אמר לחבריו, כי אלמלא יסדו החסידים "קלייזלעך" מיוחדים, לא היו מנצחים את "המתנגדים". וצריך לקבל את הטוב ממי שעשהו וללכת בעקבותיהם לטובת ההשכלה. והאות היותר באמן, כי דבר זה הוא טוב לפני ההשכלה מה שהיראים כבר מתרעמים על המחשבה הזאת שכבר הגיעה אליהם. ובכן, נוסד בית התפלה "טהרת הקדש" העומד על מכונו עד היום הזה, ואת אד"ם הכהן בחרו למ"מ. ועל זה צועק כברוכיא מאנדלשטאם, כי חטא חטאו המשכילים באותה שעה, כי עשקו חלק מן הכסף שנאסף להוצאת הספרים וכי בחרו למטיף משורר ומדקדק שאינו ראוי לאצטלא זו, כי הספדו של רמא"ג זהו ענין לחוד, והכשרון להיות מטיף בשם ההשכלה — זהו ענין לחוד, אשר לא חונן בו. איך שיהיה, העובדה ההיסטורית בעשית ועלי להשאיר בזכרונותי זכרון לדור את ההדוד אשר יצא מפי המ"מ דמתא באסיפת החרדים, אשר חרדו מאד לקראת השמועה, כי כבר נפתח בית התפלה וכי שר הפלך בעצמו היה בשעת פתיחתו. וביחוד התרעמו על השם "טהרת הקדש" והתאוננו, כי בודאי גם משם הזה ניתן על ידי בעריל מיכאלישקער, "אבי אבות הטומאה". על זה העיר המ"מ, כי אין להכחיש, כי אד"ם הכהן ידוע כפה עבר באיזה נפלא, והשם אשר בחר לבית תפלתו נאה מאד ויאות אל הבית הזה, כי זה לקוח מן הפסוק "וצוה הכהן וטהר את הבית". ובודאי גם הכהן אד"ם צוה לטהר את הבית הזה מכל קודש...

כאשר כפרו לאד"ם הכהן את החלצה הזאת של המ"מ שנעשה הברז, צחק מאד מאד ואמר:

"הלא אמרתי לכם, כי האיש הזה מנבא לפעמים נגד רצונו ובודאי הכיר גם בו, כי אבי הברזא דחזי לבולהא"...

א ח ו י = ה ק ר ע

בשנת תרל"ד, (1874), ואני אז בן י"ד, ראיתי בפעם השניה בימי חיי את הסופר המצוין הרב ר' אליעזר צבי הכהן צווייפל. הנני אומר בפעם השניה, אבל בעצם היתה זו בפעם הראשונה, כי מה שראיתין בפעם הראשונה איננו עולה מן המנין, כי הייתי אז קטן יותר מדי, וזוכר אני רק כי היו מתלחשים בביתנו, כי „ליזר צווייפל" בא, אבל לא ידעתי, מי הוא האיש ומהו הרעש, כי זה בא.

היחס שבין משפחת צווייפל ובין משפחת אבי אמי ומורי ר' שמואל זימל חפץ ז"ל היה יחס מיוחד במינו. הסכן הסכנתי לראות בבית זקני הנזכר הרבה מרבני ישראל, הרבה חכמי ישראל, הרבה סופרי ישראל, שכולם היו מבקרים את בית סבא עלי, מתווכחים ומתפלפלים בדברי תורה וחכמה ובהויות העולם, גם סועדים אצלו ובשעת הסעודה היו מסיחין גם כן בדברי תורה וחכמה. ומעין הרחבת הדעת להם היתה אכילת צנון מטוגן בשמן זית לרוב. וכמעט שהיו שותים את שמן־הזית והצנון היה מעין קנוח למשקה זה. ומעודי לא ראיתים שותים י"ש או יין אפילו טפה אחת. אבל היחס לצווייפל היה אחר, ואפשר היה לחשוב אותו ליחס של קרבת משפחה.

כאשר התחלתי להתפתח, וכבר הגעתי לשנות הבגרות הדתית, לאחר הדרשה וכל ההתרפתקאות אשר עברו עלי מפאת פטירת אמי ביום שהגחתי בראשונה תפלין, נתברר לי לאט לאט לעמקי ולהיקפו היחס המיוחד שבין בית חפץ ובין בית צווייפל. וזה הדבר.

אליעזר צבי הכהן צווייפל היה יליד עיר מוהילוב. אביו היה מלמד נודע

ר׳ אליעזר צבי הכהן צווייבעל ז״ל

בשמו ר' דיד יהושע'ס, אבל הכנוי הזה היה משובש, כי שמו האמתי של אבי ר' דוד היה יקותיאל, ואיך נשתבש הדבר, אינני יודע.

זקני ר' שמואל זימל חפץ היה בנו של ר' משה חפץ מעיר שקלוב, והוא נלקח כחתן לבת יחידה לאביה, אחד מעשירי עיר מוהילוב, ושמו ר' ישראל בערל'ס, אשר בחר לו לשם משפחה שלו את השם רובינצ'יק. כשיצאה, בימי אלכסנדר הראשון, ה"גזרה" על אחינו בני ישראל, אחרי שעברו מרשות פולין לרשות רוסיה, לקרוא להם שמות משפחה.

לר' ישראל זה היתה בת יחידה (בנים זכרים לא היו לו כלל) ושמה דבורה. היא היתה מצוינת ביום הולדה, ואביה בקש בשבילה התן מיוחד במינו, והיה מתלוצץ, בשעה שהיה מדבר באזני השדכנים למצוא "סגולה" בשביל בתו לאמר: שב פגשתי באדם אחד, מלובש על פי הסגנון החדש של הימים ההם, בבגד נקי,

— מהו זה רובינצ'יק? זהו שם של אבן יקרה (אודם). אם אני בעצמי ראוי לשם זה אינני יודע, אבל כי דבורה היא באמת "רובינצ'יק" — זהו למעלה מכל ספק, וכי תורתנו הקדושה היא "רובינצ'יק" בין כל הדתות — גם זהו למעלה מכל ספק. ובכן, שדכנים, היו יהירים למצוא "רובינצ'יק" ל"רובינצ'יק".

השדכנים יגעו ומצאו את ר' משה חפץ הנזכר, אשר זכה אחר כך לבוא בכתובים עם הרב בעל "אפיקי יהודה", ולא בנוגע לדרשותיו התווכח עמו, כי אם בא אתו בוויכוחים והשגות בדבר ספרו "מי נפתוח" וקרא את השגותיו בשם "מעין מי נפתוח", וחם אתי בכתובים ונמסרו לידי על ידי סבי ר' זימל חפץ הנ"ל. בשעתם הסכים עליהם הרב ר' דוד לוריא מביכוב להדפיסם, אך כפי שספר לי סבי, לא רצה אביו המחבר להדפיסם באמרו, כי כל ספר חדש היוצא לאור על ידי מחבר, שאיננו זקוק לתמיכה חמרית יש בו משום גזל עניים ביחס לבעלי תורה, אשר על ספריהם פרנסתם ונשואי בנותיהם. ותחת זה עורר את לב חותנו האמיד להוציא לאור על חשבונו את הספר "ברוך שאמר" לרב וגדול אחד מן הראשונים, מיוסד על הלכות סת"ם, אשר בעל הבית־יוסף מזכירו, ה"ה ר' שמשון בר' אליעזר, והתורן נאות להתנו ומילא את רצונו, והספר הזה נדפס בשקלוב בשנת תקס"ד, ועל השער כתוב בזה"ל:

„נדפס במצות ובהוצאת הרבני הראש הקצין הגגיד המפורסם הנדיב מהור"ר ישכר בער זלה"ה מק"ק מאהליב יצ"ו".

ובהקדמת המביא לבית הדפוס, אשר כתב אחי ר' משה ז"ל, ר' שמעון זימל חפץ, נזכר כי ר' ישראל הוא חוטר מגזע בעל „ברוך שאמר" ונצר משרשיו.

ר' משה חפץ זה מת קודם שהגיע לחמשים, והיו לו שלשה בנים, אשר האחד מהם היה סבי, אבי אמי, ושתי בנות, אשר האחת מהן, ושמה חיה ריזה, היתה נשואה לר' אלחנן קלמנסון, בנו של הרב הצדיק המפורסם הנודע בשמו ר' קלמן מטשאווס (ושם משפחתם בחרו להם על שם אביהם הרב הצדיק). מזווג זה נולדו לספרותנו ר' משה בן אלחנן קלמנסון ואלחנן בן משה קלמנסון, ובניו של אלחנן זה נשאו להם לנשים את בנות הד"ר יצחק קמינר, וכל בני המשפחות האלה הין כולם מהפכנים, ומרגלא היה בפומיה של זקני ר' זימל חפץ, ובפומיה של ר' אליעזר צווייפל:

„מי מלל לצדיק והעניו ר' קלמן מטשאווס, כי יוליד לרוסיה ריבילוציונרים".

אבל זהו, כמובן, בבחינת מאמר המסוגר.

ר' משה חפץ הנזכר היה מלבד זאת מצוין מאד במעלות ובמדות, וגוסף על בקיאותו ממש בבבלי ובירושלמי, היה בקי בעל פה בכ"ד ספרי הקודש, והיה האחד או מן היחידים מבני דורו היראים והלמדנים, אשר העריץ מאד את ר' משה מנדלסון ואת תלמידו בן־זאב, באמרו, כי בחקירת הלשון שלהם ובאורי כתבי הקודש, האירו לנו את התורה ואת הנביאים. מובן הדבר, כי בשעה שהיה צורך לחנך את שלשת בניו הזכרים ואת בתו חיה ריזה, שהיתה עומדת להכנס לביתו של אותו צדיק, היה עסוק לבחור להם מלמד הגון, להחזיקו בביתו ללמד את בניו ובתו תורה, בתנאי כפול ומכופל, שיהיה ה„הדר" בעזרת נשים של בית מדרש חותנו ושלא יצא אנה ואנה לשום חדר, ושלא יהיו שם תלמידים זרים שאין הוא בקי בחנוכם. ושיטתו היתה, כי החנוך והלמוד צריכים להיות משולבים על פי שיטה אחת, ושיהיה המלמד בקי בכ"ד כתבי הקדש. ומרגלא היתה בפומיה, כי כל למדן הוא בבחינת „צורבא מ ד ר ב נ ן". אבל בשום אופן אינו יוצא מגדר „בור ד א ו ר י ת א", אם אין הוא בקי בכ"ד ספרי קודש, ומנקודת מבטו זה נדר נדר, כי עד שלא ימצא מלמד כזה, שיתחיל מבראשית ויסיים במסכת עוקצין,

ילמד הוא בעצמו את בניו תורה, וכל מלמד לא ידרוך על סף ביתו. חותנתו שפרה רובינצ'יק, אשר כבדה ואהבה מאד את חתנה הראשון והאחרון האחד והמיוחד, בכתה באזני אישה ר' ישראל, כי אין היא יכולה לראות בצער „בנה" ר' משה (כך קראה לו), כי מלבד שהוא עצמו היה לומד וכותב כל היום, עוד הוא עמל ויגע ללמד את בניו תורה, וכחותיו מתמוטטים. ובכן גזרה על אישה כדברים האלה:

הרי סוחר אתה ובקי בהויות העולם, וכאשר תפצח למצוא חתן טוב הרי מצאת, ואיך לא תמצא מלמד הגון?

אבל, טען ר' ישראל — אני עצמי איני למדן ואיך אוכל להתערב בדבר גדול כזה?

אבל היא באחת:

„אין בזה ממש, לכל דבר ישנם שדכנים, גם למלמד טוב".

הדברים הגיעו לידי כך, שר' ישראל בערלס אסף את הדיינים שבעירו ובכה לפניהם:

תנו לי מלמד מן המובחר בשביל נכדי.

איני יודע, אם דמעותיו של אותו ישיש או תאוות הכסף גרמו, כי התחילו לבקש מלמד הגון בשביל נכדיו של ר' ישראל בערלס. והנה בא למדן אחד צעיר אל ר' ישראל בערלס ולחש באזניו דבר סתר, כי ממש מציאה מצא: אדם בקי בכתבי הקודש ובספרי הדקדוק וספרא רבא בשפת עבר והלמודי מומחה, בקי לא רק בגמרא, כי אם בטעם גם בכל ה„תוספות", ושמו דוד ישעיה'ס. אבל שליטה חסרונות גדולים יש בו: ראשית, הוא חסיד נלהב, ודברי הבעש"ט קדושים בעיניו. שנית, הוא פשטן גדול ושונא את הפלפול, ובפירוש שמעתי מפיו, כי קבלה בידו איש מפי איש עד הבעש"ט, כי בעולם האמת עושים חוכא וטלולא מכל הפלפלנים, אפילו מאלה הנקראים בשם גאונים, וכי כל גאונותם אינה שוה פרוטה. ושלישית, אדם מצוין זה לקוי פעמים בגטיה לשכרות, ובשעה שמגיעה עונת השכרות שלו הוא מתגולל ממש בראש חוצות. ר' ישראל בערלס אמר:

אני צריך להודיע כל זאת לר' משה חתני, אשר הוא בני והוא יורשי המיוחד, הוא התכשיט שלי, הוא העולם הזה שלי, והוא חלקי לעולם הבא, ובלעדיו לא אעשה דבר.

ומיד הובא השדכן על ידי ר' ישראל עצמו אל חדר אבי נבדיו.

ר' משה חפץ שמע את דברי המציע בהקשבה ואמר, כי כל החסרונות מלבד האחרון הם בעיניו יתרונות, ובנוגע לחסרון האחרון הרי הוא בשוה, כי בהיות האיש שרוי במנוחה בבית אמידים יתרפא ממחלתו זאת, כי זוהי מחלה ולא לקוי מוסרי, ומה גם שהרופא המומחה ביניבסקי מבקר בביתנו כמעט מדי שבוע בשבוע, והוא אוהב תורה וחכמה ובודאי יתעסק בשקידה בדפוי תלמיד־חכם.

אבל — הוסיף ר' משה — בחירת מלמד היא בעיני דבר שבקדושה, שאינו עומד בשום אופן למשא מזוג, ולא הלכה מפורשת אצלנו: אסור לאדם לקדש אשה עד שיראנה.

— שיחת חולין של מר — ענה השדכן — צריכה למוד. ובכן, אני מבין את אשר לפני: להביא את המלמד לביתו של מר להתראות.

הראיון של ר' משה עם ר' דוד ישעיה'ס והשיחה הראשונה שהיתה ביניהם נעשו לחומר „ספרותי" עובר מפה אל פה, עד אשר הגיע גם לאזני; כלומר, לאזני בן הדור הרביעי (אמי היתה נכדתו של ר' משה), והרבה פעמים שמעתי את הדברים בימי ילדותי, כשלא היו כבר בעולם לא ר' משה הנ"ל ולא ר' דוד ישעיה'ס. שמעתי אותם מפי באי בית המדרש, מפי זקני, מפי אבותי ומפי הסופר ר' משה קלמנסון ומפי דודי, אחי אמי, משה חפץ, אשר שניהם נקראו על שם אביהם זקנם.

סיף הדבר היה, כי ר' דוד ישעיה'ס נעשה למלמד ביתי לבני אבי של סבי, ר' משה הנ"ל, לשלשת בניו, הבכור יצחק צבי, והשני — שמואל זימל אבי אמי, ובן הזקונים שלו, מרדכי קלמן. המלמד הזה נעשה לנערץ בעיני התלמידים ובעיני כל באי בית המדרש. די להזכיר, כי בשעה שלא היה כבר המורה בעולם, תלמידיו נעשו כבר אבות וסבים לנכדים ולנכדות, היו תלמידיו אלה מתענים ביום פטירתו.

בנוגע לענינו, צריך אני לספר רק זאת, כי בשעה שנעשה ר' דוד ישעיה'ס מורה בבית ר' משה, הביא עמו ילד קטן ושמו לייזר, בן שש שנים ובקי רשיון, כי בנו זה, אשר בטוח הוא בו, כי יהיה גדול בישראל, ילמד יחד עם

התלמידים. התלמידים היו אז: האחד בן תשע והשני בן שמונה והשלישי בן שבע שנים. הילד אליעזר נעשה חביב על חבריו בני העשירים והיו מחלקים עמו את ארוחותיהם, גם עשה חיל רב בכל למודיו על פי השמיעה לבד, כי אליו לא היה פונה אביו כלל, באמרו, כי הוא מקבל שכר ואסור לו למעול במלאכתו. ופעם אחת קרה מקרה, שהרעיש את הלבבות: חסבא של אמו, ר' משה הנ"ל, בא אל ה"חדר", כלומר, לעזרת נשים של בית התפלה שלו ובקש מאת ר' דוד לחבר כתובת על גבי הקבר של אחד מקרוביו ושמו בנימין, שמת בדמי ימיו. ר' דוד לקח עט בידו והתחיל לחבר חרוזים, אשר הר"ת שלהם יהיו מהאימים לשם המת, כנהוג בימים ההם, והתקשה מעט למצוא את החרוזים. אז עמד הקטן אליעזר ואמר:

— אבא, מה אתה מתיגע, כתוב: פה בנימין צעיר רודם, ואת השם בנימין תכתוב באותיות גדולות ואחר כך כתוב מה שתחפוץ.

ר' דוד חבק את בנו הקטן מתוך דמעות. ואף ר' משה חבק את הילד ומשכהו אל ביתו ונתן לו במתנה עשרים וארבעה כה"ק דפוס אמסטרדם, כרוכים בעור ושוליהם מצופים זהב.

הבאתי את כל הספורים האלה כדי ליתן מושג מן חיחס המשפחתי שנקבע בין ר' דוד ישעיה"ס, ובין בית סבי ר' שמואל זימל חפץ. מזה יובן, כי היו רגשי לבבי, כשבא לעירנו ר' אליעזר צבי הכהן צוויפל, שהיה אותה שעה כבר גדול בספרות ישראל, כי זה היה לאחר שיצאו כבר כל ארבעת החלקים של ספרו "שלום על ישראל", וכל משכילי העיר השכימו כמובן על פתחו, ואפילו היראים היו חולקים לו כבוד.

זה היה ביום מסבת פרשת נשא. ר' אליעזר צבי הכהן צוויפל סעד את סעודת הצהרים על שולחן סבי ולאותה סעודה נקראו אחדים מבאי בית התפלה שלנו, מבני העדה שבהם, מבני הדור החדש, וביניהם ר' שרגא פייבל לודיא, שנחשב בין העילויים בתורה שהתמכרו אל ההשכלה. הרבה דברי תורה ותכמה דברו באותה סעודה, והנושא העיקרי של שיחה זו היה בית מדרש הרבנים, שנסגר כשנה לפני זה, ומורי בית המדרש שנסגר, ובתוכם גם ר' אליעזר צוויפל, שהיה מורה לתלמוד ולשירה העברית, נשארו בלי מחיה, וכל בקשת צוויפל בבואו

למוהילוב היתה ליסד שם ברשיון הממשלה חדר מתוקן. ועובדה היא זו, כי את המלה הזאת, חדר מתוקן, שמעתי בפעם הראשונה מפי צווייפל.

את פרטי ההשתדלות הזאת ותוצאותיה אספר במקום אחר. אבל בשעה שהתלהב צווייפל לשם הענין הזה, לא רק לצורך פרנסתו כי אם בשביל הספקת מזון רוחני לילדי ישראל, שלא תשמח מהם שפתנו והכרת עצמותנו (עצם לשונו), ענה סבי גם הוא חלקו ואמר, כי עיקר החנוך הוא בבית המחנכים ולא בבית הספר.

כל בית ספר — אמר סבי — יוכל להיות טוב יותר או רע יותר, אבל לעולם לא יגיע אל המטרה בלי חנוך ביתי.

ולדעה זו נשי הצעירים, ולוריא בראשם, אשר הוסיף משלו, כי צריכה איזו תנועה פנימית בכל בית ישראל, שתשנה את צורת הבית ותסתום את הפרצים שם. בהמשך הוויכוחים נתגלגלו הדברים, וסבי ספר על אופני החנוך, שקבל מאת אביו ומאת מורהו, ר' דוד ישעיה"ס. וזכורני, כי גם סבי וגם א"צ הכהן צווייפל עמדו מכסאותיהם באמצע הסעודה וחבקו זה את זה ועיניהם ולגו דמעות, לזכר האיש, שהיה לאחד מהם מורה ולשני — אב ומורה.

המראה הזה אשר ראיתי והוויכוחים אשר שמעתי השאירו בנפשי רושם עמוק, אשר לא אשכחנו עד הנשימה האחרונה, ולוא באתי להתעמק בזכרונותי אלה, כי עתה היתי צריך לכתוב מחברת שלימה רטובה מדמעות.

הסעודה נסתיימה בשירי ר' ישראל נג'ארה, שהיו שגורים על פי כל הנאספים, ובחרזים: „אמר נא פודה מצילי, עד אנה אויבי מנהילי, ירעני רועה אולי! ויהי הבל רועה צאן, תן על עניים מרודים, ספחו עליהם נדודים, הבט נא וראה העתודים העולים על הצאן, קבץ אלופי וצאני, וחלצם מיד שונא, חיש מהר על ידי מנחה, עוד העבירנה הצאן, ובנה מקדש ואריאל, ושלח מבשר ישראל, ובא לציון גואל, ורחל באה עם הצאן". — ואחרי ברכת המזון בעשרה נתפרדה החבורה וצווייפל אמר לי:

— ראוי אני אותך בעצבות גדולה, יסלח נא לני הזקנים, כי הדאבנו את נפשך הרגשנית בזכרונותינו מימים שעברו, אשר היה אז המורה כבהן גדול בעיניו הבא לפני ולפנים. חבל כי לא ידעת את ר' אלחנן קלמנסון, בעל דודת

אמך האלמנה חיה ריזה. אילו ידעת אותו, כי אז לא היית עצב מימיך. הבה נלך לשוח ביער, כי כך מצווה עלינו מפי הבעש"ט, לבקש מנוחה ורוח הקודש ביער.

— מי הוא הבעש"ט? הנמנה הוא בין גדולי ישראל? — שאלתי בתמימות

— אני יודע את אנשי השם בישראל ואת שם הבעש"ט שמעתי, אמנם, אבל אני שומע בפעם הראשונה, כי יש בכחו לצוות את בני ישראל.

— כן, אסון נורא קרך, במות עליך אביך בדמי ימיו, אילו זכית לשמש את אבא שלך, כי עתה לא שאלתני, מי היה הבעש"ט. ולא לחנם חרת אד"ם הכהן על מצבת אביך ז"ל את הדברים: „יחידי, ילד בן ארבע, בבכיו ישב פה על קברו, על אב אשר אבד באבו בעוד לא הכיר גודל שברו". אני אספר לך מי היה אביך.

לשמע דברים אלה, בכיתי, וצווייפל החזיק בידי ואמר בקול נגיד ומצווה: „היערה! היערה!", ומשכני אחריו. ואנחנו ביער. כשהיינו ביער אמר לי, כי מחר אבוא אל האכסניא שלו והוא יתן לי במתנה את כל חלקי „שלום על ישראל" שלו, מכורכים בכריכה מהודרת לפי רוח הימים ההם (האכסמפלר הזה שמור אתי עד היום הזה) והוא מבקש ממני הבטחה בהן צדק, כי אקרא את כל הספרים מהחל ועד כלה, וכי אעיין בכל המקורות הראשונים, שהוא סומך עליהם. מענין לענין בשעת הטיול אמר לי, כי הבעש"ט, כמו סוקרטס בשעתו דרכו היה לפעול על בני אדם בשיחותיו בשעת הטיול, כי אז עשוי המוח לעכל כלאחר יד דברים העומדים ברומו של העולם. ובזה נבדלה שיטתו משיטת הלמדנים, האומרים, כי התורה נקנית רק בעמל ובזיעה וביגיעת המוח.

— והנסיון הורה, כי הצדק עם הבעש"ט, והגני מוסר לך, כי הרעיון הזה הוא מהני מילי מעלויתי, שהיו שגורים על לשונו של אביך ז"ל, אשר ידעתיו מיום שנכנס אל בית זקנך עד יום מותו. חסיד משכיל היה, שנכנס לפני ולפנים של בית המתנגדים, וכל כך משך את לבם לאהבת אותו, שעד היום הזה מתאבלים עליו, כפי שעיניך רואות. ולעת עתה תבין מעט ואחר כך כאשר תעיין בדבר זה ותקרא את ספרי וספרי הקדמונים מיסדי החסידות, אשר רמזתי עליהם, תבין הרבה, ומובטחני בך, כי תהיה בן נאמן לאביך, וזכות תהיה בידי, כי קרבתי את נפש

בנו לחסידות. ובתורת דמי־קדימה (עצם לשונו) אספר לך בשעת הטיול מקרה אחד, הנורא ביותר שקרני בימי חיי. ואתה שמור אותו בזכרונך, כי ראוי אני וכל מוריך מעידים, מהללים ומשבחים את כח הזכרון שחוננת בו. אבל שמע אותי בתקשבת הלב:

בהיותי בן עשרים שנה, עני ודל, לאחר שקראתי את ספרי ריב"ל „תעודה בישראל", „אפס דמים" ו„בית האוצר", החלטתי ללכת אל מקום מושב החכם הזה לראות את פניו, לשמוע את קולו ולראות את עטו ואת כתב ידו. שמתי בצקלוני את הלחם והמלח והחלוק, ונסעתי ממוהילוב אל העיר הקרובה עם חברת „כלי־זמרים", אשר נסעה אל חתונת עשיר אחד. במשך שני ימים, ימי חברתנו, למדתי לדבר כלשונם. בעיר הקרובה נפרדתי מהם והלכתי ברגל. בדרך אינה לי המקרה ערל אחד, מוביל עצים, ונסעתי עמו בלי מחיר, כי ראה את עניי ולא רצה לקבל ממני את הפרוטות אשר חפצתי לתת לו. אחרי כל ענויי הדרך, פעם בכה, ופעם בכה, פעם ברגל ופעם כשכן בעגלה של הזדמנות, זכיתי לבוא אל מלון סמוך לקרמניץ. ראיתי שם הרבה יהודים והתפללתי עמהם תפלת ערבית, והאחד מהם שאלני:

— לאן אתה נוסע?

— לקרמניץ, — אמרתי.

— לאיזו מטרה?

— לראות את הרב ר' יצחק בר!

— איזה ר' יצחק בר? — שאל איש שיחתי בקצף גדול.

— בעל ה„תעודה".

— את האפיקורס הזה אתה רוצה לבקר? צר לי מאד עליך, צעיר! אחרת את המועד, מורך כבר „נתפגר".

לקחתי מיד את הסכין המונח על השולחן וקרעתי את בגדי בברכת דיין האמת, בשם ומלכות, כמצווה עלינו מפי חז"ל, בשעה שאנו שומעים על פטירת תלמיד־חכם. אני בכיתי והמה לעגו לי. עמדתי לעזוב את הבית ואמרתי להם: ובכל זאת אלך לקרמניץ להשתטח על קבר האדם הגדול שהלך לעולמו. אם לא זכיתי לראותו בחייו, אזכה לעמוד על קברו ירוח לי. הלכתי עד שבאתי העירה.

שם פגשתי באדם אחד, מלובש על פי הסגנון החדש של הימים ההם, בבגד נקי, ושאלתי את פיו, להראות לי את הדרך המובילה אל בית הקברות.

— מי לך בבית הקברות?

— ר' יצחק בר לוינזון ז"ל.

— מה אתה סח? הוא חי! ועוד יחיה לאורך ימים!

ספרתי לאיש שיחתי את כל מה שקרני, וכי קרעתי את בגדי בשמעי את השמועה הזאת. הוא הסתכל בגדי ובקריעתי ואמר:

— לך אתי ואני אציגך לפני החכם הזה.

וכן עשה. באנו אל בית הרב, ראיתי את הזקן הזה, ואת הצחוק הנעים שעל גבי שפתיו. בן־לויתי ספר לו את כל המאורע, והרב חבק אותי בידיו הרועדות, ואמר בקול: „בלומה! הביאי מחט וחוטים". היא הביאה את המבוקש, והוא בידיו הרועדות איחה את הקרע.

כששמעתי את כל הספור הזה פרצו דמעות מעיני. צווייפל חבק אותי ואמר:

— הרושם הזה, שעשה עליך הספור הזה, הוא לי ערובה נאמנה, כי נפשו העדינה של ישעיהו אביך החביב לא מתה ולא תמות.

•

עברו ימים ושנים, ובשנת תר"פ נקראתי כעד בענין סאמארין ורצ'ינסקי במשפט ידוע, אשר נתברר בבית־הדין הריבולוציוני, וכיום שלם הייתי עצור בחדר העדים יחד עם הפרופיסור שפיט, המשורר הרוסי ויאצ'יסלאב א י ב א נ ו ב וה' בוגטש־ברוייביטש. ובהיותנו בליאים יחדו התעסקנו בשיחות, וכל אחד ספר דברים מעניינים מחיי אנשים מפורסמים. ביחוד היו מעניינים ספוריו של הפרופ' שפיט משיחותיו הפרטיות של הפרופ' קליוצ'בסקי. אינני יודע, באיזה אופן עלה על לבי זכר האדם הנאור מ־בלנה, ריב"ל. נזכרתי מה שספר לי צווייפל, וספרתי להם את הענין, כדי להראות, כמה גדולה היתה השפעתו של ריב"ל על צעירי דורו.

שומעי התרגשו מאד ובוגטש־ברוייביטש אמר לי:

— דברים כאלה צריכים להיות נרשמים...

משפטו של אורי קובנר

זה היה בשנת תרל"ד—תרל"ה (1875), בשעה שבקר הסופר צווייפל במוהילוב. יבהזדמנות זו נתקיימו כמעט מדי יום ביומו אספות משכילי העיר, שעסקו בהן בשאלות ספרותיות וצבוריות ובשאלות כלליות, שעמדו בימים ההם על הפרק במתנה ישראל. אותה שעה היתה דעת הקהל העברי נרעשת מן המשפט, שנתקיים בימים ההם במוסקבה נגד הסופר אברהם אורי בן צבי קובנר, יליד ווילנא, אשר ישב על ספסל הנאשמים בעוון זיוף המחאה על סך מאה וששים אלף רובל.

לפי שנתפרסמו הדברים בעתונים מעשה שהיה כך היה. אורי קובנר היה עובד בבית הבנק של הגביר אברהם ז"ק בפטרבורג, ובאותו זמן התאהב בעלמה בת כ"ג שנה, שמה שרה קאניגיסר, ילידת עיר מהילוב, או בת איש מוהילובי, והתליט לברוח עם אהובתו לחוץ לארץ להתהיל שם פרק חדש בחייו, אחרי אשר גרש את אשתו הראשונה, ומת גם שאהובתו היתה חולה והיה הכרח לרפאותה, וכדי להשיג את האמצעים החמריים הדרושים לנסיעה כזו, זייף המחאה של הבנק הפטרבורגי, אשר עבד בו, על שם הבנק לסוחרים אשר במוסקבה על סך 160 אלפים רובל. הבמשלה העמידה על רגליה את כל שוטריה לתפש ולמצוא את "היהודי" קובנר. וסוף דבר היה, כי עלתה בידי המשטרה למצוא אותו בעיר קיוב. שם נאסר ונשלח לבית האסורים למוסקבה, על פי הכלל הידוע במקום הרשע שם המשפט, כי את הכסף על פי ההמחאה המזויפת קבל באחד הבנקים המוסקבאים. העניין הזה הטיל סער גדול במהנה הרוסים, כי קובנר היה כבר מפורסם אצלם

כסופר רוסי, שהיה עובד בעתון „גולוס", שהיה מן הנפוצים ביותר בימים ההם. במאמריו היה קובנר מגלה את מומי בני עמו והיה מוכיחם בשער הרוסים, לאחר התוכחה, אשר הוכיחם כבר בספרות העברית בשני ספריו „חקר דבר" ו„צרור פרחים". כשראה קובנר, כי כל הסופרים העברים הזקנים ממנו, שהיתה להם השפעה על הקוראים, קמו כאיש אחד כנגדו ולא חסכו ממנו הרפות, וה„יראים" מצד אחד לא אבו סלוח לו על אשר קרא את התלמוד בפירוש בשם „גל של הבלים", — מצא קובנר את עצמו נעלב ועזב את עמו העברי, התחיל כותב רוסית ונעשה עוזר לעתונות הרוסית, שונאי ישראל ששו עליו כמוצאי שלל רב והראו לו סימני כבוד, והנה פתאום נתפס המוכיח היהודי בעצמו בעוון זיוף שטרות! דבר זה גרם פרסום גדול לעצם המשפט, ומתוך כך במסרה הקטיגוריה לקטיגור הנורא ביותר בימים ההם — מוראביוב, הוא מוראביוב, הנודע בקורות ימי רוסיה כקטיגור בפרוצס של ראש חודש מארס 1881, הוא מוראביוב, אשר היה אחר כך מיניסטר המשפטים, ובסוף ימיו היה ציר רוסיה באיטליה. מוראביוב התנפל בכל כשרונותיו על הסופר העברי, היושב על ספסל הנאשמים, ובכח אמנותו הגדולה צייר לפני השופטים המושבעים, כי רמאי כזה הוא מן היוצאים מגדר הרגיל, בעטו גילה מומי אחרים, וגם על עמו לא חס, והוא עצמו שאף לחיי תענוגים על חשבון אחרים, כשלא רצה או לא יכול להתעשר מיגיע כפיו, ובאותו העט אשר קנה לו כבוד סופרים, זייף שטר, כדי לקבל סכום הגון ולספיק לו ולתאוותיו. לא על פת לחם פשע זה הגבר, כי אם על תאוות בשרים. ובכן, דרש הקטיגור בכל תוקף מאת השופטים, כי יחייבוהו בדין בלי שום חנינה וחמלה, שכן אם יצא בעל כשרונות כזה חפשי מאולם המשפט, ישמש לו פסק־הדין כעין תעודת־כשרות מאת העם הרוסי, המאשר את עבודתו להוסיף זיופים על זיופים.

— אם אתם תחמלו עליו ותזכוהו, אמר הקטיגור, בפנותו אל השופטים המושבעים, יצא האמן הזה מקום לזייף את במוקיכם, ויתלה את פסק דינכם לא ברגש כל רחמנות, אלא ברגש כל הפקרות בנוגע לעצם המעשה.

מצד קובנר לא היה שום סניגור, והוא הודיע, כי הוא עצמו יהיה הסניגור כלה, וכשהגיעה השעה לנאום הסניגוריה, והיו"ר נתן את רשות הדבור לנאשם,

קם הלה על רגליו ונשא נאום, אשר הרעיש את לבותיהם של אלפי האנשים והנשים, שנקבצו ובאו לשמוע את המשפט המענין הזה. אותה שעה שמעו המוסקבאים אולי בפעם הראשונה מפי איש, היושב על ספסל הנאשמים, סניגוריה סוציאלית במלוא מובן המלה. הוא תאר את הבנקירים, החיים כל ימיהם על חשבון אחרים, את לבם הערל, את המאות והאלפים שהם מפזרים לכל אשה המשרכת דרכיה, בשעה שעוזריהם, אנשים בעלי כשרונות, אשר המחסור מכריחם להיות מסייעים ידי עוברי עבירה, מקבלים פרוטות בעד זיעת אפיהם ועמלם הרב.

— „לא צדק הקטיגור כשאמר, כי אני הנני בעל „ידים לבנות". אדרבה, משחרות ימי ילדותי ידי מלוכלכות בדיו, וכל גופי מכוסה תמיד זיעה מעבודת פרך, אשר הנני עובד כל ימי. והאשה, אשר נתנו עמדי אבותי הקנאים, גם הם קרבנות הרעב ושלטון העשירים, המתאמצים שכל העם ילך בחושך למען יגדל האור להם ולבניהם. האשה הזאת לא היתה בת זוגי לא על פי התפתחותה ולא על פי הכרתה הצבורית־כללית. ובכן, גם חיי משפחה לא היו לי. והנה הביאני המקרה להכיר אשה כרוחי ולבבי, והתאהבתי בה אהבה טהורה, בשום אופן לא אהבה של תאוה, כמו שאמר הקטיגור, כי היא חולה, חפתגם הרוסי אומר, כי כל בעל אוהב אשה בריאה. אילו היה יחסי אלה נקבע על פי הפתגם הזה, כי אז לא עמדתי לפניכם, שופטי המושבעים. אהבתי וחמלתי לנפש טהורה ואהובה הן שגרמו לי, כי שלחתי ידי במעל הזה. ואם כי הסכום הוא גדול, אבל לגבי העשיר זק זהו אולי שכר ליגע קביא אחת. ולוא הייתי במקומו, כי אז ההרשתי לגמרי, כי לא לאנשים כאלה לבוא בחשבונות ובתביעות לעובדיהם, והייתי שמח לפתות, כי נלקח ממני סכום מצער כזה, לכפר על עוונותי. כך אני חושב על פי מהלך רוחי אני, אבל לוא הייתי חס ושלום עשיר, כי אז ודאי הייתי חמסן כמהו.

היו"ר מפסיק את הנאשם ומעיר, כי כל עושר הוא מן השמים.

הנאשם: „לא מן השמים, אדוני היושב ראש, כי אם מן הידים ידי מרמה".

היושב ראש: „לא ארשה לך לדבר דברים כאלה".

— „ובכן — אמר הנאשם — אני אסיים ואומר רק דברים אחדים. להוי ידוע לכם, שופטים מושבעים, כי בוזתי לא היתה בשום אופן לעשוק את הכסף הזה, כי שמא הוא בעיני, ובשום אופן לא הייתי רוצה לשמא את ידי בבצע

מעשקות. כוונתי היתה להתעסק בבואי לחוץ לארץ באיזו עבודה פוריה יותר, במקום שאין הגבלות זכויות ביחס ליהודים, והאמינו לי, בהן צדקי, כי הייתי מחזיר את הכסף בשלמות, אם כי על פי האמת והצדק לא לו הוא, לעשיר ז"ק, כי אם לעוזרים. הייתי משיבו לידו, יקבלו וישחק בקלפים כל הלילות, או יתעסק בענינים אחרים, אשר הקטיגור מייחס אותם שלא בצדק לי ולא לאדוני, אחרי כי אדוני מתעסק בזיופים אחרים, המותרים על פי החוק, המנחילים לבעליהם לא ספסל־נאשמים כי אם כסא כבוד. רק את זאת לא אכחד מכם, שופטים מושבעים, כי בהשיבי את הכסף לא הייתי מחזיר לבעליו אף פרוטה אחת של רבית. ואם חסרון הרבית בעד זמן ידוע הוא גם כן בכלל נזק, אזי אל תחוס עינכם עלי והטילו עלי עונש".

בשעת נאומו של קובנר ישב הקטיגור ועשה רשימות מדבריו, אשר שמעם בתקשבה רבה. השופטים נכנסו לחדרם והתיעצו כשתי שעות ומחצה, והוציאו גזר דין, כי הנאשם חייב, אבל ראוי הוא שיקלו לו את ענשו, וכך נידון קובנר להגלות לסיבירייה.

כעבור עלי שנה אחת בגלות סיבירייה עשה קובנר מעשה מגונה: הוא ערך מכתב אל הקטיגור מוראביוב, שפך את לבו לפניו ובקש ממנו חנינה. מוראביוב לא רק לא געד בו, כי אם עזר על ידו, ועל יסוד איזו אמניסטיה או על פי איזה יסוד אחר, הושב קובנר מגלותו ומוראביוב קבלו בסבר פנים יפות. על תלונתו של קובנר, כי אין לו במה להתפרנס, אמר לו מוראביוב, כי הוא מוכן להמציא לו משרה, באיזה בית־מכס, אשר כידוע לו יש שם מקום פנוי. ובתנאי, כי ימיר את דתו, וכידוע המיר קובנר את דתו ונעשה פקיד בבית־המכס. את הלשון העברית וספרותה עזב, עד שברבות הימים הגיע לידי כך, שהתקשה בהבנת ספר עברי והצטער מאד כי אינו מבין את ספריו העבריים, שחבר בשעתו בעצמו. את צערו זה הביע במכתב כתוב רוסית לפני הברו הסופר העברי א"י פאפירנא, בעל ה"קנקן חדש מלא ישן", וישאל בפיו עצה, היאך לחדש את ידיעותיו בעברית, והלה השיבו בחדוד:

„קנה לך אצל המיסיונרים של אמונתך ההדשה את ספר התנ"ך, ושוב לך אל גירסא דינקותא שלך, ואז תתחיל שוב להבין ולכתוב עברית".

וכן עשה קובנר ואחרי עבור חצי שנה בל פאפירנא מאת קובנר מכתב כתוב עברית, בסגנונו אשר סגל לו בהיותו סופר עברי, והביע לו תודה על עצתו, והוסיף, כי אחר בתשובתו עד שבדק אם עצתו נכונה, ולאות תודה הוא מביא לו בזה את פרי עצתו, והדגיש כי קריאת התנ"ך פעלה עליו פעולה חזקה והרגיש, כי הוא שב לילדותו ולרגשי העלומים.

להבין ולכתוב עברית". וכן עשה קיבנר ואחרי עבור חצי שנה קבל פאפירנא מאת קיבנר מכתב כתוב עברית, בסגנונו אשר סגל לו בהיותו סופר עברי, והביע לו תודה על עצתו, והוסיף, כי אחר בתשובתו עד שבדק אם עצתו נכונה, ולאות תודה הוא מביא לו בזה את פרי עצתו, והדגיש כי קריאת התנ"ך פעלה עליו פעולה חזקה והרגיש, כי הוא שב לילדותו ולרגשי העלומים.

מובן ממילא, כי כל מעשה קובנר עשה רושם עורא על משכילי ישראל, אשר באותו דור היו כולם יודעי תורה ורבים מהם מושכים בשבט סופרים בלשון הקודש. מדבר הזה פלח את לבם ממש. ראשית, זה היה האחד בין סופרי ישראל המפורסמים בארץ רוסיה, שהמיר את דתו, ושנית, כי במשפט שלו ראו מעין חלול השם ליהודים בכלל ולסופרי ישראל בפרט.

ומדי להפיג את צערם השתמשו משכילי מוהילוב בהזדמנות, שבא צוויפל לעירם, והמאספי בעזרת נשים של בית התפלה של זקני מצד אמי, ר' זימל חפץ, אשר גם הוא נחשב בין המשכילים, או כמו שכתב עליו צוויפל בספר ה"סניגור" שלו, כי "היה מתחכך לפעמים בצדי ההשכלה". בין הנאספים היו ר' יחזקאל, חתנו של ר' זונקע אלישיב, אשר הוא וחתנו היו שניהם מכת המשכילים, המשכיל ר' יוסף ריבלין, אשר היה מפורסם בשם "יוסי האלגבראי", כי היה אבטודידקט, וכורי הגימנסיון היו פונים אליו לבקש ממנו פתרונים לשאלות תנדסיות חמורות, וכן ר' אביגדור אחרן גינצבורג, שנחשב בימיו לסופר, אשר מפני ענוותנותו אינו מעיז לפרסם את פרי עטו בדפוס, אבל היה יודע כמורה עברית בשקלוב מן המשכילים ביותר — עני מדוכא זה בא משקלוב למוהילוב להקביל את פני צוויפל, ואגב אורחא נתבקש לישיבת סופרים זו — ארנולד מאנדלשטאם, אשר שמו כבר מוכיח עליו, כי היה מאלה המשכילים, שהתירו לעצמם שנוי השם, והיה מכונה בלשכת שר־התלוך כ"עברי בלומד בושבע"

בגליל מזהילוב. ומן הצעירים היו: ר' אהרן ברלין, בנו של המורה הוראה ר' חיים ברלין, וה"עלוי" שביניהם ר' פייטל לוריא וגם המורה העברי ר' פייבל כהן, ועוד אחרים. ואני וחברי ומלמדנו לא עזבנו את אולם האספה, ששמש לנו תמיד בתורת "חדר", ומצולא זכיתי להיות עד ראיה ושמיעה באספה חשובה זו, ואני אז בן י"ד שנה.

יושב־ראש לא היה באספה זו, כנהוג בימים ההם, ובכל זאת היה כל אחד, על פי איזו משמעת פנימית, עונה את חלקי בפני עצמו, וכל אחד כמו הרגיש, מי צריך לדבר בראש ומי אחריו. הזקן שבחבורה ההיא — האלגבראי — דבר ראשונה בניחותא, בלי שום התמרמרות ובלי שום התלהבות, ממש כאדם המברר איזו שאלה הנדסית, ואמר בזה הלשון:

— מה שקובנר נתפס ל„חד גדיא" דבר זה אינו שוה בעיני אף פרוטה, והעניין של פילגשו אינו נוגע לנו כלל, הלא אין היא הפילגש בגבעה, שענינה נגע עד הנפש של כלל ישראל. אנו צריכים לברר, אם היה קובנר נאמן לעמו או לא. אם היה בוגד בעמו, אוי לכל כתביו צריכים להיות בעינינו כספר שכתבו מין; וצריכים אנו להבדל מהם — ואם לאו, יש לו חלק בספרות ישראל, ועל מעשיו הרעים יקבל ענשו בעולם הבא.

בתשובה על מדברים הללו, קמו חתנו של אלישיב וארנולד מאנדלשטאם ואמרו, כי מתוך ספרו „חקר דבר" ניכר, כי כתב שטנה על עם ישראל אל הגנרל־גוברנאטור הקייבי. צאו וראו בספרו „חקר דבר" (מעמוד 37 עד 56 ועד בכלל) וראיתם את התשובה ששלח אל לשכת הגנרל־גוברנאטור בקיוב על השאלות אשר באו בצתון „קיובלאנין", והנה חסרים שם הפרקים הראשונים, עד הפרק הרביעי, והמחבר כותב בהערותיו, כי מטעם נודע לו לא יוכל לעת־עתה להדפיס את הדברים אשר כתב על ישראל ועל הזמן אשר בו נכתבו כתבי הקודש ועל זמן התלמוד ועל הזמן שלאחר התלמוד, ופרסם בדפוס רק את הדברים בנוגע לזמן מנדלסון ואילך.

— שמע מינה — אמר מאנדלשטאם — כי בפרקים ההם דבר סרה על כל יסודות היהדות, ואת כל זה כתב ברוסית. ולפני מי? לפני שונאי ישראל ורודפיו. ובשביל מה? מי יודעני? היש לך חלול השם גדול מזה? ובמקום שיש חלול השם

אין הולקין כבוד לרב, ובעיניהו לא יכול כבוד סופר להיות גדול מכבוד הרב בימים הקדמונים.

על זה העיר האלגבראי:

— השערה קלושה כזו יסוד רעוע הוא מאד להוציא משפט, חשד יש כאן, אבל ראיה אין כאן.

פייטל לוריא:

— תרגימה יש כאן, כי הענין איננו טהור, וסימני טומאה יש כאן, ומה גם כי באחד ממאמריו באותו ספר עצמו כנה את התלמוד בשם „גל של הבלים", בעוד שכל משכיל צריך לדעת ולהבין, כי אם באיזה ספר ישן נושן, שנכתב בימים שעמים אחרים היו עוד פראים, ובימי התנאים והאמוראים אצלנו, נמצאו אינו מאמרים טובים, די בדבר זה בלבד בשביל למנות את הספר בין הספרים הטובים, ומה גם כי בתלמוד נמצאו הלכות עמוקות ואגדות מפליאות לרוב, ולכנות ספר כזה בשם „גל של הבלים" — זוהי איזהבנה וחוסר ישרנות. ומההקדמה לתשובה, שאנו דנים עליה, ניכר, כי הפרקים הנשמטים דברו בגנותם של ישראל.

אחד אחד דברו גם יתר השופטים ונטו כולם לכף חובה. לבסוף דבר צוויפל, הוא צוייפל, אשר קובנר שפך עליו את כל חמתו, לדוגמא בדברים כאלה: „לכל דעותיו הנשחתות מצא צוייפל עזר ויסוד במדרשים וילקוטים, זאת וכדומה, למען כל יגעו בו לרעה, כן בכל עת מצוא יזרה במדרשים כבחצים על כל עברים למען כל יזידון לגשת אליו". הדרך הזה כבר נודע, ואך אנשים כאסקאזינסקי, העוכר ישראל הנודע, ישתמש באמצעים כאלה.

כל המסובין חשבו, כי כאן ימצא צוייפל מקום לגבות את חובותיו המרובים מקובנר, והנה אלה הם הדברים, אשר שמעו אזניהם מפי צוייפל; ומדי זכרי אותם הנני נזכר תמיד בשיטת טולסטוי ובפתגמו הידוע, כי „אסור לאדם לשפוט את חבירו". ואלה הם הדברים:

אחי ורעי! הלא בין המשכילים נתכבנו, וכלום באה ויאה לפנינו לשפוט חבר לעם על דברים רעים וקשים שפלט קולמוסו בשידנא דרתחא? כלום איננו יודעים, כי כל אדם הנלחם לדעותיו רואה את עצמו מוכרח להשתמש לפעמים

בשיטת הקצה האחרון, למשל: כשבא בן־אדם להרים את מי מאתנו על נס בגוזמאות יתר על המדה והוא אומר, למשל, פלוני הוא כולו קודש־קדשים, אזי ויאה מתנגד הכרח לעצמו לומר: „טנוף שבטנופת". ומכאן אין ראיה, כי כראשון כשני חושבים בלבם מה שמוציאים מפיהם, והאמת היא, כי כזה כן זה קלקלו את השורה, זה מתוך אהבה יתרה וזה מתוך שנאה יתרה כמופרזה. ועלינו להשתמש תמיד בפתגם חכמינו זלקיים את צוויו: „הוה דן את כל אדם לכף זכות". והנני מבקש מכם, מורי ורבותי, כי לא תוציאו משפט כלית והוצאה מרשותנו על בעל כשרון וסופר מהיר בשפתנו, איש אשר כחו אתו להתיצב לפני שרים רמי המעלה, אשר חיינו וכבודנו תלויים בהם, ולבוא בכתובים עמהם, מה שאיש מאתנו אינו מסוגל לכך, אם כי בשום אופן אין אנו נופלים בידיעת התורה והלשון ובחבה אל ההשכלה מהצעיר הזה. מקום הניחו לו מן השמים להתגדר בו, והוא עודנו בדמי ימיו. נמתין לו עד שיגיעו לו שנות הבינה ומאתנו יראה וכן יעשה לבלתי היות שופט מהיר מחוך עלבון והזדעזעות־העצבים. וכדי להפיס דעתכם ולהביא לידי שלום פנימי, זה השלום אשר אני גלחם עליו בכל ספרי על פי דגלי „שלום על ישראל", אספר באזניכם אגדה יקרה ונפלאה, שזכיתי לשמוע מפי אבי ז"ל בשם הבעש"ט:

בשעה שהקב"ה מכניס את הנשמת לתוך הגוף ושולחן לעולם הזה, הוא משביע כל נשמה ונשמה: „הוה צדיק ואל תהא רשע". ונשמה אחת מהורה התעקשה ובכתה לפני אל רחום וחנון: היאך אשבע שבועה חמורה כזו, בלי דעת, אם יהיה בכחי לקיימה? ובשעת הוויכוח הזה בין הנשמה ויוצרה, באה נשמה אחת מגן עדן, שכבר שבה בן העולם השפל אל העולם העליון, ואמרה לה:

„אחותי, השבעי נא באלהים, הנני ואגידה לך מראש, כי תפירי את שבועתך. ובדידי היה עובדא, וכמעט בכל הנשמות שירדו לעולם, אבל מה נעשה, עולם כמנהגו נוהג ואין לשנות. השבעי ורדי ואל תפחדי, כי הוא רחום יכפר עוון, הוא יודע כי רבה מקום עושה, הרבה חברה עושה, הוא יוצרנו ויודע יצרנו, ועלינו ללכת בדרכיו". גם אני אומר לכם: אגדה זו צריכה למוד ואל תחטאו בילד!

את הדברים אלה שים מתוך דמעות, ואף הנאספים עיניהם זלגו דמעות למשמע הדברים.

עוד על צווייפל

בשנת תרי"ח (1858) הדפיס צווייפל את ספרו הראשון „מינים ועוגב", ושקל עליו למטרפסיה מתלמידו שלום יעקב אברמוביץ (מנדלי מוכר ספרים), אשר דקר את רבו בבקורת חדה ובטל אותו בטול גמור, מן השירה הראשונה עד האחרונה, בספרו „משפט שלום", שגם הוא נדפס בווילנא ובאותו דפוס שבו נדפס ספרו של צווייפל.

בשנת תר"כ השיב צווייפל על הבקורת הזאת במאמר שנדפס ב„הכרמל" השבועי לר' ש. י. פין (שנה שלישית), ובדברי תשובתו קרא צווייפל למבקרו „בני ותלמידי". בעיני ראיתי בין ספרי צווייפל את ספרו „מינים ועוגב" מכורך יחד עם הספר „משפט שלום", וכששאלתיו לפשר הדבר, ענה:

— מי יידע? אולי הצדק אתו, ואם כי השם אינו הולם את תוכן הספר, כי בכל אופן לא השלום היתה מגמתי של המחבר, אבל השלום לחוד והאמת לחוד, ואהבת המורים לתלמידים גוברת תמיד, וכשם שאין אדם מתקנא בתלמידו, כך אינו צריך לכעוס עליו, כי הרבה חום העלומים עושה, הרבה חברה עושה, והחברים הזקנים הבאים בחשבונות עם אחיהם, זה דרכם לבחור בצעיר אחד לירות בו את „חציהם".

— וכאן גילה לי צווייפל סוד מן החדר, כי הוא הושד בענין זה באב"ג (אברהם בר גוטלובר), אשר בפניו פיו מלא התלות ותשבחות אליו, ולא רק בעל־פה, כי אם גם במכתביו, ובקרבו ישים ארבו והוא כותב עליו שלא בפניו מרורות, — אם כי בספרות אין אנו מתחרים כלל, מפני שאנו עסוקים במקצועות שונים לגמרי.

ואגב אורחא ספר לי צווייפל, כי בשנת תרי"ח, בשעה שהיה ספרו הולך ונדפס בדפוס ראם בווילנה, בא לווילנה להגיה בעצמו את ספרו, כי ר' יוסף ראובן המדפיס כתב בעצמו לצווייפל, כי ימהר לבוא להגיה את כתב־ידו המסודר לדפוס, וכי כך נוהגים גם סופרי ווילנה בעצמם, החל מהגדול שבהם אד"ם הכהן, משום שאי אפשר למדפיסים לשלם למגיהים שכר מיוחד. ובכן בא צווייפל לטפל בספרו, וכפי הנראה לא היה מומחה למלאכת ההגהה כאד"ם הכהן, אשר הגהותו את טפריו עלתה על כל ההגהות שבעולם, וצווייפל היה מתנצל, כי אם בספרו נמצאו שגיאות־הדפוס, זוהי מפני שההגהה מעוורת את עיניו ומטמטמת את מחו, והיה מתלוצץ ואומר, כי בעל האגדה שבתלמוד שכח להוסיף, כי בשעה שהראה הקב"ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו, הראה לו בודאי גם דור דור ומגיהיו, כי „בעל מגיה" זוהי בריה מיוחדה, שברא היוצר.

— בהיותי בווילנה, ספר לי צווייפל, בקרתי תחילה את אד"ם הכהן מפני זקנותו ומפני חבידות, כי על־כן שנינו היינו מורים בבתי המדרש לרבנים, אד"ם הכהן בווילנה ואני בז'יטומיר, ושנינו היינו מורי ה„מליצה התורית", ואד"ם היה הזקן ואני — הצעיר. אד"ם היה בימים ההם בעל חבורים שונים, שנתקבלו כבר בישראל וזכו לשם, ואני הייתי רק בעל מאמרים, וספר מיוחד באתי להדפיס בפעם הראשונה. כשנכנסתי לבית אד"ם והגדתי את שמי, אמר לי אד"ם:

„את מאמריך כולם קראתי, סגנונך מיוחד במינו ועם מורדי האור כלי זיינך יותר משחיתים מכלי זייניגו אנו, כי אין בקי כמוך בהאשפה שלהם, ואתה מביא תמיד בהם ומשלהם ומחליש את ארסם, וכמה יפים הם הדברים שקראתי בספרך החדש אשר אתה הולך ומדפיס ואשר קראתיו בבית הדפוס של ראם".

— מה הם הדברים, שאתה מתכוון אליהם? — שאל צווייפל.

— את זאת לא אגיד לך, צריך אתה לכוון ולהרגיש בעצמך.

צווייפל התחיל לקרוא לו בשם את ה„מינים" הבאים בספרו, ואד"ם הניע בידו לאות שלילה על כולם, אז בקש צווייפל מאד"ם הכהן, שיתנהג אתו כחבר ויגיד לו, ולאחר הפצרות רבות נעתר לבקשתו, אגב הערה, כי אם הכלה עצמה אינה יודעת את צד היופי שבה, רע לה ורע לבעלה, סוף סוף גילה לו, כי ה„מין" שנדפס בשני העמודים כ"א וכ"ב — זוהי הסולת שבספר.

— שם אין משלי דבר — אמר צווייפל — יש שם אך העתק שבעה מאמרים מספרים שונים, המפליגים בשבח למוד התנ"ך.

— כן — אמר אד"ם — גם הדבורה אינה נותנת משלה כלום, אבל היא ממציאה לנו דבש, ואם כי החכם אמר, כי אכול דבש הרבה לא טוב, בכל זאת יהי רצון, כי דינם של המשכילים בעולם האמת יהיה אכילת דבש. הדברים האלה — אמר אד"ם הכהן — מכים כל כך את מורדי האור בערפם, עד שאני אומר להעתיקם גם באחד מספרי, שאני מדפיס עכשיו, ועל כל ציטטה וציטטה אוסיף עוקצים משלי, ואז נהיה שנינו יחד בבחינת דבורה: הדבש שלך והעוקץ שלי.

וכן עשה. ב„אורים חדשים", או בספרו „תורת האדם", שנדפס גם הוא בשנת תרי"ח ובאותו דפוס, העתיק אד"ם את דברי צווייפל מעלי ההגהה, ונדפסו בהערה המתחילה במלים: אחרי כתבי זאת, בא לידי ספר „מינים ועוגב". וזכורני את דברי צווייפל על אד"ם הכהן:

— כל זמן שזקן זה יהיה בעולם לא יתן מנוחה למתנגדים להשכלה, הוא נלחם בהם בכוונה להשמידם, ואני אין כוונתי להשמידם, כי אם להמריצם להודות על האמת.

— מענין הדבר, הוסיף צווייפל, כי מה שהרגיש אד"ם הזקן לא הרגיש המבקר הצעיר.

שוב ספר לי צווייפל, כי הוא ראה חובה לעצמו ללכת, פעם ברגל, פעם בהזדמנות בעגלה, לעיר לובאוויץ לראות את ר' מנדלי, והוא תאר אותו כטפוס של אדם גדול, אשר הקדושה מרחפת עליו. כשאמר צווייפל להרב, כי הוא מורה הדת וה„מליצה התורית" בבית מדרש הרבנים שבז'יטומיר, אמר לו הרב:

„להורות דת בבית ספר, שמפקחיו הם נוצרים ותלמידיו כמעט מבני פחותי ערך אי־אפשר כלל, אבל אפשר להביא בלבם ניצוץ של יהדות שלא ישתמדו, ובזה אני בטוח, כי איש שכמותך, בן לחסיד נלהב שידעתיו פנים אל פנים, ודאי יעשה זאת והיה זה שכרך".

צווייפל שאל את הרב על דבר איזה ענין פרטי, הנוגע אליו בעצמו, והרב השיב לו, כי קשה מאד לתת עצה בימינו לאנשים בעלי דעה, כי כל מי שבא

לבקש עצה, הרי הוא ריצה מראש, כי העצה תהא כהחלטתו הוא עצמו. בנוגע לבתי הספר לרבנים, אמר לו הרב:

— אצלנו ברוסיה יתקנו מה שקלקלו אחינו בארצות המערב, כי להם לא היה עוד נסיון ולנו יש כבר נסיון משלהם. את התלמידים נוכל לכנות בשם רבנים, אבל לא נקבלם עלינו כרבנים בפועל, וסופם של בתי מדרש הרבנים אלה להסגר.

בשנת תרל"ד, בשעה שספר לי צוויפל את הדברים האלה, נתקיימה נבואתו של הרב.

מדי דברי על צוויפל, אזכיר עוד דברים מזכרונותי על כחו ביחס לשוגאי־ההשכלה, שהדגיש כבר אד"ם הכהן, כנ"ל, המביא מהם ומשלהם כדי לסתור את דעותיהם.

ומעשה שהיה כך היה. בבית מדרשו של הסב שלי נמצא ספר „תהלים" חסיד, שמצא אותו אחד מן האדוקים והראה אותו למורה הוראה ר' חיים ברלין, שגם הוא היה ממתפללי הבית הזה, והראה לו באצבע, כי בספר „תהלים" זה, שנדפס בלונדון, כל הפסוקים הכוללים את שם בעל המזמור אינם עולים מן המנין של הפרק ולא היו מסומנים באות א' כנהוג, באופן שסכום של כל פסוקי תהלים היה פחות מכפי המסורה שבידנו.

דעת החרד היתה, כי ספר „תהלים" זה טעון שריפה, או, לכל הפחות, גניזה, ואסור להשתמש בו. כששמע היהודי בעל התהלים, אשר הביאו אתו מחוץ לארץ, על דבר הסכנה הברוחפת על הספר קנין כספו, ניסה להגן עליו ובקש לפנות בשאלה בנוגע לדבר זה אל הרב הגדול ר' דוד טיבילה מבינסק, או איזה גאון אחר. פרצה מחלוקת בין הסוחר בעל ה„תהלים" ובין האדוק שבא לבערו מן העולם. האדוק טען, כי זהו עלבון גדול לרבנו לפנות בבירור דברים לר' דוד טיבילה, מאחר שלפי דעתו אין הרב ר' חיים נופל בידיעתו את התורה מר' דוד. עודם מתוכחים, הר' אליעזר צוויפל בא להתפלל — כחסיד היה מאחר לבוא. או פנה בעל התהלים אל צוויפל ובקש מבנו לפתור שאלה זו בארוש משכיל, אשר ספרי התנ"ך הביבים עליו. כששמע צוויפל את פרטי הענין שאל:

— ומה פסק הרב?

והאדוק ענה, כי הרב לא חווה עוד את דעתו בדבר, אז אמר צווייפל לבעל התהלים:

— היה נכון ובטוח, כי התהלים ישאר בכשרות.

ונגש אל הרב ואמר לו לעיני כל הקהל:

— הלא זוהי משנה מפורשת, סוף מסכת „תמיד" ונשנית במסכת „ראש השנה" דף ל"א, ובאבות דר' נתן, פרק המקדש: ביום הראשון היו אומרים „לה' הארץ ומלואה", בשני היו אומרים „גדול ה' ומהולל מאד" וכו', בכל המקומות האלה נאמר בפירוש: „השיר שהיו הלויים אומרים בבית המקדש. את הפסוקים הראשונים היו הלויים משמיטים לפי זה מן המזמורים, שמע מינה, כי מעולם לא היו עולים מן המנין, ורק בשבת לבדה היו אומרים: „מזמור שיר ליום השבת", ודוקא הפסוק הזה מסומן גם בתהלים שלפנינו.

הרב אמר, כי מסכתות אלו שייכות יותר לבעלי־בתים מאשר לרבנים, ובשביל כך לא עלה זה על דעתו, והוא מסכים, כי הצדק עם צווייפל, ואין כאן שאלת חכם כלל ובודאי מותר להשתמש גם ב„תהלים" מעין זה, ובלבד שיאמרו „תהלים".

האדוק נכלם, והנצחון הזה עשה רושם על הקהל, מעין נצחון של „השכלה" והיתה לשיחה בכל העיר, ובכל חוגי המשכילים והצעירים היו מספרים דבר זה, יחיו אומרים:

— לא לחנם אמרו חכמינו: „תלמיד־חכם שאין בו דעה — נבילה טובה היא", הנה מדפיס אחד הלך בעקבות חז"ל וסדר את פסוקי התהלים על פי המספר שהיה עולה ללויים בבית המקדש, ונעלם דבר זה מרב מורה הוראה בישראל, עד שבא תלמיד־חכם „משכיל" והאיר את עיניו.

כזב היה מעשה: ליהודי אחד הגיעה שמועה, כי בנו השתמד, ובא אל הרב ושאל, אם צריך הוא להתנהג באבילות עליו, והרב פסק, כי יש לנהוג „שבעה" ולהתנהג בכל מיני אבילות הנוהגים במת, כי רשעים בחייהם קרויים מתים. ועל זה התריס צווייפל וטען, כי זהו נגד דיני התורה ולא רק אין צורך, אלא גם אסור להתאבל על החי. ובשעת הוויכוח, כשהגיעה הרתחנות עד מרום קצה, הביא צווייפל איזה ספר של „שאלות ותשובות" והראה באצבע, כי טעות זו בהלכה

באה ממה שמובא, כי רבנו גרשום מאור הגולה נהג אבילות על בנו המומר, אבל, טען צווייפל, הוא נהג אבילות לא בעוד הבן חי, כי אם לאחר מותו, משני שישראל אף על פי שחטא — ישראל הוא, והאב חייב להתאבל על בנו המת, בין שהוא ישראל גמור ובין שהוא „ישראל שחטא". ופשוטם של דברי התשובה הזאת הוא, כי נוהגים אבילות על המומר המת כשם שמתאבלים על ישראל כשר, וכן נהג רבנו גרשום. כלומר, נהג אבלות על בנו המומר לאחר מותו. והתלמידים הטוענים הוציאו, משנאתם למומרים, את הדברים מפשוטם ויצא העגל הזה, שהתחילו נוהגים אבלות על ה„המרה" ולא על המומר, ומונים „שבעה" על בנים חיים, אשר קדושיהם קדושין וחייבים בחליצה וכדומה.

המשכילים נהנו מסתירת ההלכה המופרכת הזאת, שלא שמענו ממנה אפילו ברמיזה בשני ה„תלמודים".

א ר ״ז ו מ נ ד ל י

בשבתי במוסקבה, ובהיותי אחד מסופרי „המליץ" נתוודעתי אל ה„ארז". פעם אחת ספרתי לו את הקוריוז הזה, שקרני בימי ילדותי, כי זכיתי לשמוע מפי הקיסר אלכסנדר השני את השם „ז׳יד". הוא צחק ואמר לי:

— אתה זכית לשמוע! ואני זכיתי לראות את כתב־ידו, אשר גם בו השתמש בהמלה ז׳יד. ומה תימה יש בזה, הלא „ברא כרעא דאבוהי", ומעשה שהיה כך היה (הנני מוסר את המעשה כמו ששמעתיו מפי צדרבוים):

— כשעלה בדעתי — כך ספר לי צדרבוים — להוציא לאור עתון עברי באודיסה בשם „המליץ", יעצוני הרבה מסופרי ישראל בימים ההם, ובראשם ש״י אברמוביץ ולינצקי, להוציא לאור גם עתון בשפת יהודית, לפקוח את עיני העם ההולכים בחושך. ותהי החלטתם, כי אצרף את הז׳ארגוני אל העברי, למען יוכל כל אדם מישראל לחתום על שני העתונים גם יחד. העברי יהיה בשבילו, והשני בשביל אשתו והמשרתות, אשר אתה בבית, כי לפי מליצתם, כל אדם מישראל קרוב לעצמו ולאשתו וגם להמשרתת שלו. ואם בעל הבית בעצמו הוא עם הארץ, במחילה מכבודו, יהיה לו העתון העברי לכסות־עינים בשביל שידוך, והז׳ארגוני לקריאה ממש לו לעצמו. גם נתנו לי עצה מעשית, כי עלי להפחית את מחיר התתימה לאלה שחותמים על שני העתונים יחד ולקצוב מחיר מיוחד לאלה החותמים על אחד מהם. עצתם מצאה חן בעיני וגם בעיני הסופר היותר מפונק במדותיו ובדרך ארץ שלו, ר׳ דוד כהנא, וכן עשיתי. קראתי שם להעתון הז׳ארגוני „קול מבשר" ולהעברי — „המליץ", כאשר עלה במחשבתי תחילה. על פי החוקים

שלום יעקב אבראמוביץ (מנדלי מוכר ספרים)

אשר שררו בימים ההם במדינה, היה הרשיון להוצאת עתונים חדשים בשפות לועזיות טעון אישור מצד הרוממות, כמו שבטורקיה היתה קניית בית או אחוזה זקוקה לאישור השולטן, והבקשה הוצרכה להערך על שם המפקח של גליל־המקום, אשר בו יצא העתון לאור. ואז היה המפקח לגליל אודיסה הפרופיסור המצוין, אשר הצטיין באהבתו לעם ישראל פירוגוב זצ"ל (כך אמרו), וערכתי את הבקשה אליו ובאתי אליו מלובש פראק, למען יראה, כי הענין הזה הוא חשוב, כי לפי דעתו — הסביר לי צדרבוים — כל השתדלות רצינית צריכה להיות גם חגיגית, ודבר זה, אמר לי, למדתי מהבארון גינצבורג, אשר בבואו לפני השרים להשתדל בעניני עמו, היה תמיד מלובש „מונדיר" וחגור־חרב וכובע משולש בראשו. והצדק אתו, ולא לחנם קרא ר' יוחנן ל„מאני" — „מכבדותא". פירוגוב קבלני בסבר פנים יפות והתחיל להתפלפל עמדי על דבר ה„קול מבשר", עד כמה הוא נחוץ באמת, כי, לפי דעתו, השפה העברית היא מקור השכלת ישראל, ומכיון שהיהודים באים לידי הכרה, עד כמה נחוצים להם החכמה והמדע, הרי הם מתחילים ללמוד לשונות זרות ומתרגלים לדבר בשפות לועזיות ולהשתמש בספרותן, וממקורן הם ממלאים כל מה שחסר להם מספרותם הם, כמו שהראה הנסיון באשכנז ובצרפת, באנגליה ובבלגיה והז'ארגון כבר נשתכח מלבם. ואפילו בארץ הולאנד, אשר שם היתה האמנסיפציה הראשונה של היהודים, המצטיינים עד עכשיו באדיקותם באמונתם, נכרת בכל זאת הז'ארגון מפיהם, שמע מינה, כי אין קשר לאומי, דתי והיסטורי בין העם ובין השפה הזאת, ומה שהיה במדינות אחרות יהיה גם ברוסיה, כי הז'ארגון עתיד להשתכח. אני — אמר צדרבוים — עניתי לפירוגוב, כי על ידי הספרות הז'ארגונית יבוא העם, אשר איננו מבין את השפה העברית, לידי הכרה, כי החשכלה נחוצה מאד.

— דבר מסוכן הוא — אמר פירוגוב — לשפר וליפות את השפה הזאת, כי על ידי כך תאריך ימים יותר, וליהודים אין שום נחיצות בה, ויש חשש שהשפה הזאת תדחק את שפת עבר, אשר כל היהודים וגם הנוצרים המלומדים חייבים בכבודה, מפני גודל ערכה ומפני שבה נכתבו הספרים הגדולים של הנביאים.

— בכל זאת — אמרתי לפירוגוב — הדבר נגמר אצלנו, ואני מבקש אותו לשלוח את הבקשה לפטרבורג.

— טוב! — אמר פירוגוב.

— בעוד חודש או חדשים, הוסיף ה„ארז" לספר, הזמנתי אל פירוגוב, והוא קרא באזני את הרזיזולוציה של הקיסר אלכסנדר השני כתובה בעצם ידו בשולי כתב הבקשה, בזה הלשון:

„לדעתי, אך למותר הוא להוציא ז'ורנאל חדש בעברית, משום שהיהודים, חוץ מהרבנים, כבר שכחוה כמעט לגמרי, ואלו הוצאת עתון בלשון הז'ידית־גרמנית היא, לדעתי, מועילה מאד מאד להשכלת היהודים וריפויים ממחלת הפאנאטיזם. אך, לדידי, לא איכפת לי, ואתה רשאי לעשות לפי שתמצא לנכון".

ועל פי החלטת הרוממות הזאת הורשה לי להוציא את „המליץ" עם ה„קול המבשר" גם יחד. —

עד כאן ספורו של צדרבוים.

וצריך אני להוסיף, מענין לענין באותו ענין, כי בהיותי בשנת תר"ב באודיסה, שמעתי את הספור הזה גם מש"י אברמוביץ (מנדלי), כלומר בשעה שספרתי באזניו את הספור הזה, ששמעתי מפי צדרבוים, אמר לי מנדלי בזו הלשון ממש:

— בפעם הזאת לא שקר ולא כזב. אבל דבר אחד לא ספר לך, איך נעשיתי אני ל„מנדלי"? — כאשר החל לצאת לאור ה„קול מבשר" פנה אלי ה„ארז", כי אכבד את העתון בפרי עטי. הבטחתיו, ומראש החלטתי, כי על כל מאמרי הז'ארגוניים עלי לחתום באיזה פסבדונים קבוע, ולא בשמי המפורש אברמוביץ, כדי להבדיל בין קודש לחול, ובחרתי לו את השם „סנדרקע מוכר ספרים", על שם מוכר־ספרים אחד, שהיה בעירי בימי ילדותי, ושלחתי מאמר לה„קול מבשר" חתום בכינוי זה. וכאשר קבלתי את העלה הנדפס, בשתוממתי לראות, כי חתום תחתיו במקום „סנדרקע" — „מנדלי" אשר תקן העורך מדעתו. החילותי לחשוב, מה הוא הענין? אולי יש כאן טעות דפוס, והייתי מוכן לבקש לתקן את השגיאה בגליון הבא ולתכלית זו באתי בדברים עם הד"ר גולדבלום, אשר היה חתנו של „ארז" וחברו בעריכת עתונו, והנה אמר לי הד"ר: „כפי הנראה, גזירה היא מן השמים, שתקרא בשם „מנדלי" ולא בשם „סנדרקע", כי צריך אתה לזכור, כי חותני בעצמו שמו אלכסנדר, והוא חושב זאת לאיזו פגיעה בכבודו, כי „סנדרקע", זהו שמו הילדותי, והיא, כלומר, חותני, חושד

אותך, בלאו הכי, בדקירות ועקיצות כנגדו. ואם תעמוד על דעתך להקרא דווקא בשם „סנדרקע", אזי יהיה זה בבחינת „לכבוש את המלכה עמי בבית", ואם המלך הטפש אחשורוש מחה נגד הדבר — חותני על אחת כמה וכמה. ובכן אמר מנדלי — עניתי לגולדבלום: עלי לקבל את הדין ומעתה אהיה בריה חדשה, בשם „מנדלי", יחחת אשר באתי לאנס — נמצאתי אנוס.

ובפנותו אלי אמר אבראמוביץ בליצנות, אשר הצטיין בה כל ימין:

הלא איש זקן אני ואתה איש צעיר, אם תגיע השעה להספידני תזכיר בין שבחי, כי גם אני הייתי בין „האנוסים" בישראל. ויהי הצוץ שכל האנוסים בישראל יהיו רק ממין זה.

ה ת ו כ ן
ש ל
ה ב ד ך ה ש ל י ש י

משפטים יד
משפטים בל ידעום ז
בן סורר ומורה יח
עלבון תכורא כז
מיתה בידי אדם לח
עם הרבי מטשורטקוב מח
על דאמפתי... נז
מאורע אחד בשני סנגונים עז
השבועה האחרונה פח

שבחי הרבנים
הכ"ח צט
דב וגביא קה
המגיד מקלם וקופת מלוח לבעלי מלאכת קכו
הוא ותמורתו קלד

סופרים
השמר של נצחון קמג
אחזי הקרע קנט
משפטו של אנדי קובנר קסט
עוד על צוויפל קעו
אד"ו ומנדלי קפג

תמונות:

הרבי מטשורטקוב זצ"ל.
נוסח, הקטיגור הראשי במשפטו של בייליס.
הגאון ר' מאיר לובוש מלבי"ם זצ"ל.
יעקב אויסבוים, משניה בבתי"ר הרבנים בוילנומוסר.
אברהם דוב (אד"ם) הכהן לבונין ז"ל
ר' אלעזר צבי הכהן צוויפל ז"ל.
שלום יעקב אברמוביץ (מנדלי מוכר ספרים).

הרב יעקב בן ישעיהו מזא"ה

זכרונות

כרך רביעי

א. אחרי המהפכה
ב. טפוסים מן הילדות
ג. עוללות
ד. היהודים והמלחמות

ב. כהן, הוצאת "לקוט"
תל-אביב, שנת תרצ"ו

א.

אחרי המהפכה

לונאצ'רסקי והעברית

בימי הקיץ תרע"ט (1919) חדלה הממשלה פתאום לתמוך ב„תרבות" ובבתי־הספר שלה, ואחרי ישוב הדעת החלטנו לפנות אל לונאצ'רסקי בנוגע לשאלה זו. פניתי אל הצעיר דולגורוקוב, שבשנת תרע"ח פנה אלי בשמו של לונאצ'רסקי לחתום על כרזה על שמו של הנשיא וילסון כדי לבקש ממנו שישלח מיני מזונות ורפואות לילדים הלומדים בבתי הספר לעם. על קול־קורא זה חתמו האפטריארך טיחון, אני, הרב ר' דוד טביל מפטרבורג, ודבריגנו עשו פרי. הנשיא שלח תמיכה הגונה במזונות ובסמי מרפא. כששמע דולגורוקוב זה מפי את צערי על היחס השלילי של הקומיסריון להשכלת המדינה של שלטון המועצות אל המוסדות התרבותיים העבריים, אמר, כי הוא ידבר על כך עם לונאצ'רסקי, וכפי הנראה קיים את הבטחתו, כי קבלתי טלגרמה מיארוסלב על שמי בזה הלשון: „החבר דולגורוקוב מסר לי את רצונך להתראות עמדי ומאד אשמח לראותך אם תבוא ליארוסלב". ועל התחתום בא שמו במלואו: „הקומיסר לעניני השכלת העם לונאצ'רסקי". מובן מאליו, כי מסרתי לרודניצקי את הטלגרמה ועל פיה קבל תיכף ומיד רשיון וגם כרטיסים לנסוע ליארוסלב בשבילי ובשביל מזכירי אשר עליהם נמנה באותה שעה רודניצקי זה, אשר בידו היה צרור נירות של בעלי הנהגת התרבות, המראים בעליל, כי תודפים את בתי הספר של „תרבות". וכפי שהייתי חולה בימים ההם, לקחתי עמדי גם את המזכיר שלי א. א. זוסמאנוביץ', ושלשתנו נסעו. ביום החמישי לפנות ערב יצאנו ממוסקבה וביום הששי בבוקר באנו ליארוסלב.

העיר הזאת שנראת נפשי היא משכבר, כי בה מצאו לה קן כל בעלי ה"מאה השחורה" מימות אלכסנדר השלישי. ולכידוע, היתה בשנה ההיא התקוממות של הלבנים כנגד הממשלה, וכאשר גברה הממשלה הציתה באש חלק הגון מן העיר. כאשר יצאנו מן התחנה אל רחוב העיר לא מצאנו אף עגלון אחד והלכנו עיפים מנדודי הלילה וצקלונינו בידינו. בקשנו לנו איזה בית מלון ולא מצאנו. בקשנו מקום לשתות תה וגם כן לא מצאנו. וכשנכנסנו בבר לעיר פנימה, מצאנו איזה בית, שלפנים היה, כפי הנראה, בית מרזח בגלוי, ועכשיו נעשה לבית מרזח בסתר, ולמראית עין שותים שם תה. נכנסנו ומצאנו את בעל־הבית, בעל כרס, רוסי "אמיתי", אשר רציחה נשקפת מעיניו, יושב לו ליד השולחן, וכאשר ראה את פני המכוסים בציץ היהדות — התקצף מאד. אך תגרנותו לא נתנה לו לפגוע בכבודי, שהרגיש סוף סוף, כי בכל אופן לא אני אבקש כסף ממנו, אלא הוא יקבל ממני. שאלני: מה חפצנו? וכאשר אמרו לו רודניצקי וזוסמאנוביץ', כי אנחנו מבקשים תה, אמר:

— הכנסו אל החדר השני.

נכנסנו אל החדר הזה, והנה הוא מלא עשן. שבתי אל המסדרון ואמרתי לו, אולי יש חדר שאין בו עשן. ועל זה ענני:

— יש, אבל בברדיצ'ב.

חפצנו לעזוב מיד את הבית, אך העיפות גברה ונשארנו לשבת שם מעט וכבר בלי שאול את פינו הגישו לנו תה. כמובן, לתה זה לא היה לא טעם ולא ריח. נחנו מעט ושלמנו כל מה שדרשו, ואמרתי בלבי: זאת הפעם שלמתי דמי צער ורפוי ובושת (כלומר: את המנוחה חשבתי לרפוי).

שבנו משם ויצאנו עוד הפעם החוצה, מצאנו עגלון, רודניצקי, שהיה בקי בנעשה בערים ובמקומות, אמר, כי צריך לנסוע לאיזו אלמנה עבריה. באנו אל בית האלמנה, ובקושי גדול פתחה את הדלת ומיד נמלטה, כפי הנראה, העירונו אותה משנתה. היא הראתה לשלשתנו חדר אחד, שבו עומדות מטות אחדות ובהן ישנו כבר אנשים ונשים והציעה לנו שנקח גם לנו מטות אחדות וניכון יחד בכנופיה.

כשראתה, כי קצה נפשי בזה, הראתה לי בזהלולים גדולים איזו ספה

בחדר האוכל, אך אמרה לי מראש, כי בעוד שעה יקומו הישנים לשחות רחצה. כמובן, לא פשטתי את בגדי ושכבתי על הספה וכמעט שלא נחתי כלל. שלחתי את רודניצקי להודיע היכן יושב לונאצ'ארסקי ומתי יקבלני, והביא לי ידיעה בדורה. ובינתים נשמע הקול, איגני יודע באיזה אופן, כי באתי ליאורוסלב וכבר נקבצו ובאו אלי יהודים, להודיע מהו הענין שלי ללונאצ'ארסקי, ומיד הציעו לפני הרבה השתדלויות מכל המינים על פי מנהגי ישראל. השיבותי להם, כי באתי לבקר אצל קרובי הדרים פה בעיר הזאת. נודע הדבר לקרובי, כי אני כאן (מה שחפצתי להסתיר), ותיכף ומיד בא אלי בן דודי והוציאני מבית המלון הזה אל ביתו ושם כבר הגישו מטעמים, ואחר כך הלכתי לטייל עד שתגיע שעת קבלת הפנים. וכדי שלא להוציא את הזמן ריקם נכנסתי אל מספרה אחת, שראיתי באיזה רחוב, והנה המספר הוא יהודי מגולי בריסק דליטא, מן הגולה אשר הגלתה על ידי ניקולאי ניקולאייביץ', המצביא הראשי מימי השלטון הישן, והוא כבר קרא אותי בשמי וכאשר שאלתיו:

— מאין יודע מר את שמי?

אמר לי:

על פי הפוטוגרפיה שלך.

הלא אתה יעקב איסאייביץ מזא"ה ובודאי חפץ להסתפר מפני כבוד השבת ומפני כבוד השה לונאצ'ארסקי שבאת אליו.

לשמע הדברים האלה נשתוממתי ובאותה שעה נזכרתי, מה שקראתי בספרי שלום־עליכם, ועוד יותר מה ששמעתי מפיו, כי היהודים הם בעלי חוש הריח מפותח ומריחים אלפי פרסאות כל איש חדש הבא לגבולם. הסתפרתי ויצאתי החוצה ללכת אל לונאצ'ארסקי דרך סמטאות וזרכים מעוקלים, שלא ירגישו בי „בעלי הריח" אנה פני מועדות. ודבר זה כמעט שעלה בידי כל הדרך. רק על יד המבוא של המלון ראיתי הרבה יהודים עומדים בשורה וכאשר נכנסתי קראו לי „שלום". הבינותי, כי כל עמלי היה לשוא וכי „בעלי הריח" המה גם בעלי־שכל, ובחכמה עשו שלא שמרו את צעדי בלכתי בדרך, כי אם לקבל את פני בהכנסי אל המלון.

אמרתי להם:

— אחי, לא טוב הדבר שאתם עומדים בכנופיה על יד המלון.

ונכנסתי.

נכנסתי לחדר ה„שר" — כמו שרגילים יהודים לכנות את כל בעלי השלטון. חדר מהודר, מלא מטות, ובקצהו שולחן־כתיבה וסביבו בחורות כותבות על מכונות. האחת מהן, ארמנית יפה מאד בעלת עינים בוערות כאש, פגשתני בבת־צחוק מרחפת על שפתותיה ובשאלה:

— אתה באת אל אנאטולי וואסיליביץ? הוא עסוק מעט ובעוד חצי־שעה יכנס.

בקשתני לשבת וגם נתנה על ידי עתון מקומי. בהעתון הזה קראתי את הנאום שנאם לונאצ'ארסקי באסיפה רבה ביום אתמול. שם צטט את עמוס הנביא, אשר קראהו בשם „קומוניסט", ובדרך כלל אמר: „כל הנביאים בשעתם היו קומוניסטים, כי כל אדם ישר אי־אפשר לו שלא יהיה קומוניסט", ובצחות לשונו הסביר את צדקת השיטה הזאת ואת העיקרים שלה באופן פופולרי. עוד אני מסיים את מאמרו, והנה נכנס בעל המאמר בעצמו. קרא לי לשלום וישב ממולי בחדר המטות. ואני מסרתי לו מעטפה חתומה, שנתן על ידי דולגורוקוב למסור לו. הוא קרע את המעטפה וקרא את התוכן והחל לדבר:

— מוסקבה לפלוני אלמוני (כלומר קרא בשמות בני־אדם שאינם ידועים לי). על פי המומנט הפוליטי אין הדבר הזה מתקבל.

ורק אחר כך הרגשתי כי אחת מבעלות המכונות כתבה כבר את הדברים האלה במכונה ואז הבינותי, כי זו היתה תשובה על המכתב שהבאתי. אחר כך פנה אלי בשאלה:

— מה הוא הענין?

הרגשתי את עצמי שלא בטוב. לדבר על דבר ענין קרוב ללבי כזה בחדר המטות (המטות היו כולן יפות ומהודרות), שכולו אוזנים קשובות, לא נסיתי מעודי ולא ידעתי מה לעשות. ובמקום אומר ודברים הסיבותי את עיני לכל העברים ובמלל עיני זה הרגישה הארמנית ופנתה אל לונאצ'ארסקי לאמור:

— הלא הוא פנוי, מוטב ללכת לשם, שלא להפריע את הכותבות במלאכתן.

הוא הלך אחריה ואני אחריו והיתה לי הזדוחה, כי הוא ישב על יד שולחן

העבודה שלו והושיבני למולו, ומשמאלו עמד שולחן עם מכונה, אשר על ידו ישבה הארמנית, אשר מסיבתה לא רק שלא הפריעתני מעבודתי, כי אם נתנה לי דחיפה רוחנית לדבר כל מה שבלבי.

הוצאתי מכיסי את הטלגרמה, שקבלתי מחברי העסקן ה' גיטין ממוהילוב, שהיה אז בהומל, טלגרמה ארוכה, אשר בה התאונן, כי סגרו את בית הספר העברי המופתי אשר בהומל בלי שום סיבה, רק מפני שהלשון העברית היא השלטת בו. והנה הוא מסיים את הטלגרמה בזו הלשון: „ההורים, המורים והתלמידים ממלאים את ידך להשתדל לפני הקומיסריון להשכלה לבטל את הגזירה". לונאצ'ארסקי קרא את הטלגרמה והשיבה לידי והחל לדבר, הארמנית כבר פרטה על מכונה: „מוסקבה". ושוב איזה שם „נרקומפרוס":

— טלגרפו בתכיפות: על ידי מי ומתי ועל פי איזה יסודות השתמשו באמצעים מדכאים כנגד בית הספר העברי בהומל".

ותכף ומיד חתם ואמר:

— לשלוח את הטלגרמה תיכף.

אז התחלותי להרצות לפני לונאצ'ארסקי את כל הענין הזה לארכו ולרחבו ותמצית השיחה היתה כזה:

— בודאי יודע מר, בתורת אדם העומד בראש כל המוסדות של השכלת העם ברוסיה, את יקרת ערך השפה העברית בעולם המדע בכלל וכי אין לך אוניברסיטה בארצות הנאורות שלא העמידה חכמים וחוקרים במקצוע הפילולוגיה של שפה זו, במקצועות הפואיזיה של ספרותה העתיקה שבעתיקות, שהכל מודים, כי היא מן השפות היפות שברא העולם העתיק וכי ספרותה מלאה אוצרות של חקירות מדעיות בפילוסופיה, בתיאולוגיה, בבלשנות, וכל החכמים היותר גדולים שבעולם מקדמת דנא התעסקו בה לא פחות מבשפת רומא ויון וחכמי אומות העולם חברו ספרים נפלאים בדקדוקה, במלוניה ובחקירות היסטוריות. היתכן הדבר, כי עם ישראל, גישאה של הלשון הזאת, לא יתאמץ שבניו ידעוה ובאמת ההיסטוריה יודעת, כי אחרי אשר גלה העם הזה מארצו ונתפזר בכל העולם כולו חשב לחוב קדוש ללמד את בניו לשון זו ועיר שלא היה בה בית־ספר ללמד את

בני העניים שאין להם הורים ומחנכים את הלשון הזאת — היו ,מחריפים אותה. כל איש שלא ידע את הלשון הזאת נקרא בפי היהודי בשם „עם הארץ". וכך היה הדבר גוהג מקדמת דנא. ושום ממשלה שבעולם לא הפריעה את היהודים מללמד את בניהם את שפתם ואת תורתם הכתובה בשפה הזאת. רק אדריגנוס קיסר היה הראשון, אשר העיז לעשות כדבר הזה, והעם לא חדל מלעבוד את עבודתו בחשאי והיה בא בנקרות צורים ומחבואי סלעים והיה מוסר את נפשו על למוד התורה והשפה. ועכשיו, בתקופה נאורה כזו, אשר כל האוניברסיטאות היותר מפורסמות בעולם, כמו האוניברסיטה הוינאית, הברלינית והאוקספורדית, יש להן קתידרות מיוחדות ללמוד שפה זו, יאסרו דוקא על היהודים ללמוד את השפה הזאת בבתי־הספר לעם? הלא זהו דבר שאי־אפשר להאמין, כי בשעה שזכתה רוסיה למפקח על ענייני ההשכלה כבבודו, תוציא גזירה כזו? היתכן הדבר, כי מר מצטט בנאומו את עמוס הנביא ובני ישראל יתחנכו באופן כזה עד אשר יקום לו דור, אשר ישאל בתמימות: מי הוא עמוס? לא אוכל להאמין דברים כאלה. אמת הדבר, כי היתה תקופה בישראל, תקופה לא ארוכה, קרוב לחמש ועשרים שנה, שנתרופפה מעט ידיעת השפה הזאת בין עם ישראל אשר החל להתבולל, אבל תקופה זו עברה, ועכשיו חזר עם ישראל ללמוד בשקידה את לשונו, ולא זה בלבד, כי אם גם החל ל ד ב ר ב ה. והוא דבר נקל מאד, כי אבותינו, אם כי לא דברו בשפה זו והחלו לדבר בשפה דיאלקטית שנבראה בארץ אשכנז וגם בשפה דיאלקטית שנבראה בארצות המזרח הידועה בשם אישפניולית — בכל זאת ידעו כולם, פחות או יותר, את השפה הזאת, המשותפת לכל האומה בכל ארצות פזוריה. בשפה זו מתפללים כל היהודים שבעולם, בשפה זו הם מחליפים מכתבים איש עם רעהו, בשפה זו, אני מעיד לפני מר, נחלו אבותינו אפילו את ספרי־ההשכלה שלהם, בשפה זו היו כותבים כל מיני שטרות והרבה היו רגילים גם לדבר בשפה זו, ועכשיו החלה תקופת הדבור בשפה זו גם בעניני הול ושאיפה זאת היא שאיפה פנימית של העם, לא שאיפה מפלגתית, כמו שאומרים, של הציונים לבדם, זוהי שאיפה של העם כולו, ואחרי אשר החוק החדש אומר בפירוש, כי כל קבוצה, לא פחות מעשרים וחמש איש,

יכולה ליסד בית ספר לכל מיני למודים שהיא בוחרת בהם, והממשלה תומכת בידם — למה זה יגרע חלק השפה הזאת מכל השפות? בעת האחרונה, עוד קודם המהפכה היתה אסיפת מורים עברים, אשר החליטו ליסד בתי־ספר עברים על פי כל היסודות הפידגוגיים, אשר לא השמיע אותם שום איש קודם הריבולוציה, בין השאר — התפתחות רגש הדרור והחופש וכדומה. ועכשיו אם יסגרו הבתים האלה הלא כל אותם התקונים שעמלו בהם טובי העברים ושעלו להם בחרף־נפש, יתבטלו מאליהם, כי מוכרחים יהיו להיות בתי־ספר בלתי־ליגליים, והעם ההולך בחושך ימצא לו על פי שקול דעתו עוד הפעם מלמדים נבערים, אשר יכניסו חושך ולא אור בדבר הקדוש הזה.

ל ו נ א צ׳ ר ס ק י: — אינני יודע, מי זה האיש המחלק על ערך שפת עבר חוץ מן הקומוניסטים היהודים, והלא המה אחינו בדעות, ולא נוכל לבלתי האמין בהם באמרם, כי שפת עבר היא שפת הבורגנים ולא שפת העם, וזהו רק תכשיט בורגני או קלריקלי, ובבתי ספר לעם צריכה להיות שפת העם ולא שפת ההיסטוריה של העם, וכמדומני, שזהו סלע המחלוקת. אתה חושב את השפה הזאת לשפת העם, והמה באים בשם העם ומכחישים את הדבר.

א נ י: — אוכל להבטיח את כבודו, כי כל מה שנעשה בחיי עמי פנימה ידוע לי לכל פרטיו, ומעולם לא שמעתי משום יהודי בשעה שהוא אומר: הגיעה שעת הלמוד לבני, שלא יכוון דוקא לשפה שאני מדבר עליה, כי את השפה הדיאלקטית. אינני מלמד כלל, כי אם יודע אותה ממילא, ואינה נחשבת בעיניו לדבר השוה ללמוד אותה. ובנוגע לבורגנים, אשר אמר, אוכל להעיד, כי כל בורגני, או מי שחושב את עצמו ראוי לעתיד להיות בורגני, אינני מלמד את בניו את השפה העברית. הוא מלמד אותם את כל השפות שבעולם, חוץ מהשפה העברית, ורק בני העניים, בני המון העם, העמידו לעם ישראל את כל הסופרים העברים, את כל יודעי התורה, את כל חוקרי הספרות העברית וגם המשוררים הגדולים של זמננו כולם הם בני שדרות העניים ולא העשירים: — ותנה, מה יתא בסופו של דבר? השפה הדיאלקטית תשכח בוודאי מפיות בניהם ואת השפה העברית לא ידעו, ובכן נשאר עם ישראל בלי שפה לאומית שלו.

לונאצ'ארסקי: — האסון איננו גדול כל כך אם עם ישראל ישאר בלי שפה ביחדת, אבל מה שאתה מאמת, כי השפה העברית היא שפת העניים, זהו דבר חדש בעיני לגמרי, אם כי הנני זוכר עכשיו, כי יש לכם משורר ביאליק, האם גם הוא מבני עניים?

א נ י: — לא רק מבני עניים, אלא מבני עניים שבעניים, אבות אבותיו היו עניים, ולא רק ביאליק כי אם גם כל הסופרים העברים מלבד אחדים יוצאים מן הכלל, אשר נער יכתבם, כולם הם מיוצאי דלת העם העברי.

לונאצ'ארסקי: — האם גם שלום־עליכם הוא מבני העניים?

א נ י: — הוא בכל אופן מבני אנשים, אשר אם כי היו נקראים בעיירתם בשם אמידים, אבל כמדומני, כי כל בורגני יתעלף אם ישמע, כי אמידים כאלה הם חבריו. כל העשירות של אמידים כאלה היתה בזה, כי היה להם פעם לשבוע כזית לחם לבן ופרוסת לחם לבן, כלומר: ליום השבת. כמדומני כי הסופר מקסים גורקי, הבקי בחיי היהודים ה„עשירים" ממין זה, יעיד לכבודו, כי כל אלה האנשים הם פרוליטאריים מלידה ועד מותם.

שיחה עם גורקי

ביום א' ו' תמוז תרפ"א בקרתי את הסופר מקסים גורקי בלויית דולגורוקוב וספרתי לו את כל הידיעות המבהילות, שבאו לי מערים שונות על הפוגרומים הנוראים שהיו בימים האחרונים, וכשתארתי לפניו את האכזריות של עושי הפרעות בישראל, זלגו עיניו דמעות.

זו לי הפעם השניה בימי חיי, שראיתי נכרים מבכים את חללי בת עמי. בפעם הראשונה ראיתי דמעות כאלו יורדות מעיני הסופרת קוסקובה באסיפת חברת מפיצי ידיעות נכונות על היהודים והיהדות, שהייתי נשיאה, ומרת קוסקובה היתה מרצה שם על האמצעים שיש להשתמש בהם נגד הפרעות. בשעת הויכוחים, כשנוכחה לדעת, כי אין עצה ואין תרופה פרצה בבכיה. וזכורני, כי בשעה שנאמתי את נאום הסגירה, בקשתי להכניס להפרוטוקול את המקרה, כי אשה רוסית הורידה דמעות על שבר בת עמנו. ועיד עלי לציין קוריוזה אחת, כי בהרצאתה הציעה מרת יקטרינה דמיטריבנה קוסקובה ליסד יעדה מיוחדת לחקור חקירה מדעית את טיבם של היהודים, כדי שידעו הבריות, כי אין יסוד וקורט לאנטישמיות. אותה שעה נגש אלי צעיר אחד ובקש ממני את רשות הדבור. היה זה בנו של ידידי יחיאל ליבונטין. נתתי לו את רשות הדבור, והוא פנה אל המרצה בשאלה:

— ומה יהיה אם תוועדה תמצא, כי היהודים הם לבמה בן הבקורת, ובכן המסקנה תהיה שיש לבערם מן העולם? ובדבר זה ישתתפו לא רק ההם, אלא גם אנו, כל המסובים כאן, יהנשיא בראשם?!

היא צחקה וכל המסובים אחריה.

אבל נעבור אל השיחה עם הסופר, המצויין לא רק בעטו, כי אם גם במדותיו התרומיות. ראשית שיחתנו היתה על דבר הרעב הנורא בסאמארה ובשאר ערים, וגזרקי ספר לי, כי הפאטריארך טיחון ערך קול קורא לאמריקה, לאנגליה ולשאר הממלכות לרחם על הנזעים ברעב ולשלוח מזונות ובגדים ובקשני, כי אכתוב גם אני קול קורא כזה. אמרתי לו:

— הדבר הזה צריך עיון גדול, כי בשנת 1918, כאשר פנה אלי הצעיר מר דולגורוקוב בבקשה לחתום על כרוז כזה על שם הנשיא ו י ל ס ו ן בנוגע לילדי ארץ רוסיה, חתמתי בלי שום פקפוק וראיתי, כי שם היה חתום גם הפאטריארך הנזכר; אבל עכשיו חוששני, שמא יחשב הדבר לעוון בעיני הממשלה הסובייטית ואביא עלי ועל עמי קללה ולא ברכה, אחרי שכל מין יחס שיהיה אל האנטנטה מעורר חשד. והא ראיה, כי הוריעה הציונית, אשר עיניה ולבה לארץ־ישראל בלבד, נאסרה כשלשה ירחים מפני שחשדוה ביחסים טובים אל האנטנטה. זאת ועוד אחרת. איך אחתום על כרוז כזה, בשעה שדם ישראל נשפך בארץ רוסיה, וכל היתומים והאלמנות שנשארו לפליטה זקוקים לתמיכה גדולה, ואי אפשר כלל להשיגה מחוץ לארץ, כמו שהיה ב־1903, אחרי הפוגרום הקישינובי והפוגרומים שבאו אחר כך? עכשיו גם עזרת זו חדלה, כי אפילו אותה תמיכה שנתקבלה מאמריקה בשביל נגועי הפרעות לא גמסרת לצבור העברי והיהודים המוכים נכללו בכלל כל הזקוקים לתמיכה שלא פגעו בהם פוגרומים, וכמעט נשארו בלי תמיכה, אם כי הוכו בכפלים. והמצב הכלכלי של היהודים ברוסיה נהרס כל כך שאין הבור מתמלא מחוליותו, ואחי בני עמי גוועים ברעב בראש כל חוצות, אחרי כל השחיטות והאכזריות שנעשו לעיני השמש בלי שום מחאה מצד אירופה ואולי גם בעזרתה או בשותפותה לדבר עבירה, או בשתיקה הדומה להודאה. הבזמן כזה יוכל אדם לחתום על כרוז בנוגע להאסון הכללי המתסור של עם הרוסים, אשר הכל יודעים מראש, כי עזרה זו תהיה בעם ישראל והלאה? הלא הפאטריארך מבקש רחמים על אחיו בני עמו ודתו ועל מי אבקש רחמים אני? אם אין לי האפשרות לפרסם ברוז לכל העולם על דבר הנוראות שנעשו לעם ישראל, שאפילו בעשיהם של הצלבנים ושל

חשליניצקי כאפס הם לעומתן, וכופין אותי לעבור בשתיקה על כל הדברים האלה. איך אוכל לחתום על כרוז, שבפלכים פלוניים בארץ רוסיה יש במקרה רעב? איך אוכל להתחפש ל„תם", כי צרת הרעבים הללו שבאיזה־פלכים נוגעת עד לבי יותר מחללי הרעב הכרוני וחללי הקרדומים הפוגרומיים! אם לא נמצא אפילו איש אחד בכל רוסיה שירים קולו נגד זוללי־אדם אלה, הלא תהיה זו צביעות מצדי אם אשתוק בענין זה ואריע קולי דווקא בענין הרעב בסאמארה. בשפתו הלאומית של עם ישראל יש ביטוי מופלא במינו: „חרפת רעב". כי רעב הוא חרפה מנקודת מבט התרבות העברית, כי אלמלא השחיתו בני האדם את דרכם, אי־אפשר היה לו לרעב בלל להיות בארץ. החכמי התלמוד כבר הורו לנו הלכה מחוכמה, כי כל רעב בא לארץ רק בשעה שמשחיתים „בני אדם" את דרכם על הארץ, וכמה יפה היא הסיסמה שלהם: „הרעותי את מעשי וקפחתי את פרנסתי". ואני שואל ממך, אישי הסופר, איזה ביטוי תמציאו אתם כדי למצות את כל עומק הזוועה של הפוגרומים האחרונים? הלא בנגע למעשים רעים כאלה גם להשתמש במלת „חרפה" — חרפה היא!

איש שיחי התרגש מאד ואמר לי באנחה גדולה:

— מודה אני, כי העם הרוסי הוא איזה חומר של תופת ואבדון, שאין עוד אדם יכול להתבונן בו, בקורותיו ובמעשי אכזריותיו בלי שיבוא לידי יאוש. ובני דורנו, אשר שאפו אל חידושו של העם הרוסי ואל שחרורו מעבדות ומעוני, אלה ששפכו דמם והפקירו את חייהם על כך, דומים בעיני לאיש צעיר שבכל חום עלומיו שאף למצוא נתיבות ללב עלמה אהובה, ואחרי אשר הצליח למשוך את לבה אחריו, מצאה כי פגומה ומוזהמת היא מכף רגלה ועד קדקדה. אין לנו ואבוי לדורנו! ובגילוי לב אני אומר לך, כי גם מצב עמך הוא מצב „שלאחר יאוש" בעיני, כי הרדיפות בנגדו הגיעו עד מרום קצו, ואם הזכרת את מסע הצלבנים, צריך אני להעירך, כי בימינו אלה יש מסע כתבנים של כל אומות העולם בכל הלשונות לזרוע בלבבות בני אדם הרבה שנאה ולעוררם לעשות אגודה אחת כדי להעביר את עם ישראל מן העולם. הלא עוד בימי המבשלה הצארית חי מגלות עפות המיוחסות לאיזה לבלר נמוך ושמו „ג י ל ו ס". בוודאי קראת את הפאמפלטים

שלו על עם ישראל, את בלבולו ואת שקריו, אשר אין להם לא טעם ולא ריח, ואפילו בימים ההם התביישו להעלות אותם בדפוס והסתפקו בזה, כי כתבו אותם על ידי מכונות בהקטוגרף, ועכשיו קבלתי את ספרו של נילוס זה בשלימות, מדפס בחיזיר רב. בשעה זו, שכל כך קשה להדפיס ספרים הגונים, אשר כל העולם הגאור מיחל להם, נמצאו אמצעים חמדיים ונייר וצבע ומסדרי אותיות המטנפים את אצבעותיהם לפרסם סמרטוטים כאלה בדפוס. עוכתי תשובה על הספר הזה, ועיד אקיה להמציאה לתוך לארץ, ואולי יעלה בידי לקבוע אותה בדפוס, אבל מי יודע, אם יעלה דבר זה בידי, כי אין שונאי ישראל חפצים כלל בשום חקירה ודרישה בנושא זה.

א נ י: לדברי הקודמים ולדברי תשובתך עלי להוסיף עיקר גדול, אשר עלי לעורר עליו בכל תוקף, כוונתי לזיוף הנעשה לעינינו בנוגע לערבוב המושגים ביחס אל הפוגרומים. תמיד מכנים את הפוגרומים שלא בשמם ומאפילים במלים שונות את המושג „פוגרום". למשל, פלוונה היה מכנה אותם בשם „מהומות", התמלה פוגרום היתה נחשבת בעיניו לסגנון מהפכני. והיה האיש רגיל לומר: ברוסיה אין פוגרומים, אלא אי־סדרים המתרגשים ובאים במדינה, כעין תשובה מצד העם על הנסיונות של המהפכנים לחולל מהפכה בארץ. וסטוליפין היה מכנה אותם בפירוש בשם „הכאה בקדקוד המהפכה" (אודאר פו ריבולוציי), ובימינו אלה מכנים את הפוגרומים גם כן בשם מזויף מעיקרו: „באנדיטיזם". מה הוא באנדיטיזם זה? רציחות לשם גזלה? כלום מבחין הגזלן בין לאום ללאום או בין דת לדת? כלום דרכם של פיראטים היא להתנפל על אניה ולעשות חבדלות בין הנוסעים: יהודים — מימין, שאינם־יהודים — משמאל, ולהרוג רק את היהודים ולבזוז רק את רכושם של אלו אפילו אם יהיו סמרטוטים, ולעומת אצרות זהב שבידי לא יהודים? הלזה יקרא בנדיטיזם? הלא זהו פוגרום! פרעות ביהודים דוקא. ובשעה שעם ישראל דורש מאת הממשלה להצילם מיד מרצחיהם, בזזיהם ומאנסיהם, משיבים להם: „מה אתם מבקשים? אנו נלחמים בכל תוקף עם הבנדיטיזם". אמנם, נכון, כל בנדים עלול לעשות פוגרומים, אבל לא כל המשתתפים בפוגרומים הם בנדיטים. ועל כל פנים, ברור כשמש, כי הבנדיטים אינם מערבבים את הפוגרומים עם הליסטות

שלהם. דבר זה מביא באמת לידי יאוש. את ההגנה העצמית אוסרים. להמלט אין "מהיורים. ההגירה מן הארץ העופכת את דמם גוררת עונשים „על פי החוק", וכשיש צורך להיתמש בחתימתו של איזה יהודי לעזרת הרעבים שבמקומות אחדים במדינה, מדברים עמו בשם „היושר הכללי" ואומרים לו: „בוא וחתום". את קול הקורא שלו בנוגע לעצות עמו משתיקים, ולו אומרים: שא קולך בנוגע לצרות אחרים. יגיד נא לי, אדוני, בתור סופר, היש בכח כל הסופרים בעלי הכשרון שבכל העולם כולו, אם גם יקומו כולם כאחד לכתוב ציורים מחיי ישראל בימינו אלה, לתאר בראוי את ענויי הנפש של אומה שלמה, אשר למכותיה אין רופא וזה קוראים להשתתף ברפוי בגעי חלתה!

— שמעתי את דבריך בציון — אמר גורקי — ואיני מעיז בנפשי עוד לבקשך להתום על קול־הקורא, כי הצדק אתך בהחלט. חיים אנו בתקופה אמורלית, כליון של אומה שלימה נהשב לדבר של מה בכך, שאי אפשר לטפל בו. ואין לך דבר העומד בפני הפוליטיקה.

— זכורני — אמרתי אני — כי בשעה שבאה לפני הצאר האבזור שבאכזרים ניקולאי הראשון, רשימת הדיקבריסטים שנידונו להליה, ובתוכם ראה גם את שם ר י ל י י ב, אמר להסובבים אותו: „חבל, כי לא ידעתי שהוא משורר, כי עתה השארתיו בחיים".

— ובימינו אלה — אמר גורקי — אלכסנדר ב ל ו ק הוא במדאי משורר גדול, והוא גוזע ממש ממחלת הצפדון (מחלה הבאה מחמת רעב תמידי) ואין איש עוזר לו.

בדבריו הוציא מתיקו טלגרמה שקבל מפטרוגרד, שבה מודיעים לו, כי עוד אחד מגדולי המדע ברוסיה גוזע ברעב.

שאלתי את גורקי:

— ומה שלום ו י ר ה פ י נ ג ר, העודנה בחיים? והשיב לי, כי היא חיה ודרה עכשיו במוסקבה באיזו סנטוריה, כי בריאותה לקויה מאד, אם כי היא רק בת ששים שנה.

— ובכן, אמרתי, אולי יפתור לי מר את השאלה, אשר אנוס אני לשאול את פיה, ואם ישיב לי מר, לא אתיה אנוס לחטריחה.

— טוב מאד, ענה גורקי, אם אוכל, אז בודאי אשיב.

ספרתי לגורקי, כי בקשר עם זכרונותי מימים עברו, רושם אני זכרון בנפש את נצני המחפכה ברחוב היהודים, ובראשם חנני מזכיר את שמו של אליעזר צוקרמן, וזכורני, כי גם וירה פינגר כתבה זכרונות על אודותיו, ומוכרח אני להשתמש בהם כדי שתהיה בידי תמונה שלימה מאיש זה, שהרי כותב אני זכרונות מימי ילדותי בעוד גם צוקרמן צעיר לימים. היא כתבה זכרונות על ימי בגרותו ופעולותיו במסירות נפש לטובת המהפכה. אני רק את הפרח ראיתי והיא הלא ראתה את הפרי, היתכן, כי יציר פרח בושא פרי בלי ציור הפרי עצמו?

הוא התחל לחדש בזכרונו את כל מאמריה ואמר לי, כי גם הוא יודע בבירור, כי באמת כתבה על אודות צוקרמן זה, אבל קשה לו לזכור היכן, באיזה ירחון או קובץ. והוא נתן לי את האדריסה שלה, כדי לשאול את פיה.

שאלתי, אגב אורחא, את גורקי: איך מתיחסת וירה פינגר אל מהלך העניינים עכשיו ברוסיה, והשיב לי, כי היא מתיחסת אליהם בשלילה גמורה.

אחרי שהבטיח לי לדבר בעצמו עם ל נ ין ולבקש ממנו בשבילי ראיון והבטיחני להודיעני את תשובתו, קמתי מעל מושבי וברכתיו ברכת הפרידה.

עברו עשרה ימים ולא קבלתי שום תשובה. איך שיהיה, נשאר בלבי רושם עמוק, כי גורקי מלא יאוש בנוגע לעתידות עמו, ועוד יותר בנוגע לעתידות עמו; את יחסו הפוליטי בדרך כלל לא בטא בפירוש, אבל דמעותיו, בהזכירו את חללי הדעב של טובי ארץ רוסיה ואת חללי הפוגרומים של עם ישראל, היו „דמעות אינטיציונית".

כאשר לווני עד פתח היציאה, אמר לי, כי אם יהיה לי איזה דבר, אוכל לפנות אליו בכל עת ובכל שעה. ובזה נפרדנו.

אחרי כמה ימים פגשתי אדם אחד מן השמאליים הקיצוניים, שהיה זמן קצר מן העומדים בראש הנהגת המדינה. בנוגע ליחודות היה אדוק באמונתו ובנוגע למחפכה אדוק בקיצוניותו ובקומוניזמו. וכאשר ספרתי לו בקצרה את השיחה עם גורקי, אמר לי, כי אדם זה הוא מן השחורים שבשחורים ברוסיה אלה, הצועד בדרכי טולסטוי ודגלו של ענק זה בידו, אבל

על הדגל הזה, כידוע, היו חריטות המלים: „החרש לא אוכל". ומה עשה גורקי? הוא אוחז דגל זה בשתי ידיו, אלא שמחק ממנו את המלה „לא". במסתרים ובחדרי חדרים הוא בוכה, ובשעה שהוא כותב על הצרות ועל התלאות, אין בו גבורה מהפכנית להתריע על שגיאות בהנהלת המדינה בימינו. בדרך כלל ישנם אנשים אידיאליים באלה, המביעים היטב את אמיתות האידיאל הקומוניסטי ואת צדקתו, ובמדה שהם מסייעים בעטם הגאוני או בכשרון הכורם לאידיאה הרמה הזאת, בה במדה הם יראים לגלות את חסרונות התגשמותה בחיים. שוטים הם מעט גמורה, בחשבם, כי אידיאה צודקת כזו צריכה להסתיר את מומיה; יראים הם פן תהיה הבקורת כלי נשק בידי מתנגדי האידיאה להפילה מפלה גמורה, בעת שבאמת הדבר הוא להיפך: הבקורת האמיתית תתקן את המעוות ותוסיף אומץ ואריבות ימים לאידיאה זו, אשר בכל אופן, תתגבר. סוף סוף תתנצח, כי האמת והיושר על צדה. ההדגל האדום, שהורם בימינו אלה בפומסדאם, מקום משכן הלוחם היותר מסכן להתקדמות העולם החדש, כוילהלם בשעתו, הוא העדות התמידית, כי הקומוניזם סופו לנצח. והפחדנים הרוחניים, המכסים את ערוות המהדיקה, בשעה שהם מספרים בשבחה, עתידים ליתן את הדין, כי „מדה ועוזב ירוחם ומכסה פשעיו לא יצליח". ובראש האנשים המוכים בפחד רחמנו, עומד גורקי, וכפי שהוא אדם גדול ובעל כשרון ספרותי רב, אחריותו גדולה מאד, והיסטוריה תפפחהו אל מחנה השחורים, אשר לא רק שלא הועילו, אלא גם קלקלו, כי גובים הרבה ממי שניתן לו הרבה.

שאלתי:

— אולי רק פחדנות פיזית הוא, מאימת הדינים הקשים שמטילה הממשלה החדשה על כל המערערים עליה?

על זאת ענני:

— בשום אופן לא! מתוך התיקתו ניכרת לא יראה גופנית, כי אם יראה פנימית. רק שלשה יחידי סגולה צמדו לתרוסים בדורנו זה, שמלבד ערכם הגדול בתוך מפלגתם פנימה זכו לכבוד ולחבה מן הכלל כולו בלי הבדל בין מפלגה למפלגה. אלא המה: טולסטוי, קרפוטקין וגורקי. אבל שנים הראשונים לא מחקו את ה„לא" מן הדגל: „החרש לא אוכל"! והשלישי

לא עמד בנסיון ומחק אותו, ובשביל כך לא יכירנו עוד מקומו בין יחידי סגולה, כי אם להיפך, הוא השחיר את שמו בעצם ידיו ונעשה נחות־דרגא בהיסטוריה של *תקופתנו הגדולה והנוראה*.

— אבל הלא טולסטוי מת קודם תקופתנו הגדולה, ומי יודע את הנהגתו ואומץ־רוחו עכשיו?

— איך היה מתיחס טולסטוי אל מעשי זמננו — ענני המדבר — כמובן, אין לדעת עכשיו לאחר מותו, ו„במתים חפשי", אבל משער אנכי, כי בשום אופן לא היה שותק.

— אבל קרפוטקין — עניתי — הלא חי בזמננו וגם הוא, במחילה מכבודו ומכבודך, הלא עבר על ה„לאו" שבדגל. ומי ידע את ריח בני האדם ומי יכול לשפוט אותם, ובודאי כקרופוטקין כגורקי, שניהם שתקו מפני הכרתם הפנימית בצדקת המהפכה האחרונה ושאיפותיה הגדולות, ועל כל פשעים תכסה אהבה.

איש שיחי נחפז לדרכו, כי בתו חלתה, ונפסקה שיחתנו באמצע. וכפי הנראה, נשאר עומד על דעתו, שפך את כל חמתו על גורקי והחליט גזר דינו לחובה, ובנוגע לקרופוטקין הבטיחני ליתן לי תשובה לעת אחרת.

עברו חדשים ולא קבלתי שום תשובה, אם כי נפגשתי כמה פעמים עם איש שיחי ולא מצא לנכון לברר את השקפתו בנושא זה. ולפי דעתי גם קרופוטקין וגם גורקי מנוקים מכל עוון, כי שניהם היו שותקים מפני הכרתם הפנימית בצדקת המהפכה האחרונה ושאיפותיה הגדולות. זאת ועוד אחרת: רוצים המה בקיום האידיאלים שלהם והושבים לעוון פלילי להעבירם תחת שבט הבקורת בימי צעדיה הראשונים. בטוחים הם, כי הפגימות של המתודיקה עתידות להבטל ולהיתקן תיקון עולם, אחרי שהבסיס נכון בעיניהם כנכון היום, ואין משגיחים בקטנות במקום גדולות, ואין האמת הצדק מנוצחים מפני שגיאות המיתודיקה, אשר המה רק ילדי יום ועתידות האידיאל הכללי הם בצחיים וגוברים. ועוד: טולסטוי וקרופוטקין אינם כלל אחים לא לדעות ולא למבטיסי המלחמה. הראשון הוא אמן, והשני איש המדע, ואין צד שוה בהם, אלא שכזה בן זה שניהם נבהלו לראות את העול הנעשה תחת השמש והפטיקו מעבודתם המיוחדת להם מפני תקנת העולם. הראשון נטה ממסלתו לעסוק בבירור מחשבות דתיות, ודגלו היה לתקן עולם במלכות שדי,

והשני נטה ממסלת המדעים, אשר היה מומחה להם, ומוכן מששת ימי בראשית, ועסק בסוציאליות לתקן עולם במלכות הקומוניות ואי־שלטונות האדם באדם אפילו לטוב לו, ואז לא יהיה גם רע לו. שניהם כאחד אוהבים את האנושות, ושניהם מתיחסים במרירות אל כל העומדים מנגד, בראותם אוון ולא יתבוננו, שניהם מגדפים את הבערות, הגסות והאכזריות של המעמדות הגבוהים; לשניהם כאחד יש נטיה לשכון את דכא ולהתרועע עם הנעלבים; שניהם כאחד רואים בעולם פחדנות יתירה, המזקת יותר מן האוולת. האוולת הולכת ופוחתת על ידי שמוש תלמידי חכמים, על ידי למוד אצל מורים מהוגנים ועל ידי חברה של אנשים מפותחים, ואילו הפחדנות אוכלת את האדם ושורפת את נשמתו עד לאין מרפא. הפחדן ירא מראות ומפחד משמוע. ובכן, היתכן כי ירפא מאוולתו, אחרי שאינו חפץ לא לראות ולא לשמוע, וכפאמוסוב, גבורו של גריבוידוב בשעתו אוטם את שתי אזניו באצבעותיו תוקע אותן עמוק עמוק וצועק: „אינני שומע, אינני שומע"!

גם טולסטוי, גם קרופוטקין אוהבים את השלום בתכלית, שניהם כאחד אידיאליים, בעלי טמפרמנטים של מתקני עולם, וקרופוטקין אולי עוד יותר אוהב את השלום מטולסטוי, אם כי השני מכריז תמיד על השלום ומאשים את המגינים על זכויותיהם באלמות, בשעה שקרופוטקין מחבב מאד את אלה האוחזים בדגל: „אין שלום, אמר ה', לרשעים", מצדיק את פעולותיהם ומתרועע עם בעלי הטירור. ועוד יותר רב ההבדל בין שני מצוקי הדור האלה ביחוסם אל האינטלגנטים, אל הנאורים ואל המדע בכלל. טולסטוי, בחזרו הרליגיוזי, מבזה ומפחית גם את ערך בעלי המדע וגם את המדע בכלל, ואילו קרופוטקין מתיחס אליהם ברגשי כבוד, אם כי גם הוא מצדו מאשים את בעלי המדע הללו, המסיחים את דעתם מן השדרות הרחבות של העם וייסוריהם.

על פי האמור, יש להאשים את קרופוטקין על שתיקתו בנוגע לדרכי פעולתו של השלטון, ואין להאשים אדם כטולסטוי, וגם את תלמידו גורקי הצועד בעקבותיו, ואם קטיגורו של גורקי איננו מאשים את קרופוטקין, על אחת כמה וכמה אין לו זכות להאשים את בן ציונתו של טולסטוי.

ב.

טפוסים מן הילדות

חובת גלות

כמו חי נצב לפני במחזה אותו „הפרוש־החדש", אשר ראיתי בימי ילדותי בבית מדרשו של זקני, תמיד עצוב רוח ושקוע ברעיונות, מביט לארץ יחולך שחוח.

זוכר אני, כי בימי „בין המצרים", בלשון חכמים, או בימי „שלשה שבועות", בלשון העם, כלומר, משבעה עשר בתמוז עד תשעה באב, היה יושב לארץ בחצי היום וקורא תקון־חצות באותו המנין, שהיה נקרא בשם „בעלי חצות היום", להבדיל בינם ובין המדקדקים במצוות, שהיו נקראים בשם „בעלי חצות הלילה". הראשונים היו ישנים בלילה וידי חובת תחנונים על גלות השכינה וגלות ישראל היו יוצאים בקריאת „תקון רחל" ו„תקון לאה" הבאים כאחד בחצות יום. ואלו האחרונים היו עולים על משכבם ומשימים אבן תחת ראשם ובחצות לילה היו קמים ומנגנים את התפלות והמזמורים של תקון „חצות לילה", ולא חפצו בשום אופן לעשות תקונים בתוך תקונים, להפוך את הלילה ליום.

מדי כתבי את זכרונותי אלה בתקופת הריסת עיקרי הדת, הנני משתומם לא רק על זה, שאמירת חצות, לו יהא ביום, ג"כ נחשבה בימים ההם למין קיפורמה, כביכול, אלא גם על הבורות שהנני מוצא על פי ידיעותי שכשיו בעצם המחלוקת לשם שמים הזאת. הדבר פשוט מאד ויודע ליודעי חן, כי אמירת חצות בלילה הוא מנהג ותיקון לכל ימות השנה, ואפילו בימים שאין אומרים תחנון, אפילו בשבת ויו"ט ור"ח מדלגים רק על „תקון רחל", אבל „תקון לאה" אומרים. ובנוגע לכל הימים שבין ה„מצרים", קבע האריז ז"ל, כי צריך לשבת

לארץ אחר חצות היום ולבכות ולקונן על חורבן בית המקדש ולסגף את עצמו במה שאפשר. ובכן, אותו המנין שהיה עורך חצות ביום התנהג על פי חדושי האר"י ז"ל, ואין כאן מקום לתרשומות מנקודת הדת. ומחלוקת כזו בשום אופן אי אפשר היה לכנות בשם מחלוקת לשם שמים אפילו על פי השקפת החרדים. אך מעשה שהיה כך היה, ואין מקשין על מעשה שהיה.

שמו של הפרוש החרש היה עובדיה, וזכורני, כי היה נקרא בשם "בדיה דער טייבער פרוש", כלומר "בדיה הפרוש החרש". הוא לא אהב לדבר הרבה, ומי שלא ידעו מקרוב יכול היה לחשוב, כי הוא לא רק חרש, אלא גם אלם. כשהיו שואלים אותו דבר מה, היה מטה אזנו להקשיב לשאלה, ואחר כך היה חושב מחשבות ומשיב לא בדברים, אלא באיזו נהימה, עד שקשה היה מאד להבין את תוכן התשובה.

עלי עשה "הפרוש החרש" רושם נורא, ועצבי היו נרגזים במשך שלשה שבועות אלו כשהיה יושב לארץ וממש משים על מצחו במקום הנחת תפילין "אפר מקלה". את הפדוצס הזה של ה"אפר" תחת ה"פאר" שבראש היה עושה באופן נורא מאד, עד שהייתי רועד מפחד למראה עיני. היתה לו קערית קטנה מלאה אפר והיה מחזיק אותה בידיו, ובברכים כושלות היה הולך אל מקומו הקבוע; ובשבתו לארץ, היה משים את האפר במצחו והיה צועק בנהימה: "לשים לאבלי ציון, לתת להם פאר תחת אפר". וכשהיה מתחיל לקונן על חורבן בית המקדש זוכר אנכי עד עכשיו את המקומות אשר היה משמיע אותם בקול זוועות עד שהיה לבי נרעד משמוע, ועד כמה שאפשר לחדש בזכרוני את המקומות האלה הם המה:

"ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו. שאג ישאג על נוהו", ואת המלה האחרונה היה משמיע באילו הקב"ה היה "אידישאי". לדוגמא באופן כזה: גו — ו— ו— אי —י — ו — הוי!..." ואחר כך היה מסיים בבת אחת את המלה "נוהו" במלואה.

גם היה מנהגו להוסיף מלים משלו בתקון חצית. למשל: כשהיה קורא את הפסוק: "ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרחה ולחגור שק", היה מוסיף משלו: "ואנן, אוי ואבוי — מה נענה אבתריה?"

זכורני עוד, כשהיה מגיע לדברים: „אנכי חטאתי, והוא אסור בזקים", היה מטיח את ראשו בכותל וחוזר על הדברים האלה בדמעות אין קץ, בילדה ובהטעמה גדולה: „אנכי חטאתי, והוא אסור בזקים"! כשהיה מגיע אל המלים: „קול ברמה נשמע בילדה קול נהי מציון המחוללה", היה מתיפח בהיסטריה ומוסיף משלו: „בילדה — המחוללה, אוי ואבוי!" וכדומה.

קטעים אלה דיים, כמדומני, לצייר את הרושם שעשה זה האיש, שהיה בוכה על העלבון הזה, שבשביל החטא של האומה, הקב"ה, כביכול, אסור בזקים מאז ועד עתה.

מובן מאליו, כי כל יודעי האיש וכל שומעי קינותיו לא היו יכולים לשער, כי איש כזה יחטא. ומה מן התימה? אם בעל־בית פשוט אחד, שמו היה ר' אברהם'קה ברלין, בקש בתחנונים מאת „הפרוש־החרש", כי יזכהו ללון בביתו כל הלילות, באמרו, כי ליגת צדיק כזה במעונו הוא הקמיע היותר טוב שבעולם ושימורים גמורים מפני ה„מזיקים". „בדיה הפרוש" נאות לבקשת בעל הבית תמיד ונעשה מלבי־ביתו התמידיים. ההדבר נמשך יותר משנה.

ויהי הלילה אשר אחד ממשרתי אברהם'קה נכנס אל חדר הפרוש להוציא משם את צרור הכסף אשר הטמין בחדרו בתורת שימורים ונצרך אליו באותו לילה לרגלי עסקיו, והנה לפניו מחזה נורא:

הפרוש החרש ישן במטה אחת עם המשרתת. למראה הזה נרעד המשרת של בעל הבית ונדמה לו, כי „הלא טובים" (השדים) ערכו מחזה בלהות כזה ויפול אחורנית ויתעלף. וממילא מובן, כי נעשה רעש גדול בכל הבית, הדליקו נרות ונכנסו אל החדר בכנופיא גדולה.

המשרתת נעורה וירדה מעל המטה והחלה לעורר את החרש שהיה ישן „שנת החרשים" המשונה, ואחרי עמוד הבהלה הראשונה נוכחו כולם לדעת, כי זהו ממש „הפרוש החרש", הוא ולא אחר, והמשרתת היא צביה־גנסיה המבוערת, היא ולא אחרת.

מה שנעשה באותו לילה איננו יודע, אבל הרעש למחרת הביקר בבית המדרש ובכל העיר היה מעין הרעש שביומי עזיהו. מכל בתי התפלה שבעיר נהרו המונים אל בית המדרש שלנו להקיר ולדרוש: האמנם נתפס „הפרוש"

החרש" עם צביה־גנסיה? ואחד הליצנים, אחרי שנודע לו, כי הדבר הזה הוא עובדה, אמר לפני הקהל:

— רבותי, איך לא הבינותם זאת מראש?! הרי, לכאורה, צריכה היתה להיות בעיניכם כחידה: מדוע בדיה הפרוץ גלוח דוקא אל אותם היהודים השואפים לתקונים בדת, העורכים חצות ביום ולא בלילה? וכי אריסטוקרט הוא? הלא, להפך! הלא צריך היה להיות מן העורכים חצות בלילה? ואיך לא עמדתם על הדבר הזה? הלא מובן היה, כי בלילה היה עסוק באיזה ענין אחר.

— אי אפשר היה לשער את הדבר הזה — ענה הקהל — חשבנו פשוט כי הוא חולה וקשה לו לעבוד עבודת הבורא בלילה.

— שיטים שבעולם! — ענה הליצן — כל החלשים אינם ישנים בלילה כלל. שאלו את הדוקטור האינספקטור רוליאנד ויגיד לכם, כי החלשים ממעטים בשינה וגם בשעה שרוצים לישון אינם יכולים. אבל מה נאמר ומה נדבר, כי עלתה בימינו כך, כי בנוגע לעבודת הבורא אין איש שם אל לב ואין מתבונן, כי הפרוש החרש עשה דבר נורא עם צביה־גנסיה במשך שנה שלימה — וביום הוא צועק: „אנכי חטאתי, והוא אסור בזקים". חוכא וטלולא עשה החרש לציני כל ישראל. חרפה ובושה לכל בעלי בית המדרש!

בשיחות כאלה עברו ימים אחדים, ולפתע פתאם יצא הקול, כי ביום פלוני בבוקר יעמוד הפריץ החרש למשפט המורה הוראה ר' חיים'קה.

לקול הזה נאספו ביום הדין במעגנו של הרב קהל גדול, אולי לא פחות מאשר ראיתי בימי מעמד ביילים בקיוב.

גם הרבי שלי עם כל חברי באו לבירור הדין הנורא הזה. והנה ראיתי את המחזה.

הרב יושב על כסא, ראשו כפוף ושתי ידיו על מצחו. ה„נאשם" בא בליוית שמשים, שתמכו בידיו מזה אחד מימין ומזה אחד משמאל, כי לא יכול לעמוד על רגליו, בודאי כפני כלא ניתן לחמי כל העת הזאת, או אולי מאימת הדין.

והנה נשמע קול הרב, שלא מסתכל בפני הנאשם והתחיל לבכות ויצעק בקול כדברים האלה מבש, אשר נקלטו בזכרוני, יהגני ערב ואחראי בעד כל הגה ימלה, לאמור:

— ר' עובדיה! מה עשית? הרי למדן אתה!... הלא ירא שמים אתה!... שער נא בנפשך: מי יחוס מעכשיו על לומדי תורה?! הלא הבאת רעה על כל לומדיה! מי יחמול עכשיו על העניים, שמהם תצא תורה? מי יאכילם, מי ישקם? מי יכסה מערומיהם? מי יכניסם אל ביתו אפילו ללינת לילה? אנה נוליך את חרפתנו? תורה מה תהא עליה? אוי ואבוי לנו!... צא מן העיר! גוזרני עליך!... אל תראה ואל תמצא בעירנו! ברך לך! איש לא יראה את פניך! ונתפלל לה' כי ישכח העניין מלב בני עירנו, ואל יפקדו את עוונך על שאר לומדי תורה. לך לך, ואל תעמוד אפילו רגע אחד, והקב"ה יחזק את לבך לשוב לפניו בתשובה שלימה.

וברגע כמימרא הוציאו השמשים את „הסרוש החרש", חושיבוהו בעגלה והוציאוהו מן העיר. והדבר נשתקע לגמרי, וכפי הנראה, על פי השפעת ר' חיים'קה ז"ל חדלו לדבר כלל על המקרה הבלתי־סהור הזה. ואחרי שגדון ר' עובדיה בגלות, הכניסוהו במחיצת „ת"ח שעבר עבירה ביום אל יהרהר אחריו בלילה" (ברכות מ"ג).

וצביה־גנסיה? כפי הנראה, חשבוה לנחנקת באילן גדול ולא דנו עליה כלל.

מדברי שקר תרחק

(מעשה בחזן אחד)

בעיר מולדתי מוהילוב היה חזן מובהק בבית הכנסת הקר, שהיה מפורסם בשמו „מאטקע דער חזן", והיה האיש ההוא ירא אלהים ולמדן שוקד על לימוד הגפ"ת, ומדי שנה בשנה היה מסיים את הש"ס, והיה מכוון לסדר את לימודו באופן שיסיים את הש"ס בעשרת ימי תשובה. בימים ההם לא היו ישראל מתפללים כלל את תפלת „הגותן תשועה" בבתי כנסיות והיו מדלגים על התפלה הזאת, כשם שמדלגים על כמה פיוטים, וביחוד על הפיוטים שבתפלת טל ובתפלת גשם, אשר מדפיסים אותם ואין איש קוראם בצבור, ורק החסידים בלבד השמיטום גם מן הסדור מתמחזר, ואלו „בני העולם" — כמאמר התמון, כלומר „המתנגדים" — מקפידים שיהיו נדפסים כל הפיוטים האלה עם הציורים אבל בנוגע לאמירתם בעשה הסכם חשאי שמדלגים עליהם. וזכורני, כי פעם אחת חפץ איש [illegible] לאמרם על הסדר והשתיקו אותו, כשם שמשתיקים איזה גוי [illegible] שידיעת ה„הסכם" הזה היא למטה מעם־הארצות, וממש כך היו [illegible] עם „הגותן תשועה". סידור שלא נדפסה בו תפלה זו לא היה במציאות, וביה תפילה שהיו אומרים בו תפילה זו גם הוא לא היה במציאות. כך היה הדבר נוהג מימים ימימה.

ותגה לפתע פתאם, מפאת חמרידה של הפולנים, ניתן צו מאת מוראביוב, שכל בני האמונות והדתות שבמדינה חייבים להתפלל בשלומה של מלכות, כדרך שנותנים ה„פראבוסלאבים", אשר בכל תפילה ותפילה, אם כללית ואם פרטית, אם של

שמחה ואם של אבל, פותחים בתפילה ארוכה בשלום הקיסר והקיסרית ויורש העצר, וכל בני־ביתם. כמובן, ניתן הצו בצורה סתמית בלי הבדל בין לאום ללאום ובין דת לדת, אם כי, בטוח אני, כי הכוונה היתה לא ליהודים ולא ללותרנים, אלא לפילנים. הרב הרשמי, ושמו ר' יעקב כהן, קבל, כנהוג, את הפקודה ומסרה לכל הגבאים למלא אותה בכל תוקף.

מפאת המאורע הזה בא מוטה החזן אל הגבאי ר' משה אברלין, אביו של פרופיסור אברלין במוסקבה, ואמר לו כדברים האלה:

— אני מבקש מאת מעלתו ליתן לי „עליה" בשבת זו, כי משעה זו אני אורח, לפי שגמרתי בדעתי להתפטר ממשרת החזנות.

— כיצד?! — שאל הגבאי בקצף — לאחר ארבעים שנות עבודה תתפטר ותעזוב את הקהלה, המתיחסת אליך בכבוד? דבר כזה לא יעשה בישראל, וכל זמן שאני גבאי, דם ישפך במקום הזה ולא תתפטר.

— לא אוכל! — אמר החזן, ודמעות זלגו מעיניו — איך אוכל לעת זקנתי לטמא את שפתי בתפלה בעד גוי ונואף מפורסם, והתורה אמרה בפירוש: „מדבר שקר תרחק", ומה לי ולצרה הזאת? אם גזירה נגזרה על עם ישראל להכריח אותם בבתי הכנסת, בעמדם בתפילה לפני אלהיהם, אשר חותמו א מ ת, לשקר ולכזב בשם ה', תעשה הגזרה הזאת על ידי אחרים, הרגילים לעבור על התורה בכלל. ואני די לי העוונותי שיש לי גם בלאו הכי, ולמה לי לקבל עלי עוון תמיר כזה, בשעה שאני אומר כבר ללכת בדרך כל הארץ, ליתן דין וחשבון לפני השופט העליון.

—שטות שבשטות! — אמר הגבאי — בטלנות היא, אין כאן שום שקר, כי שקר שהחזיקו בו רבים איננו שקר, וחכמינו אמרו בפירוש: „הוה מתפלל בשלומה של מלכות", מצוה היא ולא עבירה, ומה גם שהקיסר אלכסנדר השני חוא, בחשוואה לאביו, מלך של חסד.

— בשום אופן לא אוכל — אמר ר' מוטה — כל האמתלאות של מר אינן אלא מטעמות היצר הרע, ויש בזה משום „נהיה ככל הגויים בית ישראל".

— אם כן, איפוא — אמר הגבאי — אזמין אותך לדין תורה בפני הרב, ועל פי פסק־הדין שלו יקום דבר, איך שיהיה, שום „עליה" לא אתן לך עד שיגמר הדבר.

למחרת היום ההוא עמדו החזן והגבאי למשפטו של הרב ר' חיימ'קע. הלה שמע את טענות שני בעלי הדין, ופסק הדין יצא מפי הרב, שר' מוטה מחויב להשאר על משמרתו ולהתפלל בשלומה של מלכות.

— ומה שנוגע לשינא שבלב — אמר הרב — יש הבדל גדול בין חזן לרב: כל דב מחויב לדבר דברים ברורים, ובזה יש משום „מדבר שקר תרחק", אבל בנוגע לחזן הלא הוא רק כזמר, ועל פי חוקי הזמרה אפשר לבלבל מעט בנגינה ולהבליע בנעימה את המקומות הקשים, ידי לחכימא ברמיזא...

הגבאי יצא כמנצח, והחזן היה גבוך ושקוע בהרהורים. כנראה היה מלא מחשבות, כיצד לקיים את פסק דינו של הרב באופן שלא יעבור על הצווי „מדבר שקר תרחק", לאחר שגם הרב הודה, שבעניין זה יש מעט שקר.

כל העיר היתה כמרקחה, והקול בשמע כי גבר אברלין, ור' מוטה מנוצח, וכל העם היה מוכן לקבל את השבת הבאה ולשמוע את ר' מוטה מתפלל בשלומה של מלכות בעל כרחו על פי פסק דינו של הרב.

הגיעה השבת, ובית הכנסת הקר היה מלא באי כל יתר בתי המדרש, שנחפזו לסיים בהקדם זמן את תפלתם וגם קידשו את היום כנהוג וסעדו את לבם מעט, על מנת לבוא לבית הכנסת הקר לשמוע לתפילת ר' מוטה. רק בית מדרש אחד, בית המדרש של זריזין, נבדל מן הקהל, ומבקריו מאנו לבוא לשמוע את התפלה, אם כי בבית מדרשם התפללו את תפילת „הנותן תשועה", וטעם נתנו לדבר, כי כל ירא שמים באמת אסור לו לעמוד בשעת תפלת ר' מוטה מפני „לאו" א ח ר שבתורה: „לא תעמוד על דם רעך".

באי כל שאר בתי התפילה באו בקהל עם, כפי הנראה, כדי לטעום את טעם העבירה של עמידה על דם רעם.

מה עשה ר' מוטה? הוא נקם את נקמתו גם מן ה„גוי הנואף", גם מן הרב, להבדיל, אשר לא חס על כבודו וקנתה, גם מן הקהל הקדוש, אשר לדבריו של ר' מוטה עצמו, השתדל לראותו בשעת קלקלתו, נגד בשנה מפורשת.

כשהגיע לתפילה החיא העמיד מיטיגו ומשמאלו נערים „הומים" (צוברומער). עוזריו מן „הימים הנוראים" ואמר להם בזו הלשון:

— כשנגיע ל„שמות" האמתית, תהיו „הומים" בהזקה ככל האפשר.

וכאשר שאלוהו, היכן מתחילה הכשות וה„נהימה", תראה להם באצבע ולא רצה לבטא בשפתיו את המלות: „הוא יברך וישמור וינצור ויעזור וירומם ויגדל וינשא למעלה"...

— הרי זה רגע קצר, ומצוה גדולה תהיה בידכם.

כל העם עמד בלב דופק, וגם אני בעניי זכיתי לעמוד בדמיקת־הלב, — ורגלי דא לדא נקשן.

כשהתחיל ר' מוטה את התפילה הנוראה, ואמר: „הגותן תשועה למלכים וממשלה לנסיכים, מלכותו מלכות כל עולמים, הפוצה את דוד עבדו מחרב רעה, הנותן בים דרך ובמים עזים נתיבה" — היה קולו כקול הארי, וכשהגיע למלים „הוא יברך", שאף אל תוך שתי נחיריו טאבאק לרוב, והנערים התחילו משמיעים את כל מיני קולותיהם והוא הבליע את הדברים, באופן שקשת היה מאד לברר את המלים האלה, שיצאו מפיו, ואפשר היה לשמוע בערך גם מעין הנוסח: תעקר ותשבר ותמגר וכו' — וכשנסתיימו המלים האלה, נתן אות לה„הומים" לחדול, והוא השמיע שוב ברמה את קולו: „את אדוננו הקיסר אלכסנדר ניקאלאיביטש" וכו', ואת המלים „ביכיו ובימינו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח ובא לציון גואל" — סיים בקול בוכים, וכל עזרת הנשים בשמען את קול בכיו של החזן האהוב — בכו גם הן. וכך נגמרה התפילה הראשונה בשלום הקיסר, וכל הקהל הגדול עזב מיד את בית הכנסת ולא נשאר אלא קיבוץ קטן של המתפללים התמידיים, אשר לפניהם התפלל מוסף.

וחללו טיפרו אחר־כך, כי את כל התפילה, כלומר את חזרת הש"ץ של מוסף, התפלל מתוך בכי, כפי הנראה, מתוך תזדעזעות עצביו מן התפילה שהיה אנוס לה ואשר שברה את לבו, וכאיש שעברת עליו איזו מחלה קשה זלגו עיניו דמעות.

העם התרגש גם הוא לשמע תפילת המוסף, ויגשו אל החזן לברכו בברכת „יישר כח" ואמרו לו, כי תפלה זו מצאה חן בעיניהם ממש כמו תמוספים שלו „ביומים נוראים".

— מי יודע — אמר ר' מוטה למברכיו — אם גם בעיני הקב"ה מצאה תפלתי חן?

שוב קרה מקרה, כי אלכסנדר השני ניצל ממות, לאחר ההתנקשות בחייו מצד המורה סולוביוב, ונתאספו, כמובן, יהודי מוהילוב בבית הכנסת המודרני והיחיד בעיר, שבנה הגביר צוקרמאן. אגב אורחא אזכיר לדור אחרון, כי הבית הזה היה עד ימי צוקרמאן בית תפלה לקתולים, אשר החריבו מוראביוב בשנות הששים, ור' שמריה צוקרמאן, שנתעשר בשעת מלחמת קרים, או מלחמת סיבאסטופול, כמו שקראו לה היהודים (והנשים קראו לה: „שיבאסטעפעלער קריג לעבן די ימען") — קנה את הבית הזה מאת הממשלה והפכהו לבית כנסת, ואת החלונות הגבוהים, בסגנון הגוטי, עם הזכוכיות בעלות הצבעים השונים הניח כמו שהם בלי שום שינוי.

מספרים, כי לפני הקניה נמלך צוקרמאן עם אנשים חשובים שבעיר, שביניהם היו גם יראים גם משכילים.

המשכילים יעצוהו, שאם הוא רוצה לבנות בית לה', יבנה בית הדש מן המסד עד הטפחות, ובשום אופן לא יקנה מאת הממשלה בית שהחזיקה שלא בצדק, בית קדוש לפולנים, והזכירו לו את ימי חמלניצקי, אשר הגימוק העיקרי לאותן רציחות היהודים בשנת ת"ח היה חילול בתי התפילה שלהם על ידי יהודים, אשר היו חוכרים אותם והמפתחות היו בידיהם, והיו מקבלים שכר בעד *פתיחת השערים*. והרי דברים קל וחומר — *שענו המשכילים* — ומה בעד הבירה נקמו את נקמתם, — על קנין בית והשתמשות בו לבית תפילה ליהודים ממש — על אחת כמה וכמה, כי תבער כאש קנאתם ונקמתם לדור דור. והרי סוף סוף לא לעולם יהיו הפולנים משועבדים, וסופם להגאל, והיה הבית הזה למזכיר עוון לבית ישראל. ולא עוד אלא שבאמת צריכים להשתתף בצערם של הפולנים, אשר בודאי יבאו להם הדבר, בראותם את בית תפלתם נהפך לבית תפלה ליהודים. כשם שמורידים היהודים דמעות, בראותם היכל של מושלימים בגוי במקום בית מקדשנו.

ומצד אחר, טענו היראים, כי מפלת הפולנים היא מפלה גמורה, ולעולם לא ירימו את ראשם, בהיותם כולם קלי דעת ובלתי מוכשרים לסדר, ועל עוונותיהם אלה הרבה מדינתה ובודאי לא יקומו להחיה. והמקום הוא מקום מהודר ובטבור העיר, ומצוה היא להפוך את בית היראה שלהם לבית כנסת יהודי לקיים

מה שאמרה: „מעלין בקודש". ואצבע אלהים היא, כי במקום אשר היו מעלילים עלינו עלילות שוא ושקר, יהיה בית מקדש מעט לעם ישראל.

האדוקים ניצחו, ובית היראה של הקאתולים נהפך לבית תפילה לאלהי הנרדפים עד היום הזה. אבל כשנפתח הבית, התרחקו האדוקים ממנו ולא התפללו בו כלל ונעשה בית תפלה חביב על המשכילים משום יפיו הפנימי ומשום שהיה מרווח וגבוה מאד.

והנה ביום גנוסיא דמלכא האמור נקבצו היהודים ובאו אל הבית הזה, שהיה המהודר ביותר והמודרני היחידי, להתפלל בעד פדות נפשו של הקיסר. ומראש נודע לצוקרמאן, כי מפאת המאורע הזה יבוא סגן־הגוברנאטור בעצמו לבקר את הבית בשעת התפילה. הדבר הזה, כלומר ביקור סגן שר הפלך, גרם טרחה יתרה לכל הקהלה, שהוצרכה לעשות הכנות גדולות, אשר נתנו ענין לענות בו כמעט לכל בני העיר, למן הסוחרים עד תלמידי החדרים. מן ההכנות האלו יש להזכיר, ראשית, קישוט וניקוי הבית, ולתכלית זו נקראו היהודים הסיידים המצוינים ביותר שבעיר, ובראשם נחום הסייד, אשר היה מלבין את התקרות בבית הגוברנאטור בעצמו. שנית, הרב מטעם הממשלה התחיל להכין את נאומו בעזרת הגימנזיסטים העברים, וכל הנוסחאות של הנאום, שנתבררו על ידי הגימנזיסטים מן המחלקות העליונות, הובאו בחשאי לבית היהודי המלומד אשר על יד שר־הפלך, ארנולד מאנדלשטאם, שנבחר, כמובן, לעורך לנאום „נורא" כזה. ואחר כך נמסרה הגירסא המאושרת על ידי מאנדלשטאם ללבלר ייזרסקי, אשר בלשכת הפלך. וזכורני, כי המלמד שלי, ר' יעקב אליה מבילויטשי, שהיה עסקן צבורי, היה מבקר יום יום אצל ייזרסקי לפקח על עבודתו, והוא היה מספר לנו, כי הענין הולך בטוב וכי בקרוב יגמר, ואחר כך ספר בזה הלשון:

— הנוסח המלובן (דער בעלאוויק) הוא כבר בידי הרב מטעם, והוא כבר הגה בו כראוי, הוא יקרא בו בלשון שוטפת כמים, והכל יבוא על מקומו בשלום.

ושלישית, ההכנה הקשה ביותר: לדבר על לבו של ר' מוטה החזן בנוגע ל„הנותן תשועה" הידוע. בענין זה היו חשדות גדולים, כי תשובתו של ר' מוטה היתה:

— על מה יש לדבר כאן? עכשיו אני רגיל כבר ב„ה ב„הנותן תשועה".

תשובה זו היתה נושא לשיחה גדולה בין מנחה למעריב בכל בתי הכנסיות, אלה דרשוה לשבח, ואלה לגנאי. אלה מזה אמרו, כי ר' מוטה הוא ירא שמים, ובשום אופן לא יביא לידי סכנה קהלה שלמה בישראל, ובפעם הזאת לא ישנה הם ושלום את הנוסח מכפי שנדפס בסדורים. ואלה מזה אמרו: אינכם יודעים את האיש הזה, ובודאי יתפלל בנוסח שלו, והוי כוונת דבריו, כי "רגיל" הוא. מה איכפת למשוגע כזה, אמרו המשכילים, אם תצא חס ושלום תקלה לעיר ואם בישראל?

לרגלי השיחות האלה החליטו בני העיר לבקר בבית צוקרמאן באותו יום בכוונה מכוונת, לראות מה יעלה לו לר' מוטה. ובין הילדים, אשר, כמובן, לא למדו באותו יום כלל בחדרים, זכיתי להיות גם אנכי ועמדתי על יד הבימה עם יתר בני גילי.

וסוף דבר היה פשוט. ר' מוטה פתח במזמור: "ה' בעזך ישמח מלך", ואת זה קרא, כמובן, בהתלהבות וכמו שכתוב בספר תהלים, מאחר שכוונתו היתה לדוד משיח ה', ולומר מזמור של תהלים מצוה היא, כידוע, בכל עת ובכל שעה, ועל הבימה שבאמצע בית־הכנסת עמד הרב מטעם הממשלה ודרש מתוך הכתב הבהיר של ייזרסקי את הנאום, שנתחבר על ידי הגימנזיסטים ונתאשר על ידי מאנדלשטאם, וסגן שר־הפלך פשט את ידו לקבל ממנו את עצם הכתב להביא את תכנו לפני שר־הפלך, וגם אמר בפנותו אל צוקרמאן, כי הנאום הזה יפה כל כך, עד שישתדל שיתנו לרב את כבוד של כתף על פתיל של "סטניסלאב".

והגיע המומנט האחרון והנורא: תפילת "הנותן תשועה". והנה ר' מוטה עומד על הבימה, ולהקת הנערים ה"הזמים" עומדים עליו מסביב והוא קרא "כרגיל ומומחה" את התפלה, וכשהגיע לפרשת ברכות שאף את הטאבאק אל נחיריו מלא חפנים ובמהירות הבליע את הדברים, שנשמעו מעין תעקר ותשבר ותמגר, ואחר כך הרים עוב את קולו בגלים "את אדוננו הקיסר וכו'" עד שנזדעזעו כתלי הבית.

ובזה נגמר סדר העבודה. סגן שר הפלך עזב את הבית, והגביר ר' שמריה צוקרמאן לווה אותו עד פתח היציאה, וביתר דיוק, עד שנכנס אל מרכבתו. הוא עשה זאת לא רק בתורת בעל בית הכנסת, אלא גם בראש הקהלה, וכשנפרד מעל סגן־שר הפלך אמר לו הלה:

— אל נא תשכח למסור את תודתי לחזן בעד תפלתו אשר נגעה ללבי. בהתלהבות כזו מתפללים לשלומו של מלך רק זקני הדור.

צוקרמאן שב אל בית הכנסת, והנה לפניו מחזה כזה: ר' מוטה עומד, וקהל משכילים סובבים אותו ומחרפים אותו על „עשותו המזמתה בבית ה' ובמעמד השר".

ר' שמריה ניגש אל המחרפים, ובמתינות של ראש הקהלה ובעל דרך ארץ ונימוס בדרך כלל, אמר בפנותו אל ר' מוטה:

— השר ביקש אותי למסור לך את תודתו בעד תפילתך היוצאת מן הלב, אשר נגעה ללבו.

— האמנם?! — שאלו המחרפים.

וצוקרמאן ענה כאילו מתוך עלבון:

— אני אינני ב"ה מכת הליצנים, ובדברים כאלה בדרך כלל אין מצחקים.

— ברוך השם, — קראו היראים, והוסיפו למשכילים — הרגעו, רב לכם להיות טפשים בדרך כלל.

והגביר, ראש הקהלה התחמק מיד ולא התערב בשיחה כלל.

כך נגמרה החגיגה הראשונה במעמד השר, ומאז חדלו מהתענין ב„הנותן תשועה" של ר' מוטה, ובאי בית הכנסת הקר נתמעטו ונשארו רק אלה שהתפללו שם תמיד.

באותו מקרה השתמש ר' מוטה וחדל לגמרי להתפלל „הנותן תשועה", רק לשתים רחוקות בשנה שהיה חביית מלא לרגלי מקרים מסוימים (כגון בשבת שלפני החגים וכדומה). ובשבתות פשוטות היה מצוה את השמש לקרוא מתוך הסידור את „הנותן תשועה". הגבאי היה מוחה כנגד זה, ופעם אחת התמלטה מפי ר' מוטה השובבה נצחת:

— תנוח דעתך, ר' משה, הרי יהודי סוחר אתה, וכלום אין אתה מבין, שלא על שטויות כאלה עומד העולם? הרי כגון־שר־הפלך אינו תינוק דלא חכים, ואין הוא מוטעם בזה דין לדבר זה, הרי גבאי אתה, ומוטב לך לדאג לכך, שלא ישיחו בשעת התפילה, ולב מלכים ביד ה'...

הפקר חמץ

אני דור רביעי לאותו האיש, שהפקיר את חמצו מחמת עריצותו של „פריץ", מיוחד במינו בשגעונותיו ובהמצאותיו, כיצד למרר את חיי היהודים. וזהו סדר היחש שביני ובין גבור הספור: אבי ישעיהו הכהן היה בנו של ר' יעקב מסאמארקה, סוחר עצים ותבואות בימים ההם, וזקני ר' יעקב זה היה בנו של ישעיהו בן הרב ר' משה האב"ד דבאבער, פלך מוהילוב, הסמוכה לקרופקי. ר' ישעיהו זה, בן הרב ר' משה, הצטיין בעשירות, בלמדנות וביראת שמים.

הוא היה חוכר נחלאות אצל פריץ אחד והיה לו הון רב וחנויות באותה אחוזה, וסחורתו וכלי ביתו וכל נכסיו עלו בימים ההם להון עצום. והמאורע הזה שאנו דנים עליו ואשר אני מביאו בזכרונותי רק משום שהוא טפוסי מאד, היה בשנת *). בערב פסח באשמורת הבוקר שלח הפריץ לקרוא לר' ישעיה והודיע לו, כי הרב, אשר הזמין אותו לצורך מכירת חמץ, הושב חזרה בחיותו כבר סמוך לכפר על פי פקודת ה„פריץ" בעצמו, כי יש לו קצף עליו, כלומר, על ישעיהו זה החוכר שלו, ולא מצא הפריץ עונש יותר אמור מלאסור עליו את מכירת החמץ, בשעה שאין כבר פנאי לגסוע העירה לחג הפסח, וליתר בטחון אסר על הגויים שלו לקנות את חמצו פה במקום, או להובילו העירה. והפריץ הוסיף והסביר, כי דבר זה עשה על פי עצת אחד מיועציו, יהודי משומד, שבאר לו, כי זה יהיה עונש חמור מאד. ר' ישעיהו שמע את גזר דינו,

*) עצם התאריך לא נרשם בכתב-היד שבעזבון המנוח. המערכת

יצא החוצה ופתח את כל חנויותיו ומחסניו והכריז, כי כל זה הפקר ואינו עוד בעל הרכוש הזה, וכל הרוצה ליטול יבוא ויטול, וכן עשה גם לרכושו אשר אתו בבית. ואחר שפתח את כל הארגזים קרא ברגש:

„כל חמירא וחמיעא דאיכא ברשותי, דחזיתיה ודלא חזיתיה, וכו', ויבטל ולהוי הפקר כעפרא דארעא"!

הגוים נאספו ממש כארבה לרוב מכל זויותיהם לזכות מן ההפקר. והקול נשמע בבית הפריץ, כי ישעיהו היהודי הפקיר את כל אשר לו ונשאר עני ואביון. הפריץ נזדעזע והיה מתירא מאד, כפי שהסביר אחר כך, מפני שני דברים: ראשית, לא רצה, כי יתדלדל ויתרושש ישעיהו, שהיו לו עסקים גדולים אתו, ושנית, שלא יתעשרו, כמו שאמר, משועבדיו הגויים, ולא יתהוללו בשתיית יי"ש ובמלוי כרסם מעדנים ובקשוט אהליהם בכלי בית מהודרים, ומיד שלח לקרוא את ישעיהו ושאל אותו:

„היצאת מדעתך"?

והוא השיב לו בנחת, כי כך הוא הדין, בשעה שאי אפשר למכור את חמץ, מפקירים אותו.

יבכן האלהים משוגע? — אמר הפריץ.

— אינני מיעץ להוד מעלתו — אמר ישעיהו — להטיח דברים כלפי מעלה, כי כל מחרפיו יגשמו, ורעה תבוא עליהם, ואני חס על שלומו של מעלתו.

שמע הפריץ את דברי המוסר וגרש את בעל המוסר מביתו, ומיד שלח לקרוא לפקידיו וצוה עליהם באזהרות של עונשין גדולים, שיעמידו שימרים לשמור את רכושו של „היהודי המטורף" לבל יגרעו ממנו אפילו פרים קטנים.

וכה חגג ר' ישעיהו את פסחו, והכפר היה מלא שומרים, כל היום וכל הלילה, לא רק הלילות היו ללילות שימורים, כי אם גם הימים, והיו שומרים על גבי שומרים.

עבר הפסח, והפריץ שלח לקרוא את ר' ישעיהו ואמר לו:

— עכשיו הרי כבר עבר הפסח, סגור את חנויותיך ואסוף את רכושך, כי כל ההוצאות של השמירה הזאת תהיינה על חשבונך, והפסח הלא עבר כבר.

— אדוני — אמר ר' ישעיהו — לא אוכל לעשות מאומה, כי אצלנו יש דין: „חמץ שעבר עליו הפסח אסור בהנאה". וזקוק אני בענין חמור זה לשאלת תכם, ואם רוצה אתה כי אשוב להיות בעל־בית על רכושי, צריך אתה להרשות לי להזמין הנה את הרב, אשר השיבות אותו אחור בערב חג הפסח, כדי שיברר את השאלה החמורה הזאת: אם חל עלי האסור של חמץ שעבר עליו הפסח, ובכן, הרשה נא לי לנסוע להביאו הנה.

— בשום אופן לא ארשה לך לזוז ממקומך, כי אולי לא תשוב עוד, וממי אגבה את ההיזקות שלי? אבל אם אי אפשר באופן אחר, ואתה כבר הוחזקת בעיני למשוגע ופרא אדם, אזי זאת איפוא אעשה: אני אשלח את סוסי ומרכבתי עם המשומד שלי להביא הנה את הרב, ואם ידבר עמדי — אז ישליך את השגעונות שלכם ויתיר לך את הכל.

אמר ועשה. וכאשר בא המשומד לבית הרב להזמין אותו אל הפריץ, צעק הרב מנהמת לבו:

„בודאי בודים עלילה חדשה. מיצר אנכי בצרתו של אדם כשר וצדיק כר' ישעיהו, וכפי הנראה, גם אני לא אנקה".

אחרי־כן ברך את בני־ביתו וקהלתו, התוודה וידוי של ר' נסים ונסע אל הכפר.

הוא הרבא אל בית הפריץ, והפריץ אמר לו:

— גוזרני עליך, שתתיר את חמצו של ישעיהו שלי, ואם לאו — אלקה אותך עד שתצא נשמתך.

הרב ענה לפריץ, כי הדבר תלוי בדין ולא יטה מן הדין גם אם ימיתהו, והוא צריך לדעת את פרטי הדברים ולהתיחד לתכלית זו עם ישעיהו על מנת לשאול את פיו על פרטי הדברים.

בקשתו נעשתה, ואחרי השקלא וטריא שבין הרב ובין בעל־הבית הלמדן ר' ישעיהו, באו לידי מסקנה, כי מבין שהחמץ נעשה הפקר, איננו בכלל חמץ שהיה ברשותו של יהודי בימי הפסח ושעבר עליו הפסח, אבל השאלה היא, מי זכה בו מן ההפקר, הרי זהו הפריץ יתן הוא עבורו את החמץ במתנה לר' ישעיהו, והכל יהיה כשר וטהור.

הרב הלך יחד עם המשומד אל הפריץ. הפריץ צחק וקבל עליו את פסק דינו

של הרב, אבל הרב הודיע לו, כי מתנה זו צריכה להיות בפני שני עדים יהודים. הפריץ אמר על זה:

—"הרי אתה יהודי ובפניך אעשה זאת, ואולי השני יהיה המשומד שלי, הרי נימול לשמונה?!

— כן — אמר הרב — אם אין יהודי כשר פה, שאין לו קרבת משפחה לישעיהו, אזי על פי הדחק יש להשתמש בתור עד במשומד זה, כי אצלנו הדין, כי „ישראל אף על פי שחטא ישראל הוא".

ר' ישעיהו הוזמן לבית הפריץ, והפריץ אמר מלה במלה את נוסח המתנה, כפי שקראוהו לפניו, וחכל שב לבעליו הראשון.

אחרי כלות הענין עמה הפריץ חשבון עם ישעיהו על דבר הוצאות השמירה, ור' ישעיהו הכניס בחשבון שכנגד את הפסדו של הרב ממכירת המץ בערב חג הפסח, וגם הוסיף, כי בטוח הוא בפריץ אציל כזה, כי בודאי יפצה את הרב בעד טרחתו בפתרון השאלה, וגם ישלם לו דמי פחד על שהבהילוהו פתאום אל הכפר.

— הבאמת פחדת כל כך?

— אימת מות נפלה עלי, וכבר התוודיתי כמו שמתוודים לפני הסטירה — השיב הרב בתמימות.

—האם כל כך נחשבנו בעיניכם כרוצחים? — שאל הפריץ בתמהון.

— אדוני השר! הלא קראת את ההיסטוריה ויודע אתה בודאי כמוני מה שעשו ליהודים.

— ובכן, אתם יראים מפנינו? — שאל שוב הפריץ.

— מאד! — ענה הרב.

— וגם מפני המלבים אתם יראים? — שאל השר בציניות.

— כך כתוב אצל נביאינו: „והכלבים עזי נפש" — ענה הרב.

— א, אם כן — אמר השר — גם אני אהיה רב, והנני פוסק לך חמשה עשרים ריבלים בעד הפחד, ועשרה ריבלים בעד טרחתך וגם שק של בלבוסין בשביל בני ביתך. הדי בזה?

— די — אמר הרב — תודה!

ור' ישעיה: דנן העמיד בחשבון בעד ההפסד של מכירת חמץ חמשים רובל, ובא בטענה, שכן היה נותן לרב מדי שנה בשנה, כי חייב כל אדם מישראל להנות את הרב מנכסיו בכל חג וביחוד לחג הפסח.

— ובכן — שאל הפריץ — כמה זה ביחד שלי ושלך?

המשומד עשה את החשבון ואמר:

— סך נורא! חמשה ועשרים, וחמשים ועשרה, הרי זה ביחד שמונים וחמשה! אפילו בחלומו לא ראה הרב סך שכזה, כי בעד מכירת חמץ נותנים רובל אחד.

ברור היה, כי המשומד רצה להזיק לרב, אבל טעה בחשבונו, כי הפריץ שאל: האמנם היהודים כל כך מזלזלים בכבוד רבניהם המסורים כל כך לדתם עד חרף נפש? ובכן אני אמלא עד מאה! למען תהיה בידו נדוניא בשביל איזו „חייקע", שבודאי יש לו ממין זה, למען ידע הרב, כי האצילים עושים גם מחוגנים...

ובזה תם החזיון הטפוסי הזה. —

„טרס בולבא" העברי

מפורסם גדול היה בימיו בכל פלך מהחיליב איש אחד מתושבי שקלוב, ושמו ר' זלמן ר' הלל'ס, — כך היו קוראים לו גם שלא בפניו. לפרסומו הגדול גרמו עשירותו ולמדנותו הבאות כאחת. רגילים היו בני שקלוב להשיב על השאלה:

— מי העשיר שבכם?

— ר' זלמן הלל'ס.

ועל השאלה:

— מי הוא הלמדן הגדול ביותר בכם?

— ר' זלמן ר' הלל'ס.

ויסבעי הדבר, כי שני מיני תקיפות אלה שהתלכדו בו טבעו בו את חותמם ויהי לנס בעיר הפלך מהחילוב ושמו יצא גם בערים הסמוכות. הוא לא רצה לקבל עליו את הרבנות, אבל השפעתו היתה גדולה יותר מזו של כל הרבנים שבעירו גם יחדיו. בזעיר־אנפין, וב„להבדיל" גדול, היתה לו עמדה מעין זו של הגר"א בשעתו, אשר גם הוא לא שמש ברבנות, כידוע, ועם זה היה בפועל רבן של כל בני הגולה. בנוגע למינוי רבנים בעיר שקלוב היה ר' זלמן ר' הלל'ס תמיד המכריע, ודעתו היתה שקולה לא רק כנגד רוב דעות בני העיר, כי אם כנגד כולן ביחד, עד שהיו ממליצים עליו בשעתו, כי הוא „ממליך מלכים ולו המלוכה", בתוספת פירושו של התלמוד: מאן מלכי רבנן.

לאדם גדול בעירו זה היה בן קטן ושמו ליפא, אשר עוד בשחר ילדותו הצטיין והוכר כ„ברא בריא דאבוהא".

פעם אחת נקרא הילד הזה, בן שמונה שנים, בחמישי בשבת בלילה מחדרו לחדר אביו להבחן בגפ"ת בסעיר השבוע ובאשר ידיעותיו לא הפיקו רצון מאביו, גרשהו הלה מביתו בברכת הדרך:

„לא תוסיף עוד ראות פני".

הילד יצא החוצה, והדבר עורר רעש מיד בכל העיר. נתאספו זקני העדה העשירים, גמרו ושלחו את הילד לישיבה אחת הסמוכה לשקלוב וקבלו עליהם את מחסורו החמריים ובקשו בכתבים על שם ראש הישיבה ועל שם הרב דמתא לשים עינם ולבם על הילד הזה, וספרו את כל המאורע עם אביו, ובאיזה אופן ובשביל מה נטרד מביתו. המפקחים על הישיבה והרב דמתא קרבו את הילד בשתי ידים. לימים הלך מישיבה זו לישיבה גדולה יותר, ובני שקלוב לא חדלו מעזור לו, עד שהגיע לשנת י"ח וקבל „סמיכה" מכמה רבנים לדון ולהורות ואז שב אל עיר הפלך מהילוב.

ור' זלמן הלל"ס לא שאל כל הזמן לשלום בנו ולא זו בלבד שלא דאג לשלומו אלא גם לא ידע, אם הוא בחיים.

וגם חבן מצדו לא ניסה אפילו פעם אחת לכתוב לאביו לשאול לשלומו ולבקש קרבתו, אם כי ידע, כי אביו בחיים, כי היה שומע את שמעו מפי הרבנים ומפי תושבי העיירות, שהיה יושב שם ומפי אורחים שהיו באים משקלוב.

כשבא ליפא המוסמך למוהילוב, נתקבל מיד כדיין באחד מחלקי העיר ואחרי ככה חדשים, בשיצאו לו מוניטין כמ"מ מוכשר ודיין הגון ופקח וצבי בדיני ממונות וכבר נתבררו על ידו הרבה סכסוכים גדולים בין חשובי העיר, — באו ראשי העדה אל ר' ליפא והגישו לו כתב רבנות על חלק זה של העיר וקבלו תנאים התנו עמו: א) כי ישא לו אשה, כי אין זה מנהג ישראל שיהיה רב רווק; ב) כי יתפייס לאביו, היושב בקרבת מקום לעיר רבנותו, כי גם זה לא נשמע עוד בישראל כלא יקיים הבן, ומה גם רב, מצות־עשה מפורשה שבתורה: „כבד את אביך ואת אמך". וכשהשיר ר' ליפא, דרך שאלת:

„כלום כך דרכו של אב"?

ענה ראש שליחי־הצבור:

„כוונתנו היא לטובת רבנו, רוצים אנו שיאריך ימים בקרבנו, ו„שפיל לסיפא דקרא".

על זה ענה ר' ליפא: „זהו ענין אחר". „דאס איז עטוואס אנדערש"!

ביקרב של אותו יום מסר ר' ליפא ע"י השד"ר איצי שפאק מכתב קצר לאביו.

שפאק זה הואיל ובא לידנו נאמר עליו משהו. הוא היה בעל עגלה פשוט, שחיה נוסע פעמים בשבוע ממהילוב לשקלוב וחזרה. ולפי שבימים ההם לא היתה עוד פוסטה ממהילוב לשקלוב, היה הוא המוליך ומביא את כל המכתבים ואת כל הכספים שהיו נשלחים לרב מערים אלה זו לזו. ברבות הימים נתפרסם בציר נאמן לשולחיו, ומעודו לא מעל בשליחותו אפילו בפרוטה אחת, אפילו במכתב אחד ומעולם לא עבר על חרם של רבנו גרשון להסתכל או לקרוא באיזה מכתב הנשלח על ידו. וזכורני, כי לאחר מותו, כשר' ליפא היה מפורסם כבר כאחד מגדולי המ"מ, הספיד חללה את ר' איצי זה על יד קברו, כינה אותו ציר אמונים לשתי קהלות חשובות ומנה בין שבחיו גם זה, שלא עבר מימיו על חרם דרבנו גרשון. וכאן מצא הרב הספדן מקום להוכיח את שומעיו על העבירה הגדולה הזאת, שנעשית לחיתר לרבים מאחינו בני ישראל בעוה"ר לשלוח יד במכתבי זרים, ובדרך הלצה אמר, כי אינו מבין, משום מה אין אחינו בני ישראל נושאים שתי נשים, הרי גם אסור זה אינו אלא חרם דר"ג, ואין טעם להבדיל בין חרם לחרם, ודבריו אלה עשו רושם גדול על המלוים.

על ידי ר' איצי זה מסר ר' ליפא את המכתב לאביו.

תוכן המכתב היה, כפי המסופר, בדברים האלה:

לחרב הגדול, אשר בו נפגשו תורה וגדולה במקום אחד, ר' זלמן ר' הלל"ס שליט"א. כפי שאני משמש בכתונת דיין ומ"מ דמתא בעיר הגדולה מהילוב, מסמוכה לשקלוב, נעתרתי לבקשת ראשי הקהלה להודיע מזה לכת"ר, כי טוב שכן קרוב וכו', ומנני מברך את כת"ר בהור בנו ליפא בה"ר זלמן החופ"ק.

ואת ר' איצי צוה, כי ימסור את המכתב לעצם ידי אבין ויעורר אותו ליתן תשובה על ידו.

ר' איצי בא לבית ר' זלמן ר' הלל"ס, זה היה ביום הרביעי לעשרת ימי

תשובה, ואמר לר' זלמן כדברים האלה:

— רבי, יש לי פרישת שלום אליו מבנו.

— מאיזה בן? — שאל ר' זלמן.

— מה פירוש: מאיזה בן? מהדיין של לופיליבקה ומגיד מישרים של העיר מוהילוב כולה, ר' ליפא, יאריך ימים ושנים.

— ליפקה נעשה לדיין, למגיד־מישרים דמתא? מה אני שומע, פליאה!

— בודאי, רבי, ולא עוד אלא שדוקא דיין ומגיד מן המעולים שבמעולים, הבריות לוקקים ממש את אצבעותיהם מבוררויות ומדרשות שלו.

— רבונו של עולם! — קרא ר' זלמן ר' הללי"ס — מה אני שומעות! — ומהר לקרא לאשתו, כלומר, לאמו של ר' ליפא, שכפי הנראה ידעה בחשאי כל הזמן מכל הנעשה עם בנה, אם כי יראה לנפשה לספר את הדברים לאישה ולהזכיר בפניו את שם הבן הנדח, ואמר לה כדברים האלה:

— מזל טוב לך! ליפקה שלך, השקץ, הוא רב, והנה מכתב ממנו.

וקרא באזניה את תוכן המכתב, בתרגום יהודי, וממילא זכה ר' איצי לשמוע את תוכן מכתבו של רבו ולא התאפק ואמר:

— חכם גדול הוא, יאריך ה' את ימיו, יטריח את עצמו, רבי, ליתן על ידי תשובה, הרי מבין הוא, שאין אני יכול לשוב למוהילוב בלי תשובה.

ר' זלמן ר' הללי"ס כתב מיד את תשובתו ומסרה ליד איצי שפאק. במכתבו של ר' זלמן היו כתובים כדברים האלה:

„להמ"מ דק"ק מוהילוב, דיין בלופיליבקה, ר' ליפא נ"י. כפי שהיימים ימי סליחה ומחילה תהגני מיחל במחילה גמורה לכל מי שהכעיס והקניט אותי בין בגופי ובין בממוני ובין בכבודי, יהיה גם כת"ר כאחד מהם, ואם ירצה יוכל לבוא ואתחה על קנקנו. מנאי אביו זלמן".

ר' איצי שפאק שב ומסר את המכתב לר' ליפא, והלה קרא לידידיו והראה להם את המכתב ואלה יעצוהו להתפייס עם אביו. הם אמרו לו, כי בן הראוי להנקון שיסע ליום־הכפורים לשקלוב להתראות עם אביו. וכן עשה. בליל „כפרות" נסע לשקלוב ולאור הבוקר בא לבית אביו ומצא אותו יושב ותוגה בתורה, שותה תמין ומכין עצמו ללכת ל„סליחות".

— שאל האב:

— מי אתה?

והבן השיב:

— אני מגיד דמתא מוהילוב, זה לא כבר החלפנו מכתבים.

אז אמר לו האב: שלום עליכם! והוסיף:

— אמור לי, ליפא, מה כחך לאורייתא, כי כל חכמותיך אינן שוות פרוטה, אם אין בך דעת התורה. להיות רב לאיצי שפאק אין זה מן הדברים הקשים.

על זה ענה ר' ליפא:

— הלא גמרא מפורשת היא: כלום אב מעיד על בנו? יהיה איצי שפאק מי שיהיה, הרי יהודי הוא ולעדות הוא כשר, ואילו אב, אף אם הוא גדול־הדור פסול לעדות.

תשובה זו הטילה פחד על ר' זלמן, ואמר:

— סכנה היא להכנס אתך בדברים. מוטב שנדבר דברי תורה.

ומיד התחיל לפלפל עמו בסוגיא אחת ממסכת יומא, ור' ליפא באר את הברי הסוגיא בעמקות גדולה, ופני האב האירו ואמר:

— נראים הדברים שיודע תורה אתה. נשתה כוס תה ונלך לסליחות.

אחרי הסליחות שבו הביתה, סעדו סעודה ראשונה של ערב יוה"כ וקיימו את המצוה לאכול ילשתית בערב יוה"כ. השלחן היה מלא דשן ולא פסק פיהם מחדודי הלכה ומדברי תורה.

כך עבר היום במשא ומתן של הלכה כמו בין שני תופסי־תורה ולא ניכר היה שום סימן של קורבה שבין אב ובנו. לאחר הסעודה המפסקת הרכין ר' ליפא את ראשו תחת ידי אמו לקבל את ברכתה, וישניהם בכו בכי גדול. ואל אביו לא פנה, רק זרז אותו ללכת לבית הכנסת. וילכו שניהם יחדו.

ר' זלמן ר' הלל"ס עמד על מקומו הנכבד על יד ארון הקודש מימין, ואת בנו העמידו הגבאים על יד ארון הקודש משמאל. לאחר שכלה העם את ה„תפלה זכה", נגשו אחד אחד לר' זלמן ר' הלל"ס, שעמד מלובש „קיטל" ומעוטף בטליתו מעל לראשו, לקבל את ברכתו קודם תפלת „כל נדרי". לאחר כל הברכות, נגש גם ר' ליפא אל אביו, גם הוא מעוטף טליתו מעל לראשו ואמר:

„ברכני גא גם אני, אבי!"

ר' זלמן ר' הלל"ס שם את שתי ידיו על ראש בנו, ומתוך דמעות אמר לו:

— „מברך אני אותך, בני, יתן ה' שתשאר לכל־הפחות יהודי".

על זה ענה ר' ליפא גם הוא מתוך דמעות:

„כן יהי רצון, אבא, הלואי לפחות בנן־של־יהודים".

בנהוג בין הגבירים

עוד בימי ילדותי ראיתי טפוסים שונים מבעלי הצדקה בישראל ומהנהגים מצדקותיהם ובכל פעם עשו בנפשי שרטת ההנהגות המוזרות של גומלי חסד אלה, כי ממעשיהם ומדבריהם היה ניכר יחס של בוז אל מקבלי חסדיהם. זכורני, כשהיה איש עני שופך את שיחו לפני הגביר הממונה על הצדקה היה הלז שואל:

— נו, נו, מילא, בכן, אשתך חולה; בנך הוא לא יצלח; מילא, בכן.

וכשהיה העני משיב בהכנעה:

— מע איז דאך ניט מעהר ווי אַ מענש (הרי רק אנשים אנחנו).

היה הגביר מתלוצץ:

— אַט דאס איז דער אומגליק, וואס מע איז אפילו קיין מענש אויך ניט (זהו הצרה, שאפילו לא אנשים).

וכשהיה מי מהעניים מרים את קולו מתוך התמרמרות, היו הגבירים העסקנים משתיקים אותו בדברים האלה:

— וואס ביזטו אַ בר־מינן, וואס דו ווילסט זיך אַפשרייען?! (האם בר־מינן אתה שאמרית לבוב להתחיה על ידי צעקה).

וגם כשהיו מעניקים תמיכה לאיזו משפחה עניה, היו מדגישים ומחזרים ומדגישים לפני האומללים האלה את הטוב אשר עשו להם. למשל, העני בא ומבקש:

— אני מכניס את בתי לחופה והיא כבר למעלה משלושים, וה' הזמין לה זווג בדמות אדם ישר, המבין, כי היא אשת חיל ועומדת למעלה מכל חפצים,

אבל בכל זאת זקוק אני לתמיכה לקנות לפחות שליח בשביל החתן ולכסות את מערומי בתי.

היה הגביר, הגזבר של צדקה, שואל:

— אולי הוא משוגע, כי בוחר בבתך, ועליך לבדוק פן יביא עליך אסון גדול וגורא, ואם אדם ישר הוא, למה זה תביא עליו שואה כזו?

הדורש עזרה עומד נבוך ואומר בגיחוכא:

— הלואי יברך הקב"ה את כל עם ישראל בזכרים כאלה כמו המיועד להיות חתני.

הגביר אשר בניו חין למטה מכל בקורת מרגיש את עצמו עלוב על ידי דברי העני הזה וגוער בו:

— אתה חצוף, לך לך.

הלז עומד ושואל:

— במה אני חצוף? בזה שאני מבקש רחמים על בתי.

— את הסברים שלכם אני יודע, — עונה העשיר.

למחרת בא האומלל עוד פעם ומבקש סליחה מאת הגביר:

— אולי דברתי שלא כהוגן לפני אדם שכמותו, סלח נא לי, הלא ישראל בני רחמנים המה.

— בוא נא אלי מחר ביחד עם בתך ואברר היטב באיזה אופן מצאה לה החן, ואז נראה, — אמר הגביר.

העני עונה:

— לא די, שאדוני איננו מרחם עלי, עוד הוא שופך את דמי. ברוך השם בנוגע לבנותי אין מה לעשות חקירה נדרשת, הלואי יברך הקב"ה את כל עם ישראל בבנות כשרות כאלה.

הגביר, אשר אחת מבדרותיו, על פי השמועה, נסעה לקיוב להריק את פרי בטנה במקום שאין מכירים אותו, מעביר זעזים שבמעיה, שוב בעלב, וזאת הפעם קפץ ממקומו כאילו נשכו נחש וצעק:

— חצוף שבחצופים, עכבר שבעכברים — יאחז בערפו והדפהו החוצה.

והנה בשעה שבעל הבית מבפנים והעני מבחוץ עומד וצועק בכרוכיא, מה

פשעי ומה חטאתי, כי התפללתי לה' כי יזכה את ישראל בבנות כשרות?" מטלת הצעקה בחוץ אימה ופחד על הגביר והוא אומר לו בעד החלון:

— "אם כי אתה יונגאטש (ריקא) גדול, בכל זאת אם תבוא אחרי השבת (מעשה שהיה חל בערב שבת), אזי אולי אתן לך איזו טלית ישנה, ובתך איננה חולה לכבס אותה ולנקותה עד שתקבל צורה חדשה, ודי בזה.

העני עונה:

— זאל אייך גאט העלפען! (ד' יעזרך!).

אחרי השבת בא העני שוב. הגביר מושיט לו את הטלית ואומר:

— זאלען מיינע שונאים אזוי לעבן ווי דו ביסט ווערט א טלית (כה יחיו שונאי, כמו שראוי אתה לקבל טלית כזו).

והעני משיב:

— הלזאי יתפללו ככה כל חתני ישראל, כמו שיתפלל המיועד להיות חתני.

הגביר:

— לך, עכבר, ולא תוסיף עוד ראות פני.

מרגיש העני, כי עשה כל מה שהיה בכחו להוציא מעשיר זה, ומתפאר, כי הוא לקח מחזיר זה לא רק שערה אחת, כי אם טלית שלמה, אם כי ישנה מאד, ופונה אל גביר אחד מטפוס הלמדנים ויראי אלהים ומספר באזניו את מהלך הענין של השידוך המזדמן לפניו.

הגביר:

— העיקר הוא אם החתן הוא ירא שמים כדבעי.

העני:

— אם בימינו אלה גם בני הגבירים מזלזלים במצוות ואינם מקיימים את התורה מעושר, על אחת כמה וכמה קשה לדרוש דקדוקי מצוות מבעל מלאכה עני, אבל הוא פחני ומתפרנס מיגיע כפיו ומתפלל מדי יום ביומו ואינו עושה מלאכה ביום השבת.

— אה, עונה הגביר, אם כך הוא הדבר, אם באמת אינו עושה מלאכה בשבת ומתפלל מדי יום ביומו, אזי אחקור ובעוד ימים אחדים אתן לך תשובה.

לבאותה שעה הוא רושם על הגליון את שמו, שם אביו ושם המשפחה של

הפחמי. אחרי עבור ימים אחדים בא האב האומלל לקבל את התשובה המקווה. הגביר אומר:

— דבריך נתאמתו והנני נותן לך שלשה רובלים לצורך השדוך, — ומושיט לו את הכסף.

העני בדמע:

— מעט מאד הסכום הזה.

הגביר:

— לא כירא שמים תדבר, כי אחד המרבה ואחד הממעיט, ובלבד שיכוון את לבו לשמים.

העני אומר לו:

— תודה, וברכת ה' עליך.

העני פונה ללכת, והגביר מחזירו:

— הא לך בד, אשר יספיק, כמדומני, לשתי כותנות בשביל הכלה.

העני בהתרגשות:

— כה יעזרך ה'. — ופונה שוב ללכת, אך הגביר מחזירו עוד פעם:

— הא לך תיק לשים בו את הטלית.

העני:

— כה יעזרך ה'".

פונה העני אל בעל בית אחר. הלז עובד באקציזא בבית ר' יוזל גינצבורג באחת מערי הדרום וביתו במוהילוב. מספר לו העני את כל מצוקות לבו ואת כל אשר קרהו עם הגבירים, אשר בכר פנה אליהם, ושומעו מתמוגג משחוק לשמע הספור על העלבון שנעלב הגביר זה שלש פעמים מן הברכות אשר ברך את עם ישראל. הגביר השפוסי החדיך הוציא מכיסו כ"ח רובל ושוקל על יד העני, והלז איננו משיב לו ברכה כלל ואומר:

— היתכן, כי לא יתן כבודו גם איזה דרשה־געשאנק (מתנת הדרשה) בשביל החתן?

הגביר מוציא כף בסף קטנה אחת ונותן לו בסתנת ופניו זועפות כבר. מקבל העני את הכף ואומר לו:

— כה יעזרך ה'.

ועוד תמונה אחת מצדקות הגבירים:

עלמה אחת, יהודיה תופרת, בת תופר בגדי נשים בשעתו, יתומה מאב ואם, פונה אל גבירתה, שבמשך הרבה שנים היתה תופרת בגדים לה ולבנותיה.

— האם נטרפה עליך דעתך? — צעקה עליה הגברת, — האם לך להנשא לאיש? מי זה ישא אותך לאשה, אם לא תיפר שכמותך, עני מדוכא, ולא יהיה לך פנאי להשתכר ממלאכתך בבתי הגבירים ותלדי לו בנים קבצנים, ומה תהיה התכלית מזה?

— ולמה נישאה הגברת לאיש? — שאלה התופרת.

— אם כן, חצופה את, בכל זאת אספר לאישי ונראה מה יענה הוא על זה, הרי יש לו שכל של גבר.

לאחר זמן מה חזרה הגברת בלוית אישה. האיש אל התופרת:

— שמעתי, כי רוצה את להנשא?

— כן, אדוני. —

— האם קראת הרבה מספרי שמ"ר, וכבר עשית לך רומאן בפועל? —

— האם בשביל להנשא צריכים לקרוא רומנים?! הלא בימי אמי לא היו קוראים רומנים, ואמי לא קראה מאומה מלבד ה"נחלת צבי" ו"שבט מוסר" ובכל זאת נישאה לאיש!

— ובכן, ענה העשיר עזות, אמרי פשוט, כי עלמה בריאה את וזקוקה לזכר, איך שיהיה לא אתן לך שום תמיכה על זה. —

— אין אני מבקשת נדבה, חס ושלום, כי אם גמילות חסד, ובעבודת כפים אשיב עד הפרוטה האחרונה.

— יודעים אנו, איך הדלפנים משיבים גמילות חסדים למיטיביהם.

פני התופרת נתכרכמו, וכפי הנראה היתה כבר מן הטפוס החדש בבנות העניים בישראל ואמרה לגביר:

— לא אוסיף עוד לשמוע מפיך דברים כאלה שמעתה אזני בפעם הזאת, חרפש שלך לא ידבק בי. — ויצאה מן הבית.

גודעזעי איבריו של הגביר לשמע התשובה ובקש לגרשה מן הבית, אך היא

הספיקה לצאת קודם. והלכה מבית הגביר העברי אל בית הפולנית, בית קטן וגן של ירק מסביב לו עומד בהר והפולנית היתה אלמנה, קתולית מלידה ומבטן, ואישה המנוח, כפי הנראה, היה גרמני, לותרני, ממדינת פוזן, ושם משפחתו זילברברג. אחרי מות עליה אישה, נשארה לבדה עם שני בניה. שניהם למדו בגימנסיה של עיר מולדתי, והאחד מהם היה מלמד גרמנית לילדי ישורון והיה ידוע בחוגי היהודים בשם „הגימנזיסטן זילברברג". מדוע נעשה זה למורה חביב על עם ישראל — אינני יודע. חושב אנכי, כי שם משפחתו גרם לכך, כי על פי השם הזה טעו רבים מאחינו לחשוב אותו ליהודי. ובאמת נפלא היה לראות, כי היתה לו ידיעה בעברי־טייטש והיה מתקן לתלמידיו את שגיאותיהם הדקדוקיות בלשון הגרמנית. למשל, היה מכוון להם: „לא כמו שאתם רגילים לבטא מלה פלונית כך וכך, אלא כך וכך צריך לבטא". או: „לא כמו שאתם רגילים להשתמש ביחס־שאליו, אלא צריך להשתמש ביחס „את". וכל כך היה מסור למטרתו לתקן את הפגימות הגרמניות שבשפה היהודית המדוברת, עד שפעם אחת בהכנסו אל בית אחד משעוריו ומצא את עקרת הבית שוכבת על ערש דוי וצועקת: „אוי, די קאפ, די קאפ", ובתה, אשר היתה תלמידתו, עומדת על יד ערש אמה ובוכה, — פנה לאם ולבת בשאלה אם אפשר להמשיך את השעור במצב כזה, ותבקש האם דוקא שלא לגרוע מן השעור, כדי להפיס את דעת בתה וכשתתעסק בלמודיה ירווח לה מעט ותשכח את מכאובי אמה. נכנסו המורה והתלמידה אל חדר הלמוד ובטרם יתחיל בשעור, שאל את פי תלמידתו: „ואיך צריך לומר כהגון?" היא לא ידעה מה לענות, והוא הסביר לה: „לא „די קאפ", כי אם: „דער קאפף". צחקה הילדה והחלה לשמע את השעור מתוך הצחוק, וזילברברג מוסיף לבאר:

— אין לך דבר הנקלט במוח באנקת האם מתוך מכאוביה, ושבשתא כיון דעל על, וירא־תי פן הקלט השגיאה הזאת במוחך עד לאין מרפא ולתכלית זו לא הנחתי את ההזדמנות לתקן תיכף, למען יהיה התקון שמור בזכרונך עד עולם.

ובדרכו זו אתו בקנאות ובאדיקות פדגוגית על כל שעל ושעל, עד שבאמת הצטיינו תלמידיו והתלמידות ביודעת השפה הגרמנית. וכידוע, היו כל תלמידי הגימנסיה העברים, אפילו בעלי הכשרונות היותר גדולים, נבוכים מאד בשפה

הגרמנית, עד שהיה המורה הגרמני שילר אומר: „לשום יהודי שבעולם לא אוכל להציג ציון יותר מ„שלושה", כי הז'רגון מעכב אותם מלדעת את השפה הגרמנית, כי השבושים שלהם, וביחוד בסימני המין, — או כמו שהוא היה אומר: בנוגע ל„דער", „די", „דאס" — המה כרוניים ועוד לא נברא תרופא שיוכל לרפאותם חוץ מזילברברג, המוסר נפשו על הענין הזה".

חנה התופרת שלנו, בשעת עלבונה בבית הגביר מהגבירה העברים, פנתה אל האלמנה הפולנית זילברברג ושפכה לבה לפניה. שמעה הפולנית את מצוקת לבה בהשתתפות, ואמרה לה:

— הלא יודעת את, כי אני ובני חיים חיי עמל וצער, ואלמלא הבית שנשאר לנו לנחלה מאישי המנוח, כי עתה היינו לפעמים מתגוללים בעוני, כי לא בכל פעם היתה ידנו משגת לשלם דמי דירה מראש, אבל מכיון שדאגה זו ממנו והלאה, הלא בני גרמנים הם ומוצאים תמיד פרנסה בכבוד ובהיתר. אחרי כל אלה לא אוכל לדחות את בקשתך, וכאשר ישובו בני מן הגימנסיה נתיעץ יחדיו, איך להמציא לך את הסכום הדרוש לך לצורך החתונה, ואת התשובה אתן לך ביום המחרת בשעה פלונית.

לזמן הנועד באה העבריה היתומה אל הפולנית. אלמנת הגרמני לקבל את תשובתה. בעלת הבית פגשה את המבקשת בשמחה ונתנה לה צמיד כסף ותבת כסף קטנה של טבק, להרחה, ומנורת כסף בעלת קנה אחד, ואמרה לה:

— הצמיד שייך לי ע"פ צואת אישי, ותיבת הטבק לבני הבכור, והמנורה לבני הצעיר, וגמרנו להשאיל לך את החפצים האלה למען תתני אותם בערבון אצל מי מיתדיך לתקבלי כסף לצורך ההתינה ובשוחים אנו בך, כי מפרי עמלך תשלמי לאט לאט ותשיבי לנו את החפצים היקרים לנו, ועצתי נתונה לך להתם בערבון אל אותו הגביר בעל הבית שלנוכח ביתי.

וכן עשתה. נכנסה אל בית הגביר ובקשה ממנו לקבל ממנה את החפצים בערבון ולתת לה גמ"ח. ראה הגביר את החפצים ושאל אותה:

— מאין לך פתאום החפצים האלה, גם כן על ידי רומנים?

לכתב דברים אלה נתעלפה היתומה. אחרי שהשיבו את רוחה אליה צעקה בקול:

— השיבה את החפצים!

ואחרי אשר השיבו לה את החפצים, שבה אל בית „הפולנית" (כך היו קוראים לאלמנת זילברברג) ובדמעות ספרה לה כל אותו המאורע ובקשה ממנה להכניסה אל הדת הנוצרית. ושהיא, כלומר, הפולנית תהיה האם הצלבנית שלה.

בינתים שבו שני האחים זילברברג מבית הגימנסיה, והאם ספרה להם את הצעת היתומה העבריה, קם זילברברג הבכור, המתקן את פגימות העברי־טייטש בבתי בני ישראל, ואמר לה:

— חלילה לך מעשות כדבר הזה, כי דת ישראל בשום אופן איננה אשמה במעשים הרעים של בני הדת הזאת, כי גם אצלנו, הנוצרים, יש הרבה אנשים רעים וחטאים וגם שם אין הדת אשמה. יש סבות אחרות לגמרי, ובשום אופן לא אסכים, שאמי תחטא להוריך, היהודים העניים, שהתפרנסו מיגיע כפיהם עד שכשל כחם ויעזבוך לנפשך. הסירי מלבך הרהורים רעים כאלה, ואם קשה לך למצוא את הכסף, בעצמי אתן בערבון את החפצים האלה אצל אחד היהודים, כאני מורה גרמנית בביתם ואביא לך את הכסף.

ובעוד ימים אחדים הביא לה חמשים רובל התחונה נהיתה. אבל דבר משונה נעשה אז, כי בחתונה זו השתתפו האלמנה זילברברג ושני בניה והאם ברכה את הכלה בחבוק ונשוק ובאיזה פסוק מכתבי הקודש בלשון הגרמנית. היהודים אשר ראו את המחזה הבלתי רגיל הזה התנחמו בו על פי שיטתם: הכריזו על האלמנה הגרמנית־הפולנית, כי היא מחסידי אומות העולם, ועל בת עמם הכריזו כי בודאי היה איזה קשר של אהבים בינה ובין הגימנזיסטן זילברברג, כלומר: הוציאו שם טוב על הנוצרית ושם רע על היהודית.

כשהגיע הדבר לאזני משפחת זילברברג, צותה האם לבנה הבכור, כי לא ישקוט ולא ינוח עד אשר יסכרו פי דוברי שקר, ואז השתמש זילברברג הצעיר במקרה אחד ובשעת המשתה של בר מצוה בבית עשיר אחד, אבי תלמידו, קם וספר באזני כל הקהל את ההרפתקאות של התופרת. גם אני הייתי בין שומעי הספור אשר הרעיש את כל הלבבות ונקלט במוחי מימי נעורי ונשאר שמור בזכרוני עד היום הזה. ואיזה כח רוחני פנימי דוחקני להכניס אותו זכרון בספר. וכדי להפיג מעט את צערי בהעלותי על זכרוני את המאורע הזה (ואולי גם

את צער הקורא, אשר בודאי ירגיש גם הוא כאב רוחני מדי קראו דברים אלה), אסיים בעובדה בדיחותית, גם כן מן הנהוג בין הנגידים.

בעירנו היה חזר על הפותחים אחד. כפי הנראה, היה מיוחס, וכשהגיעה בתו לפרקה, עשו גבירי העיר שדוך לבתו, ובשעת כתיבת התנאים בבית אחד הגבירים, לא התאפק הגביר מליצנות בנוגע לאחיו העני, שאצל לו טובה, ובאחוז את עט בידו לכתוב את התנאים קרא אל האב, ושאלהו באזני כל הקהל:

— הלא אב אתה לבת, הגד נא לי, כמה תתן מתנות ונדוניא לבתך כדי לדעת איך לכתוב בתנאים, כי יש שם רובריקה כזו וצריך למלאותה.

והעני ענה:

— יכתוב נא אדוני סתם, כנהוג בין הגבירים.

— האם פתאום נעשית לנגיד? — שאל הגביר, בהעבירו את ידיו השמנות על חלקת בטנו.

— חלילה, אמר העני, ותמה אני על בעל מליצה ולמדן כמעלתו, שלא ירד לסוף דעתי. כוונתי היתה כאשר יתנהגו הגבירים עמדי, כך אתנהג עם בתי.

הלצה זו, כפי הנראה, מצאה חן מאד בעיני הגבירים ובידחה את דעתם.

— בכל זאת, אמר הגביר, הלא ירא שמים אתה, וכתוב בתורה: מדבר שקר תרחק, ואולי ימעה מי בכוונת הדברים הכתובים שחור על גבי לבן ויבינום כפשוטם, ובהכירם את כתב ידי, הלא יאשימוני, כי עברתי על דברי תורתנו הקדושה.

— לא כלום — ענה העני — עלי ועל צואתי, אין ענינות במקום עשירות.

— מה הפירוש? — שאלו כל הנאספים.

— הפירוש הוא פשוט מאד, במקום שכולו שקר מה שייך בדבר שקר תרחק.

הבטלנים על קרל מארכס

בילדותי שמעתי מאחורי התנור והכיריים מהנקראים בפי העם בשם חכמי ליז'אנקה (חכמי התנור), כי בחודש תמוז שנה זו יצא לאור ספר, שחברו איזה אשכנזי מזרע ישראל הנקרא בשם מארכס, וכי לא בחנם יצא בחודש תמוז, שכן אירעו בו צרות רבות לעם ישראל. וראש המדברים שבחבורה היה יושב ודורש כמשה מפי הגבורה, כי הגימנזיסטן שמואל'קה, בנו של איצע דער הענצקימאכער, קרא באותו ספר בלילות בהתלהבות כמו שקוראין להבדיל את ה„זוהר" הקדוש.

— ואני — אמר המספר — בקשתיו, שיסביר לי כל מה שקרא, והיתה כוונתי כפולה: ראשית, חפצתי, פשוט, לשמוע, מה מבקש זה האיש בספרו החדש, ואם באמת יהודי הוא המחבר, וכי אין די לנו בתורתנו הקדושה, שכל חכמות העולם כלולות בה. ושנית, אם אמצא בדברי המחבר דברים הגונים למינות, אקיים מה שאמרו ז"ל: „דע מה שתשיב לאפיקורס".

— ספר נא, כפר, ר' עזריאל, מה כתוב שם באותו ספר חדש, כי גם אני שמעתי מפי הצעיר קאצ'רין, שמארכס הוא גאון גדול ונורא. וכאשר שאלתיו:

האמנם גאון הוא כהגאון מווילנא?

צחק עלי קאצ'רין ואמר:

הגאון מווילנא איני מגיע לקרסוליו של האי גברא.

הרימותי את ידי וחפצתי לסטור לו על להיו, אך הוא הקדימני, הכני פשוט במקל וגרשני מן הבית. חפצתי לתבוע אותו לדין, אך לא יעצוני לעשות כן, כי

כי ידעי דבר אמרו לי, שאביו של קאצ'ורין אדם אלים הוא בערכאותיהם. ואמרתי בלבי: כי לא יוכל אדם לדון עם מי שתקיף ממנו. איך שיהיה, כבר לקחה אזני שמועה רבה על אודות המחבר החדש הזה, וכפי ששמואל'קה הוא בודאי מושפע מקאצ'ורין, אני משער, כי הוא הוא הספר שבעטיו נלקיתי, וחביבים עלי יסורין. ומאד תאב אני לשמוע את מבדיחותא החדשה שהמציאו המופקרים שבדור.

את שם משפחתו של ר' עזריאל הכהן לא ידעתי גם אז, ומה גם עכשיו. אבל הנני זוכרו היטב, וכדי לתת ציור אופייני וכולל ממחותו בדברים קצריט, ארשום, כי היה הוגה בתלמוד תמיד וכשנתקשה באיזה מקום מסוגיות הש"ס, היה מצעק כמי שהכישו נחש: „הא, עס שיקט זיך ניט!" (אהה, אינו מוחזור!), ומיד היה מוריד אז מצדד עיניו, כלומר: מעיין במפרשים, — ורגע כמימרא היה חוזר וצועק: „הא, עס שיקט זיך שוין!" (האח, כבר מוחזור!), וכל ימיו של ר' עזריאל היו שלשלת ארוכה של „הא, עס שיקט זיך ניט" ו„הא, עס שיקט זיך שוין". ומי מלל למארכס, שלא היתה לו שום השגה מטפוסים כאלה המתפלספים בין מנחה למעריב, כי אחד מהם יהיה הפופולאריזאטור הראשון בפני יושבי קרנות ברחוב היחדים לספרו הגדול אשר חולל מהפכות בעולם. והנה מתחיל ר' עזריאל את הרצאה שלו על מארכס בנגון הגמרא לאמור:

— ראשית כל, מגלה המחבר, כי העשירות והעניות אינן כלל מן השמים, ועם־הארץ זה, כנראה, לא קרא כלל את כתבי הקודש, שכבר תרגם לאשכנזית ההסויר, ימח שמו! כי אילו היתה לו אפילו ידיעה קלה בכתבי הקודש שלנו, היה יודע, כי מקרא מלא הוא: „ה' מוריש ומעשיר, משפיל אף מרומם". ומכיון שלא ידע, חטא ומחטיא את חרטים לפרסם דעה כוזבת, כי אין דברים אלה תלויים כלל במקרה, אלא בבני אדם עצמם. חושב הוא, בקוצר השגתו, כי רק עמל כפים ראוי לשכר, וכל הנאות העולם אינן באות אלא כמשלמים על עבודת כפים. והסכימו ושמעו, מה זה סתם מי שאינו עובד, ועבודה עבודת כפים במשמע — אינני רשאי לאכול, באילו כל יושבי תבל בבחינת אכה המה, שאינה ניזונה עד שתעשה מלאכה. בבאר היא, עשירות מהי, וקובע הלבה, כי העשירות לחם עצלות היא, וכל בעל אחוזה וכל בעל בתי חרושת המעשה נחשב בעיניו לאחד מבני ישכר היושב אהלים, ובני זבולון אחיו מפרנסים אותו, ואחר כך הולך הוא

ואוכלים כרים מצאן ועגלים מתוך מרבק, הפורטים על פי הנבל, כדויד חשבו להם כלי שיר, השותים במזרקי יין, וראשית שמנים ימשחו ולא נחלו על שבר יוסף"? הכתובים האלה במי מדברים? בעגיים? (בנגון) או בעשירים? (כנ"ל). מי מושח את ראשו בפומאדה (בשמן המור) גם בימינו אלה? ומי שותה יין? העניים (עוד תפעם בנגון) או העשירים? איזו תורה „חדשה" מצאתם כאן? הלא הנביא אומר: „כי נשבע ה' אלהים בנפשו, נאום ה' אלהי צבאות: מתאב אנכי את גאון יעקב ואת ארמנותיו שנאתי, והסגרתי עיר ומלאה", מה תאמרו על זה? הנביא אומר, כי הקב"ה שונא את הארמונות ומתאב את השוכבים על מטות שן, ואתם אומרים, כי מארכס אינגו בקי בכתבי הקדש? להיפך, רואה אני, כי הוא התעמק מאד בכתבי הקודש.

מעקם ר' עזריאל את דברי המדבר ואומר:

— וכי נטרפה דעתך עליך? ה' מעשיר או לא? והגוף הזה, או המשומד הזה, השטן יודע מי הוא, בא ואומר, כי את העושר לקחו להם בני האדם בחזקת יד. אלמלא ידעתיך כירא שמים ומתמיד גדול, כי עתה הכנסתיך במחיצת אותם שמורידין אותם ואין מעלין, אבל חושב אנכי, כי נטרפה עליך דעתך, כי משעה שבאה אליך הבשורה, כי מתו עליך פתאם האב והאם, מרגיש אנכי, כי איזו רוח עוזים תבעתך תמיד, וכחצי משוגע אתה בעיני.

חורק העשיל בשיניו וקורא:

— „הנביא אומר: „השמחים ללא דבר, האומרים הלא בחזקנו לקחנו לנו קרנים". אמרו רבותינו: „מה הוא בחזקנו לקחנו לנו קרנים"? מהו זה? האם ה' נתן להם מטות שן ומזרקי יין וכרים ועגלים וראשית שמנים — איזה קרנים יש כאן? איזה חזק יש כאן? ומדוע אומר הנביא: כי הם שמחים ללא דבר? אם מתכת אלהים היא, כלים אפשר לכנותם בשם „לא דבר"? כלום דבר קטן הוא? מתנת מלך־מלכי המלכים? איך אפשר שלא לשמוח בדבר הזה? בודאי יש לשמוח! אסור שלא לשמוח! והנביא מוכיח על שמחת כזו כמו על איזה חטא ועון.

— ובכן, — אמר ר' עזריאל — מה שבע מינה?

— שמע מינה — אמר העשיל — כי צדק מארכס, וכל דבריו אמת וצדק הם.

ומונה אחד לאחד כל מיני עשירות שיש בעולם ומוציא משפט חרוץ, כי כולם כאחד פרי גנבה וגזל ממש: או גנבת הדעת, או גזל העמל, או שניהם כאחד, וכי כל עיקרה של העשירות הוא עושק דלים ושפיכות דמים. ונגד דעת קהלת, שאמר בפירוש: „כי יש רעה חולה ראיתי תחת השמש: עושר שמור לבעליו לרעתו", בא זה ואמר, כי עושר שמור לבעליו לרעתו אינו במציאות כלל, אלא העושר בכלל לרעת העולם הוא שמור, כי העושר דבר מסוכן הוא ולא ניתן ממרומים לזכות בו יחידי סגולה בשכר מעשיהם הטובים יגדבת לבם ואיננו תשלום גמול לעוסקים בתורה לשמה, אשר עליהם אמרו חכמינו, כי „כל המקיים את התורה מעוני סופה לקיימה מעושר", אלא חמסנות גמורה, שיש לקדש עליה מלחמה עד חרמה.

כל השומעים ספקו כפיהם ושאלו זה לזה:

— היודעת הממשלה הרוממה יר"ה מהספר הזה?

— כיצד אינה יודעת?! — אמר ר' עזריאל — בודאי היא יודעת, אך מה תעשה?

— כיצד „מה תעשה"? — קראו השומעים, — צריכה היתה לכרוך את המחבר בספרו ולשרוף אותם יחדיו באש.

עודם מדברים, והנה, לפתע פתאם, קם ה„ישיבה־בחור" העשיל, שקולו קיה נחר מלידה, ואמר:

— חי נפשי, כי הצדק עם המחבר הזה!

— אתה משוגע, דעתך נטרפה עליך! — צעקו כולם פה אחד.

— כיצד נטרפה עלי דעתי? הלא הפסוק אומר (עמוס ו' ג'): „המגדים ליום רע ותגישון שבת חמס", ובכן, אמרו נא, רבותי, מה הוא זה?

— מה הוא זה? — אבר ר' עזריאל בעקימת שפתים — זהו שאתה מבטל מלמדך בגמ"ת ועוסק בתנ"ך. ראי נתפקרת כבר, או נטרפה דעתך עליך. הנביא מכוון לאותם האנשים, שהמה הוכסים עתותיהם שבדין הוא לקבוע אותן לתורה, וזאת היא הכוונה של „שבת חמס".

גבוך העשיל, ובקולו מנחר השיב בנגון:

— ומהי הכוונה בפסוק השני: „השוכבים על מטות שן וסרוחים על ערשותם

אותה שעה קמה כל הכנופיה על העשיל, הכוהו מכות אכזריות וגרשוהו מבית המדרש.

עמד העשיל בחצר ונשא קולו בבכי. ואני וחברי ארצ'ע עמדנו שניגו ובכינו יחדו, על פי השתדלותי אצל זקני הוחזר העשיל לבית המדרש למחרת בבוקר. אבל פניו לא היו לו עוד. הוא החל להתנהג בדרכים והיה בוכה בלילות ומדבר מתוך החלום והיה משמיע קולי־קולות עד שהזכרתו לשאול ברופאים והללו הכירו בו מחלה פסיכית והיה הולך ודל מיום ליום ובתקופה האחרונה לימות חייו תעבה נפשו כל אוכל. והיה לו אח בכור שעסק בכל מיני סרסרות, והיה בא מדי יום ביומו להלעיט את אחיו החולה בעל כרחו, והיה מכה אותו מכות אכזריות עד שהיה אוכל בעל כרחו, ולאחר שיצא החוצה היה העשיל מברך ברכת „ברוך שפטרני", מכניס את אצבעותיו לבית הבליעה שלו עד שהיה מקיא ואומר כמנצח:

— המגוול הזה חפץ להרעיל אותי ולהעבירני מן העולם, מפני שכבר טעם את טעם ה„ממתקים" המצלצלים בכיסו, אבל ד' עמדי ולא אירא רע.

נכה עברו על העשיל ימים מרים ונוראים. אינני זוכר בדיוק את מספר הימים והחדשים, אשר היה מוכה ומעונה מדי יום ביומו לשם אכילה והיה מקיא יום יום על־ידי הכנסת האצבעות לתוך בית הבליעה עד שפעם אחת, בשעה שנשארו בבית המדרש רק הוא ור' שמואל השמש, הזקן בן שמונים שנה אשר לא כהתה עינו ולא נס ליחו, אשר אהב את העשיל אהבת נפש והיה מרחם עליו ומשתתף ביסוריו ומברכי בברכת ופואה שלמה משגעונו, ביומי האחרון של העשיל, בחצי היום נגש אל ר' שמואל, קרבהו אל ארון הקודש, פתח את ארון הקודש, חבק בזרועותיו הרועדות את ספרי־התורה, נשקם וצעק בקול:

— הצדק עם מארכם! וכשם שמשה אמת ותורתו אמת, כן גם מארכם אמת ותורתכ אמה.

ובקול קריאתו זאת נפל אהרצית ומת על יד ארון הקודש.

מחלוקת המפרשים

בהיותי ילד קרוב לשתים עשרה שנה קרה מקרה קל, שפתר לי דרך אגב שאלה קשה וחמורה, אשר נעשתה אחר כך לשאלה ספרותית, התופסת מקום גדול בספריתנו זה קרוב לשלשים שנה וגם עכשיו עוד לא נקלטה כדבעי בלבות הרבה מחובבי שפת עבר וספרותה.

ומעשה שהיה כך היה. לאמיד אחד מיהודי קיוב או טשרקאס (אינני זוכר בדיוק) — כמדומני, ששם משפחתו היה קופרשטיין — אבד בנו, איש בן שלשים. בלומר, הוא עזב את עיר מגוריו והלך לרגלי עסקיו לסובב בעיירות שונות, ימאז עבר' קרוב לחצי שנה ועקבותיו נעלמו. האב, כמובן מאליו, הריץ מכתבים לכל בעלי משאו ומתנו, ומכולם קבל תשובות דומות, כי ביום פלוני יצא מעיר פלונית לעיר אלמונית וכן הלאה. והאחרון שבין המודיעים ספר במכתבו, כי הבן הנאבד אמר בצאתו מעירו, כי בדעתו לנסוע לעיר מוהילוב על נהר דניפר. אבי הבן התקשה מאד לברר את סבת נסיעת בנו למוהילוב, במקום שלא היו לו לא מכרים ולא בעלי משא ומתן, וכדי לברר את הדבר שלח שליח מיוחד אל העיר הזאת ונתן על ידו מכתב לזקני ר' זימל הפץ, אשר מר קופרשטיין ידע אותו מפי השמועה כאחד מסוחרי הסוכר, וכהבר למכתבו הוא פנה אליו בבקשה, בכל רגשי אב חמבקש את בנו, להשתדל בצערו ולעזור למשלחו למצוא את אבדתו, ואת מכתב בקשתו סיים במלים כאלו בערך: כל ידיעה שתהיה על על אדות בני, טובה או רעה תהיה ממש לפקוח נפשות לי ולאשתי האומללה, אשר מאנה הנחם על בנה כי איננו ולכלתי המתאבלת על בעל נעוריה.

סבי קבל את המשולח בפנים יפות ובהשתחוות גמורה, והתחיל מסייע בחפוש. לתכלית זו נתן המשולח לזקני רשימה מפורטת משם הנעלם, שם אביו ושם משפחתו, על פי התעודות הרשמיות, מספר שנותיו וסימניו הגופניים. סבי פנה אל „היהודי המלומד" אשר על יד שר־הפלך, ארנולד מאנדלשטאם, אשר היה ביחסי ידידות גדולה עמו, והלז הבטיחו באמצעות הפקידים של שלטון הפלך, אשר קבלו צו מיוחד מאת שר־הפלך להתעסק בחקירה ודריסה נמרצה, למצוא את האיש המבוקש, אם לא שיווכח שאיננו כאן.

אחרי עבור זמן מה בא ה' מאנדלשטאם לבית הסב שלי והביא לו ידיעה נכונה, כי המבוקש עצור בבית האסורים כנחשד בעון מכירת שטרות־מדינה מזויפים. כמובן, הודיע זאת זקני למשולח. למחר בבוקר בא המשולח אל זקני ובידו מגלה ארוכה כתובה מכל עבריה והראה לזקני, בבקשה כפולה: ראשית לקרוא אותה בעיון ולחוות את דעתו, עד כמה הוא שליט בשפה העברית (זקני היה נחשב בימיו ובעירו כאחד המצוינים בידיעת לשון הקודש, ופרסומו היה גדול בל־כך במקצוע זה, עד שצעירים וזקנים היו מעתיקים את מכתביו כדוגמה אזת באות לצחות הלשון), ושנית שיאשר את חידיעות האלה בכתב ידו. הסב קרא את המגלה ובמקום תשובה קרע אותה לקרעים קטנים ואמר בצחוק:

„אני כשום אופן לא אוכל להיות חבר לשופך דמים".

חזור ובמת שאל המשולח, מה פשעו ומה חטאתו, הלא הוא מסר את חידיעות אל נכון, כפי שנמסרו על ידי מאנדלשטאם המקורב לשר־הפלך, ומה ענין שפיכות דמים לכאן? הלא אדוני כתב בעצמו, כי כל ידיעה, תהיה למשיבת נפש לו ולאשתו ולכלתו, ומוטב לאב לדעת, כי בנו חוא בחיים, אם כי הוא עצור בבית האסורים, מאי־ידיעה כלל, ולא עוד אלא שיוכל לבוא בעצמו להשתדל ולמצוא גואלים לפדות נפש בנו ולהוציאו לחפשי, להזכיח את צדקתו או להקל את ענשו, ימדומה, וכך הרחיב את הדבור והסביר עד כמה לא צדק זקני בהאשמה שטפל עליו, ועד כמה לא צדק גם כתובב שפת עבר בקרבו לפניו את פרי עטו. הוא מדבר — וזקני מקשיב ובגחך ובשלה עין מקטרתו בלי חדף לשכך את הכחוז גם הוא.

עברו רגעים ביעבים, והבית נתמלא ביגחים אנשים משכגי בתי הסב ומבאי בית מדרשו, אשר הזמינם המשולח לראות את גדלו בשפת עבר, והנה נשמע

פתאום הקול, כי ר' זימל קרע לקרעים את המגלה שלו, וכי המשולח עומד וטוען ותובע את עלבונו מידי עולבו. עכשיו פנה זקני לבעל המכתב להגן על עצמו על אשר שחת את רחמיו מפרי עטו ועל אשר השתמש במלים חריפות, כי המכתב הזה עלול להביא לידי שפיכות דמים.

— צייר נא בנפשך — אמר אבי זקני — מה יהיה כשיבוא המכתב לידי האב האומלל והאם האומללה, שאינה יודעת כלל עברית, עומדת על יד בעלה ושואלת:

„הודיע נא מה נעשה לבננו?"

מה ישיב לה האב האומלל? המצייר אתה דבר זה בנפשך? האם עומדת בכליון עינים ובפיק ברכים והאב אינגו יודע מה להשיב?

— כיצד לא ידע מה להשיב? — שאל המשולח — הלא במכתבי ברור הכל?!

— דא עקא, כי העיקר אינו ברור — השיב זקני — ואני יודע, מה ישיב האומלל; הוא יצעק מנחמת לבו: הענין של בננו רע מאד, וכאשר תוסיף האם לשאול מה קרה, יוסיף האב להשיב 'באנחה: זהו האסון, כי אין יודע, מה קרה אותו, אבל בכל אופן קרה אותו דבר שלא היה לעולמים, „מחלוקת המפרשים". כי במכתב המשולח נאמר, כי בננו יושב ב צ י נ ו ק. את לא למדת את התנ"ך ואיך יודעת כלל את המצב האיום של בננו. לפי דעת הרד"ק מצבו נורא מאד, הוא שוכב בפשוט ידים ורגלים ושתי קורות על גביו, ומי יודע אולי כבר יצאה נשמתו. לפי דעת הראב"ע מצבו מטושטש מאד, כי זהו מין שגוי של ימות ירמיהו הנביא, שאין אנו בקיאים כלל בסיבות; לפי דעת הרלב"ג — הוא תלוי בין השמים ובין הארץ; ולפי דעת רש"י, מצבו טוב יותר, אבל מי זה יגיד עם מי הצדק: עם רש"י, עם הרלב"ג, עם הראב"ע או עם הרד"ק" להביא את אבות האיש לידי מצב כזה — אני חושב לשפיכות דמים.

הנאספים, שביניהם היו גם אנשים פשוטים, הצטערו באד על נפש מישראל שנמצאת במצב נורא כזה, ויודעי שפת עבר שהיו באותו מעמד דברו על לב המשולח הנעלב ואמרו לו, כי לא לחנם קוראים את ר' זימל בשם אפיקורס, כי שונא הוא את המליצות ומלגלג על בעלי השאלות והשובות המשתמשים במליצות רמית, עד אשר, כדי להבין את כוונתם, זקוקים אנו למפרשים ולמפרשי

מפרשים. ואם חפץ אתה כי יאשר את דבריך, אין לך עצה אחרת, כי אם לקחת גליון חדש ולבקש ממנו שיטריח את עצמו, להכתיבך את המכתב לאדונך ואז יאשר גם הוא את דבריך.

— מה לעשות? עצה המשולת, אנוס אני להכנע. ומיד לקח גליון חדש ופנה אל זקני בבקשה שיכתיבו את התשובה.

— טוב — אמר זקני — אני אמלא את בקשתך לאחר שתכתוב את התוארים בנוגע לאדונך, כטוב בעיניך, כי בזה אין לי רשות להתערב כלל.

התוארים מלאו כחצי עמוד, ותוכן המכתב אשר הכתיבו זקני היה קצר מאד, ובו נכתבו כדברים האלה:

„בנו חי וקיים בבית האסורים במוהילוב, ועצתי, כי יבוא מר הנה להשתדל בענין זה, כי הוא נחשד בעוון מכירת שטרות מזויפים. הידיעות הן ברורות ונכונות ונתקבלו מבית הפקידות של שר־הפלך, וע"פ החוק נותנים זכות הראיון עם הנאסר לאבותיו ולאשתו".

אל המכתב הזה הוסיף סבי דברים אחדים משלו, שבהם אישר את הידיעות האלה ודבר נחומים על לב האב ויעץ לו גם כן לבוא והבטיח לו את עזרתו בנוגע להשתדלות. ואחרי אשר חתם סבי את שמו, אמר המשולח, כי בנוגע לתיארים שכתב אל אדוניו יש גם־כן „מחלוקת" בין ה„מפרשים", אבל מחלוקת זו לא תגרום לידי שפיכות דמים, ומשום כך אינם מעלים ואינם מורידים כלל.

המאורע הזה עשה עלי רושם עצום ופתר לי כמה שאלות חמורות. התחילותי לקרוא את ספרי הספרות החדשה בחקירות ודרישות על כל מליצה ומליצה, וכאשר הייתי מנסה בעצמי את כחי לכתוב דבר והייתי משתמש שלא ברצוני, על פי דוגמאות הספרות, במליצות — הייתי פונה אל זקני בשאלות, המובנת היא מליצת זו או אחרת, אם לא תגרור חלילה שפיכות דמים? והוא היה מבאר לי פעם בפעם איזו מהן היא יפה ואיזו מהן היא קשה, וסוף דבר היה, כי זקני הורה לי כלל, שאין להכתמש ביותר משלש מלים הבאות בתנ"ך זו אחר זו, כי המליצה היא מעין בלה, פלפלין, או שאר מיני תבלין, אשר כל המרבה בהם הרי הוא מקלקל את הטעם.

כך הייתי מוכן עוד בימי ילדותי לקבל באהבה את הסגנון החדש אשר

נתגלה אחר כך בימי בגרותי בכל כחו וגבורתו, בכל יפיו והדרו. וכאשר בא למוסקבה, בהיותי כבר סטודנט, הסופר בן־יהודה ודוגמאות ממלונו החדש בידו, נמשכתי אחריו באהבה רבה וספרתי לו את כל המאורע הזה בזקנו, והוא מלא פיו צחוק ואמר, כי יפרסם דבר זה בהקדמה למלונו. אינני יודע, מפני מה לא מלא בן־יהודה את הבטחתו בדפוס, אבל נוכחתי לדעת, כי פרסם אותה בשובו לירושלים. ובהייתו בשנת תרע"ג בווינא באספת „התחיה" שקדמה לקונגרס הציוני האחד־עשר הזכיר הסופר דוד ילין בנאומו את ההלצה הזאת. אותה שעה קבלתי פתקא מעופפת מאת הסופר ראובן ברייניק, ובה היה כתובים כדברים האלה: „את ההלצה הזאת שמעתי מפיך לפני כ"ח שנים".

פעם אחת נתקבל במוסקבה העתון „הצבי", ובו נדפס ספור בשם „מסביב לארץ שמונים יום", וכולו היה כתוב בידי בן־יהודה ובסגנונו החדש. התקצפו יודעי עבריה שבמוסקבה בימים ההם, (ביניהם יקותיאל ב ר מ ן, בעל „השוודים בצחרים", שנ"ח יונאס, חותנו של בן־יהודה, הזקן ר' ק"ז ויסוצקי ותתנו רפאל שלמה גוזי, הזקן אריה יאקוב, אביו של הפרופיסור יאקוב, והמשורר מ. דוליצקי) והוו לי את דעתם השלילית על הספור ואמרו כולם פה אחד: „זהו לגלוג על שפת עבר". עניתי להם:

„אין זה לגלוג על שפת עבר, כי אם ריבולוציה בשפת עבר".

וכדי שלא יהיה עם ישראל גוי אחד בארץ בנוגע לריבולוציה בשפתו, אני שמח מאד, כי בשעה שאני כותב את זכרונותי אלה, בשנת תרפ"א, כבר נעשית ריבולוציה כזו גם בשפת רוסיה, ובודאי נעשתה או תעשה גם בשפות אחרות. חבל שלא זכה זקני לראות את התקופה של בטול „מהלוקת המפרשים".

ה ש ו ח ד ה ר א ש ו ן

עובדה היסטורית היא, אשר שמעתיה כמה פעמים מפי הסב שלי ומפי חבריו, זקני דורו, וכולם מסרוה בסגנון אחד, ואין ספק בדבר, כי נמסרה מפה לאוזן, ממש כמו שהיתה במציאות.

זה היה בימי הסבא ר' ישראל רובינצ'יק, שידובר בו בפרק „אחוי הקרע". רובינצ'יק זה היה חבר למגיסטראט העירוני. במגיסטראט זה היו חברים באי־כח האומות והדתות השונות, ומטעם היהודים השתתפו בו זקני של זקני הנזכר ועוד יהודי אחד, ששמו היה „נטע" ועל שמו נקראה אחר כך משפחתו נוטקין. נטע זה, אבי המשפחה, נעשה אחר כך ל„פולסקי סיבטניק", כלומר ליועץ הרשות הפולנית, ובעד עבודתו החשובה נתכבד בתואר „די" (לבית), כדרך האצילים, והיתה המשפחה נקראת בשם „די נוטקין". ב־ימי ידעתי אותם כ„בעלי בתים" בפורסמים במהילוב, וביתם היה סמוך לגחלת זקני, כמדומה לי. הבית החמישי מבית זקני. ונוטקין, בן דורו של זקני, היה נקרא גם הוא „נטע די־נוטקין", והיה מתפרנס מתקון שעונים וממסחר שעונים וכלי כסף וזהב, ועל השלט של בית מסחרו היה כתוב ברוסית „נטע די־נוטקין". וגם מפי נוטקין זה שמעתי אגדות לריב, שבאו לו בקבלה מאביותיו ומאבות אבותיו, אשר, כפי שאהב להדגיש, היו מקורבים למלכות, יכשהיו שואלים אותו בלשון של תמיהה על איזה מסעודיו, היה מוסיף כמצחק: „אל תסכחו, כי גן ונכד אני לאנשים מקורבים למלכות".

בביתו היה גם מנין מיוחד, ובין מנחה למעריב בימות הקיץ היה יושב על

האצטבא שבמבוא ביתו, ואני וחברי אהרן שיק היינו עוברים בכוונה על פניו והיינו מברכים אותו ב„ערב טוב", וחברי היה מגרה בו את יצרו לספר סיפורים מימים קדומים, והיה אומר לו בקירוב בזו הלשון: אני וחברי מחולקים בדבר ספור פלוני שספר מר, אני אומר, שכבודו ספר כך, וחברי אומר שלא כך ספר. ומיד היה דיי־גוטקין, בעל המעיל הארוך והפאות הארוכות, מתלקח כאש ומספר שוב את ספורו מהחל ועד כלה. וכל פעם היינו משתוממים, כי הנוסח אחד הוא בהחלט, והכסויים הזורים ונשנים פעמים אין קץ בסגנון אחד ממש, וכשהיינו עומדים על יד האצטבא והוא יושב ומספר, היו בטלני העיר סובבים אותו ואותנו מסביב. ומעשה באחד מהם, שבקש נדבה, והסכום שנתן לו גוטקין לא סיפק את רצונו, עמד ופנה אלינו במלים כאלה:

„ילדים, ר' נטע עיף בבר, לכו עמדי, ואם אוהבי מעשיות אתם, אספר לכם מעשה מעניין מאד השייך לבית גוטקין".

נמשכנו אחריו, וגוטקין קרא אלינו:

„אתם ילדים טובים, מחויב אני להזהיר אתכם, כי האיש הזה הוא שקרן!".

שגינו באזני לידי מסקנה, על פי שכלנו הילדותי, כי מן אזהרה זו יש ללמוד, כי גוטקין יודע בראש, מה שיספר הלה, ואין הוא רוצה שנאמין בספורו. הבטלן הקבצן הביא אותנו אל הסימטא המקובצת, אשר לעת ערב היתה ריקה כמעט מאין אדם, והבים מאחריו לראות, אם אין איש ח"ו רואה ושומע אותנו. אנחנו עמדנו בדפיקת הלב לשמוע, אימו מסתורין יגלה לנו האיש, והנה הוא פותח ומספר כבעל כשרון גדול בחכמת הספיר, ואילו היה בין שומעיו מנדלי מוכר ספרים, היינו זוכים אולי לספורים הדשים על־פי אותו קבצן, ואין ספק בעיני עכשיו, כי זה היה אחד מן הכרוזות הספרותיים שאבדו לעם ישראל. בשעת הספור היו עיניו בוערות כגחלים והיה שמח כאילו מציאה מצא. קהל שומעים לו, אמנם אך ילדים, ואך שנים, אבל לא ילדים פשיטים, כי אם לומדי התורה, בני בעלי בתים חשובים ובייחסים. הוא הראה לנו קירות עץ המוטלת ברהוב, ואמר: „שבו ואני אעמוד עליכם ואספר". והנה הוא מספר, ואנחנו עושים את אוזינו כאפרכסת לשמוע כל הגה ונלה.

— „הידעתם, ילדים, מי הם משפחת גוטקין? ומאין בא שם המשפחה הזה?

דעו לכם, כי בשעה שעברה עירנו לממשלת רוסיה, *) היתה נכונה המלוכה בידי אלכסנדר פאבלוביץ'. אלכסנדר זה היה נקרא „הראשון", ומשום כך נקרא אלכסנדר של עכשיו בשם „השני". את אלכסנדר הראשון מכנים הכמרים „אלכסנדר המבורך". ופתאם הנמיך את קולו ואמר בלחש:

„הוא הרג את אביו וירש את כסאו". אבל הזהרו והזהרו לגלות את הסוד הזה, וחלילה לכם להזכיר את שמו, כי על דברים כאלה יתלה אותנו מוראביוב על העץ, בשם שהוא עושה למגנטים הפולנים".

ובעל דברנו הוסיף וספר: „כשעלה אלכסנדר זה על כסא מלכותו, יצאה מלפניו הגזירה, כי אותם היהודים, שאין להם שם משפחה, מחויבים להודיע איזה שם משפחה הם בוחרים לעצמם. עד זמנו היו רבים מן היהודים נקראים על שמם ועל שם אביהם בלבד. למשל, באר לנו המספר: אני בעצמי נקראתי בשם „חיים זוסיב", כלומר חיים בן זוסיא, ובימי הגזרה יעצני הרב, שאקרא לעצמי „לויט", משום שאני לוי, ולויט ברוסית פירושו לוי, ומאז ועד עתה נקראת כל משפחתי בפאספורטים בשם „לויט". אותה שעה, הוסיף המספר, היו כל היהודים נמלכים באביותיהם ובנשיהם, מה שם משפחה יקראו להם, והיו מביאים את פתקאותיהם אל בית־המדרש, להתיעץ עם הרב, אם הוא מסכים לשם המשפחה שבחר לעצמו בעל הפתקא. פעם אחת היה בין הנאספים בבית המדרש, שעמדו בעניין זה, גם אחיו של נטע, „היועץ הפילבי", והראה להרב פתקא, שעליה היה כתוב בראשי תיבות: „בנפ"ס", וכששאל אותו הרב: מה פירושה של מלה זו? אמר, כי ראשי תיבות הם ברוסית: „בראט נומר פילסקאוו סובייטניקא", (אחיו של נטע היועץ הפולני). הרב גיחך והעיר: התינח אתה, שהשם הזה מתאים לך, ומה יעשה בנך? הרי הוא יצטרך לשנות את השם „בנפ"ס" ל„פנפ"ס", כלומר: פ ל י מ י א נ י ק נומר וכו' (בן־אחיו של נטע היועץ הפילבי). ומה יעשה נכדך? ואם כן אין לדבר סוף. יהד נא, לפניך ולפני משפחתך לבחור בשם „סווינופאס". שם זה יהיה נאה למשפחתך עד סוף כל הדורות. בינתיים נזדמן לבית המדרש אחד הסוחרים, שיצץ לכנות את

*) אין מקשין על מעשה שכפר אחד חזקניו. מוהילב עברה לרשותה של רוסיה זמן רב לפני חלוקת פולין הראשונה — המערכת.

המשפחה בשם „די נוטקין", והרב מצדו הסכים לכך, אבל, ראו נא ילדים, — הוסיף המספר — עד כמה גדולים דברי תלמידי הכמים. הלא בעיניכם ראיתם, עד כמה קשה היה להוציא מהקמצן הזה נדבה, ואחרי כל הבקשות נתן לי נדבה מעוטה כזו. צדק הרב כי השם „סוויגופאס" (רועה חזירים) היה יותר נאה למשפחתו".

אבל נעזוב נא את שיחתו של בטלן זה, ונסלח לו על הלעז שהוציא על משפחה שלמה בישראל, כי מרוב שיחו וכעסו דבר מה שדבר, אם כי הספור עצמו ודאי איגנו בדוי, ומה אשם אותו נמע, כי היה לו אח טפש, שרצה להתיחס על אחיו המצוין, ולא ידע איך ובחר לו ראשי תיבות משונים, ועליגו להחזיק טובה לחרב, שהציל בהלצתו משפחה שלמה מחרפת ראשי תיבות משונים כאלה. והלואי שיחיו כל הגוקמים וגוטרים בישראל כ„לויט" זה, אשר נקם את נקמתו מנוטקין המצוין על ידי ספור זה ולא על ידי מלשינות. עכשיו נשוב אל הספור החשוב יותר, אשר רשמתי את שמו בשער הפרק, וזהה:

כשנספחה העיר מהילוב לרוסיה, בא לשם הפקיד הרוסי הראשון, אשר נקרא בשם „קאפיטן־איספראוויק". וכשנודע הדבר בחוגי היהודים, נעשו פניהם של ישראל כשולי קדרה, כי השמועה אמרה, שהפקידים הרוסים אינם מקבלים שוחד כלל, וכשבאים אליהם ליתן שוחד, הם תולים על העץ המוכן להם בחדרם את הבא לשחד אותם, ושמים את כספו בפיו כשלשונו משתרבבת לו החוצה בשעת החניקה, ואחר כך משליכים את גויית המת לכלבים. ובכן, אמרו זה אל זה, מי יעמוד לנגד בירם דין, ואיך ננצל מן העלילות שעמים עליגו מזמן לזמן, — מעלילת הדם, וכדומה.

מה עשו? גזרו תענית וקראו לאספה רבתי בבית המדרש ה„קר". והתפללו מנחה גדולה, קראו „ויחל", והרב עלה על הבימה ובקול בוכים השמיע, כי מכל־מקום יש לעשות את הנסיון הראשון, כי מי יודע, אולי השמועה אינה נכונה, ולזה צריך ראשית, איש אשר ימסור את נפשו בעד ישראל. מי יודע, שמא השמועה נכונה בכל זאת, כי הרוסים ודאי רוצחים גדולים הם, ושנית, שידע זה האיש, שימסור את נפשו על קידוש השם, לדבר רוסית מעט, והנה הוא הרב, שואל את הנאספים, אולי יש איש כזה ואם יתפוץ ללכת בשליחות של מצוה זו, הרי הוא מבטיח אותו ומובטח הוא, הרב, כי הכל יסכימו לזה ראשית, אשעה שיעזוב הלה את הבית זה

שישוב, תשב כל העדה ותאמר „תהלים", והלמדנים ילמדו משניות, למען תגן עליו זכות התורה הקדושה וינצל ממיתה, כי אין לך דבר העומד בפני אמירת תהלים ולמוד משניות. ושנית, אם חס ושלום לא תתקבל התפילה, ושליחו של הצבור יפול לפני בני עוולה, יאמרו הכל, והרב בתוכם, קדיש אחריו וילמדו משניות מדי יום ביומו לעלוי נשמתו ז"א חודש, וגם ביום הזכרון לפטירתו. וודאי אין זו מלתא זוטרתא, אם אלפים פיות של ישראל יאמרו קדיש וילמדו משניות לשם איש אחד. לכבוד כזה לא זכה עוד שום אדם מישראל, ובתנאי כזה נאה למות, וזוהי מיתת צדיקים, והרב הכריז, שהוא משביע את העם לקיים את התנאים האלה.

כל הנאספים נשבעו בקול, לקיים כל מה שאמר הרב.

ומיד נגש אל הבימה זקן אחד, למעלה משבעים, שהיה נקרא בשם ר' עזריאל הכהן. שם משפחתו לא הזכירו זקני הדור בספוריהם, ואני, כילד, לא שאלתי כלל, מה שם משפחתו, וכך נקבע זכר בלבי בשם זה. הוא אמר במנוחה, כי עוד בימי חרפו היה נוסע לירידים לפולטבה ולכמה מקומות אחרים, אשר נשבחו מזברוני, ויודע הוא מעט לדבר רוסית, וגם נבון הוא למות על קדוש השם גם בלי שום תנאי, כי אין לך מיתה יותר יפה מזו. ומה גם—אמר—כי גם בלאו הכי כבר זקנתי, ומלאך המות עומד מאחורי, וההבטחות ששמע מפי הרב ואשר קבל עליו כל העם באלה ובשבועה, ודאי ובודאי ימתיקו את מיתתו. וכך נגמר, כי עזריאל ילך.

ר' עזריאל הלך לביתו והביא עמו את התכריכים שלו, שהיו מוכנים אצלו לעת מצוא, זו מיתה, ירד ועבל את עצמו במקוה, חזר ועטף את התכריכים בבית הכנסת לעיני כל העם, והתוודה בקול רם את נוסח הוידוי שבספר „מעבר יבוק", לקח אתו הספר שמות מתומשי התורה, ושם מאתים רובלים באסיגנציות בפרשת יתרו, במקום עשרת הדברות, וכך, לבוש בתכריכים ואדרת השער שלו מלמעלה והחזיק עם הכסף מתחת לאדרתו, בקש סליחת ומחילה מאת כל הקהל הקדוש והלך לדרכו. ומיד התחיל העם לקרוא בקול בוכים מזמורי „תהלים", והרב, בראש כל הציבור התורה שהיו באותו מעמד, התחילו ללמוד משניות על הסדר. את אמירת ה„תהלים" ולמוד המשניות הפסיקו רק כשהגיעה שעת תפלת מעריב, ופתאום קרא אחד המתפללים בקול, כי ריאה הוא בעד החלון, כי ר' עזריאל הולך ומתקרב אל בית הכנסת, וחכריכיו נראים מתחת לאדרתו.

— אני נא לנו! קראו רבים בקול — ר' עזריאל הזקן הכשר היה למאכילת כלבים, ועכשיו הוא הולך ותועה לתבוע את עלבונו.

הרב הסתכל בחלון, הרגיע את העם ואמר:

— נסיים את התפלה, מי יודע, אולי באמת ניצל ר' עזריאל, ובקרוב נראה את ר' עזריאל החי.

אך נגמרה התפלה, נפתחה הדלת ור' עזריאל בא.

הרבה מן העם שחשבו, כי זהו צל דמותו התועה, חישבו להתעלף, אבל הרב והחשובים שבעם נגשו אליו וחבקוהו ברחמים ושאלוהו, איך היה הדבר, והוא ספר:

— באתי לבית ה"קאפיטאן איספראבניק", והנה הוא שוכב סרוח על הספה שלו ומקלל את הממשלה, אשר שלחתו אל ארץ גזרה כזו, כי בצאתו לשוק ושואל איזה דבר מן המתהלכים על פני חוצות, משיבים לו או בשפת פולנים או בשפת הו'דים, והוא רתם ורוגז: "רבש"ע לאן שלחו אותי?" ומרוב כעס הכה מכות אכזריות את ה"דנשצ'יק" שלו (משרתו החייל). אני נכנסתי לחדר ושאלתי את ה"דנשצ'יק", שמא אוכל לראות את פני האדון ה"קאפיטאן איספראוניק".

— אני ה"קאפיטן איספראוניק" —נשמע קול איום ונורא.

— אני — השיבותי לו ברוסית — באתי לברך אותך בשם עדת ישראל לרגלי משרתך החדשה.

— אתה ו'יד, ומהיכן אתה יודע רוסיתנו — שאל אותי.

— עכשיו אני זקן — עניתי לו — אבל בימי נעורי הייתי נוסע לידידים לפולטבה ושם התרגלתי לדבר מעט רוסית.

אז צוה ה"קפיטן איספראוניק" לדנשצ'יק לצאת מן החדר, לסגור את הדלת החיצונית ולא ליתן לשום איש להכנס ואחרי כן פנה אלי ואמר:

— היש לך בקשה אלי?

פתחתי את החומש והיצאתי את הכסף והנחתי לפניו על שלחנו ואמרתי:

— זוהי מתנת מקהלת ישראל פה!

הוא בנה וספר את הכסף, שם אותו בכיסו ואמר:

— יפה! תודה לך ולשולחיך! ובהסתכלו בי שאל: "מה הם אלה הבגדים המשונים אשר מתחת לאדרתך?"

— בגדי מת הם — עניתי — ואני, כזקן למעלה משבעים שנה, מוכן תמיד למות.

— ומהו הספר שבידך, אשר ממנו הוצאת את כספך?

— זהו הספר השני של תורתנו הקדושה, ופה לפניך עשרת הדברות, אשר זכה עמנו לשמוע מפי הקב"ה על הר סיני בהגלותו ללמד אותנו תורה ומצוות, ובקדושת אלו עשרת הדברות מוכן אני להשבע לחוד מעלתו, כי לא אגלה לשום אדם מה שהיה בחדר זה, וכבודו יכול להיות בטוח, כי לא יוודע הדבר.

— שוטה שבעולם — ענני הקאפיטן איספראוניק — אדרבה, ספר נא לכולם, למען יבואו גם הם לעשות כמעשיך.

— ובזה נגמר הדבר — סיים ר' עזריאל. שבתי הנה ובדרך התפללתי תפלת מעריב. —

ג.

עוללות

יהודים וגוים ברכבת

זה היה בשנת תרנ"ב. בעתותי הסתו השתתפתי באספת „חובבי ציון" שהיתה ביוארשה. הפרטים ידועים, בודאי, בחוגי הציונים, אם כי לא נתפרסמה אספה זו בדפוס כלל מפני אימת הממשלה, שכבר תגיעה אליה השמועה, וגם היו כמה אחוות שהתחילו להביט על חבת ציון בחשד. תכלית האספה היתה לברר, כיצד להתנהג ביחס לאיסור, שנקרא אחר כך בשם „גזרת הפתקא האדומה", כלומר, איסוד הכניסה, שהטילה הממשלה הטורקית על היהודים העולים על מנת לשהות שם יותר משלשה חדשים. האספה ארכה כשבוע ימים ושבתי לבוסקבה עיף ויגע, ובהיותי ברכבת כמעט שלא דברתי עם שום איש, כי התעמקתי בספרים שונים שהיו עמי מאיריכולת להתרכז בענין אחד. ממולי ישב גוי אחד, מודרני מאד, אותות אינטלגנטיות ניכרו בפניו, ומאחוריו ישבה כנויפיא גדולה של רוסים, ובקבוק גדול של יי"ש לפניהם והרבה מטעמים ואכלו ושתו כ„גוללים וסובאים" ממש, והיו כושיטים לפעמים גם ליושב ממולי מנות יפות בטל שלתן הדרך שלהם, ולמרות הכלל „אין משיחין בסעודה" החלו להרף ולגדף את היהודים בכל מיני ולהולים וגדופים שבעולם אשר לא ממעתים עד אותו יום. ומי שיושב ממולי היה מסתכל בי להוכח, אם מרגיש אני בעלבון הגדופים שהיה הזר עליהם בהוספות עוגות משלו, אבל הייתי כאבן שיש וקשה היה לו להכיר אם בכלל יהודי אנכי (אולי ארמיני או בן עם מזרחי אחר?) וישנית, בשום אופן לא יכול לפתור, אם מבין אני רוסית בדבעי, וכנראה

תרה לו מדבר. ובכל זאת לא העיז לשאול את פי שום שאלה. ולהכנס עמי בדברים, רק אחרי פקפוקים רבים ניסה ושאלני:

— מה אתה קורא? — ובמקום תשובה עשיתי תנועת־מיאון, כי אינני חפץ שיפריעני מקריאתי. הוא נשאר ב„תיקו" גדול, והוסיף לקלל ולחרף את היהודים, ואני הוספתי לקרוא חליפות ספרים שונים עברים ורוסים. הלז מסתכל בי כחוקר דין ודואה, כי אני קורא בספרים רוסים אשר שמם מעיד על תכנם הרציני, והוא מנענע בראשו ופונה אל חבריו בדברים כאלה:

— השד יודע אותו, מי הוא? אולי ז'יד, ואולי יווני, או אולי יהודי מומר, או אולי מו"ס יהודי, המצלעל את הספרים מבלי להבין את תכנם כלל, ואלה הספרים העברים אולי הם רשימת ספרים רוסים בשפתם.

ואני בבחינת „לא קם ולא זע" ואיני משים את לבי אל כל המדובר, אינני מביט בפניהם כלל, כאילו איני מרגיש במציאותם. הנהגתי זאת מעלה את חמתם להשחית. ומשמאלי יושבת כנופיא אחת של יהודים ובראשם יהודי אחד טיפוסי, חורשאי מלידה ומבטן, בעל קומה ובעל כתפים רחבות יותר משל ה„גוי" היושב ממולי, בריא וחסון כאלון. פניו אדמדמים, עיניו כחולות ושער ראשו וזקנו זהב. יושב הוא ומשוחח עם אנשי חברתו ביהודית ובארשאית ומצלצלת כעין מוסיקה מיוחדת במינה. ובתוך שאר הדברים נוגע הוא קצת בכנופיא של ה„זוללים וסובאים" היושבים מימינם, אבל כלאחר־יד ודרך אגב, כמו שמדברים על זבובים ופרעושים, והללו מרגישים או חושדים את יחס הביטול מצד ההודים בנוגע אליהם, אם כי אינם מבינים כלל, מה הם סחים. וכעין תשובה להרגשה זו, אומרים איש אל רעהו:

„ראו, כמה חצופים הז'ידים, כמה בריאים הם, כמה שמחים בחלקם, כמה מבטלים הם אותנו בלב, כאילו אין אנחנו כדאים כלל לשים לב להתמרמרותנו".

פתאום קם צעיר אחד יהודי, יושב לבדו ניכח הכנופיא הרוסית ופנה אל הכנופיא הרוסית בדברים כאלה:

— מה אתם ריצים מן היהודים? מה עשו לכם היהודים? אתם עסיקים בזלילה וסביאה, עשו את שלכם, והיהודים מה — כי תלינו עליהם?! היהודים העמידו אנשים גדולים בעולם. די להזכיר את ישו הנוצרי ואת שפינוזה.

הסתכלתי בפני הדובר, ותיכף ומיד הכרתי, כי זהו סוכן־נוסע לודואי טיפוסי, הנוסע בודאי למוסקבה לקבל „הזמנות" או לגבות חובות. עוד הוא מדבר וכל הצנופיא הרוסית, ובראשה אותו הצעיד שישב ממולי, התנפלו עליו בסגנון כזה:

— עד היכן מגיעה חוצפתכם, היהודים, שבאלהינו המומת בידיכם אתם מתיחשים וגם בשפיגוזה ה„מוחרם" אתם מתפארים. היש עזות גדולה מזו? מיצצידם, שובאי כל מין האנושי, אומרים, כי הם העם הנבחר ומתפללים „שפוך חמתך על הגויים", ומאחר הם מבקשים תגינה וחמלה ושיזון זכויות. איש לא יבושו. יבאמת חושבים המה את כולנו לטפשים שאינם יודעים כלל את הנעשה בקרב לבם פנימה. יודעים אנו, את הכל יודעים אנו, והמה עושים את עצמם כאינם יודעים כלל מה אנו חפצים מהם; חפצים אנו שלא תראו ולא תמצאו בגבולנו ושלא תהיה לכם תקומה בארצנו, לכו לכם לירושלים, הלא אתם אזרחי ירושלים ושם תתעסקו שוב בהריגת נביאים ובצליבת בני אלהים רב„חרמה" בנוגע לכל אדם אפילו משלכם, אשר תרגישו בו איזה זיק של יושר ומדע, עד שישמידכם הבורא בעצמו מן העולם. מי אוהב אתכם? איזה עם? ומתי לא היו שונאים אתכם בכל העולם כולו? הלא מאז ומעולם אין שום עם סובל אתכם, האם כל העולם כולו משוגעים ורשעים, ואתם לבדכם הצדיקים? מתי אוהב אתכם אלהים, באיזו תקופה? איה הם אותות האהבה שלו? באיזה ספר נכתב אפילו רמז על דבר אהבת ה' אלהיכם אליכם? הלא בכל כפריכם, בכפר חברית הישנה נאמר ונשנה כי למן היום אשר יצאתם ממצרים מרדים הייתם עם ה' (דברים ט' ז') והלא הפן לכלותכם בעודכם במדבר, כי אפילו המדבר אינו נושא אנשים כמותכם. מיום היותכם לגוי, חיים אתם בזכות אבות ואיוכם יכולים לחיות אפילו שעה אחת בלי שתדלנים ובלי קיתוד: משה המחוקק שלכם היה ה„שתדלן" הראשון שלכם לפני הבורא. בתהלים נאמר בפירוש, לפחות על פי התרגום של הסיגוד הקדוש:

„ויאמר להשמידם לולא משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית".

ובכן, אלמלא השתדלותו כי אז לא היה לכם כבר שם ושארית. הגידו, הוסיף

בהחלטיות, אם איש פרטי זקוק תמיד לשתדלנים, משמע שחוטא ופושע הוא, כי אין אדם נקי מחטא זקוק ליועצים ומליצים. וישעיהו הנביא כבר נתן לכם הערכה מפורטת:

„גוי חוטא, עם כבד עון, זרע מרעים, בנים משחיתים".

הנטיה שלכם לשוחד ידועה כבר, אתם לא עבדתם מימיכם את אלוהיכם, כי אם נתתם לו תמיד שוחד: קרבנות וקטורת, תעניתים וצדקה שלא לשם שמים, אלא ככסף כיפורים. הן טענו הנביאים, כי אין חפץ לה' בעולות וזבחים, וכי הוא לא יקח שוחד — ואתם באתם, כי הוא מקבל שוחד, והצדקה שאתם נותנים לעניים היא לא כדי להיטיב לבריות, כי אם לכפר את פני אלהיכם במנחה. כל עם מצייר לו את אלהיו על פי תכונותיו, ועל פי הציור שאתם נותנים לאלהיכם יש להכיר מי אתם: נוקמים, נוטרים, ממיתים כל מי שאינו לפי רוחכם, משחדים ומקבלים שוחד, והעם אשר הוא היחידי אשר הכריז בשם ה' „לי הכסף ולי הזהב" הוא העם אשר כסף וזהב הם נשמתו וכל הכרכיריו שאתם מכרכרים להראות את ההיפך לא יעילו לכם, מפני שכדאי לראות פני יהודי אפילו פעם אחת כדי לבוא לידי מסקנה גמורה, כי הכסף והזהב הם כלי־זיינם וכל הנשמה שלכם ואין אלהים בקרבכם כלל.

„הסיכון נמסע" בקול רועד:

— ולמי אנו נותנים שוחד, כי הם המקבלים את השוחד מידינו?

— את התשובה המחוכמת הזאת שמענו, ויודעים אנחנו אותה. אני אומר לכם, מי מקבל מכם את השוחד: הפקידים העניים שלנו, אשר מעבר מזה אינם יכולים לסבול את בכיות „הזיקיט" שלכם, הבאות לבקש רחמים על בעליהן שנתפסו בכל מיני מרמה שבעולם, ואם הקב"ה לא יכול לעמוד בפני בכיות „שתדלן" שלכם, על אחת כמה וכמה בשר ודם, ומעבר מזה אינם יכולים לראות את בכיותן, הבאות בטענה עתן חיות חיי צער ואין משכרתם של בעליהן מספקת להלבשה ולהנעלה בשעה ששבנותיהן ציפקת ורבקה יש להן בגדי שבת ויו"ט ותכשיטין, ומתוך שתי הבכיות הללו מקבלים מכם שוחד, ובהשתלשלות העובדות הללו אתם משתמשים כבאמתלאות, ועלה תאנה מן המוכן בידכם לכסות על בעשי התרמית שלכם.

משמעה הכנופיא הישראלית את ה„מזמור" הזה תשיבה עליו לא בדברים אלא במעשים. היהודי הצהוב, ראש המדברים בכנופיא זו, אמר בנגון:

— „יהודים, הגיע זמן קריאת שמע של שחרית, הבה נתפלל, נתעטף בטלית ותפילין".

ההצעה נתקבלה וכל הכנופיא התעטפה בטליתותיהם ובקול רם ברכו: „אשר קדשנו במצותיו וצוונו להתעטף בציצית". אחר כך חשפו את זרועותיהם השמאליות עד הקבורת והשיער הצחיב והבהיק לעיני ה„גויים", עד שנזדעזעו פשוט ואמרו זה לזה:

— מתקינים עצמם לגתינת שוחד לאלהיהם, ואם אלהים הוא אזי בודאי יירק ארצה פעמים אין קץ למראה מנוולים כאלה, עטופים בבגדי מתים ושרוכי עור.

ושוב התחילה פרשה של „חרוף וגדוף", וכל מה שהם מרימים קולם בחרופיהם וגדופיהם, היהודים מרימים קולם בתפלה ותהלה להקב"ה, וזאת הפעם עברית ורוסית נפגשו, ברכה וקללה, תהילה ותהלה, והכל בצבור, וכל אחת מהן מתאמצת להשמיע במרום קולה ולהשביח ולדכא את קולות רעותה, ה„גויים" ממש „יוצאים מן הכלים" וצועקים בקול: „ראו, כיצד הם מרקדים ממש כסוסים מזויגים"...

ובאותה שעה נשמע קול הצהוב בנגון הבוקע את הלב:

„אל הביטה דל כבודנו בגויים ושקצונו כטומאת הנדה".

וכעין תשובה על זה הוציאה הכנופיא הרוסית מגרתיקה את הנשק האחרון — את „קללת האם". ועוד קודם לזה, כאשר עמדו היהודים לתפלה שבלחש, היו אומרים זה לזה: „התחילו קללותיהם ולחשיהם".

ולכל מלה ומלה היו מצרפים את קללת האם. לאחר התפלה פתחו היהודים את החלונות, נטלו את ידיהם וברכו בקול רם על נטילת ידים ובמקום „אמן" ענו הגויים בברכת האם, והיהודים הוציאו מצקלוניהם פת נקיה, משקה, גבינה, חמאה, נקניקים, ביצים שלוקות וגם תפוחים ואגסים. וכשאמר „לחיים", ענו הרוסים אחריהם בברכת אם כפולה ומשולשת. וכשהגיעו לאכילת הפירות, ענו הרוסים אחריהם בברכת אם כפולה ומשולשת. וכשהגיעו לאכילת הפירות, אמר אחד מהכנופיא הישראלית להצהוב:

— הא כיצד? כלום נעבור בשתיקה על כל העניו? הלא אתה הנך יהודי

גברתן וברי־הכי, היתכן, שלא תערוף את החזירים הללו? הלא אינך "ואיאזשור" לחזאי, מין בחור טפש המתפאר בנוצרי ובשפינוזקה? לא ולא, לעבור בשתיקה לגמרי אי אפשר.

הצהוב: "חדל לך מפזיזות, נברך תחלה כדת וכדין, נאמר בכוונה "הרחמן הוא ישבור עול הגויים מעל צוארנו", ואחר כך אכנס קצת במשא ומתן עם הראש שלהם".

הם ברכו במזמן. וכאשר כלו היהודים שלנו את המלים: "ה' יברך את עמו בשלום", קפץ הצהוב כארי ונגש אל הראש של הכנופיא הנובחת, התקרב ממש אל פניו והרים את אגרופו והלז נעשה חוור כמת. היהודי שואל אותו באגרופו:

— "אתם שונאים אותנו?"

הרוסי בקול רועד:

— "ניעגאוויידים?" (שונאים?).

העברי בקול עז כגמר: — וכי אנו אוהבים אתכם? אין אנו סובלים אתכם! ואם ידוע לך באיזו מדה תועבה אתם לנו? ממש כבשר החזיר! ובדברו תופף באגרופו על הספסל. הרוסי קם וצעק לחבריו:

— "הבה נלך מכאן, עוד יהרגונו".

ויעזבו כולם את הקרון ובעוד רבע שעה בא הקונדוקטור, לקח את צרורותיהם ויאמר בפנותו אל היהודים:

— "הבה ברחו מפניכם אל המחלקה הראשונה, אין דעת הבריות נוחה מכם".

כשנשארו היהודים לבדם, נגש אליו הצהוב ויאמר לו:

— כנראה, הנך יהודי ליברלי, התנהגת יפה מאד, אבל רוצה אני לדעת, האם טבעך בכך, או כבר, בעומתינו הרבים, הורגלת להיות מן הנעלבים ואינם נעלבים. בפולין זקוקים הגויים מאד ליהודים וכפני כך אינם מדברים עלינו טרח בפניהם, ושלא בפנינו — ידברו להם ככל העולה על רוחם, כי לא ימיש ה' את עמו.

בפנותו אל הצעיר הלודזאי אמר בניגון:

— אתה טפש ושמך טפש וכי בכוך טפש בארץ! השמעת כיצד מדברים

עם גיד?! ביד קמוצה וכפה מלא, כי כל מה שהם שונאים אותנו אנחנו שונאים אותם, אלפי מונים יותר, או הם נמלטים אל נפשם ועוזבים את צרורותיהם. ואנא, הגד לי ר' טפש, מה היא הגדולה שלך אם שפינוזקה היה בן לאב ואם עברים, כלום מבין אתה חכמת שפינוזה? מתי קראת את ספריו? שמא בשעה שאתה מציע בעקיפין את סחורתך? כה תדע מטפשותך כשם שאתה יודע מי הוא שפינוזה, מהו שפינוזה ומה חפץ שפינוזה!

ה„ויאיאזשיד" בקול רועד ונכלם:

— ואתה יודע מי הוא זה שפינוזה?

— כך לא אדע כל דעה, אם יש לי אפילו מושג כל שהוא ממנו. ומפני שאיני יודע, אינני מדבר עליו ואיננני חושב עליו, רק אחת ידעתי, כי היה אפיקורס ומופקר ועל כך החרימו אותו גאוני הדור ההוא, ואתה, במחילה מכבודך, טפש ומפטפט על דברים שאין לך ידיעה בהם. ולמה אתה מבקש אהבה וכבוד מכוכבי רוסיה? ובשעה שהשמיעוך איזה „מזמור" לא ידעת מה להשיב.

— ואתה ידעת מה להשיב?

— ידעתי גם ידעתי. הלא עיניך הרואות, כי השיבותי חכם תיכף ירדו לסוף דעתי. אלמלא היית טפש, היית יודע, כי את החזירים מכים בערפם וללשון אחרת אינם נזקקים. את שפינוזה אני מוחל לך מחילה גמורה, אבל למה פתאום התפארת ב — — — — — ! מה הצרה הזאת עליך? אם הוא כל כך טוב וישר בעיניך ויחזסו גדול כל כך, למה לא תשתדך בו באמת, הלא הם מקבלים שוטים שכמותך בזרועות פתוחות? היה שלום, ואל תהיה שוטה, ואז תזכה לשבת בסוכה!

לביבות של חנוכה

בחמישי לחנוכה, בשנת 1898, נתכנסה ישיבה ציונית בביתו של יצחק ניידיץ (במוסקבה). מכיון שבימים ההם היו ישיבות כאלה בחזקת איסור גמור, סדרנו את הדבר כאלו נתכנסנו לחוג את חג החנוכה. הישיבה נועדה להפתח בהרצאתו של ד"ר צ'לנוב. הנושא היה נסיעתו הראשונה לבאזל, אל הקונגרס הציוני השני. אך מרכז הכובד של ההרצאה לא היה בדו"ח מן הקונגרס גופא, אלא אחת ההחלטות שנתקבלה שם: תכנית ליסוד בנק לאומי בצורת חברת מניות.

ובערב ההוא היה לי עוד ענין לענות בו: הכנסת כלה יתומה, וקחופה נועדה להיות בבית־אוכל יהודי קטן, סמוך לביתו של ניידיץ. וקיומו של אותו בית אוכל לא היה לפי שורת הדין, ממש כמצבה של הכלה. לא היתה לה זכות ישיבה במוסקבה. ומשום כן לא יכולתי בשום פנים למסור לממלא מקומי, שיסדר את הקידושין.

— אם יבואו פתאום השוטרים קודם לסידור הקידושין, — אמר לי *אפוטרופסה של הכלה*, — לא *נמצא את ידינו ורגלינו*.

ואני חברתי לי בימים ההם שיטה שלימה למקרים חמורים כאלה: כלה כי תבוא מתחום המושב למטרופולין, כדי להנשא לאיש, שיש לו זכות ישיבה כאן, מיד *לוקח אני את הפאספורטים* של שניהם ורושם בהם, כי הקידושין סודרו כבר כדת משה וישראל, ורק חתימתי חסרה. וכך בטוחים היינו על כל צרה שלא תבוא. אם באים השוטרים כתום סידור הקידושין הרי הכל על מקומו בא בשלום ואין לי אלא *לחתום על הפאספורט*. אך אם יקרה המקרה, והשוטרים יבואו קודם

לסידור הקידושין הרי אין אלא לומר, כי המעשה נעשה כבר, אלא שהפאספורט נמצא אצלי. וכשהשוטרים הולכים — מסדר אני את הקדושין.

ובערב זה, שאני מספר עליו, הוזמנתי לסדר קידושין כאלה. הסברתי למסובים, כי עלינו להזדרז ולסדר את החופה וקידושין ולא לחכות, כמנהג, לבוא המוזמנים שלא באו בשעה הנכונה.

אין אדם יודע לעולם את העתיד לבוא מקץ רגע, וחשבתי בלבי: „הכלה חרדה בוודאי וכל שהייה גורמה לה יסורים, כי היא חוששת לעונש על שבתה בעיר שלא בהיתר. ויש להתחשב בזה".

מיד התחלנו בסדור הקידושין. לשמחתנו לא באו האורחים הבלתי רצויים. חתמתי על הפאספורטים ומסרתים לזוג הצעיר. והכל נעשה כסדרו.

כבר היתה השעה מאוחרת, ומכאן הלכתי מיד אל ניידיץ. לקחתי עמי, כמובן, גם את תיק הניירות, שבו היו בין השאר גם הטאלאר והטלית שלי. הגעתי חיש מהר אל בית ידידי, בפרוזדור פשטתי את אדרתי, עברתי בחפזון את המסדרון הארוך המוביל אל חדר עבודתו של ניידיץ. בעברי על יד אחד החדרים שבצדי המסדרון נשמע פתאום קול זר הקורא בשמי:

אולי יואיל כבוד הרב לגשת אלי, רוצה אני רק לרשום את שמו.

נכנסתי החדרה. ליד „עמוד" גבוה מול הדלת ראיתי את דמותו הרזה של קצין המשטרה. הוא החזיק בידו גליון נייר גדול, שכבר העלה עליו משני עבריו שמות משבות שונים. מיד השגחתי בהם כמה שמות ידועים לי. קצין המשטרה רשם גם את שמי ואת כתבתי ולא הוסיף לשאלני דבר, כי כבר ראני פעמים רבות והכירני היטב. שאלתיו בשקט גמור לסיבת בקורו כאן בשעה מאוחרת כל כך.

— נודע לנו, כי הערב מתכנסת כאן אסיפה בלתי חוקית — השיבני גם הקצין בשקט גמור. — הנה רשמתי כאן את שמותיהם של הנכנסים. ומכיון שגם אדוני בא, כפי הנראה, להשתתף באסיפה, על כן רשמתי גם את שמו. אך אדוני אחר מעט?

— אכנם כן, — אמרתי לו, — התמהמהתי בסידור קידושין.

— היש בתיקו משהו שיש לו קשר עם האספה הזאת?

— לא כלום. מה ענין מצנפת־רבנים וטלית אצל אסיפות?

— אבל נפלא בעיני הדבר שבני אמונתו מניחים אותו שישא בעצמו את חפציו?

— לא בהם האשם, — השיבותי. — הם רצו מאד להביא לי את תיקי, אבל חשבתי, כי טוב לי שאשאנו בעצמי, כי מחר עם השכמת הבוקר עלי ללכת לבית הדין להשביע עדים, ויש לי צורך בדברים הללו.

— כך, כך. ובכן, אין לו בתיקו כלום אלא טליתו ומצנפתו בלבד?

הרגשתי בשאלה זו, כי רצוי לו לקצין להסתכל במו עיניו במה שיש בתיקי. אך הוא נמנע מלבקשני בגלוי שאפתחנו לפניו.

חשבתי בלבי, כי טוב לי וטוב לאסיפה כולה, אם אפתח לפניו את תיקי ואראה לי מה שיש בו, שכן ירשום בפרוטוקול, כי לא מצא בתיקו של הרב שום דבר חשוד. על כן גמרתי בלבי להראות לו את הדברים. אך עליו לחשוב, מ עושה אני את הדבר מרצוני.

— בטוח אני, כי אין בו בתיק זה כלום חוץ ממצנפת וטלית, — אמרתי לו בצחוק, — אבל מי יודע, שמא, אף על פי כן, יש שם גם דברים אחרים.

ובדברי פתחתי לפניו את תיקי, הוצאתי מתוכו כל מה שיש בו והנחתי על גבי ה„עמוד".

— אכן, אדוני, הוא עזר לי בעצמו, — קרא קצין המשטרה בשמחה — עכשיו אוכל לרשום בפרוטוקול, כי בתיקו לא נמצא כל דבר אשר חשד בו. ויואיל נא לקבל את תודתי על כך. אכן, טוב ונעים הוא לעסוק אם אדם פקח.

הוא לחץ את ידי בשעת הפרידה והודה שנית על „נדיבות לבי".

— יכולים אתם לגמור בשקט את ישיבתכם ולדבר בפרטות על ענינכם, — אמר והעמיד פנים בידיד, — אינני מפזר את האסיפה. הרי יודעים אנו במה המדובר ויודעים גם את שמות הנאספים.

נכנסתי לחדר, שבו בתוועדה האסיפה, ולא זכיתי לשמוע אלא את סוף הרצאתו של צ'לינוב. כנגד זה היתה לי הזדמנות לראות, היאך השתדל ניידיץ למצוא בין המסובים קונים למניות הבנק היהודי הלאומי. אך הללו התגוננו בכל כוחם (כרגיל במקרים כאלה) וביקשו לפטור את עצמם ככל האפשר מן הענין

הזה ב„הפסד" מועט ביותר. השאלות ששאלו העידו על מיעוט התעניינותם בתחיית היהדות. הורגש רק הפחד, שמא יעלה להם „העסק" החדש בדמים מרובים.

אבל היו מעטים, שגילו עניין־מה בנוגע לאפשרות יסודה של מדינה עברית. אבל גם הללו התיחסו בספקנות רבה. אין לומר, כי הרושם הכללי היה משמח את הלב, אבל בימים הקשים ההם לישראל עצם האפשרות לכנס אסיפה כאלה ולדון בשאלות כאלה היה ענין גדול.

סמוך לחצות לילה הלכנו איש לביתו. למחרת הבוקר השכים ניידיץ לבוא לביתי. עלינו להחליט, אולי כדאי לסלק את הפרוטוקול מתיקו של קצין המשטרה. וכמובן עלינו לאחוז ב„אמצעי בטוח".

הלך ניידיץ וחזר מיד והביא עמו את כתב היד של הפרוטוקול. קרעתיו לגזרים, השלכתיו לסל־הנייירות וברכתי עליו ברוך שפטרנו.

אך לא ארכו הימים ונתברר, כי שמחתנו ותפלתי היו נמהרות יותר מדי.

כבר למחרת היום קבלתי הזמנה מאת הנהלת המשטרה בחתימת שמו של הגנראל שראם, והוא שם שהפיל בימים ההם את חתיתו על כל. הגנראל בקשני לבוא אליו למחרת הבוקר. כבר אמרתי לעיל, כי היתה אז עת צרה לישראל. ריאקציה אכזרית בכל ענפי החיים, כוחות חשכים פעלו בכל. הממשלות עלתה כפורחת.

בלב נדכא לבשתי למחרת הבוקר את אדרת השער שלי, נעלתי את ערדלי ושמתי פעמי לאותו מקום הנודע לרעה. לא שערתי כלל, שהמדובר יהיה על הפרוטוקול, שמצא את מנוחתו בסל הניירות שלי:

באתי ללשכת המשטרה והראיתי את פתק ההזמנה.

— יעבור נא, אדוני, את הפרוזדור ויפנה ימינה, — היתה התשובה, — הוא הזמין לא אל הלשכה אלא אל מעונו הפרטי אל הגנראל, ואין אני יודעים כלל מהו הענין.

הלכתי לביתו של הגנראל ושאלתי, אם שעתו פנויה לדבר עמו. עודני עושה מעלי את אדרתי, והנה עיל קורא אלי מן ההדר הסמוך:

— כן, כן, שעתי פנויה. הכבוד הרב הוא? בבקשה להכנס!

הקול נשמע כקול שמחה ממש. אפשר היה לשער, כי הזמנתי לאיזו „שמחה".

המשרת עזר לי לפשוט את אדרתי ולחלוץ את ערדלי. והגנראל יצא לקראתי אל סף חדר עבודתו וקבלני בזרועות פשוטות לרווחה ממש. הוא קרבני אל שולחן הכתיבה שלו, בקשני לשבת כנגדו, הציע לי סיגרה ובטרם אבין פשר דבר, לקח בידו ספר שהיה מונח על שולחנו. הוא הושיטו לי ושאל:

— מה הספר הזה?

עיינתי בו. היה זה הספר „משנת חכמים" מאת ר' משה חגיז והיה זה מופלא בעיני לראות ספר כזה על שולחנו של הגנראל, שר המשטרה.

— את הספר הזה יודע אני מילדותי — אמרתי לו — ספר זה ובהוצאה זו עצמה יש לי בעקד הספרים שלי. כפי שידוע לי נדפס הספר רק פעם אחת בוואנדסבק. קשה לסמן בקצרה את תוכנו. קצת דברי ימי ישראל, קצת פילוסופיה דתית, קצת מוסר, ולבסוף עצות ואזהרות. כפי שידוע לי, אין בספר זה דבר, שיוכל לענין את כבודו.

— כל דבר מענין אותי, — השיב הגנראל.

— אם כן, רוצה אני להשלים את דברי. מחבר הספר הזה הוא תלמודי מופלג. לא רק פרסומו האישי גדול מאד בין היהודים — רבים מאבותיו היו מאנשי השם. הוא נולד בירושלים ונפטר בצפת בשנת 1751, בהיותו כבן שמונים. אגב: מוניטין יצאו לו לא רק בין היהודים. גם בני דורו הנוצרים כבדוהו מאד. המלומד הידוע וולף אומר, כי הוא היה בקי בדברי ימי העולם, בלשונות העמים ובספרות.

— האמנם היו ליהודים רבנים משכילים כבר בימים ההם?

— זוהי עובדה היסטורית.

— כך, כך... ובכן, כבודו אומר לי, כי בספר זה אין שום זכר לפוליטיקה ואם כן, יסלח לי, על טרחתי שהטרחתיו וירשה לי לברכו ברכת כל טוב... אגב: עוד בקשה קטנה יש לי אל אדוני... אם מיטיב אדוני לדעת את תוכן הספר הזה עד שהצליח לבקרו לפני בקורת שלמה, בלי לעיין בו, אולי יואיל ברב טובו לאשר את דעתו בכתב. ימיד אכתוב פרוטוקול קטן ואשלח אליו. והוא בוודאי יגמול עמי חסד ויחתום עליו, הלא כן?

— כמובן!

קמתי ממקומי, קם גם הוא ממקומו, הושיט לי את ידו לברכת פרידה ולווני עד הפרוזדור.

כשראה המשרת את כל הכבוד והיקר שנפלו בחלקי, עט ממש אל האדרת שלי כדי לסייע לי בלבישתה. ודווקא ברגע זה שואלני הגנראל לפתע פתאום:

— יאמר נא לי, אדוני, בבקשה איזו אסיפה היתה לכם שלשום?

הרגשתי, כי האדימו פני. פחדתי שלא אוכל להמנע מדבר שקר.

—חגגנו את חג המכבים, — השיבותי לו בשקט ככל אשר יכולתי, — מנהג עתיק הוא לנו לאכול בלילה זה לביבות במסיבה. נדמה לי, כי מנהג זה ידוע לניצרים רבים. בספרות הפילגית, למשל, מוצאים אנו תיאורים מסעודות־ערבית כאלה.

— כך, כך... — אמר הגנראל — מתברר, אם כן, כי היה שם הכל בדיוק כפי ששערתי. ובאמת חשבתי, כי זוהי מסיבה דתית, שכבודו הוזמן אליה כרב. והנה שומע אני מפיו, כי אמנם כן הוא. באותו ערב הוצרך אדוני לסדר קידושין, ועל כן אחר מעט לבוא אל המסיבה. ובעצם הלך אדוני ממסיבה דתית אחת למסיבה דתית שניה.

והוא קרא למשרת:

— הערדלים!

— הנני אסיר תודה לו — חזר ואמר וברך אותי ברכת פרידה ופנה אל פתח חדרו. בהגיעו אל הסף נעצר שנית, הוציא מכיסו פתקא קטנה ושאל אותי, כמי ששקע בהרהורים:

— מי הוא, בעצם, אדון צ'לינוב זה שמסר דו"ח על הקונגרס בבאזל? ההיתה גם הרצאה דתית?

— לא, הוד מעלתו, — השיבותי לו בשקט, כאלו היתה זו שאלה פשוטה בתכלית, — ההרצאה לא היתה דתית. מנהג עתיק הוא אצל היהודים לעסוק בשעת אכילת לביבות בחנוכה גם בעניני דת וגם בעניני מדע. יש, כמובן, גם אנשים שאינם בקיאים לא באלה ולא באלה, ואין להם על פי רוב ברירה אלא לבלות את השעות בשחוק הקלפים. ואלו צ'לינוב הוכיח ענין רב מאד לכל השאלות הקשורות ביהדות. בדרך מקרה היה לפני זמן מה בבאזל. הרי יודע,

אדוני, כי היהודים לא יוכלו להיות שוויונפש בענין ארץ־ישראל. והמסובים בקשו את צ'לינוב, שיספר להם משהו על דבר הקונגרס בבאזל והוא עשה את בקשתם.

— הנני חוזר ומודה לו מעומק הלב. ובכן, הכל אירע כמו שתיארתי לי. ובכן, להתראות.

השתחויתי ופניתי ללכת אל הדלת. אבל כשאמרתי כבר להמלט, שמעתי שוב את קולו הרך של הגנראל:

— אגב: מדוע האדימו כל כך פני אדוני, כששאלתיו בענין האסיפה? הפכתי את פני.

— הוד מעלתו, הסיבות הן רק פסיכולוגיות. יכול אני לספר, להסבירן לו, רק אם אוכל לדבר אליו בגלוי לב גמור.

— בגלוי לב? הה, כמובן, בבקשה רבה! יותר שיהיה גלוי־לב אתי — יותר טוב יהיה גם לו וגם לי.

— טוב! — אמרתי לו, — אבל לא אוכל לדבר בענין זה כאן בפרוזדור.

— הה, אם רק זוהי המניעה, נתחזר נא אל חדרי, — קרא הגנראל בשמחה. יבוא נא, נשוחח בגלוי לב; כיאה לרב יהודי ולפקיד רוסי.

ולמשרת — בקצור:

— פשוט את האדרת!

חזרתי לחדר, ראיתי שוב את הספר „משנת חכמים" על שולחנו וישבתי בכסא ממול הגנראל. ומני אז קשורה בלבי המחשבה על ספר זה קשר מוזר עם זכרון הפרוטוקול הקדוע שהשלכתיו לסל־נייר‌ות.

ימים רבים עברו מאז, ואף על פי כן כל פעם שאני מדפדף בספר „משנת חכמים" עולה על לבי זכר הפרוטוקול בדבר האסיפה בבית ניידיץ.

— באמת רוצה אני מאד לדעת, מדוע האדימו פני אדוני. הרי לא יכול אדוני לחשוד בי דבר רע. שאלתי פשוט, כדי לשמוע תשובה מפיו.

— השערות כאלה לא היה להן שום יסוד כלל. הכל היה בדיוק כפי שאמרתי לו.

— איני מטיל שום ספק בדבר. ודווקא משום כך משתומם אני על אדוני שהאדים.

— פני האדימו משום שהיה לי יסוד גמור להאמין, כי כל העניין לא הגיע אליו בכלל.

— כן, כן! — קרא הגנראל בחיפזון, — אכן רואה אני, כי גלוי לב אדוני לפני... כמה יפה הביע את הדבר: היה לו יסוד גמור להאמין וכו'... כן, כן, באמת, דבר זה יפה מאד מאד, ובכל זאת הובע בכוונות רבה... את הפרוטוקול העלה אדוני שוב במטה־קסם, האין זאת כן, כן — דבר כזה יארע אף הוא! אך בכל זאת מקבלים אנו את הידיעות הנצרכות לנו... יכול אני להבטיחו נאמנה, כי אנכי נכון לאשר, כי האספה היתה כשרה. יש ענינים שהם חשובים בשבילנו יותר... כן, כן, מעשים שונים נעשים בעולם, יודע אדוני... ובכן עוד הפעם תודתי נתונה לו. יסלח נא לי שגרמתי לו טרדה.

הלכתי שוב אל המסדרון והגנראל הלך אחרי שוב ללוות אותי. כשראיתי זאת, נפל רוחי בקרבי; יראתי, כי יפתח שוב בשאלות חדשות. המסדרון הזה נשאר בזכרוני עד היום.

המשרת הושיט לי שוב את האדרת ואת הערדלים והגנראל התבונן אלי בדומיה.

— מדוע אדוני עשוף כל כך, כאילו הכין עצמו לדרך ארוכה — שאל פתאום שוב, אדרות כאלה וערדלים כאלה היו אבות אבותינו לובשים באותם הימים שעברו כבר, בזמן שהיו נוסעים אלפי פרסאות בעגלות דואר.

התרתי הפעם לעצמי לענות לו בהלצה:

— אבות אבותינו, שה, מ. הזכיר אותם זה עתה, השאירו לנו בירושה עצה טובה: לפי דעתם, בשעה שאדם נקרא לאחד השליטים בעולם הזה עליו, על כל צרה שלא תבוא ללבוש בגדים חמים ולהיות מוכן לדרך רחוקה...

— רואה אני יותר ויותר, כי לבו גלוי לפני באופן יוצא מן הכלל. כך, מוטב, מוטב, לא כן?

עכשיו נעלמתי סוף סוף מאחרי הדלת וכעבור רגע קטן עמדתי ברחוב.

— — — — — — — — — —

עברו שנתים. לשנת 1900 נקבעה ועידה של ה„מורשים" של ההסתדרות הציונית בפלכים של פנים רוסיה. קשה היה למצוא מקום מתאים לישיבות. צ'ליגוב, אף הוא אחד מן המורשים, שאלני, אולי יש לי בין מכירי מי שהוא, שימסור חדר לרשות הועידה. לאחר קצת עיון עלה בלבי רעיון מציל: בביתנו גר העורך־דין שטיין. היתה לו דירה גדולה מאד, עד שלפי ידיעתי גם השכיר חדר אחד לרופאה. ספרתי לו על מצבנו הקשה והוא הסכים להעמיד לרשותנו את טרקלינו. במקרה היה הטרקלין סמוך לחדר המושכר, ודבר זה לא היה ידוע לנו אותה שעה. בטרקלין זה נתקיימו כל הישיבות עד סוף הועידה. כמובן, יכלו בחדר הסמוך לשמוע את כל המדובר בטרקלין.

באחד הימים, אחרי אחת הישיבות שנמשכה עד שעה מאוחרת בלילה, ירדתי מעל המדרגות, ופתאום פגשתי, להשתוממותי הרבה, על רחבת־המדרגות של הקומה השניה את הגנראל שראם. הוא הביט עלי, אמר לי שלום ובנימוסי־חן של מרגל קרא:

— איזה מקרה חביב זימן אותנו יחדיו בשעה מאוחרת כזו?

— בא אני מבית העורך־דין שטיין, חברי וידידי הטוב.

— הה, כן! אדוני בא מביתו של שטיין, מבית שטיין... — הוא חזר שוב ושוב על מלה זו ותייך.

לא יכולתי להבין לחלוטין, מפני מה השרתה עלינו עובדה זו מצב־רוח עלין. וביותר נשתוממתי לראות כי לאחר שנפרד ממני הוסיף לעלות במדרגות. בקומה השלישית נמצאה אך דירתו של שטיין, כזה עתה עזבתיה. לצערי לא יכולתי לפנות אליו בשאלה בשעין שאלתו הוא, ולקרוא לו: אני בא מאת שטיין ואדוני הולך אל שטיין?!

ממחרת בבוקר ספרתי לשטיין על פגישתי עם הגנראל ושאלתיו, מה פירוש הדבר הזה.

הוא פרץ בצחוק.

— האמת, כהשכרתי לה את החדר, היא ידידתו של שראם, — באר לי לאחר שהתעודד קצת, הוא בא אליה בכל יום, יותר נכון בכל לילה. אולי קרה הדבר, כי הוא היה אצלה בת בשעה שבחדר הסמוך נתקיימה הישיבה. סבור

הפרופסור יונה (יבנה) אזיף

אני, כי מכיר הוא כבר את כל הנואמים לפי קולם, החל מצ'לינוב המנהל את הישיבות עד אחרון המוזמנים... אבל אינך צריך כלל להצטער בשל זה, האשה הבטיחה לי, כי אוכל להיות שוקט ובוטח, לא יאונה רע לשום איש.

ואמנם כך היה. איש לא סבל מתוצאות אי־זהירותנו...

מאז עברו ימים רבים. אבל לעתים קרובות מאד אני מעלה על לבי זכר ישיבות הלילה של אז ואת הפנים הצוחקות שהיו לו לגנראל הזקן, בשעה שהמעים וחזר והטעים, כי בא אני מביתו של שטיין. הרי זה כאילו לא יכול לכבוש את עצמו מלקרוא אלי:

— כמה מבדת הדבר הרי אני הולך לאותו מקום שמשם אדוגי בא!

א י ח

בין אנשי חשם מאחינו בני ישראל, אשר זכו לפרסום חובי אן שלילי, ימנה, בלי שום ספק, גם יונה אזף, אשר על פי מקרה מעניין נעשיתי סגדק לבנו שנולד לו במוסקבה ונקרא בשם ואלרי, ועל ידי המקרה הזה נתוודעתי אל האיש הזה ואל אשתו ואל בנו הבכור אשר הביא עמו מחו"ל וגם אל הכנופיא שלו,אשר כפי שנתפרסם אחר כך, היו עוזריו ויועציו במלאכתו הידועה. ואני התהלכתי בין האנשים האלה ולא ידעתי בין ימינם ושמאלם, עד שנתפרסם שם האיש הזה בדומא השניה, אחרי אשר נתגלו מעשיו על־ידי בורציב.

הדבר הזה היה בשנת 1901 לסה"נ בקיץ, בשעה שישבתי בקייטנה מלכובקה, ושם, באחת דירות שדרתי בה, היה מעון־קיץ קטן ב„חצר השחורה", כלשון הרוסים, בלומר, מאחרי המניינים אשר פניהם פונים אל הרחוב, ובה דרה משפחת אחת בעלת שלש נפשות, אשר איש לא שם לבו אליהן, וגם אני לא ידעתי, כי ומה הם. יהבה, לפתע פתאם, קבלתי מכתב מעיר מולדתי מהילוב גליון גדול כתוב בכל עבריו בלשון העברית וחתום בידי איש זר לי לגמרי, ושמו צבי תירש מינקין. במכתב זה מודיע לי מינקין, כי הוא מילידי מהילוב, אשר ידע את אבותי ואת אבות אבותי, וב„סיום", שעשיתי בפעם הראשונה בימי חיי למכתבו שגמרתי את, היה גם הוא בין האורחים, וספר לי את תשובתי המוצלחת בשעת התיוכחות הלבדנים עם המטיפים הקטן.

„ובודאי, כותב בעל המכתב, תזכור גם אתה את שמי, אם אזכירך, כי אני מחזיק חנות של מוך ונודע בשמי „הירשע דער וואסניק", על שם החנות, וכשהייתי ילד, הייתי בא אל חנותי יחד עם אמך ז"ל לקנות מוך לאודות השער הראשונה שלך". ועל פי זכרונות אלה מרהיב בעל המכתב עוז בנפשו להטריחני בדבר מצוה גדולה:

„יש לי, כותב הירשע וואסניק, בת כשרה, מצוינת במעלות ובמדות, ושמה לייבה, והרבה קופצים היו עליה בשעתה בין יראים וכן שלמים, אבל מעשה שטן גרם, שחפצה הגערה להשתלם בלמודי חול, ולתכליה זו נסעה לשוויץ, ושם התוודעה אל מנוול אחד (עצם לשונו) בן בוז משפחות, בנו של איזה חייט ברוסטוב ע"נ דון, ושמו יונה א ז ף, ובתי הכשרה הזאת נישאה לבריה טמאה זו בשנת 1895 לספה"נ, בעיר גנף, ומבשואין אלה, שחמה למרת רוחי עד היום הזה ושחרבה תעניתים התעניתי בגללם על בתי הכשרה שנתדבקה באורר, גולד בן בשוויץ, ובשום אופן אין העבריין הזה רוצה למול את הבן, אבל בתי הצנועה ידעה לכוין את השעה בשעה שלא היה בעלה בבית במשך כמה חדשים ומלה את בנה, כצפורה בשעתה. ואמנה הילד הזה הוא עכשיו במוסקבה ביחד עם אבותיו והוא כבר בן ארבע, ולבי עליו דוי, כי בודאי מתחנך הוא כגוי גמור, ובודאי עוונותי גרמו לכך, שיהיה לי נכד כזה מבתי החביבה, ועל דא קא בכינא יום יום. אבל עכשיו באה צרה חדשה, כי בחודש פברואר שעבר נולד לה בן שני בעיר מוסקבה, והאכזר הזה איננו חפץ למול גם אותו. ובתי במכתביה מופכת את לבה לפני ולפני אמה, כי יש לה צער גדול מזה, שהילד כבר בן ארבעה חדשים. אחרי כל הדברים האלה, כותב צבי מיעקין במר רוחו, אני מבקש ממך בדמע על אפים לבוא בדברים עם התנא, אם כי יודע אני מראש, כי הוא ישע גמור ובודאי יתעקש, אבל אתה דבר על לבו, השכם ודבר, אולי תפעל, ואלהי אברהם יהיה בעזרך, וזכה גם כי על פי מכתב בתי האחרון, היא דרה בסכנת עבד בקיזנה דגלובסקה".

נשתוממתי לקרא המכתב הזה, מעשה עלי רישם, וישלחתי את המשרתת אל שכני הזר לי לגמרי, — לא רק על פי בלאמתו יענייני פה, אלא גם על פי

מראהו, כי לא ראיתיו מעודי, — ובקשתי ממנו רשיון להכנס אצלו, כי דבר לי אליו. תשובתו היתה, כי הוא יודע אותי, ומחר, כשנסע העירה ברכבת יגש אלי וישאלני מה בקשתי, ולתכלית זו הודיע, כי הוא נוסע העירה ברכבת העוברת במלכובקה בשמונה בבוקר. למחרת התאמצתי לכוון את השעה, והנה בעודי על הרציף, נגש אלי איש אחד, בעל שפתים בלומות ומשורבבות, עב כרס ובעל קומה, פניו מסיקים עזות, ועיניו מפיקות תאוה. הוא נגש אלי ואמר:

— הלא אתה הרב מוא"ה, ושמי — אוף, ואתמול אמרה לי המשרתת שלך, כי דבר לך אלי.

— כן, אמרתי, קבלתי מכתב מהתנך צבי מינקין ממוהילוב. — הוצאתי את המכתב מכיסי להראות לו.

הוא הציץ במכתב ואמר:

— איני מבין שפת חרטומים זו. ספר נא לי בקצרה, מה כתב שם לאורך ארבעה דפים גדולים האידיש הזקן.

אמרתי לו, כי הוא כותב עברית יפה מאד בסגנון הישן, ורעיונותיו טהורים ויסוריו הרוחניים גדולים מאד, על כי נכדו לא גמול עד כה, זה ארבעה חדשים, והוא מבקש ממנו, כי אדבר על לב האב למול אותו.

הוא: — הנה זה ימים רבים שאני מתכוון לרשום את בני בספרי היהודים שלך. אך הנני עסוק מאד, ואשתי עומדת על דעתה בענין הברית. אך איננני יכול להבין, מדוע זה אין היהדי יכול להיות יהודי אם לא מלו אותו. איני מבין דבר זה וחסל!

נכנסנו אל הרכבת ושם לא דברנו מאומה, ורק כשיצאנו במוסקבה ועלינו ההרה ברחוב קלניטשיבסקא, חזר אוף לדבר בענין המילה בכלל, וזו שיחתנו:

— הנסבא כדבר הזה, שיקהו תינוק בן שמונה ימים, חף מפשע, ויגתהתו ניתוח קשה? וענין ממציאה — הרי זה איום ונורא. טוב, לפחות, אם הפה הוא נקי, אבל הוא על פי רוב בסרית, מלא מגים רקובות. הנני בודה ומתוודה, כי דעתי על אלהי ישראל היתה טובה ממנו. על כל פנים לא ארשה לשטות בי. ואני במקומך הייתי מרגיע את הזקן, הייתי כותב לו, כי נשתנו הזמנים

נשתנו התשגות. אין הוא כלל אידיום, כפי שכיניתיו, ובלבו הרי הוא משכיל. נסה נא להרצות לפניו את מחשבותיך בלשון ברורה והוא יבין לך.

— איני רוצה לדבר על ברית־מילה כעל סמל ברית עם ישראל עם האלהים. דייני. אבל דעת מכמחים רבים היא, כי הגיותה הזה הוא גם מועיל מאד ומונע מדלקת.

— אהו — אמר אוף — זהו „חכמה"! ובכן, למה לא יעשו לכל ילד יהודי אומלל עד כמה בימחים? מדוע לא יבתרו את מעי העזיר, שאף הוא צלול לדלקתו? מדוע לא יבתרו את שקדיו וכדו'? וכך יצא יהודי מבותר מאלף ועד תיו. תהיה זו עבודה רבה לכירורגים. בני אדם בעלי שכל ישר אינם עושים שום ניתוח כל זמן שאין בחיצות בו. וכי אין לך בושה להשפיע עלי שאסכים לניתוח זה לבניי הדי זו שחטה! הגיע הזמן להיפטר ממנה!

ובזה נפרדנו.

אחר הדברים האלה השיבותי לר' צבי מינקין, כי דברתי עם חתני כמה פעמים, וכפי הנראה אין שום תקוה שיאות למול את בנו, ואין ברירה אלא, למול גם אותו, כאת אחיו הבכור, בשעה שלא יהיה האב בעיר.

לתשובה על מכתבי זה באה אלי אשת זקנה ותרמילה בידה ואמרה לי:

— הגני אמה של לייבה אוף האומללה ושולחתי הנה ממוהליב בשם בעלי, על פי עצת הרב דמתא, לנסוע למוסקבה ולבלתי שוב משם עד שימול נכדי, כי יש בזה סכנת נפשות לאישי הזקן, ורק התקוה ניתנת לו חיים, ואני מבקש את כבודו להשתדל בכל האמצעים.

אגב, אמרה לי, כי כבר היתה אצל חתנה הרשע והוא הרשה לה לגור בביתו, אבל מבקשת היא ממני שארשה לה לסעוד אצלי סעודת הצהרים, כדי שלא תטמא את נפשה לעת זקנתה במאכלות אסורות.

אמרתי לבת־עירי זו, כי ביתי פתוח לפניה, תוכל להתפלל כאוות נפשה בביתי באין מפריע ולסעוד אצלי לא רק סעודת הצהרים. אבל בנוגע לעיקר העניין, איני יודע באיזה אמצעים אוכל להשתמש.

— גם אני איני יודעת! — ענתה האשה — אבל צריך להרעיש שמים וארץ, ובשום אופן לא לרשום אותו בספרי־הנולדים עד שימול אותו.

— ירא אנכי לעכות בכה — אמרתי אל האשה — כי מה נעשה, אם יכניסנו בברית הנצרות רק כדי שירעם בספרי הנולדים.

— דבר זה לא יעשה אפילו הרשע שלו, בכל זאת, כפי שאני מרגישה, יהודי הוא.

— זו מנין לך?

— כיצד "מנין"? הוא דואג לשלום עם ישראל ושונא את רודפיהם ומתאנה על כבודם, אבל בנוגע לדת, איזה שד יושב בקרבו, — הוא רשע גמור. ובאוזני שמעתיו מתלוצץ על המילה בדברים גסים כאלה, שלא שמעתי מעודי, ולאחד העגלונים הוא מדבר. אוי לי ואוי לנפשי, אם יהיו לי דורות מאפיקורס גמור כזה.

וכך היינו מדברים יום יום, בשעת כל אוכלה, ללא עלתה לנו ארוכה, כי הרביתי לדבר עם אותו האיש כמה פעמים ולא נעניתי, אפילו בדיבור של בקורת, אלא בתנועת ידים מרושלות, כי אין מה לדבר בשאלה זו.

והנה לאחר שתגיע הדבר ליאוש גמור גם משדי, גם מצד האם תזקנה האומללה, באה אלי הזקנה בערב אחד ואמרה:

— יש שם אצלנו מעין אספה של נערים ונערות העוסקים בדברי שטות ובשיחות שאינני מבינה בהן אפילו מלה אחת, אם כי הסכמתי, ב"ה, בתנותי לדבר רוסית, אולי בלי "גראמאטיקה", עם שרים ונשיהם, והעולם לא מעיתי בדבריהם ומבינה אני את הכל, אם כי לא למדתי בשוויץ, ונישאתי ליראי שמים וללמדן, ב"ה. והכמה זו אינה גדולה כל כך. אבל את השיחות הללו איני מבינה, ולפי דעתי, זהו קבוץ של "פוסטיאקעס ופוסטיאטשקעס" (ריקנים וריקנאות), אבל בעזרת השם, כאשר ספרתי לפניהם את מצוקה לבבי וציידתי לפניהם את יסורי אישי, אמרו, כי זוהי עקשנות מצד יונגה, יעוונא, (השד יודע, איך מבנים אותו, הלא השם "יונגה" חוא כל כך נעים ופשוט, ובדרך בקלקלים אותו). ואם הם אומרים, כי זוהי עקשנות, לפי דעתי צריך אתה ללמד לשם ולנאום נאום חריף באוזני כל הנאספים ולגעור בו, הלא דב אתה ומה לך להתירא מבנה, הלא סוף סוף עם הארץ הוא, ואם תגער בו באוזני כל הנאספים, יתביים ויסכים:

אודה ולא אבוש, כי בלי חמדה מלאתי את בקשת הזקנה.

נכנסתי אל הגן ומצאתיו מוקף צעירים וצעירות, כולם מלובשים כתנות, מחוגרים באבנטים, כלחקת כהנים להבדיל בימי הבית, והוא עומד על גבם, ככהן גדול העומד ומשמש, וכאשר נכנסתי, הגיע לאזני הסם סליחה, ועוד איזה שם אשר לא יכולתי לבררו, וכאשר ראוני נפסק הדבור, ואזף יצא לקראתי, קרא לי לשלום, ושאל:

— באיזה ענין?!

לבשתי עוזות של קדושה ואמרתי:

— הענין הוא ישן בושן, כל עם ישראל מל את בניו, ואתה לא מלת את בנך, ובאתי לבקש ממך לקבוע יום, מתי אוכל למולו, כי אחת משתי אלה: או יהודי, או בוצרי; וחרפה היא לפני, כי בנוגע לכל מיני מנהגים דתיים אין בקורת, ורק בנוגע לעם ישראל מרשים בניו לבוא בבקורת ולהשתמט מדברים עיקריים, אשר מי שאיננו מקיימם יחשב לעומד מחוץ למחנה.

אנני יודע עם העזות שלי פעלה עליו פעולה טובה, או השעה הזיתה מוכשרת, כי תכונת רוחו באותה שעה יצאה מגדר הרגיל, אבל הוא ענני הפעם בשפה אחרת:

— נניח, שכן הוא, אבל אני מודיע לך, כי הנני שונא ומבזה את המנהג הזה, ואיך תעשה זאת בנוגע לבני, אחרי כי שקץ אשקץ את כל הצרעניה הבזויה הזאת, אשר נוסף על טפשותה היא גם אכזריה.

— בעיני ובעיני היהדות הכל חד, אם תכבד או תשקץ. היהדות אינה דורשת מבניה ממחזיקי דגלה, שום אישור וקיום ותשבחות, כי תורתנו היא תורה מעשית, וכל המקיים את פקודיה, יקרא בשם נאמן לדגלה ומי שמפיר את חוקיה, אם גם יהללם וישבחם כל היום, היא מפירה את בריתה אתו.

באותה שעה נשמע קול בעלי הכתוביות:

— בראוו! זוהי עיטה רבולוציונית! בפעם הראשונה אנו שומעים דברים כאלה מפי רבנו — וסיימו במחיאת כפים.

— תמה אני עליכם — אמרתי להם — נולדתם יהודים ואינכם יודעים,

כי תורת ישראל היא דיאלית וחברתית רק מעשים, ולא השתפכות הנפש בלי עשייה, הסנטימנטליות מזרה לדת ישראל, וכל עיקרה הוא קיום פקודיה ומסירת נפש על ד'זקפותיה.

— ברואה, בראוני — חזרו והריעו — ובכן צריך למול אותו, בודאי צריך, מפני שיש בזה מעשה, המאחד את הפרט עם הכלל.

אמר אבי הבן בהרמת הקול:

— יקחכם השדי אם הנשמה אינה דרושה לכם, יקח נא הרב את הגוף של בני ויעשה בו מה שלבו חפץ.

— ובכן, מחרתים! — אמרתי — מחרתים, ב"ב שעות בצהרים, יהיה האות הזה. אני אביא מן העיר ריפא מנתח מומחה ועשרה יהודים, אשר ישתתפו בשמחה של מצוה זו, ואחר כך נטעם מטעמים אשר הביאה ממתזילאב ואם הזקנה לסעודת מצוה של נכדה.

— זה מעניין — אמר האב, אבל באיזה מקום במצא האוצר הזה?

— סגור בביתי — אמרתי — ולולא קם המנהג הדתי אשר נדברנו עליו, כי אז, אגלה לכם את הסוד, צריך הייתי לשלוח את הממתקים חזרה.

— שמחים אנחנו מאד — אמרו אנשים אחדים מן הכנסיא — אבחב נבוא אל המועד, כדי לטעום מן הממתקים, הלא יש לנו זכות להשתתף בסעודה זו, כי היינו מסייעים בעובדה זו.

חשבתי את הדבר לגמר, אבל פתאום אמר לי אוזן, כי אף על פי שמסר את גוף הילד בידי, יחד עם מחאת הנשמה שלו כנגד המילה בכלל, בכל זאת לא יוכל לחרשות לעשות את הברית מילה בהקייטנה, כי פה כל המבואות פתוחים, וכל יתפרסם בכל הקייטנות, והוא נותן לי את הבטחתו, כי בשובי העירה למצינו, אוכל לעשות כל מה שאמצא לנחוץ.

חזקנה בטעם התעלפה לשמע דברים אלה, כי נדחה הדבר עוד לחדשים. ואני שאלתי את פי אוזן במסיבת חברים, אם אוכל להחזיק בזה, כי לא יחזור בו מהבטחתו, כי צריך אני לדעת זאת.

הוא נשבע לי בהן צדק במסיבת אשתי וכל החברים. נפרדתי ממנו, לקחתי אל מעיני גם את הזקנה ואמרתי לה, כי אינני מסופק, כי הדבר נגמר

כחפצנו, ובקשתי ממנה רשיון לטלגרף להזקן צבי מינקין בשמי ובשמה, כי הילד כבר נימול, כדי להרגיע את רוחו.

היא לא הסכימה בשום אופן.

— אינני מאמינה בהבטחתם של רשעים! — אמרה.

ובכן, ארכו החדשים. כבר עברנו אל העיר. אני נוגש באוזן האב למלא את הבטחתו, והוא דוחה אותי מיום ליום, עד שבא חודש נובמבר וביום העשירי לחודש זה אמר לי, כי רק היום מוכשר לאותו דבר.

לקחתי דברים עם הרופא המנתח זירמונובסקי, ועם בן עירי שרגא פייסל לוריא, עדר במוסקבה, וישלשתנו באנו אל משרד אזוף בסימטא הבגנקובית, בביתו של פשטחוב, במחלקה הטברית הראשונה.

הזקנה הביאה לעם עוד יהודים מן השוק, ואיני יודע, באיזה אופן משכה אחריה את אחד מבעלי־הבית החשובים בעיר, ושמו יצחק בן משה א פ ר ת. אשר לשמו וזכרו יש עכשיו דף של שיש בבית התפלה המיוחשיבוי.

שכנע אפלת מפי את כל מהלך הענין והתיחס אל הב״מ בכל יראת הכבוד.

בדק זירמונובסקי את הילד בדיקה רפואית ומצאהו שלם במבנה גוף, ובכל זאת אמר, כי את הברית יעשה על ידי כלורופורם, מפני שהילד הוא כבר בן תשעה חדשים, והסביר לי, כי הילדים סובלים את הכלורופורם באופן קל מאד, עד שממעלם, לא גרם הכלורופורם שום תוצאות רעות בשום ילד.

כשראה אזוף את ההכנות מלובש לבנים, וכובעו לבן כדרכם של מנתחים, צעק בקול:

— בייזובראזייה! (גועל נפש!).

ועזב את הבית.

מיד נגש זירמונובסקי אל מלאכתו, ואני חלקתי את כל הכבודים ואמרתי להזקנה, כי ר׳ שרגא לוריא והיא צריכים להיות ה״שושבינים״ להבאת הילד.

היא מסרה את הילד ללוריא, התחלתי את תפלת „ברוך הבא״ והפסוקים הבאים אחריה, והזקנה בכתה, כמובן, מרוב שמחה וקראה:

— ברוך השם! ברוך השם!

על פי בקשת האם הצעירה ואמה הזקנה הייתי אני סנדקו של הילד וברכתי גם את ברכת המילה וגם את ברכת „להכניסו בבריתו של אברהם אבינו" בן־קיום האב, כדרך הילד עבי"ד מלין אותו.

הכל נגמר בשלום.

בהחזקת הילד בשעת הברכות בבדתי את יצחק בן משה אפרת הנ"ל, ואני קראתי את הברכות וקראתי את שמו על פי בקשת ההורים בשם „וואלריאן". ולמדיא התליצץ על זה ואמר: השם הזה הוא בבחינת טיפות וואלריאן להאם הזקנה, אשר כל הזמן עד יום הברית היה מעין מחלה עזה שעברה עליה. ועל פי החידוד הזה קראנו כולנו יחד את טיפות היין שנתנו לפי הילד בשעת הברכות בשם „וואלריאנקה".

במהירות של עגיר ליטים הוציאה הזקנה מאמתחתה מיני המזונות שהביאה ממחילוב וערכה שולחן מלא ממתקים, ובטרם התפזקו הנאספים לשבת אל השולחן לטעום מעט, בא אבי וואלריאן אזף, הרך הנמול, והשכיל לחטוף מבין את כל מה שהיה על השולחן. ואפרת העיר לי, כי בעמדו על רגל אחת, אכל כליטרא „מרקחת", ובמקום ברכה אמר בזה הלשון:

„טשורט ווזמי, קאק אטו ווקוסנו?" (לעזאזל! מה טעימה היא!)

וגם על ה„טייגליך" שפך את כל חמתו, הוא לא אכל אותם, אלא השמידם אחד לאחד.

ובשתגיע אחר כך לברכת „הרחמן", אמר אחד הנאספים מיהודי־השוק שהביאה הזקנה, כי אבי הילד, אם איננו בעל ברית, הוא בעל הסעודה במלוא מובן המלה, ויש לברך אותו, אם לכוון עליו בברכת „בעל ברית המילה".

לקח המחברת נכנס אזף אל חדרי, בהידעה:

— באתי לרשום את הילד.

שאלתיו בליצנות:

— מה שלום קיבתך אחרי המריד והמתוק של חותנתך?

— הכל בשלום! עריר כזה אינני מזיק. צריך להודות, כי חותנתי היא „מולודצ'יצא" (אשת חיל) ומכינה דברים נפלאים.

הוא הוציא את הפאספורט שלו ונתן לי לרשום בו את הילד ובפאספורט

הזה היה נרשם, כי הוא מהנדס חשמלאי י ב נ ה (הוא יובה) בן מאיר פישל א ז ף, והיא ל י י ב ה בת הירש על פי משפחת אביה מינקין.

הסכמתי את הפאספורט אל צדו הימני וראיתי, כי יש עליו חותמו הפוליציה, כי גרשם זה האיש בין דרי מוסקבה בלי שום הערות.

בשתוממתי ושאלתי את אזף:

— באיזה אופן נתנו לך זכות ישיבה פה? הלא מדי יום באים אלי אנשים עם דיפלומים ממש כמו שלך מערי שוויץ להוועץ כדת מה לעשות, כי הפוליציה איננה נותנת להם רשות לדור פה כדיני בעלי מלאכה. (כידוע, בנוגע ליהודים בעלי מלאכה מאה פקדית הרחמנות של אלכסנדר השלישי לשלוח אותם תיכף ומיד ממוסקבה בלי תת להם אפילו יום אחד). אדרבי אזף — תירה היא ולמוד אני צריך, כדי ללמד את אחיני משוללי הזכויות, איך להתנהג באופנים כאלה, ולתכלית זו צריך אני לדעת איך עלה בדעתך בידך.

אזף לא קם ולא זע והשיב לי תיכף ומיד במנוחה בזה"ל ממש:

— אבי רחימאי! הפירמה בחו"ל שאני משמש בה תקיפה מאד, וכבני אלכסנדרוביץ' שלכם אינו מעיז לפצות פה כנגדה. העובדים בפירמה זו אינם חושבים לגזירות.

— ובכן, אמרתי, אין שום דרך בשביל אנשים בני מלאכתך, ובני דיפלומך לחרשם פה.

— בחאי לא, אין מה לחשוב על כך.

רשמתי את תילד יתרגמתי כאב רוחנו, כי איננו יודע את הצורה התקיפה הזאת ולא איכל ליצץ לאחר לעבוד שם. יהדבר הזה נשאר אצלי בראיה, כיש ספירות באלי בחו"ל, שהאדמיניסטרציה העליונה אינה יכולה לגמוע לרעה בעובדיה אפילו אם יהודים הם.

כעבור כמה חדשים פנה בי אזף ברחוב, ואמר לי:

— אני בוטח לחו"ל, כי הפירמה שלי שלחה אותי להסתכל במהדרסה שנעשו בעולם התעשיה, להביא בשם את המכונות החדשות במקצוע האלקטרוטכניקה, כדי לעכלל את התעשיה פה, והנני אומר לך שלום לפני

פרידתי, ומבקש ממך, כי אם יהיה לאשתי, וממילא גם לבני שהיית סנדקו, חסרון באמצעים חמריים, תוכל להלוות להם על חשבוני עד מאה רובל, ותשאקח את בני ביתי לחו"ל, אם אשאר שם, אשיב לך את הגמ"ח בתוספת רבה. ובזה נפרדנו ולא יספתי לראות את פניו.

עברו ימים ושנים. הגיעה שנת...*) ונבהלתי בבוקר לקרוא בעתונים על דבר יונה אזף האמיתי. נפתרו לי כל השאלות בדבר ה"פירמה התקיפה", אשר עבד בה.

הראיתי את הגליון לאשתי, והיא לא הבינה מאומה. הסברתי לה, והזכרתי לה נשכחות, והיא באחת:

— זהו אחר!

הבאתי את פנקס הצלדים וקראתי את כל הסימנים, והיא באחת: שני יוסף בן שמעון כאן, כי אי אפשר שלייבה החביבה והנחמדה והמצוינת בישר וברחמים תהיה אשה לאכזר כזה. עמדתי על דעתי, והיא — על דעתה.

עברו עוד ימים ושנים, וכבר נוצרה ספיות שלימה על דבר אזף, והבת פלוגתא שלי הוכרחה להודות, כי לא טעיתי, אלא רק שנשארה תקיפה בדעתה, כי על כל פנים לייבה אשתו לא ידעה מזה. ואצלי נשאר הדבר הזה בתיקו.

והנה בחדש אדר שנת תרפ"א, כשהחילותי לרשום את וכרונותי אלה, בקרני אחד מגולי העיר לודז ושמו גריגור איסידורוביץ לוינסון, יהודי נאור, היודע גם עברית, וסיפר לי, כי אחותו, שהיתה מכת המכפכנים בימים ההם, היתה לה תיכרות עם בורציב, והיא גילתה לו, כי אזף היה בפראנקפורט ע"מ מאיין בשעה שגם היא היתה שם, היא הכירה את אזף על פי סימנין התיצוניים, שנתפרסמו בדפוס, אם כי לא ראתו מעודו וטלגרפה לבורציב בפאריס, ובורציב בא ונכנס בדברים עם אזף פנים אל פנים בחדר מיוחד, והלז גילה לו את כל מסתריו אחד לאחד.

*) בכתב היד לא נזדמן התאריך.—המעתיק.

ולמחרת כבר נמלט אוף ולא יכול בורציב למצאו עוד. אבל במכתבו שכתב לאחות לוינסון הודיע, כי האשה, אשת אוף, הושבת בפאריס, חפה מכל פשע, ואוף בעצמו אמר לו, כי מכל יסודי נפשו, היסורים היותר גדולים הם, כי נתגלתה קלונו לאשתו, הישרנית עד מאד, ואבדתו זאת היא לו האבדה היותר גדולה. גם הודיע לו, כי בנו הבכור „לוליה", אותו שידעתי במלכובקה, בהיותו כבן ארבע, הוא לוליה הבכור, שהוא עכשיו כבר תלמיד הגמנסיה מן הכתה האחרונה בפאריס, וכשנתפרסם קלון אביו, שתה כוס של סם מות ובקושי גדול הצילוהו ממות.

לוינסון זה הבטיחני, כי אם יהיו השנים כתקונן וישוב לעירו, ישלח לי את נוף המכתב של בורציב למען אראה בעיני, כי אשת אוף נקיה מפשע, כי היא לא רק לא ראתה און ולא התבוננה, אלא גם לא ידעה ולא העלתה על לבה, כי היא אשת רשע כזה, המפיל חללים משני הצדדים, כדי לרשת את שניהם יחד.

ובכן, בנוגע לאוף — צדקתי אנכי, ובנוגע לאשתו — צדקה אשתי.

ברשמי עכשיו את אלה הזכרונות, עלי להוסיף, כי על פי הרושם הכללי שעשה עלי האיש הזה, אינני מסופק בדבר, כי עשה את מעשהו רמיה בנוגע להממשלה אשר עבד אצלה, רק בנוגע אל סרגיי אלכסנדרוביץ' ופליטתה — איננו מקרה, כי אם נקמה מצד איש עברי בנוגע לשונאיו ורודפיו היותר גדולים של עם ישראל, ובוודאי חמתה שם תשובת פסיכולוגית מסותרת, מעין כל, בנוגע לאי־זכות הישיבה, אשר שמע מפי דרך אגב, ואשר ראה בעיניו בנוגע לחתונתו הצנועה, המיוחדת להכנת המתקים, שאהב אוף כל כך, ומכיון שעל פי מצבו, כמשמש דבר הפוכו, מוכרח היה להקריב קרבנות משני הצדדים, למען לא יהיה לקרבן בידי חברי הכתפכנים, בחר בקרבנות כפליטה והנסיך הגדול סרגיי אלכסנדרוביץ', אשר דם בני ישראל בראשם ואשר במיאתם הנאה לעולם יהנאה לעמו.

אחרי כתבי דברי אלה בא לידי הכתב השני מהעתון „בילויה" (העבר) לחודש אבגוסט 1917 וכם (צד 198) נאמר, כי קודם לנסיעתו מפטרבורג דבר אוף עם זובאטוב על יחס הממשלה לבני ישראל, ומדי דברו על הפוגרום

הקישינבי, רעדו עצמות אוף מרוב צער על חללי עמו ומרוב כעס על המרצחים ובשנאת מות דבר על פליווה, אשר חשבו למחולל הפוגרום הזה.

דברים אלה, מסייעים לי בהשערתי, כי בדרך אגב או במחשבה "תחילה נקם אוף את נקמת עמו מפליבה. ופסיכולוגיה זו איננה יחידה במינה, די להזכיר את היחיד של בוגרוב בזה"ל:

— יכולתי באיתה שעה להמית במקום סטוליפין את הקיסר עצמו, אלמלא פחדתי, כי רצח זה יביא לידי פוגרום נגד היהודים.

לא לחנם אמרו חז"ל: „ישראל אע"פ שחטא ישראל הוא".

את אשר עשו אינם מודיעים

זה היה בסוף 1903 למגינם. בא אלי צעיר אחד והביא לי מכתב מאת המנזה מנשה מרגלית מאודיסה, בו הוא מבקשני לסדר אל אחת הכתובות במוסקבה את הצעיר, שגמר את חוק למודיו באוניברסיטה שבאודיסה במחלקת ההנדסה. מר מרגלית מדגיש במכתבו, כי הצעיר הזה הוא בעל כשרונות ומהנדס מצוין וכי הוצע לפניו להשאר על יד האוניברסיטה בתור פרופיסור רק בתנאי שימיר את דתו, אלא שהוא דחה את ההצעה הזאת בשביל התנאי המגונה, ועכשיו הוא מחוסר לחם, כי אפילו למזיגת מורה באיזו גימנסיה אי אפשר בלי קיום התנאי. ואף על פי שהוא רך בשנים, אבל כבר זקן מן הצרות שבאו עליו מסביבו, כי אביו מת עליו והניח לו בירושה אם עוורת ואחות הולת־רוח שהוא מכרח לפרנסן, וכפי שבעיר אדיסה יש על פי רוב רק הנויות, ולא בתי מסחר גדולים עם עתדים מרבה, על כן הוא מבקש רחמים על האדם הישר הזה שאמציא לו איזו מזרה הנזנת בעיר הבירה מוסקבה, המלאה בתי־מסחר גדולים, שבעליהם יחודים ובזודאי ישמחו להחזיק בידי אחד מאחיהם, שעמד בנסיון וקידש את השם וסגו בעדו את כל חדלתות.

קבלתי את פני המבקש בחיבה יתרה, מפני כבודו ומפני כבוד המדבר בעדו, הצטקן הנפלא והסופר המצוין מנשה מרגלית. הסברתי לו, כי לדאבון לבי, אינה יכולה להועיל הנצרכת לו, מכני וחלאה, כי צריך לזה זמן הרבה להודע, אם יש מקום פנוי באיזה מבתי המסחר. אבל אם זקוק הוא להמיכה חמריה תיכף ומיד, מוכן אנכי לתת לו בהוראת גמ"ח איזו מאות רובל למען

יוכל לחכות עד הימצא לו משרה קבועה, ומכיון שמרגלית מעיד עליו, כי הוא גם בקי ומומחה בחכמת הבוכהלטריה ויודע את השפות האירופיות, בודאי בהמשך הימים נקל יהיה למצוא לפניו מנוח אשר ייטב לו.

הצעיר אמר לי, כי אם גם יגוע מרעב לא יקבל ממני גמ"ח, אחרי שאינני בטוח, כי יהיה בכחו להשיב לי. אם כן, אמרתי לו, אין לי ברירה אלא לבקש את האדון פוליאקוב לספח אותו תומ"י לאחד הבנקים שלו, אבל צר לי, משום שמשרה כזאת לא תתן לו אלא הספקה ללחם וביום.

הוא הסכים, ובמעמדו טלפנתי אל פוליאקוב ובקשתי ממנו רשיון לבקרו בביתו עוד הערב. ואת הצעיר בקשתי שיבוא אלי מחר להודע על תוצאות חשדתלותי, ובזה נפרדנו.

פתחתי את דלת חדרי להזמין את שאר המחכים לי בחדר הסמוך, והנה לפני איש מן הסוחרים, שכבר יצאו לו מוניטין בעולם הסוחרים וגמנת בין העשירים. הבאתי אותו אל חדרי ושאלתיו:

— איזה מקרה הביאך הלום?

— האם כבר הגיעה לאזנך השמועה על דבר האסון הנורא אשר קרני?

— לא — עניתי — לא שמעתי כלום.

— עני נשארתי, עני ואביון ברגע אחד. תבעתי לדין את אחד מבעלי חובותי החייב לי סך של אלף וחמש מאות רובל, והעניין נתברר בבית המשפט לסוחרים, ובית־הדין השיב את פני ריקם, מפני הנימוק, כי ספרי בית המסחר שלי אינם מתנהלים על פי חוקי הבוכהלטריה, והוציאו משפט, כי אין חנוני נאמן על פנקסאות כאלה. מובן, כי לרגלי פסק־דין זה שנתפרסם בקהל, הרי אני כבר בחזקת עני ואביון, כי מי ישלם לי מעכשיו את חובותי, אם לא טפש שבטפשים?

חשבתי בלבי: השגחה פרטית! זה עתה יצא מביתי העני המבקש משרה ומיד אחרי ככם הצעיר המבקש לו עזור. בקשתי סליחה ואמרתי לו, כי מוכרח אני לעזבו לרגעים אחדים, כי יש לי ענין דחוף. עזבתיו וירדתי התוצה להכיר את האברך שיצא מביתי, ראיתיו ברחוק וכהרתי לרדוף אחריו. השוטרים,

שעמדו על המשמר בכל הרחובות ובכל הסימטאות, כנהוג בימים ההם, ידעוני היטב, וכשאני רודף אחר איש צעיר, חשבו בלבם, כי עשה לי זיזה דבר רע, וירדפו גם המה אחריו להשיבו בחזרה. הבעתי להם תודה ושניגו שבנו הביתה. בקשתי את הצעיר לחכות בחדר הסמוך ואני שבתי אל חדר קבלת האורחים. שאלתי את הגביר במה אוכל לעזור לו בנוגע לשאלת הפנקסאות, ועונה לו, כי לי יותר נקל למצוא איש בעריכת ספרי חשבונות. אמרתי לו:

— מבוקר היית אצלי צעיר כזה עם מכתב מיוחד ממנשה מרגליות, המפליג בשבתו וישרתו ובמומחיותו בחכמת הבוכהלטריה. אבל איני יודע אם עודנו בביתו, כי אולי כבר הלך לו. אפתח את הדלת ואראה, אם עודנו כאן.

— מי הוא זה מנשה מרגליות? — שאל הגביר.

הסברתי לו מי הוא. וקראתי באזניו את דברי מרגליות על אודות הצעיר הזה, ומיד בקשני לראות, אם הצעיר כאן ולהזמינו תיכף. פתחתי את הדלת למראית עין ואמרתי — הנהו כאן! נכנס הצעיר ואחרי שיחת קצרה קבלו הגביר כמנהל החשבונות בבית מסחרו במשכורת חמשים רו"כ לחודש.

עברו שני חדשים והנה הגביר בא לביתי וספר לי בשמחה רבה, כי הוא ניצל מעניות.

— מאין נודע לך הדבר? — שאלתיו.

— כיצד מאין? — ענני בתמימות — העתקתי מספרי החשבונות המתוקנים חשבון קטן באיזה חוב אבוד לגמרי והגשתיו לתביעה לאותו בית דין לסוחרים שלפני כשני ירחים הכריזו בפומבי, כי ספרי חשבונותי אינם נאמנים לגבות על פיהם שום חוב. ועכשיו על פי פקודת ההזמנות, אחרי אשר הפנקסאות שלי מסודרים על פי חוקי הבוכהלטריה, התליט לגבות את כל חובי עם הוצאות בית המשפט ועם רבית בעד כל הזמן. ויכול אני להיות בטוח, כי כל עסקי יתנהלו למישרים.

עברו עוד שני חדשים, והנה בא הגביר הזה לביתי להזמינני להתונת בתו וספר באזני מה שלא שאלתיו כלל, כי אינני מרוצה משדוך זה, כי החתן שלו הוא יורישטן, כלומר, איש שאין לו שום קאריירה, אחרי ההגבלות הידועות בנוגע להיהודים, ובכל זאת, סיים הגביר, את מלונתו בהלצה:

— אני נותן בדוגיא ללא־יוצלח זה, ל"גוי", כלומר, לעם הארץ זה, כפלי כפלים מאשר נתן המן בעצתו בעד כל היהודים.

אחרי עבור כחצי שנה מן התחונה, בא אלי הצעיר, נושא זכרונות אלה, חוור כמת, ומודיעני, כי הגביר פיטר אותו ממשרתו לפתע פתאם בלי שנתן לו אפילו פיצוי בעד כל ימי עבודתו, ובכן, שוב הוא נודד ללחם. וכאשר שאלתיו מדוע ואיך קרה הדבר? ספר לי, כי אחרי החתונה של בת הגביר בקש ממנו החתן שאלמד את התנ"ך בוכהלטריה, וכאשר נוכח לדעת, כי כבר השתלם בחכמה זו, פיטר את הצעיר והושיב את החתן במקומו. נזדעזעתי בשמעי את הדברים האלה ויצלצלתי מיד אל הגביר, ובקשתיו שיבוא אלי בלי איחור. הוא לא חפץ בשום אופן לבוא ויבקשני למסור לו על ידי הטלפון את תוכן הדברים, אבל עמדתי על דעתי בחזקה ואמרתי, כי אם אני מזמינו לביתי, סימן הוא, שלא אוכל למסור לו את הדבר בטלפון, ולי אחת היא אם יבוא או לא יבוא, והבוירת בידו. לא עבר זמן רב, והגביר בא, ובראותו את הצעיר הנעלב על ידי לא פנה אליו כלל וישאל את פי, מה כל החרדה הזאת? אמרתי לו, כי באמת יש כאן חרדה גדולה ובהראותי באצבע על הצעיר היושב, שאלתיו: מדוע הכרית לחם מפי האיש, אשר הציל את כל רכושך?

— האם משרת הוא אשה, שצריך להסביר להרב, מדוע מגרשים אותו? המשרת הוא משרת, כשיש בו צורך מחזיקים אותו בבית, וכשאין בו צורך מגרשים אותו.

— ואיפה היא מצות עשה "הענק תעניק לו"? ואיפה היא הלא־תעשה שבתורה "לא תכלמנו ריקם"? ואתה הלא נמנית בקהל היראים, ואין יראתך?

— דברי תורה להמד הדרך ארץ לחוד, — ענני הגביר.

אמרתי לו:

— אם זוהי דרך ארץ, אין לנו עוד מה לדבר — ואמרתי לו שלום לאיך הסרידה.

אחרי שמעי את הדברים האלה, אמר לי הגביר:

— רואה אנכי, כי כבודי אינני חרוצה, ומשום כבודו של מר נכון אני ליתן לו מאה רו"כ.

— לא אקבל אפילו פרוטה אחת! — קרא הצעיר ברוגזה.

— ואני אקבלם! — עניתי אחריו.

הגביר מסר לי את השטר בן מאה רו"כ והלך לו. כאשר נשארנו לבדנו הסברתי לצעיר, כי אפשה עוד היום אל הגביר פוליאקוב להמציא לו איזו משרה, ולו גם קטנה, באחד הבנקים אשר לו באחת מערי התחום, כי שמעתי מפיו, כי דרושים לו שמה עובדים הגונים ולתכלית זו קבלתי את המאה רו"כ למען יהיה בכיסו להוצאות הדרך ולכלכלתו במשך החודש הראשון, כי אין משכורות משתלמות אלא לסוף החודש, וההוצאות בערי התחום קטנות מאד. הצגתי את הצעתי לפני פוליאקוב, וימצא חן בעיניו עד למאד, ביחוד משום שהיטיב לדבר צרפתית, אשר אהב פוליאקוב לסלסל בה כאחד השרים במדינת רוסיה. כאשר מסר לו את המכתב אל מנהל הבנק אשר בעיר עבודתו, שאלהו, אולי נצרך לו להוצאות הדרך, והנשאל השיב לו תודה באמרו, כי יש לו בכיסו די והותר. גם זה עשה רושם על פוליאקוב. כאשר שבנו הביתה, אמר לי הצעיר, כי עכשיו הוא מבין עד כמה היטבתי וראוי במה שקבלתי את המאה רו"כ.

כאשר נפרדנו אמרתי להצעיר, כי אחרי שכבר נוכח לדעת, כי אני מיטיב לראות, הגני מיעץ לו, כי כאשר ירוויח לו, ישלח על שמי חזרה את המאה רו"כ על מנת למסרם לגביר בהוספת דברים, כי מידי איש כזה אין מקבלים אפילו שכר עבודה, ואני מקבל עלי לקבל מהגביר שטר קבלה על הכסף ולפטוק לו פסוקה.

וכן היה. אחרי עבור חצי שנה או יותר, קבלתי את המאה רו"כ, וצלצלתי אל הגביר, כי קבלתי בעדו מאה רו"כ ואבקש שיבוא בעצמו לקבלם.

— מדוע זה דוקא בעצמי? — שאל הגביר — הלא אוכל לשלוח את אחד מפשרתי, ואמרתי לו, כי למשרתו לא אמסור בשום אופן, ואם לא יבוא במשך שני ימים, — אשלח את הכסף חזרה.

נפלאתי, כי ממש בעוד שעה בא בכבודו ובעצמו ובידו היה ערוך כבר שופס של שטר קבלה בו היה מבואר, כי את המאה רו"כ, אשר קבל הרב כשביל פלוני בן פלוני, הושב לו בחזרה בשלימות ולראיה באתי על החתום ביום פלוני לחודש אלמוני, שנת פלונית, ובקשתיו לחתום עליו.

— בשום אופן לא אחתום — ענה הגביר — כיצד? משיבים לי את כספי ואני אתן שטר קבלה.

— אם לא תחתום אשלח את הכסף חזרה, כי אני הלא נתתי שטר קבלה על הכסף לבעלי.

— היתכן? — שאל הגביר — כי נתת שטר־קבלה? למי?

— להפוסטה! — עניתי בנחת.

— אם כן, איפוא, זהו גימוק מעשי ואחתום.

ויחתום.

אז נתתי לו את המאה רו"כ, אשר קבלם ממש בששון כמוצא מציאה. קראתי באזניו את המכתב, ויאמר בניחותא:

— יש מה לדבר על אודות האנשים הצעירים האלה, אשר אינם יראים את האלהים וכופרים בדברי הנביאים שלנו, כי ה' מוריש ומעשיר, משפיל אף מרומם, והכבוד המדומה יקר להם מכל יקר. ילכו המה בשיטתם, ואחנו בשם אלהינו גדגול ולא נבוש לעולם, והמה כאשר היו דלפנים — ישארו עד עולם ועד.

עברו חמש עשרה שנה, ואני בפטרוגרד בתחלת חודש ינואר שנת 1918 כנבחר מפלך מוהילוב עיר מולדתי בתורת ציר אל האספה המכוננת, אשר, כידוע, בן לילה נפתחה ובן לילה נסגרה. זה היה כימים אחדים לפני פתיחת האספה המכוננת ואני יושב בבית תמחוי עברי על יד השולחן, ופתאום שומע אני מאחורי קול קורא לי לשלום. הסתכלתי בדובר בי והנה לפני איש אשר זקנה קפצה עליו, עצוב רוח ועיניו מלאות דמעות, והתאונן באזני ואמר: השמעת את אשר קרני, הלא הרשעים הרסו אותי עד היסוד, לקחו את כל הוני ורכושי בשתי הסייפות אשר היו לי גם במוסקבה גם בפטרוגרד, גם את כל הסחורה אשר היתה לי גם פה גם שם.

—סלח לי, אדוני, איני יודע, מי אתה.

— כיצד אינך יודע, מי אני? האם לא תכירני?

— לדאבוני, זכרוני בגד בי ואינני מכיר אותך, כי הרבה אנשים אני פוגש בכל יום, יכת זכרוני בנוגע לפרצופים נפגם, ואתך הסליחה.

— אזכירך, כי הרבה שנים לפנים עבד אצלי איש צעיר על פי ההמלצה שלך.

מיד נזכרתי כל אותו המאורע ואמרתי לו:

— עליך ועל שכמותך יש להמליץ: „הוי על כל שכני הרעים את אשר קרם מודיעים" ואת אשר עשו אינם מודיעים". אם אדם פרטי איננו מחויב להסביר להרב, מדוע הוא מגרש בימות החורף את עובדו באמונה אשר הציל את כל רכושו, מפני הטעם, כי המשרת איננו אשה, על אחת כמה וכמה, כי ממשלה, הבאה בכחה הגדול תחת הדגל של המהפכה, איננה מחויבת להסביר להרב, מדוע פקדה על נתיניה להפרד מרכושם וקשה לי להשתתף בצערך. אמנם לבי ירחש לך רחמים, אבל מוחי אינו סובל את תלונתך.

הקראית שנתאחתה

בחודש תמוז תרע"ח בא אלי איש יהודי אחד מילידי מיטוי, זיגיזמונד בן פייבל זימסון שמו, ובקש ממני לסדר לו חופה וקידושין עם אחת מבנות הקראים, שחפצה לתכלית זו לקבל עליה את הדת הרבנית. הכלה הקראית היתה יתומה מאביה ונחשבה לבת משפחה מיוחסת מן הכהנים הקראים אשר בייבפאטוריה, היא גוזלווא הידועה. ירושלים הקראית, ששם הוא המרכז של הכנסיה הגדולה הקראית המאושרת מקדמת דנא מטעם הממשלה, שם מקום משכן ה"חכם" הכולל שלהם ובית דינו; שם בנוי בית תפלה עם עזרות מעין מקדש מעט, וכתלי העזרה מצופים בטבלאות של שיש, אשר עליהן תקוקים לזכרון שמות הגבורים שלהם, שהצטיינו בתורה או במעשים טובים. שם יש להם בית דפוס עברי מיוחד, שם ועוא מקור הרשעה, כלומר, השנאה ליהודים, שהמה מכנים בשם "רבנים"; והעיקר הוא, כי העיר הזאת אשר לחוף ימים תשכון, מצבה הכלכלי, כמקום מסחר, הוא טוב, והיא מצטיינת גם כמקום רפואה ורחצה לחולים, כידוע. עם בת העיר הזאת וראשי מיוחסיה הקראים בא הרבני דנן להתחתן, ובחירתו היתה יפהפיה טטרית על פי טיפוסה וכמה הטאטארי, מוראט, היה הולמה מאד. אביה היה נקרא בשם מרדכי הכהן, ואמה האלמנה, אשר באה עם בתה אל ביתו, היתה מחזקת בית מסחר של סיגריות ומבק פה במוסקבה זה ארבעים שנה או יותר ברחוב טברסקאיא, וכפי הנראה, היתה מתפרנסת, אמנם לא ברווחה יתירה, אבל מחסור לא ידעה. אמרתי לאם ביחידות שלא בפני בתה, כי על פי דיני ישראל אין הקראים מתאחים, וביחוד לאחר שחכמי הקראים נשבעו לממשלה

באורח רשמי, כי היהודים הרבניים אינם מגזע ישראל כלל, וכי הזווג שבין יהודי לקראית וכן להיפך, „זרמת סוסים זרמתו", החלה האם לבכות לפני וספרה לי את גדולת אישה המנוח מרדכי כ ה ן שהתגאה בשמו הביבלי, וגם ידע „לשון הקודש", וגם היה גבאי ב„הכינס" שלהם. היא ספרה לי, כי החתן והכלה אוהבים זה את זה אהבה עזה, ואם לא אתן את בקשתה, יש לחוש לסכנת נפשות. אמרתי לה, כי אחשוב בדבר. עיינתי בהלכה זו לארכה ולרחבה ומצאתי, כי זווגים של רבניים עם קראיות כבר היו עוד בימים הקדמונים ורבני ישראל פתרו את השאלה בחיוב. נזכרתי, כי פעם אחת נתפרסמה בספרותנו גם כתובה אחת, שנכתבה בין רבני לקראית ושם נאמר, כהוספה לטופס שטרי הכתובות הנהוגים בישראל, כי היא מקבלת עליה להדליק נרות לכבוד השבת, להוציא מלבה את שיטת הקראים היושבים במחשכים בלילי שבתות ומבארים את הכתוב „לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת" על פי פשוטו כמשמעו. מכתובה זו ניכר, כי לא קבלה הקראית הזאת את הדת הרבנית כלל, רק קבלה עליה את המצוות, שעל פי שיטת הקראים הן עבירות, אבל קבלת עול מלכות שמים לא דרשו ממנה כלל וכנראה מזה, חשבו הרבנים את בנות הקראים לבנות ישראל על פי גזען.

באתי לידי החלטה, כי בימינו אלה, כשהחתן בעצמו, דמתקרי זיגיזמונד פיליפוביטש, איננו מן המהדרין במצוות, ודאי שיש לנהוג בהיתר. את השקפתי זאת מסרתי להרב רבינוביץ, והוא, אחרי ששות שונים, הסכים לדעתי, וישנינו באנו לידי החלטה, כי צריך לשבול אותה לשם היחדות, וקבלתי עלי לבאר לפניה את עיקרי דתנו על פי מושגי חכמינו, ואם תאמר, כי היא מקבלת עליה, יטבלוה על פי כל הסעיפים השייכים לגיורת ויכניסוה לכלל ישראל. שמחתי מאד על ההחלטה הזאת, וכי עלה בגורלי להשתתף בה בפועל, ונזכרתי דברי בעל „בשמים ראש": „אוי לה לאותה בושה! שמכל האומות מקבלים גרים, ואפילו מזרע עמלק, ואל הקראים יאמרו: אין לכם חלק!" (תשובה קע"ז).

צרפנו אלינו עוד רב אחד, כדי שיהיה בית־דין של שלשה, והתנהגנו על פי דיני ש"ע בנוגע לגיורות של שאר אומות העולם. החשש העיקרי בנוגע לחיתון עם בנות הקראים שמעתי מפי הרב ר' חיים מבריסק, באספת הרבנים שהיתה בפטרבורג בשנת תרע"א. הרב ר' חיים אמר לי אז את דעתו, בשעה שנתברר

הענין להלכה ולא למעשה, כי לכאורה, אין איסור בדבר, רק חשש גדול יש בזה, כי אחרי שהם מתנהגים בגטי נשים שלא כדת חז"ל, ובכן הגטין פסולים על פי דיני ישראל, ואם הגט הוא פסול, אזי הגרושה הקראית נשארת בעיני"ו אשת איש, ואולי אחת מבני המשפחה הזאת נתגרשה ונשאת לאחר ומגזע זה גולדה אותה הקראית של זמננו, הלא היא ממזרת גמורה, הבאה מאשת איש, ומקרא מלא הוא: לא יבוא ממזר בקהל ה', ובכן, אסור להתחתן בהם. אמרתי להרב: אם יש לחשוש לגטיהם, הלא יש לחשוש גם לקידושין שלהם, אולי בעשו גם המה שלא עפ"י דינינו ולא תפסו בה קידושין כלל ולא היתה אשת איש מעולם, ובכן, אין כאן מקום כלל לאיסור ממזרת. גיחך הרב האדוק ואמר: "איזו חכמה יש בזה ליתן איזה הפץ ולומר: הרי את מקודשת לי בטבעת זו כדת משה וישראל, ובודאי גם המה מקדשים, ובכן היא אשת איש".

איך שיהיה, נשבלה מוראט הקראית הכהנית ונתגיירה, אם אפשר לומר כך לשם היהדות הרבנית בחמשה עשר לחודש תמוז שנת תרע"ח ובאותו יום סדרתי לפני הזוג חופה וקידושין ובין ברכת האירושין ובין ברכת הנשואין נאמתי נאום, שבו נגעתי מעט בשאלה החמורה הזאת, ואמרתי בכל תוקף, כי הגיעה השעה לתת אל הארכיון את כל הפרוד שבין הקראים והרבנים, אחרי כי כולנו בני ברית, אשר כרת אלהי ישראל עם אבותינו בחורב, וכדומה בסגנון כזה.

אחרי כלות החופה והקידושין אמרה לי האם, כי מעודה לא שמעה מפי חכמיהם דברים כאלה, והבת בכתה ואמרה לי כדברים האלה: נפקחו עיני על ידי דבריך.

מכל המכופר הלא אפשר היה לשער, כי הזוג עלה יפה מאד, אבל סוף דבר הראה לדעת, כי לא דבר ריק הוא אותו החידוד: "הקראים אינם מתאחים" שיצא מפי אחד הרבנים בועד ארבע הארצות, אשר כל כך התמרמר עליו משוררנו ילל"ג בשירו "דבור בפיצץ", כי מן השעה הראשונה של חיי המשפחה של היהודי דנן עם הקראית, שנתאחדה בעזרתי ובהשתדלותי, החלו ענניים יסגופים ריחניים אשר אין להעלות על הכתב, ורק אפס קצהו אספר: למחרת יום החתונה בבוקר בשעת משתה התה פנתה מוראט הקראית, אחרי שכבר נתפכה למרים הרבנית, לבעלה זיגיזמונד פילפוביטש בלשון של חבה בסגנון כזה:

נעים אתה לי, אבל בכל זאת אתה „זשיד" ואני קראית.

לא ארכו הימים, וניכרו בה סימני מחלה פגומה, אשר על פי החלטת הרופאים באה לה בירושה מאחד או מאחת מאבות אבותיה על פי חוקי האטאביזמוס המתגלגל לרוב בדור השלישי. לרגל מחלתה זו נעשתה רגזנית וכעסנית, עד אשר אי אפשר היה לאישה לדור עמה בכפיפה אחת, ובכל זאת, באהבתו אותה ובחמלתו עליה שכר לה דירה בפני עצמה ונתן לה בשפע את מזונותיה וכסותה וטיפוקיה ורופאיה וסממניה. וכאשר נודע לו, כי בוגדת היא בו, הציע לפניה לקבל גט פטורין, והיא לא נתרצתה בשום אופן ולא חדלה לתבוע ממנו מזונות ומותרות, אחרי אשר בזבז מהונו הרבה כסף, כדי שתחיה חיים נעימים, והוא סבל את הכל בדומיה ובחבה, והיא לא חדלה מלהתנהג עמו באכזריות, ובכל פעם היתה מחרפת ומקללת אותו ובראש כל הקללות היה השם „זשיד". האלמנה כהן מתה מרוב צער בראותה את הנהגת בתה, אשר חשבה אותה מראש למאושרת, כי נשאת לרבני אשר לפי דבריה, הם מכבדים את נשיהם יותר מן הקראים, אשר כמעט כולם בוגדים בחיי המשפחה, והאשה אינה נחשבת אצלם כלל לראויה לכבוד, ממש כמו אצל הטאטרים, והרבה מהם גם מרימים יד על נשיהם וכדומה. אבל אחרי פטירת האם החלה גם הבת לגנוח דם מלבה, אם כי לא פסקה מדרך ארץ שלה, כמעט עד הנשימה האחרונה ובדמי יָמֶיה מתה לאחר שנה או שנתים לחתונה, בעוד לא הגיעה לשנת השלושים לחייה.

מנין שהרצל מניח תפילין?

בין הרבנים, שזכו לשם, יש למנות גם את הרב ר' אליעזר גורדון, אב"ד וריש מתיבתא דטלז, הנודע כבעל שיטה חדשה של הבנה והסבר הגיוני בלימוד התלמוד ובאדיקותו ביחס לעניני הדת. כמה פעמים היה במוסקבה לבקש תמיכה מאוהבי תורה שבקהלתנו לטובת בית האולפנא שלו ובפעם האחרונה בא בלוית צעיר אחד, ששמו היה נטע בן ר' יעקב ליפשיץ, הידוע בספרותנו בהשקפותיו הקלריקאליות. מטרת הרב היתה לקבץ קרן קיימת בשביל עתון קלריקאלי, ואב כי הרבה הרב להשתדל בזה, בכל זאת לא מצאה הצעתו מסלות גם בלב האורתודוכסים, ובראשם ר' רפאל שלמה גוץ, הנדבן, שהחזיק על חשבונו כמעט את כל הישיבות, אבל שיטתו היתה כי תורה לחוד וקלריקאליות לחוד. וביחוד התיחס ר. גוץ בשנאה רבה ובחשד גדול אל הסופה, הקלריקאלי יעקב ליפשיץ, אם כי היה ממקורביו של ר' יצחק אלחנן ז"ל. גוץ חשד את ליפשיץ בעוון מעילה בכספים הבאים לקובנא לטובת הישיבה של ר' יצחק אלחנן ולטובת „מאכל כשר" לחיילים, אשר יסד הרב הנ"ל. וגם זאת הפעם חשד, כי ליפשיץ המציא את הרעיון של עתון אורתודוכסי, כדי למצוא מוצא חדש לכספים לטובת עצמו, אחרי שבין הקלריקאלים לא נמצא סופר מהיר ומומחה כמוהו.

איך שיהיה, לרגלי מסעותיו אלה היה הרב ר' אליעזר גורדון נכנס תמיד לביתי ומצאתי בו, כי הוא אחד הרבנים המצוינים שבין הקנאים, איש רב פעלים ומרץ שהגן על דעותיו בלי משוא פנים ובלי אימת הברויות, יהיו מי שיהיו, אפילו היותר הקיפים שבדור, ואני דרכי מיעודי להוקיר כל איש מטפוסי העקשנים שבדור, העומדים על דעותיהם ואינם מתביישים מפני המלעיגים

ואינם ירואים מפני הגלחמים בהם, אחת היא אם צודקים הם בדעותיהם או לא, אם יצליחו במלאכתם או לא, אבל מלאכתם נעשית, ובכל אופן גורמת לברר את האמת, כי גם פתרון שלילי של איזו שאלה או דעה יש בו תועלת לנצחון האמת. וכטפוס כזה נשאר בלבי הרב השלוחי.

עברו שנים הרבה, ואחרי עבור עלי מחלה קשה, שולחתי לקיסינגן להתרפא. ותנה בשעת השבת, כשכוס מי המעין רקוטשי בידי (ששותים, כידוע טפות־טפות בשעת הסיוול), ראיתי בניפיא של גרמנים אנטישמים, העומדים על יד הנהר הקטן אשר מימין כר הסיוול ומתלוצצים בחרפה ובבזיון על איזה יהודי העומד כפוף וישחוח על שפת הנהר במורד ההר הקטן. מהרתי לרדת אל שפת הנהר והסתכלתי בפני היהודי, העוסק בסבילת הכוס ומברך על סבילת בלים והנה הכרתי תיכף, כי זהו הרב ר' אליעזר. קראתי לו לשלום, והוא לא הכירני, וכאשר הגדתי לו את שמי, חבקני בחיבה גדולה וברך עלי ברכת „מחיה מתים", כדין הרואה את חברו לאחר י"ב חודש.

אמרתי לו:

— ראיתי, כי מתלוצצים באיזה יהודי ומהרתי להשתתף בצערו.

הוא גיחך, דמעה נראתה בעיניו, ושאלני:

— היתכן, כי עם נאור כגרמנים יבזה איזה איש, אשר לא עשה שום רע, כי אם סובל קלי, כמצוות עלינו על פי דתנו?

— כלום אין מר יודע, שכל אומות העולם שונאות את ישראל, והעיקר, אינן יכולות לסבול שדתיהם שונות מכל עם". כולם מנקים את הכוסות לפני השתיה, אבל אינם הולכים דווקא לנהר או למי מעינות או למקווה כשרה ואינם מברכים על דבר כזה, ומה לעשות, ודתנו היא באמת יחידה במינה, והמנהגים שלנו מעוררים תמהון; למשל, איך יסביר כבוד תורתו למכרו, ודווקא לגרמני נאור, אם ישאל, מדוע אסור לשתות רקוטשי מכוס שלא נשבלה דווקא בנהר ובבריכה? הדי תיכף ומיד עולה על לבם חשד, כי כשפים אנחנו עושים להם, או עובדים אנחנו לנהרות, למים וכי. יכלל קדום הוא: חוד שבין יהודי לעכו"ם אינו צריך בדיקה כלל, שמא יאמר כשפים הוא עושה לו וגבצא בא לידי סכנה.

— אנחנו עושים דבר זה על פי פקודת אלהי ישראל.

— כל חיינו בגולה המה חוץ שבין ישראל לעמים, ועלינו לזכור דבר זה תמיד.

— מליצה יפה מאד השמעתני הפעם, אך אסור להשתמש בה, כי יכולה היא להביא לידי הרהור תקונים בדת, חס ושלום.

נבנסתי עם הגרמנים בשיחה, ואמרתי להם, כי האיש הזה הוא אחד הרבנים היותר גדולים בארצנו ואינני מדבר גרמנית.

כאן נשתנה לגמרי היחס של הגרמנים אל ר' אליעזר דנן, וכשהיו פוגשים אותו על יד המעינות או על יד בתי הרחצה, היו קוראים לו לשלום בהסרת הכובע, וגם הוא היה מבענע להם בראשו, ופעם אחת אמר לי הרב, כי כל ימיו לא ישכח את הגנתי על כבודו, והקב"ה בודאי לא ישכח זאת, כי כל מעשי איש נכתבים בספר זכרון לפניו.

במשך שבוע ימים הייתי מטייל יום יום עם הרב לשתות מי רקזטשי ולרחוץ במי מעינות הרפואה והיינו משוחחים בעניני הכלל ובצרות ישראל, ובכל פעם היה ר' אליעזר אומר, כי אין שום עצה ותבונה, רק לשוב אל ה' אלהינו, ללמוד את התורה בשקידה יומם ולילה, עד אשר ישקיף ה' ממרום וישלח לנו את משיח צדקנו. התורה, התורה, — היתה מרגלא בפומיה של ר' אליעזר. היא מקור חיים ורק היא ועוד הפעם היא, ובלעדיה גרך מסה־מטה, והצרות האחרונות ישכיחו את הראשונות. תקומה לא תהיה לנו, עד שנשוב אל התורה, לקיים את חובתנו המשולשת ללמוד, ללמד ולקיים את כל דברי התורה הזאת, והאספות מכל המינים וההשתדלויות וכל מיני המצאות שבעולם לא יברכו את עם ישראל בכלום, עד שישובו אל התורה. ועוד הפעם באנחה: התורה, התורה, אטו מלתא זוטרתא היא, התורה, התורה, לימודה וקיום מצוותיה יפילו לנו חללים מכל שינאינו.

נסיתי בניחותא להכניס איזה קו של אור בשיחתנו ושאלתי את איש שיחתי:

— הלא משיח בן דוד יבוא אם גם הדור יהיה כולו חייב?!

— אין משיבים מן האגדה, אמר הרב, אנו אין לנו עסק אלא בפלפול התורה

והלכותיה, כן הלכה למשה וכן הילכתא למשיחא. דבר פשוט וידוע, כי בשעה שבני ישראל לומדים את התורה ומקיימים אותה, אין שום אומה יכולה לנגוע בהם. אקוה אל ה', כי התורה תגבר אם יחפצו או לא יחפצו, כל בני ישראל יבושו בכל מיני מבטחיהם ובטחונותיהם בשיטות וכתות ויכלתו את כתותיהם ועשו כולם אגודה אחת ללמוד את התורה ולקיים את פקודיה, יותר אין מה לדבר.

אחרי שנה אחת ארוכה שהיתה ביני ובינה, נתקררתי ונפלתי למשכב. כאשר ראה הרב, כי עברו כמה ימים ולא באתי אל המעין, התחיל לשאול את פי אנשי מוסקבה, אשר היו אז גם כן בקיסינגן, מה נעשה עמדי, וכאשר נודע לו, כי חולה אני, מיטל על ערש דוי, אמר, כי יבוא לבקרני וישאל למעני.

לפנות ערב אחד נקבצו ובאו לחדרי כמעט כל בני מוסקבה, אשר התארחו בקיסינגן, וביניהם גם מר פרנק ואשתו מתושבי וארשה. האדון פרנק ידעני מקדמת דנא, כי היה המורשה של ב"מ וויסוצקי בוארשה והיה חבר בלמדו בישיבת וולוזין לחתן ויסוצקי ר' רפאל גוץ, וכשהיה בא למוסקבה היה נכנס לביתי כחובב ציון וחובב ספרות ישראל וכציוני, וגם הגברת פרנק ידעה עברית, והיתה הרצלאית נלהבה, ולו גזר הרצל בימים אחד להחליף את הציונית באיזו תנועה אחרת, היתה הולכה אחריו בעינים עצומות, ומכירן שזה האיש אשר כבדה כמלאך־אלהים הכריז על הציונות, נעשתה מעריצתו זו לציונית אדוקה.

במסיבה כזאת נכנס אל ביתי פתאום הרב המלזאי. אחרי הודיעו, כי גם הוא בא לבקר את החולה, העיר, כי בקור־חולים כל מצוותו היא להקל את מכאובי המוטל עם ערש דוי, והמבקרים מחייבים אז לשמשו בשעה שאין לו משמשים, או להזמין לו רופאים, או לקנות בשבילו סממני מרפא, אם אין ידו משגת, וכדומה. ומכיון שבנוגע אלי, ב"ה, הכל יש לי גם בלעדי המבקרים, הרי הוא מציע לתת צדקה באותו מעמד, אשר, כידוע, תרופה זו היא היותר יעודה, המביאה ישר אל התכלית הרצויה, והיא היא דרך החיים. דק מומרים ועקשנים כופרים בה. ולתכלית זו הציע הרב לתתום על נדבית לבדק הבית, אשר בו הישיבה שלו, ואשר אם יא בולה, בכל זאת חלק ממנו נעדף בשעת השרפה, שהיתה בימים אלה בעיר שלו, מידי דברו, הוציא גליון והציע לפני

האדון פרנק לחתום עליו ראשונה את שמו ואת סכום נדבתו. הלז ענה לרב המציע, כי בשום אופן לא יחתום, מפני שני טעמים: ראשית, כי הוא מתומכי הישיבה התמידיים בעיר מגוריו וואַרשא, ואין תמיכה אחר תמיכה, ושנית, וזה הוא העיקר, כי הרב איננו מחזיק בעירו את שד"רי הציונות מדי בואם שמה לרגלי עניני התחיה בא"י. את דבריו אלה דבר פרנק מתוך התמרמרות, וסיים את תלונתו בדברים אלה:

— כל רב העומד מנגד לעניני הציונות, המפריע את העם מעבודה קדושה זו, אין לו רשות לבקש תמיכה למוסדותיו.

שמע הרב את תוכחתו בגיחוך קל ואמר:

— ראשית, איננו מפריע את עבודת שלוחי הציונים, וגם בעירי יש הרבה ציונים, והרבה מתושבי העיר מרבים להביא אמצעים חמריים לקופת א"י, ומעודי לא מחיתי, ח"ו, בידם, ושנית, כי לכל הדעות, ת"ת כנגד כולם, ואם אין תורה, ציון למה? ושלישית כי הרב כשהוא לעצמו לא יוכל להשתתף בעניני הציונית, אחרי אשר העומד בראש התנועה הזאת הוא קרקפתא דלא מנח תפילין.

למשמע דברים אלה, צעק פרנק ואשתו עמו:

— אוי לאזנים שכך שומעות!

והאדון פרנק הוסיף נופך תלמודי משלו:

— על דברים כאלה ראוי לקרוע, כי רב בישראל מדבר לה"ר כאחת השפחות להבדיל. כיצד מרבה תורה בישראל מרשה לנפשו לומר על אדם גדול, שזכה להיות רב ומנהיג לרבבות אלפי ישראל, כי איננו מניח תפילין, ח"ו? כלום דר הרב עם הרצל בכפיפה אחת אפילו יום אחד, ובעיניו ראה, כי לא קיים מצות תפילין, אזי לא נשאר לכלל ישראל אלא להשתמד תיכף ומיד. ובכן הרמב"ם, צריך לומר אלא שביום פלוני לא חבש הרצל פארו עליו, ותו לא, אבל לא יוכל להכריז מפי עבד ושפחה, כי רבן של כל טובי בני ישראל, הבונים את חרבות ציון וירושלים, הוא קרקפתא דלא מנח תפילין. חלא, להיפך, היה צריך הרב לחשוב, כי אי"ש, שמן השמים זיכוהו במצוה גדולה כזו, בוודאי מניח תפילין.

את הדברים הקשים האלה שמע הרב בגיחוך ישועי, ובראותו את הפגים

תזרעפות של הגב' פרנק, אשר כל מבט ומבט עיניה אמר „יישר כח" לאישה ורגש של בוז להרב, אמר בניחותא:

— הצדק אתך, מר פרנק, נכשלתי בעבירה חמורה של לח"ר, באמת, הצדק אתך, כי לא הייתי רשאי כלל להאשים רבי גדול בישראל כהרצל, כי איננו מניח כלל תפילין, אבל היתכן בכל זאת, כי אדם נאור כזה מניח תפילין?

אוי ואבוי, צעק פרנק, הדברים האחרונים עוד יותר קשים מן הראשונים. אם רב בישראל מניח הנחה כזו, כי כל אדם נאור איננו עלול כלל להניח תפילין, אזי לא נשאר לכלל ישראל אלא להשתמד תיכף ומיד, ובכן הרמב"ם, אשר עמלה בחכמתו על כל חכמי הדורות, לא הניח תפילין ח"ו! ויתר ארזי הלבנון ואדירי התורה, אשר הרבה מהם היו נאורים וחכמים מחוכמים בחכמות ומדעים, כולם היו, ח"ו, קרקפתאות דלא מניחין תפילין? רבונו של עולם, אצא התוצה וארים קול, כי הלכה חדשה נתחדשה בבית מדרשו של הרב מטלו, ר' אליעזר גורדון, כי אי אפשר להעלות על הדעת, כי כל מי שחננו ה' בחכמה, דעה ובינה יניח תפילין; הלכה חדשה, המביאה לידי שמד והסותרת מה שמקובל באומה מקדמת דנא, כי כל מי שיותר מלומד מבין ביתר שאת את המאור שבתורה ואת עמקות מצוותיה. ויואה אנכי, אמר פרנק, כי יש לי זכות אבות, כי מנעני ה' מעבירה גדולה לתת תמיכה חדשה בשביל בית אולפנא כזה, אשר העומד בראשו פוסק הלכות כאלה.

כל הנאספים מחאו כף, והגברת פרנק הגדילה, והרב כפף את ראשו מעט ואמר:

— רבותי, נוקשתי באמרי פי והנני משיב את דברי אחור, ואומר, ראשית, כי האדם הגדול הרצל, הרבי החדש של רבבות אלפי ישראל, המסורים לעמם ודתם כל כך, עד שמרגישים נחיצות בא"י, בוודאי מניח תפילין, ושנית, כי כל אדם נאור, הוא בלי שום ספק מניח תפילין, ובודאי כל אלה הנאורים שבורגנ, אשר גמרו חוקי למדם באוניברסישה ועוסקים בחכמות ומדעים מדקדקים מאד במצוות תפילין, הכל כאשר לכל, כמו שדרש לפנינו מר פרנק, אשר נוטה מאד אל ההשכלה, ובודאי גם הוא בעצמו זהיר מאד במצוות תפילין. כל דברי הראשונים יפלו, בטלים ומבוטלים הם, והרבי ר' הרצל וסיעתו כולם מניחי תפילין.

לקול דברים אלה נשמעה מחיאת כפים של פרנק שאמר:

— שבע יפול צדיק וקם, שגגה יצאה מלפני השליט ושמח אני, כי תיקן את המעוות, וגם אני מצדי אתקן את המעוות ותיכף ומיד אחתום לטובת הישיבה.

אמר ועשה, ויקח מיד מידי הרב את הגליון ורשם סכום הגון, ואחריו חתמו כל מבקרי, גם הגברת פרנק מצדה חתמה איזה סכום לבדה. הרב שם את הגליון בכיסו, ואמר:

— רבותי, תחשב לכם זאת למצווה גדולה וכסף אינני מבקש ממם, כי לגבות כסף מסוחרים מוסקבאים ומהעומד בראש בימ"ח התה אשר לויסוצקי בווארשה, דבר נקל מאד.

עוד הפעם מחאו לו כף ובאותו רגע פנה הרב אל פרנק ואמר בניחותא:

— ירשני נא, מר פרנק, לברר, מה שהרצל בא לבאזל ויצא מן המרכבה ביום השבת לעיני כל ישראל, אשר היו באותו מעמד לקבל את פניו, האם גם זה הוא בבחינת לה"ר?

— בשום אופן לא, ענה פרנק, לא אוכל להכחיש מה שהיה ונהיה לעיני העם רואות, כלומר, היתה שבת כזו, אשר הרצל נסע במרכבה, אבל תפילין הוא מניח.

— בודאי, אמר הרב, תפילין הוא מניח, אבל את השבת הוא מחלל בפרהסיה.

— סליחה, רבי, אמר פרנק, חכמים הזהרו בדבריכם, הוא איננו מחלל את השבת, כי אם פעם אחת חילל, בשבת זו שבא לבאזל, חילל.

— כן, כן, אמר הרב, ומה שאכל טרפות על יד שולחן תחת כפת הרקיע על יד ה„קאזינו" אשר בבאזל ועיני כל העם רואות — האם גם זה לשון הרע?

— לא, אמר פרנק, בשום אופן לא, אם הוא אכל ועיני כל העם ראו, אין להכחיש עובדה כזו, אבל איננו בחלל שבת או אוכל טרפות ח"ו, חלילה לומר ככה על גדול הדור, שזכה להיות מורה ומנהיג לשבטי יה.

— כן, כן, אמר הרב, הוא מניח תפילין, הוא חילל את השבת והוא אכל טרפות, ובכן, אדוני פרנק, הרבי שלכם הוא עבריין גדול.

פרנק כמעט גוע מצחוק ומחא כף וכל הנאספים עמדו בתוך השחוק ומחאו גם הם כף, הרב ענה אחריהם:

— הוי שלום, יד' יזכנו ברביים אחרים הבאים לקראתנו לשלום.

ד.

היהודים והמלחמות

היהודים ומלחמות

א

מימי ילדותי הראשונה ועד זקנתי רואה אני, כי המלחמות עושות תמיד רושם מיוחד על היהודים. אין לך אומה ולשון בעולם שתתיחס אל המלחמות באופן סובייקטיבי כמונו. מימי ילדותי זוכר אני, כי בשעת מלחמה היו כל בתי התפלה וכל בתי המדרש, שהיו לומדים שם, ל„קלובים פוליטיים" ממש, ל„מיטינגים" תדיריים, שהשתתף בהם כל הקהל, בלי יוצא מן הכלל, זקנים עם נערים, אנשים ונשים וטף, עשירים ועניים, טפשים וחכמים, סוחרים ובעלי מלאכה, אדוקים וחפשים, ועל כולם בטלנים. ואין לך אומה, השונאה מלחמה בתכלית השנאה כעם ישראל, ואין לך אומה המקוה תמיד, כי תוצאות המלחמה יביאו לידי שינוי בעולם ובמצבה היא, כאומה הישראלית. ולו הייתי במקום יוסיפוס פלאויוס הייתי כותב לא „מלחמות היהודים" כי אם „היהודים והמלחמות". על פי ההנחות המבוארות נשארו בלבי חבילות־חבילות של זכרונות מימות המלחמות שהיו בימי, ועד כמה שאפשר אוציא את תמציתם.

את השם „מלחמה" ידעתי, כמובן, מן החומש, ורבי הסביר לי, כי בנוגע לכל מלחמה צריך כל יהודי ירא שמים להוסיף את המלים: „רחמנא ליצלן". כבר זקנתי והלקח החנוכי הזה חרות על לבי. בילדותי לא הבינותי את העמקות שבדברי מורי זה, שעשו על נפשי הרכה רושם גדול כל כך, עד שבשעה שקראתי, כבר בימי התפתחותי, את ספרו של פרודון המלא ראיות, כי המלחמות יש בהן משום

תיקון העולם, עמדה לפני דמות דיוקנו של רבי כסותר ומבטל את כל דבריו, ולא אגזים אם אומר, כי אחרי קריאת כל פרק ופרק, הייתי כשומע באזני איזה לחש של מורי, האומר לי בתמימות: „אל תפנה אל השקרים והאלה". וכמה פעמים שואלת נפשי: מה כחם של דברים־בעלמא, שיצאו מפי אחד מחובשי בית המדרש לבטל את המדע ואת המסקנות החשובות בנוגע לפרובלימה זו? אבל הנני מודה ומתוודה, כי בשום אופן לא אוכל לעקור את הדברים האלה שנכנסו אל לבי, והנני רושם זאת כעובדה פסיכולוגית־חנוכית, אשר כדאי לזכור אותה ולהתבונן בה. יש עוד מלות שנעשו לחלק נפשי לצמיתות. ואין צריך לומר: „שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד". וראה זה פלא: כל פעם שאני קורא את שמע, עולים על לבי המלות: „רחמנא ליצלן ממלחמה", אם מפני שיצאו בשעתם מפי מלמדי ברגש עז מאד, או מאיזה סיבה אחרת, ושמא מתחילת בריאתי חונכתי בתכונה של גועל נפש אל המלחמה? אבל העובדה היא עובדה והמסקנה היא מסקנה, כי יש כח ביד מחנך ישר לזרוע, ד ר ך א ג ב, זריעה נכונה בלב חניכו שתעלה ותצמח. בלמדי את התנ"ך, אשר יש בהם ספורי מלחמות לרוב, החילותי להרהר אחרי דברי מורי, וזכורני, כי פעם אחת שאלתי בימי התנוכה:

איך משבחים ומהללים אנו על הנסים ועל התשועות ו ה מ ל ח מ ו ת שנעשו לאבותינו, תחת אשר צלינו לבקש רחמים מבעל הרחמים, כי י צ י ל נ ו ממלחמות? ואם הקב"ה בעצמו מביא תשועות על ידי מלחמות, שמע מינה, כי יש לעולם הנאה ממן!

על זה ענני מורי, כי תשועות כאלה עושה הוא כביכול בשעת הזעם, בבחינת „ברוגז רחמים תזכור", אבל בשעת רחמים הוא עושה תשועות בידו הרחבה בלי שום מלחמה. זכורני, כי תשובה זו לא הניחה את דעתי, והמלות „רחמנא ליצלן ממלחמה" נקלטו במוחי ובלבי כאקסיומה.

מלבד המלחמות האלו, ידעתי מן התנ"ך ומן המדרש, שמעתי טיפורים חיים על דבר המלחמה בין הפולגים ובין פסקביץ', והנני מוסר את הדברים כמו ששמעתים בהיותי ילד ולא אוכל להסביר לא לי ולא לאחרים, מדוע נקראה מלחמה זו בשם מלחמת „פסקביץ": אם מפני אימת הממשלה הרוסית, בכדי שלא להזכיר את שמה כלל, או בפני שדרכם של בני ישראל לקרא שם לכל מלחמה

על שם מנצחה, או בערות היסטורית פשוטה יש בזה ותו לא? על פי הבנתי עכשיו דעתי נוטה לשער, כי הסיבה היא מפני הטעם השני שהזכרתי: לתלות כל מלחמה במנצחה, ומכאן ניכר, כי יהודי הדור ההוא חשבו את פסקביץ' למנצחה. בשעה שמתחילים זכרונות אלה כבר כלתה המלחמה אשר החלה, כידוע, בשנת תרכ"ו, אבל הליקבידציה שלה, כלומר, עונש המשתתפים או החשודים במריבה זו, על ידי מוראביוב (שזכה לשם „מוראביוב התליין"), גמשכה. ובעיר מולדתי, כפי הנראה, היה חלק גדול מן המורדים צפוי לדין ומשפט, ומדי יום ביומו היו מובילים אדונים נכבדים מן הפולנים לבית המשפט או לתלייה. וכל פעם היו הענינים האלה לשיחה בפי אחינו ב"י, וכמובן, לא הסתפקו בענין העומד על הפרק לבדו, אלא בכל פעם היו חוזרים על כל הענין מעיקרו. חבורות־חבורות וכתות־כתות היו קוראים שעורים היסטוריים לקוטים מעולם ההשערה, ומשיחות של מוזרות בלבנה ומגביית־עדות מפי עבדים ושפחות שנמלטו מבתי אדוניהם, או בלשונם „שררות", ועל פי החומר הזה התפלספו אחינו, החל מן הרבנים והלמדנים והמשכילים עד בעלי־העגלות שבדור. ובראשם — היותר פופולארי: אליה בערקע, או ככינויו שהיה מכנה את עצמו: אליהו דוב בן דוד הכהן.

הוא היה טיפוס מצויין ביפיו, בקומתו ובזקנו המגודל ובידיעתו את שפת רוסיה ההמונית, כי עוד בימים ההם זכה להוביל סחורות למוסקבה, ומשם לערי התחום, וביחוד את הטאבאק של ז'וקוב, אשר היה אז המובחר. הטאבאק של ז'וקוב היה כל כך חביב, עד כי אחד ממורי, כשעישן אותו בפעם הראשונה ברך עליו ברכת „שהחיינו". ומלבד מוסקבה היה גוסע בסוסים לסאראטוב והיה מספר נסים וגפלאות, כי גם שם יש יהודים המתפללים ומברכים על הציצית, ממש כמו אצלנו. פעם אחת סיפר, כי לא רחוק מסאראטוב היה בחג הסוכות, וכי היהודים קנו להם בשותפות צבורית את ארבעת המינים, והכל התנהג כמו אצל היהודים ממש, אבל הוא, אליהו דוב בן דוד הכהן, לא הרגיש שום טעם בנטילת לולב זו, ולפי דעתו ארחפת שם הטומאה גם על הלולב וגם על האתרוג. והיה מחקה את לשונם של אחינו שם: „הגיעה השעה לברך על הלולב!". אך בכל זאת היה מסיים, כשופט עליון:

„גם המה יהודים!"

בנוגע למוסקבה היה מספר פלאי פלאים, ומפיו שמעתי בפעם הראשונה על דבר „גלעבוסקויה פודוריה" ואיך מובילים את כל יהודי הבא בשערי מוסקבה אל הגנראל־גוברנאטור ושם כותבים את כל פרטי חייו ואח"כ מובילים אותו אל פודווריה, אבל שם בה„פודווריה" כל היהודים המה משלנו: משקלוב, ממוהילוב, ממינסק, מוויטבסק, והכל, כמו אצלנו ממש, מדברים יהודית, מתפללים, מתווכחים בדברי תורה ובעניני המדינות ואפילו „גומלקות" ישנן לרוב, והגויים מביטים על היהודים כמו על איזה בריה חדשה שלא דאו אותה מעולם, וקוראים אותם בשם „סטארי זאקון". הוא, אליהו דוב בן דוד הכהן בעצמו, הסב עליו לבו של רוסי אחד, כפי הנראה, מאגנאט גדול, אשר העמידהו ברחוב ושאלהו:

— האם אתה „סטארי זאקון"?

והשיב:

— כן.

ושאלהו הלז:

— בשביל מה באת הנה?

ואמר לו:

— באתי להביא את הטאבאק של זיקוב, חלק לפלך מוהילוב וחלק לפלך ויטבסק.

— האם הורשה לכם על פי הזאקון שלכם לעשן?

— אצלנו זוהי מצוה — השיבותי לו —, והיהודים הטובים שלנו מעלים עשן כל היום.

— „שוודנו!" (מיזר!) — אמר המאגנאט — מאין יודע אתה לדבר רוסית?

— מפני שאני מסובב את הארץ.

— כיצד אתה סובב את הארץ?

— אני מוביל סחורות, וגם בטאראטוב הייתי.

— ואיך אתם מתנהגים ביום השבת?

— עובתים בדרך.

— וגם מתפללים?

— כן, גם מתפללים.

— ומאין אתם לוקחים לכם „פּוֹפּ" (כומר)?

— אצלנו כל יהודי יכול לעבור לפני התיבה — הסברתי לה„גוויישע קופּ" שלו.

— כיצד כל אחד? — שאל המאגנאט בתמהון.

התקצפתי ואמרתי לו:

— מה אדוני שואל אותי? האם אינני יודע מן הנעשה אצל היהודים?

— „טשודנו" (מוזר)! — אמר עוד הפעם.

— בדרך כלל — היה מסיים אליהו בערקע — ה„פּוניים" שם אינם כל כך רשעים.

אליהו בערקע זה היה מצטיין בשנאתו אל הפולנים והיה מצדיק עליהם את הדין, והיה ממליץ עליהם:

דער הונט איז ווערט דעם שטעקן (ראוי הכלב שיכוהו).

אבל בכל פעם היו דבריו אלה מעוררים רעש מצד הלמדנים והמשכילים. הראשונים היו משיבים בקול נגיד ומצוה:

— אליה בערקע, אתה עם הארץ ולא לך לדון על ענינים רמים ונשאים באלה. לכל פולני יש נשמה יותר גבוהה ויותר אצילה מאשר ל„פּוניה", וזכות גדולה בידם, כי היו ממציאים פרנסה לעם ישראל בשפע, ואלמלא הם, היו אחינו גוועים ברעב ובקור. האם שכחת, אליה בערקע, מה שעשה האדון בראנצקי, כי בימי חורף קשה אחד נתן צו, כי היהודים רשאים לכרות את יערו עד ימי הקיץ חנם אין כסף?! ואינך יודע, שומה שבעולם, כי בשנה ההיא התעשרו הרבה מאחינו במסחר עצים, ומאז נעשו הרבה משפחות בישראל סוחרי־עצים עד היום הזה? ואינך יודע, כי כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא? רק חסרון אחד יש בהם באמת, כי שטופים הם בפריצות יותר מדי, אבל מה נעשה וכך אמרו חז"ל: „כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו" (סוכה נ"ב). המה הוגים בספרים, יודעים את כה"ק, ו„פּוניק" הוא אוכל חזיר ומעלה צחנה. הפולנים הם בעלי עבירות, אבל גם בעלי מצוות, ו„פּוניוכע" היא מלא פשעים כרמון, והתכונה האמתית שלו היא הגבהה, ולא לחנם נקרא בשם „פּוניה גנב", והלב יקרע לגזרים, בראותנו,

איך הגנב הזה מעניש קשה ונוטל את חייהם של אצילי רוח כאלה. לא ל„פוניק" לשפוט את הפולנים. ועוד ינקום הקב"ה את נקמתם, ואם אנחנו לא נראה זאת, בנינו יראו זאת ונכדינו!

הרפליקה של המשכילים היתה בזמנה, כמו שאני מבין אותה עכשיו, אחרי עבור תקופה שלימה, דומה לשיחות של שאצקי, הגבור של גריבויידוב. גם הם כשאצקי היו מדברים על העצים ועל האבנים, וגם הלמדנים וגם המון הגס כמעט לא הבינו מה הם חפצים, אבל שיחתם היתה מעניינת, והיא תעודה היסטורית חשובה, כי גם בימים ההם היו יהודים מפותחים, אשר ידעו את ההיסטוריה, אינני יודע, על פי איזה מקורות, וחושב אנכי, כי מהספרות האשכנזית או יותר קרוב לאמת, מן הספרות הפולנית שאבו את השקפותיהם על התסיסה הפולנית. למשל, זכורני כי אחד מהם סיפר בפרטי פרטים את העוול הנורא אשר נעשה בימי ייקטרינה:

— ברציחה גמורה חילקו את ארץ פולין לשלשה חלקים: חלק אחד נטלה פרוסיה, חלק אחד אוסטריה, וחלק אחד נטלו הרוסים, ממש כמו שהתנהגו עם היהודים בשעתם. ואת המליצה „נעלה ביהודה ונבקיענה" קיימו המה בגוגע לפולין: „נעלה בפולין ונבקיענה". האם יכול איש יהודי להתיחס בשויון נפש אל מעשה רצח כזה? בשום אופן לא! ובשביל כך גדול הדור כר' דובעריש מייזלש עומד על צדם, כי עם ישראל נושא תמיד על דגלו את דגל היושר. אנחנו — המוכים ויודעים היטב, כי אין הדבר תלוי בזה מי גדול ממי, הפולנים או הרוסים, כי בדרך כלל שניהם כאחד אכזרים בגוגע ליהודים בלי שום ספק, אבל הצדק אתם: נרדפים הם, והאלהים יבקש את הנרדף. וגם הצרפתים המיטיבים הראשונים של עם ישראל, אשר ביטלו את החוקים המעיקים על עמנו, גם הם עומדים על צד הפולנים. גם ה„צדיק" גאריבאלדי עומד לימינם, גם ה„חסיד" מחסידי הרוסים — הרצן — עומד לימינם, וחרפה היא לעם ישראל לשמוח לאידם.

כמובן, החילותי לחקור ולדרוש, מי הוא ה„צדיק גאריבאלדי" ו„החסיד הרצן", ולא ידעתי למי לפנות, כי המלמד שלי ענה לי בזה הלשון:

— בגוגע לשאלה זו, אולי צדקו ה„אפיקורסים", אבל מי יודע את השמות אשר המה בודים מלבם ומי יודע אם יש בכלל במציאות אנשים כאלה: קיבאלדי,

הרצן־מערצען... כל אלה הם ודאי מליצות בעלמא לשבר את האוזן. וכך היא דרכם תמיד. תלי תניא בדלא תניא. אבל מה שהרב ר' בער מייזלש עומד לימינם, זהו אמת, אבל אסור לדבר מזה, כי רבנו זה זקוק לרחמים רבים, פן ח"ו יגזרו עליו הרוסים עונש מות, חס ושלום.

ב.

זוכר אני עוד שיחה מעניינת של משכיל אחד. הוא היה שונא את החסידים תכלית שנאה, וכאשר נשא מדבריותיו על דבר צדקת הפולנים בריבם עם הרוסים, אמר:

— ראו מה ביני לבין חמי: ר' בער מייזלש עומד לימינם והרבי ר' ליב שרה'ס היה מרגלו של מטרניך כנגד הפולנים בעד בצע כסף כמובן, כדרכם של הרביים למכור את התורה והישר בעד פדיונות.

ושוב הוגעתי את מוחי, מי הוא זה ר' ליב שרה'ס ומי הוא זה מטרניך? ועל שאלתי מצאתי תשובה כזאת: גם החסידים גם המתנגדים ענו לי, כי מטרניך היה ראש המדינה באוסטריה ופקח גדול, עד שהוריד מכסאו את נאפוליאון הראשון. ובנוגע לר' ליב שרה'ס ענו המתנגדים, כי יותר קרוב לשער, כי היה משוגע, והחסידים אמרו, כי הוא היה בעל מופת גדול וכמובן, ה"אפיקורסים" הכופרים בכל, לא יוכלו לבלע אדם צדיק כזה. נשי ישראל, כפי שאני זוכר, התגרניות, הקבצניות, והרבניות ונשי ה"כלי־קודש" לא זו בלבד שהיו על צד הפולנים, אלא פשוט היו מבכות את חלליהם, ומרידות "כנחל דמעות" על אלה הפרתמים המובלים לטבח לעיניהן יום יום, והקב"ה מחשה.

תקופה זו, שאני מדבר עליה, היתה השנה השמינית או התשיעית לימי חיי, ודמעות הנשים ושיחות הגברים האלה הביאו את ההריסה הראשונה בעצבי, אשר כבר היתה להם נטיה לחולשה מפני התיתמותי בדמי ילדותי. ומשום כך, כפי הנראה, לא יכולתי להרגע עד אם אמצא פתרון, מי הם הרצן וגאריבאלדי, והחלטתי לשאול את פי זקני ביחידות ובזהירות גדולה. שמע זקני את שאלתי בהקשבה רבה, ובצחוק אמר לי, כי אין אלה משל ובדותה, כמו שאמרו לי השוטים, אלא

אנשים מציינים אשר את שם הראשון הוא מיעץ לי שלא להעלות על שפתי כלל, כי הוא חייב את ראשו למלכות עוד בימי ניקולאי הראשון, וכל מכיריו או מוקיריו יאשמו, אבל לכשאגדל וכשאדע את הלשון הרוסית (אני לא ידעתי אז אפילו מלה אחת בלשון זו), מיעץ הוא לי להגות בחשאי בספריו, אבל גם זהו דבר מסוכן, ומי יודע, אולי מה שיעשה הזמן לא יעשה השכל. גאריבאלדי — כפי שהוא בן חו"ל — אין הממשלה מספלת בו וכותבים עליו בעתונים, וכדי שלא אהיה כטומא בדברים אלה, אמר לי זקני, יבוא בדברים עם המוכר־ספרים, ר' ביינוש, שימציא לי את ה„מגיד" לקריאה מערב שבת עד אחד בשבת ומה שלא אבין שם, אוכל לשאול את פיו, והוא יסביר לי, עד כמה שהדברים יהיו נהירין לו לעצמו. וזכורני, כי זקני אמר לי באותו מעמד, כי בעד „המגיד" לקריאה לשני ימים צריך יהיה לשלם שתי קופיקות לשבוע. ועוד דבר אחד אמר לי זקני, כי כשאתחיל לקרוא את „המגיד" יעשה לי היכרות עם המורה של בית הספר העברי הממשלתי ושמו ליוונטל, ואם כי האיש הזה הביא את עצמו לידי רינון, כי אינגו מתנהג בכשרות, אבל מכיון שידען גדול הוא בפוליטיקה וקורא את העתונים הגרמניים, שכן מילידי קורלאנד הוא ויודע גרמנית, יבקשו להסביר לי את העניינים הפוליטיים, כי חרפה היא לאיש עברי, שלא ידע את שמות הגדולים של אומות העולם המניעים את הגלגל, ומה גם את השם גאריבלדי, שנלחם עם האפיפיור. ואם לא יסכים ליוונטל למלא את בקשתי לשמו ולשמה של ההשכלה, מוכן הוא לקבוע לו פרס בעד זה.

— שיחה זו, שהיתה כעין תשובה על שאלותי הילדותיות, עשתה עלי רושם גדול, וכשאני מדמה עכשיו את הרגש ההוא, אמצאהו עכשיו דומה לאותן ההרגשות, שהרגשתי כמה פעמים בימי חיי, כשהיו הרופאים מוציאים את האבק שהיה נופל לתוך עיני.

לא ארכו הימים ונעשיתי לאחד מקוראי „המגיד" ולמבקרי בית ליוונטל, אבן שני המהפכנים הגדולים, שנתפרסמו אחר כך כעשרה הראשונים שהלכו לשחרר לעבוד את עבודת המהפכה הרוסית. בימים ההם נתפרסם בעיר מהילוב, בחוגים של הבליקודש והבטלנים, שם איש צעיר אחד אשר בא מלומז'ה — בשביל מה ולמה אינני יודע עד עכשיו, מפני ששכחתי פשוט לשאול אחר כך הסבורים בנוגע

לאדם זה — ושמו היה „ר' שמחה העילוי", תלמידו של „הגאון בלומזה". מראשית בואו למהילוב עד יום צאתו משם עשה האיש הזה לדמות אגדית בפי הבריות, וההאגדות הללו היו מלאות, כפי שאני משער עכשיו, הגזמה יתרה, חזיות ובדותות לחוב. בקצרה אספרן אחת לאחת כפי שנקלטו במוחי ובמוח חברי ילדותי אשר נפגשתי אתם אח"כ על מנת לחדש את זכרונותינו, ואלו הן:

אמרו עליו, כי הוא בקי בש"ס ופוסקים אבל סימני כפירה, ר"ל, יש בו. אמרו עליו, כי כבר הגיע לבגרות ונשאר רווק, וזהו דבר פלא ומעורר חשד. אמרו עליו, כי הוא קורא ספרים לועזיים ואיננו מדקדק ועובר בפומבי על מצוות חז"ל „אחרי הארי ולא אחרי האשה", להרבה מן הזיראים ראו את תלמידו של „הגאון מלומזה" הלך אחרי נשים, כלומר, נשים הולכות ברחוב, והוא הולך אחריהן ואיננו מדקדק באזהרת חז"ל, כי זהו דבר מסוכן. ואם כי הרב ר' חיים, המצדה הוראה שבעיר, אמר, כי זה אינו מן הדינים החמורים, אבל בכל זאת תלמידו של גברא רבא ומוסמך ממנו צריך להזהר בדברים כאלה.

באותה תקופה בחרו להם הפולנים טיראר מיוחד במינו וקל לפי הערך, בעין תשובה על הטירור הנורא של מוראביוב כנגדם. בידיהם או בידי נשיהם ועבדיהם היו נמצאים בקבוקים מלאים גפרית והיו שופכים אותה ברחוב על בגדי העוברים מחשובי הרוסים, פקידיהם, נשיהם ובניהם, ומן הנזול הזה היו הבגדים נשרפים ולפעמים היו גם נעשות כויות בגוף. ובפי העם היה זה נקרא בשם: „די פוילען גיסען אף פון הינטען בגדים". והיתה אז אזהרה בעל פה בבתי כנסיות ובתי מדרשות, שיזהרו בנות ישראל ועשירי בני ישראל ללכת ברחובות מלובשים בגדי כבוד, אולי עצם הלבשת בגדים יקרים תמשוך אחריה רגש של נקמה מצד הפולנים, כי בשעה שהם שרויים בצער, היהודים מתקשטים. וליונטל צוה את תלמידיו, כי לא ילכו זוגות זוגות, אלא כל אחד מאחרי חברו. והמלמדים אמרו לתלמידיהם, כי זוהי המצאה מצד ליונטל וצוו גם את תלמידיהם לנהוג ככה, אלא שתיקנו מעט את אמצעי השמירה שקבע ליונטל, כי האחרון צריך להיות איזה איש עני מלובש בלויי סחבות, ואז נעשתה פרנסה חדשה במוהילוב: קבצנים, שהיו מסבבים ברחובות ובשוקים כמאספי מחנות ההולכים לחדרים, לבתי כנסיות ולשוק לקנות צרכי שבת, ובשביל זה היו מקבלים שכר. והנה לפתע פתאום קרה מקרה אשר

הרעיש את כל הלבבות. אשת שר הפלך הלכה לשוח ברחוב יחד עם אחת מרעותיה, ולפתאום הרגישה, כי אש אחזה בבגדיה. היא צעקה בקול גדול. כל המשטרה התאספה, ובאחריה עמד איש עברי אחד, אשר גם הוא צעק על האסון הנורא, שקרה לאשה, וכאשר שאלוהו: מי זרק עליה את הגפרית? אמר, כי לא ראה, וכי אף על פי שהלך אחריה, לא יכול הוא בכל זאת להרגיש, מתי ואיך נעשה הדבר הזה, כי היה תפוס ברעיונותיו, וכל זה נעשה במהירות כל כך גדולה, ממש כהרף עין, ולא הרגיש כלל. הפוליציה הסתבלה בכל הרחוב ולא מצאה שום איש חשוד ושמה במאסר את היהודי ההוא.

זה היה ר' חיים שמחה העילוי. בדקו בבגדיו, בכיסיו, בגופו, ולא מצאו שום דבר, והקול נשמע בבתי כנסיות ובבתי מדרשות של כל העיר, כי מעגים את ר' חיים שמחה ואונסים אותו להודות, כי הוא עשה את הדבר הזה, כי חזקה פקודת מוראביוב למצוא בלי שום דיחוי ואמתלא את האיש האשם בזריקת הגפרית על אשת שר הפלך. ההתעוררות בחוגים העברים היתה כל כך גדולה, עד שיש לה אזה דמיון לאותה התעוררות שראיתי אחר כך בימי דרייפוס וביליס. כל האדוקים והבטלנים שכחו את טענותיהם על ר' חיים שמחה והשתתפו בצערו של תלמיד־חכם זה, אשר, כפי הנראה, תפקוד עליו הממשלה את העוון הגדול בהשתתפות ישראל במצבם של הפולנים, כי סוף סוף, אמרו, בודאי כבר הריחה הממשלה — על ידי מרגלים יהודים, כמובן — מה שאנחנו משוחחים בחוגינו, כי „בעל כנפים" יגיד דבר. ושבעתים גדלה צרת היהודים בשעה ששמעו, כי הפולנים בעצמם מפיצים שמועות, כי ידי היהודים בעל הענינים האלה, וכי רק עם נוקם ונוטר כעם ישראל עם חלש כזה, אשר אין כחו לצאת בגלוי, מוכשר לעשות מעשים כאלה מאחורי הגב. וכאשר שאל הקטיגור, מדוע זה פתאום נקמו היהודים את נקמת הפולנים, נתנו אלה על זה שני הסברים מיוחדים במינם: ראשית, כי אצלנו, אמרו הפולנים, היתה פרנסתם מצויה, ושנית, כי פשוט יש להם מסחר בגפרית.

— ומי זה ישלם להם בעד הגפרית הזאת? — שאל שוב הקטיגור?

— הריבולוציונרים! — השיבו הפולנים בערמומיות.

— איזה ריבולוציונרים? — שאל הקטיגור.

— כבר יש כאלה ברוסיה, ועל פי הרוב המה יהודים, החפצים בדרך כלל להסוך את סדרי המדינה, כי מקווים הם שמזה תצמח להם ישועה גדולה.

היהודים, כפי שאמרתי, שכחו את כל טענותיהם כנגד אחיהם התפוס, וכל שיחתם היתה רק בו כל היום וכל הלילה, והרבה מן היראים ראו בזה סימן, כי ר' חיים שמחה זה הוא צדיק גמור, אשר הקב"ה מדקדק עמו כחוט השערה ופקד עליו את עוון הליכתו אחרי האשה. הוא חשב את כל המאמר הזה לאיזה ענין של פרישות יתירה, אבל עכשיו ויאים אנחנו בעליל, עמה גדולים דברי חז"ל ואימו שמע בעצמם, כי עתה לא באה עליו הרעה הזאת. אבל איך שיהיה הזדיין כל הקיבוץ היהודי במוהילוב להלחם את מלחמת ר' חיים שמחה ובחרו בשלשה תכסיסי מלחמה: חלק אחד הקדיש את עצמו לומר מדי יום ביומו את כל התהלים מהחל ועד כלה, ההחסידים שבעיר אמרו: קבלה בידם איש מפי איש עד הבעש"ט, כי אמירת כל התהלים מדי יום ביומו מבטלת את כל הגזרות שבעולם, החלק השני והמשכילים בראשם פנו אל היהודי המלומד יאוונער, כי ידבר עם שר המלך ויסביר לו, עד כמה הענין הזה הוא בדוי מצד הפולנים, בדי להסיר את האשמה מעל עצמם ולהטילה על איש יהודי שלא חטא ולא פשע ושלא נמצא בידו שום דבר, אשר יעורר חשד.

יאוונער זה היה היחידי בין היהודים אל שבשא "קוקארדה" בראשו ולבש מעיל עם צוארון של קטיפה ירוקה וכפתורים מוזהבים, והיה בא לפעמים גם אל בתי הכנסיות לשוחח מעט עם אחיו ולעוררם, שישלחו את בניהם אל בית הספר היהודי של הממשלה ממדרגה השלישית, והיה מרבה בתעמולה יתירה והיה מסביר, כי "בית הספר ממדרגה השלישית" יהיה אתחלתא דגאולה. עוד יחס אחד מיוחד היה בין יאוונער ובין אחיו היהודים בני עירו, כי הוא נתמנה מטעם הממשלה לראש הרעדה שהיתה כולה מכל גויים, אשר נתמנתה על מנת לנסות את מלמדי ישראל בידיעת התע"ך והדקדוק, כי הימים היו ימי הגזירה שבלי תעודה מטעם הממשלה אסור להיות מלמד. וזכורני את האספות של המלמדים שבהן היו מטכסים עצה, איך להלחם נגד הגזרות. אחדים הציעו להביא אל ה"משגיח" "ראש" שלם של סובר. זה היה השיחד המאקסימלי בימים ההם. ואחרים אמרו, כי צריך לשלוח מלאכות אל שר הפלך ולהסביר לו, עד כמה קשה היא

גזירה זו ואין רוב הצבור יכול לעמד בה; וחלק שלישי אמר, כי הכל שטות, כי מאחר שיהודי יאוונער עומד בראש, אין לנו מה לפחד, כי „גזלן" יהודי איננו שוה אפילו „קמצץ" של טאבאק". המלמדים השתמשו בהגנה עצמית, אלה מזה פשוט למדו את ה„מסלול" וזכרו להם ידיעות בדקדוק שפת עבר, גם עברו על פני התנ"ך עם ה„מצודות", ומעט מן המעט עברו גם על פני ה„באור" הוצ' מאנדלשטאם, והחלק היותר גדול מן המלמדים לא השתלמו במאומה בידיעותיהם, והלכו אל הבחינות במלות: „ה' צבאות עמנו אלהי יעקב סלה". כולם התפללו בכנופיא קודם צאתם אל יום הדין שלהם, וכל העם השתתף בצערם ולווה אותם עד בית ה„אקזמין", והעם עמד כנופיות כנופיות על יד הבית לדעת, מה יעשה עם המלמדים. וכשהיה יוצא איזה מלמד שכבר עמד למבחן, היו סובבים אותו בשאלות, איך היה הדבר. והנה פתאום יצא מלמד אחד, שהיה מפורסם על פי קולו הנחר, ושמו היה נטע מאיר, והוא היה דווקא מאותם העקשנים, שלא חפצו להשתלם, וכאשר שאלוהו:

— יגיד נא, ר' נטע מאיר, העמד במבחן ואם יקבל תעודת מלמדות?

(והשואלים היו הבעלי־בתים שלו, שבניהם למדו אצלו).

השיב להם:

— אי"ה, אשאר מלמד, כי הגויים, כמובן, אינם יודעים מאומה והם שואלים רק את פי יאוונער המדבר אלינו יהודית.

וכשנגשתי אל השולחן, — ספר ר' נטע מאיר, — נפלה עלי אימה ופחד והתפללתי באותה שעה. יאוונער פתח את התנ"ך עם תרגומו של מאנדלשטאם ושאלני לבאר לו את שרש המלה „מטאטא", אמרתי לו בניחותא, כי אני איש חולה וגם אשתי חולה וחמותי וחמשה בנים תלויים על צווארי, והוא אמר בצחוק: „טוב מאד". והגויים שאלוהו, אם היתה תשובתי כהלכה, אמר להם ברוסית: „אודובליט־בוריטילנו" (תשובה מספקת).

והענין הזה של יאוונער ור' נטע מאיר המלמד הביא את בני מוהילוב לדעי הכרה, כי יש להשתמש בו גם לטובת ר' חיים שמחה.

החלק השלישי יען להעמיד בעמר על הנאסר מצד היהודים לדעת תמיד מה יעשה בו, לו היה הדבר הזה ביבינו, היו קוראים לזה בשם „ראזמיידקא", אולם אז לא קראו למעשים אלה בשום שם ולא קבעו תכנית, רק עשו דברים כפולים

ומכושלים, כלומר, שכרו לעניים דירות או חדרים במקומות הסמוכים לבית האסורים אל מולו ועל ידו ומאחריו, באו גם כן בקונציא עם התגרים הבאים למכור צרכי אוכל לפקודי הבית ושומריו, עם בעלי המלאכה שהיו עושים מלאכה לפקידים, לנשיהם ולפילגשיהם, וכולם היו מצווים ועומדים לבוא בדברים ולפטפט על דבר אותו ה„ז'יד" או אותו „יעוורייטשיק", אשר זרק גפרית מאחורי אשת שר הפלך ובכל יום ויום היו מקבלים ידיעות, כפי שאני חושב עכשיו היו ברובן בדויות. אבל סוף סוף, כיון שכל הבעלי־מלאכה היו כמעט יהודים וכולם היו מושבעים לבלתי הסיח דעת מר' חיים שמחה, לדעת את שלומו ומה יעשה בו, וכידוע דרכם של בעלי־מלאכה לפטפט עם לקוחותיהם בשעה שמודדים את בגדיהם ובעליהם, קרוב לשער כי סוף סוף הושגה המטרה אשר השיגו להם ואשר המליצו עליה ברמז „לדעת את שלום אסתר ומה יעשה בה". ועל פי הידיעות הללו יצא הקול, כי מדי לילה בלילה שומעים את צעקותיו ובכיותיו של העילוי, אשר מלקין אותו בשוטים למען יקדה על פשעו. הידיעות האלו היו מעוררות תמיד בכי התרחור תשובה, והמעונה הזה נעשה לקדוש בעיני העם. ועוד דבר אחד גרם המקרה הזה, כי החליטו להפסיק את השיחות והויכוחים על דבר מצב תפילנים ועל יתס הממשלה הרוסית אליהם, כי סוף סוף, אמרו ראשי המדברים, כי אלמלא היו שיחות כאלו שכיחות ביעיגו, בודאי לא היתה באה הצרה על ר' חיים שמחה, כי החשד הכללי בודאי משך עליו גם את החשד הפרטי הזה.

המאורע הזה למדני לדעת, כי אצל עם ישראל הוא ברור כשמש, כי כל מה שנעשה ונדבר אצלם, מציאים אחיהם עצמם התוצת ומגלים את זאת לשונאי ישראל. ודבר זה, או הכרה זו, שבאה לי עוד בשחרית ימי ילדותי כמאושרת מסוד חכמים ונבונים ומדעת הקהל, עשתה עלי רושם מדכא לכל ימי חיי. ובנוגע להאימלל המעונה, אינני יודע עד עכשיו מה נעשה בו, כי החלון לדבר על אחותיו ברמיזה, ולא הבינותי יותר מאומה. אך, כמדומני, כי נגזרה עליו גזרת גלות, ולאיזה מקום אינני יודע. ומת קראו בשם „גלות", אם גלות מאותה עיר או גלות לסיביריה — גם כן אינני יודע. ויעוד לדבר אחד, כפי הנראה, גרם החשד שהטילו על חיים שמחה, כי יצאה פקודה מטעם הפוליציימייסטר מאוויטש (אמרו

עליו, כי היה פולני שהמיר את דתו לפרבוסלבית ואת לאומיותו — לרוסית, וכל המומרים והבוגדים הצטיין מאד ברדיפותיו נגד המורדים, וכקאתולי מלידה ומבטן שפך את כל חמתו על היהודים) האיטרת את המסחר בגפרית, אבל היהודים סחרו בכל זאת בחרף נפש בסחורה הזאת. ופעם פרצה שריפה גדולה בחנותו של ר' מוטיה ש. ובאמת היתה שם גפרית. באו הכבאים של הממשלה וביקשו את המפתחות לברר מאין העשן, ואחד מעוזרי החנות חרף את נפשו ואמר להם, כי המפתחות אבדו או נגנבו ונתן עצה להביא כלי זיין לשבור את הדלת. ובשעה שהיו עסוקים בהחיב במקום הכניסה, נמלט הוא אל החצר שמאחרי החנות הסמוכה לבית הנזירים, אשר כמובן, לא היה עליהם שום חשד, והם נתנו לו רשות להכנס דרך הדלת שהיתה שם והוא הוציא את הבקבוק עם הגפרית מן החנות והשליכו אל נהר הדנייפר, ובאשר נשברו הדלתות מבחוץ לא מצאו שום גפרית רק עשן וריח גפרית. סאוויטש שם בכל זאת במשמר את עוזרי החנות, כי בעל הבית לא היה כלל בשעת מעשה. אשתו של סאוויטש, שהיתה מן הקונים שבחנות זו, העידה, כי בעל החנות אינני חשוד על מסחר מסוכן בזה, וסוף סוף היה, כי על אחד מעוזרי החנות הטילו איזה קנס קל, לפי הערך, כי לא מצאו ראיות מכריחות את אשמתו, אבל המקרה הזה מביא לידי מסקנה, כי מפקירים היהודים את נפשם על פרנסתם בלי שום כוונית צדדיות, וכי לא הם היו הממציאים את פרנסתם, אלא תנאי הזמן והמקום גרמו שתעשה זאת לסחורה ויסחרו בה. וקרון מאורע זה עשה עלי רושם מעציב.

המלחמה העניה, אשר הביאה תסיסה גדולה במחנה ישראל, לפחות בעיר מולדתי, היתה מלחמת נאפוליאון עם הפרוסים (כפי שהיו קוראים אותה בני עירי היהודים), והנני בתאבון לתת תמצית היסטורית מתכונת הרוחות של אחינו בנוגע למלחמה זו, אשר נבאו עליה ולא ידעו מה נבאו, כי מלחמה זו תמשוך אחריה תוצאות נוראות בהיסטוריה של כל העולם כולו. ראשית, צריך להעביר קו, כי אז' כבר עשתה תקופת ההשכלה מצד זה ושחרור האכרים מצד שני רושם

גדול על כל היהודים. הזקנים, לא רק בשנים, כי אם גם בדעת, היו מלאים רוגז ונלחמו מלחמת מגן בעד הדת. ולהפך, בעלי ההשכלה הטילו רעש גדול במחנה פנימה, וכבר היו יוצאים בריש גלי לטעון טענת „תלמיד חכם שאין בו דעת, נבלה טובה הימנה". ושני מטיפים חוזרים מעיר לעיר עמדו להם אז בישראל בהוסיה, ושניהם היו סרים מעת לעת גם לעירנו, ואת שניהם זכיתי לראות ולשמוע את דרשותיהם בעודני ילד. שניהם היו בעלי כשרון גדול להלהיב את הלבבות, וצריך אני להדגיש, כי לפחות בעירי, היו שני בעלי הלשון אלה עושים את פעולתם בזמן אחד ומקום אחד (פשוט ביום אחד ממש). האחד היה המגיד מקלם מצד החרדים, והשני היה צבי דינוב מצד המשכילים. מה שמפליא עוד, כי לשניהם ניתנה הרשות מצד דעת הקהל לדרוש את דרשותיהם באין מפריע בכל בתי הכנסיות והמדרשות, בבחינת „ויתרוצצו הבנים בקרבה", זה מתיר את צוויו של זה. והשומעים לא היו נפרדים, אלא באים באגודה אחת לשמוע את שני הנואמים בכל פעם שהיו דורשים בקהל. והבית היה מלא ממש כמו ביום הכפורים. למשל, נאמר, כי בבוקר דרש המ"מ מקלם בבית התפלה „זריזין" אשר שמו מגיד עליו, כי באי בית התפלה היו חרדים ביותר וזריזים המקדימים להתפלל באשמורת הבוקר, ובערב היה דינוב גם הוא דורש שם, וכן היה גם בכל יתר בתי הכנסיות.

בשעה שהיה דורש המ"מ הקלמאי, היו השומעים הנוטים לחדשות עונים לעומתו בשעה שהיה נוגע בשיטתם, „מתוק מזפת", ולהיפך, בשעה שהיה דינוב נוגע בשיטתם של החרדים היו אלה עונים לעומתו „עפרא לפומיה". ועד היום הזה מצלצלים באזני שתי האמירות הללו: „מתוק מזפת" ו„עפרא לפומיה". אבל כפי הנראה, היו שניהם מכובדים בעיני השומעים ולשניהם היו חולקים כבוד. את שניהם היו מכבדים ב„עליות שמנות", והחרדים היו מתענגים מאד לשמוע את קריאת המפטיר של דינוב. וגם את הנאתם זאת היו מבטאים בקריאת „עפרא לפומיה". ויש רגלים לחשוד, כי קריאה זו היתה לפעמים קריאה של חיבה, כמו שדרכם של זקני ישראל להלל ילד הרוץ במלות: „אי אינו דאם אַ שייגעץ!".

פעם אחת, זכורני, הקדים הקלמאי לבוא למען לא יבלבל, כמו שאמר, „המגיד מסלוצק", כמו שהיה קורא לדינוב, זאת שלהו משכילי קרתא מכתב גלוי שנדפס ב„המגיד" או ב„המליץ" (איני זוכר בדיוק) בזה הלשון:

„זה כמה שבועות מתארח בעירנו המגיד מקלם, וכבר הספיק לאמור לנו את הכל, על כן חדש ובוא להתיר לנו מה שאסר עלינו הקנאי הזה".

ואחרי עבור שבוע ימים — אין אני יודע אם לרגל המכתב או על פי מקרה, — בא דינוב, ושוב החלה התעמולה הכפולה לפני קהל השומעים. וצריך אני לציין עוד, כי כזה כן גם זה לא היו מצוינים בידיעותיהם. הקלמאי היה נחשב בעיני מעריציו ללמדן בינוני מאד, או גם פחות מזה, וגם דינוב היה נחשב בעיני אחיו לדעות לפחות ממוצע בהשכלתו, אבל כזה כן גם זה היו קנאים בדעותיהם ומצוינים בכח הדיבור וההסבר, ושגיהם היו מומחים גדולים לתפוס את בני ישראל בלבם, ועוד דמיון אחד היה ביניהם, כי לשגיהם היה מן המוכן איזה מספר של דרשות והיו חוזרים עליהן תמיד, וכזה כן זה היו משיבים תשובה אחת נצחת למבקריהם התצופים, שהיו דוקרים אותם בטענה שכבר שמענו זאת אתמול או שלשום בבית מדרש פלוני, ותשובתו של כל אחד היתה טפוסית לגבי רוחו וסגנונו. למשל, הקלמאי היה מתנצל לפני מבקריו בסגנון כזה:

— פֿאַר וואָס איר, יונגאַטשעס, די זעלביגע עבירה, מעגט איר טאָן, און טאָן וי פֿיל מאָל איהר ווילט, און איך טאָר נישט איבערחזרן מיין שטיקל מוסר? (אתם, המחוצפים, רשאים לעבור ולעבור ולעבור עבירה אחת בלי סוף, ואני איני רשאי לחזור על חתיכת מוסר שלי?).

ודינוב היה משיב בזה הלשון:

— וואָס וואונדערט איר זיך נוט אָף מאנדעלשטאָם דעם דאָקטער וואס ער פֿארשרייבט אלע טאָג די זעלביגע רפואות אלע חולים, וואָס ליידן פון דער זעלביגער קראנקהייט? (וכי למה לא תשתוממו על מאנדלשטאם הרופא, הרושם יום יום רפואה אחת לכל החולים באותה מחלה?).

והקהל היה נהנה באד מן התשובות הללו.

זכורני, כי פעם אחת שמעתי שני אנשים, חרד ומשכיל, משוחחים „על הדרשות", כלומר, לא על דרשתו של גואם אחד, כי אם על דרשותיהם של הגאונים שהתגברו ביום אחד ערב ובוקר, וכל אחד מהם מהלל את „סחורת" הדרשן שלו, ואמרתי לכתוב את שיחתם זכרון בספר, ממש אות באות ומלה במלה:

החרד להמשכיל: — ומה תאמר על דרשת רבנו מקלם?

המשכיל לחרד: — יפה מאד לא מצד תוכנה, כי התוכן ההה מלא דברי שטות, אבל אין להכחיש, כי הוא יודע מה שהוא רוצה, ואתם כולכם אינכם יודעים מה הוא רוצה. ומה דעתך על דרשת דינוב?

החרד: עלי להשתמש בתשובתך. הלא זהו אסוננו, כי יודע הוא מה שהוא רוצה, והלואי שתדעו מן הימים ושנים שלכם, כשם שיודעים אתם מה שהוא רוצה.

המשכיל: לא זו בלבד שאין אנו יודעים את חפצנו, אפילו אתם אינכם יודעים מהו חפצנו.

החרד: וכי למה זה לא נדע את חפצכם, יודעים אנו היטב ומבינים היטב את רצונכם: רצונכם הוא שמד. ואנו אין אנו רוצים בשום אופן.

המשכיל: אלה הם דיבורים של תינוקות. אילו רצינו בשמד, כי עתה לא הלכנו לבתי מדרשות, הרי הכנסיה הבאלאדינית אינה רחוקה כל כך.

החרד: הכנסיה הבאלאדינית! חכם שכמותך! הרי לכנסיה הבאלאדינית יכול ללכת רק חצוף אחד או שנים, לכל היותר מבין של אפיקורסים. אבל (זה היה אומר בנגון) הרי רצונכם הוא, שכל היהודים ישתמדו, ולשם כך עליכם להטריח עצמכם ולבוא לבתי המדרשות. אבל, יעלו עשבים בלחייכם והיא זאת לא תהיה! אין אנו רוצים בכך! בשום אופן!

המשכיל (ממלא פיו צחוק ואומר): אין צורך לאדם לילך לתיאטראות, דיו שהוא מדבר עם שוטים שכמותכם!

החרד: אַי, הרי אתה כועס, אתה מחרף ומגדף! אין זה יאה כלל לאיש משכיל!

המשכיל: אתה עצמך אינך נראה כשוטה דוקא. מתי נתראה מחר? ומי ידרוש והיכן?

החרד: מחר ידרוש דינוב שלכם בבית המדרש העירוני.

המשכיל: ואתם תבואו לשמוע אל הדרשה?

החרד: מה שייך תבואו לשמוע? הרי הוא ידרוש בבוקר. והיכן הם אנשי שלומנו בבוקר? הוי אומר בבית המדרש. תחילה, כמובן מעצמו, נתפלל תפלה נאה, נלמד פרק משניות ונאמר בנעימות רבה את ה"אני מאמין", וכשלא יהא לנו

עוד ענין לענות בו, נקשיב לדברי הירשלי דינוב, וכי למה נמנע עצמנו מתריאטר?

עוד דבר אחד המשוה את הקלמאי עם הסלוצקאי היה הצד הפוליטי שבהם: שניהם היו שונאים בחשאי את „הממשלה הרוממה" ואפילו את אלכסנדר השני, ואת שנאתם היו מגלים ברמזי רמזים, ודבר זה היה מפליא את שני הצדדים, גם את החרדים וגם את התפ"ים. התפ"ים היו מתפלאים בזה הלשון:

— פלא! הרי כל החרדים מרעישים עולמות על „שלומה של מלכות", והקלמאי נהפס לאותו ענין.

ולעומת זה היו החרדים אומרים:

דבר פלא! הרי כל המשכילים תומכים בממשלה, הרי היא עשתה להם טובות וגזורות, פתחה „שקאלעס", עשתה רבנים מטעם, פטרה מעבודת הצבא את תלמידיו של בערל מיכאלישקער (אד"ם הכהן), ועוד מיני טובות כאלה, ולבסוף נמצא (בנגון), שהירשלי דינוב אינו שוה בשוה עם המשלה, וצא והקשה קושיות על רבונו של עולם! לולא הממשלה, היינו מורים לו להירשלי את הד"ך לסיביריה, עכשיו הוא עומד כאן על הבימה שלנו ומנפנף ידיו כמארשאליק, ואינו מרוצה עדיין מן הממשלה! מכאן אתה למד, כי אתנו הצדק כשאנו זועקים ובוכים: „ואל ימשלו בם רשעים", ואמרו מה שתאמרו: — הירשלי זה יש לו ניצוץ יהודי! בכל זאת למד בישיבה של סלוצק!

יעוד דבר אחד משוה את שני מעוררי הלבבות הללו: חולשתם ואהבתם היתירה לשושלת נאפוליאון, ובחולשתם זו היו שניהם הפה לרוב מנין ובנין בית ישראל בימים ההם. האגדה החסידית אומרת, כי חרב הזקן ר' שניאור זלמן מלאדי, היה ממצדדיו, — אם אפשר לומר כך, בלי גיחוך, — של אלכסנדר הראשון בימי מלחמתו עם נאפוליאון הראשון; ואלו ה„עולם" (די עולמשע) היו להיפך, ממעריצי נאפוליאון הראשון, והיו חושבים אותו למלך משוח על ידי הקב"ה בעצמו להחיות רוח שפלים ולהרים גם את קרן ישראל. הכרה פנימית היתה אצלם, כי אספת ה„סנהדרין" בפאריס היתה בהשגחה מיוחדת מבורא עולם ומנהיגו, מאלהי ישראל ממש, רק הדור לא היה זכאי כל כך להשתמש כדבעי במאורע מופלא, ובהתפעלות הנפש היו משננים לבניהם את המלים האלו:

— סנהדרין עברי שנאסף על ידי מלך אדיר כזה — אטו מלתא זוטרתא היא?

כפי הנראה, לא ידעו האנשים האלה כלל את חקירות ההיסטוריה בנושא זה ואפילו 'ספרו של גרץ, כרך י"א, הנוגע במקצת בנושא זה עוד לא יצא אז, כמדומני, בדפוס, אפילו במקורו הראשון. היהודים לא יכלו לשכוח לנאפוליאון הראשון את חסדו, שבכל מקום בואו כמנצח באיטליה, והעיקר באספמיה הארורה, היה מבטל מיד את חוקי ההגבלה בנוגע ליהודים והיו אומרים:

— מה לנו להתפלספות של אלה המאשימים את נאפוליאון בעריצות, אחרי שהוא היחידי בדורו, אשר היה מוחה דמעות מעל דפי עמנו וחרפת עמנו הסיר מעל פני כל הארץ.

והמסורת הנאפוליאונית הזאת היא שעמדה לו לבן אחיו נאפוליאון השלישי, אשר בעלותו על כסא המלוכה ביד חזקה, נעשו היהודים ה„משכיליים" או „חצי־משכיליים" לעבדיו הנאמנים מרחוק, נדמה לי כי הם הכתירוהו שנית בעריהם יבבתי מדרשם. ולא היו חפצים כלל לשמוע את הבקורת עליו ועל שיטתו, ובשעה שהיו שומעים אי קוראים את תוכן מאמריו של „המגיד" בשם „ועל המדינות בו יאמר", אשר הוצרך מפני נתינותו הפרוסית לפגוע לפעמים מעט בכבודו של חביבם זה, היו אוטמים את אזניהם והיו מתפלספים כזה:

— ר' ליפמן זילברמן, בעל „המגיד" הוא שו"ב, ובוודאי הוא ירא שמים, אחרי שהרבה מהרבנים אסכימו עליו, הוא בלי ספק מידידיו של נאפוליאון, ומה שהוא מדבר כנגדו לפעמים זהו כאילו כפאו שד מפני אימת המלכות שלו.

הקורא יוכל לשער מצב הרוחות הזה, איך התיחסו היהודים אל המלחמה אשר התפרצה פתאום בין צרפת ורוסיה. ראשית כל, היו היהודים בטוחים, כי ה„שר" של נאפוליאון ינצח בוודאי, וגם השר מיכאל, מליצו של עם ישראל לא ישקוט בשעה כזו.

— היתכן הדבר — אמרו — כי הגרמנים הארורים, מורע עמלק, ינצחו את הצרפתים, אצילי הרוח?

וכמדברים מתוך החלום, היו מזכירים מעשיות מימי המהפכה הראשונה בצרפת, ומכל גבורי המהפכה היו מזכירים לשבח את נשמת מיראבו, אשר היו קוראים אותו בשם מלבה, אשר לפי דעתם היה מחסידי אומות העולם, ויצא

בריש גלי להמליץ על עם ישראל ויבוא בדרישה לבטל את כל החוקים המגבילים את זכויותיו. מעולם לא ראיתי בכל ימי חיי השתתפות עמוקה כזו מצד עם ישראל בנוגע לעם נכר, ולו היה איזה מרגל צרפתי בחוגי ישראל או היה גדמה לו, כי היהודים הם צרפתים מלידה ומבטן. העתון "המגיד" היה נקרע לגזרים ממש מפני רוב הקריאה בו והיותר הפשים היו משתמשים ב"הכרמל" וכל היום היתה שיחתם: גאפוליאון, גאפוליאון, נאפוליאון! עד שבאו לבטול תורה ולבטול מלאכה ולפעמים גם לבטול ק"ש בזמנה.

אבל הוי ואבוי! הזמן עשה את שלו ונמצאו מצדדים גם לפרוסים, ואז נחלק העם למפלגות: מפלגת הפרוסים ומפלגת הצרפתים.

ד.

המפלגה הראשונה, "הפרוסית", היתה מבעלי המועט, והמפלגה השניה — מבעלי הרוב המכריע. בראש "המפלגה הפרוסית" עמד המורה מבית הספר של הממשלה, ושמו יודיל אסתרקין. אסתרקין זה היה מצוין במינו. ראשית כל, הוא היה ידיד, ההשכלה על פי שיטת ריב"ל, ומתנגדיו היו אומרים עליו (כמובן, זוהי אגדה) כי היה לו מנין מיוחד של פרחי ההשכלה בביתו, והיה משנן להם מדי יום ביומו פרק אחד מ"תעודה ב־שראל" בהסברים ארוכים והוספות מכל מה שקצר הריב"ל זצ"ל ואחרי סיום כל פרק היה אומר הוא וכל הכנופיא שלו קדיש דרבנן. אבל עם כל השכלתו והיותו לוחם ממש לטובתה, היה נחשב לירא שמים, כי ביתו היה בית כשר במלוא מובן המלה, והיה מתפלל בצבור שלש פעמים ביום, ככל שלומי אמוני ישראל. אלא שהיה בא להתפלל תמיד מלובש בבגדי השרד שלו ומניח תפילין של ראש תחת הכובע המצופה בקטיפה ירוקה עם "קוקארדה", וכשהיה בא מישהו חדש לבית התפלה ורואה אדם אחד ממאות עומד מעוטף בטלית ותפילין במעיל של "טשינובניק" ובכובע עם קוקארדה, היה שואל תיכף ומיד: "מיהו זה?" והיו מסבירים לו, כי זהו יודיל אסתרקין, המורה בבית הספר של הממשלה. אחדים היו מברכים עליו ברכת "שחלק מחכמתו

ליראיו" ואחדים: „ברוך שעשה נס לאבותינו במקום הזה". וכך נעשה יודיל אסתרקין לאיש פופולארי מאד בעיני כל החרדים ולמדרש פליאה בעיני אחדים מהם, ובכ"ז היו כולם כאחד מתיחסים אליו באופן מיוחד הקרוב לרגש של חבה וכבוד. ועוד כשרון אחד היה ביודל אסתרקין, שמשך אליו את לב ההמון, כי היה עובר לפני התיבה. בראש חודש היה קורא הלל, על פי תוי הנגינה של זולצר, ובימים נוראים התחיל בשחריתים, וברוב הימים נתעלה למדרגת„בעל מוסף", אבל רק בבית הכנסת של זקני, אשר שם לא היתה ההשכלה נרדפת, אלא חביבה מצד חלק אחד של המתפללים, והצד השני היה מתיחס אליה בסבלנות. ונפלא הדבר כי אסתרקין זה לא היה מסיר את בגדי השרד כלו גם בעברו לפני התיבה. בגדים אלה היו קדושים בעיניו. רק בימים נוראים היה מסיר את הכובע עם הקוקארדה וחובש „יאַרמולקה", אבל את המעיל היה משאיר, ומלמעלה היה לובש „קיטל", כנהוג, ובבגדים כאלה היה מתפלל בדבקות: „אוחילה לאל אחלה פניו".

איש כזה עמד בראש „המפלגה הפרוסית" ולתכלית זו התם על עתון גרמני אחד בחרף נפש, כי זו היתה הוצאה גדולה לפי פרנסתו, וכבר באה אשתו בקובלנא אל הרב, כי הוא מבזבז את כספו על הבל וריק, אבל הרב זיכה את אסתרקין בדינו, על פי הנימוק, כי יש בזה צורך רבים, כי סוף־סוף, אלמלא הוא ועתונו, לא היינו יודעים כדבעי, מה נעשה בעולם הגדול, ודבר זה נוגע לפרנסת ישראל... מרת אסתרקין קבלה עליה את הדין והתפארה מאד לפני רעותיה, אשר היו מכעיסות אותה, כי יצאה מדין זה וידיה על ראשה — והיתה משיבה להן:

— אין בכך כלום, אחרי שהרב העיד והקביר לי, כי בעלי הוא ממזכי הרבים וזכות הרבים תליה בו.

אחרי „הפרוצס" הזה נעשה אסתרקין בעיני כ„שליח צבור" פוליטי להביע מדי יום ביומו חדשות ונצורות מתהלך המלחמה ולפקוח עיני ישראל בנוגע לתוצאות המלחמה, למען ידעו, איך לכלכל את פרנסתם בעתיד. והנני מוסר פה את תמצית הפרוגנוזה הפוליטית שלו, אשר השמיעה כמעט בחרף נפש, כי רוב השומעים היו כל כך מתנגדים לשיטתו, עד כי לו היתה חרב בידם, כי עתה כמעט הרגוהו. וזאת היא:

—הצרפתים המה עם שובב, אין להם לא צבא ולא משטר צבאי, אין להם שטאב מאיזען, אין להם הספקה מוכנה לכלכלת החיילים, אין להם רופאים עובדים בחריצות, והעומד על גבם, המלך נאפוליאון, מתגאה בדודו, אשר אינו מגיע אפילו לקרסוליו וכולו שטוף בזימה, הולך תמיד בעצת אשתו הקאתולית הקנאית; ובעניני פוליטיקה עשה כבר שגיאות רבות ואין לו ידידים כלל בעולם המדיני, כי כל מה שעשה לטובת החירות הרס בידו. הוא הגין מראש על איטליה במלחמתה עם האפיפיור, ואחר כך נעשה לשותפו של זה. הוא עשה אבאנטיורה (אסתרקין הסביר כלה זו לפני השומעים, אשר ביניהם היה מכרנו אליה דוב בן דוד הכהן, שזכה להיות כידוע, בסאראטוב) עם אחי הקיסר האוסטרי מקסימיליאן והכתירהו בפאריס למלך של מכסיקו בלי שאול דעת העם אשר התקומם עליו ויהרגהו. ומי לנו גדול מטייר, אשר בוודאי כולכם מודים, כי הוא חכם מדיני גדול (פה היתה מעין הרצאה קטנה על פרשת גדולתו של טייר) והוא התנגד להכרזת המלחמה על פרוסיה והתרה בממשלת נאפוליאון, כי זה יהיה המשגה הפוליטי האחרון, אשר יגרור מפלה גמורה. ולהיפך, הגרמני הוא עם של עובדים חרוצים, דייקנים בכל דבר, יבראים עומד ביסמארק, היודע לכלכל דבר בעניני פוליטיקה מאין כמוהו, ואחינו הגדול בלייכרדר, הפינאנסיסט הגדול והמומחה, הוא איש־בריתו, ואחינו הגדול לאסאל התרועע גם כן עמדו, ובודאי .. לא לחנם הלך זה אצל זה, אם כי איננו בן מינו, ולכל אחד שיטה מיוחדת, אבל הצד השוה שביניהם, כי המה פקחים ולא קלי דעת והפכפכים, המרקדים פעם כה ופעם כה עד שנופלים מרוב ריקודים. בראש הצבא הגרמני עומד מצביא נפלא, אשר איננו נופל מנאפוליאון הראשון, ושמו מולטקה, ואין כל ספק, כי הצרפתים ינחלו מפלה אחרי מפלה, ותפלתכם בשלומו והצלחתו של נאפוליאון— תפלת שוא היא, תגיעה חשעה, שהיהודים יהיו גלויי עינים, ומה גם יהודי רוסיה, אשר מלכם עומד גם כן על צד הגרמנים, ולנאפוליאון אין עם ברית אפילו אחד, ואין יחידי לוחם בשדה. סוף דבר, אמר הנואם הפוליטי לחובשי בית המדרש, הוא בעיני כבר איננו מלך, ובכן, אין לו כבר „שר" ואתם אומרים, כי ה„שר" שלי יצא למבי במלחמה. אין כאן לא שר ולא חיילים,

לא כסף ולא סדרים, כי אם פשוט איזו קבורה, איזו לויה אשר אפילו „קדישים" לא יהיו לה.

אף־על פי שהנה זה כיובל שנים מיום ששמעה אזני הילדותית את הנביאה הפוליטית הקשה הזאת, בכל זאת הרושם כל כך גדול, עד שממש כמו חיים עומדים לפני גם המדבר וגם קהל השומעים, אשר פניהם הפיקו זעם והתמרמרות כאחד, ובכל פעם ופעם במשך חמשים שנה, כשהייתי קורא ספרים שלמים על דבר המלחמה הזאת ותוצאותיה, היה אסתרקין עומד כמו חי לפני ומלחש באזני:

— הלא כל זה הוא מה שאמרתי מראש!

כנגד אסתרקין עמד ר' אהרן ברלין, נכדו של הראב"ד במוהילוב ר' מאיר ברלין מגזע ר' חיים מוולוז'ין, תלמידו של הגר"א. ר' אהרן זה היה חתנו של אדם אמיד, אשר עסק במסחר היין והיה לו מרתף גדול של יינות משובחים הבאים מריגא. הוא כבר טעם מטעם ההשכלה, ונוסף על למדנותו וידיעתו את הספרות העברית, ידע גם את הספרות הרוסית והגרמנית. האדם הזה, שהיה צעיר מאסתרקין לערך כעשרים שנה, ולא היה חשוד בעיני העם, כי הוא כעונה אמן אחרי השיטה הרוסית בנוגע לגרמניה, עומד ללמוד זכות על נאפוליאון ועל עם הצרפתים. הוא אמר:

— לא נביא ולא בן נביא אנכי ואינני עובר לפני התיבה בראש השנה להכריז, כי „על המדינות בו יאמר", גם אינני יודע כלל, כי הקיסר שלנו בוטה אחרי הגרמנים (דבר זה נתגלה אחר־כך על ידי חוקרי ההיסטוריה), שהרי אין ברית גלויה כרותה בין רוסיה וגרמניה, ולאו כל אדם זוכה, כאסתרקין, לדעת מה שבלבה של הממשלה, אבל לב עברי יש לי, אשר ירשתי מאבותי ומאבות אבותי, והלב הזה יגיד לי מראש, כי כל יהודי מחויב להתפלל בשלומו של נאפוליאון, אשר על ידו ועל ידי דודו הגדול קבלו היהודים כמעט בכל ארצות וזמערב את הזכויות. זוהי עובדה היסטורית, אשר כל האסתרקינים שבעולם לא יוכלו למחוק אותה מלבותינו עד סוף כל הדורות וכל הכופר בה מסמא את העינים ומטמא את בני עמו ומביאם לכפיות טובה לעם הצרפתים אשר הביא חירות כללית לעולם. ולהיפך, הגרמנים הביאו תמיד עבדות לעולם, והמשמעת

שלהם, המוצאת חן כל כך בעיני אסתרקין, לא מצאה חן כלל בעיני אחינו המצויינים כבירנה, הייגה ולאסאל עצמו. בשעה שבצרפת עמד מיראבו, הנוצרי מלידה ומבטן, לדרוש ולתביע את עלבון היהודים, נשמעו בחוצות גרמניה, המלות: „הפּ! קפּ! והיהודים, אפילו היותר מצויגים בכשרונותיהם, נחשבו בעיני הגרמנים ככלבים. אם אסתרקין מתנבא מראש על נצחון הגרמנים, אני אומר לכם, יהודים, כי אם, חס־ושלום, תנצח גרמניה אזי יגבר האנטיסמיטיזמוס בכל העולם כולו, ואסתרקין בעצמו יהיה אחר כך מן הצועקים ואינם נענים. לו הייתי אנכי, אומר הנואם, אדם גדול כגאריבאלדי ויכולתי כמוהו להשפיע על עמי, כי עתה גזרתי על כל עם ישראל כי ילכו כמתנדבים אל שדה הקרב הצרפתי להלחם בגרמניה ולגרום נצחון לעם הצרפתי, אשר כל היהודים וכל ישרי לב מחויבים להגן עליהם ועל כבודם, כי מה היה אלמלא עשו הם את המהפכה הגדולה ואלמלא שפכו הם את דמם כמים למחות דמעה מעל פני הנדכאים והנרדפים? ומה שמאשים אסתרקין את עם הצרפתים בקלות הדעת, זהו לפי דעתי, חסרון הבנה, כי כל מחדש הוא קל הדעת, ואילו היה אברהם אבינו גהמני, כי עתה הייגו עד עכשיו עובדי אלילים, אבל, לאשרנו — „קל דעת" היה ומרד בנמרוד ובאביו, והכיר את אלהי אמת. יהודים! כל חץ הנופל בלב הצרפתים זהו חץ ללב עם ישראל כולו, וכל נצחון של ביסמארק ומולטקה זהו בית כלא לכל עם ישראל, ועוד בגינו אשר יקומו אחרינו ישבעו דמעות משׂטת ביסמארק החביבה כל כך לאסתרקין שלנו והשׂנאה לעם ישראל תרים את ראשה אפילו בארצות המערב, וברוסיה אחריהנו עדי אובד. ומה שמנבא אסתרקין, כי המפלה של הצרפתים תהיה, מפני שאינם שופכי דמים כגרמנים, הלא בזה הוא מתיר את דם ישראל, כי גם אנחנו הלא מאז ומקדם „שלים־מזלניקים" גדולים בשפיכת דמים, ובכל זאת קדו מקרים, שגם אנחנו נצחנו במלחמות עם היוגים ועם הרומאים, אשר היו מומחים גדולים בסדרי־מלחמה וצבא, ובכן, אין זה מן הנמנעות, כי תוכל צרפת לנצח, כי סוף סוף הכל תלוי ברוח ולא בגשם, אבל אם חס־ושלום תגבר גרמניה, אזי אוי ואבוי לנו: אוי לנו, אוי לבגינו, אוי לנכדינו ובכן, יהודים, ידבר נא אסתרקין מה שהוא חפץ, עלינו להתפלל ולקוות לישועת הבורא, כי יברך את צרפת ואת צבאותיה,

וזו בשום אופן איננה תפלת שוא, כי אם תפלה היוצאת מלב ישראל המעונה, ואם תפלתנו תשוב אחור, חלילה, אזי האשם תלוי באסתרקינים שלנו השוכחים את אינטרסי עמם ומתפעלים מכלי זיין ומאגרופה של גרמניה; — ובפנותו אל אסתרקין, אמר:

אתה שמח על מפלת צרפת, שמח, רקוד, גם הרומאים ריקדו ושחקו בשעת חורבן בית המקדש!

נאומו של אהרן ברלין עשה רושם גדול על השומעים עד שהוכרח אסתרקין להשיב. הוא אמר (הנאספים צחקו מהדגישו, כי יותר טוב היה לו לא קבל אסתרקין את העתונים הגרמניים ולא היה מבלבל את מוחם):—

— מכיון שהמד"א שלנו כבר העיר בצדק, כי ענין המלחמה הזאת ותוצאותיה נוגע לפרנסת ישראל, הנני מוצא חובה לנפשי להזהיר ולהודיע, כי במלחמה זו יגצחו בלי שום ספק הפרוסים, וסופם של שבטי גרמניה הנפרדים עכשיו להתאחד לממלכה גדולה ואדירה, ובראשה יעמוד מלך הפרוסים, ותהיה ממשלת גרמניה, כל זמן שיחיה ביסמארק, המושכת בקרון כל המדינות באירופה, ובכן, יהודים, משכו וקנו בעוד מועד את שטרי המדינה של פרוסיה ושל יתר הממשלות הקטנות של גרמניה וכל מי שיהיו בידו שטרות כאלה סופו להתעשר, וכל החקירות של ר' אהרן לא יועילו להקיסר הרומאי, הנואף והפחז כמים. הוא ירד מכסאו ואחריתו עדי אובד, ועם הצרפתים יתחיל עוד הפעם בריבולוציות חדשות, ונדרכו ישפוך דם כמים. ובכן, טובת ישראל דורשת שלא יהיו עקשנים ויאמינו באמונה שלימה באלהי אבותיהם, כי הוא בחדאי יודע מה שהוא עושה והוא נלחם להם בצרפת העתידה להקרע לשנים עשר קרעים ולהשיב לגרמניה את אלזס־לותרינגיה, אשר גזל מהם נאפוליאון הראשון.

שמע ר' אהרן ברלין ואמר, כי אם, ח"ו, תתקיים נבואת אסתרקין, הרי גם הוא מזהיר ומודיע, כי צרות חדשות הבואנה על עם ישראל בכל העולם כולו, השנאה לעם ישראל תגבר, ופרוסיה השכנה הקרובה לרוסיה תכניס את ארסה אל לבות הרוסים, וכל השבה לאידם של הצרפתים, שבח לאידם של ישראל, ואם אסתרקין בהורת חזן, עמד בשבד ה' ויודע מראש מה שגזר הקב"ה על המדינות, אזי צריך הוא להוסיף, כי קצף גדול יצא מאת ה'

על עם ישראל והוא חפץ לענוש אותם קשה, בעד איזה עוונות — אינני יודע, אבל יודע אנכי, כי כל מדורי גיהינום מוכנים לנו, אם תתאחד גרמניה ותהיה לממשלה אדירה וסופה להפוך את העולם לתוהו ובוהו. ובנוגע לנאפוליאון, עוד הפעם אני אומר, כי כל ישראל שאיננו כפוי טובה להשושלת הנאפוליאונית הוא חוטא ופושע אם ישמח למפלתה. ואם גם גרמניה תתאחד, גם זהו פרי הגאונות של הצרפתים, כי המהפכה של שנת 1848 שהיתה בצרפת משכה אחריה מהפכה כזו גם בגרמניה, ובכן, צרפת עוררה את החשק של גרמניה להתאחד, ואסתרקין וסיעתו קבלו השפעה מהיונקרים הפרוסיים, וחרפה היא לעם ישראל להיות מושפעים משפלים כאלה.

— יהודים! ימח שמם וזכרם של הגרמנים עם כל חכמותיהם והמצאותיהם!

מדי התווכחם כבר החלו שעות העבודה והעם התפזר, ובאותו יום נפרד העם לשתי כתות שונאות זו את זו: האחת גרמנית, ואסתרקין המולטקאי עומד בראשה, והשניה — „ברליניה־צרפתית" ור' אהרן ברלין הנאפוליאוני בראשה. עברו כשני ירחים והנה מבעד החלונות המרובים של בית הכנסת של זקני ראו המתפללים, אשר עמדו מעוטפים בטליתותיהם ותפיליהם, את אסתרקין הולך, מראהו מראה מנצח ועלה גדול בידו ומראה אותו אל העם. „הנאפוליאונים" פנו אל ר' אהרן ברלין ויאמרו לו:

— אסתרקין עומד בחצר ומנענע באיזה עלה. פני ברלין חוורו כמת, ואסתרקין נכנס אל ההיכל פנימה, ויאמר: הוא כבר אבוד!

עזבו את מקומותיהם וצעקו בקול:

— מי אבוד? מה אבוד?

לקח אסתרקין את הגליון וקרא את הטלגרמה מברלין, המודיעה, כי נאפוליאון בראש מחנה גדול של מאתים אלף איש מסר את עצמו בידי הפרוסים ושלח מכתב אל המלך וילהלם בזו הלשון:

„אחר אשר בקשתי את המות בראש צבאותי ולא מצאתיו, הנני מוסר את חרבי בידך".

לשמע דברים אלה צעקו כל הנאספים פה אחד ובתוכם גם האסתרקינים:

— בהיך דיין האמת!

וישאו את קולם ויבכו עד שנשאר אסתרקין לבדו ממש, כי אפילו בני כיעתו הביטו עליו באותה שעה כעל שופך דמים, באלו הוא מסר את נאפוליאון בידי וילהלם.

בשובי אחר התפלה הביתה, מצאתי את אמי ז"ל, שהיתה בחודש האחרון של הריונה האחרון (ומאותה לידה בעוד חודש ימים שבה לאל וכבר היתה חולה אנושה) יושבת ומתמוגגת בדמעות וקוראה העתק ממכתבו של המנוצח נאפוליאון אל וילהלם המנצח, אשר כבר המציא לה אישה השני, אבי חורגי.

— כמה מן היופי ימן האצילות יש במכתבו — אמרה בבכי, וכמה מן האכזריות הוכיחו הגרמנים במלחמה זו, אפילו על פי ספוריו של אסתרקין עצמו.

ה.

כטפה מן הים היא ממה שהעליתי בזכרוני מתקופת המלחמה ההיא ואסיים ביחס שני המטיפים שהזכרתי אל המלחמה הזאת.

המ"מ הקלמאי היה כולו על צד נאפוליאון. קשה היה לשער ולהעלות על הדעת, כי ירא שמים כזה יעמוד לימין מדינה מופקרת כצרפת. אבל מ"מ זה, העשוי לבלי חת ומשמיע מה שבלבו בלי שום משוא פנים להעשירים ובעלי הזרוע, היה מגלה להמון, כי עליו להתפלל, שלא תגבר, חס ושלום, פרוסיה. וזכורני, כי פעם אחת השתמש במלה, אשר לא ידע ההמון את פירושה, באמתו:

— נאפוליאון הוא א ל י ב ע ר א ל ע ר מענש, וביסמארק הוא, כפי הנראה, א „פֿאַרחוטש" ובוודאי גם רמאי במקצת ושונא־ישראל גדול. בגרמניה כורכים טומאה ביראה, והיונגאַטש הגדול ביותר יש לו פנים של ירא שמים. אך האידישקייט שוקעת שם. ואילו בצרפת — היהודי הוא או יהודי ירא שמים או לגמרי לא יהודי, שאינו מתערב כלל בעניני אידישקייט. באנגליה היהודים הם יהודים שלומי אמונים באמת. מחוצף פנים כגייגער'ל ימח שמו, יכלה להיות לו תקומה רק בגרמניה, ובצרפת היו אומרים לו: „אל תהיה שוטה! אם יהודי אתה, ובכן היה יהודי, ואם „גוי" אתה — הוה גוי!" הלא תבינו, דבותי, כי על האידישקייט אני מדבר, ובנוגע לאידישקייט — הצדקה עם מורי ההוראה

שלכם, האומרים, כי הדייטשעלע לא ירדוף את היהודים סתם בעלמא, ולא יהא פשוט מיצר לישראל בשעה שירים ראש, אלא הוא יעשה משנאת ישראל מין שולחן־ערוך ר"ל. מורי ורבותי! שימו זאת על לבכם (בנגון אמר זה), כי על חטא השולחן ערוך של גיגר"ל יקום לנו שולחן ערוך חדש נוסח גרמניה נגד כלל ישראל, ושם, ר"ל, יהא כתוב: "טוב שביהודים הרוג (בנגון) טוב שביהודים הרוג!" ישמרנו השם ויצילנו! — —

הדרשה של המ"מ מקלם הטילה רעש, אם כי ביחס אל דרשותיו התדירות לא עלתה יפה; לא היתה בה אותה האש, שהצטיינו בה כל דרשותיו והעם פנה אל הירשלי דינוב שיבאר הוא את הענין, והוא ענה, כי בבית הכנסת הקר (די „קאַלטע שול") יספיד את נאפוליאון (עצם לשונו), כי מחויבים כל בני ישראל לספוד ולבכות את העם הגדול הצרפתי שנפל בחרב. לשמע דברים אלה בא אסתרקין וכל סיעתו ואהרן ברלין וכל סיעתו. הנואם לבש את בגדיו עם השרוולים הרחבים ומצנפת מהודרה בראשו. בית הכנסת היה מלא, וב„עזרת נשים" דוחקא דצבורא ממש. והנואם התחיל ברגש:

— אבל גדול הוא לעברים היום! כי נאפוליאון, כפי הנראה, ירד מכסאו, ולא יהיה עוד נין ונכד לאותו אבי־השושלת, אשר בכל מקום ובכל זמן הסירה חרפה מעל עם ישראל, אבל זהו ענין פרטי. והענין הכללי המר הוא, כי נפל עם צרפת, אותו העם, אשר בידו אבוקה להאיר לכל באי עולם וכמו שולח ממרומים לפלס נתיב לדרור, לאחוה ולשוויון, ועל "עם בני ישראל להתאמץ שלא יתיאשו מן הדגל הזה, כי יפול הדגל הזה, אזי תמעט שאין תקומה לעמנו. והגרמנים בשום אופן אינם נושאי הדגל הזה. אבל אין להכחיש, כי הגרמנים המה נושאי דגל אחר: דגל המדע ודגל הסדרים, אשר הוא חסר מאד לעם ישראל ומבין, שבשבי הנראה, נצחונם הוא נצחון גמור. על כן צריכים נערי בני ישראל להשתמש במקרה זה ולנסוע כנופיות כנופיות לגרמניה להשתלם שם בחכמות ומדעים וללמוד מהם את הסדרים, ואזי תצמח מזה תועלת גדולה ליהודים וליהדות; כי צריכים אתם לדעת, מורי ורבותי, כי אפילו ה„גאונים" שלנו אינם יודעים לבאר פסוק כצורתו, ואינם יודעים את התלמוד כלל, כמו שיורעים אותו הגרמנים.

לשמע דברים אלה, נשמע רעש בבית הכנסת:

— עפרא לפומיה!

ואחד מן הזקנים צעק בקול:

— יסכר פי דוברי שקר!

— כי יש תורה בגויים — אל האמין! אמרו חכמינו.

הצעקות הללו, אשר הפריעו את הנואם הביאוהו לידי כעס וגם הוא הרים את קולו וצעק:

— „עד מתי תוליכו שולל את העם? מה אתם יודעים מן התורה? האם הפלפולים הם מדע? מי מכם יודע איזה רב יסביר לכם, מתי חי רב פפא? איזו שיטה היתה לרב פפא? איזו מלחמה היתה שנהרג בה ר' עקיבא? עם מי נלחם? בשביל מה נלחם? היודעים אתם בבירור, בלי „חכמות", איפה היא ארץ כוש, אשר מלך בה משה כארבעים שנה? הרי זהו פרק שלם מימות משה רבנו! היודעים אתם, מי המה הפרושים? במה, סוף כל סוף, נבדלו מהם הצדוקים? האם יודעים אתם אפילו פרק אחד ב„זהר" כמו שיודע אותו דיליטשי? האם יודעים אתם, מי היה הר"י, אחד מבעלי התוספות, אשר אתם מזכירים את שמו תמיד: „ותימא לר"י" ומתרגמים באופן כזה: „איז דעם ר"י אַ וואונדערוי" וויבד אוך וועה איז אייך, אינכם יודעים אפילו, מתי חי ומה רצה, ובשעה שאתם קוראים את אגדות חז"ל, כגון מנשה הרג את ישעיהו, אינכם יודעים מתי חי ישעיהו ובשביל מה הרג אותו מנשה. האם זהו דבר פשוט, כי היה מלך בישראל מנשה ונביא בשם ישעיהו, וקם זה והרג את זה? ידיעה כזו, כלומר, איידיעה שאתם מכנים אותה בשם ידיעה — זהי חילול התורה ממש, ושאלו את כל גייגער, והוא יגיד לכם, והמגיד הקלמאי אשר באמת אני מודה, כי ירא שמים הוא יותר מגייגער ומוכן למות על קידוש השם והתורה, יותר מכל רבני גרמגיה, בכל זאת בידיעותיו הוא כנגדם כנגד לגבי ענקים. אתם שורפים את „מורה נבוכי הזמן" (מעשה שהיה) ואת „הנפש" של אַריסטו. בעיניכם נחשבו שני הספרים האלה לאיזה מין אחד, ואינכם יודעים את ההבדל הגדול שביניהם. כי מכם מבין שורה אחת מספר „מורה נבוכי הזמן"? ואיך אתם שורפים ספר בפלא כזה, אשר אינכם מבינים בו אפילו פירוש המלות לא רק את העניו? ואת ה„מצפה" הרי

אתם מבינים! ובכן, הלא ניכרים הדברים, כי אינכם מתיגעים כלל להבין מה שצריך ידיעה, האם מבינים אתם את "התוספות" כדבעי? בשום אופן לא! מי מהמכונים "גאונים" יתן מושג נכון לתלמידיו, מה הוא ההבדל הפלגמי שבין פסקי רש"י ופסקי ה"תוספות"? ערלים אתם ולא עברים! ואולי פריחתה של גרמניה, אשר תבואו אליה עכשיו לרגלי המסחר, ובניכם, סוף סוף, יבואו שמה להשתלם במדעים, תביא לנו תועלת ותשנה את צורת ישראל במסחר, בתורה ובמדעים...

העם התקצף כל כך עד שלא נתן עוד לכלות את דבריו, ודרשתו נפסקה, והרעש הגדול שהיה בין החוזרים מביהכ"נ בהמון רב התבטא במסקנה כזו:

— שני הדרשנים לא הצליחו, כפי הנראה. בעניינים אלה יש לקחת דברים רק עם אסתרקין ועם אהרן ברלין, ושני אלה הסבירו לעם, כי המה שוגים, כי דווקא שתי הדרשות הללו עלו יפה מאד והן מוכיחות בעליל, כי מצד אחד צדק באמת אהרן ברלין (כך אמר אסתרקין בעצמו), כי יש סכנה ליהודים במפלת הצרפתים, אבל בשום אופן איננו צודק בנוגע למפלת נאפוליאון, "ומי שבוכה על כמותו, תמקנה שתי עיניו"; אבל מן הצד השני, צודק אני בהשקפתי על חשיבות עם הגרמנים בנוגע לסדרי החיים, ואם באו סוף סוף הגרמנים לידי מסקנה, כי הגיעה תקופת הדרור, אז יביאו המה את הדרור לעולם בסדר ומשטר, עד שיהיה בנין עדי עד, והצרפתים המה תמיד פחז כמים, מכבֵּזים דרור ואחר כך ממליכים עריץ כנאפוליאון, ואין ממש בכל שיטתם, והציקר, כי כל שינוי ושינוי בחייהם מביא לידי מלחמות ושפיכות דם, לעניות והפקרות, ובשביל כך רואה אני את העתיד בעין יפה, ושיטת אהרן ברלין היא פשוט רחמנות של אדם רך הלבב, ולפי שיטתי צריכים היהודים להיות ממשיים ולא חולמים, וכל מה שדיבר דינוב בנוגע לידיעת התורה, יש בהם הרבה מן האמת, אם כי גם הרבה גוזמאות יש שם, כי באמת גאוני המדע תמיד מועטים, ואין צורך לומר, כי הגר"א זצ"ל ידע, בתי חי רב פפא, ושיטת רש"י ובעלי התוספות לא פתיה מגייגרר, אם כי, אולי, לא ידע מהי חיו גדוליהו בתקופת הנוצרים, ובזה אין רע כל כך, ואולי אינו יודע גייגרר, מהי חיו גדולי בני ישראל לספירת ישראל.

העם החל להרגע, ואסתרקין וברלין היו בכל זאת שניהם עצובי־רוח והסכימו שניהם, כי חדשות ונצורות נשקפות לכל העולם ולעם ישראל בפרט ממלחמה זו. — — —

עברו חדשים והשמועה נפוצה בעיר על ידי „המגיד" ועל ידי יתר העתונים העברים וגם הגרמניים, וה„קול מבשר" באידיש, אשר התחיל העם לחתום עליו, כדי שלא יהא זקוק עוד לאסתרקין ולא לאהרן ברלין ולסיעתם, כי המלחמה הכניסה איזו שאיפה חדשה אל שדרות העם הרחבות, וההתחלה היתה מצד בית המדרש פ"צ (פועלי צדק) מצד אחד, ומצד המשרתות שבבתי ישראל מצד שני, ובשביל כך נקרא העתון בשם „די צייטונג פון די דינסטמיידלעך", וחלק אחד מן העם היה מתרעם על צעדערבוים, כי מתעסק הוא בדברי שטות כאלה, והאדוקים היו אומרים בלעג:

„מה מן התימה אם צעדרבוים האלמן דואג לטובת ה„דינסטמיידלעך", מפני שסוף סוף לא מוזר לו לצדערבוים המזמור: „ויהי בחצי הלילה" ואודיסה, בדרך כלל, אינה שונאת דינסטמיידלעך".

על ידי כל העתונים האלה נתפרסם, כי צרפת הורידה את נאפוליאון מכסאו וביטלה את השושלת הנאפוליאונית וכי הקיסרית, אשר הסבה את כל המלחמה, ברחה מפאריס ללונדון, והצרפתים החרימו את הרכוש הפרטי והכריזו „קומונה", ופה החלה מלחמה חדשה, מלחמה פוליטית, פילוסופית, וכמובן, בטלנית בין כל שדרות העם, והשתתפו בה לא רק המלמדנים והמשכילים והחרדים, כי אם גם אחדים מפ"צ ומאותן הדינסטמיידלעך.

המלמדנים והחרדים אמרו בדרך צחוק, כי הצרפתים יצאו מדעתם מרוב צער ובטלו את ה„שליס'לך", כלומר את ה„שלי" ו„שלך" (או כעצם לשונם ממש: „פון צרות האבען זיי פאַרוואַרפען די „שליסעלאַך"). המשכילים גם כן התיחסו אל הקומונות בשלילה, והחלו להתפלסף, אם נמצא רמז לסיטה זו בתורה ובנביאים, ובאו לידי מסקנה, כי היובל הוא גם כן איזה מין של קומוניות. אבל, אמר אחד מהם, גם היובל הזה היה מעין גזרה שלא היה יכול הצבור לעמוד בה, כגראה מתוכחת הנביאים, אשר הוכיחו את בני ישראל על אשר לא שמרו את היובל. ובכן, זוהי שטות.

אסתרקין אמר כמנצח, כי הוא הרי התרה מראש, שהפוחזים האלה בהפקרא ניחא להם, ועכשיו הפקירו גם את הרכוש, ועוד הפעם יגרמו לשפיכת דמים, כמו שנבא הוא, ובפנותו למתנגדו הפוליטי ר' אהרן ברלין, אמר: "לו היית בפאריס, כי אז החרימו את מרתף היין שלך".

ואהרן ברלין, אם כי היה נבוך מאד מענין זה וכפי הנראה היה חס באמת על מרתף היין שלו, אמר בכל זאת:

— אם הצרפתים מכרעים איזה דבר, יש בו וודאי תועלת גדולה, ואל תלעגו, בוודאי תהיה תסיסה כזו בעולם, ותקונים גדולים ביחס בעלי־החון אל בעלי העבודה.

וה"דינסטמיידלעך", אם כי קראו בעינן את ההתנפלויות של ה"קול מבשר" על המהוצפים הגדולים והכופרים הצרפתים, אשר אינם מאמינים כי "ה' מוריש ומעשיר", בכל זאת התעגגו מאד לשמוע את העובדות בנוגע להחרמת הבתים והרכוש, ובעלות חבית היו מתאוננות באזני בעליהן ומכיריהן בזה הלשון:

— מיום שפראנצויזען נטרפה דעתם עליהם, נעשו כמעט כל הדינסטמיידלעך מחוצפות ביותר.

כדאי לציין, כי משנת 1871 חדלו שני המטיפים הנ"ל לבקר בעירנו. לכל אלה העניינים והשיחות על דבר ה"שליסעלאך" בא הקץ וגבור חדש נישא על שפתי הבטלנים והמתפלספים ושמו טייר. כל הסוחרים והירֵאים, גם המשכילים, במחילה מכבודם, הללו אותו ונתנו כבוד לשמו, כי הוא בא והחזיר את העטרה ליושנה, כמו שהיו אומרים המשכילים, וההמון היה מברך איש את רעהו בקול רם: "מייר האט אומגעקערט די שליסעלאך". ובכן, עוד הפעם ששון ושמחה ומאז החלה תקופה חדשה, תקופה של התיחסות בכבוד גדול אל קיסר גרמניה ואל ביסמארק. וסוחרי הצמר במוהילוב הביאו מין של "דראפ" חדש, צבעו כמעט צהוב־אדמדם והיו קוראים אותו בשם "ביסמארק" והחייטים מבית מדרש הפ"צ היו סובבים את פתחי הגבירים ובעלי הבתים והיו שואלים האם יש להם כבר "פאלטו־ביסמארק" ("מעיל של ביסמארק"). יזכורנו, כי בבית התפילה של זקני באו בימים הסובבת כמעט כל באי בית התפלה מלובשים במעילי ביסמארק מלבד אהרן ברלין, אשר היה בויצא מן הכלל, וגם בשעה שתפר

לו „פאלטו" (מעיל) חדש. בחר בצבע כחול והיה אומר, כי הצבע ביסמארק קורע את לבו (טוהט אים א ריס אין הארצען).

ובכן ביסמארק גרם פרנסה ליהודי־מוהילוב, ממש כמו שנבא המרא דאתרא בשעת בירור דינו של אסתרקין עם אשתו. — — —

בשהוכרזה המלחמה המזרחית בשנת 1878 כבר הייתי נמשך על פי זכרונות־ילדותי ללכת קודם כל אל בית הכנסת, ושם שמעתי את קריאת המאניפסט מפי הרב של הממשלה ה ל פ ר י ן, שגאם אחר כך נאום אשר הפליאני בסגנונו והביע רעיונות אשר שרטו בלבי שרטת מפני ההתבוללות היתרה שהיתה טבועה בהם. בכל זאת נפלאתי לשמוע דברים נפלאים בסגנונם הספרותי ובציטטות המצויות מכתבי הקודש, אחרי אשר כבר ידעתי את הרב הזה, שאף על פי שהיה עסקן גדול בצרכי צבור, בכל זאת היה עם הארץ גמור ושפתו הרוסית היתה מגומגמת מאד. הוא היה תלמיד בית הספר לרבנים שבז׳יטומיר והיה מתלמידיו של אייכנבוים, אב״ג וצווייפל, והזכרונות על דבר צווייפל, כלומר, הספורים שהוצאתי מפיו על דבר שלשת חכמי ישראל אלה, וביחוד על דבר האחרון הקרוב ללבי, יצרו איזה קשר פנימי ביני ובינו, אם כי לא היה בו שום תוכן עצמי. וזאת הפעם נפלאתי לשמוע את נאומו המצוין.

גם דודי, שהיה באותו מעמד, שאלני:

— מה תאמר על דרשת הרב הפעם?!

— דרשה זו נפלאה מאד, אם כי ההתבוללות שבה צורמת את נפשי — עניתי.

— גם אני מתפלא מאד — אמר דודי — באיזה אופן באו המצאות כאלו לעם הארץ כזה.

ביהוד הרעיש את לבי, וגם את לב דודי, ציורו, אשר בו צייר את מצב הרוח של אלכסנדר השני, בפנותו אל כל הממלכות להיות לו לעזר נגד טורקיה, הרודפת את נתיניה הנוצרים, ובראותו, כי אין איש, הוכרח לשלוח את הרבו, להלחם יחידי בעד בני אמונתו ודתו, והנאום המלין עליו את דברי הנביא „פזרה

דרכתי לבדי ומעמים אין איש אתי ואדרכם באפי וארמסם בחמתי" וכו'. ובפנותו אל היהודים, אמר, כי ילכו במסירות־נפש למלחמת־מצוה זו.

— כמה פעמים אמרתי לכם והנני אומר לכם גם עכשיו, כי אין לנו מולדת אחרת,־חוץ מרוסיה!

גם אני וגם דודי שאלנו זה את זה, מתי דבר הרב דברים כאלה עד כה? ויהיו כל הדברים האלה כחידה בעינינו, עד שבא נושא האגרות והביא את העתונים ממוסקבה ומפטרבורג ושם נדפסה דרשת הרב מינור אשר דרש בבית הכנסת במוסקבה לכבוד הכרזת המלחמה, והנה היא אות באות ומלה במלה כדרשת הלפרין.

מצאנו את חידתנו ודודי גילה לי סוד, כי להלפרין היו שומעים המקבלים שכר שמיעה במוסקבה ובפטרבורג וגם באודיסה, בחיי שוואַבאַכר, להודיעהו את דרשות הרבנים שם, והשליח שלו הקדים לבוא העתונים.

ובכן, נודע לי דבר, אשר אחר כך ראיתיו בפועל, גם בנוגע אלי ולאחרים. מלבד הרב הלפרין, הרב הרשמי, מצאתי בקיירטש שני רבנים מאושרים כעוזרי הרב, שניהם היו מורי־הוראה בישראל, ושניהם היו בימים ההם מן המצוינים שבין רבני קרים. האחד מהם היה ספרדי מלידה ומבטן, והיה רב בן רב בן בנו של רב, ושמו היה ר' וולף אהרן, ומענין מאד באיזה אופן נתקבל לרב בעיר קיירטש. בשעת מלחמת קרים, בימי ניקולאי הראשון ונאַפּוליאון השלישי נלקחו כל יהודי קיירטש בשבי, הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם. יש אומרים, כי היהודים בעצמם בקשו שיקחו אותם בשבי, כדי שיוכלו להשתמט מעבודת הצבא ברוסיה, אך לא יכלתי להציל שום דבר אמת מפי זקני הדור הזה. אבל השבי הזה הוא עובדה, וכולם נשלחו לקושטא הקרובה, ושם הכתירו להם לרב את הרב הספרדי ר' וולף אהרן. ואחר כך, כשיצאו משביים ושבו לארץ מולדתם, הביאו עמהם את הרב שלהם. וכפי שהאריך ימים, ובימיו נולד דור חדש בקיירטש, זכה לראות שני דורות של הזקנים השבויים שבחרו בו ביכי שבויים, והיה להם לאב ולפטרון בארץ נכריה. וכשבא לקיירטש בחרו לו שם משפחה חדש — „פיגשאל". איך באו לידי שם זה, לא יכולתי להציל מפי התושבים ידיעה נכונה. הרב בעצמו אמר לי, כי כך נגמר על ידי אחד מזקני הדור ושמו ש נ ע ע; וכאשר שאלתי את שנעע זה בעצמו, ואמר לי, כי כפי שצריך היה לעשותו לבתין רוסיה בחרו לו שם משפחה

של איזה מת מבין השבויים, אבל בדרך כלל התיחס שגעע זה אל שאלתי כאל דבר שאין כדאי לטפל בה.

— מאי נפקא מינה — אמר — צריך היה ליהן לו איזה שם — ונתנו.

ושם הרב השני היה ר' שלמה מארקוב. הוא היה יליד רוסיה והיה מלמד באחוזתו של עשיר אחד מערי הנגב, ובאחוזה זו היה מלמד לבני הגביר והיה שוחט ובודק ובעל תפלה ובעל תקיעה ובעל קריאה לכל בני הישוב. ולתכלית זו, כדי שיהיה ליחיד שהכל תלוי בו, השתלם גם בהוראה ויטע אל הגאונים שבערי ליטא וקבל סמיכות להוראה.

ובכן, היו בקיירטש שני רבנים, הראשון היה באמת למדן גדול ובקי בכל השו"ת של רבני ספרד ובעל מדות מצוינות מאין כמוהו, טיפוס של אדם רוחני כזה קשה היה למצוא בין יהודי קרים. והשני, ר' שלמה, היה גם הוא בקי בהוראה ונוסף לזה היה מושלם, כלומר, ידע היטב את דקדוק שפת עבר, סופר מצוין בשפת עבר, ידע לדבר רוסית, בקי בתנ"ך, והיה מצוין בכל השלימות הנצרכת לכלי קדש בישראל. הוא היה מוהל מומחה, בעל תקיעה ובעל קריאה נפלא, על פי דקדוק השפה והטעמים. גם בעל־תפלה נעים מאד היה, וכדי שלא תהא מחלוקת בין שני הרבנים, עשו אנשי קיירטש דבר מחוכם לפי דעתם: השיאו את הבן־יחיד של הרב וולף אהרן לבתו של הרב ר' שלמה, ונעשו מחותנים זה לזה, והבן והבת עזרו על יד הוריהם לעסוק בעניני צבור. אבל קרה אסון, ובנו היחיד של הרב ר' וולף אהרן מת בעצם ימי עלומיו והניח אחריו יתומים קטנים, ואשתו האלמנה היתה כל כך אוהבת את אישה המת עד שהתאבלה עליו כל הימים ולא נישאה לאיש. האהבה להנכדים היתומים ולהאלמנה העצובה גרמה לכך, שבין שני הרבנים נעשה קשר רוחני גדול עד שאי אפשר היה להם לחיות אפילו שעה אחת איש בלעדי רעהו. וכשהיה אחד מהם חולה, היה השני מתפלל בשלומו של חברו בסגנון כזה:

— כי אם כלה ונחרצה מאתך, רבונו של עולם, להעבירו מן העולם, קחה־נא גם את נפשי.

אהבה כזו בין שני רבנים בקהלה אחת לא ראיתי ולא שמעתי בעודי, וכשמת האחד מהם הניחו מקום אצל קברו גם בשביל השני, כדי שיהיו קבורים יחד.

וכשהייתי בקירטש בפעם האחרונה בשנת 1908 ראיתי אותם קבורים יחדיו תחת מצבה אחת.

כחמש שנים לפני בואי לקיירסש בפעם הראשונה, היה שם זקני ר' זימל לבקר בבית בנו ר' משה חפץ, ונעשת ידיד ואוהב לשני אלה הרבנים, וכשבאתי לקירטש כתב זקני להרבנים, כי יקרבו אותי ויכניסוני אל מחיצתם וילמדו עמדי בעתות הפנויות שלהם, כדי להמשיך את תורת עלומי שלא תשכח, חס ושלום.

ושני אלה מלאו את בקשת זקני על צד היותר טוב, וכשהייתי פנוי מחברת הגימנסיה, הייתי מבקר אצל הרבנים והיינו מתפלפלים בכל חדרי התורה.

כשהוכרזה המלחמה, היו משוחחים עמי, ביחוד הרב הזקן ר' וולף אהרן, על דבר המלחמה הקדמת, כלומר, מלחמת קרים, יען מספרים בשמחה רבה, כי מצב בני ישראל בדרך כלל נשתנה הרבה לטובה לרגלי ההשכלה, שעשתה הרבה, כי עם ישראל איננו חשוד כל כך בפראות בעיני העמים שכניו, כמו שהיה בימים ההם. ועל זה המליץ הרב ר' שלמה, כי „המות והחיים ביד הלשון". על אבותינו אשר היו גדולים בתורה ובמדות והרבה מהם גם בידיעות של חול, הביטו תמיד בבוז ובחרפה רק מפני שהיו עלגי לשון בבואם בין העמים. וכאשר שאלתים:

— האם עכשיו אין הם מרגישים בוז וחרפה מצד הגויים לעם ישראל?

— קנאה ושנאה אנו מרגישים — השיבו — אבל בשום אופן לא בוז וחרפה.

זכורני, כי *פעם אחת כתבתי את זכרונותי אלה ליל"ג יוהשיבני*, כדרכו בעקיצות: „קיירטש איננה בשום אופן מן הק"קים שבישראל, ומשום כך היו לה רבנים השופטים על מראות החיים כבני אדם ולא כרבנים..."

הרבנים האלה דנו גם כן על-ההבדל שבין ימי אלכסנדר השני וניקולאי הראשון גם בדרך כלל, ומפיהם שמעתי בפעם הראשונה בימי חיי, מה שקראתי אחר כך בספרי פליכאנוב, כי מלחמת קרים היתה תחבולה מצד אירופה להחליש את ארץ רוסיה ואת עריצותה, ומלחמה זו, כלומר, המלחמה האזרחית, היא תחבולה מצד אלכסנדר השני ועוזריו בהנהגת המדינה להחליש את המהפכה אשר בפנים המדינה.

— אבל — אמר הרב ר' אהרן וולף — אינני מסופק בדבר, כי כפי שצעיר אתה בימים, עוד תראה בימיך, כי המהפכה תגבר סוף סוף, ומכל בית הקיר"ה

אשר הרב הלפרין מתפלל בשלומו ואינו נותן לשום חזן לנגוע בתפלה זו, לא ישאר שריד ופליט.

וזרב ר' שלמה, כבעל תנ"ך, השיב בזה הלשון:

— אחרית בית רומנוב תהיה כאחרית בית יהו.

וכאשר שאלתי את הרבנים, בעד מי הם מתפללים בלבם בנוגע למלחמה זו, השיבוני בזה הלשון:

— הלא תלמודיים אנחנו וכלל גדול בידינו: „הלכה כר' ישמעאל!"

גם בין מורי הגימנסיה היו שיחות על דבר המלחמה, וכמעט בכל שעור ושעור היה כל אחד מהם מפריע את שעורו בנבואות קטנות על דבר המלחמה. המורה זסטירץ, צ'כי מלידה ומבטן, מורה שפת יוונית, והמורה שושאק, דאלמאצי מלידה ומבטן, מורה שפת רומית, אמרו, כי סופה של מלחמה זו יהיה שחרור כל עמי הסלאבים וכבוש קושטא על ידי הרוסים.

המורה לופשה דונטשנקו התנבא בתמימות ובישרנות, כי רוסיה תספח אל מדינתה את כל הים השחור. ורק המורה סוקולוב, גם כן מורה שפת רוסיה וספרותה, אמר, כי תוצאות המלחמה הזאת תלויות בביסמארק, וכפי שאדם זה הוא ערום בפוליטיקה, יוכל היות, כי לא יתן לרוסיה ליהנות מפרי נצחונה.

המורה זבינצוב, כמדומני, שהיה מוסקבאי, בכל אופן מבני פנים רוסיה, אמר, כי אנגליה לא תתן לנו בשום אופן להרים ראש על יד הים השחור. רק המורה אוסטנסקי, אשר בכל דרכיו היה מעין „מדרש־פליאה" — (היה מהנדס מצוין ובקי בכל חדרי הכלכלה הפוליטית, נאור וליצן, רווק ושונא נשים, חניך בית הספר של הישועיים בפלך קובנו, אשר יסד גליטובסקי בשעתו) — התיחס, כפי הנראה, אל המלחמה הזאת בשלילה גמורה. ולתלמידיו הרוסים, כמובן, אשר כדי להכעיסו היו מקיפים אותו בשאלות על עתידות המלחמה — היה משיב תשובות ישועיות בלשונו האירונית:

— מן המתמיהין אתם, הלא שם לוחמים, ובוודאי יודעים הם בשביל מה לוחמים ושופכים דם, ולכל הדעות דם איננו מים. ואני איננני יודע את הפורמולה הכימית בנוגע לתערובות דם של רוסים וטורקים, אבל בוודאי יצא מזה איזה דבר. ואנחנו הרי אין אנו מוכנים עוד למות, נחיה ונראה.

ז.

בשעת ההפסקה בין שעור לשעור יצא פעם חברי נלידוב (בנו של הגנראל הידוע נלידוב, שהיה ציר רוסי בטורקיה, ואשר אחר כך נשא לו פה במוסקבה לאשה את בתו המכוערת של הפרופיסור זכרין), החל לקלל את אוספנסקי באמו, ויאמר, כי כל תשובותיו הן כחצים שנונים בלבו של אדם רוסי.

— כמה מן הליצנות יש בתשובתו — אמר נלידוב — וכישועי גמור הוא מתלוצץ במלכו ובשיטתו.

וביחוד היה מחקה אותו בקולו ובדבורו:

— הרי שופכים דם, ובודאי יודעים בשביל מה שופכים. ימח שמו — אמר נלידוב — ודאי מן הפולנים הוא ואיזו אינטריגה פולנית יש בדבריו.

ובבתי הכנסיות, בבית הכנסת המודרני אשר בטבור העיר, ובבית הכנסת המיטרידסי, אשר בראש ההר ההיסטורי „מיטרידס", עסקו היהודים קודם בתפלותיהם ואחר תפלותיהם בבירור שאלות המלחמה. וביחוד האנשים אשר היו בימי המלחמה הסיבסטופולית. המה אמרו, כי אין כל ספק בדבר, שמלחמה זו תביא לידי כך, שאת ירושלים ימסרו ליהודים.

— כיצד? — שאל אחד מהם כנשוך נחש — מי זה ישיב להם?

— הממלכות הגדולות ואנגליה בראשן! — אמר הנשאל — כי יש בזה סברה גדולה, כי ליתן ל„פונקה" את קושטא אי אפשר ולהניח את ירושלים בידי הטורקים — גם כן אי אפשר, ואם ימסרו ליהודים, אזי לא תהיה כל קנאה בין האמונות.

— אתה שוטה ושמך שוטה, — אמר הגבאי אליעזר קריפס, אביו של קריפס הידוע על פי רבנותו באודיסה — מי ימסור את ירושלים ליהודים? מי ימסור? משוגעים חסרי־דעה?!

מחלוקת הדעות בנוגע לעתידות ירושלים קבלה צורה של מלחמת־אזרחים, כי קריפס דחף למתנגדו בדעה בשתי ידיו, עד שנכנס הרב ר' שלמה, ושני־הצדדים מסרו את דינם להרב.

הוא שמע בעיון את סברות בעלי הריב והכריע ביניהם באופן משונה כזה:

— שחרור האומות הקטנות על ידי מלחמה זו יכניס בוודאי בלבם של בני

ישראל הרהור השובה בנוגע לארץ־ישראל ויחזיקו בשיטת הרב הצדיק ר' צבי הירש קאלישר, ויתרגלו לקנות בתים ואחוזות בארץ־ישראל, ואם ירצה הקב"ה, בוודאי תצמח מזה איזו אתחלתא דגאולה.

ויסביר להם את דברי הנביא:

— „עוד אקבץ עליו לנקבציו", כלומר, מראש יהיו נקבצים ואם יהיו נקבצים מבני ישראל בארץ־ישראל, אז יקבץ עליהם הקב"ה עוד ועוד עד שיתגלה המשיח.

הגבאי ר' אליעזר קריפס, בשמעו את דברי הרב, אמר:

— במקום רבנים לא אעמוד, אינני יודע כלל, מה שהם חפצים, אבל יודע אנכי, כי הפסוקים לחוד והענין — לחוד, ובשום אופן לא יתנו את ירושלים לידי היהודים. רק זאת יודע אני בברור — הוסיף קריפס — כי רבים מבני עירנו, אשר נסעו לסן־סטיפנו ובראשם קוזיאטין הזקן והראבינער הלפרין נתעשרו שם בחשאי, וזהו ענין אחר, שאין לו כל שייכות לפסוקים.

מה שנוגע לזקן קוזיאטין הוא באמת שב מסן־סטיפאנו עם כיס מלא, כי תיכף בבואו קנה לו בית גדול בקייניטש ונעשה לאיש אמיד. ומה שנוגע להרב הלפרין, אם כי גם הוא היה בלי שום ספק בסן־סטיפאנו, ועל אודות הנסיעה הזאת דברו הרבה בעתונים העבריים־הרוסים ודרשו זאת לגנאי, כי זה לא לפי כבודו של רב בעדה נאורה לעסוק בתגרנות בכל זמן ועיתן, ומה גם בזמן מלחמה, בכל זאת הנני מסופק מאד, אם נתעשר שם, כמו שיצא עליו הקול. אבל, איך שיהיה, העם הביט אחריו, אבל הטאקט שלו הוא שגרם, כי כל הענין הזה נשכח במהרה, ולא פעל לרעה על יחס העדה אל הרב.

והמלחמה נמשכה, כידוע, בכל תוקף והרבה מאחינו בני ישראל הודו בפה מלא, כי במלחמה זו, כמו בכל מלחמה, „לא הפסידו היהודים, חס ושלום, הקבצנים לא יצאו ולא יצאי מכלל קבצנותם, ובעלי בתים שמטה ידם נתעלו שוב, ומעלי ה„מצלצלים" נתוסף להם חיזוק מעט, הכלל, בדיעבד, אפשר לומר על כל מלחמה „גם זו לטובה" ואין להרהר אחרי מעשיו של מנהיג הבירה הטובן במרומים".

כאשר הגיעה המלחמה עד הנצחון הגדול של טן־סטיפאנו, ורוסיה, היתה כבר

על יד השער של קושטא, הכרתי, כי הרוסים, עד כמה שאפשר היה לי להבין מן השיחות בהחוגים של הגימנסיה, בין המורים והתלמידים, היו מלאים שמחה, כי סוף סוף השיגה רוסיה את האידיאל שלה לכבוש את קושטא משאת נפשה מימי אולייג, וביחוד הכרתי אותות של שמחה ותקוות חדשות בין היוונים, אשר, כידוע, היה מספרם בקיירטש יותר ממספר אחיני בני ישראל.

חבר נאמן היה לי ושמו מרקופלה, אשר הייתי בידידות גדולה עמו ועל ידו גם עם משפחתו, ושם בא לי לשמוע את השיחות האינטימיות של היוונים בנוגע לעתידותיהם, והתמצית של שיחות אלו היתה, כי עכשיו הגיעה השעה לקוות, כי תקום יוון לתחיה ולשיבת שבותה, לחדש את ימי גדלותה כקדם.

אבל מצד בני ישראל לא ראיתי אצלם שום זיק של תקוה בנוגע לארצם, אשר גם היא היתה בידי טורקיה. ואילו בנוגע לארץ רוסיה, ראיתי ברור מאד, כי ההדדים התיחסו בפנים זועפות אל הנצחון הזה ודבר נפלא הוא, כי מפי עם בטלן שמעתי מה שראיתי אחר כך בעיני, כי אירופה כולה, ואנגליה בראשה, לא תתן ל„פונקה" להרים ראש. ואחרי כל הנצחונות האלה יכריחוהו לסגת אחור.

כל הדברים האלו זוכר אני כיום אהמול שעבר עם מסקנה כללית, אשר גם היא התבטאה באופן חריף כזה, עד שלא אוכל לשכוח אותה עד הנה, כי הצלחת רוסיה היא אסון לכל העולם כולו ולישראל ביחוד. ואם כי בפיהם התפללו בשלומה של רוסיה, הרי בלבם חפצו בנצחונה של טורקיה, כפי שהבינותי בימים ההם, בלי שום גימוק פוליטי, ורק מפני ההכרה, כי רוסיה היא בבחינת „וישמן ויבעט", וכדי שלא „יבעט" חפצו שלא „ישמן".

לא ארכו הימים, והנה מראש נשמע הקול ביחוד בחוגי הבנקאים ובין בתי המסחר הגדולים, ואחר כך נתאמתו השמועות האלו על ידי העתונים, שבראשם עמד אז ה„גולוס", כי נבואתם הרשה של היהודים על רוסיה נתקיימה, וכי הקיסר אלכסנדר השני נאות, לבקשת אנגליה ושאר הממלכות האדירות, לבלתי הכנס בשערי קושטא, ולכרות ברית עם טורקיה לפי שעה, ואחר כך יאושרו תנאי הברית על ידי הקונגרס בברלין.

אז ההל להשמע בהגיהם של היוונים איזה קול ענות חלושה, הם התמרמרו, כי תקוותיהם הגדולות בוודאי לא יתקיימו, כי התערבות ביסמארק בענין הזה היא

אית פוליטי לרעה. ולהיפך, היהודים היו מלאי שמחה ובינם לבין עצמם היו אומרים איש לרעהו:

— אכן, יש אלהים!

והנאורים שבין אחינו בני ישראל אמרו וחזרו ואמרו, אינני יודע על סמך מה, כי בהקונגרס הברלינאי התעורר, בלי שום ספק, גם שאלת היהודים ברוסיה וברומניה, ומפני "שנאת הזמן" ידברו טוב על "מרדכי" ויבקשו את עלבונו, ובכל חוגי הנאורים נשמע בחיבה וכבוד השם ב י ק ו נ ס פ י ל ד, וכולם אמרו פה אחד, כי זה האיש לא יחשה ולא ישקוט, ורומניה ורוסיה יקבלו "מנה אחת אפים" בנוגע ל"אזהרה ירושלים", כמו שמכנים הרוסים את בני ישראל.

נשתוממתי אחר כך לראות, כי הנבואות האלו הולכות ומתקיימות, ושאלתי את פי הרבנים:

— מאין ידעו זאת אחינו מראש, כי ביקונספילד ידרוש את זכויות היהודים ברוסיה ורומניה?

ועל זה ענני הרב ר' וולף אהרן, כי בלי שום ספק חברת "כל ישראל חברים" עשתה זאת, וכי החברה הזאת אינה כל כך רחוקה מעניני ישראל, כמו שחושב פרץ ס מ ו ל נ ס ק י ן, כי סוף סוף בכל הצרות הגדולות של עם ישראל — להם צר, ובחוגים הרמים והנשאים יש להם השפעה יותר גדולה מאלפי אלף סמולנסקינים.

איך שיהיה, בשעה שנקראו העתונים ונהפרסמו דברי ביקונספילד, ודברי וואדינגטון הצרפתי, אשר עזר על ידו, ותשובות שובלוב וגורטשאקוב, צירי רוסיה, אשר התנצלו בעד מדינתם, באמרם, כי יהודי רוסיה אינם ראויים עדיין לשווי זכויות — עלתה חמת הרוסים, וביחוד היוונים, על עם ישראל. ואז ראיתי בפעם הראשונה בעיר קיירטש, אשר כל תושביה מלאומים שונים התיחסו עד כה אל היהודים באהבה, מפני המצב הכלכלי הטוב שהיה בעיר הזאת הכוכנת להוף הים השחור, וכסחרה היה גדול ורחב, עד שפרנסתם היתה מצויה בקפץ — את נצני האנטישמיות, ויקללו את המשומד ביקונספילד והמליצו עליו:

— הזאב הזה אתה מרבה לפעמו, והוא — עיניו ליער.

ועוד דבר אחד חדש לגמרי נראה בעיר קיירטש בזמן המלחמה: הנועת

המהפכנים, ובראשם תלמיד הגימנסיה האלכסנדרונית ז'ייליאבוב, ועל ידו פעלה נערה, אשר אמרו עליה בחשאי ובסודי סודות, כי היא ילידת סימפרופול, עיר הפלך של טאבריה, וכי היא בת סינאטור, מי שהיה מיניסטר בימי ניקולאי הראשון, ושמה סופיה פ ר ו ב ס ק א י א. ועד עכשיו כתמיהה גדולה היא בעיני, איך לא שמה המשטרה עיניה באלה השנים, בעת אשר כמעט כל תושבי העיר היו עסוקים בנטיות השמות האלה.

אמרו עוד, כי יש איזה יהודי ושמו דייטש, אודיסאי מלידה ומבטן, והוא חבר לאלה המנהלים, והמה יעשו את רוסיה „חרבה וחרכה", עד שתהיה דומה לאנשים ולא לחזירים.

התוכן
של
הכרך הרביעי

אחרי המהפכה	צד
לונאצ'רסקי והעבדית	ז
שיחה עם גורקי	טז
טפוסים מן הילדות	
חוכמת גלות	כז
מדברי שקר הייתם	לב
חפקר חמין	מ
„טרם בולבא" העברי	מה
בנתוג בין הגבודים	נא
הבמלנים על קרל מרכס	ס
מחלוקת המפרשים	סח
חשוחד הראשון	ע
ע ו ל ל ו ת	
יהודים וגוים ברכבת	עב
לבוטות לחנוכמל	פו
אֶזֶן	צו
את אשר עשו אוכם מודיעים	קע
הקראית שבתאהתת	קפז
מנין שהרצל מנית תפילין	קכ
היהודים והמלחמות	
היהודים והמלחמות	קכצ

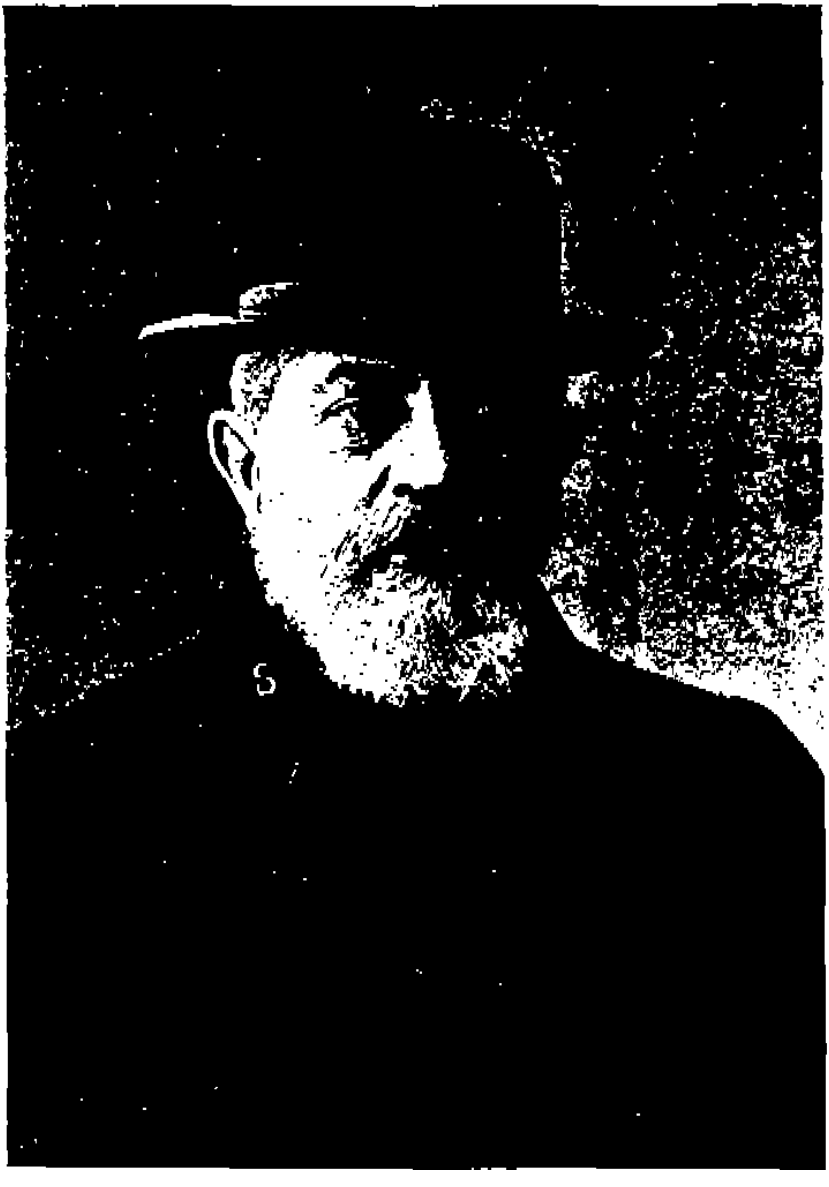
ת מ ו נ ו ת:

הפרוכקטור יונה (עבֶנֶת) אֶזֶן

המחיר במא"י		הוצאת "לקוט"
מקושט	מכורך	
		א. ספרי דת ומוסר
		עבילוהתיקה של כתי"ם, בספרים עבריים קלסיים
		תנ"ך של כתים — שפסוקיו, פרשיותיו, ראשי פסוקיו, מספרי עמדיו וכו' כולם בעברית, הדפוס מהודר, הניר דק ויקר, בכריכת בד גמישה.
	300	
		כתובים אחרונים, הכוללים ספרי חשמונאים א' וב', חכמת שלמה, יהושע בן־סירא, מגלת יהודית, מעשה טוביה ועוד, מכורך בד גמיש.
	150	
		בן־סירא, המיוחס ליהושע בן־סירא, עם הצעה והקדמה מאת י. ל. בן־זאב בצרוף נוסח בן־סירא עפ"י כתב־יד מתוך הגניזה, מכורך בד גמיש.
	60	
		משניות מנוקד, כל ששה סדרי משנה מנוקדים, האותיות גדולות, הדפוס יפה. בסוף הספר פירוש המלים הזרות והקשות; בכריכת בד גמישה.
	500	בשני כרכים
		ספר הזהר מנוקד עם סתרי תורה, מדרש הנעלם, פקודי אורייתא, תוספתא, מ"מ לפסוקי ההג"ד, הגהות האר"י ועוד הוספות נכבדות, מכורך בשלשה כרכי בד גמישים
	1250	
		ספר חובת הלבבות לרבנו בחיי בר' יוסף הספרדי עם פירוש קצר מספיק לבאור המלות והענין ומפתח מאמרי חז"ל המובאים בספר. בכריכת בד גמישה
	200	
		ספר הכוזרי לרבי יהודה הלוי בצירוף מכתב ר' הסדאי למלך הכוזרים ותשובת יוסף המלך עם הערות וכו', בכריכת בד גמישה בגרתיק
	130	

הוצאת ירקוטי	המחיר במא"י מעותק	מכורך
שמונה פרקים לרבינו משה בן מימון, עם באור בצרוף הקדמת ר"ש אבן־תבון. בכריכת בד גמישה בנרתיק.		80
מבחר פניני המיוחס לרבי שלמה בן גבירול. בכריכת בד גמישה בנרתיק		80
בחינת עולם לר' ידעיה הפניני הבדרשי מנוקד ומוגה עם באור המלות בצירוף בקשת הממ"ין עם פירוש. בכריכת בד גמישה בנרתיק		130
ספר העיקרים לר' יוסף אלבו, בכריכת בד גמישה		300
מסלת ישרים לרבי משה חיים לוצאטו, בצירוף דרך עץ החיים להנ"ל. ספר המוסר הקלאסי לרמח"ל ז"ל, בכריכת בד גמישה		130
שומר אמונים עם מבוא פתחים לרבי יוסף אירגאס בצירוף מבוא מאת הד"ר ש. אבא הורודצקי, שני ספרי הקבלה החשובים האלה מכורכים יחד בכריכת בד גמישה		200
אמונות ודעות לרב סעדיה גאון, בתרגומו של ר' יהודה אבן תבון. ספר רב־ערך לחקר הפילוסופיה הדתית בימי הבינים. עם באור והערות השובות, בכריכת בד גמישה		130
מלות ההגיון לרבנו משה בן מימון. לספר מצוין זה גלוה פירוש מקיף של ר' משה מנדלסון בצירוף הגהות והסברות מאת ר' יצחק סטנוב. בכריכת בד גמישה		130
רוח חן המיוחס לר' יהודה אבן תבון עם הוספות רבות. בכריכת בד גמישה		100
ב. מחקר ומדע		
התלמוד וחכמת הרפואה עם הרבה ציורים מאת ד"ר י. ל. קצנלסון (בן יגלי). ספר חשוב זה, שמחברו הגניה השקיע מחוץ בריכה להכנת חכמת הרפואה שבתלמוד	800	950

הוצאת ילקוט	המחיר במא״י	
	מעושף	מכורך
כתבי רנ״מ ערוכים ומוגהים בצירוף מבוא, הערות, השואת־גרסאות, לית מנחים ומפתחות ע״י ד״ר שמעון ראבידוביץ. בפורמט גדול		1500
מורה נבוכים לרבי משה בן מימון (רמב״ם) בתרגומו של רבי יהודה אבן תבון, בתוספת הפירושים: שם טוב, אפודי, קרשקש ידון יצחק אברבנאל.		600
חוקי המוסרי ערוכים ומבוארים בצרוף מבוא והערות מאת דר״ ש. י. טשרנא. הספר הזה נמצא בחפירות בבל העתיקה בשנת 1901/2. בפעם הראשונה הוא יוצא לאור בעברית, החוקים בדפוס כולם מנוקדים ונתוספו עליהם השואות מחוקי התורה		150
פנקס קהלות ליטא בצירוף מבוא, הערות, פירושים מאת פרופ׳ שמעון דובנוב, הספר נדפס עפ״י שלשה כתבי יד של הקהלות הראשיות בליטא: הורודנא, בריסק, ווילנא. בו נכללו כל תקנות ועדי המדינה משנת השפ״ג עד הועד האחרון בשנת תקכ״א		450
ג. חסידות וקבלה		
הספרות המקורית של החסידות. נלקטה ונערכה ע״י הר״ר ש. א. הורודצקי		
שבחי הבעש״ט בצרוף מבוא והערות	175	200
תורת רבי נחמן מברצלב בצרוף מבוא גדול	150	
ספורי מעשיות לרבי נחמן בצרוף מבוא גדול	125	
תורת המגיד ממזריטש בצרוף מבוא	200	
הגדה של פסח מצוירת ע״י נתן גייסמר		120
הגדה של פסח עם העתקות בלשונות שונות מצויירת ע״י נתן גייסמר		200
שירי תפלה לש״ץ ולמקהלה מאת אברהם צבי אידלזון, עם תוי זמרה בפורמט גי.		250

הרב יעקב בן ישעיהו מזא"ה ז"ל

הוצאת ליקוט	המחיר במא"י מעוסף	מכורך
ד. זכרונות		
זכרונותיו של הרב מואיה ממוסקבה בארבע כרכים עם 17 תמונות		1000
זכרונותיו של הרב מאיר ברלין מולוזין עד ירושלים בשני כרכים נמצא בדפוס		
ה. ספרות יפה		
שניאור: כל כתביוקומפלקט שלם של יצירות המיזור במשך שלושים שנה.		
מחיר הקומפלט		1250
1. שניאור כרכים בודדים		
א) **במצר:** קובץ ספורים		350
ב) **גשרים:** שירים ופואימות (תר"ס—תרע"ב)		450
ג) **חזיונות:** שירים ופואימות (תרע"ג — תרפ"א)		450
2. שניאור: **גשרים** שירים ופואימות, הוצאת די לוקס בפורמט אלבומי עם תמונת המחבר עשויה בידי הצייר הרמן שטרוק		600
3. שניאור: **וויגה**(פואימה) עם עשרה ציורים מקוריים מאת הצייר הרמן שטרוק, הוצאת די־לוקס בפורמט אלבומי. כל ספר מסומן בנומר מיוחד ונתון בגרפיק		500
4. **פרישמן:** במרכר מעשיות ביבליות, ספורים ואגדות, בצרוף תמונות המחבר וילדות חייו. הוצאה יפה עם קשוטים מאת ש. רובין		350
מיכה יוסף לבנזון (מיב"ל) שירה, תרגומים, אגדות, בצרוף מבוא ושיונים מאת יעקב פיכמן. הספר הוגהג בתור ספר־קריאה בבתי־ספר תיכוניים, הוצאה מהודרת, מודפס בשני צבעים עם ציורים מיוחדים		300